KUR'ÂN İLİMLERİ

MENÂHİLU'L-'IRFÂN TERCÜMESİ

MUHAMMED ABDULAZÎM EZ-ZÜRKÂNÎ

beka

Allah Teâlâ insanların dünya ve ahiret saadetini sağlamak üzere Kur'ân-ı Kerîm'i göndermiştir. Peygamberimiz *sallallahu aleyhi ve sellem* ve sahâbe, vahiy ortamında yaşadıkları için daha sonraki dönemlerde zorunlu hâle gelen tefsir ve usulüne çok fazla ihtiyaç duymamışlardır.

Giderek vahyin ilk kaynağından uzaklaşan insanlık vahiy pınarından çıkan bu saf suyu içebilmek için birtakım araçlara ihtiyaç duymuştur. İşte Hicrî I. asrın sonlarından başlamak suretiyle bu kaynağı daha iyi anlamak için sayısı binlerle ifade edilen tefsirler telif etmişler, Kur'ân ilimleri alanında gerek müstakil, gerekse ansiklopedik hüviyette eserler vermişlerdir.

Bu alanda XX. yüzyılda yazılmış en önemli kaynaklardan biri de elinizde tercümesi bulunan *Menâhilu'l-'ırfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân/Kur'ân İlimlerine Dair Bilgi Kaynakları* adlı eserdir. Eser, *Zerkeşî'nin el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân ve Suyûtî'nin el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserlerinden sonra bu sahada önemli bir yere sahip olmuştur. Ancak müellifin, içinde yaşadığı şartlara çözüm bulmak ve İslâm'ın ilk kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'e yapılan itirazlara cevap vermek adına gösterdiği gayret, eseri benzerlerine göre daha ön plana çıkarmıştır.

Yıllardır İlahiyat Fakülteleri ile diğer dinî tedrisat yapan kurumlarda okutulmasına ve başucu kaynakları arasında yer almasına rağmen bu eserin tercüme edilmesi ancak bu güne nasip olmuştur.

Okunup incelendiği zaman görüleceği üzere eser sadece kendi alanında yazılmış klasik bilgi veren bir kaynak olmaktan ziyade İslâm'ın ilk kaynağı Kur'ân'ı çeşitli yönleriyle ve akla gelebilecek bütün ayrıntılarıyla anlatan, Kur'ân-ı Kerîm'in mu'ciz bir hidayet rehberi olduğunu haykıran enfes ve doyurucu bir kitaptır.

beka
/bekayayincilik
9 786054 997596

KUR'ÂN İLİMLERİ

MENÂHİLU'L-'IRFÂN TERCÜMESİ

1

Kitabın Adı & Yazarı
KUR'ÂN İLİMLERİ
MENÂHİLU'L- 'IRFÂN TERCÜMESİ
Muhammed Abdulazîm EZ-ZÜRKÂNÎ

Editör
Yrd. Doç. Dr. Faik AKCAOĞLU

Tercüme
Doç. Dr. Halil ALDEMİR

Son Okuma
Arş. Gör. Yusuf AĞKUŞ

İç & Kapak Tasarım
Harun HARRANİ

MATBAA
Step Ajans Matbaa Ltd. Şti.
Göztepe Mahallesi Bosna Caddesi No.11
Bağcılar/İstanbul Telefon: 0212 446 88 46
Matbaa Sertifika No: 12266

EKİM - 2015

beka YAYINCILIK

Alayköşkü Cad. Zeynep Sultan Camii Sok. No:2
Cağaloğlu - İSTANBUL
Telefon/Faks: 0212 512 45 43 - 512 51 66 - 512 90 40
Web: www.bekakitap.com
Eposta: bekayay@hotmail.com
Yayıncılık Sertifika No: 16173

KUR'ÂN İLİMLERİ

MENÂHİLU'L-'IRFÂN TERCÜMESİ

1

MUHAMMED ABDULAZÎM EZ-ZÜRKÂNÎ
(1297/1880 - 1367/1948)

Tercüme
DOÇ. DR. HALİL ALDEMİR

beka YAYINCILIK

İÇİNDEKİLER

MUHAMMED ABDULAZÎM EZ-ZÜRKÂNÎ (ö. 1948) 15
MÜTERCİMLERİN ÖNSÖZÜ 17
ÜÇÜNCÜ BASKININ ÖNSÖZÜ 18
BEKLENTİLERİM 25
TEŞEKKÜRLERİM 26
ÖNSÖZ 27

GİRİŞ

KUR'ÂN, KUR'ÂN İLİMLERİ VE BU KİTABI TELİF YÖNTEMİM 29

BİRİNCİ BÖLÜM

ULÛMU'L-KUR'ÂN

I. ULÛM 37
Genel Tedvin Literatüründe İlim 39
II. KUR'ÂN 40
A. Terim Olarak Kur'ân 43
B. Kelamcılara Göre Kur'ân 44
C. Usulcüler, Fakihler ve Filologlara Göre Kur'ân 46
D. Kur'ân Alem-i Şahs mı? 49
E. Tarif ve Alemler 50
F. Âyetlerin Tamamına veya Bir Bölümüne Kur'ân Denilmesi 50
III. ULÛMU'L-KUR'ÂN 51
A. Hidayet ve İ'câz Kitabı Olarak Kur'ân 52
B. Kur'ân'ın Evrenden Yararlanmaya Teşviki 53

C. Kur'ân'ın İlmî İ'câzı 54
IV. MÜDEVVEN BİR İLİM OLARAK ULÛMU'L-KUR'ÂN, KONUSU VE FAYDALARI 57

İKİNCİ BÖLÜM

ULÛMU'L-KUR'ÂN'IN TARİHİ VE TERİM OLARAK ORTAYA ÇIKIŞI

I. TEDVİN ÖNCESİ DÖNEM 61
II. KUR'ÂN İLİMLERİNİN TEDVİN ÖNCESİ DÖNEMİ 63
III. İZAFET ANLAMINDAKİ ULÛMU'L-KUR'ÂN'IN TEDVİN DÖNEMİ 64
IV. ULÛMU'L-KUR'ÂN TERİMİNİN ORTAYA ÇIKTIĞI İLK DÖNEM 68
V. XX. ASIRDA KUR'ÂN İLİMLERİ 71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NÜZÛLU'L-KUR'ÂN

I. NÜZÛLU'L-KUR'ÂN'IN ANLAMI 77
II. KUR'ÂN'IN NÜZÛL AŞAMALARI 80
A. Birinci Nüzûl 81
B. İkinci Nüzûl 82
C. Üçüncü Nüzûl 86
III. CEBRÂÎL'İN KUR'ÂN'I ALIŞ NİTELİĞİ VE KUR'ÂN'I KİMDEN ALDIĞI MESELESİ 87
IV. CEBRÂÎL'İN İNDİRDİĞİ NEYDİ? 88
V. KUR'ÂN'IN HZ. PEYGAMBER'E İNİŞ SÜRECİ 94
VI. KUR'ÂN'IN HZ. PEYGAMBER'E BÖLÜM BÖLÜM İNDİRİLİŞİNİN DELİLİ .96
VII. KUR'ÂN'IN BÖLÜM BÖLÜM İNDİRİLİŞİNİN HİKMETLERİ 97
A. Hz. Peygamber'in Kalbini Güçlendirmek 97
B. Tedricilik İlkesine Riayet 101
C. Yeni Gelişmelere Paralel Olmak. 105

VIII. ŞİDDETLİ SAVAŞ YA DA İNANANLAR VE İNKÂR EDENLER AÇISINDAN VAHİY 112
A. Vahiy Gerçeği, Türleri ve Niteliği 113
B. İlim Açısından Vahiy 115
C. Akıl Açısından Vahiy 123
D. İddiaların Çürütülmesi 127
Sonuç 145

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İLK VE SON İNEN ÂYETLER

I. MUTLAK ANLAMDA İLK İNEN ÂYETLER 150
A. Alak Sûresi 150
B. Müddessir Sûresi 153
C. Fâtiha Sûresi 155
D. Besmele 157
II. MUTLAK ANLAMDA SON İNEN ÂYET 157
A. Bakara Sûresinin 281. Âyeti 158
B. Bakara Sûresinin 278. Âyeti 158
C. Bakara Sûresinin 282. Âyeti 158
D. Âl-i İmrân Sûresi'nin 195. Âyeti 160
E. Nisâ Sûresi'nin 93. Âyeti 161
F. Nisâ Sûresinin 176. Âyeti 162
G. Mâide Sûresi 163
H. Tevbe Sûresi'nin Son Kısmı 163
İ. Kehf Sûresi'nin 110. Âyeti 164
J. Nasr Sûresi 164
K. Değerlendirme 165
III. BELİRLİ KONULARDA İLK VE SON İNEN ÂYETLER 166

A. İçki 166
B. Savunma ve Cihad 166
IV. BİR İDDİA VE CEVABI 168
V. DEĞERLENDİRME 170

BEŞİNCİ BÖLÜM
NÜZÛL SEBEBİ

I. NÜZÛL SEBEBİNİN ANLAMI 176
II. NÜZÛL SEBEBİNİ BİLMENİN FAYDALARI 179
III. NÜZÛL SEBEBİNİ BİLME YOLLARI 186
IV. SEBEB-İ NÜZÛL İFADELERİ 187
V. BİR ÂYET HAKKINDA BİRDEN ÇOK SEBEBİN ZİKREDİLMESİ 189
A. Birinci Durum [Kabul-Red Yöntemi] 190
B. İkinci Durum [Tercih Yöntemi] 191
C. Üçüncü Durum [Cem' Yöntemi] 192
D. Dördüncü Durum [Mükerreren Nüzûl] 195
E. Mükerrer Nüzûlü Reddedenlere Cevap 197
VI. SEBEBİN TEK, İNEN ÂYETLERİN ÇOK OLMASI 197
VII. LAFIZ VE SEBEP BAĞLAMINDA UMUM-HUSUS KONUSU 200
VIII. KARŞIT GÖRÜŞTE OLANLARIN İDDİALARI VE BU İDDİALARA CEVAPLAR 210
IX. UMUMİ LAFIZ VE SEBEBİN HUSUSİLİĞİNE BENZEYEN DURUM 215

ALTINCI BÖLÜM
KUR'ÂN'IN YEDİ HARF ÜZERE İNMESİ

I. KUR'ÂN'IN YEDİ HARF ÜZERE İNMESİNİN DELİLLERİ 223
II. HADİSLERDEN ÇIKAN NET SONUÇLAR 229
III. KUR'ÂN'IN YEDİ HARF ÜZERE İNMESİNİN ANLAMI 239

IV. TERCİH EDİLEN GÖRÜŞTEKİ YEDİ VECİH 241
V. RÂZÎ'NİN GÖRÜŞÜNÜN DİĞER GÖRÜŞLERLE İLİŞKİSİ 251
VI. BU GÖRÜŞE YÖNELİK İTİRAZLARIN ÇÜRÜTÜLMESİ 254
VII. YEDİ HARFİN MUSHAFLARDA BULUNMASI 257
VIII. DİĞER GÖRÜŞLER VE BU GÖRÜŞLERİN ÇÜRÜTÜLMESİ 262
A. Yedi Harfin Anlamının Bilinemeyeceği Görüşü 263
B. Kâdî Iyâz'ın Görüşü 263
C. Yedi Harfin Yedi Kıraat Olduğu Görüşü 264
D. İbn Kuteybe, İbnu'l-Cezerî ve İbnu't-Tîb'in Görüşleri 264
E. Yedi Harfin Bazı Tecvid Uygulamaları Olduğu Görüşü 264
F. Yedi Lehçeye Göre Eşanlamlı Kelimeler 265
G. Yedi Lehçe 271
H. Mudar'ın Yedi Kolunun Lehçesi 273
İ. Yedi Tür 273
IX. BU GÖRÜŞLERİN ÇÜRÜTÜLMESİ 275
X. KONUNUN ESASINA İLİŞKİN İTİRAZLARIN ELE ALINMASI 277

YEDİNCİ BÖLÜM

MEKKÎ VE MEDENÎ

I. TERİM OLARAK MEKKÎ-MEDENÎ KONUSU 290
A. [Mekân Kıstasına Göre] 290
B. [Hitap Kıstasına Göre] 291
C. [Zaman Kıstasına Göre] 292
II. MEKKÎ VE MEDENÎ ÂYETLERİ BİLMENİN FAYDALARI 293
III. MEKKÎ VE MEDENÎ ÂYETLERİ BİLMENİN YOLU 294
IV. MEKKÎ VE MEDENÎYİ BİLMENİN KURALLARI 295
A. Mekkî Âyetleri Bilmenin Kuralları 295
B. Medenî Âyetleri Bilmenin Kuralları 297

V. MEKKÎ VE MEDENÎ SÛRELER İLE MEKKÎ Mİ MEDENÎ Mİ OLDUĞU TARTIŞMALI SÛRELER 297
VI. MEKKÎ VE MEDENÎ SÛRELERİN TÜRLERİ 298
VII. MEKKÎ VE MEDENÎ İLE İLGİLİ KONULAR 301
VIII. MEKKÎ VE MEDENÎ ARASINDAKİ DİĞER FARKLAR 303
IX. İLERİ SÜRÜLEN İTİRAZLARIN ÇÜRÜTÜLMESİ 306

SEKİZİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'IN TOPLANMASI, TARİHİ VE BU KONUDAKİ İDDİALARA CEVAPLAR

I. EZBERLEME ANLAMINDA KUR'ÂN'IN TOPLANMASI 354
II. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE YAZILMA ANLAMINDA KUR'ÂN'IN TOPLANMASI 361
III. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE KUR'ÂN'IN MUSHAF HALİNE GETİRİLMEME NEDENLERİ 363
IV. HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİNDE KUR'ÂN'IN TOPLANMASI 365
A. Hz. Ebû Bekir'in Fikrî Uygulaması 366
B. Mushaf Yazımında Ebû Bekir'in Belirlediği İlkeler 368
C. Toplanan Sayfaların Özellikleri 370
D. Değerlendirme 370
V. KUR'ÂN'IN HZ. OSMAN DÖNEMİNDE ÇOĞALTILMASI 372
A. Hz. Osman'ın Çoğaltma Kararını Uygulaması 373
B. Mushafların Yazılması Konusunda Hz. Osman'ın Belirlediği Prensipler 374
C. Hz. Osman'ın Diğer Kur'ân Sayfalarını ve Mushafları Yaktırması 377
VI. KUR'ÂN'IN TOPLANMASI KONUSUNDA İLERİ SÜRÜLEN İTİRAZLARA CEVAPLAR 380
VII. KİTAP VE SÜNNET SAVUNMASI 409
A. Birinci Cephe: Sahâbenin Kur'ân ve Sünneti Ezberleme ve Nakletme Nedenleri 411
B. İkinci Cephe: Sahâbenin Kur'ân ve Sünneti Araştırmasının Nedenleri 439

DOKUZUNCU BÖLÜM

ÂYET VE SÛRELERİN TERTİBİ

I. [ÂYET KELİMESİNİN SÖZLÜK VE TERİM ANLAMI] 467
II. ÂYETLERİ BİLMENİN YOLU 469
III. KUR'ÂN ÂYETLERİNİN SAYILMASI 473
A. İhtilafın Nedeni 475
B. Âyetleri Bilmenin Faydası 475
IV. KUR'ÂN ÂYETLERİNİN TERTİBİ 478
V. DEĞERLENDİRME 480
VI. SÛRE VE SÛRELERİN TERTİBİ 483
A. Sûre 483
B. Sûrelerin Tertibi 486

ONUNCU BÖLÜM

KUR'ÂN'IN YAZILMASI VE MUSHAFLAR

I. YAZI 499
A. İslâm'da Yazının Durumu 501
B. Hz. Peygamber'in Durumu 502
C. Kur'ân'ın Yazılması 506
II. RESMU'L-MUSHAF 507
A. Resmu'l-Mushaf Kuralları 508
B. Hz. Osman Mushaf'ının Yazısının Faydaları ve Üstün Yönleri 513
C. Resmu'l-Mushaf ve Tevkîfîlik 517
III. İDDİALAR VE CEVAPLAR 528
A. İbn Abbâs Hakkında Genel Savunma 535
B. Savunmanın Özeti 540
C. Zamanımızda Resm-i Osmânîye Uyma Konusunda İleri Sürülen İddia 540
IV. MUSHAFLARA İLİŞKİN AYRINTILAR 542

A. Yedi Harf Konusu 542
B. Suhuf ve Mushaflar 544
C. Mushafların Sayısı 546
D. Hz. Osman'ın Mushafları Göndermesi 547
E. Mushafların Günümüzdeki Durumu 547
F. Mushaflarm Güzelleştirilmesi 549
G. Mushafa Saygı 554

ON BİRİNCİ BÖLÜM
KIRAATLER VE KURRÂ

I. KIRAATLER 559
A. Kıraat İlminin Doğuşu 560
B. İlk Dönem Hâfız ve Mukri Tabakası 562
C. Kıraatleri Zabt Edenler 563
D. Kıraatlerin Sayısı 563
E. Kıraat İhtilaflarının Faydası 565
F. Kıraat İhtilaflarının Türleri 565
G. Kıraatleri Kabul Şartları 565
H. Sened Bakımından Kıraat Türleri 578
İ. Kur'ân'ın Mütevatirliği 581
J. Yedi Kıraat Hakkındaki Görüşler 585
K. Yedi Kıraati Ona Tamamlayan Üç Kıraat Hakkındaki Görüşler 592
L. On Kıraatin Tamamının Mütevatir Olduğunun Delillerle İspat Edilmesi 592
II. KURRÂ 610
A. Yedi Kıraat İmamı 610
B. On Kıraat İmamı 619
C. On Dört Kıraat İmamı 621
III. ON KIRAAT DIŞINDA KALAN KIRAATLERİN HÜKMÜ 623

IV. MÜTEVATİR OLMAYAN KIRAATLERİN TÜRLERİ 625
A. Birinci Kısım 625
B. İkinci Kısım 626
V. İDDİALAR VE CEVAPLAR 630

TEŞEKKÜR VE RİCA 637

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî (ö. 1948)

Mısır'ın batısında yer alan Menûfiyye vilayetine bağlı Zürkân'a nispetle Zürkânî olarak anılan Muhammed Abdulazîm'in doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte onun 1880'li yıllarda doğduğu ifade edilmektedir.

Çocukluk çağında Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyip erken yaşlardan itibaren dinî eğitim alan Zürkânî, Ezher Üniversitesi'nde tahsilini sürdürmüş ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi'nden mezun olmuştur.

Tantâ şehrinde Ahmedî Enstitüsü'nde ve Ezher'de Usûlü'd-Dîn Fakültesi'nde dersler vermiştir.

Tebliğ ve irşad faaliyetlerine de katılan Zürkânî "Cebhetü Ulemâi'l-Ezher"de aktif olarak görev yapmıştır. Bahâîler gibi 20. yy.'da ortaya çıkan sapık fırkalarla mücadele eden ve İslâm'ı savunan, otuzlu ve kırklı yıllardaki faaliyetleri ile adından söz ettiren bu kurumun bir dönem genel sekreterliğini de yapmıştır.

İslâmî ilimlerin yanı sıra şiirle de ilgilenen Zürkânî, 1948 yılında Kahire'de vefat etmiştir.

ESERLERİ

1. **Menâhilu'l-'ırfân fî ulûmi'l-Kur'ân.** Bu eser hem ülkemizde hem de Arap dünyasında modern Kur'ân ilimleri çalışmalarında âdeta başucu kaynağı olmuştur. Günümüzdeki araştırmacılar tarafından bu eserin *el-Burhân* ve *el-İtkân*'dan sonra üçüncü sıraya konulduğunu söylemek abartıdan uzak haklı bir tespit olsa gerektir.

2. **el-Menhelü'l-hadîs fî ulûmi'l-Hadîs.** Müellifin konuları ele alma ve yöneltilen itirazlara cevap verme konusunda *Menâhilu'l-irfân*'daki yöntemine bağlı kalarak telif ettiği bu eser diğeri kadar okurların teveccühünü kazanmamıştır.

3. **Risâle fi'l-va'z ve'l-irşâd.** Bu eserin ilk baskısı 2013 yılında Abdulkâdir Muhammed el-Mehdî tarafından Kuveyt'te gerçekleştirilmiştir. Bu zamana kadar eser, müellifin el yazısı ile yazdığı şekilde kalmıştır.

4. **Fi'l-Bida'ı ve mevkıfi'l-İslâm minhâ.** Ezher'de öğrenim gören öğrenciler için hazırlanmıştır.

ŞİİRLERİ

1. **Zikrâ fakîdi'l-azîm** (Cerîdetü Sefineti'l-Ahbâr, Tanta, Mayıs 1922, Muhammed Abdurrahîm'e yazılmış mersiye).

2. **Tahiyyetü'n-nüfûs li ıydi'l-cülûs** (Ekim 1928, Kral Fuâd'ın [ö. 1936] tahta çıkışını konu edinen bir kaside).

3. **Tahiyyetü'd-dîn** (Ekim 1928, Müslüman Gençler Derneği'nin açılış töreni münasebetiyle söylenmiş bir kaside).

MÜTERCİMLERİN ÖNSÖZÜ

Gerek Arap dünyasında gerekse ülkemiz ve diğer İslâm coğrafyasında saygın bir konuma sahip olan, Kur'ân ilimleri alanında *el-Burhân* ve *el-İtkân*'dan sonra üçüncü kitap olarak kabul edilen *Menâhilu'l-'ırfân*'ın çevirisini tamamladığımız için Hak Teâlâ'ya hamd eder, Rasûlü Ekrem'e salât ve selamda bulunuruz.

Bu çeviride Dâru Kuteybe ve Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye başta olmak üzere birçok yayınevinin neşrettiği nüshalardan yararlanılmıştır. Bu sayede baskıları karşılaştırma fırsatı bulunmuş, nüshaların eksikleri giderilmeye çalışılmıştır.

Çeviride özen gösterilen hususları şu şekilde sıralamak mümkündür:

a. Âyetlerin ve gerek görüldükçe hadislerin metinlerine yer verilmesine,

b. Hadislerin tahricinin yapılmasına,

c. Çeşitli baskılarda bulunan dipnotlardan uygun görülenlerin çevrilmesine,

d. Gerek görüldükçe dipnotlarda açıklamalar yapılmasına,

e. Şiirlerin ve Arap atasözlerinin metnine yer verilmesine,

f. Gerek görüldükçe başlıklar konulmasına ve bu başlıkların [] arasında verilmesine.

Bu çevirinin ülkemizde Kur'ân ilimleri ve tefsir alanında yapılan çalışmalara katkı sağlamasını umar, baskıdan ve çeviriden kaynaklanan yanlışlarımızı bildirecek ilim ehline, dostlara ve değerli okuyuculara şimdiden şükranlarımızı sunarız.

Halil ALDEMİR - Ramazan ŞAHAN

ÜÇÜNCÜ BASKININ ÖNSÖZÜ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلَى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَى.

Hamd olsun Allah'a, selam olsun seçtiği kullarına.[1]

Bu, *Menâhilu'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân* kitabının üçüncü baskısıdır. Mükemmelliği yakalamayı veya ona yaklaşmayı umarak gözden geçirdikten sonra bu eseri çok kıymetli okuyuculara sunuyorum.

Bu baskıda ilave açıklamalarda bulundum, bazı bilgileri çıkardım, kimi ifadeleri öne aldım, kimi ifadeleri daha sonraya bıraktım, hataları tashih ettim ve eksiklikleri giderdim. Nimetleri saymakla bitmeyen Cenab-ı Allah, karşıma bir matbaa çıkardı. Bu matbaa kitabın güzel bir şekilde okuyucu ile buluşması konusunda bana yardımcı oldu. Ben de kitabın bazı yerlerine hareke koydum, onu düzenleyip güzelleştirdim. Eğer büyük kâğıt krizi olmasaydı kitap, şu anki hâlinden daha güzel bir şekilde çıkardı. Ancak öz iyi olunca, kabuğun nasıl olduğu önemli değildir.

خُذْ بِنَصْلِ السَّيْفِ واتْرُكْ غِمْدَهُ واعْتَبِرْ فَضْلَ الفتى دونَ الحُلَل

Kılıcın kendini tut kınını bırak

Delikanlının giyimine değil erdemine bak![2]

Eserin bu şekilde neşredilmesindeki kusur, etrafı yakıp yıkan, her tarafı saran, kötü sonuçlarından doğunun ve batının kurtulamadığı, zengin fakir

---

1 en-Neml 27/59.

2 Bu şiiri manzum olarak şu şekilde çevirebiliriz:
Özüne yaklaş insanın, gel aldanma silahına.
Yoksa ahlak yoksa erdem, önem verme külahına.
Beyin bitmiş, akıl gitmiş, ruh cesetten kopmuş ise.
Ziynetinden fayda gelmez, çare var mı felahına? (*R. Şahan*)

herkesin etkilendiği bu korkunç ve şiddetli savaşındır. Doğrusu bu savaş her açıdan insanların karşısına çıkmış, baskı araçlarına varıncaya kadar her türlü ihtiyaç alanlarında etkisini göstermiştir.

Allah'ın bu ülkeye ve kullarına lütfu sayesinde bu sıkıntılı süreçten İslâm güçlü, dik, sesi gür ve sözü dinlenir bir hâlde çıkmıştır. Öyle ki herkes onun meydanına yönelmiş, etrafı kaplayan gölgesinde, esenliğinde, güveninde, imanında, adaletinde, rahmetinde, kolaylığında ve hoşgörüsünde gölgelenip dinlenmeye başlamıştır. Sonunda insanlık; ruh ile bedenin taleplerini uzlaştıracak, doğudakilerle batıdaki insanlar arasında kardeşlik bağlarını kuracak, etnik ve ırk esasına dayalı söylemlerin kökünü kazıyacak, *-inanca yönelik baskı ve zulmün ortadan kalkıp dinin yalnızca Allah'a has olacağı ana kadar*[3]- hak ve iyilik yolunda herkese yönelik bir rota oluşturacak uygun manevî gelişimin eşlik etmediği bilimsel ilerlemenin insanlığa yönelik yok edici bir suç olduğunu anlamıştır.

Bu üstün özellikler İslâm'ın dışında başka bir dinde veya düşüncede var mı?

İslâm, Kur'ân olmadan olur mu?

Kur'ân, ulûmu'l-Kur'ân olmadan anlaşılır mı?

Ulûmu'l-Kur'ân, kitabımızın konusudur.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ *قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ.

"Ey insanlar! Size Rabbinizden bir öğüt, gönüllerdekine bir şifa, mü'minler için bir hidayet ve rahmet gelmiştir. De ki: Ancak Allah'ın lütfu ve rahmetiyle, işte bunlarla sevinsinler. Bu, onların (dünya malı olarak) topladıklarından daha hayırlıdır."[4]

Yöntemim

Bu kitapta şu beş hususa dikkat etmeye çalıştım:

1. *Bu kitabımı düşünce ve ifade etmede Ezher'e yeni yeni hâkim olan sisteme göre telif etmeye.*

3 el-Bakara 2/193; el-Enfâl 8/39.

4 Yunus 10/57-58.

Çünkü böyle bir telif, Ezher'de yetişmiş birikimli insanlar ile kültürlü kesimlerden meydana gelen bu neslin çocuklarından oluşan okuyucuların eseri anlamasını ve sindirmesini kolaylaştırmaktadır. Zaten her zamanın bir dili, mantığı ve delili vardır.

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ.

"Bütün peygamberleri, gönderildikleri topluma Allah'ın mesajlarını iyice açıklasınlar diye kendi toplumlarının dili ile gönderdik."[5]

Bu çabamda kendimin ilk olduğunu, bu yöntemin ilk defa tarafımdan uygulandığını iddia etmiyorum. Aslında söylemek istediğim şey, anladığım ve muvaffak olmam durumunda bu yöntemi güzelce sunduğumdur. Araştırmanın konusuna gelince; bu hususta bütün fazilet, bu bilgileri bir araya getirme konusunda birçok sıkıntıyı göğüsleyen, bizim için bir yol açarak uzakları yakın edip dağınık bilgileri de bir araya getirdikten sonra bu dünyadan ayrılanlarındır. Onlar, arkalarında muazzam bir ilmî servet ve zengin bir kültür hazinesi bırakmışlardır. Bunun bir benzerini veya yakınını günümüze kadar yeryüzü toplumları içinde görmek mümkün olmamıştır. Kanaatime göre biz bu miras üzerinde güzelce doğrulabilsek durumumuz, konumumuz ve gücümüz bugünkünden farklı olur. O zaman hiçbir konum ve hiçbir güç bize yaklaşamaz. Artık geçen geçti. Belki yakın gelecek hüzünle dolu çalkantılı bugünden daha mutlu olacaktır.

2. *Günümüzde dile getirilen iddiaları hak aşıklarının, hakikat peşinde koşanların, araştırmanın öncülerinin ve İslâm'ın müritlerinin yolunda eziyet veren unsurları kaldıracak biçimde ele almaya.*

Bu iddiaları ele alırken araştırmacıda olması gereken edebe ve münazara yapan kimsenin görevlerine riayet ettim. Bu nedenle özellikle de çağdaşlarımız arasında bu iddiaları dile getirenlerin isimlerini vermedim. Bu yöntemi de şu nedenlerden dolayı benimsedim:

a. Onlara güzel davranmak için. Çünkü onlar bir gün bu iddialarından vazgeçebilirler.

b. Araştırmanın sakin ve huzurlu bir ortamda gerçekleşmesini istediğim için. Belki bu sayede onlar İslâm'ı seçerler ve huzur bulurlar.

5 İbrahim 14/4.

c. Kitlelerin peşlerinden sürüklenmemeleri için iddia sahiplerinin statülerini gizlemek. Çünkü çağımızda birçok insan isimler, ünvanlar, mallar ve soylara bakıp yanılabilir hâle geldi. İnsanları hak ile tanımaz oldular. Aksine hakkı insanlarla tanımaya başladılar. Öyle ki bâtıl, tanınmış biri tarafından dile getirilmişse onlara göre doğrudur ve güzeldir. Hak da meşhur olmayan biri tarafından dile getirilmişse onlara göre o, bâtıl ve kötüdür. İşte bu şekilde ölçütler ve dengeler şaştı!

3. *Her fırsatta İslâm ile bilimin kardeşliğini açıklamaya.*

Bununla sanki din cehaletin yoldaşı, ilim de inkârın dostuymuş gibi din ile ilim arasında süregelen bir tartışmanın, şiddetli bir savaşın ve köklü bir düşmanlığın olduğu şeklinde aldanmış zihinlere sirayet eden ucuz ve tutarsız bir tuzağın ortaya çıkmasını amaçladım.

كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ إِنْ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا.

"Ağızlarından çıkan bu söz ne büyük oldu! Yalandan başka bir şey söylemiyorlar."[6]

4. *Yeri geldikçe teşrî'in ince noktalarını ve hikmetli yönlerini ortaya koymaya.*

Böylece bu dinin insanların ihtiyacı, insanlığın ilacı, bireyin kemâli, toplumun ıslahı olduğunu bilmeyenlerin bunları öğrenmesini hedefledim. Ayrıca bununla sapkın propaganda olan dini siyasetten, dinî kültürü medenî kültürden, adalet ve yönetimin temel prensipleri ile yasalarını akide ve kullukla ilgili yerleşmiş temel ilkelerden ayırma çığırtkanlığının sesini boğmayı da amaçladım. Bu, bildiğimiz şeyler arasında en iğrenç ve en yanlış çağrıdır.

Bu tür iddiaların beşere yönelik ıslah alanlarında insanların ihtiyacını karşılayamayan dinler hakkında söylenmesi doğru olsa bile, bunun İslâm dini hakkında söylenmesi kesinlikle doğru olmaz. Çünkü İslâm; akide ve amel, ibadet ve yönetim, bilim ve ahlâk, hüküm ve adalet, rahmet ve hak, Mushaf, kılıç, dünya ve ahiret dinidir.

Kim bu konuda zerre kadar şüphe taşıyorsa, aslına uygun İslâm yönetiminin halkına ve kendi egemenliği altında yaşayan farklı din ve mezheplere bağlı yabancı azınlıklara yönelik uygulamalarından geriye kalan muazzam izleri tarihe sorsun. Hatta bütün âleme, burada meydana gelen olaylara, zamana

6 el-Kehf 18/5.

ve yaşananlara bireyin eğitimi ve toplumun ıslahı konusunda hangi yönetimin daha başarılı olduğunu, itidal ve akıl yürütmede hangi yolun daha doğru olduğunu sorsun. Semanın hükmünün mü yoksa yeryüzünün hükmünün mü, yaratanın kanununun mu yoksa yaratılmışın kanununun mu, her şeyi bilen, her şeyi hikmete dayanan, kötülüklerden münezzeh olanın yasamasının mı, yoksa vukufiyeti yetersiz, bakışları eksik, içinden gelen duyguların azmasından ve güçlerin taşkınlık yapmasından etkilenen insanın yasamasının mı daha iyi ve başarılı olduğunu sorsun.

وَأَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ أَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمْ أَنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ *أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ.

"Ve şu emri indirdik: Aralarında, Allah'ın sana indirdiği ahkâm ile hükmet! Sakın onların keyiflerine uyma ve Allah'ın indirdiği hükümlerin bir kısmından seni caydırmalarından sakın! Şayet yüz çevirirlerse bil ki Allah onları bazı günahlarından dolayı musibete uğratmak istiyordur. Zaten insanların birçoğu Allah'ın emrinden dışarı çıkmaktadır. Yoksa cahiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Fakat kesin olarak iman eden insanlar için, Allah'tan daha güzel, daha doğru bir hâkim bulunabilir mi?"[7]

Eğer bu da onlara yetmiyorsa Fransız Gustave Le Bon (ö. 1931), İngiliz George Bernard Shaw (ö. 1950) ve daha başka İslâmî araştırmalar yapan, sonunda bu din hakkında insaflı olarak yargıda bulunan ve onu öven insaf sahibi Batılı ünlü bilim adamlarına sorsunlar. Zira gerçek erdem, düşmanların da tanıklık ettiği erdemdir.

Bu konuda daha fazla yazı yazmak yerine kalemimizi bir kenara koyalım. Zira burası kıyaslama ve derinlemesine araştırma yapma yeri değil, bir eserin önsözünü yazma ve hakkında bilgi verme yeridir. O hâlde Arap şairin şu beyitlerini tekrar etmek bize yeter:

7 el-Mâide 5/49-51.

ملكنا فكان العفو منا سجية فلما ملكتم سال بالدم أبطح

فحسبكمو هذا التفاوت بيننا وكل إناء بالذي فيه ينضح

"Biz hüküm sürdük. Bilin ki hoşgörü bizim karakterimiz

Siz hüküm sürdünüz, Abdah vadisi kan olup aktı.

Aramızdaki bu fark size yeter

Zira her kap, içinde ne varsa onu akıtır."

5. *Bu kitap üzerinden değerli okuyuculara, özellikle de davet ve irşad meydanlarına inmek üzere olan kıymetli öğrencilerime bir ruh kazandırmaya.*

Bu sayede uyuyup kalmasından korktuğum himmetleri harekete geçirmeyi, -Allah muhafaza- ölmek üzere olan azimleri yeniden canlandırmayı amaçlıyorum.

Ruh, her şeyin başıdır.

Ruh, itici güçtür.

Ruh, mükemmel hayattır.

Sağlıklı ruh da ancak Kur'ân'da bulunur. Hatta sağlıklı ruhun kendisi Kur'ân'dır:

وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا.

"İşte böyle, sana emrimizden bir ruh vahyettik."[8]

İslâm dini Müslümandan hareketsiz bir put, donuk bir biblo olmasını istemez ve böyle bir şeye de razı olmaz. İslâm dini putların ve put gibi donuk olmanın düşmanıdır.

İslâm dini, kendisine bağlanmış kimselerden ilim sahibi olanların himmetlerinin yüce olmasını, dik durmalarını, Allah'ın âyetlerini az bir bedel karşılığında satmamalarını, ilimleri ile basit dünya nimetlerini elde etme peşine düşmemelerini ister. Çünkü onların gayretleri âlemi ıslah, İslâm çağrısını yeryüzündeki bütün insanlara ulaştırma, yargıda ve kanunların geçtiği her yerde Allah'ın hükmünü hâkim kılma konusunda peygamberlerden devralınmış bir mirasa erişmeye yöneliktir.

8 eş-Şûrâ 42/52.

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ.

"Mü'minlerin hepsinin topyekün sefere çıkmaları uygun değildir. Öyleyse her topluluktan büyük kısmı savaşa çıkarken, bir takım da din hususunda sağlam bilgi sahibi olmak, dinî hükümleri öğrenmek için çalışmalı ve savaşa çıkanlar geri döndüklerinde kötülüklerden sakınmaları ümidiyle, onları uyarmalıdır."[9]

Bu âyette âlim ve ilim öğrenene yönelik bir mesaj belirmektedir. Bu, ne muazzam mesajdır! Bu, ne büyük bir emanettir!

Allah Teâlâ'dan selamet ve yardım talep ederiz.

9 et-Tevbe 9/122.

BEKLENTİLERİM

Benim çaba ve hedeflerim bunlar. Bu konuda bir başarıya ulaşmışsam bu, Allah'ın bir lütfudur:

وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ.

"Size verilen bütün nimetler Allah'tandır."[10]

Eğer bu konuda başarısızlık söz konusu ise bu benim nefsimdendir. Bundan dolayı Allah'tan bağışlanma dilerim.

Bütün araştırmacılardan bu eserde gördükleri herhangi bir eksikliği bana haber vermelerini beklerim. Çünkü din, samimiyettir. Müslümanlar yardımlaştıkları sürece iyilik üzeredirler. Selef-i sâlihîn sadece bu erdem sayesinde başarılı olmuştu ve insanlar için çıkarılmış en iyi toplum hâline gelmişti. Burada Hz. Ömer'in şu sözünü vermek benim için gayet güzel olacaktır: "Allah, bana nefsimin kusurlarını gösteren kimseye rahmeti ile muamele etsin."

10 en-Nahl 16/53.

GİRİŞ

KUR'ÂN, KUR'ÂN İLİMLERİ VE BU KİTABI TELİF YÖNTEMİM

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm ile kitap göndermeyi sona erdirmiştir. Onu, peygamberlerin sonuncusuna, bütün dinleri sona erdirdiği ebedî ve kuşatıcı bir din ile birlikte indirmiştir.

Kur'ân, yaratıcının yaratılmışları ıslah için koyduğu bir nizam ve yeryüzünün düzelmesi için semâdan gelen kanundur. Onu indiren, bütün teşrî'in en son şeklini ona yerleştirmiş, her türlü dirilişin vesilesini onda var etmiş ve bütün mutlulukları ona bağlamıştır.

Kur'ân, Hz. Peygamber'in delili ve en büyük mucizesidir. Dünya döndükçe onun peygamberliğini haykırıp buna tanıklık eder ve onun doğruluk ve emanet sıfatlarına delâlet eder.

Kur'ân, dinin yüce kaynağıdır. İslâm dininin inanç, ibadet, hikmet, hüküm, edep, ahlâk, kıssa, öğüt, ilim ve irfanı tamamen ona dayanır.

Kur'ân, Arap dilini ayakta tutan ana sütundur. Bu dil, ayakta kalmasını ve bozulmadan nesilden nesile aktarılmasını bu kutsal kitaba borçludur. Arap dilinin çok çeşitli ilimleri ona dayanır. Kur'ân sayesinde Arap dili, üslup ve kaynak bakımından diğer dünya dillerinden üstün olmuştur.

Kur'ân, her zaman ve her yerde dünyanın şeklini değiştiren karşı konulmaz bir güçtür. Bu güç, ülkelerin sınırlarını değiştirmiş, tarihin akışına yön vermiş ve tökezleyen insanlığı kurtarmıştır. Âdeta bütün varlık âlemini yeniden var etmiştir.

İşte bütün bunlardan dolayıdır ki Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'in, ashabın ve günümüze kadar uzanan halef ve selef tabakasından âlimlerin büyük ilgisini görmüştür. Söz konusu bu ilgi değişik şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Kimi zaman bu ilgi Kur'ân'ın lafzına ve okunuşuna yönelirken, kimi zaman da onun üslubuna ve i'câzına yönelmiştir. Bazen onun yazılışına ve resmine yönelirken, bazen de tefsirine ve açıklamasına yönelmiştir. İslâm

âlimleri bu sahaların her birinde müstakil çalışmalar yapmışlar, kitaplar telif etmişlerdir. Bu yüzden çeşitli ilimlerin doğmasını sağlamışlar ve birçok kitap kaleme almışlardır. Bu geniş sahada büyük mesafeler kat etmişlerdir. Bunun sonucu olarak, İslâm literatürü, selef-i sâlihînin ve büyük âlimlerin bırakmış olduğu şanlı miras ile dolup taşmıştır. Öyle ki, her çağda ve her coğrafyada hâlâ dünya milletlerine meydan okuyup muharref semâvî dinlere ve diğer dinlere mensup insanları bu servetle susturuyoruz.

Âlimlerin gösterdiği bu ilgi sayesinde kıraatler, tecvid, Mushaf'ın yazımı ve imlası, tefsir, nâsih-mensûh, garîbu'l-Kur'ân, i'câzu'l-Kur'ân, i'râbu'l-Kur'ân ve bunlara benzer daha pek çok Arabî ve dinî ilimler sahasında çeşitli tasnifler ile çok değerli ansiklopedik eserlere sahip olduk. Gerçekten bu çabalar bütün kitapların efendisi olan bir kitabı korumaya yönelik tarihin şahit olduğu mükemmel ilginin bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu ilgi sayesinde oluşan tablo, Allah Teâlâ'nın şu sözünü tasdik eden yeni bir mucize olmuştur:

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ.

"Kimsenin kuşkusu olmasın ki, bu uyarıcı/hatırlatıcı mesajı âyet âyet biz indirdik; ve yine kimsenin kuşkusu olmasın ki, (bütün tahriflerden) onu yine biz koruyacağız."[14]

Biraz önce sözü edilen ilimler, yeni bir ilmin doğmasına vesile olmuştur. Söz konusu bu ilim yukarıda bahsi geçen ilimlerin tamamının bir karışımı ve hepsinin ortak sonucudur. Bu ilimde o ilimlerin gayeleri, özellikleri ve kendilerine özgü yönleri bulunmaktadır. Arapların atasözü ile çocuk babasına çekmiştir.

Âlimler bu yeni ilme "*Ulûmu'l-Kur'ân/Kur'ân İlimleri*" adını vermişlerdir. Bu kitaptaki araştırmalarımızın konusu da işte bu ilimdir.

Bu kitabımda imkânlarım dâhilinde şu konulara dikkat ettim:

1. İmkanlarım ölçüsünde hem Ezherli öğrencilerin ilmî araştırmalara olan gereksinimlerini karşılamaya hem de üslubu sade, anlaşılması kolay bir çalışmaya aç olan çağdaş okurların beklentilerine cevap vermeye çalıştım. Bu yüzden kimi zaman konuları ayrıntılı bir şekilde ele almaya mecbur kaldım. Ancak böyle yapmam, geniş kitlelerle dînî irtibat kurma konusunda sahip olduğumuz misyonumuzun gereğini yerine getirmenin yanında tolere edilebilir.

14 el-Hicr 15/9.

2. Allah Teâlâ'nın yardımıyla İslâm düşmanlarının ortaya attıkları iddiaları ve Kur'ân-ı Kerîm'e yönelttikleri, ancak asla hedefini bulamayan eleştirilerini yeri geldikçe ve imkân ölçüsünde ele alıp çürütmeye çalıştım.

3. Her bölümde konuyla ilgili Kur'ân-ı Kerîm'den birkaç misal verdim. Benden önceki müelliflerin yaptığı gibi, her konunun bütün örneklerini kuşatan kapsamlı bir çalışmaya girişmedim. Zira böyle bir şey, hem uzun zaman alır hem de meşakkatli bir uğraştır. Zaten araştırmacı yapıya sahip olanlar için birkaç misal ile yapılan açıklamalar yeterlidir.

4. Bu kitapta yer alan bölümler arasına önceden belirlediğim yönteme göre belirli başlıklar koydum. Genellikle de ana başlığa ve tertibe riayet ettim.

وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ.

"Muvaffak olmam sadece Allah'ın yardımı ile olur. Onun için ben de yalnız O'na dayanıyorum, O'na yöneliyorum."[15]

15 Hûd 11/88.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULÛMU'L-KUR'ÂN

"Ulûmu'l-Kur'ân" izafet terkibine yönelik tahlîlî araştırma yöntemi, bu terkibin her iki unsuru ile aralarındaki izafet üzerinde durmamızı, ardından da tedvin edilen bir ilme ad olduktan sonra bu terkipten neyin kastedildiği konusuna eğilmemizi gerektirir.

I. ULÛM

Ulûm/علوم kelimesi, ilim/علم kelimesinin çoğuludur. İlim ise sözlükte anlamak, bilmek ve bir görüşe göre kesin düşünceye sahip olmak ile eş anlamlı bir masdardır. Ancak bu kelime çeşitli literatürlerde değişik anlamlarda kullanılmıştır. Sözgelimi filozoflar ilim kelimesiyle "*zihinde oluşan bir şeyin formu*"nu veya "*zihinde bir şeyin şeklinin oluşması*"nı yahut "*ortaya çıkması bakımından, kişinin bir şeye muttali olması*"nı kastederler. Ancak filozoflar arasında bu kelimenin birinci manada kullanımı genel kabul görmüştür.

Kelamcılar ise ilmi şu şekilde tarif ederler: "*İlim, bulunduğu kişiye herhangi bir durumu açık hale getiren bir özelliktir.*" Bu tarifle ne kastettiklerini kelamcılardan birine ait olan şu ifade açıklar: "*İlim, bulunduğu kişiye herhangi bir şekilde zıddına ihtimal vermeyecek tarzda tam olarak eşyaları birbirinden ayırt etme kabiliyeti kazandıran bir sıfattır.*" İmam Eş'arî'nin (ö. 324) de benimsediği gibi söz konusu ayırt etme özelliği duyular vasıtasıyla bile olabilir.

İlim kelimesi genel dinî literatürde ise Allah Teâlâ'yı, âyetlerini, kullarına ve mahlûkatına yönelik fiillerini bilmeye denir. Bu konuda İmam Gazzâlî (ö. 505/1111), *İhyâu ulûmi'd-dîn* adlı eserinde şunları söylemektedir:

"Önceleri Allah Teâlâ'yı, âyetlerini, kullarına ve mahlûkatına yönelik fiillerini bilmeye *ilim* denilirdi. Daha sonraları âlimler, bu kelime üzerinde tahsis yoluyla tasarrufta bulunmuşlardır. Bunun bir neticesi olarak bu kelime, daha çok fıkhî ve diğer konularda karşı tarafla yapılan münâzaranın adı olarak kullanılmıştır. Ancak ilim ve âlimlerin faziletini anlatan rivayetlerin çoğu ilmin ilk manası hakkındadır."

Bu ifade genel dinî literatürde şer'î ilmin, Gazzâlî'nin *İhyâ*'da belirttiği manadan daha özel bir anlamda kullanıldığını gösterir. Fakat bu, bağlamın gerektirdiği şekilde olur. Hatta bizzat Gazzâlî'nin kendisi yine aynı kitapta "kadın erkek bütün Müslümanlara farz olan ilmin"[16] ne olduğu konusunda insanların farklı görüşler ileri sürdüklerini ifade etmiş ve şöyle demiştir: "Âlimler bu konuda yirmi gruba ayrılmıştır." Daha sonra bu hadisteki ilimden maksadın kişinin dış dünyasını ıslah eden ibadetler ve İslâmî uygulamalarla iç dünyasını aydınlatan İslâm akaidi ve ahlâkını kapsayan muamele ilmi olduğu görüşünü benimsemiştir.[17]

Maddeciler de ilmin sadece hisse dayanan kesin bilgiler olduğunu iddia etmişlerdir. Onların bu görüşünü *Nüzûlü 'l-Kur'ân* bölümünde tartışacağız.

Hemen şunu belirtmeliyiz ki, yukarıda bahsi geçen disiplinleri detaylı bir şekilde açıklamak bizim konumuzun dışında kalır. Çünkü her birinin kendine özgü ilmi, kaynakları ve konuları vardır. Aslında bu, çok geniş bir sunumu gerektirir. Ancak bu sayede bir lafzın (ilim) değişik disiplinler tarafından nasıl

16 ***"İlim öğrenmek, kadın-erkek her Müslümana farzdır"*** hadisinin geçtiği yerler için bk. İbn Mâce, *Mukaddime* 17; Bezzâr, *Müsned*, I, 172-173; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, V, 223, 283, VII, 96; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, X, 195; a.mlf., *Mu'cemu'l-Evsad*, I, 33, III, 21, 31, 229, V, 62, IX, 174, 258, 385; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, X, 373, XI, 424.

Bezzâr bu hadisin sahih olmadığını söylemiştir.

İbnu'l-Cevzî ise hadisin tüm rivayetlerini incelemiş ve sahih olmadığı sonucuna varmıştır. Hadisin zayıf olduğunu söyleyenler arasında Ahmed İbn Hanbel, İshak İbn Râhûye, İbn Adiyy, Hâkim ve Beyhakî de vardır. Bk. Bezzâr, *Müsned*, I, 172-173; İbnu'l-Cevzî, *el-İlelu'l-Mütenâhiye*, I, 64-75; Fettenî, *Tezkiratu'l-Mevzûât*, s. 17.

Müzenî ise hadisin tariklerinin çokluğunun hadisi hasen mertebesine yükselteceğini söylemiştir. Bk. Fettenî, *Tezkiratu'l-Mevzûât*, s. 17.

17 Gazzâlî'nin ilim hakkındaki görüşleri ve ilmi, ilm-i muamele ve ilm-i mükâşefe diye ikiye ayırması hakkında bk. İmam Gazzâlî, *Cahillikten Nasıl Korunurum?*, (Çev. Halil Aldemir), Polen Yayınları, İstanbul 2007.

hoyratça farklı manalarda kullanıldığı öğrenilebilir. O hâlde birbiriyle çelişir gibi görünen bir surette bu kelime ile karşılaştığınız zaman şaşırmayın.

Genel Tedvin Literatüründe İlim

Burada bizi daha çok başka bir disiplindeki ilim kavramı ilgilendirmektedir. O da tedvin ulemasının terminolojisindeki ilim kavramıdır. Çünkü biz müdevven bir ilim olarak *Ulûmu'l-Kur'ân* tamlamasını ele alıyoruz.

Âlimlere göre bu dönemde ilim, "herhangi bir açıdan bir araya getirilerek sistemleştirilmiş konulara" denir. Genellikle de bu konular, küllî nazariyelerdir. Bazen bunlar zaruri bilgiler de olur. Nadiren de bu konular cüz'î olabilir. Kanaatime göre bu konular, rivayet açısından hadis ilminde olduğu gibi şahsî de olabilir. Çünkü rivayet bakımından hadis ilmi, mevzusu Hz. Peygamber'in zatı olan şahsî bir kaziyyedir.

Sadeddin et-Taftâzânî'nin (ö. 792/1390) *Şerhu'l-makâsıd* adlı eserinde, Abdulhakîm'in de *el-Mutavval*'e yazdığı şerhte bu konuda söyledikleri şu anlama gelmektedir: "Müdevven ilim, bazen birtakım tasavvurât için kullanılır. Yani aklın herhangi bir açıdan zapt ederek tasavvur ettiği müfredâta denir."

Bütün bu bilgiler ışığında şu sonuca ulaşırız: Genel tedvin literatüründe ilim kelimesi, herhangi bir açıdan bir araya getirilip sistemleştirilmiş malumat hakkında kullanılmıştır. Bu malumatlar bazen konu birliği bakımından, bazen de ortak gaye açısından bir araya getirilmiştir. Söz konusu malumatlar, *Bedî'* ilminde olduğu gibi *tasavvurât*[18] kabilinden olabileceği gibi *tasdîkât*[19] kabilinden de olabilir. *Tasdikat* olduğu zaman çoğunlukla karşılaştığımız gibi küllî konular olabileceği gibi cüz'î hatta rivayet bakımından hadis ilminde olduğu gibi şahsî konularda da olabilir.

---

18 Tasavvurât: Müfredin idrakine tasavvur denilir.

19 Tasdîkât: Nisbetin vuku bulduğunu idrak etmeye ise tasdikât denilir.
زيد قائم cümlesinde زيد/Zeyd ve قائم/kâim kelimeleri ile ikisinin arasındaki nispetin bilinmesine tasavvur, bu nispetin vuku bulmasına ise tasdik adı verilir. Demenhûrî bunu şu şekilde ifade etmiştir:

إدراك مفرد تصورا علم ودرك نسبة بتصديق وسم

Müfredin idraki tasavvur olarak bilinir

Nisbetin idraki ise tasdik olarak tanımlanır

Bk. Demenhûrî, Ahmed, *Îdâhu'l-mübhem min maâni's-süllem,* Dâru'l-Ferfûr, s. 24-25.

Buraya kadar anlattıklarımız tedvin dönemi âlimlerinin ilim kelimesine yükledikleri üç manadan biridir. Onlara göre, ilmin ikinci anlamı *"geçmiş bilgilerin idrak edilmesidir."*

Üçüncü anlamı ise *"söz konusu bilgileri elde etme ya da meydana geldikten sonra onları zihinde canlandırma yeteneğidir."* Ancak ilmin bu tariflerinden ilki kabul edilmeye daha layıktır. Çünkü o dönem âlimlerinin "bir ilim öğrendim," "ilmin konusu şuydu" şeklindeki ifadelerinden akla ilk gelen birinci manadır. Akla ilk gelen şey de Arapların dediği gibi hakikatin belirtisidir. Ulûmu'l-Kur'ân terkibinde yer alan *ulûm* lafzı hakkında vermeyi düşündüğümüz bilgiler bunlardan ibarettir.

II. KUR'ÂN

Kur'ân/القرآن kelimesi lügatte, kırâat/okuma kelimesinin eşanlamlısı olan bir masdardır. Nitekim şu âyette de bu manada kullanılmıştır:

إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْاٰنَهُ * فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْاٰنَهُ.

"Hiç şüphesiz (Kur'ân'ı) senin kalbine yerleştirmek ve onu okutmak bize aittir. O hâlde, biz onu okuduğumuz zaman, sen onun okunuşunu takip et!"[20]

Daha sonra Kur'ân, bu masdar manasından alınarak Hz. Peygamber'e indirilen mucize kelama ad olarak verilmiştir. Buna, masdarın mefulü yerine kullanılması yöntemiyle ulaşılmıştır. Arap dili kaynaklarına ve iştikâk ilminin kurallarına dayanarak bu konudaki görüşler içinden bunu tercih ettik. [Ali İbn Mübârek] Lihyânî[21] (ö. 215/830) ve daha birçok âlim de bu görüşü benimsemiştir.

Kur'ân kelimesinin "toplamak" anlamına gelen قرأ/karae kelimesinden türetilmiş bir sıfat olduğu, ipuçları manasına gelen القرائن/el-karâin'den türetildiği, bir şeyleri birbirine yakınlaştırmak manasına gelen قرن/karane fiilinden müştak

20 el-Kıyâme 75/17-18.

21 Suyûtî, *Buğyetu'l-vuât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât,* II, 185. Meşhûr dil ve kıraat âlimi Kisâî'nin öğrencilerinden olan Ali İbn Mübârek, sakalı sık ve gür olduğu için Lihyânî lakabı ile anılır olmuştur.

olduğu, Allah tarafından indirilen muciz kelama ad olarak verilen mürtecel,[22] hemzesiz ve daima harf-i tarif ile kullanılan bir isim olduğu şeklinde değişik görüşler ileri sürülse de bunların tercih edilecek bir yanı yoktur. Bunlardan birini benimseyip ileri sürmekte mutlaka bir zorlama söz konusudur. Ayrıca bu görüşler, iştikâk kurallarına uygun olmaktan ve dilin temel kaynaklarıyla örtüşmekten de çok uzaktır.[23]

Tercih edilen görüşe göre, Kur'ân lafzı hemzelidir. Hemzesiz kullanımı kolaylık içindir. İlahî kelama bu ad verildikten sonra aslına işaret etmek için başına elif-lâm takısı gelmiştir. Dolayısıyla bunun, marifelikle bir ilgisi yoktur.

Kur'ân-ı Kerîm'e *Furkân*/الفرقان da denilir. Aslında bu kelime de masdardır. Daha sonra ilâhî kelama ad olmuştur. Bunun iki şekilde izahı yapılabilir:

a. Masdar Failine Ad Olmuştur:[24] Kur'ân-ı Kerîm hak ile bâtılı birbirinden ayırdığı için ona bu ad verilmiştir.

b. Masdar Mef'ulüne Ad Olmuştur:[25] Kur'ân-ı Kerîm parça parça nazil olduğu için veya âyetleri ile sûreleri birbirinden ayrıldığı için ona bu ad verilmiştir.

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا.

"Bütün insanlığa bir uyarıcı olsun diye kuluna Furkân'ı indiren (Allah) ne yücedir!"[26]

Kur'ân ve Furkân kelimeleri ilâhî kelamın en meşhur isimleridir. Hatta bazı müfessirler ilâhî kelamın bütün isimlerinin bu iki kelimede toplandığını ifade etmişlerdir. Tıpkı sayıca daha çok olmasına rağmen Allah'ın sıfatlarının Celâl ve Cemâl sıfatlarında toplanması gibi.

---

22 Alemler, menkûl ve mürtecel olmak üzere ikiye ayrılır. Alemiyetten önce başka bir şekilde kullanımı söz konusu olan özel isimlere *alem-i menkûl* denilir. Mesela; "Fâdıl" kelimesi alem-i menkûldür. İlk defa alemiyyette kullanılan özel isimlere de *alem-i mürtecel* denilir. Mesela; İmam Şâfiî'ye göre Kur'ân alem-i mürteceldir. Bk. İbn Akîl, *Hâşiyetu'l-Hudarî alâ Şerhi İbn Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik,* Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.

23 Bu görüşler hakkında bk. Suyûtî, *el-İtkân,* I, 162-163.

24 Masdar ism-i fâil yerine kullanılmıştır.

25 Masdar ism-i mef'ûl yerine kullanılmıştır.

26 el-Furkân 25/1.

İlâhî kitabın bu iki isminden başka sık kullanılan üç ismi daha vardır. Bunlar, *Kitâb, Zikr* ve *Tenzîl*'dir.

el-Burhân adlı eserin yazarı Kur'ân-ı Kerîm'in isimlerini sıralarken isim vermenin sınırlarını aşmış ve bu isimleri elli beşe kadar çıkarmıştır.[27] Kimileri de *et-Tibyân* yazarının belirttiğine göre bu isimleri doksanın üzerine çıkarmıştır.[28] Kur'ân için gerek az isim sayanlar gerekse onun isimlerini çoğaltanlar kelime türü ayrımına gitmeden pek çok âyet ve sûrede geçen bazı lafızları esas almışlardır. Bundan dolayıdır ki, isim olarak kullanılan lafızlarla sıfat olan lafızlar arasında bir ayrıma dikkat etmemişlerdir. Bir örnekle bunu daha anlaşılır hâle getirebiliriz: Bazı âlimler "إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ/***Şüphesiz o, değerli (kerîm) bir Kur'ân'dır***"[29] âyetinden hareketle "Kur'ân" ve "Kerîm" lafızlarını ilâhî kelamın isimlerinden saymışlardır. Aynı şekilde "وَهَذَا ذِكْرٌ مُبَارَكٌ أَنزَلْنَاهُ أَفَأَنتُمْ لَهُ مُنكِرُونَ/***İşte bu (Kur'ân) bizim indirdiğimiz hayırlı (mübarek) bir öğüt (zikr)dir. Hâl böyle iken siz onu inkâr mı edeceksiniz?***"[30] âyetine dayanarak "Zikr" ve "Mübârek" kelimelerini ilâhî kelamın isimleri arasında değerlendirmişlerdir. Âyetlerde geçen "Kur'ân" ve "Zikr" kelimeleri isim olarak kabul edilir. Ancak "Kerîm" ve "Mübârek" kelimelerinin sıfat olduğu konusunda hiçbir şüphe yoktur.

Kur'ân-ı Kerîm'in isimlerini sıralamak kolaydır. Ama bu, uzun zaman alır. Nitekim bazı âlimler bu konuda müstakil eserler vermişlerdir. Ancak buraya kadar anlattıklarımız okuyucular için yeterlidir.

وَعَلَى اللهِ قَصْدُ السَّبِيلِ.

"Doğru yolu göstermek Allah'a aittir."[31]

27 Burada bahsi geçen müellif Şâfiî fakihlerinden Şeyzele olarak bilinen Ebu'l-Maâlî Uzeyzî İbn Abdülmelik (ö. 494), eser ise *el-Burhân fî Müşkilâti'l-Kur'ân*'dır. (Bk. İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb,* III, 401.) Zerkeşî ve Suyûtî bu bilgiyi ondan nakletmişlerdir. (Bk. Zerkeşî, *el-Burhân,* I, 370; Suyûtî, *el-İtkân,* I, 159.)

28 Burada kastedilenlerden biri felsefecilerin yöntemini benimsemiş tasavvuf ve kelam âlimi Ebu'l-Hasen el-Harâllî et-Tucîbî el-Endelûsî'dir. Hakkında bilgi için bk. Suyûtî, *Tabakâtu'l-müfessirîn,* s. 76. Harâllî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Salman, Faruk, *Harallî'nin hayatı ve Miftâhu'l-Babi'l-Mukaffel li Fehmi'l Kur'ân'i'l-Munezzel'i* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1996.

29 el-Vâkıa 56/77.

30 el-Enbiyâ 21/50.

31 en-Nahl 16/9.

A. Terim Olarak Kur'ân

Bilindiği gibi Kur'ân-ı Kerîm Allah kelamıdır. Allah'ın kelamı da kulların sözünden ayrıdır. Bunda hiçbir şüphe yoktur.

Herkesin malumu olduğu üzere insanların da kelamı vardır. Kelamla bazen masdar anlamı olan tekellüm (konuşmak), bazen de masdardan hâsıl olan mana (kendisiyle konuşulan sözcükler) kastedilir. Bunlardan her biri *lafzî* ve *nefsî* olmak üzere ikiye ayrılır.

Masdar anlamındaki lafzî beşer kelamı, insanın dilini hareket ettirmesine ve harfleri mahreçlerinden çıkarma uğraşına denir.

Masdardan hâsıl olan lafzî beşer kelamı ise telaffuz edilen kelimelerdir. Bu kelimeler hissedilen sesin niteliğidir.

Bunlar çok açık ve anlaşılır olduğu için daha fazla açıklamaya gerek yoktur.

Masdar anlamında olan nefsî beşer kelamı ise insanın fıtratında bulunan konuşma gücüyle telaffuz etmeden birtakım kelimeleri zihninde canlandırmasına denir. İnsan, zihninde yan yana getirdiği bu hayali kelimelerle konuşur. Söz konusu kelimeleri hissedilebilir bir sesle telaffuz etseydi bunlar dış dünyada duyulan kelimelerin aynısı olurdu. İşte masdardan hâsıl olan nefsî beşer kelamı, dışa yansıtıldığı zaman elde edecekleri hâricî tertibe tamamen uygun zihnî bir tertibe sahip olan ama telaffuz edilmeyen bu kelime ve lafızlardır.

Nefsî beşer kelamının her iki bölümüne şu âyet misal olarak verilebilir:

فَأَسَرَّهَا يُوسُفُ فِي نَفْسِهِ وَلَمْ يُبْدِهَا لَهُمْ قَالَ أَنْتُمْ شَرٌّ مَكَانًا.

"(Yusuf peygamber kardeşlerinin Bünyamin'i ve kendisini hedef alan sözleri karşısında) düşüncelerini onlara belli etmeden kendi kendine 'Sizin durumunuz daha kötü' dedi."[32]

Buna Taberânî'nin (ö. 360/971) Ümmü Seleme'den (ö. 62/681) rivayet ettiği hadis de örnek olarak verilebilir: "Hz. Peygamber'e bir adam gelerek 'Aklımdan birtakım şeyler geçiyor. Eğer onları telaffuz etsem gerçekten bütün sevabımı yok ederim" dedi ve durumunun ne olduğunu sordu. Hz. Peygamber de

32 Yusuf 12/77.

'Bu tür kelam ancak mü'min olan birinin aklına gelir/ لا يَلْقَى ذَلِكَ الْكَلَامَ إِلَّا مُؤْمِنٌ buyurarak cevap verdi."[33]

Hadisten de anlaşıldığı gibi Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* insanın zihninde canlanan birtakım şeylere kelam demiştir. Oysa hakikatte onlar sahabînin ecri boşa gider endişesiyle telaffuz etmeyip içinde tuttuğu zihinde var olan kelimelerdir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu ifadesi hakikate hamledilir. Çünkü bir sözün hakikate hamledilmesi esastır. Burada hakiki mananın dışında başka bir mananın olmasını gerektiren bir neden yoktur.

En güzel sıfatlara sahip olan Allah Teâlâ'nın kelamı olan Kur'ân-ı Kerîm ile bazen nefsî kelam, bazen de lafzî kelam kastedilir. Nefsî kelam ifadesini sadece kelamcılar kullanmışlardır. Çünkü onlar bir yandan Allah'ın nefsî sıfatları ile ilgilenirken, diğer yandan da bir hakikati, Kur'ân'ın kelamullah olduğunu, dolayısıyla mahlûk olmadığını ifade ediyorlardı. Lafzî kelam ifadesini ise usulcüler, fakihler, filologlar ve farklı şekilde de olsa kelamcılar kullanmıştır. Usulcüler ve fakihler Kur'ân için lafzî kelam ifadesini kullanmaya özen göstermişlerdir. Çünkü usulcü ve fakihlerin gayesi hükümlere istidlalde bulunmaktır. Bu da sadece lafızlarla gerçekleşebilecek bir şeydir. Filologlar ise i'câz konusuyla yakından ilgilenmişlerdir. Bundan dolayıdır ki, Kur'ân'ın lafızlarıyla meşgul olmak zorunda kalmışlardır. Kelamcılar da aralarında Kur'ân-ı Kerîm'in de bulunduğu ilâhî kitaplara imanın gerekliliğini açıklamak ve Kur'ân mucizesi ile Hz. Muhammed'in peygamberliğini ispatlamakla ilgilendikleri için bu ifadeyi kullanmışlardır. Bütün bu uğraşılar tartışmaya hiç mahal bırakmaksızın lafızlarla bağlantılıdır.

B. Kelamcılara Göre Kur'ân

Kelamcılar Kur'ân-ı Kerîm için nefsî kelam ifadesini kullandıkları zaman iki şeye riayet ederler:

a. Kur'ân-ı Kerîm diğer ilâhî kelamlardan birtakım özelliklerle ayrılmış ilâhî bir kelamın "özel adı"dır.

33 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat,* Hadis No: 3454; a.mlf., *el-Mu'cemu's-sağîr,* I, 129. Heysemî bu rivayet hakkında şöyle demiştir: "Bu haberin senedinde Seyf İbn Umeyra vardır. Ezdî onun eleştirildiğini söylemiştir." Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid,* I, 185-186.

b. Kur'ân-ı Kerîm Allah'ın kelamıdır. Allah'ın kelamı da mahlûk olmayan kadim kelamdır. Öyleyse sonradan olma şeylerden ve sonradan olan şeylerin arazlarından münezzeh olması gerekir.

Yukarıda nefsî beşer kelamının, masdar anlamı taşımak ve masdardan hasıl olan manaya gelmek gibi iki farklı kullanıma sahip olduğunu belirttik. Aynı şekilde Allah'ın nefsî kelamının da iki kullanımı vardır. Bunlar kulların masdar manasına gelen ile masdardan hasıl olan manaya gelen nefsî kelamlarına benzerlik gösterir. Nefsî ilâhî kelamın mahlûk olmaktan ve mahlûk olmayı çağrıştıran her şeyden münezzeh olması gerektiği herkes tarafından kabul gördüğü için benzerlik kaydını koyduk. Kelamcılar ilk anlama "masdar anlamındaki beşer kelamına benzeyen" adını vermişler ve "Fâtiha Sûresi'nin başından Nâs Sûresi'nin sonuna kadar var olan hükmî kelimelere yönelik Allah'ın kadim sıfatı" olarak tarif etmişlerdir. Bu kelam ezelîdir, lafzî, nefsî ve rûhî harflerden soyutlanmıştır. Tıpkı aynada beliren suret gibi bir anda var olan bir tertibe sahiptir. Onun için zamanla meydana gelen tertipten bahsedilemez. Kelamcılar harf ve seslerle çıkarılan gerçek lafızlardan farklı olduğu için tarifte hükmî kelimeler kaydını koymuşlardır. Kıdem manasını belirtmek için ezelî, mahlûk olmadığını ifade etmek için de lafzî, nefsî ve rûhî harflerden soyutlanmıştır ifadesini kullanmışlardır. Onun tertibinde sıralama yoktur. Çünkü sıralama zamanı gerektirir. Zaman da hâdistir. Kelamcılar sıralamanın olmadığını söylemekle Kur'ân'a özgü tertibe işaret etmişlerdir. Çünkü Kur'ân'ın kendine has bir tertibi vardır ki o, bu tertibin kemâl ve insicamıyla her şeyden ayrılır.

Kelamcıların Kur'ân-ı Kerîm için yaptıkları bu birinci tarifi kavrayan kimse onların yaptığı ikinci tarifi daha kolay bir şekilde anlar. Kelamcılar masdardan hasıl olan beşer kelamına benzer ilâhî kelamı şu şekilde tarif etmişlerdir: "Lafzî, nefsî ve rûhî harflerden mücerret, sıralama olmaksızın bir tertibe sahip ezelî ve hükmî kelimelerdir."

Kur'ân-ı Kerîm'in bu iki tanımı sadece mütekellimler tarafından kullanılmaktadır. Ancak kelamcıların usulcüler, fakihler ve filologlarla hemfikir oldukları üçüncü bir tarif daha vardır. Buna göre Kur'ân, Hz. Peygamber'e indirilmiş ve biraz sonra zikredeceğimiz özellikleriyle birlikte akla gelen Fâtiha ile Nâs sûreleri arasındaki lafızlardır. Bunlar, biraz önce değindiğimiz ezelî ve hükmî kelimelerin yansıdığı formdur. Dördüncü bir tarif olarak, indirilen lafza, gaybî kelimelere ve kadîm sıfata delalet ettiği için Mushaf'ın iki kapağı arasında yer alan yazılı metne de Kur'ân denir. Genel olarak bu tarif kullanılır.

Birçok kimsenin anlayamadığı, birçoğunun da yanlış anladığı bu konunun daha iyi anlaşılması için bir misal vereceğim: Merhum Şerafuddîn el-Bûsirî[34] gibi şair olan biri hiç şüphesiz şiir yazma yeteneğine sahiptir. Bu sayede dilediği güzel kasideleri nazmedebilir. Şairin şiir kabiliyeti yaratıkların en hayırlısı Hz. Muhammed'i *Hemziyye* olarak bilinen kasidesiyle methetmek için faaliyete geçtiği zaman hiç kuşkusuz Bûsirî nazmı ilk önce kendi zihninde ele almış, manaları, lafızları ve vezinleri orada canlandırmıştır. Sonunda kaside zihninde oluşmuştur. Kendisi de bundan etkilenmiştir. Eğer o hissedilebilir bir sesle bunu telaffuz etseydi bu, kafiyeli ve ölçülü şiirinin aynısı olurdu. Daha sonra zihnindeki bu şiiri okumuş ve yazıya geçirmiştir.

el-Hemziyye fi Medhi Hayri'l-Beriyye adlı bu meşhur şiir ile Kur'ân-ı Kerîm için kullanılan dört tarifin anlaşılmasını daha da kolaylaştırabiliriz:

el-Hemziyye şairin şiir yazma yeteneğine denir. Çünkü onun bu yeteneği kendi zihninde belli bir nazma sahip olan ancak sözcüklerle ifade edilmemiş ve yazıya dökülmemiş şiire yönelmiştir.

Onun zihninde şekillenen fakat henüz sözcüklerle ve yazıyla ifade edilmemiş belli bir nazma sahip olan şiire de *el-Hemziyye* denir.

Telaffuz edilen lafız ve ölçülü harflerle ortaya çıkan nazma da *el-Hemziyye* adı verilebilir.

Harf ve noktalarla yazılmış nazma da *el-Hemziyye* denir.

C. Usulcüler, Fakihler ve Filologlara Göre Kur'ân

Öyle tahmin ediyorum ki, bu konuyu biraz uzattık. Ancak bu uzatma konunun öneminden ileri gelmektedir. Yukarıda verdiğim ayrıntılı bilgiler ve örnekler okuyucuya bıkkınlık vermemelidir.

Şimdi burada Kur'ân'ın Fâtiha Sûresi'nin başından Nâs Sûresi'nin sonuna kadar Hz. Peygamber'e indirilen lafız olduğu manası konusunda daha önce vaat edilen açıklamalar yapılacaktır. Biraz önce de ifade ettiğimiz gibi bu tarif usulcülere, fakihlere ve filologlara nispet edilir. Kelamcılar da onlarla birlikte bu tarifi kullanmışlardır. Ancak Kur'ân'ı "Allah tarafından indirilen lafızlar..." olarak niteleyen âlimler onu farklı şekillerde tarif etmişlerdir:

34 Şair Muhammed İbn Saîd İbn Hammâd (ö. 695/1296), Şerefuddîn el-Bûsirî olarak tanınır. Bûsîr Mısır'da bir yerleşim biriminin adıdır. Şair, Hz. Peygamber'i medhetmesi ile tanınır olmuştur.

Bazıları Kur'ân'ın kendine özgü özelliklerinin tamamını sıralamak suretiyle tarifi uzatırken, bazıları da kısa ve özlü tarifler yapmıştır. Kimileri de bu konuda orta yolu tutmuştur. Mesela; tarifi geniş tutanlar Kur'ân'ı, "Allah Teâlâ'nın, Peygamberi'ne indirdiği, mushaflarda yazılı olan, mütevatir olarak nakledilen ve tilavetiyle ibadet edilen mucize kelamıdır" diye tarif etmişlerdir. Görüldüğü gibi bu tarifte i'câza, Kur'ân'ın Hz. Peygamber'e indirilişine, mushaflara yazılmasına, tevatürle nakledilmesine ve tilavetiyle ibadet edilmesine yer verilmiştir. Kur'ân'm bunlardan başka özellikleri olduğu da unutulmamalıdır. Fakat bunlar, sadece Kur'ân-ı Kerîm'e ait olan en belirgin özelliklerdir. Bunlardan bir kısmına yer vermekle efradını câmi', ağyârını mâni' bir tarifin çıkacağı aşikârdır. Ancak tarif açıklamaya yönelik olduğu için uzatılmıştır. Dolayısıyla geniş açıklama yapma gayesine göre tarifin uzun tutulması uygun hâle geldi. Bu nedenle âlimler Kur'ân'ın tarifini uzun tutmayı kendileri için yerinde bir davranış olarak görmüşlerdir.

Kısa ve özlü tarif yapanlardan kimileri bu özelliklerden sadece i'câz üzerinde yoğunlaşmışlardır. Çünkü i'câz Kur'ân'ın zatî/yapısal özelliğidir. Hz. Muhammed'in gerçekten peygamber olduğunu gösteren en büyük kanıttır. Ayrıca Kur'ân'ın Allah kelamı olduğunu gösteren tarafsız şahittir.

Kimileri de Kur'ân'm i'câz ve tenzil özellikleriyle yetinmişlerdir. Bu ikisi dışında kalan özelliklerin Kur'ân'ın lâzımî sıfatları olmadığını delil olarak ileri sürmüşlerdir. Çünkü Kur'ân Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde sadece bu iki özelliğiyle tahakkuk etmiştir.

Tevâtür ve Mushaflarla nakledilmesi ile tarifini yeterli gören âlimler de vardır. Çünkü bu iki özellik maksadın hâsıl olması için yeterlidir. Söz konusu maksat ise Kur'ân'm açıklanması ve diğer kitaplardan ayırt edilmesidir.

Orta yolu tutanlardan bir kısmı sadece Kur'ân'm lafızlarının Allah tarafından indirilmiş olmasını, Mushaflara yazılmasını ve mütevatir olarak nakledilmesini ele almışlardır. Bu görüşlerini de şu şekilde gerekçelendirmişlerdir: Buradaki amaç Kur'ân'ı Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde yaşamayan insanlara tarif etmektir. Bu özellikler o döneme yetişemeyen insanlar için apaçık deliller niteliğindedir. Oysa i'câz böyle değildir. Çünkü i'câz onlar için açık değildir. Ayrıca Kur'ân'ın bir sûresinden daha küçük bir bölümü için de mutlaka söz konusu olan bir özellik de değildir.

Orta yolu tutanların diğer bölümü ise sadece Kur'ân'ın Allah tarafından indirilmiş olması, tevatürle nakledilmesi ve tilavetiyle ibadet edilmesiyle

yetinmiştir. Dayanak olarak da bunun usulcülerin amacına uygun olmasını göstermişler ve Kur'ân'ı "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e Allah tarafından indirilen, ondan mütevatir olarak nakledilen ve tilâveti ile ibadet olunan lafızlar" şeklinde tarif etmişlerdir.

Bu tarifte yer alan "lafızlar" ifadesi "cins"tir. Hem müfred hem de mürekkep ifadeleri kapsar. Hiç kuşkusuz mürekkep ifadelerle hükümlere istidlalde bulunulduğu gibi âmm, hâs, mutlak, mukayyed vb. müfredlerle de bulunulur.

"Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e Allah tarafından indirilen" faslı ile insanların sözü ve peygamberin hadisleri[35] ile Tevrat ve İncil gibi önceki peygamberlere verilen vahiyler tanımın dışında kalır.

"Mütevatir olarak nakledilen" faslı ile Kur'ân-ı Kerîm'in dışında kalan tilaveti mensûh âyetlerle mütevatir olmayan meşhur ve âhâd kıraatler tarifin dışında kalır. Mesela; "فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ/***Bunlara gücü yetmeyen kimse, üç gün oruç tutsun***"[36] âyetinde İbn Mes'ûd'dan nakledilen meşhur bir kıraate göre "متتابعات/peş peşe" ziyadesi vardır.[37] Yine İbn Mes'ûd'dan nakledilen âhâd kıraate göre "وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ/***Kim Ramazan ayında hasta veya yolcu olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde oruç tutsun***"[38] âyetinde "متتابعات/peş peşe" ziyadesi bulunmaktadır.[39] Ancak bunların hiçbiri Kur'ân olarak isimlendirilemez. Asla bunlara Kur'ân gibi davranılmaz.

"Tilavetiyle ibadet edilen" faslı ile de kudsî hadisler tarifin dışında kalmıştır.

35 Müellifin bu ifadesi, "Sünnet, Allah tarafından indirilmiş bir vahiy değildir" düşüncesine göre doğrudur.

36 el-Mâide 5/89.

37 Abdurrezzâk İbn Hemmâm, *el-Musannef*, VIII, 513; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 276. Hâkim'deki rivayete göre bu kıraat Übeyy İbn Ka'b'a aittir. Hâkim bu rivayetin isnadının sahih olduğunu belirtmiş, Zehebî de ona muvafakat etmiştir.

38 el-Bakara 2/185.

39 Dârekutnî, *Sünen*, II, 191.

D. Kur'ân Alem-i Şahs mı?[40]

Biraz önce hem Allah'ın kadim sıfatına hem de ezelî ve hükmî kelimelere Kur'ân dendiğini açıkladık. Ne hakiki olarak ne de itibari olarak bunlar hakkında teaddütten bahsedilir. Her ikisi de bundan münezzehtir. Çünkü teaddüt, sonradan var olmanın belirtisidir. Öyleyse kadim olan bir şey hakkında kesinlikle söz konusu olamaz.

Buna göre Kur'ân bu iki kullanımıyla hiç tartışmasız "alem-i şahs"tır. İhtilaf Kur'ân ile Hz. Peygamber'e indirilen lafızlar kastedildiği zaman ortaya çıkmaktadır. Ancak hâkim olan görüşe göre, bu kullanımıyla da Kur'ân "alem-i şahs"tır. Medlûlü de Allah tarafından indirilen ve yüce özelliklerle diğer kelamlardan ayrılan Fâtiha Sûresi'nin başından Nâs Sûresi'nin sonuna kadar olan âyetlerdir. Değişik kimseler tarafından telaffuz edilip okunması onun teşahhus etmesine (şahıs olmasına) zarar vermez. Tıpkı Mahmut adlı bir şahsın Mekke'de ya da Medine'de bulunması, çocukluktan ihtiyarlığa kadar geçirdiği farklı dönemler, sağlıklı olması ya da hasta olması, ölü ya da diri olma hâli vb. durumlar onun şahıs olmasına engel teşkil etmediği gibi...

Kimileri de Kur'ân'ı alem-i cins[41] olarak kabul etmişlerdir. Bu karara, Allah tarafından indirilen lafızların farklı okuyucular tarafından okunmasını ve değişik hattatlar tarafından yazılmasını dikkate alarak varmışlardır. Ancak bu görüş iki açıdan reddedilir:

a. Alem-i cins, ismin izafe edilememesi ve başına lâm-ı tarif gelmemesi gibi lafzî hükümlerin sonucu nahvî bir zorunluluktan doğmuştur. Burada buna benzer bir lafzî zorunluluk yoktur.

b. Alem-i cins mana bakımından nekiradır. Efradı da itibari olarak değil hakiki olarak teaddüde sahiptir. Buradaki teaddüt ise itibaridir. Kesinlikle hakiki değildir. Şunu kesin olarak söyleyebiliriz ki, her bir insanın Kur'ân olarak okuduğu ya da yazdığı her şey Kur'ân'ın aynısıdır. Asla efradının bir parçası değildir.

40 Alem-i Şahs: Taayyünü göz önünde bulundurularak muayyen bir şeye verilen addır. Zeyd gibi.

41 Alem-i Cins: Zihinde canlandırılmak suretiyle zihnen var kabul edilen muayyen bir hakikate verilen addır. Üsâme gibi.

E. Tarif ve Alemler

Burada şu soruyu sormamız gerekir: "Kur'ân-ı Kerîm alem ise onun tarifi hatta biraz önce verildiği gibi tarifleri yapılabilir mi? Çünkü tarifler ancak 'külliyat' için olabilir. Alem ise mahiyet ve onun teşahhus etmiş hâlinden mürekkep 'cüz'î'dir. Müşahhasât ise ancak işaret örneğinde olduğu gibi duyularla ya da kendisine özgü ismini kullanmak suretiyle muttali olunarak bilinebilir."

Yukarıdaki soruya üç şekilde cevap verebiliriz:

a. Öncelikle tariflerin külliyata yönelik olduğu iddiasını kabul etmiyoruz. Cüz'î olan şeylerin de tamamı dışa sadece bir şahsın zatında gerçekleşerek yansıyan külli şeylerle tarifinin yapılmasında hiçbir engel yoktur. Bu cevap da *Telvîh*[42] adlı kitabın yazarının ifade ettikleriyle paralellik arz eder: "Gerçek şu ki, varlık açısından kendisini başka şeylerden ayıran özellikleriyle şahıs tarif edilebilir. Ancak akıl bakımından birçok varlıkla ortak olmasının mümkün olmaması açışından kendisini taayyün ve teşahhus ettiren özellikleriyle tarif edilemez. Çünkü bunlar başka bir şeyle değil sadece işaretle anlaşılır."

b. Tariflerin sadece külliyata yönelik olduğunu kabul ederiz. Bu durumda Kur'ân için yapılan tarifler hakiki olamaz. Ancak bir araya getirilmiş ayırt edici özelliklerdir. Tarif değildir.

c. Kur'ân için ileri sürülen tarifler, tariflerde cins ve fasılları şart koşmayan usulcülerin görüşüne göre tariftir. Onlara göre mutlak olarak etrafını câmi', ağyârını mâni' olan "had"dir. Dolayısıyla usulcülere göre, şahıs için haddin yapılması mümkündür. Mantıkçılara göre ise böyle bir şey yapılamaz.

F. Âyetlerin Tamamına veya Bir Bölümüne Kur'ân Denilmesi

Fâtiha Sûresi'nden Nâs Sûresi'ne kadar Mushaf'ta yer alan ilâhî vahyin tamamına Kur'ân dendiği gibi onun bir kısmına da denir. Mesela; Mushaf'ı baştan sona hatmeden biri için "Kur'ân okudu" dendiği gibi bir âyet bile olsa ondan bir bölümü okuyan kimse için de "Kur'ân okudu" denir. Âlimler bu duruma farklı yorumlar getirmişlerdir: Bazılarına göre, her iki durumda Kur'ân lafzı hakîkî manasında kullanılmıştır. Buna göre Kur'ân kelimesi,

42 Taftâzânî, *et-Telvîh,* I, 50.

et-Telvîh fî keşfi hakâiki't-tenkîh, Taftâzânî'nin (ö. 792) Sadruşşerîa'nın (ö. 747) *Tenkîku'l-usûl*'üne yazdığı şerhin adıdır.

lafzî müşterek olur. Bazılarına göre ise bu lafız ortak bir özellikten dolayı her iki durum için vaz edilmiştir. Bu durumda Kur'ân lafzı, manevî müşterek olur. Medlûlü de küllî olur. Kur'ân lafzıyla âyetlerin tamamının kastedilmesinin bu kelimenin hakîkî kullanımı, bir bölümünün kastedilmesinin ise mecâzî kullanımı olduğunu ileri sürenler de vardır. Ancak doğru olan bu kelimenin lafzî müşterek olmasıdır. Çünkü bu kelimenin âyetlerin tamamı ya da onların bir bölümü hakkında kullanımından ilk akla gelen budur. Akla ilk gelen şey de hakikatin belirtisidir. Bir önceki başlık altında kanıtladığımız gibi Kur'ân "alemu şahs"tır. Bu da manevî müşterek olmasını imkânsız kılar. Böylece Kur'ân kelimesinin lafzî müşterek olduğu kesinlik kazanır. Ayrıca fakihlerin "Cünüp kimsenin Kur'ân okuması haramdır" ifadesinden de bu anlaşılır. Zira onlar böyle demekle Kur'ân'ın tamamının ya da bir bölümünün okunmasının haram olduğunu kastetmişlerdir.

III. ULÛMU'L-KUR'ÂN

Buraya kadar ulûmu'l-Kur'ân tamlamasının tamlayanı ve tamlananı hakkında bilgi verdik. Şimdi ise "ulûm" ve "Kur'ân" lafızları arasındaki mevcut izafetin Kur'ân ile bağlantılı çeşitli bilgilere işaret ettiğini açıklama vakti geldi. Bu bilgilerin bir kısmının "tasavvurât" bir kısmının ise "tasdikât" olması arasında fark yoktur. Nitekim genel tedvin örfünde ilim lafzının medlulü konusunda tercih edilen yönü biraz önce öğrendin.

Bu terkipte "ulûm" lafzı tekil değil de çoğul olarak kullanılmıştır. Çünkü bununla Kur'ân'la bağlantılı bir ilim kastedilmemiştir. Aksine, ona hizmet eden ya da dayanan bütün ilimleri kapsaması amaçlanmıştır. Bu ilimler şu şekilde sıralanabilir: Tefsir, kıraat, resmu'l-Osmânî, i'câzu'l-Kur'ân, sebeb-i nüzûl, nâsih-mensûh, i'râbu'l-Kur'ân, garîbu'l-Kur'ân, dinî ilimler, dil ilimleri ve benzerleri... İmam Suyûtî yelpazeyi biraz geniş tutarak astronomi, geometri ve tıp ilmi gibi birçok ilmi daha bu ilimlere katmıştır.[43] Ebû Bekir İbnu'l-Arabî'nin (ö. 543) *Kânûnu't-te'vil* adlı eserinde şöyle dediğini nakletmiştir: "Kur'ân ilimlerinin sayısı 77.450'dir. Bu sayı Kur'ân kelimelerinin tam dört katıdır. Çünkü ondaki her bir kelimenin zahir, bâtın, had ve matla' manası vardır. Bu ilimler sadece kelimelerle ilgili ilimlerdir. Terkipler ve bu terkipler arasındaki bağlarla

43 Suyûtî, *el-İtkân,* II, 1025; *el-İklîl fî istinbâti't-tenzîl,* s. 8.

ilgili ilimler ise sayısızdır. Onların sayısını sadece Allah Teâlâ bilir."[44] Şurası iyi bilinmeli ki, gerek İbnu'l-Arabî'nin gerekse Suyûtî'nin bu konudaki görüşleri büyük ölçüde kapsamı genişletilmiş tevillere dayanmaktadır. Kur'ân'ın delalet ettiği müdevven ve gayri müdevven ilimlerle açıkça değindiği ya da uzaktan ya da yakından telmihte bulunduğu ilimleri içine almaktadır. Oysa bu ifadenin müdevven ilimlere delaleti gayet açıktır. Bunun dışında kalanlar ise gerçekten çok geniş bir alan oluşturmaktadır.

A. Hidayet ve İ'câz Kitabı Olarak Kur'ân

Bu konuda söylenecek en doğru söz Kur'ân'ın hidayet ve i'câz kitabı olduğudur. Zira o, bu iki amaç için inmiş, bunlardan bahsetmiş ve bunlara delalet etmiştir. Dolayısıyla Kur'ân olması bakımından ya da hidayet ve i'câz yönlerinden bu kitapla ilgisi bulunan her ilim Kur'ân ilimlerinden kabul edilir. Dinî ilimlerde ve Arabî ilimlerde bu durum gayet açık olarak göz önündedir.

Evrende yeni yeni teşekkül eden ilimlerle, kozmolojik ilimler, geometri, matematik, astronomi, ekonomi, sosyoloji, fizik, kimya, botanik ve zooloji gibi ilimlerin Kur'ân ilimleri arasında sayılması uygun değildir. Mesela; Kur'ân, mühendislik nazariyelerine işaret etmek ya da kanunlarını açıklamak için nazil olmamıştır. Aynı şekilde bu ilim onun âyetlerini açıklamak ve gizemli yönlerini keşfetmek için ortaya çıkmamıştır. Diğer ilimler de böyledir. Kur'ân'ın Müslümanları, özellikle de ihtiyaç anında bu ilimleri öğrenmeye, kavramaya ve daha da ileri götürmeye teşvik etmesi bu durumu değiştirmez. Her ne kadar Kur'ân-ı Kerîm kozmolojik ilimlerin öğrenilmesi için çağrıda bulunsa da bunların ulûmu'l-Kur'ân olarak değerlendirilmesi uygun olmaz. Çünkü âyetlerin ana hatlarıyla ve ayrıntılarıyla öğrenilmesini teşvik ettiği ilimlerle, konularına doğrudan delalet ettiği, hükümlerine işarette bulunduğu ya da kendi konularının, hükümlerinin ve içeriğinin Kur'ân'ın anlaşılmasına yardımcı olduğu ilimler arasında büyük fark vardır. O hâlde ikinci olarak sıraladığımız ilimlere "ulûmu'l-Kur'ân" adı verilirken diğerleri bu şekilde isimlendirilmez. Burada bunları açıklamayı murad etmiştik. Umarım okuyucu da bunları bu şekilde öğrenmeye özen gösterir.

44 İbnu'l-Arabî, *Kânûnu't-te'vil,* s. 226-227. İbnu'l-Arabî bu bilgiyi Gazzâlî'nin *İhyâ*'sından almıştır. (Bk. Gazzâlî, *İhyâ,* I, 270). Daha sonra Kur'ân ilimleri konusunda kitap telif edenler, bu bilgiyi ona dayanarak nakletmeye devam etmişlerdir. Örnek olarak Suyûtî'nin eserine bakılabilir. (Bk. Suyûtî, *el-İtkân,* II, 1034).

B. Kur'ân'ın Evrenden Yararlanmaya Teşviki

Gerçekten Kur'ân-ı Kerîm kozmolojik ilimlerin ve evrenle ilgili hususların öğrenilmesi için teşvikte bulunmuştur. Varlık âleminde algılayabildiğimiz her şeyden yararlanmaya özendirmiştir:

قُلِ انْظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ.

"De ki: Yerlerde ve göklerde var olana şöyle bir bakın ve düşünün!"[45]

وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ.

"O, göklerde ve yerde olan her şeyi, kendinden bir bağış olarak emrinize vermiştir. Bunda düşünen bir topluluk için mesajlar vardır!"[46]

Bu şekilde hitap edilen Müslümanların genel olarak evrenden yararlanmaktan kaçması, kozmolojik ilimlerden uzak durması ve Allah Teâlâ'nın insanlar için var edip göklere ve yerküreye yerleştirdiği büyük nimetlerden kendilerini mahrum etmeleri doğru değildir. Bundan dolayıdır ki, toplumun veya bireylerin maslahatını dikkate alan âlimlerimiz kesin bir dille ihtiyaç bulunduğu sürece kozmolojik ilimlerin öğrenilmesinin ve fennî sanatların iyice icra edilmesinin farz-ı kifâye olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü bu hayatta varlığı sürdürebilmek en fazla barışa sahip çıkanlar içindir. Zira bu varlık âleminde yaşamak silahlarla temin edilmiş barışa bağlıdır. Silahlar da dünya kuruldu kurulalı, özellikle de günümüzde bilimde başarılı olmaya, fen ve teknoloji alanlarında mesafe kat etmeye dayanır. Ne yazık ki, biz Müslümanlar bu konuda oldukça zayıf kalmışız. Bu sahada güçlü olanlar ise her türlü imkânı ellerinde bulundurmaktadırlar.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ.

"O hâlde onlara (düşmanlarınıza) karşı toplayabildiğiniz kadar kuvvet toplayın!"[47]

45 Yunus 10/101.
46 el-Câsiye 45/13.
47 el-Enfâl 8/60.

Nitekim bu hususta İmam Müslim, Ebû Hureyre yoluyla Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: ***"Her ikisi de hayırlı olmasına rağmen güçlü mü'min zayıf mü'minden daha hayırlıdır. O hâlde sana fayda sağlayacak şeyleri elde etmeye özen göster. Sadece Allah'tan yardım dile! Sakın acze düşme! Eğer bir musibete maruz kalırsan asla 'Keşke şöyle şöyle yapsaydım' deme! Bunun yerine 'Allah böyle takdir etti. O, dilediğini yapar' de! Çünkü 'keşke,' şeytanın ameline giden yolun başlangıcıdır."***[48]

C. Kur'ân'ın İlmî İ'câzı

Gerçekten araştırmaya ve enine boyuna incelemeye layık bir hususa dikkatleri çekmeden önce bu konuyu sonlandırmak istemedim: Kur'ân-ı Kerîm hidayet ve i'câzı insanlara sunarken onları akıllarını kullanmaya çağırmış ve bakışlarını evrene, evrende bulunan gökyüzüne, yeryüzüne, karalara, denizlere, hayvanlara, bitkilere, çeşitli inceliklere, olaylara, tabiata hâkim olan kanun ve ilkelere çevirmiştir.[49] Bunu yaparken de tam bir başarı sağlamıştır. Hatta en mükemmel şekilde mucize hüviyeti kazanmıştır. Çünkü kozmolojik konulardan bahseden âyetler, evrenin bütün sırlarını en iyi bilen, inceliklerinden tam olarak haberdar olan, onun bütün bilgilerini hakkıyla kuşatan Yaratıcının sözüdür. Üstelik Kur'ân'ı insanlara sunan elçi, okur-yazar olmayan cahil bir toplumda yetişmiş ümmî bir insandı. Yaşadığı toplumun kâinat ilimleriyle ve onların tedvini ile bir ilgisi yoktu. Aynı şekilde onlar, bu ilimlerin konularını ve kaynaklarını hiç bilmiyorlardı. Hatta bazı ilimler nübüvvet döneminden yani vahyin nazil olduğu dönemden asırlar sonra inkişaf etmişti. Hakîm ve Alîm olan Allah Teâlâ'dan vahiy almasaydı Hz. Muhammed gibi ümmî bir insan hiç bu kadar kapsamlı bilgilere ulaşma imkânı bulabilir miydi? Nitekim Kur'ân'ın ilmî i'câzını açıklar mahiyette Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَمَا كُنْتَ تَتْلُو مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ إِذًا لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ* بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الظَّالِمُونَ.

"(Ey Muhammed!) Sen bu (vahyin gelmesinden) önce herhangi bir ilâhî kelamı okumuş ya da onu kendi ellerinle yazmış değildin. Öyle olsaydı (sana vahyetmiş olduğumuz) hakikati çürütmeye çalışanlar insanları (onun hak-

48 Müslim, Kader 34.

49 Konuyla ilgili mükemmel bir değerlendirme için bk. Öztürk, Mustafa, *Kur'ân Tefsir ve Usul Üzerine Problemler, Tespitler, Teklifler,* Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011. s. 29-63.

kında) kuşkuya sevk edebilirlerdi. Hayır ama bu (ilâhî kelam), doğru bilgi ile (anlayıp kavrama yeteneği ile) donatılmış insanların kalplerine kolayca nüfuz eden mesajlardan oluşur. (Kendilerine) zulmedenler dışında hiç kimse mesajlarımızı bile bile reddetmez."[50]

Belki de bu konuda Kur'ân-ı Kerîm'den iki örnek vermek hikmete uygun bir davranış olacaktır: Nûr Sûresi'nde Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنْ مَنْ يَشَاءُ يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ.

"Görmüyor musun, bulutları sürükleyen, sonra onları birbiri üzerine yığan ve derken senin onların bağrından boşaldığını gördüğün yağmuru yağdıran Allah'tır. Ve gökten doluyla yüklü bulut dağları indiriveren ve onların şimşeğinin parıltısı neredeyse gözleri kamaştırırken dilediği kimseyi doluya uğratan, dilediği kimseden de onu uzak tutan Allah'tır."[51] Bulut, yağmur ve şimşek gibi doğa olaylarıyla ilgili henüz daha yeni sayılabilecek bilimsel nazariyelerle tam olarak örtüşen bu yüce metin hiç şüphesiz herkesi hayran bırakır.

Allah Teâlâ Kıyâmet Sûresi'nde öldükten sonra insanı tekrar diriltmeye yönelik kemal kudretini açıklarken şöyle buyurmuştur:

أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ* بَلَى قَادِرِينَ عَلَى أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ.

"İnsan, (onu tekrar diriltip) kemiklerini yeniden bir araya getiremeyeceğimizi mi sanıyor? Hayır, kesinlikle! Onu parmak uçlarına kadar yeniden var etmeye kadiriz!"[52] Bu âyette parmak uçlarının üzerinde durulması dikkat edilmesi gereken hususlardan biridir. Çünkü zamanımızda henüz daha yeni teşekkül eden kimlik tespiti ilmi, insanın bünyesinde en ince ve en mükemmel yapıya sahip olan şeyin parmak uçları olduğunu açıklamıştır. Buna göre hiçbir şekilde bir insanın parmak izleri başka birininkine benzemez. Bundan dolayıdır ki, birçok olayda ve davada parmak izinin kabul edilmesine karar vermişlerdir.

50 el-Ankebût 29/48-49.
51 en-Nûr 24/43.
52 el-Kıyâme 75/3-4.

فَتَبَارَكَ اللهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ.

"En güzel yaratıcı Allah yüceler yücesidir..."[53]

Bu konuyu daha fazla uzatmak istemiyoruz. Zira Kur'ân-ı Kerîm'in ilmî mucizelerinin başka bir başlık altında incelenmesi gerekir. Burada "Ulûmu'l-Kur'ân" ile ne kastedildiğini açıklamak için kısaca bu konuya değindik. Böylece *İtkân*'da yer alan Suyûtî'nin görüşünün haklı yönlerini ve İbnu'l-Arabî'nin *[Kânûnu't-] Te'vil*'de geçen görüşünün haklı nedenlere dayandığını göstermeye çalıştık.

Sadece Allah Teâlâ, Kitabı'nın inceliklerini tam olarak kuşatabilir. Evren ve evrende var olan ilimler, fenler ve meydana gelen olaylar Kur'ân-ı Kerîm'i açıklayıp tefsir etmeye, onun inceliklerini ve i'câz yönlerini ortaya çıkarmaya devam etmektedir:

سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ.

"Zamanı geldiğinde insana mesajlarımızı evrenin uçsuz bucaksız ufuklarında ve kendi öz benliklerinde (bulduklarıyla) tam olarak anlatacağız ki bu vahyin tartışılmaz bir gerçek olduğu apaçık ortaya çıksın."[54]

وَاللهُ غَالِبٌ عَلَى أَمْرِهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ.

"İşte Allah, edip eylediği işlerde böyle galiptir; ne var ki, insanların çoğu bunu bilmez."[55]

IV. MÜDEVVEN BİR İLİM OLARAK ULÛMU'L-KUR'ÂN, KONUSU VE FAYDALARI

Buraya kadar anlatılan bilgilerle izafet hâlindeki ulûmu'l-Kur'ân terkibiyle dinî ve Arabî ilimleri kapsayan bir ilmin kastedildiği anlaşılmıştır. Hemen şunu belirtmeliyim ki, bu terkip bu manadan alınarak müdevven bir ilme özel isim yapılmıştır. Bundan sonra özel isim olarak bu ifadenin delâlet ettiği

53 el-Mü'minûn 23/14.
54 Fussilet 41/53.
55 Yusuf 12/21.

mana, bu işlemden önce izafet terkibi ile delâlet ettiği manadan farklı olmuştur. Bu durum şu hususun zorunlu sonucudur: Bu ilim dinî ve Arabî bütün ilimlerin tamamı değildir. Aksine bu ilim onlardan ayrıdır. Her ne kadar o ilimlere dayansa ve onlardan beslense de yine de onlardan farklıdır.

Ulûmu'l-Kur'ân'ı şu şekilde tarif edebiliriz: *"Nüzûlü, tertibi, derlenmesi, yazılması, okunması, i'câzı, nâsih-mensûhu, kendisine yönelik itirazların çürütülmesi vb. açılardan Kur'ân ili ilgili konuları ele alan ilimdir."*

Bu ilmin konusu tarifte bahsedilen yönlerden Kur'ân-ı Kerîm'in kendisidir. İzafet terkibi manasındaki ulûmu'l-Kur'ân'm konusu ise bundan farklıdır. Çünkü onun konusu barındırdığı ilimlerin konularının tamamıdır. Bu ilimlerden her biri bu bahsedilen yönlerden Kur'ân'ı konu edinir. Söz gelimi kıraat ilmi Kur'ân'ı lafzı ve edası açısından konu olarak ele alır. Tefsir ilmi ise şerhi ve açıklaması bakımından Kur'ân'ı konu edinir. Diğer ilimler de böyledir.

Bu ilmin faydası ise Kur'ân-ı Kerîm hakkında kuşatıcı ve değerli bir kültür edinme ve Yüce Kitab'ı güzelce savunmaya hazırlık için ondaki son derece kıymetli bilgiler ile donanma konusunda ortaya çıkar. Ayrıca Kur'ân'ı yorumlama mesuliyetini kolayca üstlenmede görülür. Bu ilim âdeta müfessirler için bir anahtar gibidir. Bu bakımdan hadis ilmini öğrenmek isteyenler için ulûmu'l-hadîs'in gördüğü görevi görür. İmam Suyûtî bu hususu *el-İtkân* adlı kitabının girişinde şu şekilde açıklamıştır: "Öğrencilik yıllarımda eski âlimlere hayret ediyordum. Çünkü onlar ulûmu'l-Kur'ân konusunda hadis ilimlerinde yaptıkları gibi bir eser telif etmemişlerdi."[56] Daha sonra *et-Tibyân fî ulûmi'l-Kur'ân* müellifinin de bu manaya işaret ettiğini gördüm. Zira o, kitabının hemen başında şu ifadeye yer vermiştir: "Bu yazdıklarım, tefsirin iki mukaddimesinden küçük olanıdır."

Bu ilme ilmu'l-Kur'ân değil de ulûmu'l-Kur'ân adı verilmiştir. Bununla Kur'ân ilimlerinin, çeşitli ilimlerin bir özeti olduğuna işaret edilmiştir. Zira tedvin edilmiş konular biraz önce ifade edildiği gibi dinî ve Arabî ilimlerle yakından ilgilidir. Öyle ki bunlardan her birini, bu ilimlerden birinin konuları arasında saymayı uygun olarak görebilirsin. Bunların her birinin o ilimlerle ilgisi, dal ile köklerin ve delil ile medlulün ilişkisine benzer. Bu durum, türlü türlü çiçeklerle ve reyhanla dolu bahçenin yanında güller ve yaseminlerle uyum içinde yapılmış bir bukete ne kadar da benzer.

Bütün hamdler, Âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.

56 Suyûtî, *el-İtkân*, I, 7.

İKİNCİ BÖLÜM

ULÛMU'L-KUR'ÂN'IN TARİHİ VE TERİM OLARAK ORTAYA ÇIKIŞI

I. TEDVİN ÖNCESİ DÖNEM

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ve ashabı Kur'ân ve Kur'ân ilimleri hakkında daha sonraki dönemlerde âlimlerin öğrendiklerini ve bundan daha fazlasını biliyorlardı. Ancak sahip oldukları bilgiler, o dönemde müdevven bir ilim hâline getirilmemişti. Bir başka ifadeyle bunlar bir kitapta derlenmemişti. Çünkü onların telif ve tedvine ihtiyaçları yoktu.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, sadece Allah'tan vahiy alıyordu. Allah Teâlâ da Kur'ân'ı onun kalbinde toplamak, tane tane okuyuşunu kolaylaştırmak ve onun açısından Kur'ân'ın manası ve sırları üzerinde bulunan perdeyi kaldırmak için kendisine rahmeti yazmıştır. Nitekim bu konuda şöyle buyurmuştur:

لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ *إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ * فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ * ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ.

"(Rasûlüm!) Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma. Şüphesiz onu toplamak (senin kalbine yerleştirmek) ve onu okutmak bize aittir. O hâlde, biz onu okuduğumuz zaman, sen onun okunuşunu takip et. Sonra şüphen olmasın ki, onu açıklamak da bize aittir."[57]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* kendisine indirilen vahyi ashabına tebliğ ederdi. Onu iyice öğrensinler, lafızlarını ezberleyip manasını anlasınlar diye yavaş yavaş, tane tane onlara okurdu. Daha sonra söz, fiil, takrir ve ahlâkı ile Kur'ân'ı açıklardı. Bir başka deyişle söz, fiil, takrir ve sıfatlarından oluşan sünnetiyle Kur'ân'ı tefsir ederdi. O, bu hâliyle, şu âyetin manasını tasdik etmektedir:

57 el-Kıyâme 75/16-19.

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ.

"İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur'ân'ı indirdik."[58]

Kur'ân'ın indiği dönemde sahâbe, Araplık özelliğini yitirmemiş kimselerden oluşuyordu. Onlar, güçlü hafıza, fıtratta var olan zekâ, edebî zevk, üslupları değerlendirme ve işittikleri sözleri en hassas ölçülerle tartma gibi Araplığın özelliklerini tam olarak taşıyorlardı. Öyle ki, selikaları ve bozulmamış fıtratları sayesinde Kur'ân ilimlerini, onun i'câzını, bizim birçok ilmin yardımıyla anlayamadığımız derecede iyi anlıyorlardı.

Sahâbe bu özellikleri taşımakla birlikte ümmî idi. Zaten yazı malzemelerine de kolayca ulaşamıyorlardı. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de onların kendisinden Kur'ân dışında bir şey yazmalarını yasaklamıştı. İmam Müslim'in Ebû Saîd el-Hudrî kanalıyla naklettiği rivayete göre, Kur'ân'ın ilk indiği yıllarda onlara şu talimatı vermişti:

لاَ تَكْتُبُوا عَنِّى وَمَنْ كَتَبَ عَنِّى غَيْرَ الْقُرْآنِ فَلْيَمْحُهُ وَحَدِّثُوا عَنِّى وَلاَ حَرَجَ وَمَنْ كَذَبَ عَلَىَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ.

"Benden bir şey yazmayın! Kim benden Kur'ân dışında bir şey yazdıysa onu imha etsin. Ancak benden rivayette bulunun. Bunda bir sakınca yoktur. Kim bilerek bana yalan isnad ederse cehennemdeki yerine hazırlansın."[59] Bu yasak, vahyin iniş sürecinde Kur'ân'ın başka sözlerle veya başka sözlerin Kur'ân'la karışması endişesinden ileri gelmekteydi.

Birbirini destekleyen bu nedenlerden dolayı hadisler yazıya geçirilmediği gibi Kur'ân ilimleri de yazılmamıştı. İlk Müslüman nesil, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde bu hâl üzere yaşadı. Ancak unutulmamalıdır ki sahâbe, yazılı veya derlenmiş olarak değil de sözlü olarak ve telkin yöntemiyle İslâm'ın ve öğretilerinin yayılmasında, Kur'ân'ın, Kur'ân ilimlerinin, sünnetin vb. ilimlerin geniş kitlelere ulaştırılmasında örnek bir nesildir.

58 en-Nahl 16/44.
59 Müslim, Îmân 17, Zühd 72.

II. KUR'ÂN İLİMLERİNİN TEDVİN ÖNCESİ DÖNEMİ

Hz. Osman dönemine gelindiği zaman İslâm coğrafyası genişlemişti. Arap fâtihler, Arapça bilmeyen milletlerle birlikte yaşamaya başlamıştı. Fetih ve farklı milletlerle birlikte yaşamak gibi nedenlerden dolayı Arapların Araplık özelliklerini yitireceklerinden endişe edilir olmuştu. Hatta Müslümanların bir Mushaf üzerinde birleşmemeleri durumunda içine düştükleri ihtilaflar yüzünden bizzat Kur'ân'ın kendisinden endişe edilmeye başlanmıştı. Zira böyle bir şey, yeryüzünde büyük bir fitneye ve önü alınamaz bir fesada yol açardı. Bu yüzden III. Halife Hz. Osman, Kur'ân'ın bir imam mushafta toplanmasını, bundan çeşitli nüshaların çoğaltılarak farklı İslâm merkezlerine gönderilmesini, bunun dışında insanların elinde bulunan Mushaflarm yakılmasını ve artık bu İmam Mushaf'ın esas alınmasını emretti. "Kur'ân'ın Cem'i ve Yazılması" konusunda ayrıntılı bir şekilde bu konuya döneceğiz.

Bu faaliyetle Hz. Osman, "Resm-i Kur'ân İlmi" veya "Resm-i Osmânî İlmi" adını verdiğimiz ilmin temelini atmış oldu.

Hz. Osman döneminden sonra Hz. Ali dönemi başladı. O, kendi döneminde yabancıların Arapça'yı bozduklarını gördü. Onlardan işittiği Arapça sözler kendisini endişelendirmeye başladı. Bu yüzden Ebu'l-Esved ed-Düelî'ye mevcut yanlışlıklardan ve sıkıntılardan Kur'ân dilini koruyacak birtakım kaideler koymasını emretti. Ayrıca ona yol göstererek takip edeceği yöntemi belirledi. Bundan dolayı Hz. Ali'yi, "Nahiv İlmi" olarak isimlendirdiğimiz ilmin kurucusu olarak kabul edebiliriz. "İ'râbu'l-Kur'ân" ilmi de bu ilimden sonra ortaya çıkmıştır. Ancak bu konuda farklı görüşleri içeren çeşitli rivayetler mevcuttur.

Dört halife döneminden sonra Emevîler dönemi gelir. Bu dönemde önde gelen sahâbe ve tâbiûnun gayretleri, tedvin ve telif yoluyla değil de rivayet ve telkin yoluyla Kur'ân ilimlerini yaymaya yönelmiştir. İşte bu faaliyetleri, "Ulûmu'l-Kur'ân"ın derlenmesinin başlangıcı olarak kabul edebiliriz. Bu konuda kendilerinden çok rivayet nakledilen sahâbîleri şu şekilde sıralayabiliriz: Dört Halife, İbn Abbâs, İbn Mes'ûd, Zeyd İbn Sâbit, Ebû Musa el-Eş'arî, Abdullah İbn Zübeyr. Kendilerinden çok rivayet gelen tâbiîlerin başında ise Mücâhid, Atâ, İkrime, Katâde, Hasan el-Basrî, Said İbn Cübeyr, Zeyd İbn Eslem gelir. Zeyd İbn Eslem'den etbâuttâbiînden oğlu Abdurrahman ile Mâlik İbn Enes rivayette bulunmuştur. Bu kimseler, "Tefsir İlmi," "Esbâb-ı Nüzûl

İlmi," "Nâsih-Mensûh İlmi," "Garîbu'l-Kur'ân İlmi" ve diğer Kur'ân ilimlerinin temellerini atan âlimler olarak kabul edilirler. "Müfessirlerin Tabakaları" başlığında bu konuyu ayrıntılı olarak ele alacağız.

III. İZAFET ANLAMINDAKİ ULÛMU'L-KUR'ÂN'IN TEDVİN DÖNEMİ

Bu merhaleden sonra tedvin asrı gelir. Bu dönemde Kur'ân ilimlerinin her dalında eserler telif edildi. Her şeyden önce âlimler gayretlerini tefsire yöneltti. Çünkü tefsîr ilmi, Kur'ân ilimlerinin anası konumundadır. Zira Yüce Kitab'ın âyetleri açıklanırken birçok açıdan Kur'ân ilimlerine değinilir. Şu'be İbn el-Haccâc (ö. 160), Süfyân İbn Uyeyne (ö. 198), Vekî' İbn el-Cerrâh (ö. 197) tefsir sahasında ilk defa telifte bulunan âlimlerdir. Onların tefsirleri sahâbe ve tâbiûn sözlerini kapsar. Hepsi de II. yüzyıl âlimlerindendir. Onlardan sonra İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310) gelir. Onun kitabı en önemli ve en değerli tefsirdir. Çünkü Taberî, görüşleri değerlendirmeye ve aralarında tercihte bulunmaya yönelen ilk müfessirdir. Ayrıca i'râb ve istinbâta da yer vermiştir.

Tefsir ilmine olan ilgi günümüze kadar sürmüştür. Bu ilgi sayesinde mükemmel bir hazineye kavuştuk. Bu hazineyi oluşturan eserlerden bazıları büyüleyici, bazıları haz verici, bazıları kısa, bazıları uzun, diğer bazıları ise orta hacimlidir. Bir kısmı rey ile bir kısmı da rivayetle yazılmıştır. Bazı tefsirler, Kur'ân'ın tamamını kapsarken, bazıları bir cüzünü, bazıları bir sûresini, bazıları da bir âyetini konu edinmiştir. Bir kısım tefsirler ise, sadece ahkâm âyetleri üzerinde durmuştur. Burada yer verilmeyen başka tefsir türleri de vardır.

Kur'ân ilimlerinde ise eser telif edenlerin başında İmam Buhârî'nin (ö. 256) hocası Ali İbn el-Medînî (ö. 234) ile Ebû Ubeyd Kâsım İbn Selâm (ö. 224) gelir. Ali İbn el-Medînî "esbâbu'n-nüzûl" sahasında, Ebû Ubeyd ise "nâsih-mensûh" alanında birer eser telif etmişlerdir. Her ikisi de III. yüzyıl âlimlerindendir.

"Garîbu'l-Kur'ân" sahasında eser telif edenlerin başında IV. yüzyıl âlimlerinden Ebû Bekir es-Sicistânî (ö. 330) gelir.

"İ'râbu'l-Kur'ân" sahasında ilk kez kitap yazanların başında V. yüzyıl âlimlerinden Ali İbn Sâid el-Hûfî bulunur.

"Mübhemâtu'l-Kur'ân" dalında eser telif edenlerin başında VI. yüzyıl âlimlerinden Ebu'l-Kâsım Abdurrahman es-Süheylî (ö. 581) gelir.

"Mecâzu'l-Kur'ân" sahasında İbn Abdisselâm (ö. 678), "Kıraât" ilminde ise Alemuddin es-Sehâvî (ö. 643) ilk eser yazanlar arasında bulunur. Her ikisi de VII. yüzyıl âlimlerindendir.

İşte bu şekilde ilgi ve gayretler arttı ve Kur'ân'la ilgili yeni ilimler ortaya çıktı.

Kur'ân ilimlerinin her dalında telif çalışmaları yapılmıştır. "Aksâmu'l-Kur'ân," "Emsâlu'l-Kur'ân," "Hucecu'l-Kur'ân," "Bedâiu'l-Kur'ân," "Resmu'l-Kur'ân" ve diğer Kur'ân ilimleri alanında eserler verilmiştir. Her birini anlayıp kuşatmak bir yana sadece düşünmek bile insanı büyüler. Bu eserlerden, dünyadaki en büyük kütüphanelerden biri olan mükemmel bir hazine oluştu. Günümüze kadar müelliflerin ve onların ortaya koyduğu eserlerin sayısı artarak devam etti. Zaman sona yaklaşırken, dünya yok oluşa doğru ilerlerken Kur'ân ilimleri ve bu sahada yazılmış eserlerin sayısı artıyor. Bu durum, Kur'ân'm i'câzının bir başka yönü değil midir? Ayrıca bu durum, Kur'ân'a hizmet hususunda İslâm âlimlerinin neler yaptıklarını, Kur'ân'ın hayret uyandıran yönlerinin bitmeyeceğini ve bilgilerinin sona ermeyeceğini gösterir. Kur'ân'ın bütün inceliklerini ancak onun sahibi ve indireni tam olarak bilebilir.

Hadisler ile hadis ilimleri, hadis kitapları ve hadis araştırmalarına dair bilgileri de Kur'ân ilimlerinden kabul edip bu ilimler arasında değerlendirebiliriz. Çünkü sünnete, Kur'ân'ı şerh eden, onun mübhem âyetlerini beyan, mücmel âyetlerini tafsil, umûmî âyetlerini tahsis eden bir unsur olarak bakarız. Nitekim Allah Teâlâ, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e şöyle buyurmuştur:

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ.

"İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur'ân'ı indirdik."[60] Hadis ve hadis ilimlerini Kur'ân ilimlerine eklediğimiz takdirde karşımıza uçsuz bucaksız bir derya çıkar.

Kur'ân'a hizmet ettikleri veya ona dayandıkları gerekçesiyle diğer dinî ilimlerle Arapça'yı da ilave edersek dağlar kadar büyük, çöldeki kumlar kadar

60 en-Nahl 16/44.

çok kitap ve ansiklopedi ile karşılaşırız. Bu durumda şu âyeti tekrarlamaktan kendimizi alamayız:

وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ.

"Onun te'vilini ancak Allah bilir."[61]

Kur'ân ilimleri müelliflerinin telif yöntemlerini öğrenince insan daha çok etkilenir. Zira onların metodu, ele aldıkları meseleleri bütün yönleriyle kuşatıp derinlemesine inerek incelemeye dayanır. Müellifler telifte bulundukları dala göre Kur'ân'ın cüz'î konularını kendi beşerî güçleri nispetinde tamamen kuşatmayı hedeflerlerdi. Mesela; "Garîbu'l-Kur'ân" sahasında eser telif edenler kapalı olan veya zor anlaşılan Kur'ân kelimelerini tek tek ele almıştır. "Mecâzu'l-Kur'ân" sahasında eser yazanlar türü ne olursa olsun mecaz bulunan bütün lafızları araştırmıştır. "Emsâlu'l-Kur'ân" dalında eser yazanlar Kur'ân'da Allah'ın insanlara örnek gösterdiği bütün örneklerden bahsetmiştir. Diğer Kur'ân ilimlerinde de aynı durum söz konusudur. Hiç kuşkusuz bir insan ömrünü ve bütün gücünü verse bile yine de bu büyük gayretlerin ürünü olan ilim hazinesini kuşatamaz!

Bundan dolayı âlimler, yukarıda bahsi geçen ilimlerden yeni bir ilim oluşturmaya mecbur kalmışlardır. Oluşturdukları bu ilim, bütün Kur'ân ilimlerinin bir fihristi ve rehberi konumundadır. Dolayısıyla bütün Kur'ân ilimlerinden bahseder. İşte bu ilme, müdevven anlamında "Ulûmu'l-Kur'ân" denilmiştir.

Hicri IV. asırdan önce müdevven anlamında "Ulûmu'l-Kur'ân" sahasında eser telif eden veya telif denemesinde bulunan birine rastlamadık. Çünkü bu zamana kadar yaşamış âlimlerin bu sahada telifte bulunmalarını gerektiren şartlar oluşmamıştı. Ancak hemen şunu da belirtelim ki, bu ilmin konuları büyük âlimlerin zihinlerinde mevcuttu. Fakat onlar, bu konuları bir kitapta toplayıp özel bir ad ile bir araya getirmemişlerdi.

Kur'ân ilimleri büyük âlimlerin zihninde mevcuttu. İmam Şâfiî'nin biyografisine baktığımız zaman bu gerçeği yakından görürüz. İmam Şâfiî, Yemen'deki Alevîlerin lideri olarak suçlandığı için sıkıntılı günler geçiriyordu. Bu suçlama yüzünden prangalar içinde Bağdat'ta Halife Harun Reşid'in huzuruna çıkartılmıştı. Harun Reşid onun ilmini ve faziletini sezince ona birtakım sorular yöneltmiş, ilk olarak da şu soruyu sormuştu: "Ey Şâfiî! Allah'ın

61 Âl-i İmrân 3/7.

Kitabı hakkında ne biliyorsun? Doğrusu meseleye girmek için Allah'ın Kitabı her şeyden önce gelir." İmam Şâfiî de şöyle cevap vermişti: "Ey Mü'minlerin Emiri! Allah'ın hangi kitabını soruyorsun? Zira Allah Teâlâ pek çok kitap indirmiştir." Bunun üzerine Halife Reşid "Bravo! Ancak ben, Allah Teâlâ'nın amcamın oğlu Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'e indirdiği kitabı sordum" dedi. İmam Şâfiî de "Kur'ân ilimleri çoktur. Bana bunlardan muhkem-müteşâbihi mi, takdîm-tehîri mi, nâsih-mensûhu mu... soruyorsun?" şeklinde bir soru yöneltti ve ona diğer Kur'ân ilimlerini saymaya başladı. Ardından her bir ilim hakkında kendisine sorulan sorulara, Halife'yi ve orada hazır bulunan insanları hayrete düşürecek şekilde cevaplar verdi.

İmam Şâfiî'nin insana korku veren böylesi bir durumda kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevaplar ve doğru olarak delillere müracaat edip karşı tarafa üstün gelmesi, ulûmu'l-Kur'ân'ın, bir kitapta toplanmasından veya bir ilim şeklinde müdevven hale getirilmesinden önce âlimlerin zihninde bulunduğunu göstermektedir. Celâluddîn el-Bulkînî (ö. 824) kitabının mukaddimesinde İmam Şâfiî'nin yukarıda naklettiğimiz sözlerine şu şekilde işaret etmiştir: "İmam Şâfiî'nin Abbâsî halifelerinden biri ile yaptığı konuşma herkesçe bilinir olmuştur. Bu konuşmada o, Kur'ân İlimleri'nin bir kısmından söz etmiştir. Buradaki amacımız için bundan yararlanmamız mümkündür."

İmam Şâfiî'nin bu şekilde cevap vermesi bizce gayet normaldir. Çünkü o, ilmi, zekâsı, ilklerin adamı oluşu, yenilikçi yanı, güçlü deliller ileri sürmesi, başarılı olması vb. bakımlardan Allah'ın âyetlerinden biridir.

İmam Şâfiî Irak'ta iken Rey ekolüne mensup bazı kimselerin yanlışlarını düzeltmek için *el-Hucce* adlı kitabını yazmıştır. Mısır'da da hadis ekolüne mensup bazı kimselerin hatalarını düzeltmek için çeşitli kitaplar telif etmiştir. Ayrıca ictihad ve istinbât/hüküm çıkarmak için ilke tespit eden ilk âlimdir. Nitekim "Fıkıh Usulü" alanında ilk eser yazan müelliftir. Bu ilim de bilindiği üzere "Kur'ân İlimleri" arasında yer alır. İbn Haldûn *el-Mukaddime* adlı eserinde şöyle demiştir:

> "Fıkıh Usulü alanında ilk defa kitap telif eden kişi İmam Şâfiî'dir. Bu konuda meşhur *Risâle* adlı eserini telif etmiştir. Bu kitapta emirlerden, nehiylerden, beyândan, haberden, nesihten ve kıyastaki illet-i mansûsadan söz etmiştir."

Zerkeşî de *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-fikh* adlı eserinde şöyle demiştir:

"Fıkıh Usûlü alanında ilk defa eser telif eden kişi İmam Şâfiî'dir. Bu alanda *Risâle*, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, *İhtilâfu'l-hadîs*, *İbtâlu'l-istihsân*, *Cimâu'l-ilm* ve Mu'tezile'nin görüşlerinin yanlış olduğunu ve onların görüşlerini kabul etmekten vazgeçtiğini belirttiği *Kıyâs* adlı kitaplarını kaleme almıştır."[62]

Allah Teâlâ İmam Şâfiî ve diğer müctehid imamlardan razı olsun.

IV. ULÛMU'L-KUR'ÂN TERİMİNİN ORTAYA ÇIKTIĞI İLK DÖNEM

"Ulûmu'l-Kur'ân" tarihi konusunda yazan araştırmacılara göre bu terim ilk olarak hicrî VII. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Ancak biz, "Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye"de Hûfî olarak tanınan Ali İbn İbrahim İbn Saîd'e (ö. 430) ait *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* adlı bir kitabın varlığını tespit ettik. Bu kitap 30 ciltten oluşmaktadır. Ancak 15 cildi bize kadar ulaşmıştır. El yazması olarak bulanan bu ciltler, belirli bir ciltten başlayıp sırasıyla devam etmemektedir. Aksine karışık olarak bulunmaktadır. Buna göre "Ulûmu'l-Kur'ân" tarihini yaklaşık iki asır geriye götürerek VII. yüzyıl yerine V. yüzyılın başlarına kadar dayandırabiliriz. Bu kitabın önsözünü okumayı çok arzuluyordum. Çünkü müellifinin bu yeni ilmi oluşturma konusunda söylediği net bir ifadeyle karşılaşmayı umuyordum. Fakat elden ne gelir! Kitabın ilk cildi kayıp... Ancak kitabın ismi, böyle bir çabanın varlığını bize göstermektedir. Diğer yandan kitabın mevcut ciltlerinden bir kısmını inceledim. Müellifin Kur'ân âyetlerini Mushaf'ın tertibine göre sıraladığını, akabinde Kur'ân ilimleri açısından âyetleri yorumladığını ve her bir bölüm için bağımsız başlıklar koyduğunu tespit ettik. Mesela; Hûfî, "el-Kavlu fî kavlihî *azze ve celle*" başlığı altında bir ya da birkaç âyeti verir, akabinde "el-Kavlu fi'l-i'râb" başlığı altında nahiv ve dil bakımından âyetlerin izahını yapar. Sonra "el-Kavlu fi'l-ma'nâ ve't-tefsîr" başlığı altında âyetleri rivayet ve dirayet bakımından açıklar. Peşi sıra "el-Kavlu fi'l-vakf ve't-temâm" başlığı altında Kur'ân okurken durulacak ve durulmayacak yerleri belirtir. Ardından "el-Kavlu fi'l-kırâe" başlığı altında kıraatleri ele alır.

62 Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, I, 18.

Hûfî Kur'ân'ı açıklarken âyetlerden çıkarılan şer'î hükümlere de yer verir. Mesela;وَأَقِيمُوا الصَّلاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ ***/Namazı kılın, zekâtı verin, önceden kendiniz için yaptığınız her iyiliği Allah'ın katında bulacaksınız"***[63] âyetinin tefsirini yaparken, namaz vakitlerini ve bunların delilleri ile zekâtın nisâbını ve ölçüsünü de anlatır.

Ayrıca Hûfî, yeri geldikçe sebeb-i nüzûlden, nesihten ve diğer Kur'ân ilimlerinden de bahseder.

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere müellif, Kur'ân İlimleri'nden bahsetmiştir. Ancak bu ilimlerden her birinin birbirine benzeyen konularını müstakil bir başlık altında toplamamıştır. Aksine birbirine benzeyen lafızlar Kur'ân'ın farklı yerlerinde bulunduğu gibi o da bu konuları farklı yerlerde dağınık olarak zikretmiştir. Hatta bu eser, müellifinin yer yer ulûmu'l-Kur'ân'a temas ettiği tefsîr kitaplarına daha çok benzemektedir. Hâsılı bu kitap, hangi kategoriye girerse girsen, takdire şayan büyük bir emeğin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Allah Teâlâ müellifini en iyi şekilde mükâfatlandırsın...

Hicrî VI. yüzyılda İbnu'l-Cevzî (ö. 597) iki kitap telif etti. Bunlardan ilki *Funûnu'l-efnân fî ulûmi'l-Kur'ân,* diğeri ise *el-Müctebâ fî ulûmin teteallaku bi'l-Kur'ân*'dır. Her iki kitap da Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de el yazması olarak bulunmaktadır.

Hicrî VII. yüzyılda Alemuddîn es-Sehâvî (ö. 643*) Cemâlu'l-kurrâ ve kemâlu'l-ikrâ* adlı eserini, Ebû Şâme (ö. 660) de *Mürşidu'l-vecîz fî mâ yeteallaku bi'l-Kur'ân'i'l-azîz* adlı kitabını telif etmiştir.[64]

Son iki eser, Suyûtî'nin de ifade ettiği gibi daha sonraki dönemlerde bu alanda yazılan kitaplar içinde ancak küçük bir bölümü oluşturur.

Hicrî VIII. asırda Bedruddin ez-Zerkeşî (ö. 794) *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserini telif etti. Bu eserin el yazma bir nüshası, eksik iki cilt hâlinde Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de "Timûriyye" bölümünde bulunmaktadır.[65]

63 el-Bakara 2/110.

64 Bu kitap, Dr. Tayyar Altıkulaç tarafından neşredilmiştir. Dâru Sâdır h. 1395 yılında bu eseri yayınlamıştır. Şâfiî mezhebine mensup olan Ebû Şâme, Alamuddîn es-Sehâvî'nin öğrencisidir. Çeşitli ilim dallarında derinleşmiştir. Ayrıca hadis ilmi ile de ilgilenmiştir.

65 Bu eser, Kahire'de İsa el-Bâbî el-Halebî matbaasında Ebu'l-Fadl Ahmed İbn İbrahim'in tahkiki ile neşredilmiştir. Daha sonra Dâru'l-Ma'rife tarafından Beyrut'ta Yusuf el-Mar'aşlî ve arkadaşlarının tahkiki ile yeniden basılmıştır.

Hicrî IX. asırda bu ilim, en bereketli ve verimli dönemini yaşadı. Büyük ilerleme ve gelişme kaydetti. Bu dönemde Muhammed İbn Süleyman el-Kâfiyeci (ö. 873) bir kitap yazdı. Suyûtî bu kitap hakkında şöyle demiştir:

> "Kâfiyeci'den önce böyle bir eser yazan olmadı. Söz konusu eser iki bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm'de müellif, tefsîr, te'vil, Kur'ân, sûre ve âyetin manalarını açıklamıştır. İkinci Bölüm'de ise, Kur'ân'ı rey ile tefsirin şartlarını ele almıştır. Kitabın sonunda da bir sonuç bölümü yer almaktadır. Müellif burada, âlim ile öğrencinin riayet etmesi gereken âdâbdan bahsetmiştir."

Daha sonra Suyûtî şöyle demiştir:

"Ancak bu eser, benim ihtiyacımı karşılamadı. Hedefime giden yolu açmadı."

Yine bu asırda Celaleddin el-Bulkînî (ö. 824), *Mevâkiu'l-ulûm min mevâkı'n-nücûm* adında bir eser telif etmiştir. Söz konusu bu kitabını altı bölümden oluşturmuştur. Birinci bölümde, âyetlerin indiği yerleri, zamanı ve nüzûl sebeplerini ele almıştır. Bu bölüm, on iki alt başlıktan oluşmaktadır.[66] Müellif İkinci Bölümü Kur'ân'ın senedine ayırmıştır. Bu bölüm, altı alt başlıktan oluşmaktadır.[67] Üçüncü Bölüm'ü Kur'ân'ın edâsına tahsis etmiştir. Bu bölüm de altı alt başlıktan oluşmaktadır.[68] Dördüncü Bölüm'de, Kur'ân'ın lafızlarını incelemiştir. Bu bölüm yedi alt başlıktan oluşmaktadır.[69] Beşinci Bölüm'de, Kur'ân'ın hükümleri ile ilgili meseleleri ele almıştır. Bu bölüm on dört alt başlıktan oluşmaktadır.[70] Altıncı Bölüm'de, Kur'ân'ın lafızları ile ilgili konuları araştırmıştır. Bu bölüm de beş alt başlıktan oluşmaktadır.[71]

66 Söz konusu alt başlıklar, Mekkî, Medenî, Seferî, Hadarî, Leylî, Nehârî, Sayfî, Şitâî, Firâşî, Esbâbu'n-nüzûl, Evvelu mâ nezel ve âhiru mâ nezel'dir.

67 Söz konusu alt başlıklar, Mütevatir, Âhâd, Şâz, Kıraatu'n-Nebiyy, Ruvât ve Huffâz'dır.

68 Söz konusu alt başlıklar, Vakf, İbtidâ, İmâle, Medd, Tahfîfu'l-hemze, İdğâm'dır.

69 Söz konusu alt başlıklar, Garîb, Muarrab, Mecâz, Müşterek, Müterâdif, İstiâre, Teşbih'tir.

70 Söz konusu alt başlıklar, Umûm Üzere Kalan Umûm İfade, Tahsîse Uğramış Umûm İfade, Kendisiyle Husûs Kastedilen Umûm İfade, Kur'ân'ın Sünneti Tahsîsi, Sünnetin Kur'ân'ı Tahsîsi, Mücmel, Mübeyyen, Müevvel, Mefhûm, Mutlak, Mukayyed, Nâsih, Mensûh ve Bir Müddet Kendisiyle Sadece Tek Bir Mükellefin Amel Ettiği Mensûh'dur.

71 Söz konusu alt başlıklar, Fasl, Vasl, Îcâz, İtnâb ve Kasr'dır.

Bu şekilde kitap toplam elli alt başlıktan meydana gelmiştir. Ancak isim, künye, lakap ve mübhemât bölümü buna dâhil değildir. Çünkü bunları hasretmek mümkün değildir.

Yine IX. asırda Suyûtî (ö. 911) meşhur kitabı *et-Tahbîr fî ulûmi't-tefsîr* adlı eserini yazmıştır. Bu kitabında, Bulkînî'nin bahsettiği konuları ele almakla birlikte bunların bir mislini de ona ilave etmiştir. Ayrıca sahip olduğu yeteneğinin nakledilmesini uygun gördüğü faydalı bilgileri de eklemiştir. Neticede kitabını 102 başlık altında tamamlamıştır. İmam Suyûtî bu eseri h. 872 yılında tamamlamıştır. Ama o, büyük bir gayretin ürünü olan bu çalışma ile yetinmemiştir. Aksine bu alanda derinleşmeye, ilerlemeye ve bilgileri sistematik hale getirmeye olan arzusu arttıkça artmıştır. Nihayet bu konuda *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* adlı ikinci kitabını telif etmiştir. Bu eser, Kur'ân ilimleri konusunda eser telif eden ve araştırma yapanların başucu kaynağı haline gelmiştir. Suyûtî bu kitapta, özetle ve bazı konuları birleştirerek seksen Kur'ân ilmini ele almıştır. Teker teker bunları anlattıktan sonra şöyle demiştir:

"Eğer benim birleştirdiğim konuların her biri müstakil konu olarak ele alınsaydı, Kur'ân ilimlerinin sayısı üç yüzü geçerdi."[72]

Suyûtî (ö. 911) X. yüzyılın başlarında vefat etmiştir. Âdeta onun vefatı, Kur'ân ilimleri alanında başlayan telif hamlesinin sonu olmuştur. Rabbim, sonsuz rahmeti ile onu sarsın ve kendisinden hoşnut olsun... Bu sahada onun gibi başka bir âlim görmedik. Tıpkı ondan önce de kendisini geçen birini görmediğimiz gibi.

V. XX. ASIRDA KUR'ÂN İLİMLERİ

Günümüzde bu alanda yeniden bir canlanma ve telif hareketi başlamıştır. Nitekim merhûm allâme Tâhir el-Cezâirî (ö. 1338/1920) *et-Tibyân fî ulûmi'l-Kur'ân* adlı önemli kitabını telif etmiştir. Bu eser, yaklaşık üç yüz sayfadan oluşmaktadır. Müellif bu kitabın telifini 1335 yılında bitirmiştir.[73]

72 Suyûtî, *el-İtkân*, I, 20.

73 Tâhir el-Cezâirî'nin eserinin tam adı, *et-Tibyân li ba'dı'l-mebâhisi'l-mutallıka bi'l-Kur'ân alâ tarîkati'l-itkân*'dır. Bu kitap Kahire'de Menâr matbaasında daha müellif hayatta iken h. 1334/1916 yılında yayınlanmıştır. Buradan da anlaşılıyor

Merhûm allâme Mahmûd Ebû Dakîka Usûlu'd-Dîn Fakültesi'ndeki Davet ve İrşâd Bölümü öğrencileri için hazırladığı ve son derece değerli olan ders notlarından oluşan eserini telif etmiştir.

Bu iki âlimi, allâme Muhammed Ali Selâme takip etmiştir. O da Davet ve İrşâd Bölümü öğrencileri için önemli bir kitap yazmıştır. Söz konusu bu eserine, *Menhecu'l-furkân fî ulûmi'l-Kur'ân* adını vermiştir.

Birçok büyük âlim ve edebiyatçının Kur'ân ilimlerinin bazı dallarına ilişkin eserleri vardır. Bunlardan merhûm Muhammed Bahît (ö. 1354), Muhammed Haseneyn el-Adevî (ö. 1355) ve Muhammed Halef el-Huseynî'yi (ö. 1339) zikredebiliriz. Bu âlimler Kur'ân'ın yedi harf üzere inmesi konusu ile diğer bazı konularda kitaplar telif etmişlerdir.

XX. asırda Kur'ân ilimlerinde eser telif eden müelliflerden biri de merhum Seyyid Mustafa Sâdık er-Râfiî'dir (ö. 1356/1937). Nitekim o, i'câzu'l-Kur'ân konusunda son derece kıymetli bir kitap yazmıştır. Bu kitabın basım masrafları bizzat Kral I. Fuâd tarafından karşılanmıştır.

Bu asırda Kur'ân ilimlerinde eser telif eden âlimlerden bir diğeri de merhum Abdulazîz Câvîş'tir (ö. 1347/1928). Nitekim o, "Dâru'l-Ulûm"un konferans salonunda verdiği *"Eseru'l-Kur'ân fî tahrîri'l-akli'l-beşerî"* konulu konferanslarını kitap hâline getirmiştir.

Bu dönemde Kur'ân ilimlerinde eser telif eden âlimlerden biri de merhum Abdulazîz el-Hûlî'dir. Onun kitabının adı ise *el-Kur'ân'u'l-Kerîm vasfuhu, eseruhu, hidâyetuhu ve i'câzuhu"*dur.

XX. yüzyılda Kur'ân ilimlerinde eser telif eden bir diğer âlim ise Tantâvî Cevherî'dir (ö. 1358/1939). Bu alanda *el-Kur'ân ve'l-ulûmu'l-asriyye* adında küçük bir kitap neşretmiştir.

Bu asırda Ezher Şeyhi Muhammed Mustafa el-Merâğî (ö. 1364/1945) Kur'ân'ın tercüme edilebileceğine dair görüşe karşı çıktı. Bu konuda çok değerli küçük bir kitap telif etti. Birçok kimse de onu destekledi.

Son Osmanlı Şeyhulislamı allâme Mustafa Sabri Efendi (ö. 1373/1954) onun bu görüşüne cevap olarak son derece kıymetli bir kitap yazdı. Bu kitaba da *Mes'eletu tercemeti'l-Kur'ân* adını verdi. Birçok kimse de onu destekledi.

---

ki Zürkânî'nin kitabın ne zaman tamamlandığı konusunda verdiği tarih doğru değildir.

Son olarak *en-Nebeu'l-azîm ani'l-Kur'âni'l-Kerîm ve't-tarîkatu'l-müslâ fi dirâsetihi* adında bir kitaptan haberdar oldum. Kitabın içindeki araştırma ve düşünce zenginliğine hayran kaldım. Kitabın üslubu ve ifadeleri beni büyüledi. Bu kitabın tamamlanmasını çok arzuladım.[74] Bu kitap, arkadaşım allâme Muhammed Abdullah Draz'a aittir. Şu anda o, Ezher tarafından Fransa'ya gönderildiği için oradadır. Yüce Allah, yetişmiş biçimde sağ-salim onun geri dönmesini nasip etsin. İslâm'a ve Müslümanlara onun ile fayda sağlasın. Âmin.[75]

ÖZET

Şimdiye kadar verilen bilgilerden müdevven bir ilim olarak "Ulûmu'l-Kur'ân"ın IV. yüzyılın sonları ile V. yüzyılın başlarında Hûfî tarafından tesis edildiği sonucunu çıkarmak mümkündür. Daha sonra bu ilim, İbnu'l-Cevzî, Sehâvî ve Ebû Şâme gibi âlimler tarafından VI. ve VII. yüzyıllarda geliştirilmiştir. Zerkeşî'nin üstün gayretleri sonucu VIII. yüzyılda büyük ilerleme kaydetmiştir. Kâfiyecî ve Celâluddîn el-Bulkînî tarafından IX. yüzyılda son derece güçlü bir konuma gelmiştir. IX. yüzyılın sonu ile X. yüzyılın başında ise bu alanın eşsiz ismi Celâluddîn es-Suyûtî'nin yazdığı *et-Tahbîr* ve *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserler sayesinde her bakımdan zirveye ulaşmıştır.

74 Abdullah Draz Mayıs 1937-Mayıs 1948 tarihleri arasında ihtisas ve inceleme yapmak üzere Ezher tarafından Fransa'ya gönderilmişti. Memleketine döndükten sonra da birtakım vazifelerde bulundu. Bütün bu görevler esnasında Draz, sık sık bu yarım kalmış kitabı hatırlıyor ve onu tamamlamayı hasretle gözlüyordu. Geçen zaman zarfında gerek talebelerinden gerek meslektaşlarından peş peşe aldığı mektuplar da ondan bu çalışmasını devam ettirmesini istiyordu. Nihayet Abdullah Draz kitabını tamamlama fırsatım buldu. Eserin bu tamamlanmış hali Prof. Dr. Suat Yıldırım tarafından dilimize kazandırılmıştır.

75 Kur'ân ilimleri alanında Abdullah Draz'm *en-Nebeu'l-azîm*'den başka *et-Ta'rîf bi'l-Kur'ân/Initation au Koran* ve *Düstûru'l-ahlâk fi'l-Kur'ân/La Morale du Koran* adlı kitapları vardır. Müellif son iki eseriyle Fransa'nın Sorbonne Üniversitesi'nde "devlet doktorası" diplomasını almıştır. Onun Initation au Koran adlı eseri merhum Prof. Dr. Salih Akdemir tarafından *Kur'ân'a Giriş* adıyla Türkçeye kazandırılmıştır.

Ocak 1958'de Pakistan'ın Lahor şehrinde yapılan İslâm kongresine katılmak üzere bu ülkeye gitti. Orada "İslâm'ın Diğer Dinlere Karşı Tutumu ve Onlarla Münasebetleri" konulu bir tebliğ sundu. Daha kongre devam ederken Abdullah Draz'm vadesi doldu ve 64 yaşında vefat etti.

Bundan sonra bu ilerleme son yüzyıla kadar durmuştur. Bugünlerde ise yeniden canlanmaya başlamıştır. Umarım tekrar eski konumuna döner.

أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ.

"Unutmayın! Allah'ın yardımı yakındır..."[76]

* * *

Bu konuyu sona erdirmeden önce dikkatini bu ilmin diğer ilimlerden farklı bir seyir takip ettiğine; med-cezirler yaşadığına ve eksilme ve artma gösterdiğine çekmek isterim. Tabii ki bu durum, bu ilmi hedef alan özel etkenlerin oranına göre gerçekleşmiştir. Bugün sahip olduğun araştırma yöntemine göre yeni konular ve bakir alanlar bulman şaşılacak bir durum değildir. Bu konular daha önce ulûmu'l-Kur'ân konuları arasında ele alınmamış olabilir. Çünkü fikirler hareket hâlindedir ve yenilenirler. Bir de çağımızda bazı insanların zihinlerinde dolaşan şüpheler ile İslâm düşmanlarının bu dönemde yönelttiği eleştiriler yeni olabilir. İnsanlarla kendi silahları ile mücadele etmemiz ve sinsi düşmana karşı Kur'ân'm güzelim korusunu koruyacak meseleleri Kur'ân ilimlerinde ele almamız hikmetin bir parçasıdır. Bir de şunu ilave etmek gerekir ki, ilimler ihmal ve terk etmekle yok olur, araştırma ve inceleme ile yükselir. Allah'ın, yarattıklarına dair sünneti böyledir:

وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا.

"Allah'ın sünnetinde bir değişme göremezsin."[77]

76 el-Bakara 2/214.
77 el-Fetih 48/23.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NÜZÛLU'L-KUR'ÂN

Nüzûlu'l-Kur'ân, Kur'ân İlimleri arasında önemli bir konudur. Hatta bütün Kur'ân ilimlerinin en önemlisidir. Çünkü Kur'ân'ın nüzûlünü bilmek, ona ve onun Allah kelamı olduğuna inanmanın, Hz. Muhammed'in peygamberliğini tasdik etmenin ve İslâm'ın hak din olduğunu kabul etmenin temelidir. Ayrıca bu konu ileride inceleyeceğimiz diğer Kur'ân İlimleri'nin de temelini oluşturur. Kuşkusuz bütün Kur'ân İlimleri bundan beslenir. Kur'ân'ın nüzûlünü kavrayıp iyice öğrenmek, diğer Kur'ân İlimleri'ni kavrayıp öğrenmeye vesile olur. Kur'ân'ın nüzûlü konusu Kur'ân İlimleri'nin temelini ve direklerini oluşturur. Temel ve direkler olmadan bir binanın yükselmesi de düşünülemez.

Bu konuyu tam olarak kuşatmak için şu konuları ele alacağız:

a. Nüzûlu'l-Kur'ân'm Anlamı

b. Kur'ân'ın Nüzûl Aşamaları, Delilleri, Niteliği ve Hikmetleri

c. Vahiy

d. Vahyin Aklî ve Naklî Delilleri

e. Vahiy Konusundaki İddialar ve Bu İddialara Verilen Cevaplar

I. NÜZÛLU'L-KUR'ÂN'IN ANLAMI

Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde n-z-l (نزل) maddesinden türemiş birçok kelime geçmektedir. Mesela; İsrâ Sûresi'nde Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَبِالْحَقِّ اَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ.

"Biz Kur'ân'ı hak olarak indirdik. O da hakkın ve gerçeğin ta kendisi olarak indi."[78]

78 el-İsrâ 17/105.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de şöyle buyurmuştur:

أُنْزِلَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ.

"Kuşkusuz bu Kur'ân, yedi harf üzere indirilmiştir."[79] Bu, meşhur bir hadistir. Hatta bunun mütevatir olduğu da söylenmiştir. İleride bu konuya dönülecektir.[80]

نزول/Nüzûl kelimesi sözlükte "bir yere girmek" ve "bir yere sığınmak" anlamlarına gelir. Nitekim şu cümlede bu manada kullanılmıştır: نزل الأمير المدينة/Emir şehre girdi.

Bu kökün geçişli masdarı إنزال/inzâl ise, "*bir şeyi bir yere girdirmek*" ve "*bir şeyi bir yere sığındırmak*" anlamlarına gelir. Nitekim şu âyette bu manada kullanılmıştır:

وَقُلْ رَبِّ أَنْزِلْنِي مُنْزَلًا مُبَارَكًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ.

"Ya Rab! Beni güvenli ve kutlu bir yere eriştir. Çünkü sen eriştirenlerin en iyisi, en mükemmelisin."[81]

نزل/N-z-l maddesinin sözlükte, "bir şeyin yukarıdan aşağı inmesi" şeklinde bir başka anlamı daha vardır. Mesela; "نزل فلان من الجبل/Falanca dağdan indi" cümlesinde نزل/nezele fiili inmek manasında kullanılmıştır.

نزول/Nüzûlün geçişlisi olan إنزال/inzâl, "bir şeyi yukarıdan aşağı doğru harekete geçirmek" anlamına gelir. Söz gelimi şu âyette bu anlamda kullanılmıştır:

أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً .

"Allah, gökten su indirdi."[82]

Hiç kuşkusuz her iki mana da "Allah'ın Kur'ân'ı inzâli" ve "Kur'ân'ın nüzûlü" hakkında kastedilemez. Çünkü bu manalar, cisim olmayı ve bir yerde

79 Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 5, Tevhîd 53; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn 270; Ebû Dâvûd, Tefrîu Ebvâbi'l-Vitr 22; Tirmizî, Kırâat 9; Nesâî, İftitâh 37; Mâlik, Kur'ân 4; Ahmed İbn Hanbel, I, 40; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 185.

80 Ayrıntılı bilgi için kitabın ilgili bölümüne bk. I, 219

81 el-Mü'minûn 23/29.

82 er-Ra'd 13/17.

bulunmayı gerektirir. Hâlbuki Kur'ân, cisim olmadığı için bir mekâna giremez ve yukarıdan aşağıya inmez. Kur'ân ile ezelî gaybî kelimelerle ilgili olan Allah'ın kadim sıfatını veya bizzat o kelimeleri ya da mucize lafızları kastedersek, durum böyledir. Çünkü bilindiği gibi kadim sıfat ve ona bağlı olan gaybî kelimeler, sonradan meydana gelmekten ve sonradan meydana gelenlerin arazlarından münezzehtir. Kaldı ki lafızlar, yok olan arazlardır. Âlimlerin ifade ettiği gibi sadece telaffuz etmekle yok olurlar.

O hâlde, mecâza başvurmak zorundayız. Mecâzın ise alanı geniştir. Şu açılardan "Kur'ân'ın inzâli" bütün kullanımlarında "bildirmek" anlamına gelir:

a. Kur'ân ile "kadim sıfat veya ona bağlı şeyler" kastedilebilir. Bu durumda Kur'ân'ın inzâli, "Levh-i Mahfûz ve yakın semadaki Beytu'l-İzze'ye indirilişine göre işaretlerin, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kalbine indirilişine göre ise gerçek lafızların delaleti vasıtasıyla bildirilmesi" anlamına gelir. Bu durumda hakiki mana ile mecâzî anlam arasındaki ilişki "lüzûm"dur. Şöyle ki: Bir şeyin bir yere indirilmesi indirilen varlığın akıllı olması durumunda indirenin indirilene bildirmesini ve her kim olursa olsun ona muttali olan kimselere haber verilmesini gerektirir. Bu durumda mecaz, "mecâz-ı mürsel"dir.

b. Kur'ân ile "mucize lafız" kastedilebilir. Bu durumda Kur'ân'ın inzâli, yine bildirmek anlamına gelir. Ancak bu durumda bildirmek, Kur'ân'ın veya ona delâlet eden şeylerin yerleştirilmesi ile olur. Kur'ân'ın yerleştirilmesi ise, Hz. Peygamber'in kalbine indirilmesine; ona delâlet eden şeylerin yerleştirilmesi ise, Levh-i Mahfûz ve Beytu'l-İzzeye göredir. Burada da hakiki mana ile mecâzî anlam arasındaki ilişki yine "lüzûm"dur. Bu mecâz türüne de bir önceki gibi "mecâz-ı mürsel" denir.

c. Buradaki mecâz, istiâre-i tasrihiyye-i asliye kabilinden de olabilir. Bu durumda Efendi'nin kuluna bildirmesi, bir şeyin yukarıdan aşağıya indirilmesine benzetilmiştir. Teşbihin her iki tarafında yukarı taraftan, aşağı tarafta olana doğru bir akış söz konusudur. Ancak benzeyiş yönü bakımından yukarı ve aşağı, müşebbeh bihe göre hissî, müşebbehe göre ise manevîdir.

إنزال/İnzâl, نزول/nüzûlün geçişli hâlidir. Bunlardan birinde geçerli olan mecâzın aynısı, diğerinde de geçerlidir. تنزيل/Tenzîl ve تنزل/tenezzülde de aynı şeyi söyleyebiliriz.

Öyle anlaşılıyor ki, dinî metinlerde نزل/nzl veya anlam bakımından buna benzer köklerden türetilmiş kelimeler, bu Kitâb'ın değerine işaret etmek için

seçilmiştir. Çünkü bu manadaki kelimeler, bu Kitâb'ı indirenin sonsuz yüceliğine delâlet etmektedir. Nitekim şu âyette bu husus görülmektedir:

حٰمٓ وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ اِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْءٰنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ وَاِنَّهُ فِي اُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلِيٌّ حَكِيمٌ.

"Hâ, mîm. Açık olan ve gerçekleri açıklayan bu kitaba yemin olsun ki, biz düşünüp anlamanız için onu Arapça bir Kur'ân kıldık. O, bizim nezdimizdeki ana kitapta saklı olup çok yücedir, hikmet doludur."[83]

Kanaatime göre inzâlin, "bildirme" olarak te'vil edilmesi şu açılardan daha uygundur:

a. Sözün anlamla ilişkisi, delalet ve anlatma bakımındandır. Kur'ân da bir sözdür. O hâlde Kur'ân'ın indirilişini bildirmek olarak te'vil etmek, onun bilinen ilişkisine ve söylendiği zaman mefhumuna dayanır.

b. Kur'ân'm Levh-i Mahfûz'a, Beytu'l-İzze'ye ve Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kalbine yerleştirilmesinden maksat, Allah Teâlâ'nın ulvî ve suflî âlemdeki varlıklara ve insanlara göstermeyi dilediği bu gerçekten dilediği kadarını bildirmesidir.

c. Kur'ân'ın inzâlinin bildirmek olarak yorumlanması, Kur'ân lafzı ile kastedilen bütün manalarla ve her türlü nüzûl ile uyum içinde olur.

II. KUR'ÂN'IN NÜZÛL AŞAMALARI

Yüce Allah üç aşamada indirmek suretiyle Kur'ân'ın şanını yüceltmiştir. Söz konusu üç aşama şu şekildedir:

A. Birinci Nüzûl

Kur'ân ilk olarak Levh-i Mahfûza indirilmiştir. Bunun delili şu âyetlerdir:

83 ez-Zuhruf 43/1-4.

بَلْ هُوَ قُرْاٰنٌ مَجِيدٌ * فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ.

"Hayır, hayır! (Kur'ân onların iddia ettikleri gibi beşer sözü değildir.) O, Levh-i Mahfûz'da olan pek şerefli bir Kur'ân'dır."[84]

Kur'ân'ın Levh-i Mahfûz'a inmesi sadece Allah'ın ve O'nun muttali kıldığı kimselerin bildiği bir zamanda ve yine sadece Allah'ın ve O'nun muttali kıldığı kimselerin bildiği bir yöntemle olmuştur. Bu nüzûl, peyderpey olmayıp toptan gerçekleşmiştir. Çünkü nüzûl lafzı mutlak olarak kullanıldığı zaman bu mana anlaşılır. Bu anlamın dışına çekilemez. Ayrıca Kur'ân'ın Hz. Peygamber'e peyderpey indirilişindeki hikmetlerin, bu nüzûlde gerçekleşmiş olması düşünülemez.

Bu nüzûlün hikmeti, bizzat Levh-i Mahfûzun varlığı, Allah'ın belirlediği kaza ve kaderin tamamını kuşatan bir sicil olması ve varlık âleminde meydana gelen ve gelecek olan her şeyin genel kayıt yeri olmasındaki hikmet ile aynıdır. Levh-i Mahfûz, hakkı konuşan bir şahit ve Allah'ın büyüklüğüne, ilmine, iradesine, hikmetine, hâkimiyetinin ve gücünün sonsuzluğuna delâlet eden en mükemmel tablolardan biridir. Kuşkusuz Levh-i Mahfûz'a iman etmek, bu açılardan kulun Rabbine olan imanını güçlendirir, içine rahatlık verir, Allah'ın kulları için ortaya çıkardığı türlü türlü hidayet, şeriat, kitap ve kazalar ile kullara yönelik diğer işlerinde onda güven oluşturur. Aynı şekilde kaza ve kaderin hâkimiyeti altında insanları dinginliğe ve rıza göstermeye sevk eder. Böylece zor ve rahat anları ile hayat, onlar için basit hâle gelir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

مَا اَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْاَرْضِ وَلَا فِي اَنْفُسِكُمْ اِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ اَنْ نَبْرَاَهَا اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللهِ يَسِيرٌ * لِكَيْلَا تَاْسَوْا عَلٰى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا اٰتٰيكُمْ وَاللهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ.

"Gerek yeryüzünde görülen, gerekse başınıza gelen her musibet tarafımızdan yaratılmadan önce kesinlikle bir kitapta belirlenmiştir. Bu ayrıntılı planlama Allah için kolay bir iştir. Amaç, kaybettiklerinize üzülmemeniz ve O'nun size verdikleri yüzünden şımarmamanızdır. Allah kendini beğenmiş şımarıkları sevmez."[85]

84 el-Burûc 85/21-22.
85 el-Hadîd 57/22-23.

Levh-i Mahfûz'a ve orada her şeyin yazıldığına iman etmek, mü'minin doğru yolda ilerlemesi, Allah'ın rızasını kazanmak ve O'na itaat etmek için var gücü ile çalışması ile Allah'ın öfkesini çekecek ve isyan kabul edilecek davranışlardan uzaklaşmasında önemli rol oynar. Çünkü mü'min, yaptıklarının Allah katında Levh-i Mahfûz'da satır satır yazılı olduğuna, O'nun nezdinde bir kitapta kayıt altına alındığına inanır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ.

"Küçük-büyük her şey satır satır yazılmıştır."[86]

B. İkinci Nüzûl

Bu nüzûl, yakın semadaki "Beytu'l-İzze"ye gerçekleşmiştir. Bunun da delili şu âyet-i kerîmelerdir:

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ.

"Biz onu mübarek bir gecede indirdik. Çünkü biz, insanları uyarmaktayız."[87]

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ.

"Biz onu (Kur'ân'ı) Kadir gecesinde indirdik."[88]

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ.

"Ramazan ayı ki, Kur'ân onda indi..."[89]

Bu üç âyet-i kerîme, Kur'ân'ın bir gecede indiğini gösterir. Söz konusu gece, Duhân Sûresi'ndeki âyete göre "mübârek" olarak nitelendirilmiştir. Kadir Sûresi'ndeki âyete göre ise "Kadir gecesi" olarak isimlendirilmiştir. Bakara Sûresi'ndeki âyete göre de bu gece Ramazan gecelerinden biridir. Nasları birbiri ile uzlaştırmak, her biri ile amel etmek ve aralarında çelişki varmış gibi görünen durumları gidermek için bu yorumu yaptık. İleride bahsedeceğimiz

86 el-Kamer 54/53.
87 ed-Duhân 44/3.
88 el-Kadîr 97/1.
89 el-Bakara 2/185.

üzere kesin delillerle bilinmektedir ki, Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'e bir gecede değil de farklı zamanlarda inmiştir.[90] Hatta nüzûlü birkaç sene sürmüştür. Bütün bunlardan şu sonuç ortaya çıkmaktadır: Bu üç âyetin bahsettiği nüzûl, Kur'ân'ın Hz. Peygamber'e inmesinden farklıdır. Sahîh rivayetlerde bu nüzûlün nereye gerçekleştiği belirtilmiştir. Buna göre söz konusu nüzûl yakın semadaki "Beytu'l-İzze"ye gerçekleşmiştir. Şu rivayetler de bunu göstermektedir:

1. Hâkim, senedi ile birlikte Saîd İbn Cübeyr kanalıyla İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Kur'ân, Zikir'den/Levh-i Mahfûz'dan alındı ve yakın semadaki Beytu'l-İzze'ye konuldu. Sonra Cebrâîl *aleyhisselâm* Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e onu indirmeye ve parça parça okumaya başladı."[91]

2. Nesâî, Hâkim ve Beyhakî, Dâvûd İbn Ebî Hind ve İkrime kanalıyla İbn Abbâs'ın şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Kur'ân, Kadir gecesinde bütün hâlinde dünya semasına indirildi. Daha sonra da yirmi sene içinde [Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e] inzâl edildi." Böyle söyledikten sonra İbn Abbâs, şu âyetleri okumuştur:

وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا.

"Müşrikler, ne zaman karşına saçma bir itirazla çıkarlarsa biz sana gerçeği ve en susturucu açıklamayı sunarız."[92]

وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا.

"Biz onu, Kur'ân olarak, insanlara dura dura okuyasın diye (âyet âyet, sûre sûre) ayırdık; ve onu peyderpey indirdik."[93]

90 Ayrıntılı bilgi için eserin ilgili bölümüne bk.

91 Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 7; Hâkim, *el-Müstedrek,* II, 223. Hâkim bu rivayet hakkında "Senedi sahihtir. Ama Buhârî ve Müslim bunu tahric etmemiştir" demiştir. Bu rivayetin sahih olduğu konusunda Zehebî de ona katılmıştır. Ayrıca Beyhakî de bu rivayeti tahric etmiştir. Bk. *el-Esmâ ve's-sıfât,* I, 368.

92 el-Furkân 25/33.

93 el-İsrâ 17/106. Bk. Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 6, VI, 421; Hâkim, *el-Müstedrek,* II, 222. Hâkim bu rivayet hakkında şöyle demiştir: "Bu, isnadı sahih bir hadistir. Ancak Buhârî ve Müslim bu hadisi nakletmemiştir." Zehebî de bu konuda ona tâbi olmuştur. Bu rivayeti Beyhakî de nakletmiştir. Bk. Beyhakî, *el-Esmâ ve's-sıfât,* I, 368.

3. Hâkim, Beyhakî ve daha başka âlimler, Mansûr ve Saîd İbn Cübeyr kanalıyla İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakletmişlerdir: "Kur'ân, Kadir gecesinde bir bütün hâlinde dünya semasına inmiştir. Yıldızların yerinde bulunuyordu. Allah Teâlâ onu, birbiri ardına Peygamberi'ne indiriyordu."[94]

4. İbn Merdûye ve Beyhakî'nin rivayet ettiklerine göre, Atiyye İbn el-Esved, İbn Abbâs'a şöyle demiştir: ***"'Ramazan ayı ki, Kur'ân onda indi...'***[95] âyeti ile ***'Biz onu (Kur'ân'ı) Kadir gecesinde indirdik'***[96] âyeti kalbimde şüphe uyandırdı. Çünkü bu Kur'ân, Şevvâl'de, Zilka'de'de, Zilhicce'de, Muharrem'de, Safer'de ve Rebî ayında inmiştir. [O hâlde bu nasıl olur?]"

İbn Abbâs da ona şu şekilde cevap vermiştir: "Kur'ân Ramazan'da Kadir gecesinde toptan indirildi. Sonra yıldızların bulunduğu yere, aylara ve günlere uygun olarak nâzil oldu."[97]

Ebû Şâme bu rivayet hakkında şöyle demiştir:

> "İbn Abbâs bu sözü ile şunu kastetmiştir: Kur'ân Ramazan ayında Kadir gecesinde bir bütün olarak nâzil oldu. Sonra yıldızların bulunduğu yere bölüm bölüm inmeye başladı. Âyet grupları yavaş yavaş birbirinin ardı sıra iniyordu."[98]

Yukarıda bu konuda nakledilen dört rivayeti verdik. Bunların hepsi, Suyûtî'nin de belirttiği gibi sahihtir.[99] Bu hadisler İbn Abbâs'dan mevkûf olarak nakledilmiştir, ancak merfû rivayet hükmündedir. Çünkü "Görüş belirtme ve ictihadda bulunmanın söz konusu olmadığı konularda israiliyattan rivayet ile tanınmayan sahâbîlerin sözleri, merfû hükmündedir" şeklinde genel bir kural vardır. Kur'ân'm Beytu'l-İzze'ye inmesi, kuşkusuz gaybî konulardandır. Sadece Hz. Peygamber'den gelen haberlerle bilinebilir.

94 Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 519; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 222. Hâkim bu rivayet hakkında şöyle demiştir: "Bu hadis, Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahihtir." İmam Zehebî de aynı görüştedir. Ayrıca bu rivayeti Beyhakî tahric etmiştir. Bk. Beyhakî, *el-Esmâ ve's-sıfât*, I, 367, a.mlf., *Şuabu'l-îmân*, II, 320.

95 el-Bakara 2/185.

96 el-Kadîr 97/1.

97 Beyhakî, *el-Esmâ ve's-sıfât*, I, 369-370.

98 Bk. Ebû Şâme, *el-Mürşidu'l-Vecîz*, s. 11.

99 Suyûtî, *el-İtkan*, I, 130. İmam Suyûtî ilk üç hadisin sahîh olduğuna hükmetmiş, dördüncü hadis hakkında ise herhangi bir görüş belirtmemiştir.

İbn Abbâs da israiliyattan nakilde bulunan bir sahâbî olarak tanınmaz. O hâlde bu rivayetleri delil olarak kullanabiliriz.

Kur'ân'ın Beytu'l-İzze'ye inişi, daha önce belirtildiği gibi Kadir gecesinde toptan gerçekleşmiştir. Çünkü bahsi geçen üç âyetten ilk etapta bu anlaşılmaktadır. Bir de bu nüzûl, yukarıda verdiğimiz hadislerde kesin biçimde belirtilmiştir. Hatta Suyûtî, Kurtubî'nin Kur'ân'ın Levh-i Mahfûz'dan yakın semadaki Beytu'l-İzze'ye bir bütün olarak indirildiği konusunda icmâ' bulunduğunu naklettiğini belirtmiştir.[100]

Kur'ân'ın Beytu'l-İzze'ye inişi konusunda ikinci bir görüş daha vardır. Buna göre, Kur'ân yirmi veya yirmi üç ya da yirmi beş Kadir gecesinde yakın dünya semasına indirilmiştir. Her Kadir gecesinde Allah'ın bir sene boyunca indirmeyi dilediği Kur'ân âyetleri inmiştir. Daha sonra inen bu Kur'ân âyetleri, sene içerisinde parça parça Hz. Peygamber'e nâzil olmuştur.

Bu konudaki üçüncü görüşe göre ise, Kur'ân'ın nüzûlü Kadir gecesinde başlamıştır. Daha sonra Kur'ân, farklı olaylara binaen çeşitli zamanlarda parça parça Hz. Peygamber'e nâzil olmuştur. Öyle görünüyor ki bu görüşü ileri süren, Kur'ân'ın Kadir gecesinde bir bütün olarak Beytu'l-İzze'ye indirilişini kabul etmemektedir.

Bu konuda ileri sürülen dördüncü bir görüşe göre de Kur'ân, bir bütün olarak Levh-i Mahfûz'dan nâzil olmuştur. Hafaza melekleri, yirmi gecede onu, Cebrâîl'e parça parça getirmiştir. Cebrâîl de onu yirmi sene içinde parça parça Hz. Peygamber'e indirmiştir.

Şu kadarı var ki, bu son üç görüş derinlemesine araştırmaya dayanmamaktadır. Bunlar birinci görüşü desteklemek için verdiğimiz delillerle çürütülmüştür.

Suyûtî'nin Ebû Şâme'den naklettiğine göre, Kur'ân'ın bu şekilde nüzûlündeki hikmet, hem onun hem de indiği kişinin şanını yüceltmektir. Bu da yedi göğün sakinine Kur'ân'ın, en üstün ümmete gönderilmiş peygamberlerin sonuncusuna indirilen en son İlâhî Mesaj olduğunu bildirmekle ve bir defada nâzil olan önceki kitapların aksine bir defası toptan bir defası da parça parça olmak üzere iki kez indirilmesiyle olmuştur.

100 Kurtubî, bu icma iddiasını Mukâtil İbn Hayyân'dan nakletmiştir. Bk. Kurtubî, *et-Tizkâr,* s. 31; Suyûtî, *el-İtkân,* I, 131.

Bazıları da Kur'ân'ın yakın semaya inişini, Hz. Peygamber'in vahye olan aşkını artırmak gayesine bağlamıştır. Bu, şu beyitteki duruma benzemektedir:

إذا دنت الخيام من الخيام وأعظم ما يكون الشوق يوما

"Yakın oldukça çadır çadıra

Bir gün aşk çıkar zirveye..."

Kur'ân, bir kez Levh-i Mahfûz'a, bir kez Beytu'l-İzze'ye ve bir kez de Hz. Peygamber'in kalbine inmiştir. Böylece nüzûlü ve nüzûl yeri farklılık göstermiştir. Bunda Kur'ân hakkındaki şüpheleri reddetmede, imanı artırmada ve Kur'ân'a güveni oluşturmada üstün bir çaba söz konusudur. Çünkü sözün, birkaç sicilde kaydedilmesi ve birçok yerde bulunması, bir tek yerde kayıt altına alınmasından veya bir yerde bulunmasından daha iyidir. Çünkü bu, onun hakkında ortaya atılan şüpheleri daha çok bertaraf eder, varlığını kabul etmeye daha çok davet eder ve kendisine kesinkes inanmaya daha yakındır.

C. Üçüncü Nüzûl

Bununla Kur'ân'ın nüzûlü sona ermiştir. Çünkü bu nüzûl, nûrun âleme yayıldığı ve Allah'ın hidayetinin insanlara ulaştığı son aşamadır. Bu nüzûl, emîn melek Cebrâîl *aleyhisselâm* vasıtasıyla olmuştur. Cebrâîl *aleyhisselâm*, Kur'ân'ı Hz. Peygamber'in kalbine indirmiştir. Bunun da delili şu âyeti kerîmelerdir:

نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ * عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ * بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ.

"Onu Rûhu'l-Emîn, uyaran nebîlerden olman için senin kalbine açık bir Arapça ile indirmiştir."[101]

101 eş-Şuarâ 26/193-195.

III. CEBRÂÎL'İN KUR'ÂN'I ALIŞ NİTELİĞİ VE KUR'ÂN'I KİMDEN ALDIĞI MESELESİ

Bu, gayb ile alakalı bir konudur. İnsan bu konuda ancak Hz. Peygamber'den gelen sahîh bir rivayete dayanan bir görüşü gönül rahatlığı ile kabul eder.

Bu konuda ulaştığımız farklı görüşler çeşitli kaynaklarda geçmektedir. Her biri hakkında düşüncemizi belirterek bunları özet olarak aşağıda sunacağız.

a. Tîbî'nin görüşü: Tîbî bu konuda şöyle demiştir: "Belki de melek Cebrâîl *aleyhisselâm* ruhânî biçimde Kur'ân'ı almıştır veya Levh-i Mahfûz'dan ezberlemiştir. Sonra onu Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e indirip vermiştir." Bu ifadede bulunan "لعل/Belki" kelimesi, insanı tatmin etmemekte ve hedefe giden yolu göstermemektedir. Dolayısıyla bunu bir delil olarak kullanamayız.

b. Mâverdî'nin Aktardığı Görüş: Mâverdî'nin rivayet ettiğine göre, hafaza melekleri Kur'ân'ı yirmi gecede peyderpey Cebrâîl *aleyhisselâm*'a indirmiştir. Melek Cebrâîl *aleyhisselâm* da onu, yirmi yıl içinde parça parça Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e indirmiştir.

Bu ifade şu anlama gelir: Melek Cebrâîl *aleyhisselâm*, Kur'ân'ı hafaza meleklerinden yirmi defada almıştır. Ne var ki, bu görüşü ileri süren kimsenin bir delilinin veya delile benzeyen bir dayanağının olduğunu bilmiyoruz.

c. Beyhakî'nin Görüşü: Beyhakî, ***"Biz onu Kadir gecesinde indirdik"***[102] âyetinin anlamı hakkında şöyle demiştir:

> "Doğrusunu en iyi kendisi bilmekle birlikte burada Allah Teâlâ şunu kastetmiştir: Biz, Kur'ân'ı meleğe işittirdik ve manalarını anlattık. Dinlemesi sayesinde Kur'ân'ı ona indirdik."[103]

Buna göre Cebrâîl *aleyhisselâm*, Kur'ân'ı Allah Teâlâ'dan dinleyerek almıştır. Kanaatime göre bu görüş, Cebrâîl *aleyhisselâm*'ın Allah Teâlâ'dan vahiy alması açısından diğerlerine göre daha isabetlidir. Söz konusu isabetlilik âyette geçen inzalin "indirmeye başladık" şeklinde te'vil edilmesine göre

102 el-Kadîr 97/1.

103 Beyhakî, *el-Esmâ ve's-sıfât*, I, 362.

değildir. Nitekim Taberânî'nin Nevvâs İbn Sem'ân'dan naklettiği şu merfû' hadis de bunu desteklemektedir:

"Allah Teâlâ vahiy ile konuştuğu zaman gökyüzü O'nun korkusundan şiddetle sarsılmaya başlar. Gök ehli bunu işitince yere yığılır ve secdeye kapanır. Onlardan ilk olarak Cebrâîl aleyhisselâm başını kaldırır. Allah Teâlâ dilediği vahyi ile onunla konuşur. O da vahyi alıp meleklere götürür. Hangi semaya uğrasa o göğün sakinleri 'Rabbimiz ne buyurdu?' diye sorarlar. O da 'Gerçeği buyurdu. O, yüce ve büyüktür' diyerek cevap verir. Sonra vahyi, kendisine emredilen yere götürür."[104]

Kur'ân'ın sadece Allah katından indiğine kesinkes inandığımız sürece, bu görüşlerden hangisinin isabetli olduğu bizim için pek önemli değildir. Zira bu konuyu bilmekte büyük bir fayda yoktur.

IV. CEBRÂÎL'İN İNDİRDİĞİ NEYDİ?

Burada Cebrâîl *aleyhisselâm*'ın Hz. Peygamber'e indirdiğinin, Fâtiha'dan başlayıp Nâs Sûresi ile sona eren mucize lafızlardan ibaret Kur'ân olduğu bilinmelidir. Bu lafızlar, yalnızca Allah'ın sözüdür. Onların inşasında ve tertibinde ne Cebrâîl'in ne de Hz. Peygamber'in bir rolü vardır. Doğrusu bu lafızları ilk olarak Allah Teâlâ tertip etmiştir. Bu yüzden başkasına değil de O'na nispet edilir. Cebrâîl *aleyhisselâm*, Hz. Muhammed ve onlardan sonra Kur'ân'ın indiği andan kıyamete kadar milyonlarca insan tarafından bu lafızların telaffuz edilmesi de bu hakikati değiştirmez. Bu durum şuna benzer: Beşer sözü, ilk olarak kendi içinde lafızları inşa edip tertip eden kimseye nispet edilir. Başka birine nispet edilmez. Binlerce insan, binlerce gün ve binlerce yıl boyunca tâ insanların Âlemlerin Rabbi'nin huzuruna çıkıncaya kadar o sözü telaffuz etseler bu hakikat yine de değişmez.

104 Taberî, *Câmiu'l-beyân,* XII, 91; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-sıfât,* I, 326. Heysemî, Taberânî'nin bu hadisi naklettiği hocası Yahyâ İbn Osmân hakkında şöyle demiştir: "Hakkında yaralayıcı ifadeler olmaksızın birtakım eleştiriler yapılsa da o, sika olarak kabul edilmiştir. Seneddeki diğer raviler ise sikadır." Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid,* VII, 213.

Yüce Allah Kur'ân'ın lafızlarını ve kelimelerini, anlatılması ve anlaşılması için nefsî kelimelerinin tertibine uygun olarak ortaya çıkarmıştır. Tıpkı bizim, lafzî kelâmımızı, anlatılması ve anlaşılması için nefsî kelâmımıza uygun olarak ortaya çıkarmamız gibi. Bir söz, sadece kendisini nefsinde ilk olarak tertip eden kimseye nispet edilir. O sözü okuyan veya anlatanlara nispet edilmez. Bu yüzden Kur'ân'ın inşâ açısından Cebrâîl'e, Hz. Peygamber'e ve onların dışında kalan diğer varlıklara nispet edilmesi caiz değildir. Tıpkı bir kişinin ilk olarak kendi nefsinde inşâ ettiği sözün, gördüğü veya işittiği zaman o sözü okuyan veya anlatan başka birine nispet edilmesinin caiz olmadığı gibi.

Bazı insanlar alçalmıştır. Bu yüzden Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e Kur'ân'ın manalarını indirdiğini, Hz. Peygamber'in de bunları Arap dili ile ifade ettiğini iddia etmişlerdir. Diğer bazıları da Kur'ân'ın lafzının melek Cebrâîl'e ait olduğunu, Allah Teâlâ'nın ona sadece manayı vahyettiğini ileri sürmüştür.

Bu görüşlerin ikisi de yanlış ve bâtıldır. Kitap ve sünnetin açık ifadeleri ve icmâ' ile çatışmaktadır. Yazıldıkları mürekkep kadar değer taşımamaktadır. Bu görüşlerin, Müslümanların kitaplarına hile ile sokuşturulmuş olduğuna inanmaktayım. Eğer lafzı Hz. Peygamber'e veya melek Cebrâîl *aleyhisselâm*'a ait olsaydı, Kur'ân mucize olabilir miydi? Onun lafızları Allah'a ait olmasaydı, O'na nispet edilmesi doğru olur muydu? Hâlbuki Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ.

"Eğer müşriklerden biri senden sığınma hakkı isteyip yanına gelmek isterse, sen ona güvence ver, ta ki Allah'ın kelamını dinlesin, düşünsün. Sonra şayet Müslümanlığı benimsemezse onu, kendisini güvenlikte hissedeceği yere (vatanına) ulaştır. Öyle! (Bu sığınma ve gönderme işlemini yapmalı,) zira onlar İslâm'ın gerçek mahiyetini bilmeyen bir topluluktur."[105]

Bu meselede söylenecek daha çok sözümüz vardır. Ancak bunlara yer vermemiz konumuzu uzatır.

Doğrusu şu ki, Cebrâîl *aleyhisselâm*'ın Kur'ân konusunda, onu Hz. Peygamber'e getirip vahyetmekten başka bir rolü yoktu. Hz. Peygamber'in de bu

105 et-Tevbe 9/6.

konuda, onu ezberlemek, bellemek, anlatmak, açıklamak ve uygulamaktan başka bir görevi yoktu. Nitekim bizzat Kur'ân'da, onun Cebrâîl *aleyhisselâm* ve Hz. Muhammed'in oluşturduğu bir söz olmadığını gösteren âyetleri okumaktayız:

وَاِنَّكَ لَتُلَقَّى الْقُرْاٰنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ.

"Hiç şüphe yok ki Kur'ân sana, her işi hikmet dolu olan, her şeyi mükemmel olarak bilen Allah tarafından verilmektedir."[106]

وَاِذَا لَمْ تَاْتِهِمْ بِاٰيَةٍ قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَا قُلْ اِنَّمَا اَتَّبِعُ مَا يُوحٰى اِلَيَّ مِنْ رَبِّي هٰذَا بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ.

"Onlara bir mucize getirmediğin zaman, (ötekiler gibi) 'Onu da derleyip getirseydin ya!' derler. De ki: Ben ancak Rabbimden bana vahyolunana uyarım. Bu Kur'ân, Rabbinizden gelen basîretlerdir (kalp gözlerini açan beyanlardır); inanan bir kavim için hidayet ve rahmettir."[107]

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا ائْتِ بِقُرْاٰنٍ غَيْرِ هٰذَا اَوْ بَدِّلْهُ قُلْ مَا يَكُونُ لِي اَنْ اُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِي اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰى اِلَيَّ اِنِّي اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ.

"Onlara açık anlamlı âyetlerimiz okunduğunda, bizimle karşılaşacaklarını beklemeyenler sana, 'Bundan başka bir Kur'ân getir ya da onu değiştir' dediler. Onlara de ki: Onu kendiliğimden değiştirmem söz konusu değildir: Ben sadece bana vahyolunan mesaja uyarım. Eğer Rabbime karşı gelirsem büyük günün azabından korkarım."[108]

وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْاَقَاوِيلِ * لَاَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ * ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ * فَمَا مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ.

"Eğer o Rasûl bizim adımıza birtakım sözler uydursaydı, onu elimizle yakalar sonra da onun şah damarını keserdik. Sizden kimse de buna mani olamazdı."[109]

106 en-Neml 27/6.
107 el-A'râf 7/203.
108 Yunus 10/15.
109 el-Hâkka 69/44-67.

Her ne kadar Hz. Peygamber'e Kur'ân'dan başka vahiy gelse de buraya kadar anlattıklarımız, ona inen Kur'ân'ın açıklaması idi. Bu konuda Suyûtî, Cüveynî'nin şöyle söylediğini nakletmiştir:

"Allah'ın inen kelamı iki kısımdır:

Birinci Kısım: Allah Teâlâ melek Cebrâîl *aleyhisselâm*'a, 'Kendisine gönderildiğin peygambere 'Rabbin sana, şunları yapmanı, bunları emretmeni söylüyor' de!' buyurur. O da Allah Teâlâ'nın bu söylediklerini anlar ve Peygamber'e indirir. Ona Allah'ın kendisine söylediklerini iletir. Ancak aynı ifadeleri kullanmaz. Bu durum, şu örneğe benzer: Bir kral güvendiği birini falancaya gönderir ve ona 'Hizmete ciddiyetle devam et. Savaş için askerlerini topla!' demesini emreder. Elçi adama gider ve kral sana şunu emrediyor der: 'Hizmetimde gevşeklik gösterme. Askerlerini terhis etme. Onları savaşa teşvik et.' Elçi kralın mesajını bu şekilde iletirse, ne yalan söylemekle itham edilir ne de elçilik görevini eksik yerine getirmekle suçlanır.

İkinci Kısım: Allah Teâlâ, melek Cebrâîl *aleyhisselâm*'a 'Peygamber'e şu kitabı oku!' diye emreder. O da ifadeleri Allah'tan aldığı gibi hiç değiştirmeden Peygamber'e indirir. Tıpkı kralın bir ferman yazıp güvendiği birine teslim edip sonra da 'Bu fermam falancaya oku!' demesi ve o elçinin de fermanın herhangi bir kelimesini veya harfini değiştirmeden o kişiye okuması gibi."[110]

Suyûtî, İmam Cüveynî'den bunu aktardıktan sonra şöyle demiştir:

"Kur'ân, ikinci kısma girmektedir. İlk kısım ise sünnettir. Nitekim rivayetlerde belirtildiğine göre, Cebrâîl *aleyhisselâm*, Kur'ân'ı indirdiği gibi sünneti de indiriyordu.[111] Bu yüzden sünnetin mana ile rivayeti

110 Suyûtî, *el-İtkân*, I, 140-141.

111 Dârimî, Hassan İbn Atıyye'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Cebrâîl *aleyhisselâm*, Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e Kur'ân'ı indirdiği gibi sünneti de indiriyordu. (Bk. Mukaddime 49). Bu söz, kaynaklarda farklı ifadelerle nakledilmiştir. Şöyle ki: Cebrâîl, Hz. Peygamber'e iniyor ve ona Kur'ân'ı öğrettiği gibi sünneti de öğretiyordu. İbnu'l-Mübârek, *Zühd*, (Nuaym İbn Hammâd'ın ziyâdeleri bölümü), s. 454. Cebrâîl, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e

caizdir.[112] Çünkü Cebrâîl *aleyhisselâm* onu mana ile aktarmıştır. Ama Kur'ân'ı mana ile okumak caiz değildir. Çünkü Cebrâîl *aleyhisselâm* onu lafzı ile birlikte indirmiştir. Mana olarak indirmesine izin verilmemiştir. Bunun hikmeti Kur'ân lafzı ile ibadetin ve i'câzın hedeflenmesidir. Hiç kimse Kur'ân'ın lafızlarının yerini tutacak bir söz söyleyemez. Onun her harfinde çokluğundan dolayı kuşatılamayacak manalar vardır. Hiç kimse bu manaları kuşatacak alternatif lafızlar oluşturamaz. Kur'ân'ın lafız ile indirilmesinin bir diğer hikmeti de Müslümanlara gösterilen kolaylıktır. Şöyle ki: Müslümanlara indirilen vahiy iki kısma ayrılmıştır:

a. Müslümanların vahyedildiği lafızlarla naklettikleri kısım.

Kur'ân'ı indirdiği gibi sünneti de indiriyor, Kur'ân'ı öğrettiği gibi sünneti de öğretiyordu. Mervezî, *Sünne*, s. 106, 270; Lâlekâî, *Sünne*, I, 83-84; Hatîb, *Fakîh*, I, 267; Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne*, s. 25; Abdulganî Abdulhâlık, *Hucciyyetu's-sünne*, s. 337. Vahiy Allah Rasûlü'ne nâzil olurdu ve Cebrâîl *aleyhisselâm*, onu tefsir edecek sünneti Hz. Peygamber'e haber verirdi. İbn Abdilberr, *Câmi'*, s. 486. Cebrâîl, Hz. Peygamber'e Kur'ân'ı ve Kur'ân'ın tefsiri olan sünneti indirirdi. Bk. Hatîb, *Kifâye*, s. 15. Hassân İbn Atıyye'nin bu sözünün delili ise şu âyet-i kerimedir: "وَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ/***Allah sana kitabı ve hikmeti indirdi.***" Bu âyette geçen hikmet kelimesi tefsir âlimlerinin çoğu tarafından sünnet olarak tefsir edilmiştir. İbn Hazm ise "وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى/***O, arzusuna göre de konuşmaz. O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir***" (Necm 53/3-4) âyeti hakkında şöyle demiştir: "Allah'ın Hz. Peygamber'e verdiği vahyin şu şekilde iki kısma ayrılması bir hakikattir:

a. Vahy-i metlüvv: Bu vahiy herkesi aciz bırakan bir tertibe sahiptir. Buna Kur'ân denir.

b. Vahy-i gayri metlüvv: Herhangi bir tertibi olmadan nakledilen vahiydir. Bu vahiy bir benzerini getirme konusunda insanları aciz bırakmaz. Tilavet edilmez ama okunur. İşte bu, Hz. Peygamber'den nakledilen hadislerdir." (Bk. *el-İhkâm*, I, 87.)

112 Sünnetin manen rivayeti konusunda âlimlerin farklı görüşleri vardır. Bazı âlimler her halükârda sünnetin manen rivayetine izin vermişlerdir. Bazı âlimler ise her ne suretle olursa olsun sünnetin manen rivayetini yasaklamışlardır. Sünnetin manen rivayetini yasaklayan ve bu konuda katı davranan âlimler arasında İmam Mâlik ve Kâdî Iyâz da vardır. Ancak âlimlerin çoğu manen rivayetin caiz olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Ancak ravinin manayı karşıladığı lafızları bilmesini şart koşmuşlardır. Suyûtî de bu konuda şöyle demiştir: "Bana göre, manen rivayet edilen hadisin cevâmiu'l-kelim olmamasının da şart koşulması gerekir." Bk. Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, II, 94-95.

b. Müslümanların mana olarak rivayet ettikleri kısım.

> Eğer vahyin tamamı lafızla nakledilen kısımdan olsaydı bunun rivayeti çok zor olurdu. Ya da vahyin tamamı mana olarak nakledilen kısımdan olsaydı, bu durumda değişiklik ve tahriften emin olunamazdı. Gerçekten bu husus, iyice düşünülmelidir."[113]

Bu, son derece güzel bir açıklamadır. Ancak Cebrâîl'in Kur'ân dışında kendisine iletilen vahiy hakkında tasarrufta bulunduğuna dair elimizde bir delil yoktur. Cüveynî'nin söyledikleri sadece akla dayalı bir ihtimaldir. Bu da bu konuda yeterli olamaz. Kaldı ki bu taksim, Kitap ve sünnetin üçüncü kasîminden de yoksundur. Söz konusu kasîm, Hz. Peygamber'in Allah'tan aktardığı "Kudsî Hadisler"dir. Kudsî hadisler de Allah'ın sözüdür. Şu kadarı var ki bunlar, Kur'ân'ı diğer sözlerden ayıran ve yalnızca ona özgü olan özellikleri taşımazlar.

Sözünü mu'ciz ve mu'ciz olmayan şeklinde iki kısımda indiren Allah Teâlâ'nın bir hikmeti vardır. Söz konusu hikmet, biraz önce bahsettiğimiz vahyin iki kısma ayrılmasındaki hikmetlere benzer:

a. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ve hak din için Allah'ın mu'ciz kelamı ile delil oluşturulması.

b. Allah'ın mu'ciz olmayan kelamı ile Müslümanlara kolaylık sağlanması. Mesela; bu tür vahiy manen rivayet edilebilir, cünüp kimseler tarafından okunabilir, taşınabilir ve kendisine dokunulabilir. Bu kolaylıkların örneklerini çoğaltmak mümkündür.

Bu konu şu şekilde özetlenebilir:

Kur'ân'ın lafızları Allah tarafından vahyedilmiştir. Bu konuda ittifak vardır. Kudsî hadislerin lafızları ise, meşhur olan görüşe göre Allah'a aittir. Hadis-i Nebevî'nin Hz. Peygamber'in ictihadları dışındaki bölümüne ait lafızları ise mana olarak kendisine vahyedilmiştir.

Kur'ân'ın ise, i'câz, lafızlarını okumakla ibadet edilmesi ve lafzı ile edâsı gibi birtakım kendisine ait özellikleri vardır. Kudsî ve Nebevî hadislerde ise bu özelliklerden hiçbiri bulunmaz. Vahyin bu şekilde ayrıma tabi tutulmasındaki hikmet şudur: İ'câz, Kur'ân'ın lafızları ile ilgili bir meseledir. Eğer

113 Suyûtî, *el-İtkân,* I, 141.

Kur'ân'ın manen edâsına izin verilmiş olsaydı i'câz özelliği kalmazdı. Çünkü manen rivayet değişiklik ve tahrife açıktır. İnsanların teşri'in ve vahyin asıl kaynağı hakkında ihtilafa düşmesine zemin hazırlar.

Kudsî ve Nebevî hadislerin lafızlarının ise i'câz ile alakası yoktur. Bundan dolayı Allah Teâlâ onların manen rivayet edilmesine izin vermiştir. Çünkü onlara Kur'ân'a vermiş olduğu seçkin kutsiyeti ve diğer özellikleri vermemiştir. Bunu da Müslümanlara kolaylık sağlamak ve insanların her iki durumda da maslahatını gözetmek için yapmıştır.

إِنَّ اللهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ.

"Doğrusu Allah, insanlara karşı şefkatli ve merhametli olandır."[114]

V. KUR'ÂN'IN HZ. PEYGAMBER'E İNİŞ SÜRECİ

Kur'ân, Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderildiği andan itibaren inmeye başlamış, mübarek hayatının sona ermesine yakın bir zamana kadar inmeye devam etmiştir. Bu süre, Allah Rasûlü'nün peygamberlikten sonra Mekke'de ne kadar kaldığı konusundaki ihtilafa bağlı olarak yirmi, yirmi üç ve yirmi beş yıl olarak hesaplanmıştır. Hz. Peygamber'in peygamberlikten sonra Mekke'de on yıl, on üç yıl ve on beş yıl kaldığına dair görüşler vardır. Ancak Hz. Peygamber'in Medine'de on yıl kaldığı ittifakla sabittir. İmam Suyûtî de böyle demiştir.[115] Fakat İslâm Hukuk Tarihi araştırmacılarından biri,[116] Hz. Peygamber'in 41. yaşındaki 17 Ramazan'dan başlayıp 54 yaşındaki Rebîulevvel ayının başına kadar hesaplayarak Hz. Peygamber'in Mekke'de kaldığı sürenin on iki sene, beş ay, on üç gün olduğunu söyler.

Hz. Peygamber'in 54. yaşma denk gelen senenin Rebîulevvel ayının başından başlayıp vefat ettiği 63. yaşına denk gelen Zilhicce ayının 9. gününe kadar geçen zamana göre de Hz. Peygamber'in hicretten sonra Medine'de ikamet süresi dokuz yıl, dokuz ay, dokuz gündür. Hz. Peygamber'in vefatı da hicretin X. yılına tekabül etmektedir.

114 el-Hac 22/65.

115 Suyûtî, *el-İtkân,* I, 129.

116 Bk. Muhammed Hudarî Bek, *Târîhu't-teşrîi'l-İslâmî*, s. 5-10.

Bu görüş, Hz. Peygamber'in Mekke'deki kalış süresini on üç yıl; Medine'deki kalış süresini de on yıl; Kur'ân'ın iniş sürecini de yirmi üç yıl olarak tespit eden görüşe yakındır. Ancak bu görüş için hâlâ üç konunun araştırılması gerekmektedir. Çünkü bu görüş Hz. Peygamber'e ilk olarak altı ay boyunca sadık rüya şeklinde verilen vahyi dikkate almamıştır. Hâlbuki bu husus Buhârî'nin *Sahîh*'inde rivayet edilen hadis ile sabittir.[117]

Bir diğer husus ise bu görüşte Kur'ân vahyinin başlangıcının bazı görüşlere binaen Ramazan ayının on yedinci gecesinden itibaren başlatılmasıdır. Hâlbuki bu görüş sahih rivayetlerin desteklediği meşhur görüşe aykırıdır.

Son olarak bu görüşün sahibinin en son inen âyet olarak "الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ/***Bugün sizin dininizi tamamladım***"[118] âyetini esas almasıdır. Bu âyet hicretin X. yılında Zilhicce ayının dokuzuncu günü nazil olmuştur. Bu âyetin en son indiği görüşünün yanlış olduğu ileride işlenecek olan "En Son İnen Âyet" konusunda görülecektir.[119]

VI. KUR'ÂN'IN HZ. PEYGAMBER'E BÖLÜM BÖLÜM İNDİRİLİŞİNİN DELİLİ

Kur'ân'm Hz. Peygamber'e bölüm bölüm indirildiğinin delili şu âyeti kerimelerdir:

وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا.

"Hem o vahyi, insanların zihinlerine sindire sindire okuman için zaman zaman gelen Kur'ân bölümleri hâlinde indirdik."[120]

117 Buhârî, *Sahîh*'inin baş kısmında niyet hadisinden sonra Hz. Âişe'den şu rivayeti nakletmiştir: "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelen ilk vahiy sadık rüyalar şeklinde idi. Allah Rasûlü'nün gördüğü her rüya sabahın aydınlığı gibi gerçekleşirdi." (Buhârî, Bed'ü'l-Vahy 3.) Bu konuya ileride ayrıntılı olarak temas edilecektir.

118 el-Mâide 5/3.

119 Kitabın ilgili bölümüne bk.I, 168-169.

120 el-İsrâ 17/106.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا * وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا.

"Bir de o kâfirler dediler ki: 'Bu Kur'ân ona toptan, bir defada indirilmeli değil miydi?' Hâlbuki biz vahiyle senin kalbini pekiştirmek için böyle ara ara indirdik ve onu parça parça okuduk. Onların sana itiraz için getirdikleri hiç bir temsil, hiç bir soru olmaz ki, ona karşı biz sana gerçek durumu bildirmeyelim ve en güzel açıklamayı yapmayalım."[121]

Rivayete göre Yahudi ve müşriklerden oluşan inançsızlar Kur'ân'ın bölüm bölüm indirilmesi yüzünden Hz. Peygamber'i kınamışlar ve Kur'ân'ın bir defada indirilmesini önermişlerdi. Bu âyetler onlara cevap niteliğinde nazil olmuştur. Bu cevap iki hususa delalet etmektedir:

a. Kur'ân Hz. Peygamber'e peyderpey nazil olmuştur.

b. Kur'ân'dan önceki ilâhî kitaplar bir defada nazil olmuştur.

Bu iki husus âlimler arasında bu şekilde yaygınlaşmıştır. Hatta neredeyse bu konuda icmâ olduğu söylenebilir.[122]

Bu iki hususa şu şekilde delalet etmektedir: Allah Teâlâ inkârcıların önceki ilâhî kitapların toptan indirildiğine dair iddialarını yalanlamamış, aksine Kur'ân'ın parça parça indirilişindeki hikmeti açıklamıştır. Eğer peyderpey nüzûl Allah'ın diğer peygamberlere indirdiği vahiylerde de izlediği bir yöntem olsaydı, kuşkusuz onları yalanlardı. Nitekim Hz. Peygamber'e "مَالِ هَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ/***Ne oluyor bu Peygamber'e, böyle peygamber mi olur: Yemek yiyor, çarşı-pazarda dolaşıyor!***"[123] gibi sözlerle sataşan inkârcılara şu şekilde cevap verilmiştir:

وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي الْأَسْوَاقِ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً أَتَصْبِرُونَ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا.

"Senden önce gönderdiğimiz peygamberler de yemek yer, çarşılarda ihtiyaçlarını temin ederlerdi. Böylece sizi birbirinizle imtihan ediyoruz;

121 el-Furkân 25/32-33.

122 Tâhir İbn Âşûr şöyle demiştir: "Tevrat ve İncil de peygamberlere inen diğer vahiyler gibi bölüm bölüm inmiştir. Gerçek olan budur. Çünkü bir kitabın bir peygambere toptan indiği bilinmemektedir." Bk. *et-Tahrîr ve't-tenvîr,* III, 148.

123 el-Furkân 25/7.

bakalım buna sabredecek misiniz, sabredemeyecek misiniz? Rabbin zaten her şeyi görmektedir."[124]

VII. KUR'ÂN'IN BÖLÜM BÖLÜM İNDİRİLİŞİNİN HİKMETLERİ

Kur'ân'ın bölüm bölüm indirilişinde pek çok hikmet vardır. Bunları başlıca dört başlık altında toplamamız mümkündür:

A. Hz. Peygamber'in Kalbini Güçlendirmek

Bu husus beş şekilde gerçekleşmiştir.

1. [Sürekli vahye muhatap olması] Hz. Peygamber'in yeni vahiyle karşılaşması ve meleğin Hak Teâlâ'dan aldığı ilahî malumatlarla birlikte defalarca kendisine gelmesi onun kalbini kaplayan ve gönlüne genişlik veren sevinç ve arzu meydana getiriyordu. Her iki durum da Hz. Peygamber'in her vahiy gelişinde hissettiği ilâhî ilgi ve Mevlâ'sının kendisine yönelik himayesinin bir sonucu idi.

2. [Ezberleme ve anlamasının kolaylaşması] Kur'ân'ın bölüm bölüm indirilmesinde Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı ezberlemesinin, anlamasının, hükümlerini ve hikmetlerini kavramasının kolaylaştırılması söz konusu idi. Kur'ân'ın bu şekilde nazil olması kendisine vahyedilen bilgileri ezberlemesi ve anlaması, hüküm ve hikmetleri kavraması konusunda Hz. Peygamber'i rahatlatıyordu. Aynı şekilde bunda Hz. Peygamber'in bunları iyice öğrenmesinden dolayı mübarek kalbinin güçlendirilmesi de söz konusu idi.

3. [Müşriklere meydan okumanın süreklilik arzetmesi] Bölüm bölüm nazil olan Kur'ân vahyinin her gelişinde çoğunlukla ayrı bir mucize söz

124 el-Furkân 25/20. İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, müşrikler Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'i fakirliği yüzünden ayıplamışlardı. O da bundan dolayı üzülmüştü. Bunun üzerine onu teselli etmek için Cebrâîl *aleyhisselâm* gelmiş ve şöyle demişti: "Ey Muhammed! İzzet sahibi Allah, sana selam söylüyor. O, sana şu âyeti gönderdi: ***'Senden önce gönderdiğimiz peygamberler de yemek yer, çarşılarda ihtiyaçlarını temin ederlerdi.'"*** Bk. Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 278; Çetiner, *Esbâb-ı nüzûl*, II, 667-668.

konusu idi. Çünkü her gelen vahiy pasajı müşriklere kendisinin bir benzerini yapmaları konusunda meydan okuyordu. Her seferinde de onların bu hususta-ki acziyetleri ortaya çıkıyor, olanca genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar geliyordu. Hiç kuşkusuz bu meydan okuma Hz. Peygamber'i destekliyor ve onun azmini biliyordu. Çünkü her gelen vahiy onu ve bağlılarını destekleyen, düşmanlarını ve karşıtlarını yalnızlığa terk eden bir unsur olarak kabul edilir.

4. [Hz. Peygamber'e desteğin yenilenmesi] Hz. Peygamber'in doğrularının tekrar tekrar teyit edilmesi ve düşmanlarının bâtılının tekrar tekrar çürütülmesinde, Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Kur'ân pasajlarının her inişinde defalarca bâtıl uğruna yere serilen zavallıların tablosunu görmesi, doğru ve hak ile birlikte zorlukları aşması ve başarısının defalarca tekrarı söz konusudur. Bunların hepsi insanın psikolojisini destekler, kalbine ve zihin dünyasına güç verir. Bununla bir önceki madde arasındaki fark, bir şey ile onun izi arasındaki fark ya da melzûm ile lâzım arasındaki fark gibidir. Şöyle ki: Allah Rasûlü'nün üstün gelmesi ve karşıtlarının yenilmesi şeklinde meydana gelen sonucun göz ardı edilmesi durumunda bile mucize Hz. Peygamber'e yönelik açık bir destek ve kalbini güçlendiren bir unsurdur. Hâliyle bu büyük ve eşsiz sonuç da Hz. Peygamber'in kalbini güçlendiren ve ona güven ve huzur veren ayrı bir unsurdur. Bu durum silaha çok benzemektedir. Şöyle ki: Silahın bir insanın elinde bulunması, düşmanına karşı kullanmasa bile ona güven verir. İnsanın silahını kullanarak üstün gelmesi ve düşmanını hezimete uğratması ise kalbine başka bir huzur verir.

5. [Hz. Peygamber'in himaye ve teselli edilmesi] Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ile düşmanları arasında mücadele kızışınca Allah Teâlâ bu zorluk anında işini kolaylaştırmak suretiyle onu himaye ediyordu. Hiç kuşkusuz bu zor anlar değişik zamanlarda meydana geliyordu. Tabii olarak Allah Rasûlü'ne yönelik teselli de aynı paralelde gerçekleşiyordu. Ne zaman düşmanları onu üzse Allah Teâlâ onu teselli ediyordu. Bu tesellilerin bir kısmı Kur'ân'da geniş yer bulan peygamber kıssaları üzerinden gerçekleşiyordu. Nitekim bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ.

"Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbini takviye edecek her şeyi sana anlatıyoruz."[125]

125 Hûd 11/120.

Bazen de teselli Allah'ın, Peygamberi'ne yönelik zafer, yardım ve koruma vaadi üzerinden gerçekleşiyordu. Mesela; Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا.

"Rabbinin hükmü yerine gelinceye kadar sabret. Çünkü sen bizim himayemiz altındasın."[126]

وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ.

"Allah seni insanlardan korur."[127]

Bu âyetlerdeki mübârek vaade benzer bir durum Duhâ ve İnşirâh sûrelerinde de vardır.

Bazen de Hz. Peygamber'e yönelik teselli, düşmanlarının uyarılması ve ondan uzaklaştırılacağının açıklanması ile gerçekleşiyordu. Sözgelimi şu âyetlerde böyle bir durum söz konusudur:

سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ.

"Onların hepsi bozguna uğrayacak ve arkalarını dönüp kaçacaklardır."[128]

فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ.

"Eğer yüz çevirirlerse sen şöyle de: Ben, sizi Âd ve Semûd halklarını çarpan kasırga gibi bir kasırganın geleceğini bildirerek uyarıyorum."[129]

Kimi zaman teselli açıkça sabrı emreden âyetler ile gerçekleşiyordu. Mesela; Ahkâf Sûresi'ndeki şu âyette olduğu gibi:

فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ.

"O hâlde ey Rasûlüm! O üstün azim sahipleri olan peygamberler nasıl sabrettilerse, sen de öyle sabret."[130]

126 et-Tûr 52/48.
127 el-Mâide 5/67.
128 el-Kamer 54/45.
129 Fussilet 41/13.
130 el-Ahkâf 45/35.

Kimi zaman da teselli Hz. Peygamber'in müşriklerin durumuna üzülüp perişan olmasını yasaklayan âyetlerle gerçekleşmiştir. Şu âyetlerde olduğu gibi:

فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَرَاتٍ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ

"O hâlde insanlardan ötürü üzülüp kendini mahvetme! Çünkü Allah onların bütün yaptıklarını bilir."[131]

وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ.

"Sabret! Senin sabrın da ancak Allah'ın yardımı iledir. Kâfirlerin yüz çevirmelerinden mahzun olma, yaptıkları hilelerden dolayı da telaş edip darlanma."[132]

Hz. Peygamber'e yönelik tesellilerden biri de Allah'ın onu düşmanlarının inkârı yüzünden üzüntüsünün kötü sonuçları ile korkutması şeklinde gerçekleşmiştir. Mesela; Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ .

"Onlar iman etmiyor diye üzüntüden neredeyse kendini yiyip tüketeceksin."[133]

Bir başka yerde ise Allah Teâlâ Hz. Peygamber'in onların iman etmesinden ümidini kesmesini istemiş, böylece onun teselli bulup rahatlamasını dilemiştir:

وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَى فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَالْمَوْتَى يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ.

"Eğer onların hakka sırt çevirmeleri sana pek ağır gelip de kendilerine bambaşka bir mucize getirmen için yer altında bir geçit veya göğe çıkacak bir merdiven arama peşinde olursan, şunu bil ki, şayet Allah dileseydi onların hepsini elbette doğru yol üzerinde toplardı. O hâlde sen sakın bunu bilmeyenlerden, fevrî davrananlardan olma. Ancak kulak verenler

131 Fâtır 35/8.
132 en-Nahl 16/127
133 eş-Şuarâ 26/3.

bu daveti kabul ederler. Ölüleri ise Allah diriltecek sonra O'nun huzuruna çıkarılacaklardır."[134]

Bu hikmetin tamamının beş yönü ile birlikte Kur'ân'm bölüm bölüm inişinin hikmetini açıklayan şu âyette toplanmış olması mümkündür:

كَذَٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ.

"Hâlbuki biz vahiyle senin kalbini pekiştirmek için böyle ara ara indirdik."[135]

B. Tedricilik İlkesine Riayet

Kısaca yeni oluşan ümmeti bilgi ve amel bakımından eğitirken tedriciliğe riayet etmek şeklinde açıklanan bu hikmet beş şekilde gerçekleşmiştir:

1. İlk muhatapların Kur'ân'ı ezberlemelerinin kolaylaştırılması.

Bilindiği üzere o dönemki Arap toplumu ümmî bir toplumdu. Az sayıdaki okur-yazar insan kolay kolay yazı malzemelerine ulaşamıyordu. Bu toplum, günlük geçimini temin etmek ve yeni dinlerini canları ve silahları ile savunmakla meşguldü. Eğer Kur'ân bir defada nâzil olsaydı bu toplum onu ezberleyemezdi. İşte bu nedenden dolayı yüce hikmet Allah'ın bu Kitab'ı onlara bölüm bölüm indirmesini gerektirmiştir. Böylece ilk muhatapların Kur'ân'ı öğrenip ezberlemeleri kolaylaştırılmak istenmiştir.

2. İlk muhatapların Kur'ân'ı anlamalarının kolaylaştırılması.

Bu hususun açıklanması bir önceki maddede açıklanan Kur'ân'ın öğrenilip ezberlenmesinin kolaylaştırılmasındaki açıklamalarla benzerlik gösterir.

3. İlk muhatapların, bâtıl inançlarından, fasit ibadetlerinden ve rezil uygulamalarından tamamen arındırılmasına bir hazırlık olması.

Bu da şu şekilde olmuştur: Kur'ân-ı Kerîm'in aşama aşama inmesi sayesinde insanlar bâtıl inanç, ibadet ve âdetlerinden yavaş yavaş uzaklaştırılmışlardır. Şöyle ki: İslâm dini ne zaman onların bir bâtılını yıkmada başarılı olsa yeni bir bâtılı yıkmaya koyulmuştur. Bunu yaparken de bir önem sırası gözetmiştir. Sonunda onları içinde bulundukları pisliklerden tamamen uzaklaştırmış ve arındırmıştır. Bu arada onlar ne bir zorluk hissetmiş ne de bir sıkıntıya

134 el-En'âm 6/35-36.
135 el-Furkân 25/32.

düşmüşlerdir. İslâm onları daha önce yaşanmış bir fitneye düşürmeden ya da yerleşmiş bir âdete döndürmeden bâtıl inançlarından uzaklaştırmıştır. Gerçekten bu, mükemmel bir siyasetti ve şanlı ümmetin eğitiminde olmazsa olmazdı. Çünkü İslâm'ın ilk muhatapları dikbaşlı asi kimselerdi. Atalarından devraldıkları âdetlere sıkı sıkıya bağlı kimselerdi. Şerefli olduğuna inandıkları inanç ve geleneklerini ölesiye savunuyorlardı. En küçük bir nedenden dolayı bile baskınlar düzenlemekten ve kan dökmekten geri durmuyorlardı.[136]

4. Biraz önce sözü edilen mükemmel siyaset sayesinde ilk muhatapların hak inanç, doğru ibadet ve üstün ahlâk ile donatılması.

İşte bundan dolayı İslâm ilk olarak işe, insanları şirkten ve kayıtsız yaşamaktan uzaklaştırıp kalplerini tevhid inancı ve sorumluluk bilinci ile ihyâ ederek başladı. Bundan dolayı onların gözlerini açan tevhid delillerini, öldükten sonra dirilmenin, hesaba çekilmenin, sorumlu tutulmanın ve amellerin karşılığının verileceğinin kanıtlarını sıralamıştır. Bu aşamadan sonra ibadetlere geçmiştir. İlk olarak hicretten önce insanlara namazı emretmiştir. Ardından hicretin ikinci yılında zekât ve orucu, altıncı yılında da haccı farz kılmıştır. Âdetler konusunda da benzer durum söz konusudur: Önce büyük günah işlemelerinden dolayı insanlar kınanmış ve şiddetle eleştirilmiştir. Ardından yumuşak bir üslupla onların küçük günah işlemeleri yasaklanmıştır. Toplumda son derece yaygın olan içki vb. kötü alışkanlıklar ise amaca ulaştıran hikmetli

136 Tedricilikle ilgili şu rivayetin göz önünde bulundurulması yerinde olur: Yusuf İbn Mâhek'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ben, mü'minlerin annesi Hz. Âişe'nin yanındayken Iraklı birisi geldi. Ona "Hangi kefen daha hayırlıdır?" diye sordu. Hz. Âişe "Zavallı adam, nasıl kefenlenirsen kefenlen, bunun sana bir zararı olur mu?" diye karşılık verdi. Adam bu defa "Ey mü'minlerin annesi! Bana mushafım göster" dedi. Hz. Âişe "Neden?" diye sorunca şöyle dedi: "Bendeki Kur'ân'ı ona göre telif etmeye çalışayım. Çünkü onun okunuyorken harfleri aynilik arzetmiyor." Bunun üzerine Hz. Âişe "Ha öyle okumuşsun ha böyle, sana bir zararı var mı?" diye karşılık verdi ve şöyle devam etti: "İlk olarak Kur'ân'dan cennet ve cehennemin işlendiği bir sûre nazil oldu. İnsanlar İslâm'a girmeye başladı, haram ve helâle ilişkin âyetler indi. Eğer ilk olarak 'Şarap içmeyin!' diye bir âyet inseydi, insanlar 'Asla şarabı bırakmayız' diyerek karşı çıkarlardı. Eğer ilk olarak 'Zina etmeyin!' diye bir âyet inseydi, 'Asla zinayı bırakmayız' diyerek İslâm'a yanaşmazlardı. Mekke'de ben daha oyun oynayan bir çocukken Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e ***'Bilakis kıyamet, onlara vaat edilen asıl saattir. Ve o saat, daha belalı ve daha acıdır'*** (el-Kamer 54/46) âyeti nazil oldu. Bakara ve Nisâ sûreleri ise ancak ben onunla evlendikten sonra indi." Ravi dedi ki: "Sonra Hz. Âişe, mushafım çıkardı ve surelerin âyetlerini adama imlâ ettirdi." (Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 6.)

bir tedricilikle haram kılınmıştır. Sonunda bu tür kötü âdetlerin telafisi mümkün olmayan büyük hasarlarından toplum kurtarılmıştır.

İslâm dini bu mükemmel yolu tutma konusunda halklarına içkiyi yasaklarken son derece başarısız olan ve acı sonuçlara sebep olan çağdaş toplumlara göre daha ileri görüşlü olmuş, daha sağlam bir yöntem takip etmiş, daha başarılı bir yasama meydana getirmiş ve mükemmel bir siyaset izlemiştir. Mesela; Amerika Birleşik Devletleri'nin içkiyi yasaklama konusunda içine düştüğü rezil durumun üzerinden çok zaman geçmedi...[137]

Bu, İslâm'ın halkları yönetmesinde, toplumları ahlâkî bakımdan güzelleştirmesinde ve milletleri eğitmesinde ortaya koyduğu bir i'câz değil midir? Elbette bu bir i'câzdır. Tarih de buna şahittir!

5. Mü'minlerin kalplerinin sağlamlaştırılması ve azimlerinin bilenmesi.

Kur'ân-ı Kerîm'de belirli aralıklarla anlatılan peygamber kıssaları, o peygamberler ile bağlılarının, düşmanları ve muhalifleri ile yaşadıkları, Allah'ın salih kullarına vaat ettiği yardım, mükâfat, destek ve zafer vb. konular mü'minlerin kalplerine güç veriyor, onların sabır ve güçlü iman ile silahlanmalarına vesile oluyordu. Bu konuda çok sayıda âyet vardır. Nur Sûresi'ndeki şu âyeti örnek olarak vermek yeterlidir:

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ.

"Allah içinizden iman edip makbul ve güzel işler işleyenlere kesin olarak vaat etti ki: Daha önce mü'minleri dünyada hâkim kıldığı gibi kendilerini de hâkim kılacak, kendileri için beğenip seçtiği İslâm dinini tatbik

137 Amerika Birleşik Devletleri XX. yüzyılın başlarında çıkardığı bir kanun gereğince içkiyi yasaklamaya çalıştı. Bu yasağı medya ile destekledi. Bu konuda medyanın bütün enstrümanlarını; broşür, dergi, gazete, konferans, karikatür, resim ve sinamayı en etkin biçimde kullandı. Bu konuda 60.000.000$ harcadı. Birleşik Devletler'de bu yasak yüzünden 300 insan idam edildi ve 532.335 kişi hapsedildi. Ancak bütün bu çabalar içki tüketimini körükledi. İnsanlar inadına içmeye başladılar. Sonunda devlet bu konuda başarısız oldu ve 1923 yılında bu kanunu kaldırdı. Bk. Muhammed Şedîd, *Menhecu't-terbiye fi'l-Kur'ân,* s. 14-15.

etme gücü verecek ve yaşadıkları korkulu dönemin arkasından, kendilerini tam bir güvene erdirecektir. Çünkü onlar, yalnız bana ibadet eder ve hiçbir şeyi bana ortak koşmazlar. Artık bundan sonra kim inkâr ederse, işte onlar yoldan çıkıp Allah'a karşı gelmiş olurlar."[138]

Allah Teâlâ vaadini doğrulamış, kuluna yardım etmiş, askerlerini muzaffer kılmış ve hak din karşısında birleşenleri hezimete uğratmıştır:

فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ.

"Âlemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun! Zulmedip duran o gürûhun arkası kesildi."[139]

Bu ikinci hikmetin bütün yönleri ile İsrâ Sûresi'ndeki şu âyetinin anlam kapsamına girmesi mümkündür:

وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا.

"Hem o vahyi, insanların zihinlerine sindire sindire okuman için zaman zaman gelen Kur'ân bölümleri hâlinde indirdik."[140]

Furkân Sûresi'ndeki şu âyetin de böyle tefsir edilmesi mümkündür:

وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا.

"Onu parça parça okuduk."[141] Bu âyette geçen تَرْتِيلًا kelimesindeki tenvîn, tazim içindir. Bu da bu tür okumanın içinde bulunan manalara bir işaret taşır.

C. Yeni Gelişmelere Paralel Olmak.

Toplumda yeni bir gelişme olunca ona uygun bir Kur'ân âyeti inerdi. Allah Teâlâ ilk muhatapların o gelişmeye uygun hükümlerini açıklardı. Bu hikmetin altında şu alt başlıklar yer alır:

1. İlk muhatapların Hz. Peygamber'e yönelttiği sorulara cevap vermek. Bu soruların bir kısmı Hz. Peygamber'in peygamberliğinin hak olup

138 en-Nûr 24/55.
139 el-En'âm 6/45.
140 el-İsrâ 17/106.
141 el-Furkân 25/32.

olmadığım anlamaya yönelik olmuştur. Nitekim düşmanlarının kendisine yönelttiği şu soruya Allah'ın cevap olarak ona şöyle buyurmasını buna örnek olarak verebiliriz:

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا.

"Bir de sana 'rûh' hakkında soru sorarlar. De ki: Rûh Rabbimin emrindedir, O'nun bileceği işlerdendir. Size sadece az bir ilim verilmiştir."[142]

Benzer bir durum da şu âyette söz konusudur:

وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُو عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا.

"Bir de sana Zülkarneyn'i sorarlar. 'Size onun bir hâdisesini anlatayım' de."[143]

Bu soruların bir kısmı ise aydınlanmaya ve Allah'ın hükmünü öğrenmeye yöneliktir. Mesela şu âyetlerde böyle bir durum söz konusudur:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ* فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ.

"Sana şarap ve kumar hakkındaki hükmü sorarlar. De ki: İkisinde de hem büyük günah hem de insanlara bazı menfaatler vardır. Fakat günahları faydalarından daha çoktur. Bir de senden ne infak edeceklerini sorarlar. De ki: İhtiyacınızdan artanı harcayın. Böylece Allah size âyetlerini açıklıyor ki dünya ve ahiret hakkında düşünesiniz."[144]

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ.

"Sana yetimler hakkında da soru sorarlar. De ki: Onların gerek kendilerini, gerek mallarını iyileştirip geliştirmek, elbette hayırlı bir iştir. Eğer onlara sahip çıkmak için kendileriyle beraber oturmak isterseniz bu da mümkündür; Zira onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah kimin iyileştirme

142 el-İsrâ 17/85.
143 el-Kehf 18/83.
144 el-Bakara 2/219-220.

gayesi güttüğünü, kimin de işi bozmayı düşündüğünü pek iyi bilir. Şayet Allah dileseydi sizi zora koşardı. Muhakkak ki Allah üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibidir."[145]

Hiç kuşkusuz bu tür sorular Hz. Peygamber'e değişik dönemlerde yöneltiliyordu. İnsanlar ona soru sordukları gibi soru sormaya da devam ediyorlardı. Hâl böyle olunca cevabın da değişik dönemlerde bu soruların peşinden gelmesinde şaşılacak bir durum yoktur.

2. Meydana gelen olaylara paralel olmak. Bu da meydana geldiği anda olayların hükmünü açıklamak suretiyle olmuştur. Bilindiği üzere söz konusu olaylar bir anda meydana gelmemiştir. Aksine tedrîcî olarak belirli aralıklarla gerçekleşmiştir. Hâl böyle olunca bu olaylara uygun olarak belirli zaman dilimlerinde tedrîcî olarak Allah'ın âyet indirerek hükmünü açıklaması gerekmektedir. Bunun birçok örneği bulunmaktadır. Nur Sûresi'nin 11-20. âyetlerini buna örnek olarak vermek mümkündür. Bu bölümdeki on âyet büyük olaylardan biri üzerine inmiştir. Söz konusu olay mü'minlerin annesi Hz. Âişe'ye zina iftirası idi. Bu olayda insanlara okunması gereken birtakım sosyal ibretler vardır. Aynı şekilde bu âyetler temiz ve iffetli olan mü'minlerin annesinin masumiyetini yedi göğün üstünden tescil etmiştir.

Bu duruma örnek olarak Mücâdele Sûresi'nin baş tarafını da vermek mümkündür:

قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَائِهِمْ مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ إِنْ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا اللَّائِي وَلَدْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَزُورًا وَإِنَّ اللَّهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّا ذَلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّا فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَإِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًا ذَلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ.

"Kocası hakkında sana başvurup tartışan ve hâlini Allah'a arzeden o kadının sözlerini elbette Allah işitti. Allah sizin konuşmalarınızı dinliyordu.

145 el-Bakara 2/220.

Şüphesiz Allah semî'dir, basîrdir (her şeyi işitir ve görür). İçinizden kadınlar hakkında zıhar yapanlar bilsinler ki onlar kendilerinin anneleri değildir, onların anneleri sadece kendilerini doğurmuş olanlardır. Onlar gerçekten çirkin ve yalan bir söz söylüyorlar. Bununla beraber, Allah'ın affı ve merhameti çoktur (geçmiş durumlar hakkında tevbe edenleri affeder). Eşlerine zıhar yaparak onlardan ayrılmaya kalkıp da sonra söylediklerinden dönenlerin, eşleriyle temastan önce bir köleyi hürriyetine kavuşturmaları gerekir. İşte size emredilen budur. Allah yaptığınız her şeyden haberdardır. Buna imkân bulamayan kimse, temaslarından önce, iki ay ara vermeksizin oruç tutmalıdır. Buna da gücü yetmeyen, altmış fakiri doyurmalıdır. Bu hükümler Allah'ı ve Rasûlü'nü tasdik ve onlarla amel edip cahiliye uygulamalarını reddetmeniz için konulmuştur. İşte bunlar Allah'ın hudutlarıdır. Kâfirler için gayet acı bir azap vardır."[146]

İlk üç âyet eşi Evs İbn Sâmit'in kendisine zıhar yaptığını Hz. Peygamber'e şikâyet eden Havle bint Sa'lebe hakkında nazil olmuştur. Havle kendisinin küçük bir çocuğunun bulunduğunu, onu kocasına bırakması durumunda çocuğun iyi yetişemeyeceğini, kendi yanına alması durumunda ise aç kalacağını ifade edip Rasûlullah ile tartışmıştı.

3. Hata yapan Müslümanların dikkatlerini hatalarını düzeltmeye çekmek ve aynı zamanda onları doğru davranışa yöneltmek. Hiç kuşkusuz Müslümanların yanlışları değişik zamanlarda meydana geliyordu. Onların yanlışlarını düzeltme konusunda nazil olan Kur'ân âyetlerinin de aynı dönemde inmesi hikmetin bir gereği idi. Dileyen şu âyetten başlayarak daha sonra gelen âyetleri okuyabilir:

وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ.

"Hani sen, sabah erkenden mü'minleri savaş mevzilerine yerleştirmek için ailenden ayrılmıştın..."[147]

Bu âyetlerin tamamı Uhud savaşı hakkında inmiştir. O zor ve korku dolu günde nerelerde hata yaptıklarını Müslümanlara göstermek üzere nazil olmuştur.

146 el-Mücâdele 58/1-4.
147 Âl-i İmrân 3/121.

Benzer bir durum Tevbe Sûresi'ndeki şu âyetlerde de söz konusudur:

لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ثُمَّ يَتُوبُ اللَّهُ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ.

"Şu kesindir ki Allah size birçok savaş yerinde yardım etti, Huneyn günü de... O gün ki sayıca çokluğunuz sizi böbürlendirmiş ama bu, size fayda etmemişti. Olanca genişliğine rağmen, dünya başınıza dar gelmişti. Sonra da bozguna uğrayarak düşmana arka çevirip kaçmaya başlamıştınız. Sonra Allah, Rasûlü'nün ve mü'minlerin üzerlerine sekinetini, güven veren rahmetini indirmiş, sizin göremediğiniz ordular göndermişti de kendisini tanımayan o kâfirleri azaba uğratmıştı. İşte kâfirlerin cezası budur! Sonra Allah, bu savaşın peşinden, onlardan dilediği kimseleri küfürden dönüş yapmaya muvaffak eder. Zira Allah gafûrdur, rahîmdir (affı ve merhameti boldur)."[148]

Bu âyetler mü'minleri herhangi bir savaş esnasında gurur ve kendini beğenmeden vazgeçmeye çağırmakta, onların dikkatlerini Allah'ın zorluk anında kendilerine yönelik desteğine, yeniden kendilerine gelmelerinin gerekliliğine ve Rablerine yönelmenin zorunluluğuna dikkat çekmektedir.

4. Münafıkların gerçek yüzünü gözler önüne sermek. Bu sayede Allah düşmanı münafıkların hâlleri gözler önüne serilir, sırları ve gizli planları Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara haber verilirdi. Böylece mü'minlerin onlara karşı önlem almaları ve şerlerinden emin olmaları hedeflenmiştir. Hatta dileyen münafıkların tevbe etmesi istenmiştir. Örnek olarak şu âyetler verilebilir:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ * يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ * فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ.

"Öyle insanlar da vardır ki 'Allah'a ve ahiret gününe inandık' derler; oysa iman etmemişlerdir. Akılları sıra Allah'ı ve iman edenleri aldatmayı

148 et-Tevbe 9/25-27.

kurarlar. Kendilerinden başkasını aldatamazlar da farkında değiller. Kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını daha da ilerletti. Bu yalancılıkları, bu samimiyetsizlikleri sebebiyle bunlara gayet acı bir ceza vardır."[149]

Bu âyetler münafıkların gerçek yüzlerini ortaya çıkarmıştır. Benzer şekilde Tevbe Sûresi de birçok âyetinde münafıkların iç yüzünü gözler enine sermiştir. Kur'ân işte bu şekilde birçok münasebetle münafıkların toplumdan gizledikleri yönlerini ortaya çıkarmıştır.

Bu hikmetin bu dört yönü ile Furkân Sûresi'nin şu âyetinde toplanmış olması mümkündür:

وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا.

"Onların sana itiraz için getirdikleri hiç bir temsil, hiç bir soru olmaz ki, ona karşı biz sana gerçek durumu bildirmeyelim ve en güzel açıklamayı yapmayalım."[150]

5. Kur'ân'ın kaynağını göstermek: Kur'ân'ın kaynağını gösterip onun yalnızca Allah'ın kelamı olduğunu, Hz. Muhammed'in veya başka bir yaratılmışın sözü olamayacağını ortaya koymak. Bunu şu şekilde açıklamak mümkündür:

Kur'ân'ı başından sonuna kadar okursun. Bu sırada hemen onun sağlam bir beyanının olduğunu, lafızlarının özenle seçildiğini, üslubunun son derece güçlü olduğunu, mana ve lafızlarının birbiri ile irtibatının fevkalade kuvvetli olduğunu; sûre, âyet ve cümleleri ile birbirini tamamladığını görürsün. Onun elifinden yâsına kadar bütün harflerinde i'câz yönleri vardır. Âdeta bir anda lafız kalıplarına dökülmüş gibi uyumludur. Onun bölümleri arasında herhangi bir aykırılık ve çözülme yoktur. Âdeta tamamı birbirine geçmiş halkalar ya da gözleri büyüleyen eşsiz gerdanlık gibidir: Harfleri ve kelimeleri mükemmel biçimde dizilmiş, cümleleri ve âyetleri birbiri ile uyumlu, sonu baş tarafına tabi, baş tarafı da sonu ile ahenkli bir hâlde inmiştir.

İşte tam da bu noktada şu soruyu soruyoruz: Kur'ân insanları aciz bırakan bu uyumu nasıl sağlamıştır? Herkesi hayrete düşüren bu uyumu, nasıl bu kadar mükemmel olmuştur? Hâlbuki Kur'ân bir defada inmemiştir. Aksine

149 el-Bakara 2/8-11.
150 el-Furkân 25/33.

yirmi yılı aşkın bir süre içerisinde değişik dönemlerde meydana gelen olaylar üzerine nazil olmuştur.

Bu sorulara şu şekilde cevap verilir: Burada i'câzın yeni bir yönü ile karşı karşıyayız. Rubûbiyet özelliklerinden eşsiz birine daha tanık oluyoruz. Kur'ân'ın kaynağını ve onun her şeyi hükmü altına alan Tek İlah'ın sözü olduğunu gösteren kesin bir delili görüyoruz.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا.

"Kur'ân'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer Kur'ân Allah'tan başkasına ait olsaydı, elbette içinde birçok tutarsızlık bulurlardı."[151]

Allah aşkına söyle!

Bütün bölümlerinin birbirine sağlamca bağlandığı, doku ve anlatımının güçlü olduğu, insan gücünü aşan dış etkenlere bağlı bir telifte baş tarafı ile son tarafının uyum içinde olduğu bir kitap oluşturabilir misin? Hatta bütün insanlar bir araya gelseler böyle bir şey yapabilirler mi? Burada bahsi geçen dış etkenler Kur'ân'ın her bir pasajının kendisine bağlı olarak ve hakkında açıklama yapmak üzere indiği olaylardır. Nüzûl sebepleri birbiri ardına gerçekleşiyordu. Âyetlerin iniş nedenleri peş peşe meydana geliyordu. Üstelik bu sebepler ve nedenler arasında farklılıklar vardı. Bir de Kur'ân'ın bu telifi uzun zamana yayılmıştı. Âyet parçaları yirmi yılı aşan birbirinden uzak zaman diliminde inmişti.

Hiç kuşkusuz Kur'ân'ın ayrı ayrı dönemlerde inmesi ile âyetlerin sebeb-i nüzûllerinin birbirinden farklı olmasının, normal şartlarda ihtilafa ve çelişkiye yol açması ve bölük bölük inen âyetler arasında bir irtibat ve bütünlüğe ihtimal bırakmaması gerekir. Ancak Kur'ân'ın nazmının bütünlüğü sevgililerin bir araya gelmesi gibi ahenklidir. Kur'ân'ın nüzûlü ancak yirmi sene sonra tamamlanmıştır. Yine de onun başı ile sonu tam bir uyum içindedir.

Bu durum onun bütün güçleri ve kuvvetleri yaratan, her türlü sebebin ve sonucun sahibi olan, bütün mahlûkatı ve evreni yöneten, yeryüzünü ve gökleri idare eden, olanı ve olacağı en ince ayrıntısına kadar bilen, zaman ve zaman içinde meydana gelen her şeyden en ince ayrıntısına kadar haberdar olan Allah'ın sözü olduğunu gösteren kesin ve güçlü bir delil değil de nedir!

151 en-Nisâ 4/82.

Biraz önce anlattıklarımızla birlikte mutlaka şu durumun da göz önünde bulundurulması gerekir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* kendisine bir âyet ya da bir grup âyet indiği zaman ***"Bunu şu sûrenin şu yerine koyun"***[152] şeklinde talimat verirdi. Hâlbuki o bir insandı. Doğal olarak ileriki günlerin neye gebe olduğunu bilmiyordu. Gelecek zamanda nelerin meydana geleceğine dair bir bilgisi yoktu. Kendisine neyin ineceği bir yana hangi olayların gerçekleşeceğini ve hangi şartların oluşacağını bilmiyordu.

Hz. Peygamber'in durumu böyleyken koca bir ömür geldi geçti. Kur'ân vahyi parça parça iniyordu. Bu uzun ömrün sonunda Kur'ân kemâle ermiş ve tamamlanmıştı. Bütün âyetler birbiri ile uyumlu, irtibatlı ve ahenkli olmuştu. Ona en küçük bir eksiklik veya tezatlık isnad edilemez. Aksine bütün insanlar ondaki birlik, irtibat ve uyum karşısında aciz kalmaktadır.

كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ.

"Bu öyle bir kitaptır ki âyetleri en kesin delillerle desteklenmiş, sonra da güzelce açıklanmış, tam hüküm ve hikmet sahibi, her şeyden haberdar olan (hakîm ve habîr) tarafından gönderilmiştir."[153]

Bu denli bir ahenk ve uyum içinde bir kelamı oluşturma çabasının asla gerçekleşemeyecek olduğu bilindiği zaman Kur'ân'ın bu i'câzı bütün yönleri ile anlaşılır. Kur'ân'ın taşıdığı ahenk ve uyum veya buna yakın bir durumun, ne Hz. Peygamber'in sözlerinde ne de onun dışındaki belâğat ustalarının ve belâğat ustası olmayanların sözlerinde görülmesi mümkündür.

Örnek olarak Hz. Peygamber'in hadisleri ele alınabilir. Kaldı ki, onun hadisleri de son derece belîğ, güzel, etkili ve yücedir. Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* bu hadisleri çeşitli nedenlere binaen farklı münasebetlerle değişik zamanlarda söylemiştir. Acaba sen ve seninle birlikte bütün insanlık farklı farklı münasebetlerle söylenmiş bu sözlerden, herhangi bir ilavede bulunmadan veya herhangi bir eksiltme yapmadan ya da en ufak bir tasarrufa gitmeden akıcılığın ve konu bütünlüğünün zenginleştirdiği bir bütün, bir kitap oluşturma imkânına sahip midir?

Böyle bir şey asla gerçekleşmeyecektir. Bunun olması mümkün değildir. Kim bunu denemeye çalışırsa bilsin ki, boş bir iş ile uğraşmaktadır ve insanların

152 Tirmizî, Tefsîr 9. Ayrıntılı bilgi için kitabın ilgili bölümüne bk. I, 486.
153 Hûd 11/1.

huzuruna ancak sağı solu yamalı bir elbise, oradan buradan uydurulmuş sözler ile çıkar. Uyumsuzluk ve ahenksizlik de bu sözün değerini daha da düşürür. Bu sözde tutarlılık ve akıcılık olmaz. Zihinler bu sözü anlamaya, kulaklar ise bu sözü dinlemeye uğraşmaz.

Öyleyse Kur'ân-ı Kerîm'in parça parça inmesi onun yalnızca Allah kelamı olduğunu haykırır. Gerçekten de bu, önemli bir hikmettir. Bütün insanlara Kur'ân'm kaynağı konusunda hakikati gösterir:

قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا.

"De ki: Onu, göklerdeki ve yerdeki bütün sırları bilen Yüce Allah indirdi. O, gerçekten gafurdur, rahîmdir."[154]

VIII. ŞİDDETLİ SAVAŞ YA DA İNANANLAR VE İNKÂR EDENLER AÇISINDAN VAHİY

Kur'ân'm inişi konusunda daha önceki başlıklar altında verilen bilgileri ancak vahye, vahyin yöntemlerine, mele-i a'la ile kurulan rûhî bağlantıya ve insanlar arasında alışık olunmayan bir tarz ile melek vasıtasıyla insanın bilgilerini Allah'tan alacağına inanan kimse kabul eder ve teslimiyet gösterir. Ancak zamanımızın aklı, materyalizm, inkâr ve ibâha hastalığına tutulmuştur. Bu yüzden eksik bir eğitim-öğretime tabi tutulan okur-yazar insanların çoğu bu yüce hakikatleri kabullenemez ve bunları anlamakta güçlük çeker. Hatta bunları mü'minlerin akıllarını çelmek için sık sık gündeme getirir. Oysa onların, benimsedikleri görüşleri konusunda ileri sürebilecekleri bir delilleri yoktur. Hakikatte onlar sadece şüpheye kapılmışlardır. Sağdan soldan edindikleri bu şüpheleri kimi zaman akıl adına, kimi zaman da ilim adına gündeme getirirler.

İşte bu nedenden dolayı burada hakikatini, çeşitlerini ve niteliğini ortaya koyacak şekilde vahiy konusu üzerinde durmayı bir vazife olarak görüyoruz. Sonra vahye dair ve vahyin mümkün olduğunu gösteren ilmî delilleri sıralayacağız. Ardından vahyin gerçekleştiğini gösteren delillere yer vereceğiz. Son

154 el-Furkân 25/6.

olarak bu konuyu yukarıda bahsi geçen insanlara hâkim olan, onların da bu önemli konuda dile getirip durdukları bu şüpheleri ele alarak sona erdireceğiz.

Bu konuda dört nokta vardır. Bunları araştırma konusunda muvaffak olmamız durumunda vahyi bir fitne aracı, arkasında sapkın düşüncelerini gerçekleştirecekleri bir perde, ibâha düşüncesini gerçekleştirmek için bir amaç ve dinlerin yok edilmesi, insanlığın ve insanların yanlışa sürüklenmesi için bir yol edinen inkârcı toplulukların önünü kesmiş oluruz.

A. Vahiy Gerçeği, Türleri ve Niteliği

Dinî literatürde vahiy, Allah'ın kulları arasından seçtiği elçilerine dilediği hidayet ve bilgiyi insanların alışık olmadığı bir tarzda gizli bir yolla bildirmesi anlamına gelir.

Vahiy değişik şekillerde meydana gelir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Kul ile Rabbi arasında meydana gelen konuşma şeklinde. Nitekim Allah Teâlâ, Hz. Musa ile bu şekilde konuşmuştur.

2. İlham şeklinde. Allah Teâlâ bu ilhamı seçtiği kulun kalbine gönderir. Bu ilham zarurî bilgi şeklinde olur, ne engellenebilir ne de kendisinden en ufak şüphe edilir.

3. Doğru rüya şeklinde. Bu tür rüyalar sabahın aydınlığı gibi gerçekleşirdi.

4. Cebrâîl vasıtasıyla. Cebrâîl çok güçlü, Yüce Allah katında pek itibarlı, kendisine itaat edilen ve güvenilen değerli bir melektir. Bu şekilde gelen vahiy en fazla bilinen ve en fazla gelen vahiy türüydü. Kur'ân vahyinin tamamı bu şekilde gelmiştir. Terim olarak vahy-i celî şeklinde ifade edilir. Allah Teâlâ Şuarâ Sûresi'nde şöyle buyurmuştur:

نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ * عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ * بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ.

"(Rasûlüm!) Onu Rûhu'l-Emîn (Cebrâîl) uyarıcılardan olasın diye, apaçık Arap diliyle, senin kalbine indirmiştir."[155]

Vahiy meleği Hz. Peygamber'e farklı şekillerde gelirdi: Bazen melek olarak yaratıldığı aslî suretinde, bazen Hz. Peygamber'in etrafında bulunan

155 eş-Şuarâ 26/193-195.

insanların görüp işiteceği şekilde bir insan suretinde, bazen de görünmeden gizlice inerdi. Ancak o gelince Hz. Peygamber'de değişiklik ve tepki hâli ortaya çıkardı. Sözgelimi Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* uyuyan biri gibi horlar, âdeta bayılmış ya da uykuya dalmış biri gibi bulunduğu ortamdan uzaklaşırdı. Fakat o ne uykuya dalar ne de bayılırdı. Onun yaşadığı bu hâl kendini melek ile ruhânî buluşmaya tamamen vermekten ve normal beşer tabiatından sıyrılmaktan başka bir şey değildi. Bunun da beden üzerinde birtakım etkileri vardı. İşte bu yüzden Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* horlar gibi ses çıkarıyor ve bedeni ağırlaştıkça ağırlaşıyordu. Çok soğuk günlerde bile alnından terler boşalıyordu. Vahyin Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* üzerindeki etkisi zilin çaldığı zaman dinleyenlerin üzerinde bıraktığı tesire benziyordu. İşte bu, vahyin en ağır olanı idi. Kimi zaman da vahyin gelişine şahit olan sahâbîler Hz. Peygamber'in yüzünden arı uğultusunu andıran bir sesin geldiğini işitirlerdi. Ancak onlar, ne bir söz ne de bir kelime duyup anlarlardı. Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* ise kendisine vahiyedilen bilgileri işitir, ezberler, herhangi bir şüphe veya karışıklık olmadan bunun Allah'tan gelen vahiy olduğunu zarûrî bir bilgi olarak bilirdi. Kendisine vahyin iletilmesi sona erince verilen vahyi belleğine nakşedilmiş şekilde hafızasında hazır bulurdu. Âdeta vahiy onun kalbine yazılırdı.

Bu anlattıklarımızın Kitap ve sünnetten birçok delili vardır. Bunların bir kısmını Kur'ân'ın nüzûl sürecinden bahsederken verdik. Bir delil de şu âyet-i kerimedir:

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى * إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى.

"O kendi heva ve hevesiyle konuşmuyor. O, kendisine vahyedilen bir vahiyden başka bir şey değildir."[156]

Bir diğer delil de Buhârî'nin mü'minlerin annesi Hz. Âişe'den naklettiği şu hadistir:

Hâris İbn Hişâm, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "Ey Allah'ın Rasûlü! Sana vahiy nasıl geliyor?" diye sordu. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle cevap verdi: ***"Bazen bana vahiy zil sesi şeklinde gelir. Bu, vahyin en ağır olanıdır. Melek benden ayrıldığı zaman onun ne dediğini***

156 en-Necm 53/3-4.

tamamen ezberlerim. Bazen de melek bana bir adam şeklinde görünüp benimle konuşur. Ben de onun ne dediğini tamamen ezberlerim."[157]

Hz. Âişe şöyle demiştir: "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e çok soğuk günde vahiy geldiğini gördüm. Alnı kan ter içindeyken melek ondan uzaklaşırdı."[158]

B. İlim Açısından Vahiy

Vahiy düşmanları ile vahyi inkâr edenlerin dine ve dinî delillere inanmadıkları mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Onlar uygun gördükleri yöntemle akla ve modern terminolojilerinde hemfikir oldukları bilime inanırlar. Bu bilim de modern araştırma kurallarının varlık ve evren hakkında ortaya koyduğu kesin bilgilerin tamamıdır. Modern araştırma şüpheyi araştırmanın merkezine koyar ve sadece hissin desteklediği delile dayanır. Onlar önce şüpheyi ileri sürer sonra bunu derinlemesine incelerler. En sonunda sadece hissedilen şeyleri kabul ederler, salt aklî konulara önem vermezler. İşte bu noktada kendilerini maddeye hapsetmişler, bir dönem maddenin dışında ne varsa inkâr etmişler, kuşkularında en son noktaya kadar ısrarcı olmuşlar, en karanlık cahiliye çağlarının bile ulaşamadığı şekilde ilahiyat, nübüvvet ve vahiy konularını önemsiz görmüşlerdir. Eğer bizzat bilim -ileride anlatılacağı üzere- maddenin ötesindeki her şeyi inkâr konusunda taşıdıkları görüşlerini değiştirecek kadar kendilerini sarsmasaydı onlar bu hâl üzere devam ederlerdi.

Bu bölümde vahyin bilimsel delillerinden konuya girilecektir. Çünkü hâlihazırda bunlar, vahyin mümkün olduğu ve onu zihinlerin algılamasına yaklaştırma konusunda delillerdir. Vahyin imkân dâhilinde olduğunun ortaya konulması bu konuda atılacak ilk adımdır. Bu, biraz sonra gelecek olan aklî delilin öncüllerinin temel önermesinde dikkate alman husustur. O hâlde bu bilimsel delillerin ilk önce ele alınmasında hayret edilecek bir durum yoktur.

157 Buhârî, Bed'u'l-Vahy 2, Bed'u'l-Halk 6.

158 Buhârî, Bed'u'l-Vahy 1; Tirmizî, Menâkıb 7; Nesâî, İftitâh 37; Mâlik, Kur'ân 4; Ahmed İbn Hanbel, VI, 258; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 81.

1. Hipnotizma

Hipnotizma,[159] kabul edilen bilimsel gerçeklerdendir. İlk olarak Alman doktor Mesmer (1734-1815) tarafından XVIII. yy.'da ortaya konulmuştur. Mesmer ve onun yolunu izleyen bilim adamları tam bir asır boyunca bunu ispat etmek ve ilim adamlarının bunu kabul etmesini sağlamak için çalışmışlar ve bu konuda başarılı olmuşlardır. Sonunda bilim adamları binlerce insan üzerinde bunu denedikten ve bu konudaki deneylerine karşı güven duyduktan sonra bilimsel olarak bunu kabul etmişlerdir. Bunun sonunda şunların da gerçek olduğunu ifade etmişlerdir.

a. İnsanın bilinen aklından çok daha iyi olan iç aklı vardır.

b. Hipnotizma esnasında insan çok uzak mesafeden görür ve işitir, perde arkasından okur, duyular dünyasında gerçekleşmesi için herhangi bir belirtinin olmadığı olayların meydana geleceğini haber verir.

c. Hipnotizmanın aşamaları vardır. İç akıl bu aşamalarda ilerlerken gittikçe yükselir.

d. Hipnotizma deneğin ruhunun bedeninden ayrılacağı ve yanı başında görünmeden duracağı dereceye kadar varır. Bu durumda beden ölüme benzeyen bir durumda olur. Ölümden tek farkı beden ile ruh arasındaki gizli ilişkidir.

e. Bilim adamları hipnotizma sayesinde ruhun varlığını ortaya koymuşlardır.

f. Ruh bedenden tamamen bağımsızdır.

g. Bedenin yok olmasıyla ruh yok olmaz.

h. Ruh maddeden soyutlanınca kendisinden önce yaşamış ruhlarla ilişki kurar.

Bilim adamları burada taklide kapılıp bütün ayrıntılarını kabul etmeyeceğimiz başka sonuçlara da ulaşmışlardır. Ancak genel anlamda bu ilmi,

159 Burada müellifin, peygamberin mele-i a'lâ ile olan irtibatından ibaret olan vahyi, hipnotizmada hipnoz yapan ile deneğin ruhlarla irtibat kurması ile açıklamak istemediğini mutlaka belirtmemiz gerekir. Çünkü müellif bu örneği vermekle çağdaş maddeci aklı, dirilerle ölüler arasındaki irtibatın ilme göre hareket eden akıl tarafından inkâr edilmediğine hatta bilimin böyle bir irtibatın gerçekleştiğine delil getirdiğine ikna etmek sureti ile vahyin anlaşılmasını kolaylaştırmak istemiştir. Doğrusunu en iyi Allah bilir.

deneylerini ve ulaştığı sonuçları kabul etmekteyiz. Çünkü çeşitli deneyler ve gözlemler sonucunda genel olarak bunları destekleyen deliller mevcuttur. Batı'da bunun taraftarı olan bilim adamları ve öğrenciler vardır. Bu ilmin merkezleri, yayınları ve insanların tedavi olmak için başvurdukları klinikleri vardır.

Konumuz bu ilim, bu ilmin tarihi, deneyleri ve yararları hakkında daha detaylı bilgi vermek değildir. Ancak burada okuyucuya bu konuda genel bir fikir vermek amaçlanmıştır. Bu da ona Allah Teâlâ'nın bu asırda maddenin ötesinde ne varsa inkâr eden tabiatçıların eli ile ne kadar muhteşem deliller çıkardığını gösterir. Çünkü onlar maddenin ötesinde bir gerçek olduğunu kabul edip bunu ispat noktasında ellerinden geleni yaparken Allah'ın bir nimetini elde etmişlerdir. Böylece Allah'ın şu sözünün ne kadar haklı olduğunu göstermişlerdir:

سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ.

"Biz ileride onlara delillerimizi gerek dış dünyada, gerek kendi öz varlıklarında göstereceğiz; ta ki Kur'ân'ın, Allah tarafından gelen gerçeğin ta kendisi olduğu onlar tarafından da iyice anlaşılacak."[160]

Burada hipnotizmanın vahyin anlaşılmasını kolaylaştıracak deneylerinden birine yer vereceğiz. Bu deneye bizzat gözlerimle şahit oldum, o an konuşulanları bizzat kulağım ile duydum. Bu deney Müslüman Gençler Derneği'nde kültürlü büyük bir kalabalığın huzurunda herkesin görebileceği ve işitebileceği bir ortamda gerçekleştirilmişti. İnsanlar hipnotizma ve hipnotizmanın kişinin inancını ve dinini değiştirme konusunda kötü bir silah olarak kullanılabileceğini kanıtlamak hakkında önemli bir konferansa katılmak için gelmişlerdi. Nitekim bazı misyonerler bu yönteme başvuracak kadar alçalmıştır. Sinsi düşman hicrî 1351 yılında en seçkin Müslüman gençlerden birini bu şekilde dininden döndürmüştü. Bu korkunç hâdise herkes tarafından bilinmektedir ve bu hâdisenin üzerinden uzun zaman geçmemiştir.

Konferansı veren kişi, hipnotizma uzmanı idi. Bu uzman deneği getirdi. Denek hocasından etkilenme özelliğine sahip bir gençti. Hoca ise onu etkileyecek güce sahipti. İlki zayıf yapıda, ikincisi ise güçlü yapıda idi. Zayıflık ve güçlülüğün çeşitli yönleri vardır. Ancak bu bölüm bunların anlatılacağı yer değildir. Hoca deneğinin gözüne derin ve etkileyici biçimde baktı. Onun üzerinde sehabât adını verdikleri bazı hareketleri gerçekleştirdi. Çok geçmeden

160 Fussilet 41/53.

denek uyuyan kimse gibi horlamaya başladı, rengi attı, bedeni hareketsiz hâle geldi, sıradan duyularını yitirdi. Hatta içimizden biri defalarca iğne batırdı. Onun ardından ikinci ve üçüncü kişi de ona iğne batırdı. Ama denek ne hareket etti ne de hissettiğine ve algıladığına dair küçük bir tepki verdi. İşte o zaman onun hipnotize edildiğini kesin olarak anladık. Bu arada hoca deneğin üzerinde hâkimiyet kurmaya başladı. Ona ismini sordu. Denek gerçek ismini söyleyerek haber verdi. Hoca bu ismin onun gerçek adı olmadığını söyledi ve başka bir isim uydurup ona "Senin ismin bu" dedi. Sonra kanıtlar suretinde anlaşılmayan sözler ile olumlu ve olumsuz emir kipinde ona yönlendirdiği cümleler sayesinde deneğin zihnine bu asılsız yeni ismi yerleştirmeye ve gerçek ismin izlerini silmeye başladı. Bu şekilde bu uyduruk ismi ona dayattı. Sonunda o da buna boyun eğdi ve uydu. Daha sonra hem hoca hem biz çeşitli aralıklarla ve onun gafil olduğu konuşma esnasında defalarca ona gerçek ismi ile seslendik. Bunu söz sırasında birden bire tekrarladığımız da oldu. Ama nafile... O bize cevap vermedi. Uyduruk ismi ile ona seslendiğimiz zaman ise en küçük tereddüt yaşamadan ve duraksamadan hemen cevap verdi.

Hoca deneğe bu yeni ismin kendisinin gerçek ismi olduğunu ve bunu sürekli hatırlamasını emretti. Bu durum denek uyandıktan sonra yarım saatten fazla devam etti.

Hoca deneğini uyandırdı ve konferansını tamamlamaya başladı. Biz ise deneğe gerçek ismi ile seslenmeye devam ettik. Ama o bize tepki vermedi. Diğer ismi ile seslenince bize yanıt verdi. Belirlenen yarım saatlik süre sona erdi ve denek gerçek ismini bildiği ilk hâline döndü.

Bu deney ile hoca bir insanın adı gibi ne kadar sabit olursa olsun ya da dinî inanç gibi ne kadar mukaddes olursa olsun hipnotizmanın kişinin zihin dünyasından silinmek istenen her şeyi silmede kullanılabileceğini ispat etti.

Bu hoca dini değil de ismi silmeyi şu iki nedenden dolayı tercih etmişti:

a. Dini yok etmek çok kötü düşmanlıktır, büyük bir suçtur. Katılımcılar bir yana konferansı verenin yapısı bile bunu kabul etmezdi.

b. İsim, kişinin zihninde dinden daha yerleşiktir. Dolayısıyla onu silmek daha çok hayret uyandırır. Buradan dinin kişinin zihin ve gönül dünyasından çıkarılmasının daha kolay olduğu anlaşılır.

Bu deney sayesinde benim için bilimsel bir yol ile pratik olarak vahyi anlamamı kolaylaştıran, bilimsel olarak da onun gerekçelerini ortaya koymama

yardımcı olan deliller ortaya çıkmıştır: Vahiy melek açısından meleğin, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ile kurduğu bir bağlantıdır. Bu bağlantıda birinci varlık ikinci varlığa etkide bulunmakta, ikinci varlık da birinci varlıktan etkilenmektedir. Her iki durum da bu iki varlıktaki özel yetenekten kaynaklanmaktadır. Şöyle ki: Melekte verme ve etkileme gücü vardır. Çünkü o tamamen rûhânîdir. Peygamber'in ise hem arı rûhâniyeti hem de meleğin arınmışlığına uygun gönül ve zihin arınmışlığı sayesinde alma kabiliyeti vardır. Meleğin Peygamber'e hükmetmesi esnasında Peygamber normal durumundan sıyrılır, bunun izleri onda belirir, tamamen kendini melekten almaya verir ve aldıkları, kalbinin sayfalarına yazılmışçasına zihninde hazır hâle gelerek hafızasında aynen ezbere alınırdı.

Bir insan hipnotizma vasıtasıyla bir varlığın başka bir varlığa bu şekilde etki edeceğini düşünür de bütün güçlerin sahibinin vahiy vasıtasıyla kullarından dilediği birinin iç dünyasında etkide bulunacağına ihtimal vermeyebilir mi hiç? Buna ihtimal vermemek asla ve asla mümkün değildir... Çünkü Allah Teâlâ'nın dilediğini yapmaya gücü yeter.[161]

2. Bilimsel Buluşlar

Modern bilim telefon, telsiz, mikrofon ve radyo gibi bildiğimiz, gözlemlediğimiz ve yararlandığımız hayret veren buluşları gerçekleştirmeyi başarmıştır. Bu buluşlar sayesinde insan uzak diyarlardaki kimselerle iletişim kurma, onlara dilediklerini anlatma ve onları istediklerine yönlendirme imkânına kavuşmuştur. Bu maddî buluşlardan sonra her şeye gücü yeten İlah'ın, kullarından dilediği birine melek vasıtasıyla ya da onun aracılığı olmaksızın vahyetmekten aciz olduğu düşünülebilir mi? Kuşkusuz Allah inkârcıların söylediklerinden çok münezzehtir...

3. Plak

Bilim cansız ve bilgiden yoksun plaklara ses, şarkı, Kur'ân ve daha başka şeyler yüklemeyi başarmıştır. Plak büyük bir dikkat ve ustalıkla yükleneni aynen yansıtmaktadır. Bugün elimizde bunun çok örneği bulunmaktadır. Bunu inkâr etmek mümkün değildir. Bilim adamları buna gramofon adını veriyorlar.

161 el-Ahkâf 46/33.

Gözümüzün önünde capcanlı duran bu buluşlardan sonra her şeye gücü yeten Allah Teâlâ'nın melek vasıtası ile ya da onun vasıtası olmadan seçkin kullarından saf tabiatlı bazılarının kalbine insanları hidayete erdiren ve hakkı ortaya koyan sözü, elçisinin dikkat ve sağlamlıkla pekiştireceği biçimde onun kalbine nakşedecek tarzda yerleştirmesi uzak bir ihtimal olarak görülebilir mi?

4. Hayvanlar Âlemindeki Hayret Uyandıran Gerçekler

Dünyadaki bazı hayvanların hayret uyandıran sistemlere sahip olduklarını ve hayret veren işler gerçekleştirdiklerini gözlemlemekteyiz. Bunların o hayvanlarda var olan bir düşünceden ya da basit bir içgüdüden meydana geldiğini söylememiz imkânsızdır. Gözlemlerimiz bütün bunların, o hayvanlara söz konusu hayret verici işleri, inceliği ve dehayı ilham eden ve vahyeden yüce bir iradeden sâdır olduğuna kesin olarak inanmamızı mecbur kılmaktadır.

Hayvanlar âlemine ilişkin bu husus doğru olduğuna göre, insan âleminde bunun doğru olması daha önceliklidir. Çünkü insanın yüce ufuk ile bağlantı kurma yeteneği daha güçlü, bu ufuktan bilgi alması daha kolaydır. Vahiy yoluyla meydana gelenler de bu kabildendir.

Biraz önce yüce ilhamları konusunda zikredilen hayvanlara bir örnek isteyenler karınca ve bal arısı ile bunların yaptıkları çeşitli işlere ve uydukları hassas sisteme bakabilirler. Bir de bilim adamlarının oxhexlob adını verdikleri tuhaf bir hayvan var. Fransa'daki Sourboun Üniversitesi öğretim üyelerinden Milan Edward bu hayvan hakkında şöyle demiştir:

> "Oxhexlob adı verilen hayvanlar tek başlarına yaşarlar. Yumurtlayınca da hemen ölürler. Bu hayvanların yavruları ayaksız olarak kurtçuk hâlinde çıkar. Kendilerini herhangi bir saldırgana karşı koruyamazlar. Aynı şekilde kendilerini beslemeye de güçleri yetmez. Bununla birlikte yaşamları kapalı bir ortamda tam sükûnet içinde eksiksiz bir sene yaşamayı gerektirir. Aksi takdirde bu hayvanlar helak olur. Anne ne zaman yumurtlaması gerektiğini bilir. Yumurtlama zamanı gelince bir odun parçasına yönelir, uzunlamasına onda bir oyuk kazar. Oyuk kazmayı tamamlayınca kendisi için yiyecek depolamaya koyulur. Az bir yiyecek ona bir sene boyu yeter. Depolanan yiyecek çiçek tozu ile şeker içeren bazı yapraklardan meydana gelir. Anne bu yiyecekleri oyuğun girişine yığar, ardından buraya yumurtasını bırakır. Sonra bıçkı talaşını andıran ufalanmış ağaç tozlarını

getirir ve bundan bir hamur yoğurur. Bu hamuru yumurtanın üzerine tavan yapar. Ardından başka bir yiyecek getirip bu tavanın üzerine koyar. Sonra bir yumurta daha yumurtlar. Yumurtaları bitene kadar bu şekilde devam eder. En sonunda hepsini orada bırakıp can verir."

Bu zayıf haşereye akılları hayrete düşüren bu işi yapmayı kim öğretmiş olabilir? Kendisi yumurtladıktan hemen sonra ölürken doğacak çocuklarının acziyet ve ihtiyaç içinde bir sene kalmaya gereksinimlerinin olduğunu ona kim anlatmıştır? Yumurtacıklarını yumurtlamak için bütün bu zorluklarla mücadele edecek kadar kendi türüne bu denli önem verme düşüncesini onun kalbine kim yerleştirmiştir?

Hiç kuşkusuz bütün mevcudatı var eden, koruyup yöneten Yüce Varlık onlara kendilerini ayakta tutacak ve kendi yararlarına olan bilgileri duyular dışında başka bir yolla vermektedir. Onlar bu duyular vasıtasıyla o bilgiye asla ulaşamazlar. Tabiatçı araştırmacıların ilâhî gücün en küçük haşerelere verdiği ilhamı kabul edip ardından bireysel ve sosyal hayatında bu tür ilham ve vahiylere herkesten daha fazla ihtiyaç duyan insan türünde buna benzer bir durumun olmadığını söylemesi boş ve yanlış görüşlerden biridir.

5. Dâhilik

Eflâtun dâhiliği insana yüce esinleri veren ilâhî bir durum olarak tarif etmiştir. Felsefeciler bunu, aklın hiçbir rolünün olmadığı yüce bir durum olarak açıklamışlardır. Tabiatçılar ise şöyle demişlerdir: "Dehâ bizzat doğanın armağanıdır, okuyarak elde edilmez, düşünmek de onu meydana getirmez."

Burada dâhilik ve dâhilere örnekler verilecektir. Bunlar vahiy konusunda doğru yola iletmede son derece aydınlatıcı ışık görevi görecektir.

Camridge Üniversitesi Psikoloji öğretim üyesi İngiliz Miers *İnsan Karakteri* adını verdiği geniş hacimli kitabında şöyle demektedir: "Mr. Biadler'ın neredeyse mucize kabul edilecek bir özelliği vardı. Çünkü o hiç düşünmeden birbiri ile çarpıldığı zaman yedi ya da sekiz basamaklı sonuçlar veren sayıları hemen belirlerdi. Örneğin; kendisine "Birbiri ile çarpıldığı zaman 17861 sonucunu veren sayılar hangisidir?" diye sorulduğu zaman hemen "53 ve 337" cevabını verirdi. O kendisinin bu cevabı nasıl verdiğini bilmediğini söylerdi. Onun bu cevap verme özelliği âdeta doğal bir içgüdü idi."

Ünlü Fransız şair [René] Sully Prudhomme'un (ö. 1839) şöyle söylediği nakledilmiştir: "Bir yıldan beridir bazı zamanlarda beklenmedik bir anda bana bir mühendislik teorisinin delilinin verilmiş olduğunu görüyorum. Tabi bu, benim hiçbir şekilde yönelişim olmadan gerçekleşiyor."

Fransız şair René genellikle şiirin bir bölümünü tamamlamadan uyuduğunu, sonra uyanınca şiirini tam olarak bulduğunu söylemiştir.

Fransız şair Alfred De Musset (ö. 1857) şöyle demiştir: "Ben hiçbir şey yapmıyorum. Sadece bana ilkâ edileni dinliyor ve naklediyorum. Sanki mechûl bir insan benim kulağıma fısıldıyor..."

Verdiğimiz bu örnekler bazı bireylerde insanı alışık olan yolun dışında bilgi ve hidayet ile destekleyen batınî ve ruhî iletişimin varlığını ispat etmektedir. Bu da insanların ilahiyat ve nübüvvet konularını yalanlamaya ve dinlerle alay etmeye varıncaya kadar şüphelerinin arttığı bir dönemde vahyi insan zihnine oldukça yaklaştırmaktadır. Hâlbuki bunlar, insandaki fikrî ve sosyal gelişimin en büyük etkeni, âlemi değiştiren en büyük olay ve tarihin akışını çeviren en büyük hâdiselerdir. Bu etmenlerin ve büyük olayların aslı olmayan düşüncelerin ya da asla itimat edilmemesi gereken yalanların üzerine kurulduğunu söylemek insanın değerini düşüren en büyük ayıplardan biridir.

6. Modern İlim

Modern ilim, bilim adamlarının hayal edemedikleri olağanüstü olaylardan kabul edilen bazı ruhî durumları birtakım insanların ortaya koyduğuna tanıklık edildiğini açıklamıştır. Üstelik o insanlar bu olağanüstü olayları farkında olmadan ortaya koymuşlardır. Onların bu yaptıklarını hisle irtibatlı maddî bir gerekçe ile illetlendirmenin imkânı yoktur. İnsanlar bunların gerçek olup olmadığını sınamışlar ve bu olağanüstü olayları görmesi için yeryüzündeki en büyük sihirbazı çağırmışlardır. Sonunda insanlar bunda en ufak bir sihrin bulunmadığına şahitlik etmişlerdir. Gerçekten de bunlar ruhî olaylar olup beceri ve el çabukluğunun bunda bir rolü yoktur.

İşte bu modern ilmin gerçeklerinden biridir. Bu olay üzerinden bilim adamları farkında olmadıkları anlarda bazı insanlar için çeşitli keşiflerin ve ruhî gerçeklerin ortaya çıkacağını açıklamışlardır. O hâlde nasıl olur da bu bilimsel keşfin yanında Allah'ın yarattıklarından seçtiği bazı insanlara vahiy

yoluyla ilmî keşifleri vermesi uzak bir ihtimal kabul edilir. Üstelik o insanlar akıl ve ahlâk sahibi kimselerdir. Artık gözü olanlar için sabah olmuştur...

C. Akıl Açısından Vahiy

Daha önce verilen ilmî delillerden vahyin mümkün ve gerçekleşmesinin imkân dâhilinde olduğu anlaşılmıştır. Burada mümkün olan bu durumun fiilen gerçekleştiğini gösteren aklî delillere yer verilecektir: Şöyle ki: İsmet sıfatına sahip ve sadık olan Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* vahyin gerçekleştiğini bildirmiştir. İsmet sıfatına sahip ve sadık birinin gerçekleştiğini söylediği her şey sabit bir hakikattir. İşte söylenmek istenen de budur.

Sadık ve ismet sıfatına sahip birinin vahyin gerçekleştiğini haber vermesine delil ise daha önce bahsi geçen Kitap ve sünnetteki vahye dair haberlerdir.

Sadık ve ismet sıfatına sahip birinin gerçekleştiğini haber verdiği her şeyin sabit bir hakikat olduğuna delil ise Hz. Peygamber'in sıdk ve ismet sıfatının gerektirdikleridir.

Hz. Muhammed'in sadık ve ismet sıfatına sahip olduğunu gösteren delil ise mucizedir. Mucize Allah'ın elçisini doğrularken kullarına şöyle buyurmasının yerini tutar:

صدق عبدي في كل ما يبلغ عني ومن ذلك أنه يوحى إليه مني.

"Kulum benden naklettiği her şeyde doğru söylemiştir. İşte bundan dolayı benden ona vahiy verilir."

Burada mucize konusunu ele almamız gerektiğini düşünüyoruz. Peki, mucize nedir?

Mucize

Mucize toplu hâlde ya da tek başlarına insanları bir şeyin benzerini yapmaktan aciz bırakan hâdise ya da bilinen sebepleri aşan, alışılmış olanın dışına çıkan olaylardır. Allah Teâlâ mucizeyi peygamberlik iddiasında bulunan kulları aracılığıyla gösterir. Mucizeler peygamberlerin doğru olduklarına şahitlik eder. Konuyu şöyle detaylandırmak mümkündür: Herhangi bir insan kalkıp kendisinin Allah tarafından gönderildiğini ve Allah'ın kullarına gönderdiği elçisi olduğunu iddia edip şöyle söylese:

"Benim iddiamda doğru olduğumun delili, beni elçi olarak gönderen Allah Teâlâ'nm benim vasıtamla evrende geçerli olan kanunlarından birini değiştirmesi, evrende geçerli olan sünnetlerinden birinin dışına çıkmasıdır."

Ardından da şunları eklese: "Allah Teâlâ bu hayret verici olayı sizin güç yetirebileceğiniz ve oldukça iyi olduğunuz bir konuda yapacaktır. Şimdi hem toplu olarak hem de tek tek her birinize bu mucizenin bir benzerini yapma konusunda meydan okuyorum. İşte önünüzde tıpkı sizin iddia ettiğiniz gibi kapı açık, ileri sürdüğünüz gibi bu konuda oldukça yeteneklisiniz, bir de hep berabersiniz, ben ise tek başımayım."

Bunu da kendine güvenini ifade eden bir dil ile söylese, inançlarımıza, geleneğimize ve ahlâkımıza saldırdığı ve akıllarımızı, düşüncelerini devam ettirdiğimiz atalarımızın zihin dünyasını küçük gördüğü bir zamanda apaçık bir biçimde bize meydan okusa, biz de kendi onurumuzu savunmak ve bize göre en kıymetli değerlerimizi korumak için onu aciz ve çaresiz bırakmak, yenmek ve ona karşı zafer elde etmek için her zamankinden daha hırslı olsak... Çok geçmeden o kalksa biz de kalksak, o elinden geleni yapsa biz de yapsak... Sonra bizim tarafın tamamı, uzun uğraş ve çabaların ardından daha iyisi bir yana onun yaptığının bir benzerini yapamasa... Hâlbuki biz bir gruptuk, o ise bir fertti... Bir de o bize göre en basit bir meselede, zamanımızın en meşhur sanatı konusunda bize meydan okumuştu... Üstelik bir de bize kendisiyle münazara yapmamız için yeterli fırsatı vermişti... Biz ona karşı tamamen insaflı davransak... O zaman gram aklı olan insan, üstün ve seçkin bu insanın elçilik konusunda doğru, davasında haklı olduğu hususunda şüphe eder mi? Özellikle de bütün bunların ötesinde onun çocukluğundan peygamber olarak görevlendirildiği ana kadar bizim aramızda doğru ve emin olduğunu ve güzel ahlâktan hiç ayrılmadığını bildiğimiz zaman hiç ondan şüphelenilebilir mi?

Eğer o bilmediğimiz bir alanda bir mucize gösterseydi, "O, bizim bilmediğimiz bir alanda kendini çok güzel yetiştirmiş, bizim bilgimizin olmadığı bir sanatı öğrenmiş" derdik. Ama o bizim üstün ve ileride olduğumuz bir alanda bize meydan okudu. Bu durumda eğer insaflı isek sadece ona boyun eğip getirdiklerine iman etmemiz gerekir.

Şimdi size bir örnek verelim: Hz. Musa odundan yapılmış bir asa mucizesi göstermişti. Bu asanın ne ruhu ne hareket yeteneği ne yumuşaklığı ne de yaşlığı vardı. Hz. Musa bu asayı kendisini elçi olarak gönderenin ismini anarak atmıştı. Birden bu asa hareket eden yılana dönüşmüştü. O dönemde

Hz. Musa'nın meydan okuduğu toplum sihir konusunda son derece ilerlemişti, bu konuda gerçekten önemli bir yere gelmişti. Bir de onlar bir grupken Hz. Musa tek başına idi. Onlar sihir konusunda uzman iken Hz. Musa onların arasında yetişmişti ve bir gün olsun sihre ilgi gösterdiği bilinmiyordu. Onlar sayıları, hazırlıkları ve güçleri ile övünürken Hz. Musa her türlü araç-gereçten yoksundu.

Hz. Musa asasını attığı anda asanın birden yılana dönüşüp sihirbazların uydurduklarını yutmasından sonra hiç şüpheden iz kalır mı? Hak ortaya çıkmış ve onların gösterdikleri bâtıl olmuştu.

وَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ * قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ * رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ.

"Sihirbazlar hep birden secdeye kapandılar. 'Musa ve Harun'un Rabbi olan Âlemlerin Rabbine inandık' dediler."[162]

Hak, gün gibi ortadadır. Bu yüzden ona ilk iman eden bizzat sihirbazlar olmuştu. O sihirbazlar sihri, sihrin öncüllerini ve sonuçlarını çok iyi biliyorlardı. Hz. Musa'nın yaptığının, i'câzın ön hazırlıklara bağlı, ilgilenen her insanın yapabileceği, belirli neticeleri olan ve bu neticeleri aşmasının söz konusu olmadığı sihirden farklı olduğunu bizzat görmüşlerdi. Evet, hak ortaya çıktıktan sonra sihirbazlar onu kabullenip gönülden bağlanma konusunda acele etmekten kendilerini alamamışlardı. Bunun öldürülmek ya da asılmak gibi bir bedelinin olacağını bile bile hemen hakka boyun eğmişlerdi. Daha dün mabudları olan kralları Firavun'a şöyle demişlerdi:

لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلَى مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذِي فَطَرَنَا فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا.

"Bize gelen bunca delillere ve bizi Yaratana karşı seni tercih edemeyiz. İstediğin hükmü ver. Senin hükmün nihayet bu dünyada geçer."[163]

Bu konu hakkında daha fazla bilgi isteyenler bu âyetten sonra 76. âyete kadar okuyabilirler.

Benzer şeyler Allah'ın elçi olarak gönderdiği bütün peygamberlerin mucizeleri hakkında söylenir. Aynı şeyler Hz. İsa ve onun tıpta son derece ilerlemiş

162 el-A'râf 7/120-122.
163 Tâhâ 20/72.

ve uzmanlaşmış bir topluluk önünde Allah'ın izni ile çamurdan kuş yaratması, ölüleri diriltmesi, körü ve alacalıyı iyileştirmesi hakkında da geçerlidir.[164]

Benzer şeyler ve daha fazlası son peygamber Efendimiz Muhammed Mustafa *sallallahu aleyhi ve sellem* ve onun getirdiği apaçık âyetler ve mucizeler hakkında da söylenir. Bu konuda kesin delil, daha doğrusu deliller olarak sadece Kur'ân-ı Kerîm yeter. Şöyle ki: Kur'ân'ın her üç âyetlik bölümü kıyamete kadar dünya üzerinde geçerliliğini sürdüren kesin bir delildir ve içerdiği fesâhat, beyan, ilim, bilgi, gayb haberleri ve hakkın şahitleri ile bütün âleme meydan okumaktadır.

Buna şunun da ilave edilmesi gerekir: Kur'ân'ın indiği dönemde onun muhatapları fesâhat önderleri ve belâğat ustaları idi. Onların sermayeleri kelam ve kelamı güzel söyleme konusundaki sanatları idi. Bütün hünerleri nesir ve onun güzelliğiyle, şiir ve onun büyüleyiciliğiyle birbirleri ile yarışmaktı. Onların değerleri bu alanda güzel yaptıkları şeylere göre olurdu. Biriktirdikleri altın veya taşıdıkları lakaba göre değerleri belli olmazdı. Nihayet onlar bu alanda kendileri ile yarışılamayacak bir seviyeye ve erişilemeyecek bir noktaya gelmişlerdi. Burada daha geniş malumat vermek istemiyoruz. Böyle yapacak olursak buna ne telif ne de zaman imkân verir. Okuyucular i'câzu'l-Kur'ân ve bu alanda yazılan eserler konusunda bilgi sahibidir. Dolayısıyla bu kısa temas ile yetinirler. Daha fazla bilgi isteyen kimseler i'câzu'l-Kur'ân konusunda yazılan eserlere müracaat edebilirler.

D. İddiaların Çürütülmesi

Yeri gelmişken aklı karışmış birçok kimse tarafından sık sık dile getirilen on iddiayı ele almak istiyorum.

Birinci İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle derler: "Mucizeler birçok yeni buluşa benziyor. Mucizelerde güzellik, hayret ve beğeni olduğu

164 Hz. İsa'nın kavminin tıpta ilerlemiş bir toplum olduğunu inkâr ettiğine dair Mösyo Renan'a isnad edilen görüşü dikkate alma! Çünkü o, bir şeyin aslının olmadığını söylemektedir. Oysa bir şeyin varlığını söyleyen, söylemeyene öncelenir. Bir an böyle bir şeyin olmadığı kabul edilse bile bu bizim görüşümüze zarar vermez. Çünkü mucizenin gerçekleşmesi için insanların onun bir benzerini yapmaktan aciz kalması yeterlidir. Yoksa mucize ile meydan okunan kimselerin o alanda üstün olma şartı yoktur. Esasında bu, bir koşul olarak kabul edilmeyen zâid bir meseledir.

gibi görebildiğimiz ve işitebildiğimiz alanlarda ilmin de benzer etkileri ve hayret veren yönleri vardır."

Cevap: Biraz önce mucize başlığı altında verilen bilgilerden mucize ile evrende meydana gelmiş ve gelmeye devam eden hayret uyandıran bilim, büyüleyen fen ve son derece güzel buluşlar arasındaki büyük farkın olduğu anlaşılır. Şöyle ki: Mucizelerin bilinen araç-gereçleri ve ön hazırlıkları yoktur. Dolayısıyla bunlar yerine getirilip mucizenin bir benzeri yapılamaz. Buluşlara gelince; onların erbabı katında bilinen araç-gereçleri ve hazırlıkları vardır. Bunları gerektiği gibi yerine getirdiği zaman hiç bilgisi olmayanlar bile onları kolaylıkla öğrenebilir.

İkinci İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle derler: "Mucize; sihir, el çabukluğu, hayal ve aldatmaca olarak nitelenen şeyler gibidir."

Cevap: Mucize konusunda daha önce verilen bilgilerde ve Hz. Musa'nın asası örneğinde bu sorunun cevabı açıkça vardır. Bunu şu şekilde özetlemek mümkündür: Mucize Haktan gelen bir yansıma olup alışılan sebeplerin, görülen vesilelerin ve bilinen amaçların ufkunu aşar. Sihir vb. şeyler ise ilgilenen herkesin bildiği kuralları ve ilkeleri olan iğrenç bir sanattır. Bunların araçlarına ve sonuçlarına gerektiği gibi riayet edenler bunlara ulaşırlar. Bundan dolayı Hz. Musa'ya iman edenler, bizzat sihirbazlar olmuştur. Çünkü sihir ile mucize arasındaki büyük farkı -daha önce de ifade edildiği gibi- en iyi onlar biliyorlardı.

Üçüncü İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle derler: "Mucize adı verilen ve Kur'ân'ın içerdiği bilgiler esasında kendisini geliştirmiş insanların bir kısmının yeteneğinin yansımasından başka bir şey değildir. Bu yetenekler ve ortaya koyduğu güzellikler vardır ve her toplumda olması da mümkündür."

Cevap: Gelişmiş vasıflı insanların yeteneklerinin, Allah tarafından verilmiş üstün özellikli insanların ön plana çıkmasının ve onların ortaya koyduğu düşünce ve izlerin mutlaka araçları vardır. Ayrıca her birinin bütün zamanlarda ve toplumlarda benzerleri bulunmaktadır. Mucizelerin ise araçları kesinlikle yoktur. Ayrıca onların herkesçe bilinen benzerlerine ulaşılamaz. Ancak aşina olduğumuz evrenin sınırlarını aşıp alışık olduğumuz kâinattaki kanunların dışına çıkınca benzerleri ile karşılaşmak mümkün olur!

Dördüncü İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle derler: "İddia edildiği gibi Allah'ın peygamberleri vasıtasıyla kanunlarının dışına çıkması, hikmetin

gerektirdiği ve maslahatın bulunduğu genel sistemin dışına çıkmak olarak kabul edilir."

Cevap: Her ne kadar mucize alışılagelen nizamın sınırlarının dışına çıkmak olsa da hikmetin gerektirdiği ve maslahatın bulunduğu genel sistemin dışına çıkmak olarak kabul edilemez. Aksine hikmetin ve maslahatın gösterdiği genel sistemin gereklerinden biridir. Hangi hikmet hakkı ve hak ehlini desteklemekten daha değerli olabilir ki? Hangi maslahat mucizeler vasıtasıyla insanları hidayete kavuşturmak sureti ile mutlu olacakları yolları onlara göstermekten daha büyük olabilir ki? İnsanlar bu mucizeler sayesinde hem yaratıcının peygamberleri destekleme amacını hem de kendilerinin onları tasdik edip onlara itaat etmeleri gerektiğini anlarlar.

Beşinci İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle derler: "Vahiy imkân dâhilinde olsaydı Allah Teâlâ bütün bireylere vahyederdi. Sadece az sayıdaki insana vahyedip onları kendisi ile yarattıkları arasında aracı kılmazdı."

Cevap: Bütün insanların ne doğrudan ne de melek vasıtasıyla Allah'tan vahiy alma yeteneği vardır. Hatta melek onların yanına gelse onu sadece insan suretinde göründüğü zaman görebilirler. Bu durumda da karışıklık çıkar ve problem devam eder. Bu yüzden hikmet, Allah Teâlâ'nın insanlar arasında kendisinden vahiy almaya ve sonra aldıkları vahyi emanet bilinci içinde kardeşleri olan diğer insanlara ulaştırmaya uygun hâle getiren özel birtakım yetenekler ile donatılmış bir grubu var etmesini gerektirmiştir. Tabi bu, Allah Teâlâ'nın bütün âleme peygamberleri desteklemekteki amacını gösteren, hakkın konuşan delillerini onların önlerine koymasından ve onların insanları kurtarmak ve onlara doğru yolu göstermek için Rableri katından gelen elçiler olduklarına dair insanların kalplerinin tatmin olmasını sağlayan mucizelerle donatmasından sonra olmuştur. Ayrıca insan türünün bazı bireylerini nübüvvet ve vahiy ile diğerlerinden ayırmak Allah'ın bu hayatı üzerine kurduğu ve iyi ile kötüyü ayırt ettiği bir çeşit imtihandır.

يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ.

"Allah rahmetini dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir."[165]

Buna benzer bir iddia hakkında Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

165 el-Bakara 2/105.

وَقَالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ وَلَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكًا لَقُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنْظَرُونَ * وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسُونَ.

"'Muhammed'e (görebileceğimiz) bir melek indirilseydi ya!' dediler. Eğer biz öyle bir melek indirseydik elbette iş bitirilmiş olur, artık kendilerine göz bile açtırılmazdı. Eğer Peygamberi bir melek kılsaydık muhakkak ki onu insan suretine sokar, onları yine düşmekte oldukları kuşkuya düşürürdük."[166]

Altıncı İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle derler: "Biz Allah'ı ne görüyoruz ne de duyuyoruz. O hâlde mucize, Allah'ın elçisini doğruladığını nasıl gösterir?"

Cevap: Mucizenin peygamberlerin doğrulandığını göstermesi Allah'ı görmememize ve duymamamıza rağmen evrenin yaratıcısının varlığına delalet etmesine benzer. Herhangi bir şüpheye kapılmaması için ve bir mazereti kalmasın diye bu iddiayı dile getirene şu örneği verebiliriz: Farzet ki sen, bir kralın bulunduğu bir meclise gelmişsin. Bu kralın da herkese açık meclislerde başını göstermemek gibi bir âdeti olsun... Herkes ekselanslarının huzurunda otururken orada bulunanlardan doğruluğu, güvenirliği, edebi, düzgün yaşantısı, şerefi ve soyu ile tanınan biri kalkıp birden kralın ve tebasmın görebileceği ve duyabileceği bir yerde "Ey insanlar! Ekselansları size bir mesaj ulaştırmakla beni görevlendirdi. Söz konusu mesaj şunları şunları yapmanız, şunları şunları yapmayı bırakmanız" dese... Sonra kral susup onu yalanlamasa... Bir de o kişi çağrısını yayma ve elçiliğini destekleme konusunda temiz geçmişi ve kralının sessiz kalması ile yetinmese... Kendisinin doğru olduğunun bir belirtisi olarak ekselanslarının şimdi âdetini değiştireceğini ve herkesçe bilinen bir prensibinin dışına çıkacağını, bunun da bu genel mecliste başını açması olduğunu söylese... Daha sözünü bitirir bitirmez ekselansları tacını çıkarıp başını açsa... Bu, o kişinin ve söylediklerinin doğru olduğunu gösteren yeterli bir delil olarak kabul edilmez mi? Sonra o kimse delilini meydan okuma ile güçlendirse ne düşünürsün? Dahası "Ekselanslarının bana olumlu cevap vermesi gibi size de olumlu cevap vermesi konusunda size meydan okuyorum!" dese... Bunun üzerine herkes ısrarla kraldan böyle bir talepte bulunsa ama o, onların bu isteklerini olumlu karşılamasa... Bir kez olsun âdetinin dışına çıkmasa... İşte bu iddia sahibinin o kralın gerçekten elçisi olduğunu gösteren

166 el-En'âm 6/8-9.

gün ışığından daha açık bir delil olmaz mı? Artık onu yalanlayan bile bile hakka muhalefet eden, büyüklenen kimse olmaz mı? Anlayan ve aklını kullanan insandan çok anlamayan ve akletmeyen hayvana benzemez mi?

أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ .

"İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır."[167]

Bu örnekteki durum Allah'ın elçilerinin durumuna benzer. Allah Teâlâ onları mucizelerle desteklemiştir:

وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَى وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ.

"En yüce örnek ise Allah'ındır. O, Azîz'dir, Hakîm'dir."[168]

Yedinci İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle derler: "Sizin varlığını iddia ettiğiniz ve parça parça indiğini savunduğunuz vahiy bu Kur'ân'da düzensiz ve tertipsiz olarak toplanmıştır. Belirli bir sistemi olan diğer kitaplar gibi her konuyu ana başlıklar ve alt başlıklar altında bağımsız olarak ele almamıştır. Aksine telif sistemine uyulmamış bir şekilde konuları birbirine girmiştir. Dolayısıyla böyle bir kitabın Allah'tan gelen bir vahiy olması uzak bir ihtimaldir."

Bu iddia sizin de fark ettiğiniz gibi Kur'ân'm parça parça inmesi ve tertibi ile ilgilidir.

Cevap: Kur'ân'ın yazılan kitapların sistemine uymaması; kendisi, vahiy olması ve onu vahyeden hakkında bir kusur sayılmaz. Tam tersine birbiri ile uyumlu konuların her biri için bir bölüm, birbiri ile ahenkli her mesele için bir alt başlık oluşturan herhangi bir beşer tarafından ortaya konulmuş bir kitap olmadığını gösteren maddî bir delildir. Daha doğrusu Kur'ân, hikmetin gerektirdiği ve maslahatın davet ettiği yüce ilâhî vahiyden kaynaklanan nurlardır. Nitekim bu konu Kur'ân'm parça parça nazil oluşunun hikmetleri anlatılırken ayrıntılı olarak ele alınmıştı.[169]

Kur'ân'ın her sûresinde veya her bölümünde karşılaştığımız bu birbirine geçmiş üslubun kendisinin ele aldığı meseleler veya verdiği dersler hususunda

167 el-A'râf 7/179.

168 en-Nahl 16/60.

169 Ayrıntılı bilgi için kitabın ilgili bölümüne bk. I, 94-111.

okuyucunun haz almasında, dinleyenin motivasyonunda ve istifade etmek isteyen insanların çeşitli yönlerden ondan yararlanmasında büyük payı vardır. İşte bu, öğretme ve irşadda, özellikle de Kur'ân'ın indiği toplumun öğretiminde ve irşadında baskın olan üsluptur. Kur'ân'ın her bir bölümü türlü türlü renkler içinde aç olan insanların ihtiyacını karşılayan çeşit çeşit yemeklerle donatılmış bir sofraya ya da türlü meyvelerin keyfini sürerken insanın gölgelerinde gezindiği, açmış çiçeklere ve yetişmiş ürünlere sahip bir bahçeye ne kadar çok benziyor.

Burada hassas bir meselenin dikkatinden kaçmamasını temenni ediyorum. Ürünleri yetişmiş bu Rabbânî bahçenin (Kur'ân-ı Kerîm'in) cümleleri, âyetleri ve sûreleri arasında mükemmel bir uyum, sağlam bir bağ ve eşsiz bir âhenk vardır. Bütün bunlar özellikle de Kur'ân'ın günlere, aylara ve yıllara yayılan bölüm bölüm inişini dikkate aldığımız zaman i'câz sınırına varmaktadır.

Veliyyüddîn Mellevî şöyle demiştir:

> "Âyet-i kerimelerin birbiri ile uyumluluğu araştırılamaz. Çünkü âyetler değişik olaylar üzerine inmiştir." diyen kimseler gerçekten yanlış düşünmektedirler. Bu konudaki kesin ve doğru görüş şöyledir: "Âyetler olaylara göre bölüm bölüm nazil olmuş, hikmete göre de aslına uygun biçimde tertip edilmiştir. Şöyle ki: Mushaf tertip bakımından Levh-i Mahfuz'daki hâline göre tanzim edilmiştir. Beytü'l-İzze'ye bir defada nâzil olduğu gibi tevkîfî olarak sûre ve âyetleri sıralanmıştır. Apaçık i'câz yönlerinden biri de Kur'ân'ın üslûbu ve göz alıcı nazmıdır. Her âyette her şeyden önce o âyetin bir önceki âyeti tamamlayıcı mı yoksa ondan bağımsız mı olduğunun araştırılması gerekir. Bağımsız ise kendisinden önceki âyet ile hangi açıdan uyumlu olduğu araştırılmalıdır. Bu konuda uçsuz bucaksız bilgiler bulunmaktadır. Bunun gibi sûrelerin de kendisinden önceki ve sonraki sûreler ile uyumu araştırılır."[170]

Fahreddîn er-Râzî (ö. 606) Bakara Sûresi'ni tefsir ederken şöyle demiştir:

> "Bu sûrenin nazmındaki incelikleri ve tertibindeki güzellikleri düşünen kimse Kur'ân'ın, lafızlarının fesâhati ve manalarının yüceliği bakımından mu'ciz olduğu gibi âyetlerinin tertibi ve nazmı bakımından da mu'ciz olduğunu anlar. Muhtemelen 'Kur'ân, üslûbu ile mu'cizdir' diyenler bu

170 Suyûtî, *el-İtkân*, I, 977.

anlamı kastetmişlerdir. Ne var ki ben, müfessirlerin genelinin bu inceliklere dikkat etmeden bu tür güzelliklerden yüz çevirdiklerini gördüm. Hâlbuki bu konuda söylenecek söz sadece şu beyitte ifade edilendir.

والنجمُ تَسْتَصْغِرُ الأبْصارُ رُؤْيَتَهُ والذَّنْبُ للطَّرْفِ لا للنَّجْمِ فِي الصِّغَرِ

'Yıldız... Küçük görür gözler onu

Onun değil gözündür kusur küçüklükte..."'[171]

Sekizinci İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle derler: "Muhammed asabi, sert karakterli bir insandı. Histeri adını verdikleri bir hastalığa yakalanmıştı. Onun iddia ettiği vahiy ise başına gelen bu durumun geçici hâllerinden başka bir şey değildir."

Cevap: Bu sözler, iddia sahiplerinin Hz. Muhammed hakkında ne kadar cahil olduklarını gösteren bir iftiradır. Kesin delillerin ve doğru tarihin tanıklığı sayesinde onun hakkında şunlar bilinmektedir:

Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* kendisine emanet verilen, son derece sabırlı ve akl-ı selim bir insandı. Daha güzel ifade ile o, sabrı geniş, hilmi bol, gönlü geniş biriydi. Öyle ki kucaklayıcılığı ve ahlâkı sayesinde bütün insanları kucaklamıştır. O, çok cesur, atılgan ve sağlıklı biri idi. Hatta cesareti ile meşhur Rükâne[172] ile güreşe tutuşmuş ve onu tuş etmişti. Cesurların kaçtığı meydanda o dimdik ayakta kalırdı. İnsanların korktuğu, vaziyetin zorlaştığı anlarda ***"Ben peygamberim! Bunda yalan yok! Ben Abdulmuttalib'in torunuyum!"***[173] ***"Ey Allah'ın kulları! Yanımda toplanın!"***[174] diye seslenirdi. Durumu lehine çevirinceye ve mücadeleyi kazanıncaya kadar böyle devam ederdi. Eğer bu konuda daha fazla bilgi verecek olursak sözü uzatmış oluruz. Ancak bu konunun yeri siyer ve şemâil kitaplarıdır. Dileyen o kaynaklara müracaat edebilir.

Oryantalistlerin Hz. Peygamber'e yamamaya çalıştıkları histeri hastalığı ise tedavisi mümkün olmayan sinirsel bir hastalıktır. Bu hastalık daha çok ka-

171 Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, VII, 128; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 977.

172 Rukâne İbn Abdiyezîd el-Muttalibî Kureyş kabilesinin en güçlü pehlivanlarından biriydi. Hz. Peygamber onunla güreşe tutuşmuş ve iki veya üç kez onu tuş etmişti. Rukâne Mekke fethedilince Müslüman olmuştu. Hicretin 42. yılında vefat etmiştir. Bk. İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 236.

173 Buhârî, Cihâd 52, 61, 97, 167, Megâzî 54; Müslim, Cihâd 78-80; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 188, 191, VI, 155; Ahmed İbn Hanbel, IV, 280, 281, 289, 304.

174 İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 522-523.

dınlarda görülür. Hastalığın belirtileri arasında ahlâkî sapmalar, nefes darlığı ve hazım problemleri yer alır. Bu hastalık kısmî felce, kasılmaya, bayılmaya, ellerde ve ayaklarda görülen titremeye ve hareketlerle birlikte hezeyana ve kişinin kendisini yerden yere atmasına neden olur. Bu hastalığa yakalanan kimse kendisini tehdit eden hayalet ve kendisi ile savaşan düşmanlar gördüğünü ya da kendisine seslenen birtakım sesler işittiğini iddia eder. Hâlbuki ne hissiyat âleminde ne de gerçekte bunların bir varlığı vardır...

Bütün bu anlatılanlar ahlâkı, sebatı, hilmi, aklı, cesareti, sağlığı ve gücü bakımından tek başına bir ümmet olan Hz. Peygamber'in bildiğimiz hayat hikâyesi ile örtüşür mü hiç?

Doktorların çare üretemediği bu amansız hastalık ile Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in dirençli ve parlak bir ümmet meydana getirmesi ve hidayetin, toplumun, ahlâkın, kalkınma ve ilerlemenin en yüce ve kıymetli ilkelerine göre bu ümmeti eğitmesi hiç yan yana gelir mi?

Bütün bunlara Hz. Peygamber'in bu mucize çabasında, bu ümmeti bir asır sonra bütün milletlerin önderi, ilim merkezi, kılıç ve kalemin efendisi hâline getirecek kadar başarılı olması da eklenmelidir.

Kendi kendini idare edemeyen ve hayaller âleminde gezen bir hasta eşi benzeri görülmemiş böylesine evrensel bir yönetimi gerçekleştirebilir mi? Bu konuda herkesi hayrette bırakacak bir başarı gösterebilir mi?

قد تُنْكِرُ العَيْنُ ضوءَ الشَّمْسِ مِن رَمَد ويُنكر الفَمُ طعْمَ الماءِ مِن سَقَمِ

"İltihaptan dolayı inkâr eder göz güneş ışığını,

Hastalıktan dolayı inkâr eder ağız suyun tadını."

Dokuzuncu İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle derler: "Siz Kur'ân'ın i'câzını vahye delil olarak gösteriyorsunuz. Kur'ân'ın i'câzına da ondaki belâğat inceliklerini delil olarak sunuyorsunuz. Oysa biz o incelikleri ne biliyoruz ne de kabul ediyoruz. Dolayısıyla bunun üzerine inşa edilen vahyi de kabul etmiyoruz."

Cevap: Kur'ân'ın, belâğatın, özellikle de beyân ilminin inceliklerini taşımasından başka i'câz yönleri de vardır. Bu yönlerin bilinmesi Arap dili ve edebiyatında ilerlememiş kimseler için de son derece kolaydır. Bu yönlerden bir kısmı, Kur'ân'ın akaid, ibadet, medenî kanun, ceza hukuku, savaş hukuku, malî düzenlemeler, şahıs hukuku, toplumsal düzenlemeler ve uluslararası

hukuk konularında içerdiği yüce bilgiler ve son derece üstün öğretilerdir. Bu konuda Kur'ân'ın sunduğu hidayet ile yeryüzünde bulunan diğer dinî ve laik hukuklar arasında yapılacak basit bir karşılaştırma söz konusu apaçık i'câzı ortaya çıkaracaktır. Hele hele bu mükemmel bilgileri insanlığa sunan kimsenin okuma-yazması olmayan bir toplum içinde yetişen, yaşayan, gençliğini ve ihtiyarlığını geçiren ve hayatını tamamlayan, kitabı ve imanı bilmeyen ümmî bir insan olduğunu düşünürsen bu durum daha da netlik kazanacaktır.

Buna benzer bir durum Kur'ân'ın bahsettiği çok sayıdaki gayb bilgileri hakkında da geçerlidir. Bu konudaki i'câz da insaf sahibi herkes tarafından kolayca idrak edilir. Kur'ân'ın gayb bilgisi olarak bilinmezliğini koruyan hatta bütün belirtilerin ve etkenlerin hiç işaret etmediği bir konu hakkında apaçık biçimde gelecekten haber verişini öğrenmek isteyenler Rum Sûresi'nin baş tarafına bir göz atsınlar. Kur'ân-ı Kerîm İranlıların Rumlara Arap Yarımadası'na yakın bir bölgede galip geldikleri bir dönemde birkaç sene içinde koşulların Rumlar lehine değişeceğini ve kendilerinin onlara üstün gelip zafer elde edeceklerini bildiriyordu. Nitekim bu olay, Kur'ân'ın haber verdiği gibi gerçekleşmişti.[175]

Allah Teâlâ'nın, Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* ile düşmanları Yahudiler arasında meydana gelen tartışma sahnelerinin birinde elçisine şöyle buyurması bu konuya bir başka örnek olarak verilebilir:

قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ * وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ .

"(Ey Muhammed, onlara) 'Şayet (iddia ettiğiniz gibi) ahiret yurdu Allah katında diğer insanlara değil de yalnızca size aitse ve bu iddianızda doğru iseniz haydi ölümü temenni edin (bakalım)' de. Onlar, kendi elleriyle önceden yaptıkları işler (günah ve isyanları) sebebiyle hiç bir zaman ölümü temenni etmeyeceklerdir. Allah zalimleri iyi bilir."[176]

175 ***"Rumlar, (Arapların bulunduğu bölgeye) en yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Hâlbuki onlar, bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir. Eninde sonunda emir Allah'ındır. O gün mü'minler de Allah'ın yardımıyla sevineceklerdir. Allah, dilediğine yardım eder. O, mutlak güç sahibidir, çok esirgeyicidir."*** (er-Rûm 30/1-5)

176 el-Bakara 2/94-95.

Bu âyet, i'câz ve meydan okumanın en belirgin örneklerinden biridir. Büyük bir zatın, kendisi ile düşmanları arasında hüküm verilmesine şahit olacak bir konumda sadece onların yapabileceği bir hususta insanlara meydan okuması söz konusu olur mu? Yapabilecekleri bir şey konusunda hepsinin ya da en azından içlerinden birinin dilinin ucuyla da olsa Hz. Muhammed'e karşı temennide bulunabilmek, onun iddiasını boşa çıkarmak ve kendi zannınca ona karşı rahatlamak için "Ben ölümü temenni ediyorum" deme gücü varken, en azından içlerinden birinin buna gücü yeterken, onlara meydan okuması mümkün müdür? Ancak bu meydan okuma karşısında bunlardan hiçbiri gerçekleşmemiştir. Yahudilerden bir Allah'ın kulu ölümü temenni etmemiştir. Doğrusu hepsi bundan kaçmıştır ve kıyamete kadar da kaçmaya devam edeceklerdir. Kur'ân bundan daha büyük bir hususta onları tescil etmiştir. Nitekim bu âyetin peşinden Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ.

"Yemin olsun ki, sen onları yaşamaya karşı insanların en düşkünü olarak bulursun. Putperestlerden her biri de arzular ki, bin sene yaşasın. Oysa yaşatılması onu azaptan uzaklaştırmaz. Allah onların yapmakta olduklarını eksiksiz görür."[177]

Bütün bunlar, Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Rabbi tarafından vahiy ile desteklendiğini ve kendisinin bu Kur'ân'ı sonsuz hikmet ve ilim sahibi bir güçten aldığını gösteren ve göstermeye devam eden maddî deliller değil midir?

Zamanımızda yaşayan insanların çoğunun belâğat ilminin inceliklerini bilmemesi ve bu ilmin zevkine varamamaları, Kur'ân'ın bu açıdan i'câzına zarar vermez. Çünkü bu cehalet, Kur'ân'ın belâğat, özellikle de beyan ilminin güzelliklerini taşımadığı anlamına gelmez. Bu durum, insanların Arap dilini ve bu dilin üslubunu bilmedikleri ve yabancıların etkisinde kalmaları sonucu edebi zevklerinin bozulduğu anlamına gelir. Bilinmektedir ki, bir şeyin idrak edilmemesi, o şeyin olmadığına delil olmaz. Bu durum şuna benzer: Söz gelimi yabancı dillerden birini biz bilmiyoruz. Bu durum, konunun uzmanları ve ileri gelenlerinin tanıklıkları ile başka bir kimsenin o dilde fevkalade ileri bir seviyede olduğunu inkâr etmemizi gerektirmez. Zaten biz, bir kelimesi-

177 el-Bakara 2/96.

ni bile bilmediğimiz dillerin varlığına inanıyoruz. Tıpkı ne şahıslarını ne de üstün oldukları yönleri bilmeden o dillerde söz sahibi olan büyük insanların varlığına inandığımız gibi... Bu bilgiye ulaşmamızın tek yolu güvendiğimiz kaynaklardan duyduğumuz haberlerdir.

Kur'ân-ı Kerîm de böyledir. Arap dili ve edebiyatının altın çağını yaşadığı dönemde bu alanda uzman ve fevkalade üstün bir konumda olan edebiyatçılar, onun bütün kitaplardan üstün olduğuna, bütün söz türlerine fark attığına, belâğat ve fesâhat ile bu ilimlerin taşıdığı incelikler bakımından üstünlükte i'câz sınırına ulaştığına tanıklık etmişlerdir. Bütün bunlar bize, en küçük bir şüphe ve inkâra yer bırakmayacak şekilde kesin mütevatir bir haber olarak nakledilmiştir.

O hâlde, kaynakları çok ve tam anlamıyla saygın olan bu adil hükmü niçin kabul etmiyoruz?

Kabul etmemek taassup ve inat değil mi? Kaldı ki, Arap dili ile ilgili ilimler ve bu dilin üslupları konusunda uzman olan herkesin önünde, Kur'ân'daki i'câz ve belâğat inceliklerinin zevkini almak, her dönem ve coğrafyada binlerce kimsenin ulaştığı yargıya varmak için kapılar ardına kadar açıktır ve açık olmaya da devam edecektir.

وَإِذَا لَمْ تَرَ الْهِلَالَ فَسَلِّمْ لِأُنَاسٍ رَأَوْهُ بِالْأَبْصَارِ

"Eğer göremezsen sen hilâli,

Gözleri ile görenlere teslim eyle kendini"

İ'câzu'l-Kur'ân, müstakil bir konudur. Dileyenler yerinde bu konu hakkında bilgi edinebilirler.[178]

وَاللهُ الْمُسْتَعَانُ.

"Kendisinden yardım istenecek olan, ancak Allah'tır."[179]

Onuncu İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle derler: "Kur'ân'ın Araplara yönelik i'câzı, onun Allah kelamı olduğunu göstermez. Gerçekte Kur'ân, Muhammed'in sözüdür. O, kutsiyet kazanması için sözlerini Rabbine isnad etmiştir. Kur'ân'ın i'câzı, Muhammed'in beyan konusunda kavmi içinde mükemmel bir birey olmasından ileri gelir. Bundan dolayı da onun Kur'ân'ı, kavminin ürettiği sözler arasında mükemmel bir örnektir. İşte sadece bu açıdan

178 Kitabın ilgili bölümüne bk. II, 481.

179 Yusuf 12/18.

Muhammed'in kavmi onun bir benzerini yapamamıştır. Onun bu durumu, her dönemde akranları arasında sivrilmiş emsalsiz insanların durumuna benzer."

Cevap: Bu iddiaya beş açıdan cevap verilir:

a. Beyânî his ve belâgat zevki bakımından haz sahibi olan insanlar, Kur'ân üslubu ile hadis üslubu arasında büyük fark olduğunu tamamen ayırt ederler. Söz konusu bu büyük fark, yaratanın gücü ile yaratılmışın gücünde ortaya çıkar. İşte Kur'ân ve hadis... Hâlâ ikisi de elimizde... Aralarındaki bu büyük fark ile insanlara sesleniyor. Tabii ki onlarda beyanı ve kelamın zevkini hissetme yeteneği varsa...

Bu iddianın azıcık haklılık payı olsaydı, Kur'ân'ın ilk muhatabı olan ve dilsel özellikleri bozulmamış Arapların bunu dile getiren ilk insanlar olması gerekirdi. Çünkü onlar, bilinen tarihi nedenlerden dolayı Hz. Peygamber'i taciz etmeye ve susturmaya pek hırslı idiler. Ama böyle bir iddiayı dile getirmediler. Hatta onlar, böyle bir iddiayı dile getirmeyecek kadar kendilerine değer veriyorlardı. Çünkü onlar Allah Teâlâ'nın sözlerini Hz. Peygamber'in sözlerinden birini diğerine hiçbir şekilde karıştırmayacak şekilde üstün tutan özelliklerin olduğunu kesin olarak biliyorlardı. İşte böyle;

مَنْ ذَاقَ عَرَفَ وَمَنْ حُرِمَ انْحَرَفَ

"Kim tadarsa bilir, kim de mahrum kalırsa sapar."

وَكَمْ مِنْ عائِبٍ قولا صحيحا وآفَتُه من الفهْمِ السقيم

"Nice insan vardır doğru bir sözü eleştiren,

Hatasının başı, yoksun olması doğru anlamadan.

b. Kur'ân-ı Kerîm insanlara bilmedikleri bir yönden yaklaşmamıştır. Doğrusu o, onların en fazla aşina oldukları bir yönden yaklaşmış, güzel söz söyleyen ve beyan sahibi olan dilsel özellikleri bozulmamış Arapların yolunu kullanmıştır. Son derece ileri bir düzeye ulaştıkları söz sanatları açısından onlara meydan okumuştur. Üstün beyan sanatı konusunda Araplar bütün yeteneklerini konuşturmaya çalışmışlar, hayatlarını buna adamışlar hatta bu alan onların birbirleri ile yarışma ve övünme meydanı olmuştur. Tıpkı Allah'ın diğer mucizelerinde olduğu gibi... Mucizeler insanların tamamen anladıkları bir alanda gerçekleşir. Çünkü bu yolla Allah'ın mesajlarının ne kadar açık olduğunun, hiçbir karışıklık, kapalılık, şüphe ve soru işareti taşımadığının ortaya konulması hedeflenir.

رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا.

"(Yerine göre) müjdeleyici ve sakındırıcı olarak peygamberler gönderdik ki insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın! Allah, izzet ve hikmet sahibidir."[180]

Bundan aşağıdaki hususları anlıyoruz. Tarih de buna şahitlik etmektedir: Bu inkârcıların iddia ettiği gibi Kur'ân'ın kaynağı Hz. Muhammed'in zatı olsaydı beyan konusunda ileri düzeyde olan o dönemki Araplar, kendilerine verilen eleştiri yeteneği ile mükemmel his ve zevk özellikleri ile Kur'ân'ın onun sözü olduğunu bilirlerdi. Ayrıca her ne kadar uzun bir süre onunla boy ölçüşemeseler de kısa bir süre onunla boy ölçüşme imkânı bulurlardı. Zira Kur'ân, içinde bulunan binlerce âyet arasında en kısa üç âyetten meydana gelen en kısa sûrenin bir benzerini getirmeleri konusunda onlara karşı meydan okuma ile yetinmiştir. Herkesçe bilinmektedir ki, böyle bir meydan okumaya cevap vermek onlar için güç değildi. Çünkü onlar bu meydanın süvarileri, fesâhat ve beyanın önderleri idi. Eğer iftiracıların iddia ettiği gibi Kur'ân Muhammed'in ürünü olsaydı onlardan sonra gelen bütün nesillerin dillerinin susması ve seslerinin çıkmaması hususunda ne denebilir ki?

Tarihin herhangi bir döneminde ön plana çıkmış büyük insanların akranlarının, tamamen ya da büyük ölçüde onların yaptıklarının benzerini yapamayacakları farz edilmesine rağmen küçük ölçüde toplu olarak ya da birey düzeyinde onlara kolayca benzeyebilecekleri bilinmektedir.

c. Kur'ân'm kaynağı Hz. Muhammed'in zatı olsaydı, onu kendisine nispet etmesi kendisi için bir övgü kaynağı olurdu. Hatta bu sayede peygamberlik bir yana ulûhiyet iddiasında bulunabilir ve insanların gözünde bir ilah olarak peygamber olmaktan daha çok kutsiyet kazanırdı. Bu durumda bu Kur'ân'ı başkasına nispet etmek suretiyle sahte bir kutsiyet arama ihtiyacı hissetmezdi.

فَمَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا.

"Bu adamlara ne oluyor ki bir türlü laf anlamıyorlar!"[181]

180 en-Nisâ 4/165.
181 en-Nisâ 4/78.

d. Bu inkârcılar şerefli ve pâk olma bakımından tarihin tanıdığı en değerli şahıs hakkında konuştuklarının farkında değiller. Güven ve doğruluk bakımından ün salmış en yüce makama dokunduklarının farkında değiller. Şöyle ki: Hz. Muhammed, kavmi arasında yürüdüğü zaman insanlar onu parmaklarıyla gösterip "İşte o, tam anlamıyla doğru ve emin biridir" derlerdi. Sonra onun görüşüne müracaat etmişler ve verdiği hükme razı olmuşlardı.[182] İnsaflı akıl şunu söylemiş ve söylemeye devam etmektedir: "Böylesine güvenilir ve doğru biri, insanlar adına yalan söylemeyi bırakıp sonra kalkıp Allah adına yalan uydurmaz."

وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ.

"Fakat münafıklar bunu bilmezler."[183]

e. Bu iddia, Kur'ân'ın gaybî haberleri, bilimsel içeriği ve gerek sosyal gerekse bireysel anlamda insanlığın bütün alanlarında alışılmış ufku aşan hidayetinden habersiz olmanın bir sonucudur. Üstelik bu Kur'ân'ı getiren, cahiliyenin en karanlık döneminde yaşayan ümmî bir toplum içinden çıkmış okuması yazması olmayan biri. Buna Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in bazı ictihatlarında hata yaptığını tescil etmesi ile ona yönelik bazen yumuşak bazen de sert bir üslupla gerçekleştiğini hissettiğimiz uyarısı da eklenmelidir. Eğer Kur'ân Hz. Muhammed'in sözü olsaydı kendisine yönelik bu tür ifadelerin olmasına izin vermezdi. Ancak inkârcılar kendilerini harcadılar ve bütün kesin delillere rağmen Hz. Muhammed'in Kur'ân'ı uydurup Rabbine isnad ettiğini iddia ettiler. Yalan söylediler ve saptılar...

مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ.

"İyi bilin ki, bu Kur'ân uydurulmuş bir söz değildir. Sadece daha önceki kitapları tasdik eden, dine ait her şeyi açıklayan, iman edecek kimseler için hidâyet, rehber ve rahmet (olan bir kitaptır)."[184]

182 Bu durum, Kureyş boylarının Kâbe'yi yeniden inşa ettikten sonra Haceru'l-Esved'i yerine koyma konusunda fikir ayrılığına düştükleri, bu nedenle Hz. Peygamber'in hükmüne başvurdukları sırada gerçekleşmişti. Bu olay peygamberlikten önce olmuştu.

183 el-Münâfikûn 63/8.

184 Yusuf 12/111.

Bu İddianın Eki: Bu iddia, bazı kıt akıllılarda ortaya çıkan başka bir iddia ile ilişkilidir. O da şöyledir: Kur'ân ile hadis arasında görülen bu büyük fark, Kur'ân'ın Allah kelamı, hadisin ise Muhammed'in sözü olmasından kaynaklanmaz. Aksine Muhammed'in iki çeşit sözü olmasından ileri gelir. Şöyle ki: Muhammed bir sözünü mükemmel şekilde söyler; onun süslemesi, güzelleştirilmesi ve hazırlanması konusunda son derece özen gösterirdi. İşte bu, onun "Kur'ân" adını verdiği ve Allah'a isnad ettiği sözüdür.

İkinci sözü ise hazırlanmasına ve süslenmesine özen göstermediği, diline geldiği gibi ifade ettiği sözleridir. İşte buna da "Hadis-i Nebevî" adı verilir.

Bunu dile getirenler iddialarını yaymak için şöyle derler: "Edebiyatçı ve söz sanatı ustalarının eserlerinde gördüğümüz kadarıyla bu, yeni bir durum değildir. Doğrusu biz bir edebiyatçının düşünme, özen ve tefekkür sonucu çıkan sözlerinin herhangi bir düşünce işlemi sonucu olmadan doğaçlama dile getirdiği sözlerinden çok üstün olduğunu görürüz. Hatta bu sözlerin, aralarında doğu ile batı kadar fark bulunan iki farklı yazara ait olabileceğini düşünürüz."

Birinci Cevap: Bu yeni iddia, fasit bir kıyasa dayanmaktadır. Şöyle ki: burada Kur'ân'm indiği ve Arapça selikanın bozulmadığı o parlak dönemin edebiyatçıları, dilleri bozulmuş ve başka dillerle karışmış sonradan ortaya çıkan bu dönemin edebiyatçılarına benzetilmiştir. Oysa bu iki tabaka arasında ne kadar büyük fark var... Bu iki zaman arasında ne kadar büyük uçurum var...

أيها المنكح الثريا سهيلا عمرك الله كيف يلتقيان

هي شامية إذا ما استقلت وسهيل إذا ما استقل يمان

"Ey Süreyyâ'yı Süheyl'e nikâhlayan kimse!

Allah aşkına söyle, nasıl buluşur bunlar?

Biri Şâm'da tek başına görünür,

Diğeri Yemen'de tek başına görünür."

Doğaçlama söylenen söz ile özenip bezenen söz arasındaki büyük fark, Arap dilinin bozulması ve gerek Araplardan gerekse onlara yakın kimselerden oluşan sonraki nesillere yabancılara ait özelliklerin geçmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Selikaları ile Arapça konuşan hâlis Arapların

doğaçlama ve hazırlık yaparak konuşmaya bağlı olarak, beyan yöntemleri birbirinden bu kadar büyük farkla ayrılmıyordu. Doğrusu hâlis Arabın sözdeki yöntemi birdi. O da saf selika ve bozulmamış yapı idi. Hazırlık yapmayı kendisi için sözünde birbirine tamamen zıt iki üslup oluşturacak bir sanat olarak benimsemiyordu. Hazırlıkta gözettiği en büyük amaç, hedeflerinden birini kaçırmadan ve içinden gelen ve Arap karakterinin doğal sonucu olan üslubundan çıkmadan konunun bütün yönlerini kuşatmaktı. Bu üslup, aramızda bulunan sanat erbabını kendisini benzerini gerçekleştirme konusunda yorar. Böyle bir üsluba ulaşmaları ancak çok büyük zahmetlerden sonra olabilir...

Halis Arabın sözü güzelleştirmek ve ona zevk katmak için gösterdiği çaba, sözünün güzelliğini ve mükemmelliğini artırmazdı. Doğrusu bu, bizden birinin bu çabanın sözünü yükselttiğini düşündüğü ölçüde onun sözünü aşağıya çekerdi. Bundan dolayı Araplar yapmacık ve zorlama olan şeyleri diğer sözlerden ayırırlardı. Bunları meramı anlatamama ve acizlik çukuruna sürükleyen yapmacık fasihlik olarak değerlendirirlerdi. Aynı şekilde onlar kendiliğinden gelişen mükemmel üslup ve sehl-i mümteniye tutkundular.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Araplar içinde tekellüften, yapmacık sözü süslemeden en fazla uzak duran kimse idi. Hatta bunu yasaklamış, helâkin ve hüsranın nedeni olarak belirtmiştir. Burada İmam Müslim ve Ebû Dâvûd'un naklettikleri şu hadis düşünülmelidir:

هَلَكَ الْمُتَنَطِّعُونَ.

"Söz ve fiillerinde sınırı aşanlar helâk olmuştur."[185]

Sözdeki aşırılık ise konuşurken külfete girmek ve yapmacıktan fasih olmaya çalışmaktır.

İmam Buhârî ve İmam Müslim şu rivayeti nakletmişlerdir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ امْرَأَتَيْنِ رَمَتْ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى بِحَجَرٍ فَطَرَحَتْ جَنِينَهَا فَقَضَى فِيهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِغُرَّةٍ عَبْدٍ أَوْ وَلِيدَةٍ وَعَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى فِي الْجَنِينِ يُقْتَلُ فِي بَطْنِ

185 Müslim, İlim 7; Ebû Dâvûd, Sünne 5; Ahmed İbn Hanbel, I, 386.

أُمِّهِ بِغُرَّةٍ عَبْدٍ أَوْ وَلِيدَةٍ فَقَالَ الَّذِي قُضِيَ عَلَيْهِ كَيْفَ أَغْرَمُ مَا لَا أَكَلَ وَلَا شَرِبَ وَلَا نَطَقَ وَلَا اسْتَهَلَّ وَمِثْلُ ذَلِكَ يُطَلُّ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّمَا هَذَا مِنْ إِخْوَانِ الْكُهَّانِ مِنْ أَجْلِ سَجْعِهِ الَّذِي سَجَعَ.

Ebû Hureyre *radıyallahu anh*'dan rivayet edildiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Huzeylli olup birbiri ile dövüşen iki kadın hakkında hüküm verdi. Onlardan biri diğerine taş atmış, bu taş hamile olan diğerinin karnına isabet etmiş ve karnındaki çocuğun ölümüne sebep olmuştu. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzurunda davalaştılar.

Allah Rasûlü ***"Kadının karnında ölen ceninin diyeti, köle veya cariyenin gurresidir (diyetin yirmide biridir)"*** diye hüküm verdi.

Tazminatı ödemek durumunda olan kadının velisi şöyle dedi: "Ey Allah'ın Rasûlü! Ben nasıl olur da içmemiş, yememiş, konuşmamış hatta doğarken çığlık atmamış birinin diyetini öderim? Böyle bir varlığın diyetini ödemeyi bâtıl bir iş sayarım."

Bunun üzerine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Şüphesiz ki bu, yaptığı secili konuşma yüzünden kâhinlerin kardeşlerindendir"*** buyurdu."[186]

Hadisin son kısmı bir rivayete göre şöyledir:

أَسَجْعٌ كَسَجْعِ الْأَعْرَابِ.

"Bedevilerin secili konuşmaları gibi bir seci mi?"[187]

Başka bir rivayette ise şöyledir:

أَسَجْعَ الْجَاهِلِيَّةِ وَكَهَانَتِهَا.

"Cahiliyenin ve cahiliye kâhinlerinin secisi mi?"[188]

Bu rivayette Hz. Peygamber, yapmacık seciyi yermiş, bu yola başvuranı kâhinlerin kardeşleri ve cahiliye cahilleri olarak saymıştır. Hz. Peygamber'in bir şeyi yerip daha sonra onu işlemesi düşünülemez! Onun mübarek beyanı seviyesizlikten ve sırıtan yapmacıktan uzaktır. İşte hadisler elinizde, onlardan istediğinizi okuyun. Bütün hadislerin doğal güzelliğe sahip olduğunu

186 Buhârî, Tıb 46.
187 Müslim, Kasâme 37; Ebû Dâvûd, Diyât 19; Nesâî, Kasâme 39-40.
188 Ebû Dâvûd, Diyât 19.

göreceksiniz. Hadislerde bir tek yapmacık ve zorlama mahsulü bir ifade göremezsiniz. Kur'ân ise bu konuda hadisten daha yüce ve ileri bir noktadadır.

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ.

"Yemin olsun biz, ders alınsın diye Kur'ân'ın anlaşılmasını kolaylaştırdık. Haydi, var mı düşünen ve ibret alan?"[189]

İkinci Cevap: Temelinde bu iddia bilinen şu gerçeğe aykırıdır: Kur'ân'ın bir bölümü bekleme ve düşünme olmadan birden nazil olmuştur. İnen âyetlerin çoğu bu şekildedir. Kur'ân âyetlerinin bir bölümü de özlemle yolu gözlendikten ve uzun süre beklendikten sonra inmiştir. İnen âyetlerin azı bu şekildedir. Bununla birlikte her iki durumda da Kur'ân'ın üstün üslubu ve mu'ciz nazmı aynıdır.

Aşağıdaki âyetin sebeb-i nüzûlü düşünülmelidir:

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا * إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ.

"Hiçbir konuda, Allah'ın dilemesine bağlamaksızın, 'Ben yarın mutlaka şöyle şöyle yapacağım' deme!"[190]

Yahudiler Kureyş'e "Muhammed'e ruhu, Ashab-ı Kehf'i ve Zülkarneyn'i sorun" şeklinde öneride bulundular. Onlar da bu soruları Hz. Peygamber'e sordular. Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Yarın bana gelin, size bunları haber vereyim"*** şeklinde cevap verdi ama "inşâallah" demedi. Bunun üzerine vahiy bir müddet gecikti. Bu durum Hz. Peygamber'e ağır geldi. Sonra bazılarının kırk gün olarak belirlediği uzun bir sürenin ardından bu sorulara cevap olarak âyetler indi. Bu âyetler okunduğu zaman bunların üslubu ile birden inen çok sayıdaki diğer âyetlerin üslubu arasında bir fark görülmez.

Kur'ân hakkında söylenen bu sözlerin bir benzeri hadisler hakkında da söylenir. Savaş ve barış konusunda söylenen hadisler örneğinde olduğu gibi hadislerin bir kısmı düşünme, istişare ve karşılıklı fikir alışverişi sonucu söylenmiştir. Bir kısmı birçok dinî konuda görüldüğü üzere doğaçlama olarak söylenmiştir. Bir kısmı Cebrâîl'in getirdiği vahye dayanıyordu. Buna koku sürünmüş umre yapan kimse hakkındaki şu hadisi örnek olarak vermek mümkündür: Bir sahâbî, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip

189 el-Kamer 54/17.
190 el-Kehf 18/23-24.

umre esnasında sürdüğü kokunun hükmünü sordu. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bir müddet sustu ve ardından şöyle buyurdu: ***"Üzerindeki kokuyu üç kez yıka. Giydiğin cübbeyi ise çıkar ve haccında ne yapıyorsan umrende de aynısını yap!"***[191]

Hz. Peygamber'in hadisleri için söz konusu olan bu değişik koşulları biliyoruz. Koşulların değişiklik göstermesine rağmen Nebevî üslupta farklılık görülmez. Doğrusu Nebevî üslup her ne kadar beşerî üslupların zirvesinde olmasa da en üstün üsluplarından biri olarak tek bir tarzdır. Hadislerde nadiren büyük çaplı değişiklik görülür. Hz. Peygamber'in doğaçlama söyledikleri, düşünerek ve istişare ederek söyledikleri, kendisine sünnet vahyi olarak iletilenler ile büyük kalabalıkların önünde hazırlanarak yaptığı eşsiz konuşmalar arasında bir fark yoktur.

O hâlde ortada birbirine benzemeyen, tamamen birbirinden ayrılan iki üslup vardır: Bunlardan biri Kur'ân'ın tamamına hâkim olan üslup, diğeri de hadisin tamamında görülen üsluptur. Her birinin üstünlük ve ileri olmada bir derecesi, beyanı ve atmosferi vardır. Bunların her biri arasında yaratıcı ile yaratılmışlar arasındaki uzaklık kadar bir mesafe, efendi ile kölenin konumu arasındaki fark kadar ayrım vardır. Mesela; Kur'ân özel belâğî havası ve eşsiz beyânî yapısı ile ayrılır. Başka bir söz ile karıştırılacak ya da başka bir söze benzetilecek bir kapı bırakmaz. Hiç kimseye kendisinin bir benzerini getirme ya da kendisine yaklaşma fırsatı vermez. Doğrusu onu yenmeye çalışanlar yenilmiş, onun bir benzerini getirmeye çalışanların beli bükülmüş, onunla savaşanlar hezimete uğramıştır.

Her ne kadar fesâhat semasında takla atarak süzülse ve geneli itibariyle Arapların üsluplarını aşsa da hadisler kulluğun yerküresinde kalmaya devam etmektedir ve i'câz semasına ulaşamamaktadır. Hadislere Hz. Peygamber'in yakınında bulunan ashabının bir kısmının üslubu benzer. Hadisler ile rivayet edilen Arapların hikmetli sözleri arasında hissedilir bir yakınlık ve benzerlik vardır. Oysa Kur'ân farklıdır. Çünkü onun benzeri bir beyan yoktur. Zira o, kendisinin bir benzeri olmayanın sözüdür.

وكلام الملوك ملوك الكلام .

"Kralların sözü, sözlerin kralıdır."

191 Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 2, Megâzî 57; Müslim, Hac 8; Ahmed İbn Hanbel, IV, 222; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 77.

Sonuç

Öyle zannediyoruz ki, bu konuda sözü uzattık. Ancak bu uzatmanın gerekli, hatta vazgeçilmesi mümkün olmayan bir durum olduğuna inanıyoruz. Çünkü ana gayemiz davet ve irşad konusunda ihtisas yapan öğrencilerimizi donanımlı hâle getirmektir. Zira onlar vaaz kürsülerine çıkmaya hazır hâldeler. Hitap edecekleri çevreler içinde mü'min ve inkârcı, dindar ve dindar olmayan, tanrıya bağlanan ve tanrı tanımayan, İslâm'a saldıran grupların kurbanları ve yeryüzündeki aşırı uçlarca aldatılıp heder edilmiş kimseler bulunmaktadır.

Burada dikkatleri vahyin bilimsel delilleri konusunda zikrettiğimiz bazı açıklamalara çekmek istiyoruz. Bu konuda Allah'ın âyetlerine inananlardan daha çok inkâr edenlerin kabul ettiği tartışma delillerine dayandık.

Bu konuda ayrıntılı bilgi edinmek isteyenler allâme Muhammed Ferîd Vecdî'nin 1358 yılında *Ezher Dergisi*'nin X. cildinde yazdıklarına, bizim daha önce 1351 yılında *el-Hediyyetü'l-İslâmiyye Dergisi*'nin V. cildinde kaleme aldıklarımıza ve büyük üstad Muhammed Abdullah Draz'ın *en-Nebeü'l-Azîm* adlı eserinde yazdıklarına müracaat edebilir.[192]

Tevfîk Allah'tandır.

192 Bu kitaplara İslam düşünürü Mâlik İbn Nebi'nin yazdığı *ez-Zahiratü'l-Kur'âniyye* ile Zıyâuddîn Itr'ın telif ettiği *Vahyullah* da eklenebilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İLK VE SON İNEN ÂYETLER

Bu bölüm, tamamen nakle ve tevkîfiliğe dayanmaktadır. Bu konuda deliller arasında tercihte bulunmak ya da ilk bakışta aralarında çelişki varmış gibi görünen rivayetleri uzlaştırmak dışında aklın bir fonksiyonu yoktur.

Kur'ân'ın ilk ve son inen âyetlerini bilmenin yararlarından biri, bir konuda hükümleri birbirine ters iki ya da daha fazla âyetin bulunması durumunda nâsih ve mensûhu birbirinden ayırt etmektir. Bir diğer yararı ise İslâm Hukuk tarihini bilmek, tedriciliğin nasıl bir seyir izlediğini gözlemlemek, bütün bunların arkasından da gerek inatla sarıldıkları bâtıl inançları yıkmak, gerekse gerçek anlamı ile tam olarak bilemedikleri yeni şeyleri inşa etmek konusunda insanlara şefkat ve merhametle yaklaşmada ve onları şiddet ve birden parlamanın doğurduğu kötü sonuçlardan uzaklaştırmada izlediği siyasete ve tuttuğu hikmetli yola ulaşmaktır.

Bu iki yarara üçüncü bir yarar daha eklenebilir. O da Kur'ân'a verilen önemin boyutlarını ortaya koymaktır. Kur'ân'a öyle önem verilmiştir ki, onun ilk ve son nazil olan âyetleri, Mekkî-Medenî, hadarî-seferî vb. âyetleri bilindiği gibi bilinmiştir. Hiç kuşkusuz bu, Kur'ân'ın ne derece güvenilir olduğunu gösteren bir durum ve onun değişiklik ve tahriften korunduğunu ispat eden delillerden biridir.

لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ.

"Allah'ın sözlerinde asla değişme yoktur. İşte bu, büyük kurtuluşun kendisidir."[193]

İslâm'ın temel prensipleri konusunda ilk ve son inen âyetler hakkında görüş belirtmek bu bölümde taşıdığımız amaçlar arasında yer almaz. Zira bu, çok geniş kapsamlı bir çalışma ve bağımsız telif çalışmalarına konu olmaya

193 Yunus 10/64.

layık ve büyük emek isteyen bir iştir. Bu konunun ele alındığı yerlerden istenilen bilgilere ulaşılabilir. Burada ancak şu iki hususu belirtebiliriz:

a. Mutlak anlamda Kur'ân'ın ilk inen âyeti, yine mutlak anlamda Kur'ân'ın son inen âyeti. Gerçekten bu, önemli bir konudur.

b. Bazı şerî hükümler konusunda ilk ve son inen âyetlere örnekler. Burada ilk ve son olmak bazı hükümler ile sınırlandırılmıştır.

I. MUTLAK ANLAMDA İLK İNEN ÂYETLER

Bu konuda dört görüş bulunmaktadır.

A. Alak Sûresi

En doğru görüş de budur. Buna göre ilk nazil olan âyetler Alak Sûresi'nin baş tarafıdır:

اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ * خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ * اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ * الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ * عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ.

"Yaratan Rabbinin adıyla oku, insanı yapışkan bir hücreden yaratan. Oku! Rabbin sonsuz kerem sahibidir. Kalemle yazmayı öğretendir. İnsana bilmediklerini öğretendir."[194]

Bu görüşün delilleri şöyle sıralanır:

1. Hz. Âişe Hadisi: İmam Buhârî ve İmam Müslim Hz. Âişe'den şöyle nakletmişlerdir:

عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ، أَنَّهَا قَالَتْ أَوَّلُ مَا بُدِئَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم مِنَ الْوَحْيِ الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ فِي النَّوْمِ، فَكَانَ لاَ يَرَى رُؤْيَا إِلاَّ جَاءَتْ مِثْلَ فَلَقِ الصُّبْحِ، ثُمَّ حُبِّبَ إِلَيْهِ الْخَلاَءُ، وَكَانَ يَخْلُو بِغَارِ حِرَاءٍ فَيَتَحَنَّثُ فِيهِ وَهُوَ التَّعَبُّدُ اللَّيَالِيَ ذَوَاتِ الْعَدَدِ قَبْلَ أَنْ يَنْزِعَ إِلَى أَهْلِهِ، وَيَتَزَوَّدُ لِذَلِكَ، ثُمَّ يَرْجِعُ إِلَى خَدِيجَةَ، فَيَتَزَوَّدُ لِمِثْلِهَا، حَتَّى جَاءَهُ

194 el-Alak 96/1-5.

الْحَقُّ وَهُوَ فِي غَارِ حِرَاءٍ، فَجَاءَهُ الْمَلَكُ فَقَالَ اقْرَأْ. قَالَ: مَا أَنَا بِقَارِئٍ. قَالَ: فَأَخَذَنِي فَغَطَّنِي حَتَّى بَلَغَ مِنِّي الْجَهْدَ، ثُمَّ أَرْسَلَنِي فَقَالَ اقْرَأْ. قُلْتُ مَا أَنَا بِقَارِئٍ. فَأَخَذَنِي فَغَطَّنِي الثَّانِيَةَ حَتَّى بَلَغَ مِنِّي الْجَهْدَ، ثُمَّ أَرْسَلَنِي فَقَالَ اقْرَأْ. فَقُلْتُ مَا أَنَا بِقَارِئٍ. فَأَخَذَنِي فَغَطَّنِي الثَّالِثَةَ، ثُمَّ أَرْسَلَنِي فَقَالَ ﴿اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ * خَلَقَ الإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ * اقْرَأْ وَرَبُّكَ الأَكْرَمُ﴾ وفي بعض الروايات حتى بلغ ما لم يعلم. فَرَجَعَ بِهَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم يَرْجُفُ فُؤَادُهُ، فَدَخَلَ عَلَى خَدِيجَةَ بِنْتِ خُوَيْلِدٍ رضى الله عنها فَقَالَ: زَمِّلُونِي زَمِّلُونِي.

Mü'minlerin annesi Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre, o şöyle demiştir:

Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e vahyin başlaması doğru rüyalar görmekle olmuştur. Gördüğü her rüya sabahın aydınlığı gibi aynen çıkardı. Sonra ona yalnızlık sevdirildi. Artık Hira mağarasında yalnızlığa çekilir, oradan ailesinin yanına gelinceye kadar sayısı belirli gecelerde ibadet eder ve (ailesinin yanına döndükten bir süre sonra) yine azık alıp mağaraya geri giderdi. Sonra yine Hatice'nin yanma dönüp bir o kadar zaman için azık tedarik ederdi.

Sonunda Allah Rasûlü bir gün Hira mağarasında bulunduğu sırada Hak (vahiy) kendisine geldi. Ona melek geldi ve ***"Oku"*** dedi. O da ***"Ben okuma bilmem"*** cevabını verdi. Hz. Peygamber buyurdu ki:

"O zaman melek beni alıp takatim kesilinceye kadar sıktı. Sonra bırakıp yine 'Oku!' dedi. Ben de ona 'Ben okuma bilmem' dedim. Yine beni alıp ikinci defa takatim kesilinceye kadar sıktı. Sonra beni bırakıp yine 'Oku!' dedi. Ben de 'Okuma bilmem' dedim. Beni alıp üçüncü defa sıktı. Sonra beni bırakıp 'Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı bir aşılanmış yumurtadan yarattı. Oku! Rabbin sonsuz kerem sahibidir'[195] ***dedi."*** (Bazı rivayetlerde ***"Kalemle yazmayı öğretendir. İnsana bilmediklerini öğretendir"*** âyetleri de zikredilmiştir.)

Bunun üzerine Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* yüreği titreyerek korku içinde döndü ve eşi Hatice bint Huveylid'in yanına giderek ***"Beni örtün, beni örtün"*** dedi.[196]

195 el-Alak 96/1-5

196 Buhârî, Bed'u'l-Vahy 3.

2. Hz. Âişe'den nakledilen başka bir hadis: Bu hadisi Hâkim, *el-Müstedrek*'inde nakletmiş ve sahih olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Beyhakî de *Delâil*'inde bunu rivayet etmiştir:

عن عائشة رضي الله عنها أنها قالت: أَوَّلُ سُورَةٍ نَزَلَتْ مِنَ الْقُرْآنِ: {اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ}.

Hz. Âişe şöyle demiştir: "Kur'ân'dan ilk inen sûre, 'İkra bismi Rabbike'dir."[197]

3. Ebû Musa Hadisi: Bu hadisi Taberânî *el-Mu'cemu'l-kebîr* adlı kitabında senediyle birlikte Ebû Recâ el-Utâridî'den nakletmiştir:

عن أبي رجاء العطاردي قال: كان أبو موسى يقرئنا فيجلسنا حلقا وعليه ثوبان أبيضان فإذا تلا هذه السورة: {اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ} قال: هذه أول سورة نزلت على محمد صلى الله عليه وسلم.

Ebû Recâ el-Utâridî şöyle demiştir: Ebû Musa bize Kur'ân okutuyordu. Bizi halka halka oturtturuyordu. Üzerinde de iki beyaz elbise vardı. "İkra bismi Rabbike" Sûresi'ni okuyunca şöyle dedi: "Bu, Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'e inen ilk sûredir."[198]

4. Diğer Rivayetler: Bu anlamda pek çok rivayet nakledilmiştir. Bunların bir kısmında ziyade bulunmaktadır. Bu durum Zührî'nin şu rivayetinden öğrenilir:

من رواية الزهري وهي: أن النبي صلى الله عليه وسلم كان بحراء إذ أتى الملك بنمط من ديباج مكتوب فيه {اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ} إلى {مَا لَمْ يَعْلَمْ}.

"Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Hira'da idi. Birden melek üzerinde Alak Sûresi'nin ilk beş âyetinin yazılı bulunduğu ipek bir bez getirdi."[199]

197 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 576; Beyhakî, *Delâil*, II, 155.

198 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 521. Suyûtî, *el-İtkân*'da şöyle demiştir: "Taberânî bu rivayeti Buhârî'nin sıhhat şartına uygun bir senedle rivayet etmiştir." Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VII, 142; İbn Dureys, s. 37.

199 Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, VIII, 562. İbn Eşte bu rivayeti *Kitâbu'l-Mesâhîf*'te nakletmiştir. Bk. Suyûtî, *el-İtkân*, I, 77.

B. Müddessir Sûresi

Bu görüşü benimseyenler İmam Buhârî ve İmam Müslim'in Ebû Seleme İbn Abdurrahman İbn Avf'tan naklettikleri şu hadisi delil olarak ileri sürmüşlerdir:

عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ سَأَلْتُ أَبَا سَلَمَةَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَوَّلِ مَا نَزَلَ مِنَ الْقُرْآنِ قَالَ ﴿يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ﴾ قُلْتُ يَقُولُونَ ﴿اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ﴾ فَقَالَ أَبُو سَلَمَةَ سَأَلْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنْ ذَلِكَ وَقُلْتُ لَهُ مِثْلَ الَّذِي قُلْتَ فَقَالَ جَابِرٌ لَا أُحَدِّثُكَ إِلَّا مَا حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ جَاوَرْتُ بِحِرَاءٍ فَلَمَّا قَضَيْتُ جِوَارِي هَبَطْتُ فَنُودِيتُ فَنَظَرْتُ عَنْ يَمِينِي فَلَمْ أَرَ شَيْئًا وَنَظَرْتُ عَنْ شِمَالِي فَلَمْ أَرَ شَيْئًا وَنَظَرْتُ أَمَامِي فَلَمْ أَرَ شَيْئًا وَنَظَرْتُ خَلْفِي فَلَمْ أَرَ شَيْئًا فَرَفَعْتُ رَأْسِي فَرَأَيْتُ شَيْئًا فَأَتَيْتُ خَدِيجَةَ فَقُلْتُ دَثِّرُونِي وَصُبُّوا عَلَيَّ مَاءً بَارِدًا قَالَ فَدَثَّرُونِي وَصَبُّوا عَلَيَّ مَاءً بَارِدًا قَالَ فَنَزَلَتْ ﴿يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ﴾.

Yahya İbn Ebî Kesîr'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ebû Seleme İbn Abdurrahman'a ilk olarak hangi Kur'ân pasajının indiğini sordum. O da ***"Yâ eyyuhe'l-müddessir"*** diye cevap verdi. Ben, insanların ***"ikra' bismi rabbikellezi halak"***ın ilk inen âyetler olduğunu söylediklerini ifade ettim. Bunun üzerine o şöyle dedi: Bu konuyu Câbir İbn Abdullah'a sordum ve senin bana söylediklerini ben de ona söyledim. Bunun üzerine Câbir şöyle dedi: Ben sana sadece Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bize anlattıklarını anlatıyorum. O şöyle buyurmuştu:

"Bir müddet Hira mağarasında inzivaya çekildim. İnzivamı tamamlayınca dağdan indim. Birden bana seslenildi. Hemen sağıma baktım fakat hiç kimseyi görmedim. Sonra soluma baktım, yine hiç kimseyi görmedim. Ardından önüme baktım, yine hiç kimseyi görmedim. Daha sonra arkama baktım, yine hiç kimseyi görmedim. En sonunda başımı kaldırdım ve bir şey gördüm. Hemen Hatice'nin yanına gittim ve 'Beni örtün! Üzerime soğuk su serpin!' dedim. Ev halkı beni örttü ve üzerime soğuk su serpti. İşte bunun üzerine şu âyetler indi: 'Ey örtüye bürünen! (İnziva arzu eden!) Ayağa kalk ve insanları uyar! Rabbinin büyüklüğünü an!'"[200]

200 Buhârî, Tefsîru Sûre 74; Müslim, Îmân 257.

Bu rivayet konumuz olan mutlak anlamda Kur'ân'ın ilk inen âyetini belirlemede nas değildir. Doğrusu bu rivayetin fetret-i vahiyden sonra inen âyetten söz eden bir hadis olma ihtimali vardır. Çünkü fetret-i vahiyden sonra Müddessir Sûresi'nin indiği İmam Buhârî ve İmam Müslim'in naklettikleri başka bir hadisten anlaşılmaktadır: Ebû Seleme yine Câbir'den şöyle nakletmiştir:

عن أَبِي سَلَمَةَ قَالَ أَخْبَرَنِي جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحَدِّثُ عَنْ فَتْرَةِ الْوَحْيِ فَبَيْنَا أَنَا أَمْشِي سَمِعْتُ صَوْتًا مِنْ السَّمَاءِ فَرَفَعْتُ بَصَرِي قِبَلَ السَّمَاءِ فَإِذَا الْمَلَكُ الَّذِي جَاءَنِي بِحِرَاءٍ قَاعِدٌ عَلَى كُرْسِيٍّ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ فَجَئِثْتُ مِنْهُ حَتَّى هَوَيْتُ إِلَى الْأَرْضِ فَجِئْتُ أَهْلِي فَقُلْتُ زَمِّلُونِي زَمِّلُونِي فَزَمَّلُونِي فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ﴿يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ إِلَى قَوْلِهِ فَاهْجُرْ﴾. قَالَ أَبُو سَلَمَةَ وَالرِّجْزَ الْأَوْثَانَ ثُمَّ حَمِيَ الْوَحْيُ وَتَتَابَعَ.

Ebû Seleme'nin şöyle söylediği rivayet edilmiştir: Câbir İbn Abdullah bana şöyle haber verdi: Fetret-i vahiyden bahsederken Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu işittim:

"Yürürken gökten bir ses duydum. Hemen bakışlarımı göğe çevirdim. Bir de ne göreyim, Hira mağarasında bana gelen melek gök ile yeryüzü arasında bir kürsü üzerinde oturuyor. Ondan öyle korktum ki, korkumdan yere yığıldım. Sonra ailemin yanına geldim ve 'Beni örtün, beni örtün!' dedim. Onlar da beni örttüler. Bunun üzerine 'Ey örtüye bürünen! (İnziva arzu eden!) Ayağa kalk ve insanları uyar! Rabbinin büyüklüğünü an! Elbiseni tertemiz tut, maddî-manevî kirlerden arın, pis ve murdar olan her şeyden kaçın!'[201] âyetleri indi."

Ebû Seleme şöyle demiştir: "الرِّجْزَ/Ricz 'putlar' demektir.[202] Fetret-i vahiyden sonra vahiy yeniden başladı ve peş peşe geldi."[203]

201 el-Müddessir 74/1-5.

202 Ra harfi hem damme hem de kesra ile okunmuştur. Cumhura göre her ikisi de aynı manayı ifade eder. Ebu'l-Âliye, Rebî' ve Kisâî'ye göre, kesra ile okuma azap, pislik, masiyet anlamını; damme ile okuma ise put anlamını taşır. Buradaki الرِّجْزَ/ricz kelimesi, putları ve leş, kan vb. şeyleri kapsar. Bk. İbn Âşur, *et-Tahrîr*, XXIX, 298.

203 Buhârî, Tefsîru Sûre 74 (5).

Bu rivayetin zahiri, Câbir'in Kur'ân'm ilk inen pasajı olarak Müddessir Sûresi'nin olduğunu iddia ederken fetret-i vahiyden bahsettiği sırada Hz. Peygamber'in söylediklerine dayandığını göstermektedir. Öyle anlaşılıyor ki o, Hz. Peygamber'in fetretten önce vahiy hakkında anlattıklarını; Hz. Âişe'nin rivayet ettiği gibi Hira'da Alak Sûresi'nin baş tarafını ona indirdiğini duymamıştır. Bu nedenle de ilk inen sûreyi haber verirken başka bir görüş olmadığını zannederek işittiği bilgi ile yetinmiştir. Bu, onun bir içtihadı idi. Ne yazık ki o, bu ictihadında yanılmıştır. Birinci görüş için verilen deliller, bunu göstermektedir. Bilinmektedir ki, bir konuda nas içtihada öncelenir ve bir delil için ihtimaller devreye girdiği zaman onunla delil getirmek söz konusu olmaz. Sonuç itibariyle ikinci görüş çürütülmüş ve birinci görüş sabit olmuştur.

C. Fâtiha Sûresi

Bu görüşe göre ilk inen sûre, Fâtiha Sûresi'dir. Bu görüşü ileri sürenler Beyhakî'nin *Delâil*'de Ebû Meysere Amr İbn Şurahbîl'den naklettiği şu rivayete dayanmışlardır:

عن أبي ميسرة عمرو بن شرحبيل أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لخديجة: إني إذا خلوت وحدي سمعت نداء وقد والله خشيت أن يكون هذا أمرا فقالت : معاذ الله ، ما كان الله ليفعل بك ، فوالله إنك لتؤدي الأمانة ، وتصل الرحم ، وتصدق الحديث ، فلما دخل أبو بكر ، وليس رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم ذكرت خديجة حديثه له وقالت : يا عتيق اذهب مع محمد إلى ورقة ، فلما دخل رسول الله صلى الله عليه وسلم أخذ أبو بكر بيده ، فقال : انطلق بنا إلى ورقة ، فقال : ومن أخبرك ؟ قال : خديجة ، فانطلقا إليه ، فقصا عليه ، فقال : ' إذا خلوت وحدي سمعت نداء خلفي : يا محمد ، يا محمد ، فأنطلق هاربا في الأرض ' فقال : لا تفعل ، فإذا أتاك فاثبت حتى تسمع ما يقول ، ثم ائتني فأخبرني ، فلما خلا ناداه يا محمد قل : بسم الله الرحمن الرحيم . الحمد لله رب العالمين * حتى بلغ ولا الضالين.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Hz. Hatice'ye şöyle dedi: ***"Tek başıma kaldığım zaman bir ses duydum. Allah'a yemin olsun ki, bir şey olacak diye kendimden endişe ettim."*** Bunun üzerine Hz. Hatice onu şöyle

teselli etti: "Allah korusun! Allah sana bir kötülük yapacak değil. Çünkü sen, emaneti yerine getirir, akrabalık bağlarını gözetir ve söze inanırsın."

Hz. Ebû Bekir geldi. O sırada Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* evde değildi. Hz. Hatice Allah Rasûlü'nün sözlerini ona anlattı. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir şöyle dedi: "Ey Atîk! Muhammed'i Varaka'ya götür."

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* gelince Hz. Ebû Bekir onun elinden tuttu ve "Bizi Varaka'ya götür" dedi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* "Bunu sana kim haber verdi?" diye sorunca da "Hatice" şeklinde cevap verdi.

İkisi birden Varaka'ya gittiler ve ona olayı anlattılar. Hz. Peygamber ***"Tek başıma kalınca arkamdan 'Ya Muhammed! Ya Muhammed!' diye bir ses işittim. Hemen yeryüzünde kaçmaya başladım"*** diyerek olayı anlattı. Varaka "Böyle yapma! Eğer bu sözü söyleyen tekrar sana gelirse onun ne söylediğini duyuncaya kadar bekle! Sonra bana gel" dedi.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* tek başına kalınca o sesin sahibi ***'Ey Muhammed'*** diyerek besmeleden başlayıp Fâtiha'nın sonuna kadar okumasını istedi.[204]

Şu iki nedenden dolayı bu hadis, mutlak manada ilk inen Kur'ân pasajını belirlemede delil olarak kullanılamaz:

a. Bu rivayetten Hz. Peygamber'in işittiği Fâtiha Sûresi'nin peygamberliğin başlangıcında Hira mağarasında ilk kez tanıştığı vahy-i celi olduğu anlaşılmaz. Doğrusu bu rivayetten Fâtiha'nın bu ilk tanışmadan sonra, Hz. Peygamber'in Varaka'ya gitmesinin, defalarca arkasından bir ses duymasının ve onun bu sesi duyduğu zaman durup söyleneni dinlemesi talebinin akabinde indiği anlaşılır.

Burada konumuz bu değildir. Zira konumuz ilk inen Kur'ân pasajını belirlemektir.

b. Bu hadis mürseldir. İsnadından sahâbî düşmüştür. Dolayısıyla vahyin başlangıcı konusunda zikredilen ve merfû' özelliğini taşıyan Hz. Âişe hadisine muârız olacak kadar güç kazanmaz. O hâlde bu üçüncü görüş bâtıl hale gelir ve birinci görüş sabit olur.

204 Beyhakî, *Delâilu'n-nübüvve*, II, 158; Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 11. Vâhidî bu görüşün Ali İbn Ebî Tâlib'e ait olduğunu söylemiştir.

Ne var ki *Keşşâf* tefsirinin yazarı bu üçüncü görüşü müfessirlerin çoğuna dayandırmıştır.[205] Ancak İbn Hacer onun bu çabasını çürütmüş ve bu görüşü dile getirenlerin çok az sayıda kimse olduğunu açıkça ortaya koymuştur.[206]

D. Besmele

Bu görüşe göre ilk inen Kur'ân, besmeledir. Bunu savunanlar Vâhidî'nin senedi ile birlikte İkrime ve Hasan el-Basrî'den naklettikleri şu rivayete dayanmışlardır:

عن عكرمة والحسن قالا: أول ما نزل من القرآن {بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} وأول سورة اقْرَأْ.

İkrime ve Hasan el-Basrî şöyle demişlerdir: "Kur'ân'ın ilk nazil olan âyeti Bismillahirrahmanirrahim, ilk nazil olan sûresi ise İkra'dır."[207]

Bu çıkarım da iki açıdan reddedilir:

a. Bu hadis de bir önceki gibi mürseldir. Dolayısıyla merfû' bir hadisle yarışamaz.

b. Besmele doğal olarak Tevbe Sûresi hariç bütün sûrelerin baş tarafında inmiştir. Öyleyse besmele Alak Sûresi'nin baş tarafı ile birlikte nazil olmuştur. Dolayısıyla onun tek başına bağımsız olarak ilk inen Kur'ân pasajı olduğunu kabul etmek isabetli olmaz.

II. MUTLAK ANLAMDA SON İNEN ÂYET

Âlimler mutlak anlamda son inen Kur'ân âyetini belirleme konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Her bir âlim bu konuda rivayetlere dayanmıştır. Ancak bu rivayetlerin hiçbiri merfû' değildir. Bu da bu konudaki karışıklığın ve çeşitli görüşlerin ileri sürüldüğü tartışmanın bir nedeni olmuştur. Bu konuda ileri sürülen görüşler şu şekilde sıralanabilir:

205 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* IV, 270.
206 Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* VIII, 714.
207 Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 11.

A. Bakara Sûresinin 281. Âyeti

Birinci görüşe göre en son inen âyet, Bakara Sûresi'nin 281. âyetidir:

وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ.

"Allah'a döndürüleceğiniz, sonra da herkese hak ettiğinin eksiksiz verileceği ve kimsenin haksızlığa uğratılmayacağı bir günden sakının."[208]

Nesâî, İkrime kanalıyla bu görüşü İbn Abbâs'tan nakletmiştir.[209]

İbn Ebî Hâtim, Saîd İbn Cübeyr'den şöyle nakletmiştir: "Kur'ân'ın tamamının en son inen âyeti ***'Allah'a döndürüleceğiniz bir günden sakının"***[210] âyetidir. Hz. Peygamber bu âyetin inmesinden sonra dokuz gün yaşamış ve Rabîulevvel ayının ikisinde vefat etmiştir."[211]

B. Bakara Sûresinin 278. Âyeti

İkinci görüşe göre, Kur'ân'ın en son inen âyeti Bakara Sûresi'nin 278. âyetidir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ.

"Ey iman edenler! Allah'tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız mevcut faiz alacaklarınızı terk edin."

Bu görüşü İmam Buhârî, İbn Abbâs'tan, Beyhakî de İbn Ömer'den nakletmiştir.[212]

C. Bakara Sûresinin 282. Âyeti

Üçüncü görüşe göre, Kur'ân'ın en son inen âyeti Bakara Sûresi'ndeki deyn âyetidir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ

208 el-Bakara 2/281.

209 Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 307; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XI, 371. Heysemî bu rivayetin ravilerin sika olduklarını belirtmiştir. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VII, 45.

210 el-Bakara 2/281.

211 Ebu Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s. 37; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, I, 370.

212 Bk. Buhârî, Büyû' 25; İbn Mâce, Ticârât 57.

اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْأَمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَى أَجَلِهِ ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَى أَلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ.

"Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın. Bir kâtip onu aranızda adaletle yazsın. Hiçbir kâtip Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın; (her şeyi olduğu gibi) yazsın. Üzerinde hak olan kimse (borçlu) da yazdırsın, Rabbinden korksun ve borcunu asla eksik yazdırmasın. Şayet borçlu sefih veya aklı zayıf ya da kendisi söyleyip yazdıramayacak durumda ise, velisi adaletle yazdırsın. Erkeklerinizden iki de şahit bulundurun. Eğer iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkek ile -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki kadın (olsun). Çağırıldıkları vakit şahitler gelmemezlik etmesin. Büyük veya küçük, vadesine kadar hiçbir şeyi yazmaktan sakın üşenmeyin. Böyle yapmanız Allah nezdinde daha adaletli, şehadet için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha uygundur. Ancak aranızda yapıp bitirdiğiniz peşin bir ticaret olursa, bu durum farklıdır. Bu durumda onu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur. (Genellikle) alışveriş yaptığınızda şahit tutun. Ne yazan ne de şahit zarara uğratılsın. Eğer bunu yaparsanız (zarar verirseniz) şüphe yok ki bu, sizin yoldan çıkmanız demektir. Allah'tan korkun. Allah size gerekli olanı öğretiyor. Allah her şeyi bilmektedir."

Bu âyet Kur'ân'ın en uzun âyetidir. İbn Cerîr, Saîd İbn Müseyyeb'in şöyle söylediğini nakletmiştir: "Bana iletildiğine göre, Arş'tan en son ayrılan Kur'ân, deyn âyetidir."[213]

213 Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, I, 370. Suyûtî bu rivayetin sahih olduğunu söylemiştir. Bu rivayet mürseldir.

Ebû Ubeyd de *Fezâil* adlı eserinde İbn Şihâb'm şöyle söylediğini naklet-miştir: "Arş'a zaman bakımından en yakın olan Kur'ân pasajı riba ve deyn âyetidir."[214]

Bu üç görüşü Suyûtî'nin söylediği gibi birleştirebiliriz:

> "Öyle anlaşılıyor ki, bu âyetler Mushaf'taki tertibinde olduğu gibi peş peşe bir defada inmiştir. Çünkü bu âyetlerin konusu aynıdır. Öyle anlaşılıyor ki her âlim, inen âyetlerin bir kısmını son inen âyet olarak bildirmiştir. Doğru olan budur."[215]

Kanaatimce şu iki nedenden dolayı gönül, bu üç âyet içinde en son inen âyetin ***"Allah'a döndürüleceğiniz, sonra da herkese hak ettiğinin eksiksiz verileceği ve kimsenin haksızlığa uğratılmayacağı bir günden sakının"***[216] âyeti olduğuna rahatlıkla meylediyor:

a. Bu âyetler, dinin ve vahyin sona erdiğine dair işaret taşımaktadır. Çünkü ahiret hayatı için hazırlık yapmaya teşvik ediyor, Allah'a dönüşe, aldatma ve haksızlık olmadan adil karşılığın tastamam verileceğine değiniyor. Bütün bunlar bağlamında zikredilen ahkâm âyetlerinden daha çok son olmaya uygundur.

b. Yukarıda anılan İbn Ebî Hâtim rivayetinde Hz. Peygamber'in son inen âyetten sonra sadece dokuz gün yaşadığı açıkça belirtilmiştir. Diğer âyetler hakkında ise böylesine net bir açıklama bulunmamaktadır.

D. Âl-i İmrân Sûresi'nin 195. Âyeti

Dördüncü görüşe göre, en son inen âyet, Âl-i İmrân Sûresi'ndeki şu âyettir:

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ.

"Rableri, onların dualarını kabul etti. (Dedi ki:) Ben, erkek olsun kadın olsun -ki hep birbirinizdensiniz- içinizden, çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmayacağım."[217]

214 Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân,* s. 369.
215 Suyûtî, *el-İtkân,* I, 87.
216 el-Bakara 2/281.
217 Âl-i İmrân 3/195. Bk. Suyûtî, *el-İtkân,* I, 90, *ed-Durru'l-mensûr,* II, 112.

Bu görüşün delili İbn Merdûye'nin Mücâhid kanalıyla Ümmü Seleme'den naklettiği şu rivayettir: Kur'ân'ın en son inen âyeti, ***"Rableri, onların dualarını kabul etti. (Dedi ki:) Ben, erkek olsun kadın olsun -ki hep birbirinizdensiniz- içinizden, çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmayacağım..."*** âyetidir.

Ümmü Seleme "Ey Allah'ın Rasûlü! Bakıyorum da Allah hep erkeklerden bahsediyor, hiç kadınlardan söz etmiyor!" dedi. Bunun üzerine 'وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ/***(Bir de Allah'ın kiminize kiminizden daha fazla verdiği şeyleri temenni etmeyin)***'[218] âyeti, 'إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ/***(Kuşkusuz Müslüman erkeklerle Müslüman hanımlar...)***'[219] âyeti ve bu âyet [Âl-i İmrân 195] indi. Bu âyet, üç âyet içinde en son inen âyettir. Ayrıca sadece erkekler hakkında inen âyetlerden sonra inen âyetlerin sonuncusudur.

Bu rivayetin mutlak anlamda en son inen âyete delil olarak getirilmesini reddetmek çok kolaydır. Çünkü bizzat rivayetin kendisi söz konusu âyetin bahsi geçen üç âyet içerisinde en son inen âyet ve içinde kadınların zikredildiği âyetlerin sonuncusu olduğunu açıkça söylemektedir. Bir başka deyişle bu âyet, mutlak anlamda değil belirli bir konuda son inen âyettir. Bu da konumuz değildir.

E. Nisâ Sûresi'nin 93. Âyeti

Beşinci görüşe göre en son inen âyet Nisa Sûresi'nin 93. âyetidir:

وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا.

"Kim bir mü'mini kasten öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lanetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır."

Bu görüşte olanlar İmam Buhârî ve daha başka hadis imamlarının İbn Abbâs'tan naklettikleri şu rivayeti delil olarak ileri sürmüşlerdir: ***"'Kim bir mü'mini kasten öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir'*** âyeti, en son inen âyettir. Bu âyeti nesheden başka bir nas yoktur."[220]

218 en-Nisâ 4/32.
219 el-Ahzâb 33/35.
220 Buhârî, Tefsîr 4 (16).

Rivayette geçen "Bu âyeti nesheden başka bir nas yoktur" sözü, bu âyetin en son inen âyet olmasından maksadın, mutlak anlamda değil de bilerek bir mü'mini öldürmenin hükmü konusunda en son inen âyet olduğunu gösterir.

F. Nisâ Sûresinin 176. Âyeti

Altıncı görüşe göre, en son inen âyet Nisa Sûresi'nin son âyetidir:

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ.

"Senden fetva isterler. De ki: Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü açıklıyor..."[221]

Bu görüşte olanlara göre, en son inen sûre de Tevbe Sûresi'dir.

Bu görüşü benimseyenler İmam Buhârî ve İmam Müslim'in Berâ İbn Âzib'den naklettikleri şu hadise dayanmışlardır: "En son inen âyet ***'Senden fetva isterler. De ki: Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü açıklıyor...'***[222] âyeti, en son inen sûre de Tevbe Sûresi'dir."[223]

Bu rivayetin delil olarak kullanılmasını, hadiste geçen en son inen âyet ile miras konusunda en son inen âyetin, en son inen sûre ile de cihad ve savaş hukuku konusunda en son inen sûrenin olduğunu söyleyerek çürütmek mümkündür. Gerek âyet, gerekse sûre mutlak anlamda değil görece olarak en son inen âyet ve sûredir.

G. Mâide Sûresi

Yedinci görüşe göre, en son inen Kur'ân pasajı Mâide Sûresi'dir. Bu görüşü savunanlar Tirmizî ve Hâkim'in Hz. Âişe'den naklettikleri rivayete dayanmışlardır.[224]

Bu görüş, söz konusu rivayetle Mâide Sûresi'nin helâl ve haram konusunda inen en son sûre olduğunun ve bu sûrede hiçbir âyetin neshedilmediğinin kastedildiği söylenerek çürütülür. Buna göre Mâide Sûresi belirli bir konuda en son inen Kur'ân pasajıdır.

221 en-Nisâ 4/176.

222 en-Nisâ 4/176.

223 Buhârî, Tefsîr 9/1; Müslim, Ferâiz 10.

224 Taberânî, *Müsnedu'ş-Şâmiyyîn*, III, 144; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 311; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 172.

H. Tevbe Sûresi'nin Son Kısmı

Sekizinci görüşe göre en son inen Kur'ân pasajı Tevbe Sûresi'nin son kısmıdır:

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ * فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ.

"And olsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, mü'minlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir. (Ey Muhammed!) Yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter. O'ndan başka ilâh yoktur. Ben sadece O'na güvenip dayanırım. O, Yüce Arş'ın sahibidir."[225]

Bu görüşü Hâkim ile İbn Merdûye, Übeyy İbn Ka'b'tan nakletmişlerdir.[226]

Bu görüş, mutlak anlamda değil de Tevbe Sûresi'nin en son inen âyetini ifade ettiği gerekçesiyle çürütülür. Ayrıca Tevbe Sûresi'nin diğer âyetlerinden farklı olarak bu iki âyetin Mekkî olduğunu söyleyen görüş de bunu desteklemektedir. Belki de âyetin ***"Yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter"*** kısmı buna işaret etmektedir. Çünkü burada düşmanların yüz çevirip itaat etmemesi durumunda cihad emredilmemiştir.

İ. Kehf Sûresi'nin 110. Âyeti

Dokuzuncu görüşe göre, en son inen âyet Kehf Sûresi'nin sonundaki âyettir:

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَمَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا.

"De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim. (Şu var ki) bana, İlâh'ınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın."

İbn Cerîr bu görüşü Muâviye İbn Ebî Süfyân'dan nakletmiştir. İbn Kesîr bu konuda şöyle demiştir:

225 et-Tevbe 9/128-129.
226 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 338.

"Bu, sorunlu bir rivayettir. Belki de Muâviye bununla bu âyetten sonra kendisini neshedecek ve hükmünü değiştirecek bir nassın inmediğini, bu âyetin kesin olarak muhkem olduğunu kastetmiştir."[227]

Bu görüş de mutlak anlamda değil, belirli bir konuda en son inen âyeti ifade etmektedir.

J. Nasr Sûresi

Onuncu görüşe göre, en son inen Kur'ân pasajı Nasr Sûresi'dir:

إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ * وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا * فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا.

"Allah'ın yardım ve zaferi geldiği zaman ve insanların kafile kafile Allah'ın dinine girdiklerini gördüğün zaman, Rabbini hamd ile tesbih et ve O'ndan af dile. Çünkü O, tevvâbdır, tevbeleri çok kabul eder."[228]

Bu görüşü İmam Müslim, İbn Abbâs'tan nakletmiştir. Ancak bu rivayet, Hz. Peygamber'in vefatına işaret eden Kur'ân pasajları içinde en son inen sûre şeklinde anlaşılabilir. Bu sûre indiği zaman Hz. Peygamber'in ***"Bana ölümüm haber verildi"***[229] dediğinin nakledilmesi de bunu destekler. Nitekim sahâbenin bir kısmı da bunu böyle anlamıştır. Mesela; Hz. Ömer bu sûreyi dinleyince ağlamış ve şöyle demiştir: "Kemâl, zevâlin delilidir."

Bir de bu rivayet, sûre bazında en son inen Kur'ân pasajına delalet ediyor olabilir. İbn Abbâs'tan nakledilen şu rivayet de buna delalet etmektedir: "Bütün Kur'ân içinde en son inen sûre, Nasr Sûresi'dir."

K. Değerlendirme

Buraya kadar on görüşe yer verildi. Her biri tanıtıldı ve her birinin dayanağı ve kritiği zikredildi. Görüleceği üzere kişinin gönlü, mutlak anlamda

227 İbn Kesîr'in sözü şöyle devam etmektedir: "Ravilerden biri bunu karıştırmıştır. Bu nedenle de anladığına göre bunu manen rivayet etmiştir." Bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, III, 100.

228 en-Nasr 110/1-3.

229 Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 525; Beyhakî, *Delâil*, VII, 167.

Kur'ân'ın en son inen âyetinin Bakara Sûresi'nin 281. âyeti olduğunu rahatlıkla kabul etmektedir:

وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ.

"Allah'a döndürüleceğiniz, sonra da herkese hak ettiğinin eksiksiz verileceği ve kimsenin haksızlığa uğratılmayacağı bir günden sakının."[230]

Diğer görüşler, yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığı üzere belirli bir konuda en son inen Kur'ân pasajını ifade etmektedir. Bununla birlikte Kâdî Ebû Bekir *el-İntisâr* adlı eserinde başka bir görüş benimsemiştir. O, bu konuda şöyle demiştir:

> "Bu görüşlerin hiçbiri Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e merfû' olarak isnad edilen bir hadise dayanmaz. Herkes ictihadına ve zann-ı gâlibine göre görüş belirtmiştir. Muhtemelen her bir görüş sahibi, Hz. Peygamber'den vefat ettiği gün veya rahatsızlığından kısa süre önce işittiğini en son inen Kur'ân pasajı olarak bildirmiş, başkası da ondan sonra onun dinlemediği yeni âyetleri dinlemiş olabilir."

Âdeta o, birbirinden farklı bu rivayetleri şu şekilde uzlaştırmaya çalışmıştır: Rivayetlerde bahsi geçen âyet ve sûrelerin en son inen Kur'ân pasajı olması, her bir sahâbînin Hz. Peygamber'den en son olarak öğrendiği ile mukayyettir.

Bu, rahatlatıcı bir yöntemdir. Ne var ki, Allah Teâlâ'nın mübarek kitabını hangi âyet ile sona erdirmiş olduğuna bir ışık tutmamaktadır.

III. BELİRLİ KONULARDA İLK VE SON İNEN ÂYETLER

Burada şer'î hükümlerin bir kısmı hakkında ilk ve son inen âyetler konusunda iki örnek verilecektir. Bununla İslâm Hukuku'nun nasıl bir yöntem izlediğini ve hikmet dolu tedriciliğini göz önüne sermek hedeflenmiştir.

230 el-Bakara 2/281.

A. İçki

Tayâlisî, İbn Ömer'in şöyle söylediğini rivayet etmiştir: İçki konusunda üç âyet indi. İlk inen âyet, 'يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ/***(Sana şarap ve kumarın hükmünü soruyorlar)***'[231] âyetidir. Bunun üzerine içkinin haram kılındığı söylendi. Bazı sahâbîler "Ey Allah'ın Rasûlü! Allah'ın buyurduğu gibi izin ver içkiden yararlanalım" dediler. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ise sustu. Sonra يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ ***(Ey iman edenler! Ne söylediğinizi bilinceye kadar sarhoşken namaza yaklaşmayın)***[232] âyeti indi. Yine içkinin haram kılındığı söylendi. Sahâbenin bir kısmı "Ey Allah'ın Elçisi! Namaz vakti yaklaşınca içki içmeyelim" dedi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onlara bir şey söylemedi. En sonunda يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ***(Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz)***[233] âyeti indi. Bunun üzerine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"İçki haram kılındı"*** buyurdu.[234]

B. Savunma ve Cihad

Müslümanlara düşmanları tarafından reva görülen türlü türlü işkence ve zulme rağmen İslâm'ın ilk yıllarında savunma amaçlı cihada izin verilmemişti. Bunun yerine Allah Teâlâ, affı ve bağışlamayı emretmiştir. Mesela; Bakara Sûresi'nde şöyle buyurmuştur:

وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ .

"Ehl-i kitaptan çoğu, hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü, sizi imanınızdan vazgeçirip küfre

231 el-Bakara 2/219.
232 en-Nisâ 4/43.
233 el-Mâide 5/90.
234 Bk. Tayâlisî, *Müsned*, s. 264 (Hadis no: 1957).

döndürmek istediler. Yine de siz, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedip bağışlayın. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir."[235]

Bu âyet açıkça Müslümanlara savaşmayı emredinceye kadar affedip bağışlamayı emretmektedir. Aynı zamanda Allah'ın emri gelinceye kadar savaşın yasak olduğunu içermektedir. Daha sonra hicretin ikinci yılında Hac Sûresi'ndeki şu âyetler ile savunma amaçlı savaşmak farz kılınmıştır:

أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ.

"Kendilerine savaş açılan mü'minlere, savaşmaları için izin verildi. Çünkü onlar zulme maruz kaldılar. Allah onlara zafer vermeye elbette kadirdir. O mü'minler ki, tamamen haksız yere, sırf 'Rabbimiz Allah'tır' dediklerinden ötürü yerlerinden yurtlarından kovulmuşlardı. Eğer Allah insanların bir kısmının zararını diğer bir kısmı ile savmasaydı manastırlar, kiliseler, havralar ve Allah'ın adının çok anıldığı mescitler yıkılır giderdi. Dinine yardım edene Allah da elbette yardım edecektir. Muhakkak ki Allah pek kuvvetlidir, mutlak galiptir. Onlar öyle mükemmel insanlardır ki, şayet kendilerine dünyada hâkimiyet nasip edersek namazlarını hakkıyla ifa eder, zekâtlarını verir, iyi ve meşrû olanı yayar, kötülüğü önlerler. Bütün işlerin akıbeti elbette Allah'a aittir."[236]

Sonunda Allah Teâlâ hak uğruna savaşmayı çok teşvik etmiştir. Kur'ân'ın en son inen bölümlerinden olan Tevbe Sûresi'nin şu âyetleri nazil olmuştur:

وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً.

"Müşrikler nasıl sizinle topyekün savaşıyorlarsa siz de onlarla topyekün savaşın."[237]

235 el-Bakara 2/109.
236 el-Hac 22/39-41.
237 et-Tevbe 9/36.

انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ.

"Ey mü'minler! Sizler gerek hafif, gerek ağırlıklı olarak hep birlikte seferber olun, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihad edin. Eğer anlıyorsanız, sizin için hayırlı olan budur."[238]

إِلَّا تَنْفِرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.

"Eğer topyekün seferber olmazsanız, Allah sizi acı bir azaba uğratır ve sizin yerinize başka bir topluluk getirir de siz savaşa çıkmamakla O'nun dinine zerrece zarar veremezsiniz. Çünkü Allah her şeye kadirdir."[239]

IV. BİR İDDİA VE CEVABI

Geriye en son inen âyetin belirlenmesi konusunda ortaya atılan bir iddianın çürütülmesi kaldı. Bazıları Mâide Sûresi'ndeki şu âyetin neden en son inen Kur'ân pasajı olamayacağını sorar:

الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا.

"Bugün size dininizi kemâle erdirdim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim."[240]

Oysa bu âyet, hicretin X. yılında gerçekleşen Veda Haccı'nda Arafat'a çıkıldığı günde; binlerce insanın bir arada olduğu günde inmiştir ve Allah'ın dinini tamama erdirdiğinin bildirilmesi konusunda son derece açıktır.

Akla ilk gelen manaya göre dinin kemâle ermesi ancak Kur'ân'ın nüzûlünün tamamlanması, bütün hüküm ve farzların ikmali ile gerçekleşir.

238 et-Tevbe 9/41.
239 et-Tevbe 9/39.
240 el-Mâide 5/3.

Bu iddiaya şu şekilde cevap verilir: Bu âyetten sonra bazı Kur'ân âyetleri inmiştir. Hatta bu âyetin inişinden iki aydan daha fazla bir süre geçtikten sonra bazı âyetlerin indiği bilinmektedir. Biraz önce yapılan açıklamalardan "وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ/***Allah'a döndürüleceğiniz, bir günden sakının***"[241] âyetinin, en son inen âyet olduğu, Hz. Peygamber'in bu âyetin nüzûlünden sonra sadece dokuz gün yaşadığı anımsanıyordur. Bu, Kur'ân'ın nüzûlünün tamamlanmasını Mâide Sûresi'nde biraz önce bahsi geçen âyette dinin tamamlanmasının bir parçası olarak anlamamıza engel olan bir delildir. En ideal olanı bu âyette o gün dinin tamamlanmasını, dinin başarılı kılınması, tamamen yerleştirilmesi ve kâfirler istemese de bütün dinlere üstün hâle getirilmesi şeklinde anlamaktır. Hiç kuşkusuz İslâm dininin Veda Haccı'nın yapıldığı zamanda gücü iyice ortaya çıkmış, mesajları ve söylemleri her şeye üstün gelmiştir. İslâm şirk ve taraftarlarına, küfür ve askerlerine, nifak ve güruhuna karşı zafer kazanmıştır. Hatta müşrikler harem bölgesinden uzaklaşmışlar, hac ve ihrama girme konusunda Müslümanların arasında yer almamışlardır.

İbn Hacer biraz önce anılan âyetin yorumu konusunda şöyle demiştir:

> "En uygun olanı bu âyetin, Allah Teâlâ'nın Müslümanları müşrikler olmadan hac yapacak şekilde Harem bölgesine iyice yerleştirmek, şirk ehlini de oradan tamamen uzaklaştırmak suretiyle dinlerini tamamladığı şeklinde yorumlamaktır."

İbn Hacer, İbn Abbâs'tan rivayet edilen şu söz ile bu yorumu desteklemiştir: "Müslümanlar ile müşrikler birlikte haccederlerdi. Tevbe Sûresi inince müşrikler Kâbe'den uzaklaştırıldılar ve Müslümanlar harem bölgesinde hiçbir müşrik olmadan haccettiler. İşte bu da nimetin tamama erdirilmesinin bir parçasıdır:

وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي.

'Üzerinize nimetimi tamamladım.'"[242]

Allah Teâlâ'dan bize verdiği nimetleri tamamlamasını temenni ederiz. Âmin...

241 el-Bakara 2/281.
242 el-Mâide 5/3. Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 520.

V. DEĞERLENDİRME

İlk ve son inen Kur'ân âyetlerinin araştırılarak ortaya konulmasından sonra üçüncü bölümde İslâm Hukuk Tarihi uzmanlarından birinden[243] nakledilen ve Kur'ân'ın Hz. Peygamber'e iniş süresini belirleyen görüşü düzeltmek mümkündür.[244] Çünkü o, hic retin X. yılı Zilhicce ayının dokuzuncu gününü Kur'ân'ın indiği en son gün olarak kabul etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki onun "الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ دِينًا/***Bugün size dininizi kemâle erdirdim***"[245] âyetinden anladığı, "Dinin kemâle erdirilmesi, Kur'ân'ın inişinin tamamlanması ile mümkün olur" görüşüne dayanmaktadır. Ancak bu görüşün eleştirildiği yönler, daha önce anlatılanlardan bilinmektedir.

Onun belirttiği süreye yetmiş iki gün daha eklenmelidir. Bu eklenecek süre de Zilhicce'nin dokuzu ile bugünden sonra geçen seksen bir günün farkı kadardır. Şöyle ki: Yukarıda anlatıldığı üzere rivayete göre "الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ/***Bugün size dininizi kemâle erdirdim***"[246] âyeti indikten sonra Hz. Peygamber seksen bir gün, "وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ/***Allah'a döndürüleceğiniz bir günden sakının***"[247] âyeti indikten sonra ise sadece dokuz gün yaşamıştır.

Kur'ân vahyinin nüzûlünün başlamasının ise Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e Hira mağarasında Alak Sûresi'nin baş tarafını getirmesi ile birlikte gerçekleştiği bilinmektedir. Bu zamanın da Ramazan'ın on yedinci gecesine denk geldiğini söylemişlerdir. Bu konuda Enfâl Sûresi'ndeki şu âyete dayanmışlardır:

وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.

"Eğer Allah'a ve hak ile bâtılın ayrıldığı gün; iki ordunun birbiri ile karşılaştığı gün (Bedir savaşında) kulumuza indirdiğimize inanmışsanız, bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a,

243 Müellif burada Muhammed Hudarî Bek'e işaret etmektedir.
244 Ayrıntılı bilgi için eserin ilgili bölümüne bk. I, 94-95.
245 el-Mâide 5/3.
246 el-Mâide 5/3.
247 el-Bakara 2/281.

Rasûlü'ne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir. Allah her şeye hakkıyla kadirdir."[248]

Bu âyette hak ile bâtılın birbirinden ayrıldığı gün, Bedir savaşında iki ordunun birbiri ile karşılaştığı gün olarak ifade edilmiştir. Bu da megâzî ve siyer yazarlarının bir kısmının belirttiği gibi Ramazan ayının on yedinci gününe denk gelmektedir.

Hiç kuşkusuz bu âyet hakkındaki söz konusu ihtimal kabul edilir. Ancak bu ihtimal böylesine bir konuda tek başına yeterli olamaz. Çünkü bu, tercih edilmeyen bir ihtimaldir. Zira deliller bunun tersini göstermektedir. Şöyle ki: Sahih sünnette Kadir gecesinin Ramazan'ın son on günündeki tek gecelerde aranmasını açıkça belirten ifadeler vardır. Nitekim âlimlerin çoğu bu görüşü benimsemiştir. Hatta İmam Buhârî'nin sahih bir senedle naklettiği hadise göre, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğu kesindir: ***"Kadir gecesini geri kalan yedi, geri kalan dokuz içinde arayın!"***[249] Bu rivayet şu anlama gelir: Kadir gecesini Ramazan'ın yirmi birinci ya da yirmi üçüncü gecesinde arayın.

İmam Şâfiî'nin mezhebi böyledir. Bu nasların, Kadir gecesinin Ramazan'ın on yedinci gecesi olduğu görüşü ile çeliştiği konusunda herhangi bir tartışma yoktur.

Ayrıca bu görüşü ileri sürenlerin delil olarak sundukları âyet, Allah'ın iki ordunun karşılaştığı gün kuluna indirdiğinden maksadın Kadir gecesinde Peygamberi'ne indirdiği olduğu konusunda kesin bilgi ifade eden bir nas değildir. Doğrusu ön plana çıkan anlama göre "وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ/***Hak ile bâtılın ayrıldığı gün kulumuza indirdiğimiz"*** ifadesi ile Müslümanların düşmanlarına üstün geldiği, bu sayede güçlerinin, devletlerinin ve nüfuzlarının gerçekleştiği ilk tarihî karşılaşmada Allah'ın hak ile bâtılın ve İslâm ile küfrün arasını ayırdığı o günde Hz. Muhammed'e inen vahiy, melekler ve zafer kastedilmiştir. O karşılaşmanın adı, büyük Bedir savaşıdır. Müfessirlerin çoğu bu görüşü benimsemiştir. Kur'ân âyetlerinin akışı da bunu desteklemektedir. Çünkü bu âyet, Allah Teâlâ'nın ganimetlerin taksimi konusunda vermiş olduğu hükme rıza göstermeleri için Müslümanların kalbini yatıştırmak, onlara değil de belirlediği yerlere harcanmasına hükmettiği ganimetlerin 1/5'inden ümitlerini kesmelerini sağlamak ve geriye kalan 4/5'ü ile yetinmelerini temin

248 el-Enfâl 8/41.

249 Buhârî, Fadlu Leyleti'l-Kadr 3.

etmek için inmiştir. Zira bu ganimetlerin ele geçmesindeki en büyük pay, onlardan önce Allah'a aittir. Çünkü o gün mü'minlerin kalplerine sebat veren müjdeleri ve lütufları indiren, kendi katından birçok meleği gönderen ve o büyük savaşta gerçekleştiği bilinen ve zafere götüren daha pek çok sebebi onlar için var eden O'dur.

Bu savaşta büyük lütuf Allah'a ait olunca verilen mesaj da şöyle olmuştur: Ey Müslümanlar! Ele geçirilen ganimetlerin pay edilmesi konusunda onun emrine uyun!

وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.

"Eğer Allah'a ve hak ile bâtılın ayrıldığı gün; iki ordunun birbiri ile karşılaştığı gün (Bedir savaşında) kulumuza indirdiğimize inanmışsanız, bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Rasûlü'ne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir. Allah her şeye hakkıyla kadirdir."[250]

250 el-Enfâl 8/41.

BEŞİNCİ BÖLÜM

NÜZÛL SEBEBİ

Kur'ân-ı Kerîm iki bölüme ayrılır:

a. Allah katından özel bir sebebe bağlı olmadan doğrudan inen âyetler. Bu âyetler sadece insanlara hakkı göstermek için inmiştir. Bu tür âyetler çok ve bir araştırma ve açıklamaya gereksinim duymayacak kadar açıktır.

b. Özel bir sebep üzerine inen âyetler. İşte bu tür âyetler bu bölümün konusudur. Ancak burada bir sebep üzerine inen bütün âyetlerin incelenmesi amaçlanmamaktadır. Çünkü bu, kapsamlı bir araştırmadır. Zaten bir grup, bu araştırmaya yönelmiş ve bu alanda müstakil eserler vermiştir. Buhârî'nin hocası Ali İbn el-Medînî,[251] Vâhidî,[252] Ca'berî,[253] İbn Hacer[254] ve Suyûtî bu âlimler arasında yer alır. Suyûtî büyük emek ürünü, kapsamlı bir kitap telif etmiş ve bu çalışmaya *Lübâbu'n-nükûl fî esbâbi'n-nüzûl* ismini vermiştir.

Bu bölümde şu on bir açıdan *Esbâb-ı nüzûl* hakkında okuyucuya ayrıntılı bilgi verilecektir:

a. Sebeb-i nüzûlün anlamı.

b. Sebeb-i nüzûlü bilmenin faydaları.

c. Sebeb-i nüzûlü bilme yolları.

---

251 Ali İbn Abdullah İbn Ca'fer el-Medînî Ebu'l-Hasen hicrî 234 yılında vefat etmiştir. Döneminin hadis hafızıdır.

252 Ali İbn Ahmed Ebu'l-Hasen el-Vâhidî en-Nîsâbûrî hicrî 467 yılında vefat etmiştir. Esbâbu'n-nüzûl alanında yazdığı kitabı meşhur olup defalarca basılmıştır.

253 İbrahim İbn Ömer İbn İbrahim Ebu'l-İshâk el-Ca'berî hicrî 732 yılında vefat etmiş kıraat âlimidir. Aynı zamanda Şâfiî mezhebinin fakihidir. Suyûtî, Ca'berî'nin Vâhidî'nin *Esbâbu'n-nüzûl*'e dair kitabını ihtisar ettiğini, bu eserdeki rivayetlerin senedlerini hazfettiğini ve herhangi bir ilavede bulunmadığını ifade etmiştir.

254 Suyûtî, İbn Hacer'in *Esbâbu'n-nüzûl* konusunda bir kitap telif ettiğini, ancak bu kitap müsvedde iken onun vefat ettiğini ve kendisinin de bu kitabı tam olarak görmediğini söyler. Bk. Suyûtî, *el-İtkân,* I, 92.

d. Sebeb-i nüzûl ifadeleri.

e. Sebebin birden fazla, inen âyetin tek olması meselesi.

f. Sebebin bir, inen âyetlerin birden fazla olması meselesi.

g. Şâri'in lafzı ile âyetin sebebi arasındaki umûm-husûs ilişkisi.

h. Lafzın umûmiliği ve sebebin hususiliği konusundaki ihtilafın ilmî olarak ele alınması.

i. Lafzın umûmiliği ve sebebin hususiliği konusunda cumhurun görüşünün delilleri.

j. Bu konuda karşıt görüşteki insanların iddiaları ve bu iddiaların çürütülmesi.

k. Lafzın umûmî olması ile birlikte sebebin özel olmasına benzeyen durum.

I. NÜZÛL SEBEBİNİN ANLAMI

Nüzûl sebebi; meydana geldiği zamanda bir olaydan bahseden ya da bir olayın hükmünü açıklayan âyet veya âyetlerin inişine neden olan hâdise veya sorudur.

Bu, şu anlama gelir: Nüzûl sebebi, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde meydana gelen bir olay ya da ona yöneltilen bir sorudur. Bunların hemen ardından Allah Teâlâ söz konusu olayla ilgili bir açıklama ya da yöneltilen soruya cevap niteliğinde olan âyet ya da âyetleri indirmiştir. Kimi zaman olay, Evs ve Hazrec kabilelerine mensup iki gurubun arasında Allah'ın düşmanı Yahudilerin hilesi ile meydana gelen ve tarafların "Silaha sarılın! Silaha sarılın!" diye kendi kabile fertlerinden yardım istedikleri örnekte olduğu gibi yaşanan bir husumettir. Nitekim bu olay üzerine Âl-i İmrân Sûresi'nin "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تُطِيعُوا فَرِيقًا مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ/***Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden bir gruba uyarsanız imanınızdan sonra sizi yeniden inkârcılığa sevk ederler"***[255] şeklinde başlayan âyetleri nazil olmuştur.[256]

255 Âl-i İmrân 3/100.

256 Suyûtî, *Lübâbu 'n-nükûl*, s. 81.

Bu âyetler bölünme ve ayrılıktan en mükemmel biçimde uzaklaştırmakta; sevgi, birlik ve ittifakı da en güzel biçimde teşvik etmektedir.

Kimi zaman da olay, sarhoşken insanlara namaz kıldıran kimsenin sarhoşluğu örneğinde olduğu gibi yapılan çok kötü bir hata olabilir. Sarhoşken insanlara namaz kıldıran kişi Kâfirûn Sûresi'nde لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ cümlesindeki olumsuzluk ifade eden لَا harfini okumamıştı. Bu durumda mana "Ben, sizin taptıklarınıza taparım" şeklinde olmuştur. Bunun üzerine şu âyet inmiştir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ.

"Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın."[257]

Bazen söz konusu olay bazı âlimlerin hakkında müstakil eserler telif ettikleri Hz. Ömer'in muvafakatı örneğinde olduğu gibi bir temenni ve bir istek olabilir.[258] Buhârî ve diğer hadis imamlarının Enes'ten naklettikleri şu rivayet buna örnektir:

Hz. Ömer şöyle dedi: Üç konuda Rabbim temennilerimi gerçekleştirdi: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "İbrahim makamında bir namaz yeri edinelim" dedim, Allah Teâlâ ***"Siz de İbrahim'in makamında bir namaz yeri edinin (orada namaz kılın!)"***[259] âyetini indirdi. Hicab âyetinde de Rabbim benim temennim doğrultusunda emir buyurdu. Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "Ey Allah'ın Elçisi! Hanımlarına söylesen de örtünseler, zira hem iyi hem de kötü insanlar onlarla konuşuyor" dedim. Bunun üzerine hicab âyeti nâzil oldu.[260] Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hanımları kıskançlık

257 en-Nisâ 4/43. Nüzûl sebebi için bk. Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân 5; Ahmed İbn Hanbel, II, 352.

258 Suyûtî Hz. Ömer'in Kur'ân'a olan muvafkatını *Kutfu's-semer* adlı manzumesinde ele almıştır. Bedruddin el-Husnî de bunu *Feyzu'l-vehhâb fî muvâfakâti Ömer İbn el-Hattâb* adıyla şerhetmiştir. Bu eser yayınlanmıştır.

259 el-Bakara 2/125.

260 "Hicâb âyeti" şu âyettir: ***"Ey iman edenler! Siz bir yemeğe çağrılmadıkça, zamanını gözetmeksizin Peygamber'in evlerine girmeyin. Ancak davet edildiğiniz vakit girin. Yemeği yediğinizde hemen dağılın, sohbete dalmayın. Çünkü bu hareketiniz Peygamber'i üzmekte fakat o, (size bunu söylemekten) utanmaktadır. Ama Allah, hakkı söylemekten çekinmez. Peygamber'in hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Bu, hem sizin kalpleriniz hem de onların kalpleri için daha temiz bir davranıştır. Sizin Allah'ın Rasûlü'nü***

konusunda ona karşı birleşmişlerdi. Onlara, "Belki de Rabbi, o sizi boşarsa sizden daha hayırlı eşleri ona nasip eder"[261] dedim, bunun üzerine bu âyet nazil oldu.[262]

Sebeb-i nüzûl olması bakımından, Hz. Peygamber'e geçmişte gerçekleşmiş veya hâlihazırda gerçekleşen ya da gelecekle ilgili bir durum hakkında soru sormak arasında fark yoktur. Geçmişte meydana gelmiş olaya ilişkin soruya Kehf Sûresi'ndeki şu âyeti örnek olarak vermek mümkündür:

وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ.

"Sana Zülkarneyn'i soruyorlar."[263]

Hâlihazırda söz konusu olan bir duruma ilişkin soruya ise İsrâ Sûresi'ndeki şu âyet örnek gösterilebilir:

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا.

"Sana ruhu soruyorlar. De ki: Ruh Rabbimin işidir. Bu konuda size çok az bilgi verilmiştir."[264]

Gelecekle ilgili bir durum hakkındaki soruya da şu âyet örnek olarak verilebilir:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا.

"Sana kıyameti sorarlar: 'Gelip çatması ne zamandır?' (derler.)"[265]

Tarifte geçen "meydana geldiği zamanda" ifadesi ile Kur'ân'ın sebep hakkında bilgi vererek indiği zaman dilimi kastedilmektedir. Bu şekilde âyetin inmesinin, sebebin hemen peşinden gerçekleşmesi ile herhangi bir hikmetten dolayı bir süre gecikmesi arasında bir fark yoktur. Nitekim Kureyş kabilesi Hz. Peygamber'e ruh, Ashab-ı Kehf ve Zülkarneyn hakkında soru yönelt-

---

üzmeniz ve kendisinden sonra onun hanımlarını nikâhlamanız asla caiz olamaz. Çünkü bu, Allah katında büyük (bir günah)tır." (el-Ahzâb 33/53)

261 Tahrîm 66/5.

262 Buhârî, Salât 43.

263 el-Kehf 18/83. Katâde şöyle demiştir: "Yahudiler Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e Zü'l-Karneyn'i sormuşlardı. Bunun üzerine bu âyet indi." Bk. Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 251.

264 el-İsrâ 17/85.

265 en-Nâziât 79/42.

mişlerdi. Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* de "inşâallah" demeden ***"Yarın size haber vereceğim"*** demişti. Bu yüzden, İbn İshâk'ın rivayetine göre, vahiy on beş gün gecikmişti. Vahyin gecikmesi bu konudaki bir başka görüşe göre üç, diğer bir görüşe göre ise kırk gün sürmüştür. Bu durum Hz. Peygamber'e ağır gelmişti. Sonunda müşriklerin yönelttiği soruların cevapları inmişti. Bu sorulara cevap verilirken Allah Teâlâ Peygamberi'ne Allah'ın dilemesi ile istisna yapma ilkesini öğretmiştir. Bu konuda şöyle buyurmuştur:

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا * إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ عَسَى أَنْ يَهْدِيَنِ رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هَذَا رَشَدًا.

"Allah'ın dilemesine bağlamadıkça (inşâallah demedikçe) hiçbir şey için 'Bunu yarın yapacağım' deme. Bunu unuttuğun takdirde Allah'ı an ve 'Umarım Rabbim beni, doğruya bundan daha yakın olan bir yola iletir' de."[266]

Tarifte geçen "meydana geldiği zamanda" ifadesi, aynı zamanda mutlaka olması gereken bir kayıttır. Bu kayıt herhangi bir neden olmadan doğrudan inen âyet ve âyetleri tanımın dışında tutmak için gereklidir. Çünkü bu şekilde inen âyetlerin bir kısmı da geçmişte gerçekleşmiş ya da ileride gerçekleşecek bazı olaylardan söz etmektedir. Daha önce yaşamış peygamberlerin ve onların gönderildikleri toplumların öykülerinin anlatıldığı âyetler ile kıyametin ve kıyamet ile ilgili konuların işlendiği âyetleri buna örnek olarak vermek mümkündür. Kur'ân'da bu tür âyetlerin sayısı çoktur.

II. NÜZÛL SEBEBİNİ BİLMENİN FAYDALARI

Bazı insanlar nüzûl sebebini bilmenin hiçbir yararının bulunmadığını, bu tür bilgilerin nüzûl tarihinden öte geçmediğini veya tarihin akışı içinde gerçekleşen olaylardan başka bir şey olmadığını iddia etmişlerdir. Hâlbuki nüzûl sebeplerini bilmenin bir değil, çok çeşitli yararları vardır.

1. Kur'ân ile din olarak belirlenen konularda Allah'ın hikmetinin bilinmesi.

266 el-Kehf 18/23-24.

Bunun hem mü'min için hem de kâfir için yararları vardır. Şöyle ki: Mü'min kimsenin Kur'ân âyetlerinin iniş nedenini ve âyetlerdeki hükümlerin taşıdığı üstün özellikleri ve yararları kavradıkça imanı artar ve o, Allah'ın hükümlerini hayata geçirmek için ve Kitabı ile amel etmek için elinden gelen bütün gayreti gösterir. Kâfire gelince; insaflı olması durumunda bu eşsiz hikmetler onu imana yönlendirir. Çünkü İslâmî teşri'in baskı, azgınlık ve istibdata dayanmadığını, insanın maslahatını gözetmeye dayandığını öğrenir. Özellikle de bir konuda İslâmî teşri'in izlediği seyri ve aşama aşama ilerlemesini gördüğü zaman bunu bilmesi daha da kolay olur. Bu söylenene delil olarak içkinin haram kılınması ve bu konuda inen âyetler yeterlidir. Zaten bunlar bir önceki bölümde ele alınmıştı.[267] Bunları tekrar etmeye ihtiyaç yoktur. Ancak bunlardan gâfil olmamak gerekir.

2. Âyetin anlaşılmasına yardımcı olmak ve anlaşılma konusundaki problemleri çözmek.

Vâhidî şöyle demiştir: "Hikâyesi üzerinde durmadan ve nüzûl sebebini açıklamadan bir âyetin tefsiri mümkün değildir."[268] İbn Teymiyye de şöyle demiştir: "Nüzûl sebebini bilmek âyetin anlaşılmasına yardımcı olur. Çünkü sebebi bilmek sonucun bilinmesine götürür."[269]

Bu husus şu üç örnekle açıklanacaktır:

a. Allah Teâlâ, Bakara Sûresi'nde şöyle buyurmuştur:

وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ.

"Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zatı) oradadır. Şüphesiz Allah('ın rahmeti ve nimeti) geniştir. O, her şeyi bilendir."[270] Âyetteki ifadeler ilk bakışta insanın gerek ikâmet hâlindeyken gerek yolculuk esnasındayken dilediği yöne doğru namaz kılabileceğini, yönünü Kâbe'ye çevirmesine gerek olmadığını gösterir. Ancak bu âyetin sadece yolculuk sırasında kılman nafile namaz ya da kıble yönünü belirlemek için ictihad edip sonra da yanıldığı ortaya çıkan insanlar hakkında indiği bilinirse bu ilk bakışta akla gelen mananın âyette kastedilmediği ortaya çıkar. Doğrusu burada sadece nafile namaz konusunda yolculara ya

267 Ayrıntılı bilgi için eserin ilgili bölümüne bk. I, 166

268 Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl,* s. 7.

269 İbn Teymiyye, *Mukaddime fî usûli't-tefsîr*, s. 47.

270 el-Bakara 2/115.

da kıbleyi bilmediği için yön belirleme konusunda ictihad edip sonra da yanıldığı ortaya çıkan kimselere kolaylaştırma göstermek amaçlanmıştır. İbn Ömer'den nakledildiğine göre, bu âyet değişik yönlere yönelen binek üzerinde yolculuk eden kimsenin nafile namazı hakkında inmiştir.[271] Bir diğer rivayete göre ise bir topluluk kıbleyi belirleyememiş, bunun üzerine gruptakiler farklı yönlere doğru namaz kılmışlar. Sabah olunca yanlış yöne doğru namaz kıldıklarını anlamışlar ama bu şekilde namaz kılmaları mazur görülmüştür.[272] Âyetin daha başka konularda nazil olduğu da ifade edilmiştir. Ancak buraya kadar anlatılanlar yeterlidir.[273]

b. Buhârî'nin *Sahîh*'inde Mervân İbn el-Hakem'in şu âyeti anlamada güçlük çektiği nakledilmiştir:

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَيُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ.

"Sanma ki ettiklerine sevinen, yapmadıkları ile övülmek isteyenler, evet, sanma ki onlar azaptan kurtulacaklardır. Onlar için elem verici bir azap vardır."[274]

Mervân "Ettiklerine sevinen, yapmadıkları ile övünen herkes azap görecekse hepimiz azap görürüz" demişti. Onun bu sorunu İbn Abbâs kendisine âyetin iniş sebebini açıklayıncaya kadar devam etmişti. İbn Abbâs, Mervân'a bu âyetin, sorduğu sorunun cevabını gizleyen, bunun yerine kendisine başka şeyler söyleyen ve kendilerine sorulan soruya cevap verdiklerini göstermeye çalışıp bununla da yaptıklarından dolayı Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendilerini övmesini isteyen ehl-i kitap hakkında indiğini bildirmişti. İşte bu sayede Mervân'ın sorunu sona ermiş, Allah'ın bu sözü ile ne kastettiğini ve tehdidini anlamıştı.[275]

c. Urve İbn ez-Zübeyr'e şu âyetten dolayı Safa ve Merve arasında sa'y yapmanın farz olduğu sonucuna varmak problemli gelmişti:

271 Bk. Müslim, Salâtu'l-Müsâfirîn 33; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 266.

272 Tirmizî, Salât 257; İbn Mâce, İkâmetu's-Salât 60; Dârekutnî, *es-Sünen*, I, 271, 272. Tirmizî bu rivayetin zayıf olduğunu belirtmiştir.

273 Bk. Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 31-32; Suyûtî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 29-31.

274 Âl-i İmrân 3/188.

275 Bk. Buhârî, Tefsîru Sûre 3 (16).

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا.

"Şüphe yok ki, Safa ile Merve Allah'ın koyduğu nişanlardandır. Her kim Beytullah'ı ziyaret eder veya umre yaparsa onları tavaf (sa'y) etmesinde kendisine bir günah yoktur."[276]

Urve'nin sorunu âyetin iki tepe arasında sa'y yapmakta günah olmadığını açıklamasından kaynaklanıyordu. Çünkü ona göre, bir şeyin günah olmaması ile farz olması aynı şey değildi. Urve'nin bu sorunu teyzesi Hz. Âişe'ye bu âyeti soruncaya kadar devam etmişti. Hz. Âişe ona, bu âyetin günahın bulunmadığını ifade etmesinin farz olmaya engel olmadığını anlatmıştı. Burada günahın bulunmadığını ifade etmekten maksat, o günlerde Müslümanların zihninde yerleşen Safa ile Merve arasında sa'y etmenin cahiliye âdetlerinden biri olduğu düşüncesini yıkmaktır. Müslümanlar Safa tepesinde bulunan İsâf adındaki puta ve Merve tepesinde bulunan Nâile adındaki puta bakarak bu düşünceye ulaşmışlardı. Müşrikler bu iki tepe arasında sa'y yaparken ellerini bu putlara sürüyorlardı. İslâm dini gelince putları kırdı. Müslümanlar da bundan dolayı iki tepe arasında sa'y yapmaktan geri durdular. İşte bunun üzerine söz konusu âyet indi. Rivayetlerde olay bu şekilde anlatılmaktadır. Ancak Buhârî'nin *Sahîh*'inde âyetin nüzûlü aynen şu şekilde anlatılmıştır: Urve *radıyallahu anh*'ın şöyle söylediği nakledilmiştir: Hz. Âişe'ye Allah'ın, ***"Şüphe yok ki, Safa ile Merve, Allah'ın koyduğu nişanlardandır. Her kim Beytullah'ı ziyaret eder veya umre yaparsa onları tavaf (sa'y) etmesinde bir günah yoktur"***[277] âyeti hakkındaki görüşünü sorarak, "Allah'a yemin olsun ki, Safa ile Merve arasında sa'y yapmayan kimseye günah yoktur" dedim. Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle cevap verdi:

"Ey kız kardeşimin oğlu! Sen ne kötü söz söyledin öyle! Eğer anlam, senin yorumladığın gibi olsaydı âyetteki ifadenin, 'Onları sa'y etmemenizde günah yoktur' şeklinde olması gerekirdi. Allah bu âyeti Ensâr hakkında indirmiştir. Onlar, Müslüman olmadan önce, Müşellel bölgesinde tapındıkları azgın Menât[278] putu için hac yapıyorlardı ve Safa ile Merve'yi tavaf etmekten

276 el-Bakara 2/158.

277 el-Bakara 2/158.

278 Hadisin metninde geçen الطاغية/tâgiye kelimesi menâtın sıfatı olabileceği gibi muzafun ileyh de olabilir. Birincisine göre mana "azgın menât," ikincisine göre ise "azgınların menatı" şeklinde olur. Bk. Sindî, Nûreddîn Abdulhâdî, *Hâşiyetü's-sindî*

kaçmıyorlardı. Müslüman olduktan sonra bu durumu Hz. Peygamber'e arzederek, 'Ey Allah'ın Rasûlü! Biz daha önce Safa ile Merve'yi tavaf etmekten kaçınıyorduk' dediler. Bunun üzerine Allah *azze ve celle*, ***'Şüphe yok ki, Safa ile Merve, Allah'ın (hac ibadeti için) koyduğu işaretlerdendir. Her kim Beytullah'ı ziyaret eder veya umre yaparsa onları tavaf (sa'y) etmesinde kendisine bir günah yoktur'***[279] âyetini indirdi.

Rasûl-i Ekrem de Safa ile Merve arasında sa'y etmeyi bir sünnet olarak ortaya koymuştur. Dolayısıyla hiç kimsenin bunu terk etme hakkı yoktur."[280]

Menât bir putun adı idi. Amr İbn Luhay'ın[281] bölgenin denize bakan tarafına diktiği bir kaya parçası idi. Araplar bu puta tapardı. Müşellel ise Kudeyd'in denize dönük tarafına bakan bir yerin ismidir. Kudeyd ise Mekke ile Medine arasında bir yerleşim biriminin adıdır.

Bu rivayette geçen Hz. Âişe'nin "sünnet olarak ortaya koymuştur" sözü, Kur'ân'dan değil de sünnetten bir delil ile "dinî bir sorumluluk haline getirdi" ya da "farz kıldı" anlamına gelir.

Görüldüğü üzere bu rivayet Urve'nin "onları tavaf (sa'y) etmesinde kendisine bir günah yoktur" cümlesinden Safa ve Merve arasında sa'y yapmamanın günah olmadığını anladığını göstermektedir. Buna göre farziyet ortadan kalkmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki o, bu anlayışında bir konuda günahın olmadığının belirtilmesinin çoğunlukla mübah meselelerde kullanıldığına dayanmıştır. Hz. Âişe ise Safa ve Merve arasında sa'y yapmanın farz olduğunun sünnetten kaynaklandığını ve ***"onları tavaf (sa'y) etmesinde kendisine bir günah yoktur"*** cümlesinin Urve'nin anladığı gibi bu farz ile çelişmediğini anlamıştır. Çünkü bu iki tepe arasında sa'y yapmanın yasaklanması "Bunların ikisi arasında sa'y yapmama konusunda ona bir günah yoktur" cümlesi ile olurdu. Bu âyette Safa ile Merve arasında sa'y yapmada bir sakınca olmadığı belirtilmiştir. Çünkü bu konuda Ensâr'ın zihinlerinde bir çekince yerleşmişti. Nitekim Hz. Âişe'nin anlattığı nüzûl sebebi bunu açıklamaktadır.

---

ale'n-Nesâî (nşr. Abdulfettâh Ebû Gudde), Mektebetü Matbûâti İslâmiyye, Haleb, V, 239.

279 el-Bakara 2/158.

280 Buhârî, Hac 79. Ayrıca bk. Tefsîru Sûre 2 (21).

281 Cahiliye dönemi Araplarının atalarından biridir. Arap Yarımadası'na ilk defa put getiren ve ona ibadete çağıran kimsedir.

3. Hasr tevehhümünü bertaraf etmek. Zahiri hasr ifade eden âyetlerden hasr tevehhümünü gidermek.

Buna şu âyeti örnek olarak vermek mümkündür:

قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ.

"De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum."[282] İmam Şâfiî bu âyette hasrın bulunmadığı görüşünü benimsemiştir. Bu âyette hasr vardır şeklinde bir yanlış anlaşılmayı gidermek için bu âyetin inatları ile Allah'a ve Rasûlü'ne olan düşmanlıkları yüzünden Allah'ın helâl kıldıklarını haram, haram kıldıklarını da helâl sayma konusunda ısrar eden kâfirler hakkında indiğinden yararlanmıştır. Öz olarak ifade etmek gerekirse bu âyet, gerçek hasr ifade etmek amacıyla değil, Allah'ın ve Rasûlü'nün o inkârcılara karşı sert ve katı tutumunu göstermek için hasr şeklinde inmiştir. Bu konuda Suyûtî İmam Şâfiî'nin şöyle söylediğini nakletmiştir:

> "Kâfirler karşı koyup keskin bir tavır sergileyerek Allah'ın haram kıldığını helâl, helâl kıldığını haram kabul edince âyet onların amaçlarına aykırı olarak inmiştir. Âdeta âyette şöyle buyurulmuştur: 'Sizin haram kıldıklarınızdan başka helâl, sizin de helâl saydıklarınızdan başka da haram yoktur.' Bu ifade sana 'Bugün tatlı yeme!" diyen birine "Bugün tatlıdan başka bir şey yemeyeceğim' demen gibidir. Buradaki maksat bir şeyi yasaklamak ya da bir hakikati ispat etmek değil karşı koymaktır. Allah Teâlâ sanki şöyle buyurmuştur: 'Sizin helâl saydığınız leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası için kestiğiniz kurbanlar dışında haram yoktur!' Bu ifade ile Allah Teâlâ bunların dışındakilerin helâl olduğunu kastetmemiştir. Çünkü burada maksat, helâl olan şeyleri saymak değil, haram olan şeyleri tespit etmektir."

282 el-En'âm 6/145.

İmamu'l-Haremeyn [el-Cüveynî] şöyle demiştir:

> "Bu, son derece güzel bir yorumdur. Önceden bu konuda İmam Şâfiî böyle bir açıklamada bulunmasaydı haram etleri âyette anlatılanlarla sınırlamada İmam Mâlik'e muhalefet edilmesini meşru saymazdık."[283]

4. Lafzın genel oluşunu değil de sebebin husûsîliğini esas alanlara göre hükmü sebeple tahsis etmek.

Mücâdele Sûresi'nin baş tarafında bulunan zıhâr âyetlerinin nüzûl sebebi daha önce geçtiği üzere Evs İbn es-Sâmit'in eşi Havle bint Hakîm İbn Sa'lebe'ye zıhar yapmasıdır. Bu görüşte olanlara göre, âyetlerin içerdiği hüküm yalnızca o ikisine özeldir. Diğerleri hakkında geçerli olması ise kıyas ya da başka bir delil ile bilinir. Bu hükümden neyin kastedildiğinin ya da buna kıyas yapılmasının bilinebilmesi ancak nüzûl sebebinin öğrenilmesi ile mümkündür. Nüzûl sebebini bilmeden âyet, bir fayda taşımadan işlevsiz olarak kalır.

5. Nüzûl sebebinin tahsis edeni vârid olan âyetlerin hükmünün dışında olmadığının bilinmesi.

Hükmün sebebinin bâki olduğu konusunda icmâ' vardır. Dolayısıyla tahsis, sebebin dışındakiler hakkında geçerlidir. Eğer nüzûl sebebi bilinmeseydi âyetin inişine neden olan olayın tahsis ile hükmün dışında kaldığı anlaşılabilirdi. Hâlbuki biraz önce anılan icmâdan dolayı nüzûl sebebini hükmün dışında tutmak caiz değildir. Bundan dolayı İmam Gazzâlî *el-Mustasfâ* adlı eserinde içtihada dayalı tahsis hükmü ile sebebin hükmün dışında bırakılamayacağına işaret ederken şöyle demiştir:

> "[Sebebi zikretmek, ictihadla tahsis yoluyla sebebi hükmün dışında bırakmanın imkânsızlığını bilmeyi sağlar.] Bu yüzden içtihada dayanan tahsis hükmü ile sebebin dışarıda tutulmasının asla mümkün olmayacağına işaret etmiştir. Ebû Hanife, çocuk doğurması için edinilen cariyeyi 'الْوَلَدُ لِلْفِرَاشِ/***Çocuk döşeğe (kimin yatağında doğduysa ona) aittir***'[284] hadisinin hükmünden ayrı değerlendirirken hata etmiştir. Çünkü bu hadis Zem'a'nın cariyesinin doğurduğu çocuk hakkında söylenmiştir. Abd İbn Zem'a 'O, benim kardeşim, babamın cariyesinin oğludur. O,

283 Cüveynî, *el-Burhân fî usûli'l-fıkh,* I, 272-273; Suyûtî, *el-İtkân,* I, 94-95.
284 Buhârî, Büyû' 3.

babamın yatağında doğmuştur' demişti. Bunun üzerine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***'Çocuk döşeğe (kimin yatağında doğduysa ona) aittir. Zina eden için ise mahrumiyet vardır'*** buyurdu. Böylece Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* cariye için döşeği belirleyici kabul etti. Ebû Hanife ise kendisine bu sebep ulaşmadığı için cariyeyi genel ifadeden çıkarmıştır."[285]

6. Âyetin kimin hakkında indiğini kesin olarak bilmek.

Âyetin kimin hakkında indiği kesin olarak bilinince masum insanların itham edilmesine, şüphe uyandıran insanların da masum kabul edilmesine yol açacak olan karışıklık ortadan kalkar. Bu sayede Hz. Âişe, hakkında "وَالَّذِي قَالَ لِوَالِدَيْهِ أُفٍّ لَكُمَا/***Anne-babasına 'Yazıklar olsun size' diyen...***"[286] âyetinin indiğini söyleyerek kardeşi Abdurrahman'ı itham eden Mervân'a karşı cevap vermiş ve şöyle demiştir: "Allah'a yemin ederim ki, bu âyet onun hakkında değildir. Eğer bu âyetin kimin hakkında indiğini söylemek isteseydim elbette bunu yapardım."[287]

7. Ezberlemeyi ve Anlamayı Kolaylaştırmak.

Nüzûl sebebini bildiği zaman âyeti dinleyen herkesin zihninde vahiy yerleşir, anlama kolaylaşır ve ezberlemek basit hâle gelir. Çünkü sonuçları nedenlere, hükümleri olaylara, olayları şahıslara, zamanlara ve mekânlara bağlamak, konunun zihne yerleşmesini ve düşünce safhasında başkası ile karşılaştırarak hatırlanmak istendiği zaman kolayca hatırlanmasını sağlayan etkenlerdendir. Bu, psikolojide kabul edilmiş soyut konuları çağrıştırma kanunudur.

III. NÜZÛL SEBEBİNİ BİLME YOLLARI

Sahih rivayetler dışında nüzûl sebeplerini bilmenin bir yolu yoktur. Vâhidî senedi ile birlikte İbn Abbâs kanalıyla Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

285 Gazzâlî, *el-Mustasfâ,* II, 21.
286 el-Ahkâf 46/17.
287 Bk. Buhârî, Tefsiru Sûre 46.

اتقوا الحديث إلا ما علمتم فإنه من كذب علي متعمدا فليتبوأ مقعده من النار ومن كذب على القرآن من غير علم فليتبوأ مقعده من النار.

"Bildikleriniz dışında hadisten sakının. Çünkü kim bile bile benim adıma bir yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın. Kim bilmeden Kur'ân adına bir yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın."[288] İşte bundan dolayı nüzûl sebebi konusunda ancak nüzûl sürecine tanıklık etmiş, esbâb-ı nüzûlün bilgisini araştırmış kimselerden gelen rivayet ile söz söylenebilir. Buna göre bir sahâbîden nakledilen nüzûl sebebi kendisini destekleyen başka bir rivayet olmasa da kabul edilir. Çünkü sahâbînin bu konudaki sözü ictihad edilecek bir alanda değildir. Dolayısıyla onun sözü Hz. Peygamber'e ref' edilen rivayetlerin hükmü ile aynıdır. Çünkü sahâbînin bu alanda kendi kafasından söz söylemesine ihtimal verilmez. Üstelik nüzûl sebebi ancak rivayet ya da tanık olmakla bilinebilecek bir haberdir.

Nüzûl sebebi, mürsel hadis olarak, daha açık ifade ile senedinden sahâbînin düştüğü ve tâbiîde kalan rivayet ile nakledilmesi durumunda ancak şu üç şartın gerçekleşmesi ile kabul edilir:

a. Rivayetin sahih olması.

b. Başka bir mürsel rivayet ile desteklenmesi.

c. Ravinin Mücâhid, İkrime ve Saîd İbn Cübeyr gibi sahâbeden ilim öğrenen tefsir imamlarından biri olması.

IV. SEBEB-İ NÜZÛL İFADELERİ

Ravilerin sebebi nüzûlü anlatırken seçtikleri ifadeler farklılık göstermektedir. Bazen rivayette sebep lafzı açıkça söylenir. Mesela; "سَبَبُ نُزُولِ الآيَةِ كَذا/Âyetin sebeb-i nüzûlü şudur" denilir. Bu ifade sebep bildirme konusunda son derece kesindir ve bunun başka bir anlamı taşıma ihtimali yoktur. Bazen rivayette sebep sözcüğü açıkça söylenmez. Ancak bir olayın anlatılmasının ardından nzl (نَزَلَ) kökünden türemiş bir kelimenin başına fe (فَ) edatı getirilir. Bu ifade sebeb-i nüzûle delalet konusunda bir önceki ifade gibidir.

288 Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl,* s. 8.

Birazdan verilecek Câbir rivayeti buna bir örnek teşkil eder. Kimi zaman Hz. Peygamber'e bir soru sorulurdu. Bunun üzerine ona vahiy gelirdi. Hz. Peygamber de sorulan soruya kendisine inen vahiy ile cevap verirdi. Böylesi durumlarda anlatım ne sebeb-i nüzûl tamlaması ile ne de fe (ف) harfi ile gerçekleşmiştir. Ancak anlatılanların âyetin sebeb-i nüzûlü olduğu bağlam sayesinde kesin olarak anlaşılır. Buna Hz. Peygamber'e ruh hakkında soru sorulmasını anlatan İbn Mes'ûd rivayetini örnek olarak vermek mümkündür. Bu da sebeb-i nüzûlü ifade etme konusunda kesin bilgi ifade eder.

Kimi zaman ise ne açıkça sebep sözcüğü söylenir ne fe harfi kullanılır ne de soruya verilen bir cevaptan söz edilir. Bunun yerine "نَزَلَتْ هذه الآيةُ في كذا/ Bu âyet şu konuda indi" şeklinde bir ifade kullanılır. Bu ifade sebeb-i nüzûl konusunda kesin bilgi ifade etmez. Daha doğrusu bu ifadenin sebeb-i nüzûlü ifade etme olasılığı olduğu gibi başka bir anlam taşıma olasılığı da vardır. Söz konusu başka anlam da âyetin içerdiği bir hükmün açıklanmasıdır. Bu iki olasılıktan birini belirleyecek ya da tercih ettirecek tek unsur karinelerdir.

Buradan şu sonuca ulaşırız: Bir konuda iki ifade bulunur, bunlardan biri âyetin ya da âyetlerin sebeb-i nüzûlünü ifade etmede kesin bilgi ifade eder, diğeri ise o âyetin ya da âyetlerin sebeb-i nüzûlü hakkında kesin bilgi ifade etmezse bu durumda sebeb-i nüzûl konusunda kesin bilgi ifade edeni alır, diğerini de âyetin delalet ettiği manayı açıklayan bir tefsir olarak kabul ederiz. Çünkü manaya delalet etme bakımından kesin ifade, ihtimal içeren ifadeden daha güçlüdür.

Buna örnek olarak İmam Müslim'in Câbir'den naklettiği şu rivayet verilebilir:

عَنِ ابْنِ الْمُنْكَدِرِ سَمِعَ جَابِرًا يَقُولُ كَانَتِ الْيَهُودُ تَقُولُ إِذَا أَتَى الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ مِنْ دُبُرِهَا فِي قُبُلِهَا كَانَ الْوَلَدُ أَحْوَلَ فَنَزَلَتْ (نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ).

İbnu'l-Münkedir, Câbir'i şöyle derken dinlemiştir: Yahudiler "Bir kimse eşinin arka tarafından yaklaşıp önü ile temasa geçerse çocuk şaşı doğar" derlerdi. İşte bunun üzerine ***"Kadınlar sizin tarlanızdır. Öyleyse tarlanıza dilediğiniz yerden varın"***[289] âyeti indi.[290]

289 el-Bakara 2/223.

290 Müslim, Nikâh 117.

Buhârî, İbn Ömer'in şöyle söylediğini nakletmiştir: "حَرْثٌ لَكُمْ نِسَاؤُكُمْ/ ***Kadınlar sizin tarlanızdır***"[291] âyeti kadınlarla ters ilişki hakkında inmiştir.[292]

Bu âyetin inişi hakkında esas alınacak görüş Câbir'den nakledilen ilk rivayettir. Çünkü bu rivayet sebebi gösterme konusunda açıktır. İbn Ömer'in rivayeti ise kendisinin ortaya koyduğu bir görüş olarak kadınlarla ters ilişkinin haram olduğu hükmünü açıklama olarak değerlendirilir.

Eğer farklılık nas olmayan iki ya da daha fazla cümle arasında olursa, sözgelimi bir müfessir "Bu âyet şu konuda inmiştir," diğer müfessir de "Bu âyet şu konuda inmiştir" şeklinde beyanda bulunur ve her biri diğerinden farklı bir olay anlatır, âyetin lafzı da ikisine de uygun olur, bunlardan birini sebep olarak belirleyecek bir ipucu da olmazsa her iki rivayet de âyetin lafzının delalet ettiği manaların açıklaması olarak yorumlanır. Bunların her ikisini de sebep olarak değerlendirmenin hiçbir haklı tarafi yoktur. Yok eğer farklılık sebep konusunda nas olan iki ya da daha fazla cümle arasında olursa bu durumda ayrıntılar devreye girer. Bu nedenle konuyu bağımsız bir başlık altında ele almak gerekir.

V. BİR ÂYET HAKKINDA BİRDEN ÇOK SEBEBİN ZİKREDİLMESİ

Kur'ân'm bir âyeti hakkında iki rivayet nakledilir ve bu rivayetlerden her biri açık biçimde diğerinden farklı bir sebeb-i nüzûl anlatırsa, bu durumda her iki rivayet incelenir. Sonuçta şu durumlardan biri ortaya çıkar:

a. Rivayetlerden biri sahihtir, diğeri sahih değildir.

b. Rivayetlerden her ikisi de sahihtir, biri diğerine tercih edilebilir.

c. Rivayetlerden her ikisi de sahihtir, ancak birini diğerine tercih ettirecek bir kriter olmayabilir. Ancak her ikisini birlikte değerlendirme imkânı olabilir.

291 el-Bakara 2/223.
292 Buhârî, Tefsîru Sûre 65 (2).

d. Rivayetlerden ikisi de sahihtir, birini diğerine tercih ettirecek bir kriter olmayabilir ve her iki rivayeti birlikte değerlendirme imkânı da bulunmayabilir.

İşte bu şekilde dört durum söz konusudur.[293] Her durumun birazdan ele alınacak kendine özgü hükmü vardır.

A. Birinci Durum [Kabul-Red Yöntemi]

Rivayetlerden biri sahihtir, diğeri sahih olmayabilir. Bu durumda sebeb-i nüzûl konusunda sahih olan rivayet esas alınır ve sahih olmayan rivayet reddedilir.

Örnek:

Birinci Rivayet: Buhârî, Müslim ve diğer hadis imamları Cündeb'in şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* rahatsızlandı, iki veya üç gece ibadete kalkamadı. Bu sırada bir kadın gelip "Ey Muhammed! Bakıyorum da şeytanın seni terk etmiş!" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ ***"Kuşluk vaktine ve sükûna erdiğinde geceye yemin ederim ki, ey Rasûlüm! Rabbin seni terk etmedi, sana darılmadı da"***[294] âyetlerini indirdi.[295]

İkinci Rivayet: Taberânî ve İbn Ebî Şeybe, Hafs İbn Meysere'nin annesi kanalıyla Hz. Peygamber'in hizmetini gören nenesinin şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Bir enik Hz. Peygamber'in evine girmiş ve bir yatağın altına sokulup orada ölmüş. Bunun üzerine dört gün boyunca Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e vahiy gelmemiş. Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Ey Havle! Allah'ın Elçisi'nin evinde ne oldu ki, Cebrâîl bana gelmiyor?"*** diye sormuş. Olayın bundan sonrasını Havle şöyle anlatmıştır: Kendi kendime "Eve çeki düzen verip süpürsem" dedim. Süpürgeyi yatağın altına soktum ve eniği oradan çıkarttım. Biraz sonra Hz. Peygamber sakalları titrer bir hâlde geldi. Ne zaman ona vahiy gelse kendisini bir titreme tutardı. İşte bunun

293 Konuyla ilgili olarak bk. Aldemir, Halil, "Esbab-ı Nüzûl Rivayetleri Arasında Görülen Çelişkiler ve Geliştirilen Çözüm Yollarının Tahlili", EKEV, 2011, cilt: XV, sayı: 48, s. 141-159.

294 ed-Duhâ 93/1-3.

295 Buhârî, Tefsîru Sûre 93 (1).

üzerine ***"Kuşluk vaktine ve sükûna erdiğinde geceye yemin ederim ki, ey Rasûlüm! Rabbin seni terk etmedi, sana darılmadı da"***[296] âyetleri indi.[297]

Biz, bu iki rivayet ile karşı karşıyayız. Sebeb-i nüzûl konusunda ikinci rivayet yerine sahih olduğu için birinci rivayeti önceleriz. Çünkü ikinci rivayetin senedinde bilinmeyen bir ravi vardır. İbn Hacer bu konuda şöyle demiştir:

> "Cebrâîl'in enik olayı yüzünden gelmediği kıssası meşhurdur. Ancak bunun âyetin sebeb-i nüzûlü olması garibdir. İsnadında bilinmeyen ravi vardır. Dolayısıyla bu konuda esas alınması gereken Buhârî'deki rivayettir."[298]

B. İkinci Durum [Tercih Yöntemi]

Bazen iki rivayet sahih olabilir. Bunlardan birini diğerine tercih ettiren bir kriter bulunabilir. Bu durumda sebeb-i nüzûlü açıklarken tercih edilmeyen değil, tercih edilen esas alınır. Tercih kriteri ise rivayetlerden birinin sıhhatinin diğerine göre daha güçlü olması, rivayetlerden birinin râvisinin sebeb-i nüzûle tanıklık etmesi vb. şeylerdir.

Örnek:

Birinci Rivayet: Buhârî, İbn Mes'ûd'un şöyle dediğini rivayet etmiştir: Medine'de Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte yürüyordum. O sırada Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* hurma dalından yapılmış bir baston kullanıyordu. Derken bir Yahudi topluluğunun yanına geldi. Onlardan biri "Ona soru sorsanıza!" dedi. Bunun üzerine oradaki Yahudiler Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "Bize ruhtan bahset!" dediler. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bir müddet ayakta durdu ve başını kaldırdı. Bu durumdan ona vahiy geldiğini anladım. Sonunda vahiy tamamlandı ve Allah Rasûlü

296 ed-Duhâ 93/1-3.

297 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XXIV, 249. Heysemî, Hafs'ın annesini bilmediğini söylemiştir. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, V, 292. İbn Abdilberr de şöyle demiştir. "Ondan nakledilen hadisin isnadı delil olarak kullanılmaz." Bk. İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, V, 1834.

298 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 710. İbn Hacer'in ifadesi aynen şöyledir: "Bu rivayetin âyetin sebeb-i nüzulü olması gariptir, daha doğrusu Buhârî ve Müslim'deki rivayetten dolayı şâz ve merduddur."

sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: ***"Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir. Size ancak az bir bilgi verilmiştir."***[299]

İkinci Rivayet: Tirmizî'nin İbn Abbâs'tan naklettiği ve sahih olduğunu belirttiği rivayet ise şöyledir: "Kureyşliler Yahudilere 'Bize bu adama soracağımız bir şey verin!' diye müracaatta bulunmuştu. Yahudiler de onlara 'Ona ruhu sorun' demişlerdi. Bunun üzerine Kureyşliler Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e ruhu sordular. İşte bundan dolayı ***'Sana ruh hakkında soru sorarlar'***[300] âyeti indi."[301]

Bu ikinci rivayet âyetin Mekke'de indiğini ve sebeb-i nüzûlünün de Kureyşlilerin Hz. Peygamber'e soru yöneltmesi olduğunu gösterir.

Birinci rivayet ise âyetin Medine'de Yahudilerin Hz. Peygamber'e soru yöneltmesi üzerine indiği konusunda gayet açıktır. Bu rivayet diğerine şu iki açıdan tercih edilir:

a. İbn Mes'ûd rivayeti Buhârî'de geçmektedir. İbn Abbâs rivayeti ise Tirmizî'de nakledilmiştir. Buhârî'nin rivayetlerinin diğer hadis imamlarının rivayetlerinden daha sahih olduğu konusu herkes tarafından kabul edilen gerçeklerdendir.

b. İlk rivayetin ravisi İbn Mes'ûd, başından sonuna kadar sebeb-i nüzûl olayının tanığıdır. Diğer rivayette ise durum farklıdır. Rivayet İbn Abbâs'ın sebeb-i nüzûle tanık olduğunu göstermemektedir. Hiç kuşkusuz "tahammül," "eda" ve "güven" konusunda olaya tanık olmanın, olaya tanık olmamaya göre bir gücü vardır.

İşte bu iki nedenden dolayı birinci rivayeti işlevsel hâle getirir, ikinci rivayeti mühmel bırakırız.

---

299 el-İsrâ 17/85. Hadis için bk. Buhârî, Tefsîru Sûre 17 (13).

300 el-İsrâ 17/85. Hadis için bk. Buhârî, Tefsîru Sûre 17 (13).

301 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân 18. Tirmizî bu rivayet hakkında şöyle demiştir: Bu, bu senedle hasen-sahih-garibdir. Ayrıca bk. Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 383; Ahmed İbn Hanbel, I, 255.

Tercih yöntemini Zürkânî'den önce Suyûtî *Esbâbu'n-nüzûl* adlı eserinde (s. 234) dile getirmiştir. İbn Kesîr ise şöyle demiştir: "Bu iki rivayetin arası taaddüdü nüzul ile uzlaştırılır." Bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 345. Suyûtî de şöyle demiştir: "İbn Hacer de aynı şeyi söylemiştir. Ya da şu yorum dile getirilebilir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Medine'de Yahudilerin sorusu üzerine susması bu konuda daha fazla bilgi beklemesine hamledilebilir."

C. Üçüncü Durum [Cem' Yöntemi]

Sıhhat bakımından iki rivayet birbirine eşit olur, birini diğerine tercih ettirecek bir neden bulunmaz ve iki rivayetin arasını uzlaştırma imkânı bulunursa şu şekilde uzlaştırmaya gidilir: Her iki sebep gerçekleşmiş ve âyet bu iki sebepten sonra inmiştir. Çünkü olayların gerçekleşme zamanı birbirine yakındır. Bu durum sebeb-i nüzûlün birden fazla olmasına hükmetmekle gerçekleşir. Zira bu anlayış ön plana çıkmaktadır. Zaten buna engel bir durum da yoktur. Nitekim İbn Hacer şöyle demiştir: "Sebebin birden fazla olmasına bir engel yoktur."

Örnek:

Birinci Rivayet: İmam Buhârî, İkrime kanalıyla İbn Abbâs'm şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hilâl İbn Ümeyye, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzurunda karısını Şerih İbn Sehmâ ile zina etmekle suçladı. Bunun üzerine Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* ona ***"Ya delil getirirsin ya da sırtına had cezasını uygularım"*** buyurdu. Hilâl "Ey Allah'ın Rasûlü! Bizden biri hanımının yanında birini bulunca gidip delil mi arayacak?" diyerek hayretini ifade etti. Bir başka rivayete göre ise şöyle demiştir: "Seni hak ile gönderen Allah'a yemin ederim ki, ben kesinlikle doğru söylüyorum. Elbette Allah sırtımdan had cezasını kaldıracak bir hüküm indirir." Bunun üzerine Cebrâîl, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip şu âyetleri indirdi:

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ * وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ * وَيَدْرَأُ عَنْهَا الْعَذَابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ * وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ.

"Kendi eşlerini zina etmekle suçlayıp da buna dair kendileri dışında şahit bulamayan kocalar ise, kendilerinin doğru söylediklerine dair ayrı ayrı dört kere Allah adına yemin eder, şahitlik eder, beşinci kere ise, yalancı olması hâlinde, Allah'ın lanetinin kendi üzerine gelmesini isterler. Hanımının ise, kocasının bu suçlamasında yalancı olduğuna dair ayrı ayrı dört kere Allah adına yemin ve şahitlik etmesi, beşincide

ise kocasının doğru söylemesi hâlinde, Allah'ın gazabının kendi üzerine çökmesini dilemesi, kendisinden cezayı kaldırır."[302]

İkinci Rivayet: İmam Buhârî ve İmam Müslim, Sehl İbn Sa'd'ından şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Uveymir, Aclân kabilesinin reisi Âsım İbn Adiyy'in yanına varıp "Eşiyle birlikte bir adamı yakalayan kimse hakkında ne düşünüyorsunuz? O adamı öldürebilir mi? Öldürdüğü takdirde siz de onu öldürür müsünüz? Ya da bu kimse ne yapmalı? Benim için bu konuyu Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sorar mısın?" dedi. Bunun üzerine Âsım, Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanına geldi ve "Ey Allah'ın Rasûlü!" [diye söze başlayıp bu meseleyi sordu.] Hz. Peygamber bu sorulardan hoşlanmadı.

Uveymir, Âsım'a Hz. Peygamber'in ne buyurduğunu sordu. O da "Allah'ın Rasûlü bu sorulardan hoşlanmadı ve bu tür soruların sorulmasını ayıpladı" şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Uveymir "Allah'a yemin ederim ki, bu meseleyi Hz. Peygamber'e sormaktan vazgeçmeyeceğim" dedi ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanına geldi. Sonra "Ey Allah'ın Rasûlü! Adamın biri, hanımı ile birlikte bir erkeği yakalarsa, onu öldürebilir mi? Öldürdüğü takdirde kendisini öldürür müsünüz? Ya da bu adamın ne yapması gerekir?" diye sordu. Bunun üzerine Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Allah Teâlâ senin ve eşin hakkında âyet indirdi"*** buyurdu. Akabinde, Allah'ın, Kitabı'nda belirlediği gibi onlara mülâane yapmalarını emretti.[303]

Bu iki rivayet de sahihtir. Bunlardan birini diğerine tercih ettirecek bir sebep de yoktur. Gerçekleşme zamanları birbirlerine yakın olduğu için her ikisini şu şekilde değerlendirmek mümkündür: Hz. Peygamber'e ilk önce Hilal İbn Ümeyye bu konuyu sormuştur. Henüz ona cevap verilmeden ardından Uveymir gelmiş, önce Âsım aracılığıyla, sonra bizzat kendisi aynı konuda soru yöneltmiştir. Allah Teâlâ da her iki olaya birden cevap olarak bu âyeti indirmiştir.

Hiç kuşkusuz bu şekilde uzlaştırma yaparak iki rivayeti birden değerlendirmek, bunlardan birini esas alıp diğerini bırakmaktan daha iyidir. Kaldı ki bu şekilde ikisini birden kabul etmeye bir engel yoktur. Üstelik iki rivayeti de reddetmek caiz değildir. Çünkü bu rivayetler sahihtir ve aralarında bir çelişki yoktur. Rivayetlerin birini kabul edip diğerini reddetmek de uygun

302 en-Nûr 24/6-9. Bk. Buhârî, Tefsîru Sûre 24 (3).
303 Buhârî, Tefsîru Sûre 24 (1).

değildir. Çünkü bu durum, tercih sebebi olmadan tercihte bulunmak demektir. Dolayısıyla tek yol, bu rivayetlerin ikisini birden değerlendirmektir. İmam Nevevî bu görüşe meyletmiştir. Ondan önce de Hatîb el-Bağdâdî bu görüşü şöyle dile getirmiştir: "Muhtemelen bu olay, aynı zamanda ikisi için birden gerçekleşmiştir."[304]

İkinci rivayetten mülâane âyetlerinin ilk önce Hilâl hakkında indiği, daha sonra Uveymir'in geldiği ve Hz. Peygamber'in Hilâl hakkında inen âyetlerle ona fetva verdiği anlaşılmaktadır. İbnu's-Sabbâğ şöyle demiştir:

> "Hilâl olayı, âyetlerin ilk önce onun hakkında indiğini gösterir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Uveymir'e söylediği ***'Allah Teâlâ senin ve eşin hakkında âyet indirdi'*** sözünde Hilâl olayında inen âyetler kastedilmiştir. Çünkü bu, herkes hakkında geçerli bir hükümdür."

D. Dördüncü Durum [Mükerreren Nüzûl]

Rivayetlerin sıhhat bakımından eşit olması, birini tercih ettirecek bir nedenin bulunmaması ve sebepler arasındaki zaman farkından dolayı ikisini birden değerlendirme imkânının söz konusu olmaması hâlinde mükerreren nüzûle hükmedilir: Âyetin iki veya daha fazla rivayetin bahsettiği nüzûl sebebi sayısında tekrar indiği kanaatine varılır. Çünkü bu durumda rivayetlerin işlevsel hâle getirilmesi söz konusudur. Buna da bir engel yoktur. Zerkeşî *el-Burhân*'da şöyle demiştir: "Bazen bir âyet, şanını yüceltmek ve unutulma endişesi nedeniyle sebebi gerçekleşince hatırlatılmak gayesiyle iki defa indirilir."[305]

Örnek:

Birinci Rivayet: Beyhakî ve Bezzâr, Ebû Hureyre'nin şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şehid düşen ve cesedine işkence yapılan Hz. Hamza'nın başında durup ***"Allah'a and olsun ki, ben de senin yerine onlardan yetmiş kişiye müsle yapacağım!"*** dedi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* daha ayakta iken Cebrâîl, Nahl Sûresi'nin son kısmını getirdi:

304 Bk. Suyûtî, *el-İtkân,* I, 105-106.
305 Zerkeşî, *el-Burhân,* I, 115.

وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ * وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ * إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ.

"Eğer ceza verecekseniz, size yapılan işkencenin misliyle ceza verin. Ama sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır. Sabret! Senin sabrın da ancak Allah'ın yardımı iledir. Onlardan dolayı kederlenme; kurmakta oldukları tuzaktan kaygı duyma! Çünkü Allah, (kötülükten) sakınanlar ve güzel amel edenlerle beraberdir."[306]

İkinci Rivayet: Tirmizî ve Hâkim, Übeyy İbn Ka'b'ın şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Uhud savaşında Ensârdan 64 kişi, Muhâcirlerden ise 6 kişi şehit düşmüştü. Şehit düşenler arasında Hz. Hamza da vardı. Müşrikler onun cesedine işkence yapmışlardı. Bunun üzerine Ensâr şöyle demişti: Eğer bir gün onlara karşı böyle bir galibiyet alırsak and olsun ki, onlara daha fazlasını yapacağız!" Mekke'nin fethi gerçekleşince Allah Teâlâ ***"Eğer ceza verecekseniz, ..."*** âyetlerini indirdi.[307]

Birinci rivayet bu âyetlerin Uhud savaşında indiğini ifade etmektedir. İkinci rivayet ise bu âyetlerin Mekke'nin fethinde indiğini göstermektedir. Uhud savaşı ile Mekke'nin fethi arasında birkaç yıl vardır. Dolayısıyla âyetlerin her iki durum için indiğini söylemek mümkün değildir. Öyleyse âyetlerin bir defasında Uhud'da, bir defasında da Mekke'nin fethinde olmak üzere mükerrer indiğini söylemekten başka çaremiz yoktur.

Üçüncü Rivayet: Bazılarına göre Nahl Sûresi'nin tamamı Mekkî'dir. Buna göre, biraz önce bahsi geçen sûrenin sonundaki âyetler biri hicretten önce Mekke'de, biri Medine'de Uhud'da, biri de Mekke'nin fethinde olmak üzere üç kez inmiştir.

306 en-Nahl 16/126-128. Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât,* III, 13-14; Hâkim, *el-Müstedrek,* III, 197; Beyhakî, *Delâilu'n-nübüvve*, II, 592. Heysemî şöyle demiştir: "Bu rivayette Ebû Sâlih İbn Beşîr vardır ki, o zayıf bir ravidir." Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VI, 173.

307 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân 17; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 376; Ahmed İbn Hanbel, V, 112; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 359, 446; İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 239; Beyhakî, *Delâilu'n-nübüvve*, III, 389. Hâkim bu rivayetin sahih olduğunu belirtmiş, Zehebî de bu konuda ona muvafakat etmiştir. Tirmizî ise bu rivayetin hasen-garîb bir hadis olduğunu belirtmiştir.

Bazı âlimler de sonundaki üç âyet hariç bu sûrenin Mekkî olduğunu, bu âyetlerin ise Medenî olduğunu söylemişlerdir. Buna göre âyetin iniş sayısı sadece ikidir.

E. Mükerrer Nüzûlü Reddedenlere Cevap

Âyetin yeni nüzûl sebebinden önce mevcut olması, Hz. Peygamber'in ve sahâbenin onu ezbere bilmesi, dolayısıyla yeniden inmesine ihtiyaç kalmadan ona müracaatın mümkün olması vb. gerekçelerle mükerrer nüzûlün abes olduğu şeklinde bir sorundan söz edilmiştir.

Buna şu şekilde cevap verilir: Âyetlerin tekrar inmesinde büyük hikmet vardır. O da Allah Teâlâ'nın kullarını uyarması, âyetlerin içinde bulunan yararlı tavsiyelere ve şiddetle ihtiyaç duydukları çok sayıdaki faydalı bilgiye dikkatlerini çekmesidir. Sözgelimi biraz önce ele alınan Nahl Sûresi'nin sonundaki âyetlerin tekrar inmesindeki hikmet, Allah'ın kulların dikkatini şu hususlara çekmesi olarak görülebilir: Adaleti sağlamaya yönelik yüce yönlendirmelere, öfke anında kişinin kendine hâkim olması gerektiğine, Allah'ın insanları kısas yaparken bile gördüğüne, sabır ve sebatla takvalı olmanın gereğine, kendisinden sakınan ve yaptığı işleri güzel yapanlara Allah'ın yardım ve zaferi konusunda O'na dayanmaya.

Rabbimiz bizi böylesi kullardan eylesin... Âmin...

Bu hikmetlere yukarıda Zerkeşî'nin âyetin değerini yüceltmek ve unutulma endişesi nedeniyle onu hatırlatmak şeklinde belirttiği mükerrer nüzûlün ana hikmetleri de eklenmelidir.

VI. SEBEBİN TEK, İNEN ÂYETLERİN ÇOK OLMASI

Biraz önce anlatılanların tersine bazen bir olay ya da soru iki veya daha fazla âyetin inmesi için sebep olabilir. Buna engel bir durum yoktur. Çünkü bu, insanları ikna etme, doğru yola iletme, ihtiyaç anında hakkı açıklama gibi konularda söz konusu olan hikmete aykırı değildir. Hatta kimi zaman ikna konusunda daha etkili, açıklama konusunda daha iyi olabilir.

Sebebin tek, inen âyetlerin iki olmasına örnek olarak şu durum verilebilir: İbn Cerîr et-Taberî, Taberânî ve İbn Merdûye, İbn Abbâs'ın şöyle

dediğini rivayet etmişlerdir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bir ağacın gölgesinde oturmakta iken ***"Size şeytan gözü ile bakan bir insan gelecek. O geldiği zaman onunla konuşmayın"*** buyurdu. Çok geçmeden mavi gözlü bir adam çıkageldi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onu çağırıp ***"Neye dayanarak sen ve yandaşların bana hakaret ediyor?"*** diye sordu. Adam gitti ve yandaşlarını alıp geldi. Hepsi birden hakaret etmediklerine dair Allah'a yemin ettiler. Sonunda Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onları affetti. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyeti indirdi:

يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ وَهَمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا وَمَا نَقَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْرًا لَهُمْ وَإِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبْهُمُ اللَّهُ عَذَابًا أَلِيمًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ فِي الْأَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ.

"(Ey Muhammed! O sözleri) söylemediklerine dair Allah'a yemin ediyorlar. Hâlbuki o küfür sözünü elbette söylediler ve Müslüman olduktan sonra kâfir oldular. Başaramadıkları bir şeye (Peygamber'e suikast yapmaya) de yeltendiler. Ve sırf Allah ve Rasûlü kendi lütuflarından onları zenginleştirdiği için öç almaya kalkıştılar. Eğer tevbe ederlerse onlar için daha hayırlı olur. Yüz çevirirlerse Allah onları dünyada da ahirette de elem verici bir azaba çarptıracaktır. Yeryüzünde onların ne dostu ne de yardımcısı vardır."[308]

Ahmed İbn Hanbel ve Hâkim bu rivayeti aynen bu şekilde nakletmiş ve şöyle demişlerdir: Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyeti indirdi:

يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلَى شَيْءٍ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْكَاذِبُونَ * اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنْسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ أُولَئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ.

"O gün Allah onların hepsini yeniden diriltecek, onlar da dünyada size yemin ettikleri gibi, O'na yemin edeceklerdir. Kendilerinin bir şey (hakikat) üzerinde olduklarını sanırlar. İyi bilin ki onlar gerçekten yalancıdırlar. Şeytan onları etkisi altına aldı da kendilerine Allah'ı anmayı

308 et-Tevbe 9/74.

unutturdu. İşte onlar şeytanın yandaşlarıdır. İyi bilin ki şeytanın yandaşları hep kayıptadırlar."[309]

Sebebin tek, hakkında inen âyetlerin ikiden fazla olmasına ise şu şekilde bir örnek verilebilir: Hâkim ve Tirmizî şu rivayeti nakletmişlerdir: Ümmü Seleme "Ey Allah'ın Rasûlü! Hicret konusunda Allah Teâlâ'nın kadınları zikrettiğini hiç duymadım" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyeti indirdi:

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُوذُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ.

"Rableri, onların dualarını kabul etti. (Dedi ki:) Ben, erkek olsun kadın olsun -ki hep birbirinizdensiniz- içinizden, çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmayacağım. Onlar ki, hicret ettiler, yurtlarından çıkarıldılar, benim yolumda eziyete uğradılar, çarpıştılar ve öldürüldüler; and olsun, ben de onların kötülüklerini örteceğim ve onları altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Bu mükâfat, Allah tarafındandır. Allah; karşılığın güzeli O'nun katındadır."[310]

Yine Hâkim, Ümmü Seleme'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ey Allah'ın Rasûlü! Erkeklerden söz ediyor ama kadınlardan hiç söz etmiyorsun" dedim. Bunun üzerine şu iki âyet nazil oldu:

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا.

"Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar, mü'min erkekler ve mü'min kadınlar, taata devam eden erkekler ve taata devam eden kadınlar, doğru erkekler ve doğru kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar,

309 el-Mücâdele 58/18-19.
310 Âl-i İmrân 3/195.

mütevazı erkekler ve mütevazı kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve (ırzlarını) koruyan kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkekler ve zikreden kadınlar var ya; işte Allah, bunlar için bir mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır."[311]

أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى.

"Ben, erkek olsun kadın olsun içinizden, çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmayacağım."[312]

Yine Hâkim, Ümmü Seleme'nin şöyle söylediğini nakletmiştir: "Erkekler savaşıyor, kadınlar savaşmıyor. Mirasın da ancak yarısı bizim" dedim. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyetleri indirdi:

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ.

"Allah'ın sizi, birbirinizden üstün kıldığı şeyleri (başkasında olup da sizde olmayanı) hasretle arzu etmeyin."[313]

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ.

"Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar..."[314]

VII. LAFIZ VE SEBEP BAĞLAMINDA UMUM-HUSUS KONUSU

Bu, usul âlimlerinin bağımsız olarak ele aldıkları bir konudur. Çünkü onların görevi Şâri'nin lafızları ile hükümlere istidlalde bulunmaktır. Burada konunun elverdiği ölçüde sebeb-i nüzûl münasebeti, bir nüzûl sebebi üzerine inen ve umum-husus bakımından onunla uyumlu olan ve olmayan âyetler meselesi ele alınacaktır. Bilinmelidir ki, Şâri'nin bir soru ya da sebep üzerine cevap olarak gelen lafzı bazen bağımsız olur veya hakkında indiği sebep veya

311 el-Ahzâb 33/35.
312 Âl-i İmrân 3/195.
313 en-Nisâ 4/32.
314 el-Ahzâb 33/35.

soru ile alakasının olup olmadığına bakmadan tek başına mana ifade eder. Bazen de bağımsız olmaz. Yani kendisi ile birlikte hakkında indiği sebep veya soru dikkate alınmadan bir anlam ifade etmez.

Her iki durumun hükmü vardır.

a. Bağımsız Olmayan Cevap

Bu şekildeki bir lafız bütün usul âlimlerinin ittifakına göre umum ifade etme konusunda soru ile eşittir. Ayrıca usulcüler katında baskın olan görüşe göre, husûsî mana ifade etmesi konusunda da ona eşittir.

Mesela; biri "Deniz suyu ile abdest almak caiz mi?" diye sorsa, ona da "evet" ya da "caizdir" şeklinde cevap verilse şöyle bir anlam ortaya çıkar: Sadece soru sorana özgü olarak değil, dileyen bütün insanlar için deniz suyu ile abdest almak caizdir. Çünkü deniz suyu ile abdest almanın caiz olup olmadığı konusunda sorulan soru, soru soran kişinin hususiliğini dikkate almadan mutlak olarak sorulmuştur. Cevabı da böyledir ve bağımsız değildir.

Eğer soru soran "Deniz suyu ile abdest alayım mı?" diye sorsa ve ona "alabilirsin" şeklinde cevap verilse şöyle bir anlam ortaya çıkar: Deniz suyu ile abdest almak, sadece soru soran kimse için geçerlidir. Çünkü soru, sadece soran kimseye özgüdür. Cevabı da öyledir ve bağımsız değildir. Soru soranın dışındakilerin hükmü bu cevaptan bilinmez. Kıyas ya da "Benim bir kişi hakkındaki hükmüm, topluluk hakkındaki hükmüme benzer"[315] hadisi gibi başka bir delilden onların hükmü bilinebilir. Bütün bunların tamamı cevap konusunda bağımsız değildir.

b. Bağımsız Cevap

Bazen Şâri'nin lafzı, umum veya husus ifade etme konusunda sebeple aynı olur. O hâlde böylesi bir durumda ona eşit olur. Mesela; umum ifade eden bir lafız, hüküm konusunda umum ifade eden sebebin bütün fertlerini kapsar. Husûs ifade eden bir lafız, hüküm konusunda sadece husûs ifade eden sebebin

315 Her ne kadar usul âlimleri bunu delil olarak kullansalar da muhaddislerin çoğunun ifade ettiğine göre bu söz hadis değildir. Bu sözün anlamı şu hadisin anlamına benzer: ***"Benim yüz kadın için söylediğim söz, bir kadın için söylediğim söz gibidir."*** Tirmizî, Siyer 37. Tirmizî bunun hasen-sahih olduğunu belirtmiştir.

ferdi ile sınırlıdır. Bu konuda âlimler arasında ittifak vardır. Çünkü sebep ile sebebe binaen inen Şâri'nin lafzı arasında bir eşitlik ve denklik vardır.

Hem sebebin hem de Şâri'nin lafzının umum ifade etmesinin örnekleri çoktur. Mesela; Âl-i İmrân Sûresi'nde Bedir ve Uhud savaşları hakkında inen âyetleri buna örnek olarak vermek mümkündür.

Hem sebebin hem de Şâri'nin lafzının husûs ifade ettiğine örnek olarak ise Leyl Sûresi'ndeki şu âyetler örnek olarak verilebilir:

وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى.

"Allah'a karşı gelmekten çok sakınan ve gönlünü arındırmak için Allah yolunda mal harcayan ise ondan uzak tutulur."[316]

Celâl el-Mahallî şöyle demiştir:

> "Bu âyet, iman ettiği için işkence gören Hz. Bilal'i satın alıp azat eden Hz. Ebû Bekir hakkında inmiştir. Onun bu davranışından dolayı kâfirler şöyle demişlerdir: "Ebû Bekir olsa olsa Bilâl'i daha önceden kendisine yaptığı bir iyilikten dolayı satın alarak azat etmiştir!" Bunun üzerine şu âyet inmiştir:
>
> وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى * الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى.
>
> ***"Allah'a karşı gelmekten çok sakınan ve gönlünü arındırmak için Allah yolunda mal harcayan ise ondan uzak tutulur."***[317]

Bilinmelidir ki bu örnek verme, ancak الْأَتْقَى kelimesinin başında bulunan elif-lâm takısının ahd için olduğunu kabul etmekle isabetli olur. Bu durumda ma'hûd da Hz. Ebû Bekir'dir.

Bazen bağımsız cevap umum ve husus bakımından sebebe denk gelmez. Bunun da iki şekli vardır:

316 el-Leyl 92/17-18.

317 el-Leyl 92/17-18. Bk. Mahallî, *Tefsîru'l-celâleyn*, s. 561. Ayrıca bk. Suyûtî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 425.

a. Farazi Olan

Sebebin umum, lafzın ise husus ifade etmesi sadece aklen uygundur ama pratikte gerçekleşmemiştir. Esasında bu vuku bulmamıştır, farazidir ve sadece akıl düzeyinde kalmıştır. Çünkü Şâri'nin hikmeti, âyetlerin sebebin bütün fertlerini içine alamayan eksik bir cevap şeklinde gelmesinden çok uzaktır. Bir de bu, Kur'ân'ın durumun gerektirdiğine riayet üzerine şekillenen belâğatine zarar verir.

Hiç şöyle bir durum mantığa sığar mı? Biri Müslümanların kendilerini savunmalarının ve onlara savaş açanlarla savaşmalarının caiz olup olmadığını sorsa, ona "Senin kendini savunma ve sana savaş açana karşı savaşma hakkın vardır" şeklinde cevap verilse, akıl bunu kabul eder mi?

b. Lafzın Umumiliği ve Sebebin Hususiliği

Bunun anlamı şudur: Cevap, sebepten daha umumi gelebilir, sebep de cevabın lafzından daha hususi olabilir. Bu durum, akla göre caizdir ve pratikte gerçekleşmiştir. Çünkü bunda bir sakınca ve eksiklik söz konusu değildir. Aksine sebebin hususiliğine rağmen cevabın umumiliği gayeyi tam olarak gerçekleştirir, amaçlanan şeyi ve fazlasını yerine getirir. Bununla birlikte âlimler verilen cevabın hükmü konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Lafzın umumiliğine mi yoksa sebebin hususiliğine mi itibar edilir?

Âlimlerin çoğu hükmün, lafzın bütün fertlerini kapsadığı görüşünü benimsemiştir. Onlara göre bu konuda sebebin fertleri ile sebebin dışındaki fertler eşittir. Buna bir örnek vermek gerekir: Hilâl İbn Ümeyye'nin, eşine zina suçu isnad etmesi konusunda وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ/***Kendi eşlerini zina etmekle suçlayıp...***[318] şeklinde başlayan liân âyetleri inmiştir. Burada sebebin; Hilâl'in eşini zina etmekle suçlamasının hususi olduğu görülmektedir. Ancak bu konuda inen âyet görüldüğü gibi umum ifade eden lafızlarla inmiştir. وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ âyetindeki الَّذِينَ/ellezîne kelimesi umum ifade eder. Çünkü ism-i mevsuler umum sigalarındandır. Öyleyse bu âyet umum ifade eden lafzı ile eşlerini zina etmekle suçlayan, ancak kendilerinden başka şahitleri olmayan bütün fertleri kapsar. Bu konuda sebeb-i nüzûl kahramanı Hilâl İbn Ümeyye ile başkaları eşittir. Bu âyetin hükmünü Hilâl'den başkaları hakkında geçerli kılabilmek

318 en-Nûr 24/6-9.

için kıyas ya da başka delillere gereksinim duymayız. Nassın umum ifade etme özelliği ile bu hüküm zaten geçerlidir. Bilindiği üzere nassm bulunduğu yerde ne kıyas ne de ictihad olur. Çoğunluğun görüşü böyledir.

Çoğunluğun dışında kalan âlimler ise sebebin hususiliğinin esas alınması gerektiğini söylemişlerdir. Bunun anlamı şudur: Âyetin lafzı, hakkında indiği olay ile sınırlıdır. Bu olaya benzeyen başka olayların hükmü âyetin metninden anlaşılmaz. Onların hükmü ayrı ve yeni bir delil ile bilinir. O delil de şartları gerçekleşmesi durumunda kıyas veya Hz. Peygamber'in ***"Benim bir kişi hakkındaki hükmüm, topluluk hakkındaki hükmüme benzer"***[319] hadisidir. Mesela; bu görüşe göre, biraz önce bahsi geçen ve Hilâl ile eşi hakkında inen kazif âyeti, sadece onların yaşadıkları olaya özgüdür. Aynı durumda olan başkalarının hükmü ise ya bu olaya kıyasla ya da biraz önce verilen hadisle öğrenilir.

Bu konuda şu durumun mutlaka göz önünde bulundurulması gerekir: Cumhur ile diğerleri arasında var olan bu görüş ayrılığı, umum ifade eden âyetin lafzının nüzûl sebebi ile tahsis edildiğine dair bir karinenin bulunmadığı durumlarda söz konusudur. Eğer böyle bir karine bulunursa hiç kuşkusuz bütün âlimlere göre hüküm, sadece sebebi ile sınırlıdır.

Aynı şekilde şu durumun da göz önünde bulundurulması gerekir: Bir sebep üzerine inen umum ifade eden bir nassın hükmü, her iki görüşü benimseyenlere göre sebebin dışında kalan fertler hakkında da geçerli olur. Şu kadarı var ki, âlimlerin çoğu bu nassın bizzat kendisi ile o fertleri kapsadığını söylerken, diğerleri bu nassın ancak kıyas ya da biraz önce anılan ***"Benim bir kişi hakkındaki hükmüm, topluluk hakkındaki hükmüme benzer"*** hadisi gibi başka bir delille onları kapsadığını ifade etmiştir.

İbn Teymiyye şu sözleri ile buna işaret etmiştir:

> "Bu konuda âlimlerin çoğu zaman 'Bu âyet şu hususta indi' sözleri nakledilir. Özellikle de bu durum, âyetin nüzûl nedeninin bir şahıs olduğu hâllerde gerçekleşir. Mesela; şöyle derler:

319 Her ne kadar usul âlimleri bunu delil olarak kullansalar da muhaddislerin çoğunun ifade ettiğine göre bu söz hadis değildir. Bu sözün anlamı şu hadisin anlamına benzer: ***"Benim yüz kadın için söylediğim söz, bir kadın için söylediğim söz gibidir."*** Tirmizî, Siyer 37. Tirmizî bunun hasen-sahih olduğunu belirtmiştir.

'Zıhar âyeti Sâbit İbn Kays İbn Şemmâs'ın hanımı hakkında inmiştir.'[320]

'Liân âyeti Uveymir İbn el-Aclânî hakkında inmiştir.'[321]

'Kelâle âyeti Câbir İbn Abdullah hakkında inmiştir.'[322]

'وَأَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ ***(Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet)*** âyeti Benû Kurayza ve Benû Nadîr hakkında inmiştir.'[323]

Âlimlerin bu söylediklerinin bir benzeri ise şu şekildedir:

'Bu âyet Mekke'deki bir grup müşrik hakkında inmiştir.'

'Bu âyet Yahudi ve Hıristiyanlardan oluşan bir topluluk hakkında inmiştir.'

'Bu âyet mü'minlerden bir grup hakkında inmiştir.'

Bu tür sözleri söyleyenler âyetin hükmünün, indiği kişiler veya topluluklar hakkında geçerli olduğunu, onların dışında kalanlar hakkında geçerli olmadığını kastetmiyorlar. Kuşkusuz ne aklı olan bunu söyler ne de Müslüman biri... İnsanlar her ne kadar bir sebep üzere inen umum ifade eden bir lafzın sebebine mahsus olup olmadığı konusunda ihtilaf etseler de hiç kimse Kur'ân ve sünnetin umum ifade eden lafızlarının belirli kişi ya da topluma mahsus olduğunu söylememiştir. Bu konuda söylenenlerin geldiği nokta şudur: Bu âyet böylesi kimse ya da topluluklara mahsustur. Dolayısıyla onlara benzeyen herkesi kapsar. Âyetin umumiliği lafza göre olmaz. İster emir ister yasak olsun, belirli bir sebebi olan âyet indiği kişi ya da grubu ve onlarla benzer konumda olanları içine alır."[324]

320 Daha doğrusu bu âyet, biraz önce geçtiği gibi Evs İbn Sâmit'in hanımı hakkında inmiştir.
321 Bk. Buhârî, Tefsîru Sûre 24 (1).
322 Tirmizî, Ferâiz 7.
323 Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân,* VI, 273; Suyûtî, *Esbâbu'n-nüzûl,* s. 146-147.
324 İbn Teymiyye, *Mukaddime,* s. 44-47.

Bu ihtilafın iki sonucu olabilir:

a. Sebebin dışındaki fertlere yönelik hüküm, çoğunluğa göre onun hakkında inen nasla oluşmuştur. Söz konusu nas da herkesin ittifakı ile kesin metindir. Aynı şekilde onun delaleti de kesindir. Çoğunluğun dışında kalanlara göre ise sebebin dışındaki fertlere yönelik hüküm bu özellikteki bir nas ile sabit olmaz. Ancak kıyas ya da bilinen hadis ile sabit olur. Her ikisi de kesinlik ifade etmez.

b. Çoğunluğa göre hüküm, lafız kapsadığı sürece sebebin dışındaki fertlerin tamamını kapsar. Çoğunluğun dışında kalanlar ise hükmü, kıyas ile amel ettikleri durumda sadece kıyasın şartlarının gerçekleştiği yerlere taşırlar.

Çoğunluğun Delilleri

Çoğunluk kendi görüşüne üç delil getirmiştir:

a. Sadece Şâri'nin lafzının kesin delil olduğu, bunu kuşatan soru ve sebebin delil olmadığı bilinir. Öyleyse bu durumda lafzı sebep ile tahsis etmenin bir anlamı yoktur. O hâlde dinde delil olmayan bir şeyi tahsis yoluyla dinde delil olan bir şeye nasıl olur da hükmedici hâle getiririz?

Sadece Şâri'nin lafzının hüccet olduğuna delil ise bazen Şâri'nin sorudan sarf-ı nazar etmesi, bir hikmetten dolayı soru-cevap geleneğinin dışına çıkmasıdır. Buna örnek olarak şu âyeti vermek mümkündür:

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ.

"Sana (Allah yolunda) ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Maldan harcadığınız şey, ebeveyn, yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular için olmalıdır. Şüphesiz Allah yapacağınız her hayrı bilir."[325]

Bu âyetin zahiri sahâbenin Hz. Peygamber'e Allah yolunda ne harcayacaklarını sorduğunu gösterir. Bu soruya kimlere harcama yapılacağı açıklanarak cevap verilmiştir.[326] Bu da hikmet sahibi yaratıcının üslubundan ileri gelmektedir. Çünkü harcamanın kimlere yapılacağı ve sadakanın kimlere

325 el-Bakara 2/215.

326 Suyûtî, *Esbâbu'n-nüzûl,* s. 55.

verileceğini bilmek, nelerin harcanacağını ve verileceğini bilmekten daha önemlidir. Zira beşerî toplumların ıslahı ancak Allah yolunda harcama ve iyilikte bulunmanın yalnızca hak edenlere yönlendirilmesi esasına göre düzenlenmesi ile gerçekleşir. Bu, âyette ortaya çıkan ve bizim tarafımızdan son derece mükemmel görülen bir durumdur. Her ne kadar söz konusu âyet, "مِنْ خَيْرٍ/her türlü hayır" ifadesi ile gizli bir işaretle insanların Allah yolunda neyi harcayacaklarına işaret etse de bu şekilde yorumlanması daha uygundur. Çünkü bu işaret, genel bir işaretten öte geçemez ve soruyla ortaya çıkan ihtiyacı tam olarak karşılamaz.

Bundan kesin kıyas babından mantıkî bir delil çıkarabiliriz. Şöyle ki;

Özel bir sebep üzerine inen genel anlam ifade eden lafız, Şâri' nezdinde tek başına delildir.

Durumu böyle olan her şeyin umumiliği esas alınır.

Öyleyse özel bir sebep üzerine inen genel anlam ifade eden lafzın umumiliği esas alınır. Arzulanan da budur.

Aynı şekilde bundan şu şekilde bir seçmeli kıyas da oluşturulabilir:

Eğer özel bir sebep üzerine inen genel anlam ifade eden lafzın umumiliği esas alınmasaydı Şâri'nin lafzı tek başına delil olmazdı. Ancak ikinci önerme bâtıldır. Bu durumda onun götürdüğü sonuç yani önceki önerme de bâtıl olur ve bunun tersi olan şu durum ortaya çıkar: Özel bir sebep üzerine inen genel anlam ifade eden lafzın umumiliği esas alınır. Arzulanan da budur.

b. Esas olan lafızları kullanıldıkları anda akla ilk gelen manalarına hamletmektir. Bir başka deyişle, bir lafzın anlamını ondan akla ilk gelen manadan uzaklaştıracak bir nedenin olmaması durumunda akla ilk gelen anlamı ile kabul etmektir. Burada ise bir lafızdan genel anlamın kastedildiğine engel bir sebep yoktur. Öyleyse hiç kuşkusuz lafız, genel anlamı üzere kalır.

Bu konuda farklı düşünenlerin sebebin hususiliğini lafız ile genel anlamın kastedilmesine engel olarak görmeleri, sadece sebebin hususiliğinin sebebin dışındakileri genel anlam ifade eden lafzın kapsamından çıkarmayı gerektirmeyeceği söylenerek temelsiz hâle getirilir. Sonuç olarak sebebin hususiliğinin umum ifade eden lafzın konulduğu anlamın kastedilmesine engel bir karine olması mümkün değildir. Dolayısıyla bu tür lafızlar, bütün fertlerini kapsayacak şekilde umumidirler.

Bu delilden şu şekilde kesin kıyas oluşturmak mümkündür:

Özel bir neden üzerine inen ve genel anlam ifade eden lafızdan mutlak olarak kullanıldığı anda akla ilk gelen onun umumiliğidir.

Durumu böyle olan her lafız, umumi olarak kalır.

O hâlde özel bir sebebe binaen inen ve genel anlam ifade eden lafız umumiliği üzerine kalır. Arzulanan da budur.

Bu delilden şu şekilde seçmeli kıyas da oluşturulabilir:

Özel bir sebep üzerine inen ve genel anlam ifade eden bir lafız, mutlak olarak kullanıldığı zaman umumiliği üzerine kalmıyorsa, lafzın herhangi bir karine olmadan konulduğu mananın dışında kullanılmış olması gerekir.

İkinci önerme bâtıldır. Dolayısıyla ilk önerme de bâtıl olur ve şu şekilde tersi sabit olur:

Özel bir sebep üzerine inen ve umum ifade eden bir lafız mutlak olarak kullanıldığı zaman umumi kalır. Arzulanan da budur.

c. Sahâbe ile farklı bölgelerde ve dönemlerde yaşamış müctehidlerin kıyasa ya da başka bir delile başvurmadan birçok olay ve durumda özel bir sebep üzere inen lafızların umumi anlamlarını delil olarak kullanmaları.

Bunu inkâr etmek mümkün değildir! Dinin kaynaklarının çoğu özel sebeplere göre şekillenmiştir. Sebeplerin özel olmasına rağmen âlimler onlar hakkında inen lafızlardan umumilik gerçeğini anlamışlar, sonra da onların umumiliğinden yola çıkarak pek çok prensibi oluşturmuşlardır. Sözgelimi âlimler hırsızlık âyetini, her ne kadar bu âyet özel bir sebep; Safvân'ın kalkanı ya da ridasının çalınması olayı üzerine inse de hırsızlık yapan herkesin elinin kesilmesinin gerekli olduğuna delil olarak getirmişlerdir.[327]

327 Âlimler hırsızlık âyeti (Mâide 5/38) için bir sebeb-i nüzûl zikretmemişlerdir. İbn Ömer'den nakledilen hadis şöyledir: "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* üç dirhem değerindeki bir kalkanı çalmasından dolayı birinin elini kestirdi." Buhârî, Hudûd 13; Müslim, Hudûd 6.

Safvân'ın ridasi ile ilgili rivayet ise şöyledir: Safvân'dan rivayet edildiğine göre, biri onun elbisesini çalmış. O da bu durumu Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e götürmüş. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de hırsızın elinin kesilmesini emretmiş. Bunun üzerine Safvân "Ey Allah'ın Elçisi! Onu bağışladım" demiş. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de "Ey Ebû Vehb! Konuyu bize getirmeden bağışlasaydın ya..." şeklinde karşılık vermiş. Bk. Ebû Dâvûd, Hudûd

Her ne kadar yukarıda açıklandığı gibi özel bir sebebe binaen inmiş olsa da âlimler zıhar âyeti ile zıhar yapan herkes hakkında hükümlerinin uygulanmasına ve içerdiği kefâretin gerekliliğine delil getirmişlerdir.

Aynı şekilde âlimler liân âyetlerini, bu âyetlerin hükmünün, eşini zina etmekle suçlayan ama şahit getiremeyen herkes için geçerli olduğuna delil getirmişlerdir. Oysa bu âyetler yukarıda da anlatıldığı gibi özel bir sebep üzerine inmiştir.

Bu delilden şu şekilde kesin kıyas oluşturmak mümkündür:

Özel bir sebep üzerine inen bir lafzın umumiliği sahâbe ve müctehidler tarafından esas alınmıştır.

Durumu böyle olan her şey muteberdir.

O hâlde özel bir sebep üzere inen lafzın umumiliği muteberdir.

Bu delilden şu şekilde kıyas-ı istisnâî düzenlemek mümkündür:

Özel bir sebep üzere inen lafzın umumiliği muteber olmasaydı, sahâbe ve müctehidler bunu muteber kabul etmezdi. Ancak ikinci önerme bâtıldır. Dolayısıyla birinci önerme de bâtıl olur ve bunun tersi ortaya çıkar. Arzulanan da odur.

Değerlendirme

Yukarıda verdiğimiz kesin kıyastaki küçük ve büyük öncüller için delil getirmeniz uzak bir ihtimal değildir. Özellikle de bunlardan önce anlattığımız mantık terimlerindeki şeklin yer aldığı durumlardan hâlî ve âşina olunan üslupla ilgili delillerin sıralanmasını inceledikten sonra bu hususu daha iyi kavrarsın. Aynı şekilde bizim tertip ettiğimiz seçmeli kıyaslardan gereklilik ve butlân-ı tevâli için akıl yürütebilirsin.

14; Nesâî, Kat'u's-Sârik, 3, 5; a.mlf., *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 328, 329, 330; İbn Mâce, Hudûd 28; Dârimî, Hudûd 3; Mâlik, Hudûd 28; Ahmed İbn Hanbel, III, 401, VI, 465, 466;

Dikkat edileceği üzere her iki hadiste de bu olayların âyetin sebebi olduğuna dair net bir açıklama yoktur.

VIII. KARŞIT GÖRÜŞTE OLANLARIN İDDİALARI VE BU İDDİALARA CEVAPLAR

Çoğunluğun karşısında yer alanlar kendi görüşlerini; lafzın umumiliğinin değil de sebebin hususiliğinin esas alınacağını desteklemek için beş iddiaya dayanmışlardır. Ancak bu iddiaların boş olduğu birazdan anlaşılacaktır:

Birinci İddia: Hükmü tahsis eden bir delil bulunsa da sebebin özel bir neden üzerine inen ve umum ifade eden lafzın hükmünden çıkarılamayacağı konusunda icma gerçekleşmiştir. Bu da umum ifade eden lafzın, sebebin fertleri ile sınırlı kaldığını ve başkalarını kapsamadığını gerektirir. Çünkü böyle bir lafız sebep ile sınırlı kalmasaydı tahsis eden bir karinenin bulunması durumunda hükmün dışına çıkarılması hususunda sebebin fertleri ile diğerleri eşit olurdu. Bu da biraz önce anılan icmadan dolayı mümkün değildir.

Cevap: Bahsi geçen icma, onların söyledikleri gibi umumun hâssın fertleri ile sınırlandırılmasını gerektirmez. Aksine bu, sebebin fertlerinin, tahsis eden karine ile hükmün dışına çıkamayacağını ifade eder. Bu da tahsis ile hükmün dışında bırakma konusunda sebebin fertleri ile diğerlerinin eşit olmadığını kesin biçimde ortaya koyar. Aynı zamanda sebebin fertlerinin dışında kalanların umum ifade eden hükmün içine girmesine engel olmaz. Çünkü lafız bunu kapsar. Bu da biraz önce ifade edildiği gibi çoğunluğun delillerini destekler.

Bundan şu şekilde bir seçmeli kıyas oluşturmak mümkündür:

Sebebin hususiliği esas alınmazsa, tahsis eden karinenin bulunması durumunda sebebin fertlerini hükmün dışında tutmak caiz olur.

Ancak tahsis eden karinenin bulunması durumunda sebebin fertlerini hükmün dışında tutmak mümkün değildir. Çünkü bunun mümkün olamayacağı konusunda icma vardır.

Dolayısıyla buna götüren önerme yani birinci önerme bâtıl olur. Bunun tersi olan sebebin hususiliğinin esas alınacağı sabit olur.

Telâzüm Delili

Umum ifade eden lafzın fertleri eşittir. Lafzın umumiliği esas alınır ve bir sebeple tahsis edilmezse, sebebin fertleri ile diğerleri umum ifade eden lafzın

kapsamına girme konusunda eşit olurlar. Tahsis eden karine ortaya çıkınca sebebin fertlerini hükmün dışında bırakmak caizdir.

Bu delil mülâzemenin gerçekleşmediği ve umum ifade eden lafzın fertlerinin eşit olmadığı söylenerek çürütülür. Şöyle ki: Sebebin fertlerinin diğerlerinden tahsis ile hükmün dışına çıkmama konusunda ayrıldığı hususunda icma gerçekleşmiştir. Her ne kadar sebebin fertleri ile diğerleri hükmün içine girme konusunda eşit olsalar da hükmün dışında kalma konusunda ikisi eşit değildir. Öyleyse sebebin hususiliğini değil de lafzın umumiliğini esas alma ilkesi devam eder. Daha önce sıralanan deliller bunu destekler.

İkinci İddia: Çoğunluğun karşısında olanlar şöyle demişlerdir: Raviler sebebi nüzûl rivayetlerini nakletmişler, buna önem vermişler ve titizlikle bunları bir araya getirmişlerdir. Bunun tek yararı vardır, o da bizim benimsediğimiz umum ifade eden lafzı özel sebebinin fertlerine hasretmenin gerektiği görüşünü desteklemesidir. Bu da lafzın umumiliğinin değil de sebebin hususiliğinin esas alınacağı anlamına gelir.

Cevap: Sebeb-i nüzûl rivayetlerinin nakledilmesinin yararını yani umum ifade eden lafzı sebebin fertlerine hasretmenin hiçbir haklı tarafı yoktur. Çünkü raviler kanalıyla gelen sebeb-i nüzûl rivayetlerini bilmenin ve kuşatmanın Üçüncü Bölüm'de anlatıldığı gibi birçok faydası ve üstün yanları vardır. Dolayısıyla burada onların anlattığından farklı bir durum vardır. Dileyen o bölüme bakabilir.

Bundan şu şekilde bir kıyas-ı istisnâî tanzim etmek mümkündür:

Eğer sebebin hususiliği esas alınmamış olsaydı raviler esbab-ı nüzûl rivayetlerini nakletmezler, bunları açıklama ve toplamaya özen göstermezlerdi.

Bu önermelerden ikincisi his ve müşahede yoluyla bâtıldır. Dolayısıyla birinci önermenin tersi gerçektir. O da sebebin hususiliğinin esas alınmasıdır.

Mülâzeme Delili: Ravilerin sebeb-i nüzûl rivayetlerini nakletme ve bunları açıklamaya özen göstermelerinden tahsis dışında bir sonuç çıkmaz.

Cevap: Biz, mülâzeme delilini reddediyoruz. Hiç reddetmemek mümkün mü? Sebeb-i nüzûl rivayetlerinin birçok faydası vardır. Bu bölümün baş tarafında bunları anlattık. Kesinlikle bunlar unutulmamalıdır.

Üçüncü İddia: Çoğunluğun karşısında yer alanlar şöyle demişlerdir: Bir sebep üzere inen umum ifade eden lafızdaki açıklamanın meydana gelen olay ya da Hz. Peygamber'e yöneltilen sorudan sonra gelmesi, sebebin hususiliğinin

esas alınacağını gösterir. Çünkü Şâri'nin lafzının, sebebinin meydana gelmesinden sonraki bir zamana tehir edilmiş olmasından, sebebin hakkında inen umum ifade eden lafız ile kendisine hüküm verilmesi noktasında Şâri' için tek başına gözetilen unsur olduğu anlaşılır. Yoksa Şâri' bu hükmü sebebe bağlamazdı. Aksine ondan önce ya da daha sonra indirirdi.

Cevap: Beyanın sebepten sonraki bir zamana tehir edilmesinin hikmeti olarak, her ne kadar bu umum ifade eden lafzın içine sebebe benzeyen her şey girse de umum ifade eden lafzın sebep için bir açıklama olduğunu söylemek yeterlidir. Burada onların ifade ettiği gibi umum lafzın sadece sebep için bir açıklama içermiş olması gerekmez.

Bundan şöyle bir kıyas oluşturmak mümkündür:

Sebebin hususiliği esas alınmasaydı, beyan olayın gerçekleştiği ya da sorunun yöneltildiği zamana kadar tehir edilmezdi. Ancak ikinci önerme bâtıldır. Dolayısıyla birinci önermenin zıddı sabit olur.

Mülâzeme Delili: Şâri'nin lafzının olayın gerçekleştiği ya da Hz. Peygamber'e sorunun yöneltildiği zamandan daha sonrasına ertelenmesinden, sadece bu lafızla sebep için bir açıklama yapıldığı anlaşılır. Bu da sebebin hususiliği anlamına gelir.

Cevap: Burada mülâzeme delili kabul edilemez. Şöyle ki: Beyanın meydana gelen olay ya da Hz. Peygamber'e yöneltilen sorudan daha sonraki bir zamana ertelenmesinden ancak bunlar sebebiyle inen umum ifade eden lafzın sadece sebep için bir açıklama olduğunu anlamak kabul edilemez. Bunu kabul etmek mümkün değildir. Tehirden umum ifade eden lafzın sebep ve onunla aynı kategoriye giren durumlar için bir açıklama olduğu anlaşılır. Daha önce sıralanan deliller de bunu destekler.

Dördüncü İddia: Fakihler şu konuda söz birliğine varmışlardır: Biri, başka birini yarın için öğle yemeğine davet eder ve ona "Bizde öğle yemeğine buyur" der, o da bunu reddeder ve "Vallahi, öğle yemeği yemeyeceğim" der ve "sizde" kaydını söylemez, ardından kendisini davet eden kimsenin dışında başka birinin yanında öğle yemeği yerse, yeminini bozmuş olmaz. Bunun bir tek açıklaması vardır, o da umum ifade eden lafzın sebebi ile tahsis edilmesidir. Çünkü davet eden kimse "Bizde öğle yemeğine buyur" demiş ve bu söz ile kendisini kastetmiştir. Bu durumda yemin eden kimse sanki "Sadece senin yanında öğle yemeği yemeyeceğim" demiştir. Bundan dolayı da başkasının yanında öğle yemeği yemekle yeminini bozmamıştır.

Cevap: Fakihlerin bu örnekte vardıkları hüküm, ileri sürüldüğü gibi bütün umum lafızların sebebi ile tahsis edileceği ilkesine dayanmaz. Aksine bu hüküm, bu ve benzeri örneklerin harici bir karine ile tahsis edilmesi prensibine dayanır. Buradaki harici karine de yemin eden kimsenin sadece kendisini davet edenin yanında öğle yemeği yemeyeceğini kastettiğine dair örftür. Burada ister örf ister başka bir şey olsun harici karine ile tahsisin gerçekleşmesi konunun dışındadır. Zaten bu, herkesin ittifak ettiği bir durumdur. Bunun bir benzeri de şu olayda görülür: Biri diğerine "Şu olay hakkında falancayla konuş!" dese, o da "Vallahi, onunla asla konuşmayacağım" dese, söz konusu olayın dışında onunla konuşursa yeminini bozmuş olmaz. Çünkü örf, o kişinin mutlak anlamda değil sadece söz konusu olayda onunla konuşmamayı kastettiğine hükmeder.

Bundan seçmeli kıyas düzenlemek mümkündür:

Sebebin hususiliği esas alınmasa, "Bizde öğle yemeğine buyur" diyen kimseye cevap verirken "Sizde" kaydını koymadan "Vallahi, öğle yemeği yemeyeceğim" diyen kimse başkasının yanında öğle yemeği yediği zaman yeminini bozmuş olur. Ancak ikinci önerme bâtıldır. Çünkü bu durumda o kişinin yeminini bozmadığı konusunda fikir birliği vardır. Dolayısıyla mukaddime de bâtıl olur ve onun tersi sabit olur.

Mülâzeme Delili: "Öğle yemeği yemeyeceğim" sözü hem davet sahibinin hem de başkasının yanında öğle yemeğini kapsar. Çünkü ma'mûlün hazfedilmesi umumu haber verir. Bu söz bir sebebe; muhatabın bu sözü söyleyeni davet etmesi üzerine söylenmiştir. Eğer bu sözün umumiliğini esas alacak ve sebebin hususiliğini göz ardı edecek olursak o kimse başkasının yanında öğle yemeği yediği zaman yeminini bozmuş olur. Çünkü başkasının yanında yediği öğle yemeği söz konusu umum ifade eden lafzın bir ferdidir.

Cevap: Buradaki tahsis bizzat sebepten ileri gelmemektedir. Aksine harici bir karine olan örfün bu şekilde yemin eden kimselerin sadece kendilerini davet edenlerin yanında öğle yemeği yememeyi kastettikleri hükmünden kaynaklanır. Bu konuda da bizim söz söyleme hakkımız yoktur. Çünkü harici bir karine ile tahsis daha önce ifade edildiği gibi âlimlerin ittifakla kabul ettiği bir durumdur.

Beşinci İddia: Çoğunluğun karşısında olanlar şöyle demişlerdir: "Soru ile cevap arasında bir örtüşmenin olması, belağat kanunlarının hükmü ve hikmet açısından gereklidir. Bu örtüşme de ancak umum ifade eden lafızlarla

özel sebepleri arasındaki eşitlikle mümkün olur. Eşitlik de ancak umum ifade eden lafızları özel sebepleri ile tahsis edince gerçekleşir. Özellikle de bu durum, hikmet sahibi Şâri'nin sözlerinde meydana gelince söz konusu olur. Çünkü O'nun sözleri belâğat metinlerinin zirvesinde ve icazın doruğundadır. O da Kur'ân-ı Kerîm'dir."

Cevap: Umum ifade eden lafzı umumiliği üzere bırakmak, onun özel sebebi ile örtüşmesine engel olmaz. Çünkü söz konusu örtüşme lafzın, sebebinden daha genel olması ile gerçekleşir. Tıpkı ona eşit olmasının gerçekleşmesi gibi. Çünkü örtüşme ile lafzın, sebebin hükmüne mebni olması ve bunu yerine getirmede eksik olmaması kastedilir. Daha genel bir lafız gelince muradı tam olarak karşılar ve fazlasını da barındırır.

Bundan şu şekilde bir seçmeli kıyas çıkarmak mümkündür:

Sebebin hususiliği esas alınmasaydı lafız sebep ile örtüşmezdi. Ancak ikinci durum bâtıldır. Dolayısıyla birinci önermenin tersi sabit olmuştur.

Mülâzeme Delili: Burada özel bir sebep ve umum ifade eden lafız hakkında görüş açıklanmaktadır. Hiç kuşkusuz umum ifade eden lafız hâs olan bir şey ile örtüşmez. Bunun bâtıl olduğunun delili şudur: Örtüşmenin olmaması hikmet ile çelişir ve belâğati bozar.

Cevap: Bu mülâzemenin bâtıl olduğu ortaya konulur ve umum ifade eden lafzın husus ifade eden ile örtüşmediğine dair delil olarak kullanılması kabul edilemez. Bunu kabul etmek mümkün değildir! Örtüşme, umum ve husus bakımından lafzın sebebe eşit olması durumunda gerçekleştiği gibi lafzın sebepten daha umumi olduğu durumlarda da gerçekleşir. Çünkü cevapla amaçlanan sebep hakkında konuşmak ve onun hükmünü açıklamaktır. Bu da kendisinden daha genel lafızla gerçekleşir. Dolayısıyla bu konuda ikisinin birbirine eşit olması gibi bir şart ileri sürülemez.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan seçmeli kıyaslardan hareketle kesin kıyas oluşturmak mümkündür. Ardından cumhurun delilleri sıralanırken yapıldığı gibi burada da kolayca önermelerine delil getirilebilir. Bu noktada iş okuyucuya düşmektedir. Konuyu uzatmak için bir neden yoktur.

Değerli okuyuculardan kimi zaman bazı delilleri sıralarken müracaat ettiğimiz teknik konuları anlamakta güçlük çekmeleri durumunda beni mazur görmelerini beklerim. Çünkü her ortamın reddedilemeyecek bir hükmü, her fennin de bozulamayacak bir kararı vardır. Benim görevim her iki tarafın da

gereksinimlerini karşılamaktır. Bundan dolayı kimi zaman bu tarafa, kimi zaman da o tarafa ağırlık verdiğim görülür.

Allah, fettâh ve âlimdir, tevfîk sahibi ve yardım edendir.

IX. UMUMİ LAFIZ VE SEBEBİN HUSUSİLİĞİNE BENZEYEN DURUM

Suyûtî, *el-İtkân*'da, İbnü's-Sübkî ve Mahallî de *Cem'u'l-cevâmi' ve Şerhi*'nde Kur'ân-ı Kerîm'in bazen umumi lafızla birlikte özel bir sebebe benzeyen bir durum hakkında indiğine dikkat çekmişlerdir. Bu durumun, umum ifade eden bir âyetin kendisiyle birlikte inen başka âyetin özel içeriğini mükemmel biçimde kapsaması konusunda doğru bir katkısı vardır. Bu kapsama sayesinde zihin diğerlerinden daha önce söz konusu içeriğin âyetin hükmüne girdiğini hemen anlar ve umum ifadeye sahip âyet için tahsis söz konusu olduğunda bu içeriğin tahsisle âyetin hükmünün dışında bırakılamayacağını kavrar. Âdeta özel içeriği olan âyetin, umum ifadeye sahip âyetin hükmüne girmesi konusunda kesinlik vardır. Âdeta onun tahsis ile dışarıda bırakılamayacağı konusunda icma gerçekleşmiştir. Tıpkı özel bir sebep üzere inen ve umum ifade eden lafızdan özel sebebin ayrı değerlendirilemeyeceği konusunda icma olduğu gibi...

Burada konuyu daha iyi açıklamak için bir örnek verilmesi yerinde olur. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَى مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا.

"Kendilerine Kitap'tan nasip verilenleri görmedin mi? Putlara ve bâtıla (tanrılara) iman ediyorlar, sonra da kâfirler için 'Bunlar, Allah'a iman edenlerden daha doğru yoldadır' diyorlar!"[328]

Bu ve ardından gelen âyetler ihaneti ve Yahudilerden ihanet edenleri ağır biçimde eleştirmekte, onlara en ağır tehdidi yöneltmekte ve onları sert bir

328 en-Nisâ 4/51.

dille eleştirmektedir. Bu, ihanetin; Hz. Peygamber'e ve mü'minlere yönelik ihanetin yasaklanması anlamına gelir. Söz konusu ihanet, Yahudilerin müşrikleri mü'minlere göre daha doğru yolda görmeleri ile olmuştur. Bir şeyin yasaklanmasının, tersinin emredildiği anlamına geldiği kabul edilen gerçeklerdendir. Hiç kuşkusuz bu âyetler, Yahudilere, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ve ashabı hakkında hüküm verirken emanete riayet etmelerini ve özelliklerinden söz ederken onların gerçek sıfatlarından özellikle de kendi kitapları Tevrat'ta methedildiklerinden söz etmelerini emretmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in ve mü'minlerin bazı özelliklerinin onların kitaplarında geçtiği bildirilmiştir:

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ.

"Yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî Peygamber'e uyanlar (var ya), işte o Peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten men eder, onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar."[329]

مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ.

"Bu, onların Tevrat'taki vasıflarıdır. İncil'deki vasıfları da şöyledir: Onlar filizini yarıp çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki bu, ekicilerin de hoşuna gider."[330]

Az önce zikrettiğimiz Nisâ Sûresi'ndeki âyet ile devamındaki âyetlerin hemen peşinden şu âyet gelmiştir:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا.

"Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi emreder."[331]

Bu âyet ile daha önceki âyetler arasındaki uyum son derece mükemmeldir. Ayrıca aralarında güçlü bir bağ vardır. Şöyle ki: Bu âyet görüldüğü gibi genel anlamda emaneti emretmektedir. Diğer âyetler ise anlaşılacağı üzere özel bir emaneti emretmektedir. Umum ve husus ifade eden bu âyetler arasındaki irtibat ne kadar da sağlamdır!

329 el-A'râf 7/157.
330 el-Fetih 48/29.
331 en-Nisâ 4/58.

İşte buna hakkında umum ifade eden lafız inen özel sebebe benzer durum adı verilir. Umum ifade eden lafzın, hâssın bütün fertlerini içine alması ve bunların tahsis eden karine ile umumun dışına çıkmasının doğru olmadığı konusunda icma vardır. Bunun gibi şu an ele aldığımız özel anlamdaki emanet de genel emanet mefhumunun içinde tam bir uyum hâlinde yer alır. Öncelikli olarak onun kapsamına girer. Hatta biri özel anlamdaki bu emanetin tahsis eden bir karinenin bulunması durumunda bile genel anlamdaki emanettin kapsamından çıkmayacağını söylese uzak bir ihtimalden bahsetmiş olmaz. İşte bu durum, İbnü's-Sübkî'yi bunu sebebin altında, sebebi olmayanın da üstünde bir mertebeye yerleştirmeye sevk etmiştir. İbnü's-Sübkî bunu sebeb-i nüzûl mertebesine koymamıştır. Çünkü burada ilk önce bahsi edilen konu, daha sonra gelen âyetin sebebi değildir. Zira bu ikisi arasındaki karşılaştırma ancak Kur'ân âyetlerinin tertibinde; bir kısmının bir kısmının yanına yerleştirilmesinde söz konusudur. Söz konusu karşılaştırma nüzûl zamanı bakımından bir karşılaştırma değildir. Çünkü her iki âyetin inişi arasında uzun zaman vardır. İkinci âyet ilk âyetten yaklaşık altı yıl sonra inmiştir. Yine de bu durum İbnü's-Sübkî'nin ulaştığı sonuca zarar vermez. Çünkü âyetlerin iniş zamanının birbirine yakın olması, birbirleri ile uyum içinde olan âyetlerin peş peşe konulması konusunda şart değildir. Doğrusu bu, sadece sebeb-i nüzûl konusunda bir şarttır. Sebebin gerçekleşmesi ile âyetlerin inişinin zaman bakımından birbirine yakın olması gerekir.

Burada *Cem'u'l-cevâmi*'de İmam İbnü's-Sübkî'nin ve bu eserin şerhinde Celâluddin el-Mahallî'nin söylediklerini olduğu gibi aktarmamız bu konudaki yararlı bilgileri tamamlayacaktır:

Metin: Kur'ân'da kendisini Mushaf tertibine göre bir münasebetten dolayı umum ifade eden bir lafzın takip ettiği husus mana ifade eden âyet de buna yakındır.

Şerh: Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ.

"Kendilerine Kitap'tan nasip verilenleri görmedin mi? Putlara ve bâtıla (tanrılara) iman ediyorlar!"[332]

332 en-Nisâ 4/51.

Tefsir âlimlerinin belirttiğine göre, bu âyet Ka'b İbn el-Eşref ve daha başka Yahudi âlimlerine işaret etmektedir. Onlar Bedir'de öldürülen müşriklerden haberdar bir hâlde Mekke'ye geldikleri zaman müşrikleri onların öcünü almak ve Hz. Peygamber ile savaşmak için kışkırttılar. Müşrikler kendilerine "Kim daha doğru yolda? Muhammed ve ashabı mı, yoksa biz mi?" diye sordukları zaman onlara "Siz" cevabını vermişlerdi. Oysa kendi kitaplarında olan ve Hz. Peygamber'le tıpa tıp örtüşen sıfatlarını biliyorlardı. Bunu gizlememeleri için onlardan söz de alınmıştı. Bu, onlar için bir emanetti. Ama onlar bu emanetin gereğini yapmadılar. Hz. Peygamber'e duydukları kin yüzünden kâfirlere "Siz daha doğru yoldasınız" dediler. Bu söz karşısında âyet emaneti yerine getirmeyi kapsayan emri ifade eden bir tehdit içermektedir. Söz konusu emanet de Hz. Peygamber'in özelliklerinin açıklanması ve onun kendi kitaplarında tavsif edildiğinin belirtilmesidir. İşte bu durum, şu âyet ile uyum göstermektedir:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا.

"Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi emreder."[333]

Bu âyet, bütün emanetler hakkında umum ifade eder. Diğeri ise biraz önce anlatıldığı şekli ile Hz. Peygamber'in özelliklerinin açıklanması anlamında özel anlam ifade etmektedir. Burada umum mana ifade eden âyet, Mushaf'ın tertip sırasına göre husus mana ifade eden âyetten sonra gelmiştir. Nüzûl bakımından ise altı yıl sonra inmiştir. Çünkü Bedir Savaşı hicretin II. yılında Ramazan ayında yapılmış, Mekke'nin fethi ise hicretin VIII. yılında Ramazan ayında gerçekleşmiştir. İbnü's-Sübkî "buna yakındır" ifadesini kullanmıştır. Çünkü umum ifade eden âyetin sebebi diğer âyet değildir.[334]

333 en-Nisâ 4/58.

334 el-Mahallî, Celâluddîn, *Şerhu Cem'u'l-cevâmi'*, II, 40-41.

ALTINCI BÖLÜM

KUR'ÂN'IN YEDİ HARF ÜZERE İNMESİ

Yedi harf meselesi ilgi çeken ve gayrete getiren bir konudur. Aynı zamanda ürkütücü ve zordur.

İlgi Çekici ve Gayrete Getirici Yönü: Yedi harf Allah'ın rahmetinin bir tecellisini, kullarına sağladığı kolaylığı, Kitabı'nı bütün Arap kabilelerine hatta her türden İslâm ümmetinin bütün toplumlarına kolaylaştırdığını bize gösterir. İşte bu kolaylık sayesinde, aralarında var olan lehçe farklarına ve özellik çeşitliliğine rağmen onların dilleri kolayca Kur'ân'ı telaffuz etmiştir.

Bu konuda pek çok fikrin ürünlerinin genel bir görünümünün görülmesi yedi harfin ilgi çekici yönlerindendir. Çeşitli fikirlerin ve mezheplerin en kesif orduları bu alanda görülür. Her biri ilme hizmet etmeye, hakkı açıklamaya ve Kur'ân ile İslâm korusunu savunmaya çalışır.

Ürkütücü ve Zor Yönü: Bu konuda, neredeyse hakikatin nurlarını söndürecek kadar çok görüş ileri sürülmüştür. Öyle ki bu konuyu anlamak bazı âlimlere zor gelmiş, bu yüzden onlar "Bu konu, problemli bir konudur" diyerek kaçmaya sığınmışlardır. Yine zorluğundan olsa gerek, tarihte ve günümüzde büyük âlimlerden bir grup bu konuda bağımsız eserler kaleme almıştır. Eser verenler arasında hicrî VII. asır âlimlerinden Ebû Şâme ve hicrî XIV. asır âlimlerinden Muhammed Bahhît de vardır.[335]

Bu konudaki hataların İslâm düşmanları tarafından Kur'ân'a yönelik iğrenç saldırılara haklılık kazandırmak için bir araç olarak kullanılması, meselenin zorluğu ve ilgi çekiciliği ile birlikte düşünülmelidir. Kendilerine misyoner adını veren kimselerin *Kur'ânî Araştırmalar* adlı kitapları elime geçti. Birinci cildin konusunu "Kutsal Kitapta Tahrif Var mı?" olarak belirlemişler

335 Dr. Hasan Itr'ın *el-Ahrufu's-seb'a fi'l-Kur'ân'i'l-Kerîm ve menziletü'l-kırâe minhâ* adında doyurucu bir araştırması vardır. Bu eser Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye yayınevi tarafından basılmıştır.

ve burada hakkın uzak olduğu, gerçeği yansıtmayan görüşleri bir av gibi değerlendirmişlerdir.

وَهَمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا.

"Onlar başaramadıkları şeye kalkıştılar."[336]

İlgi çeken ve zor olan bu konuda Allah Teâlâ'dan bize gülleri dikenlerden arındırmayı nasip etmesini ve bizi doğru yola iletmesini temenni ediyor ve yardımını diliyorum.

Bu konuyu çeşitli açılardan ele alacağız. Bu konuda şu meselelerden söz edeceğiz:

- Kur'ân'ın yedi harf üzere inmesinin delilleri.
- Bu konuda nakledilen hadislerdeki açık deliller. Bu hadislerde harflerin ve kıraatlerin farklı olmasının pek çok yararı da anlatılmıştır.
- Kur'ân'ın yedi harf üzere inmesinin anlamı.
- Tercih edilen görüşe göre yedi vecih.
- Tercih edilen görüş ve benzerleri arasındaki ilişkinin araştırılması.
- Bu görüşü tercih nedenleri.
- İtirazlara cevaplar.
- Yedi harfin Mushaflarda kalması.
- Diğer görüşler ve bu görüşlerin çürütülmesi.
- Bazı görüşlere yönelik genel bir savunma
- Bu konuda ileri sürülen asılsız iddiaların ele alınması.

وَاللهُ الْمُسْتَعَانُ.

"(Bana) yardım edecek olan ancak Allah'tır."[337]

336 et-Tevbe 9/74.
337 Yusuf 12/18.

I. KUR'ÂN'IN YEDİ HARF ÜZERE İNMESİNİN DELİLLERİ

Bu konuda ancak Hz. Peygamber'den sahih olarak nakledilen hadisler delil olarak kullanılabilir. Hz. Peygamber'den de çok değişik yollarla sahih rivayetler nakledilmiştir. Birçok sahâbîden Kur'ân'ın yedi harf üzere indiğini gösteren hadisler rivayet edilmiştir. Bu sahâbîler arasında Hz. Ömer, Hz. Osman, İbn Mes'ûd, İbn Abbâs, Ebû Hureyre, Ebû Bekre, Ebû Cehm, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Talha el-Ensârî, Übeyy İbn Ka'b, Zeyd İbn Erkam, Semura İbn Cündüb, Süleymân İbn Surad, Abdurrahman İbn Avf, Amr İbn Ebî Seleme, Amr İbn el-Âs, Muâz İbn Cebel, Hişâm İbn Hakîm, Enes, Huzeyfe, Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin eşi Ümmü Eyyûb bulunmaktadır. Toplam 21 sahâbî bu konuda rivayette bulunmuştur.

Hâfız Ebû Ya'lâ, *Müsned*'inde Hz. Osman'ın bir gün minberden şöyle söylediğini nakletmiştir: "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***'Kur'ân yedi harf üzerine indirilmiştir. Bu harflerden her biri şâfi ve kâfidir'*** buyurduğunu duyan varsa Allah aşkına ortaya çıkmasını istiyorum." Hz. Osman ayağa kalkınca sayılamayacak kadar sahâbî ayağa kalktı. Hepsi birden Hz. Peygamber'in ***"Kur'ân yedi harf üzerine indirilmiştir. Bu harflerden her biri şâfi ve kâfidir"*** buyurduğuna şahitlik ettiler. Bu manzara karşısında Hz. Osman da "Ben de onlarla birlikte şahidim" dedi.[338]

Öyle anlaşılıyor ki, yalan üzere birleşmeyeceklerinden emin olunan bu kadar çok ravinin bulunması, İmam Ebû Ubeyd Kâsım İbn Sellâm'a (ö. 224) bu hadisin mütevatir olduğunu söyletmiştir.[339] Ancak mütevatir hadisin şartlarından biri, yalan üzere birleşmesi mümkün olmayacak kadar çok ravinin rivayetin bütün tabakalarında bulunmasıdır. Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere her ne kadar bu şart sahâbe tabakasındaki ravilerde gerçekleşse de daha sonraki tabaklarda gerçekleşmemiştir.

Burada bir açıdan delil getirmek, bir açıdan konuyu açıklamak ve bu meseledeki hakkın unsurlarını ortaya koymak için söz konusu rivayetlerin bir bölümü aktarılacaktır:

1. İmam Buhârî ve Müslim, İbn Abbâs'ın şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Cebrâîl bana***

338 Bk. Nesâî, Sıfatu's-Salât 37; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 137.

339 Ebû Ubeyd Kâsım İbn Sellâm, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s. 339.

Kur'ân'ı bir harf üzere okuttu. Tekrar ona döndüm ve bunu artırmasını istedim. O da yedi harfe varıncaya kadar artırmaya devam etti." İmam Müslim'in rivayetinde şöyle bir ziyade yer almaktadır: İbn Şihâb şöyle dedi: "Bana belâğ yoluyla ulaşan bilgiye göre, söz konusu yedi harf, haram ve helâl konusunda farklılık göstermeyen tek olan bir durumdadır."[340]

2. İmam Buhârî ve Müslim Hz. Ömer'in şöyle söylediğini rivayet etmişlerdir: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* henüz hayatta iken Hişâm İbn Hakîm'in Furkân Sûresi'ni okuduğunu işittim. Bir müddet okuyuşuna kulak verdim. Birden onun, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bana okutmadığı birçok harf üzerine Kur'ân'ı okuduğunu fark ettim. Namazda iken yakasına yapışmaktan kendimi zor tuttum. Selam verinceye kadar güçlükle sabrettim. Sonra ridasından yakalayıp 'Senden dinlediğim bu sûreyi sana kim öğretti?' diye sordum. 'Bana bunu Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* öğretti' diye cevap verdi. 'Yalan söylüyorsun! Allah'a yemin olsun ki, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bu sûreyi bana, senin okuduğundan farklı öğretti' dedim. Onu alıp Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e götürdüm. Ona 'Bu adamı, Furkân Sûresi'ni sizin bana öğrettiğinizden farklı bir harf üzere okurken işittim' diye şikâyet ettim. Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* ***'Onu bırak'*** dedi. Sonra ona ***'Ey Hişâm! Oku bakayım'*** dedi. O da kendisinden işittiğim şekilde okudu. Bunun üzerine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***'Bu sûre bu şekilde indi'*** buyurdu. Sonra bana ***'Ey Ömer! Sen oku bakayım!'*** dedi. Ben de bana öğrettiği şekilde okudum. Yine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***'Bu sûre bu şeklide nazil oldu'*** dedi ve şöyle ekledi: ***'Bu Kur'ân yedi harf üzerine nazil oldu. Hangisi kolayınıza geliyorsa onu okuyun!'"***[341]

3. İmam Müslim, Übeyy İbn Ka'b'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ben mescidde idim. Derken namaz kılmak için bir adam geldi. Benim yadırgadığım bir şekilde Kur'ân okudu. Sonra bir başka adam geldi. O da bir önceki adamın okuduğundan farklı biçimde Kur'ân okudu. Namazı bitirince hep birlikte Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna vardık. Ben "Bu adam benim yadırgadığım şekilde Kur'ân okudu. Diğeri geldi ve onun okuduğundan başka bir kıraatle okudu" dedim. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* o ikisine Kur'ân okumalarını emretti. Sonra her ikisinin kıraatini beğendi. İçimden cahiliye döneminde olmadığı kadar bir yalanlama düşüncesi geçti.

340 Buhârî, Bed'u'l-Halk 6; Müslim, Salâtu'l-Müsâfirîn 272.

341 Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 5.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* benim bu hâlimi görünce, göğsüme vurdu. Birden ter içinde kaldım. Sanki korkarak Allah'a bakıyordum. Bunun üzerine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Ey Übeyy! Kur'ân'ı tek harf üzere okumam için Cebrâîl bana gönderildi. Ben de ümmetime kolaylık göster diye tekrar Rabbime müracaat ettim. Bana ikinci kez geldiğinde 'Onu iki harf üzere oku' mesajını getirdi. Ben tekrar Rabbime müracaat ettim ve 'Ümmetime kolaylık göster' dedim. Bunun üzerine o üçüncü kez geldi ve 'Onu yedi harf üzere oku! Sana verdiğim her cevap kadar, senin benden isteyeceğin duan kabul edilecek' mesajını iletti. Ben de 'Allah'ım! Ümmetimi bağışla! Allah'ım ümmetimi bağışla!' şeklinde dua ettim ve üçüncü hakkımı ise İbrahim peygamber dâhil bütün insanların bana yönelecekleri güne sakladım."***[342]

Übeyy'in "İçimden cahiliye döneminde olmadığı kadar bir yalanlama düşüncesi geçti" sözü, şeytanın ona mevcut durumu kullanarak yalanlama konusunda vesvese verdiği anlamına gelir. Bu vesvese onun, Hz. Peygamber'in aralarındaki farklılığa rağmen iki kişinin okuyuşunun doğru olduğunu söyleyip bunları beğenmesini görmesi esnasında gerçekleşmiştir. Söz konusu okuyuş Taberî'nin rivayetine göre Nahl Sûresi ile ilgilidir. Bu durum karşısında, sanki o an Übeyy'in aklından söz konusu okuyuş farklılıklarının Kur'ân'ın Allah katından geldiği gerçeği ile çeliştiğine dair bir düşünce geçmiştir. Öyle anlaşılıyor ki bu düşünce, kendisini aklından geçiren kimseye bir zarar vermemiş ve onu inancından çevirmemiştir. Ayrıca bu düşüncenin kalıcı bir izi, devam eden bir yönü olmamıştır.

Allah'ın insanı içinden gelip geçen düşünce ve vesveselerden dolayı sorumlu tutmaması, kullarına yönelik rahmetinin bir parçasıdır. Ama Allah Teâlâ, şüphelere gönlünü açıp yönelişini ve fiilini onlara yönlendirdiği, ardından da kalbini tamamen onlara teslim ettiği zaman kalplerinin kastettiği şeylerden dolayı insanları sorumlu tutar.

Kurtubî, Übeyy'in aklından geçen düşünceye işaret ederek şöyle demiştir: "Öyle anlaşılıyor ki bu tür düşünceler şu hadiste anlatılanlara benzer:

Hz. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "Biz içimizde söylenmesini büyük bir mesele olarak düşündüğümüz bazı düşünceler hissediyoruz" denildi. Hz. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de onlara siz ***"Siz gerçekten***

342 Müslim, Salâtu'l-Müsâfirîn 273; Ahmed İbn Hanbel, IV, 127, 129; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 501.

böyle şeyler hissettiniz mi?" diye sordu. Ashab-ı kiram "Evet" şeklinde cevap verince Allah Resulü *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"İşte imanın sarih şekli budur."***[343]

Burada Hz. Übeyy'in aklına gelen bu düşüncenin onun konumuna zarar vermediği ve imanını sarsmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü o, hadiste geçtiği üzere Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yönlendirmesi ile hemen bu düşünceyi savmıştır.

Hangi insan iç dünyasını kötü düşüncelerden, vesvesenin kötü esintisinden koruyabilir? Mü'min kimsenin bu tür kötü düşüncelerle ilim ve dinî öğretilerle savaşması gerekir. Bunlara teslim olmaması, kendini onlara kaptırmaması elzemdir. Bu alanda tıpkı Hz. Peygamber'in Übeyy'e yardım etmesi gibi birbirimize yardım etmeliyiz. Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* onu bu düşünceden kurtarmak için şiddetle göğsüne vurmuştur. Ayrıca bununla aklından geçen şüpheyi çürütmek için anlattıklarına yönelmesini hedeflemiştir. Ona Kur'ân'ın ümmetine bir kolaylık olarak yedi harf üzere indiğini anlatmıştır. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu yönteminde mükemmel bir başarı elde etmiştir. Sonunda Übeyy "Birden ter içinde kaldım. Sanki korkarak Allah'a bakıyordum" demiştir.

Bu noktayı insanların bir kısmının ayaklarının kaydığı bu konuda kurtarıcı olarak görüyoruz. Bu konuda Muhammed Abdullah Draz'ın *el-Muhtâr* adlı eserinde mükemmel tespitleri vardır. Bu konuda daha fazla açıklama isteyenler ona müracaat edebilirler.[344]

Bu anlattıklarımıza kıraatlerin farklılığı konusunda Übeyy İbn Ka'b'ın bu şekilde itiraz etmesinin, Kur'ân'ın yedi harf üzere indiğini öğrenmesinden önce olduğu da eklenmelidir. Çünkü o zaman Übeyy mazur görülürdü. Kur'ân'ın yedi harf üzere indiğini öğrenip kalbi buna mutmain olunca bilgisinin gereğini yapması mazur görülmesine delil teşkil eder. Übeyy, farklı rivayetleri ile Kur'ân'ın okunması konusunda önemli bir kaynaktı, biraz sonra verilecek iki hadisin senedinde görüleceği üzere bu ilmi insanlara aktaran ravilerden biriydi.

343 Müslim, İmân 209; Ebû Dâvûd, Edeb 109; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, II, 396, 441.

344 Draz, Muhammed Abdullah, *el-Muhtâr min künûzi's-sünne,* Dâru'l-ensâr, Kahire, ts, s. 383-405.

4. İmam Müslim senedi ile birlikte Übeyy İbn Ka'b'm şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hz. Peygamber, Gıfâroğulları'nın göletinin yanında iken, Cebrâîl yanına geldi ve ***"Allah, ümmetinin Kur'ân'ı bir harf üzere okumasını sana emrediyor"*** dedi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Allah'tan bağışlanmamı ve affedilmemi dilerim. Ümmetimin buna gücü yetmez"*** şeklinde karşılık verdi.

Cebrâîl ikinci kez geldi ve ***"Allah, ümmetinin Kur'ân'ı iki harf üzere okumasını sana emrediyor"*** dedi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* yine ***"Allah'tan bağışlanmamı ve affedilmemi dilerim. Ümmetimin buna gücü yetmez"*** şeklinde karşılık verdi.

Cebrâîl ikinci kez geldi ve ***"Allah, ümmetinin Kur'ân'ı üç harf üzere okumasını sana emrediyor"*** dedi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* yine ***"Allah'tan bağışlanmamı ve affedilmemi dilerim. Ümmetimin buna gücü yetmez"*** şeklinde karşılık verdi.

Cebrâîl dördüncü kez geldi ve şöyle dedi: ***"Allah, ümmetinin Kur'ân'ı yedi harf üzere okumasını sana emrediyor. Bu harflerden hangisi ile okurlarsa, doğru okumuş olurlar."***[345]

5. İmam Tirmizî, Übeyy İbn Ka'b'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Merve kayalarının yanında Cebrâîl ile karşılaştı. Ona ***"Ben ümmî bir ümmete gönderildim. İçlerinde piri fani ihtiyarlar, yaşlılar ve çocuklar var"*** dedi. Cebrâîl de ona ***"Öyleyse onlara 'Kur'ân'ı yedi harf üzere okuyun' diye emret"*** dedi. Tirmizî bu rivayetin hasen-sahih olduğunu belirtmiştir.[346] Rivayetin bir başka naklinde ise şu ifade geçmektedir: ***"Kim bu harflerden biri ile okursa, Kur'ân onun okuduğu gibidir."***[347]

Huzeyfe rivayetinde şöyle geçmektedir: ***"Dedim ki: Ey Cebrâîl! Ben, ümmi bir topluma gönderildim. İçlerinde erkekler, kadınlar, çocuklar, cariyeler, hayatında hiç yazılı bir metin okumamış yaşlı kimseler var." Bunun üzerine Cebrâîl şöyle dedi: "Kur'ân, yedi harf üzere indirilmiştir."***[348]

---

345 Müslim, Salâtu'l-Müsâfirîn 274; Ebû Dâvûd, Vitir 22; Nesâî, İftitâh 38; Ahmed İbn Hanbel, V, 128.

346 Tirmizî, Kırâât 11.

347 İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 13.

348 Ahmed İbn Hanbel, V, 400.

6. Ahmed İbn Hanbel'in senedi ile birlikte Amr İbn el-Âs'ın mevlası Ebû Kays'tan rivayet ettiğine göre, Amr şöyle demiştir: Biri Kur'ân'dan bir âyet okudu. Amr ona "Bu âyet şöyle şöyledir" diye itiraz etti. Sonra bu olayı Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanında anlattı. Bunun üzerine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Bu Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir. Bunlardan hangisi ile okursan, doğru okursun. Bu nedenle şüpheye kapılıp tartışmayın!"***[349]

7. Hâkim ve İbn Hibbân senedli olarak İbn Mes'ûd'un şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bana Hâ-Mîmlerden bir sûre öğretti. Sonra mescide gittim ve bir adama bu sûreyi okumasını söyledim. Bir de ne ile karşılaşayım, adam benim okumadığım harflerle bu sûreyi okudu. Üstelik "Bana bunu Hz. Peygamber öğretti" dedi. Hemen Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanına gittik ve ona yaşananları anlattık. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in yüz ifadeleri değişti ve ***"Sizden öncekileri, ihtilaf yok etti!"*** buyurdu. Sonra Hz. Ali'ye gizlice bir şey söyledi. Hz. Ali "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* içinizden her birinin kendisinin size öğrettiği şekli ile Kur'ân okumasını emrediyor" dedi. Bunun üzerine oradan ayrıldık. Her birimiz, arkadaşının okumadığı bir harfle Kur'ân okuyordu.[350]

8. Buhârî'nin naklettiği rivayete göre, Abdullah İbn Mes'ûd, bir adamın kendisinin Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den işitmediği şekilde Kur'ân okuduğunu işitmiş. Bundan sonrasını İbn Mes'ûd şöyle anlatmıştır: Hemen adamın kolundan tuttum ve onu Hz. Peygamber'e götürdüm. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"İkiniz de güzel okudunuz. Aynı şekilde okuyun!"*** buyurdu.

Hadisin ravilerinden Şu'be şöyle demiştir: Bildiğim en önemli şey, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şu hadisidir: ***"Sizden öncekiler ihtilaf ettiler ve bundan dolayı helak edildiler."***[351]

9. Taberî ve Taberânî, Zeyd İbn Erkam'ın şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bir adam geldi ve "İbn Mes'ûd

349 Ahmed İbn Hanbel, IV, 205. Heysemî bu rivayet hakkında şunları söylemiştir: "Rivayetin senedindeki raviler, Buhârî'nin ravilerinden oluşmaktadır. Ancak bu rivayet mürseldir." Ravilerden Ebû Kays, Amr İbn el-Âs'tan hadis almamıştır. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid,* VII, 313.

350 Ahmed İbn Hanbel, I, 419, 321; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 223. Hâkim bu rivayetin sahih olduğunu belirtmiş, İmam Zehebî de bu konuda ona muvafakat etmiştir.

351 Buhârî, Husûmât 1, Ehâdîsu'l-Enbiyâ 54, Fezâilu'l-Kur'ân 37.

bana Zeyd İbn Sâbit ve Übeyy İbn Ka'b'ın öğrettiği bir sûreyi okuttu. Onların hepsinin kıraatleri birbirinden farklı idi. Bunlardan hangisinin kıraatini öğreneyim?" diye sordu. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* sustu. O sırada onun yanı başında olan Hz. Ali şöyle dedi: "Sizden her biriniz kendisine öğretildiği şekilde Kur'ân okusun. Bu okuyuş, güzeldir."[352]

10. İbn Cerîr et-Taberî, Ebû Hureyre kanalıyla Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: ***"Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir. Öyleyse okuyun! Bunda çekinecek bir durum yok. Fakat rahmeti azap, azabı da rahmet ile değiştirmeyin."***[353]

II. HADİSLERDEN ÇIKAN NET SONUÇLAR

Yukarıda verilen hadisleri ve benzerlerini inceleyen kimse rahatlıkla birtakım net sonuçlara ulaşabilir. Bu sonuçlar hidayetin işareti ve nurun kaynağıdır. Bunlar, araştırma yapan kimseyi yedi harfin anlamı konusunda yapılan açıklamalarda doğruya ve gerçeğe ulaştırabilir. Aynı zamanda araştırma yapan kimse, bu hassas alanda meydana gelen derin görüş farklılıkları konusunda müracaat edeceği ölçütleri ve mizanı söz konusu rivayetlerden çıkarabilir.

Birinci Sonuç: Kur'ân'ın yedi harf üzere inmesinin hikmeti bütün İslâm ümmetine, özellikle de Kur'ân'ı sözlü olarak öğrenen Arap toplumuna kolaylık sağlamaktır. Şöyle ki: O dönemde Arap toplumu çok sayıda kabileden meydana geliyordu. Bu kabileler arasında lehçe, tonlama ve seslendirme yöntemi bakımından farklılıklar vardı. Bazı kelimelerin bazı anlamlara delaletinin yaygınlığı kabileden kabileye değişiyordu. Bütün bunlara rağmen onların ortak özelliği Araplıktı. Genel anlamdaki Arap dili bu kabileler arasında birliği sağlıyordu. Hâl böyle iken bütün kabileler Kur'ân okumayı bir harf üzere öğrenselerdi, bu durum onlara zor gelirdi. Tıpkı bizden Kahireli birine Asyut lehçesi ile konuşmanın zor gelmesi gibi. Oysa bizi bir arada tutan genel anlamdaki Mısır dili ile bir toprak parçası üzerinde yer alan Mısır vatanıdır.

352 Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VII, 153. Heysemî bu rivayet hakkında şöyle demiştir: "Raviler arasında yer alan İsa İbn Kırtâs metruktur."

353 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 46.

Bu sonuç biraz önce verilen Hz. Peygamber'in harfleri artırmak için yaptığı her müracaatta söylediği şu sözünde gayet açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır: ***"Ben de ümmetime kolaylık göster diye tekrar Rabbime müracaat ettim."*** Bu sonuç aynı şekilde onun şu sözlerinde de görülmektedir: ***"Allah'tan bağışlamasını ve affetmesini dilerim. Çünkü ümmetim buna güç yetiremez." "Ey Cebrâîl! Ben, ümmî bir topluma gönderildim. Aralarında erkek, kadın, çocuk, cariye, hayatında hiç yazılı metin okumamış pir-i fani ihtiyar bulunmaktadır."***

Büyük âlim İbnu'l-Cezerî şöyle demiştir:

"Kur'ân'm yedi harf üzere inmesinin nedeni şunlardır:

a. Bu ümmete kolaylık göstermek.

b. Bu ümmeti kolaylık ilkesine göre idare etmek.

c. Bu ümmete verilen değerden dolayı onlara genişlik sağlamak.

d. Rahmet.

e. Mahlûkatın en faziletlisinin ve Hakkın sevgili kulunun temennisini kabul etmek. Şöyle ki: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Cebrâîl kendisine gelip ***'Allah Teâlâ sana ümmetine Kur'ân'ı bir harf üzere okumanı emrediyor'*** dediği zaman ***'Allah'tan bağışlamasını ve affını diliyorum. Çünkü ümmetim buna güç yetiremez'*** demiş ve yedi harfe ulaşıncaya kadar müracaatını sürdürmüştür."

İbnu'l-Cezerî sözlerini şöyle sürdürmüştür:

"Kur'ân-ı Kerîm yedi kapıdan yedi harf üzere inmiştir. Ondan önceki kitaplar ise bir kapıdan bir harf üzere nâzil olmuştur. Çünkü önceki peygamberler sadece kendi kavimlerine gönderilirlerdi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ise bütün insanlara; kızıl tenlilere, esmerlere, Araplara ve Arap olmayanlara gönderilmiştir.

Kendi dillerinde Kur'ân'ın indiği Arapların dilleri ve lehçeleri farklılık gösteriyordu. Bir kısmı bir lehçeden başkasına, bir harften diğerine

geçmekte güçlük yaşıyordu. Hatta bazıları, özellikle de yaşlılar, kadınlar ve Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de belirttiği gibi hiç yazılı bir materyal okumamış kimseler eğitim ve öğretim desteğiyle bile bunu beceremiyordu. Eğer bu kimseler dillerinden ve lehçelerinden vazgeçmekle sorumlu tutulsalardı, bu durumda güç yetiremeyecekleri bir şeyle mükellef kılınmış olurlardı. Fıtratın direnmesi durumunda kendini zorlayan kimse, zorla bir şey yapacak değildir."

Kıraat Farklılıklarının ve Harf Çeşitliliğinin Diğer Faydaları

Birinci sonuçta anlatılanların tamamı, Kur'ân'ın indiği harflerin çeşitliliğinin ve kıraatlerin farklılığının sadece bir hikmetini ve yararını açıklamaktadır. O da en ön plana çıkan, en yaygın olan ve akla en yatkın olan hikmettir. Burada ilmî olarak söz konusu farklılıkların ve çeşitliliğin diğer yararları anlatılacaktır:

1. Yeni Kurulan İslâm Ümmetinin Bireylerini, Onları Bir Arada Tutacak Bir Lehçe Üzerinde Toplamak: Söz konusu lehçe de Kur'ân'ın indiği ve meşhur fuarlar ile hac mevsimi dolayısıyla Mekke'ye sık gelip giden Arap kabilelerin lehçelerine büyük ölçüde yerleşen dildir. Kureyşliler dilediklerini güzel buluyor ve dört bir taraftan gelen Arap heyetlerin sözcüklerinden hoşlarına gideni seçiyor sonra bunları parlatıp süsleyip kendi esnek lehçelerine katıyorlardı. Bütün Arap kabileleri onların dillerinin üstünlüğünü kabul etmişler ve bu konuda önderliği onlara teslim etmişlerdi.

İşte bu doğru siyaset üzerine Kur'ân-ı Kerîm yedi harf üzere inmiştir. Kureyşlilerin yöntemine uygun olarak hatta onlarınkinden daha mükemmel bir şekilde Arap kabilelerin lehçelerinden dilediğini seçmiştir. İşte bu nedenle "Kur'ân Kureyş lehçesiyle inmiştir" sözü doğrudur. Çünkü bütün Arapların lehçeleri, bu anlamda Kureyş lehçesinde kendini göstermiştir.

İşte bu, ilahî bir hikmettir. Çünkü genel dilin bir olması, özellikle de kalkınma ve ilerlemenin başında olan ümmetin birliğini sağlayan etkenlerin en önemlilerindendir.

2. Bir Hükmün Açıklanması: Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوِ امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ .

"Eğer bir erkek veya kadının, anne-babası ve çocukları bulunmadığı hâlde (kelâle şeklinde) malı mirasçılara kalırsa ve bir erkek yahut bir kız

kardeşi varsa, her birine altıda bir düşer."[354] Sa'd İbn Ebî Vakkâs âyetin وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ مِنْ أُمٍّ kısmını, وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ şeklinde okumuştur. Bu sayede âyetteki hükümde söz konusu edilen kardeşlik ile sadece babaları aynı olanlar arasında var olan kardeşliğin değil de aynı anneden doğanlar arasında var olan kardeşliğin kastedildiği anlaşılır. Nitekim bu konuda icma gerçekleşmiştir.

Buna bir başka örnek olarak yemin kefâreti hakkındaki şu âyet verilebilir:

فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ .

"Bunun da kefâreti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hâllisinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek yahut da bir köle azat etmektir."[355] Bir kıraatte أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ şeklinde مُؤْمِنَةٍ ziyadesi yer almaktadır. Bu sayede yemin kefâreti olarak azat edilecek kölede mü'min olma şartı ortaya çıkmıştır. Bu da söz konusu şartın olması gerektiğini savunan İmam Şâfiî ve onun gibi düşünenlerin mezhebini desteklemektedir.

3. Kıraatlerin Toplamından İki Farklı Hükmü Birleştirmek: Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ

"Ay hâlinde olan kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın."[356] Bu âyette yer alan يَطْهُرْنَ kelimesindeki ط harfi şeddeli ve şeddesiz olarak okunmuştur. Hiç kuşkusuz şeddeli okuma kadınların hayızdan temizlenmesi konusunda mübalağa ifade eder. Çünkü kelimenin harf sayısının fazla olması, anlamında fazlalığa delalet eder. Şeddesiz okuma ise bu mübalağayı ifade etmez. Söz konusu iki kıraat bir arada şu iki hükmü ifade eder:

a. Eşi, hayızlı kadına temizliğin aslı hasıl oluncaya kadar yaklaşamaz. Temizliğin aslı da hayızın sona ermesidir.

354 en-Nisâ 4/12.
355 el-Mâide 5/89.
356 el-Bakara 2/222.

b. Hayızdan çıkan kadın temizlik konusunda gerekli hassasiyeti göstermeden eşi onunla birlikte olamaz. Söz konusu hassasiyet ise gusül abdesti almaktır.

Hiç kuşkusuz, kadınlarla birlikte olabilmek için her iki temizliğin de gerçekleşmesi gerekir. Bu da İmam Şâfiî ve onunla aynı görüşü paylaşanların mezhebidir.

4. İki Farklı Durumda İki Farklı Hükme Delalet Etmek: Abdest konusunda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ .

"Yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedip topuklara kadar ayaklarınızı da yıkayın."[357] Âyette geçen أَرْجُلَكُمْ kelimesi أَرْجُلَكُمْ/erculeküm ve أَرْجُلِكُمْ/erculiküm şeklinde okunmuştur.[358] Nasb kıraati ayakların yıkanmasını ifade eder. Çünkü bu durumda atıf, mansûb olan ve yıkanan وُجُوهَكُمْ kelimesine yapılmıştır.

Cerr kıraati ise ayakların meshedilmesini ifade eder. Çünkü bu durumda atıf, mecrûr olan ve meshedilen رُءُوسِكُمْ kelimesine yapılmıştır.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* meshin, mest giyenler için olduğunu açıklamıştır. Ayakları yıkamak ise mest giymeyenler için farzdır.

5. Âyetin Muradını Yanlış Anlamayı Önlemek: Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ .

"Ey iman edenler! Cuma namazına ezan ile çağırıldığınız zaman derhal Allah'ı zikretmeye (hutbe ve namaza) gidin."[359] Âyetin son kısmı فَامْضُوا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ şeklinde okunmuştur.[360] İlk kıraate göre Cuma'ya giderken koşar

357 el-Mâide 5/6.

358 Nâfi', İbn Âmir, Hafs, Kisâî ve Yakub bu kelimeyi mansub/أَرْجُلَكُمْ olarak okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise bu kelimeyi mecrur/أَرْجُلِكُمْ okumuşlardır.

359 el-Cum'a 62/9.

360 Bu şekilde Hz. Ömer, Abdullah İbn Mes'ûd ve Abdullah İbn Abbâs okumuştur. Bk. Ebû Ubeyd Kâsım İbn Sellâm, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s. 314; Suyûtî, *ed-Durru'l-*

adım gitmenin farz olduğu şeklinde bir yanlış anlaşılma olabilir. Ancak ikinci kıraat bu yanlış anlaşılmayı önlemektedir. Çünkü فَامْضُوا kelimesinde hızlı gitmek anlamı yoktur.

6. Bazılarına Mübhem Olan Lafzı Açıklamak: Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ.

"Dağlar atılmış rengârenk yünlere döner."[361] Bu âyet كَالصُّوفِ الْمَنْفُوشِ şeklinde de okunmuştur.[362] Dolayısıyla ikinci kıraat الْعِهْن kelimesinin yün anlamına geldiğini açıklamıştır.

7. Bazı İnsanların Saptığı Akideyi Bütün Açıklığıyla Ortaya Koymak: Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَإِذَا رَأَيْتَ ثَمَّ رَأَيْتَ نَعِيمًا وَمُلْكًا كَبِيرًا.

"Ne yana bakarsan bak, (yığınla) nimet ve ulu bir saltanat görürsün."[363] Bu âyetteki مُلْكًا kelimesi م harfinin dammesi ve ل harfinin sükunu ile okunmuştur. Bir başka kıraatte ise م harfinin fethası ve ل harfinin kesrası ile okunmuştur. Dolayısıyla ikinci kıraat ahirette Allah'ın mü'minler tarafından görüleceğine dair inanç konusunda gerçeğin üstündeki perdeyi kaldırmıştır. Çünkü Allah Teâlâ o gün, o yurdun yegâne hükümdarıdır.

لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ.

"Bugün hükümranlık kimindir? Kahhâr olan tek Allah'ındır."[364]

---

mensûr, VI, 219; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VII, 264-265.

361 el-Kâria 101/5.

362 Bu şekilde Saîd İbn Cübeyr okumuştur. Bk. Ebû Ubeyd Kâsım İbn Sellâm, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s. 318.

363 el-İnsân 76/20.

364 el-Mü'min 40/16.

Özet

Kıraatlerin çeşitliliği âyetlerin çeşitli olmasının yerini tutar. Bu da belâğat türlerinden biridir; îcâz güzelliklerinden yola çıkmak ve i'câzın kemâline ulaşmaktır.

Bütün bu anlatılanlara kıraatlerin çeşitliliğinde bulunan ve Kur'ân'ın Allah kelamı olduğuna ve onu tebliğ eden Hz. Peygamber'in doğruluğuna delalet eden kesin delillerin bulunması da eklenmelidir. Şöyle ki: Sayısı çok olmasına rağmen kıraat farklılıkları okunanda bir çelişkiye, karşıtlığa, tutarsızlığa ve ayrılığa sebep olmamaktadır. Aksine kıraat çeşitliliğine rağmen Kur'ân'ın tamamı birbirini doğrular, açıklar ve birbirine şahitlik eder. Bütün bunlar, üslup ve ifade mükemmelliği ile üstün hidayet ve öğretimin tek hedefi içinde bir şekilde gerçekleşir. Hiç kuşkusuz bu da kıraat ve harflerin çeşitliliği oranında i'câzın da çeşitliliğini ifade eder.

Bunun anlamı şudur: Kur'ân bu kıraatle okunduğu zaman insanları kendisinin bir benzerini yapma konusunda acze düşürür. Aynı şekilde ikinci, üçüncü ve diğer kıraatlerle okunduğu zaman da insanları kendisinin bir benzerini yapma konusunda aciz bırakır. İşte bu şekilde vücûh ve harflerin çeşitliliği ile i'câz da çeşitlilik gösterir.

Hiç şüphesiz bu da Hz. Peygamber'in doğruluğunu gösteren en güçlü delildir. Çünkü bu, Kur'ân'ın her harf ve veche göre, bütün lehçelerde i'câz ve beyan konusunda en çok veriyi kapsamasını göstermesi bakımından aslan payına sahiptir.

لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيَى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ وَإِنَّ اللَّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ.

"Helâk olan, bir delile göre helâk olsun, yaşayan da bir delile göre yaşasın."[365]

İkinci Sonuç: Hz. Peygamber'in ümmetine kolaylık için harflerin sayısının artırılmasını istemesi, Cebrâîl'in ilk defa kendisine okuttuğu harf hariç altı defa olmuştur. Sonuçta lafız ve anlamı ile yedi kez olmuştur. Biraz önce nakledilen İbn Abbâs hadisi ile bu hadiste geçen Hz. Peygamber'in şu sözü düşünülmelidir: ***"Cebrâîl Kur'ân'ı bana bir harf üzere okuttu. Rabbime müracaat ettim. Bunun sayısını artırmasını istemeye devam ettim. O da yedi harfe gelinceye kadar artırdı."***

365 el-Enfâl 8/42.

Ebû Bekre hadisinde de Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu geçmektedir: ***"Sonra Mîkâîl'e baktım. O sustu. Bundan sayıların sona erdiğini anladım."***[366]

Buna Hz. Peygamber'in diğer hadislerdeki müracaatları eklenir. Her ne kadar altı lafzı açıkça zikredilmese de hadis yedi lafzını içermektedir. Rivayetlerin bütününden yedi ile altı ve sekiz arasında yer alan bilinen yedi sayısının kastedildiği anlaşılır.

Üçüncü Sonuç: O veya bu harf fark etmez, kim bu harflerden biri ile okursa, doğru okumuş olur. Nitekim Hz. Peygamber'in daha önce geçen şu söz ve tutumları bunu göstermektedir:

a. ***"Hangi harfle okursa okusunlar, doğru okumuş olurlar."***

b. Bir kıraat hakkında ihtilaf edenlerden her biri için söylediği ***"doğru okudun"*** sözü.

c. İbn Mes'ûd rivayetinde iki sahâbîye birden ***"İkinizin kıraati de güzel"*** demesi.

d. Amr İbn el-Âs'ın rivayetine göre ***"Bunlardan hangisini okursanız, doğru okumuş olursunuz"*** buyurması.

e. Hz. Ömer'e, Übeyy'e, İbn Mes'ûd'a ve Amr İbn el-Âs'a kendilerinden farklı okuyanlara muhalefet etmelerini uygun görmemesi. Bu husus yukarıda verilen hadislerde geçmişti.

f. Kıraatlerdeki ihtilafları kabul etme konusunda güçlük çeken Übeyy'in göğsüne vurması.

Hiç şüphesiz bütün bunlarda, inen yedi harften bir harf ile okuyan kimseye engel olmanın kesin yasak olduğu anlamı vardır.

Dördüncü Sonuç: Farklılıklarına rağmen bütün kıraatler Allah'ın kelamıdır. Bu konuda insanın bir rolü yoktur. Bütün kıraatler Allah katından inmiş ve Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* tarafından öğrenilmiştir. Daha önce verilen hadislerin sahâbenin okudukları âyetlerde Hz. Peygamber'e müracaat etmelerini, okumayı ondan öğrenmelerini, okudukları her harfi ondan almalarını ifade etmesi bunu göstermektedir. Hz. Peygamber'in birbiri ile ihtilaf eden kimselerin her birinin kıraati hakkında ***"Bu şekilde indirildi"*** sözü ile

366 Ahmed İbn Hanbel, V, 51.

arkadaşından farklı okuyan sahâbînin "Bana bunu Rasûlullah öğretti" demesine bakılmalıdır.

Ayrıca bütün bunlara şu husus da eklenmelidir: Bir kimsenin dilediği şekilde Kur'ân kelimelerinin yerine eşanlamlı olan ya da eşanlamlı olmayan kelimeleri koyarak okumasına müsaade edilmiş olsaydı, Kur'ân'ın Kur'ânlığı ve Allah kelamı olma özelliği sona ererdi. İ'câz diye bir şey kalmazdı. Bir de "إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ/***Kuşkusuz Kur'ân'ı biz indirdik ve onu koruyacak olan da biziz***"[367] âyeti gerçekleşmezdi. Ayrıca değişiklik ve tahrif tamamen reddedilmiştir:

وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا ائْتِ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدِّلْهُ قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِي إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَى إِلَيَّ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ * قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَا أَدْرَاكُمْ بِهِ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ.

"Onlara âyetlerimiz açık açık okunduğu zaman (öldükten sonra) bize kavuşmayı beklemeyenler 'Ya bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir!' dediler. De ki: 'Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak şey değildir. Ben, bana vahyolunandan başkasına uymam. Çünkü Rabbime isyan edersem elbette büyük günün azabından korkarım.' De ki: 'Eğer Allah dileseydi onu size okumazdım, Allah da onu size bildirmezdi. Ben bundan önce bir ömür boyu içinizde durmuştum. Hâlâ akıl erdiremiyor musunuz?'"[368]

İnsanların en faziletlisi Hz. Muhammed bile Kur'ân'ı bu şekilde değiştirmekten çekinirken, konumu ne olursa olsun herhangi biri için Kur'ân kelimelerini müteradifleriyle veya müteradifi olmayan kelimelerle değiştirmesi nasıl mümkün olur?

Beşinci Sonuç: Kur'ân'ın indiği bu yedi harften biri ile okuyan hiç kimse engellenemez. Hz. Peygamber, ***"Bu konuda tartışmayın! Çünkü bu konuda tartışmak küfürdür"***[369] hadisiyle, Hz. Ömer'e, Übeyy'e, İbn Mes'ûd'a ve Amr İbn el-Âs'a kendilerinden farklı okuyanlara muhalefet etmelerini uygun

367 el-Hicr 15/9.
368 Yunus 10/15-16.
369 Ahmed İbn Hanbel, IV, 204, 205; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VII, 313.

görmemiştir. Biraz önce verilen hadislerde bu durum görülmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in kıraat ihtilaflarını kabul etme konusunda güçlük çeken Übeyy'in göğsüne hafifçe vurması da bunu gösterir. Hiç şüphesiz bütün bu rivayetlerde şöyle bir anlam vardır: İnen yedi harften biri ile Kur'ân okuyan kimsenin engellenmesi kesinlikle yasaklanmıştır.

Altıncı Sonuç: Sahâbe Kur'ân'ı savunma konusunda aşırı hassasiyet sahibiydi. Onu korumak için hayatlarını ortaya koymuşlardı. Eda ya da lehçelerin farklılığı konusunda bile olsa herhangi birinin yeni bir uygulama başlatmasına karşı son derece uyanık idiler. Öyle ki, bu konuda en küçük duyumları bile değerlendiriyorlardı. Bütün gayretleri ile Kur'ân'ı savunuyorlardı. Buna delil olarak Hz. Ömer'in, arkadaşı Hişâm İbn Hakîm'e karşı tavrı yeterlidir. Hâlbuki Hişâm da haddi zatında doğru okuyordu. Okuyuşunun doğru olduğunu göstermek için Hz. Ömer'e "Bunu, bana Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* öğretti" demişti. Ama Hz. Ömer bu söz karşısında ikna olmamıştı. Hatta onu yakasından tutup Hz. Peygamber'in huzurunda davalaşmaya götürmüştü. Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* Hişâm'ın doğru okuduğuna hükmedinceye kadar da onu bırakmamıştı.

Bu durum, Übeyy İbn Ka'b ile arkadaşı, İbn Mes'ûd ve Amr İbn el-Âs ile arkadaşları arasında geçenler hakkında da söylenir. Bu konuda çok sayıda hadis bulunmaktadır. Dileyenler bu hadislere bakabilirler.

Yedinci Sonuç: Kıraat farklılıklarını bir tartışma, çekişme ve ayrılık savaşına dönüştürmemek gerekir. Bunda şüphelenmeye, kuşku uyandırmaya ve yalanlamaya bir kapı aralamak mümkün değildir. Aynı şekilde asabiyet, aşırıcılık ve katılık silahını kuşanmaya imkân yoktur. Zira Kur'ân yedi harf üzerine inmiştir. Yedi harfin Allah tarafından belirlenen hikmeti, bu ümmete sağlanan bir kolaylık ve gösterilen bir rahmettir. Dolayısıyla bu kolaylığı zorluğa, bu merhameti düşmanlığa çevirmememiz gerekir. Bu yolu bize daha önce geçen hadislerden birinde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* göstermiştir: ***"Bu konuda birbirinizle tartışmayın. Çünkü bu konuda tartışmak küfürdür."*** Ashabının bu konuda ihtilaf ettiğini görünce Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yüz ifadeleri değişmiş ve şöyle buyurmuştur: ***"Sizden öncekileri ihtilaf helak etmiştir."*** Ayrıca Hz. Peygamber bu önemli konuda aklına bir şüphe geldiği zaman Übeyy'in göğsüne vurmuştur.

Sekizinci Sonuç: Daha önce verilen hadislerden "harfler" ifadesi ile lafızların farklı okunuşlarının kastedildiği anlaşılmaktadır. Bunu başka türlü anlamak mümkün değildir. Bu rivayetlerin yansıttığı ihtilafın, lafızların anlamı

hakkında değil de okunuşları hakkında olması bunun delilidir. Mesela; Hz. Ömer "O, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bana okutmadığı birçok harfe göre Kur'ân okuyordu" demişti. Hz. Peygamber de her ikisinin Kur'ân okumalarına karar vermişti. Ayrıca Hz. Peygamber'in şu sözleri de bunu desteklemektedir: ***"Kur'ân bu şekilde indi." "Bunlardan hangisi ile okursanız okuyun, doğru okumuş olursunuz."*** Hiç kuşkusuz okuma, manaların şerhi ile değil, lafızların edası ile gerçekleşir.

III. KUR'ÂN'IN YEDİ HARF ÜZERE İNMESİNİN ANLAMI

Yukarıda anlatılanlardan sonra "Kur'ân yedi harf üzere inmiştir" cümlesinin anlamını açıklamak gerekir.

Kur'ân sözcüğünün anlamı hakkında "Birinci Bölüm"de yeteri kadar bilgi verdik.[370]

İndirmek/الإنزال kelimesinin anlamını da "Üçüncü Bölüm"de ayrıntılı olarak ele aldık.[371]

Yedi sözcüğüne gelince; ikinci sonuçta bu kelimenin hakiki anlamının kastedildiğini; altı ile sekiz arasında yer alan tek sayılardan bildiğimiz sayı olduğunu belirtmiştik.

Harfler/الأحرف kelimesi ise harf/الحرف kelimesinin çoğuludur. Harf kelimesi ise birçok anlama gelir. *el-Kâmûs* adlı sözlüğün yazarı bu manalar hakkında şunları söylemiştir:

> "Her şeyin kenarına, ucuna ve kıyısına harf denir. Dağın en üst sivri yerine harf adı verilir... Hece harflerinden her birine harf denir. Cılız, zayıf ve kemikleri ortaya çıkmış deve için de bu kelime kullanılır. Süleym diyarında görülen siyah renkli ceylanlara da harf denilir. Nahiv âlimlerine göre harf, isim ve fiil olmayan kelimedir. Harf kelimesi 'وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ/***İnsanlardan kimi Allah'a yalnız bir yönden kulluk eder***"[372] âyetinde bir yön anlamına gelir. Söz konusu yön de darlık

370 Bu kitabın ilgili bölümüne bk. I, 40
371 Bu kitabın ilgili bölümüne bk. I, 77
372 el-Hac 22/11.

anında değil de sadece rahatlık döneminde Allah'a kulluk etmek, ya da şüpheyle veya gönül huzuru olmadan kulluk etmek; yani emin olmadan dine girmek anlamına gelir. ***'Kur'ân yedi harf üzere inmiştir'*** hadisinde geçen yedi harf, Arap kabilelerinden yedisinin lehçesi anlamına gelir. Bir harfte yedi vechin olduğu anlamına gelmez. Bazen söz konusu vecih yedi, bazen on, bazen de daha fazla olur. Söz konusu bu lehçeler, Kur'ân'ın geneline dağılmıştır."

Harf kelimesinin çok anlamlı olması, bu kelimenin lafzî müşterek olduğunu gösterir. Lafzî müşterekin de çok sayıdaki anlamı arasında karinelerin ve bağlamın belirlediği bir anlamı kastedilir.

Burada bağlama en uygun olan mana, *el-Kâmûs* sahibinin ve daha başka âlimlerin ifade ettiği gibi lehçe değil, biraz sonra izah edileceği üzere vech anlamıdır. Bu görüşlerin çürütülmesi birazdan ele alınacaktır.

"إِنَّ القُرْآنَ أُنْزِلَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ/***Kur'ân yedi harf üzere inmiştir"*** hadisinde geçen عَلَى/alâ harfi cerri bu konunun kolaylık şartı üzere bulunduğunu gösterir. Şöyle ki: Kur'ân yedi vecih üzere okunmak suretiyle okuyucuya kolaylaştırılmış biçimde indirilmiştir. Okuyucu arkadaşından farklı olarak bu harflerden dilediği ile okur. Sanki bu hadis şu anlama gelmektedir: "Kur'ân bu şart ve bu kolaylık üzerine indirilmiştir."

Bu demek değildir ki, Kur'ân'ın her bir kelimesi yedi vecihle okunur. Eğer böyle olsaydı Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, عَلَى/alâ harfi cerrini söylemeden إِنَّ القُرْآنَ أُنْزِلَ سَبْعَةَ أَحْرُفٍ buyururdu. Oysa biraz önceki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Kur'ân bu şart ve bu kolaylık üzerine indirilmiştir. Şöyle ki: Kur'ân'ın farklı okuyuş şekilleri yedi vechi geçmez. Bir lafzın edasında ne kadar fazla çeşitlilik bulunursa bulunsun, kıraatler ne kadar çok farklılık gösterirse göstersin, bir kelimede ne kadar fazla kıraat tariki söz konusu olursa olsun bu durum değişmez. Bu durum yedi veya ona varan tarikle okunan "مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ/mâliki yemi'd-dîn" âyeti ve yirmi iki kıraatle okunan "وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ/ve abede't-tâğût" âyeti ile Rûmmânî'nin okunuşunu otuz altı olarak tespit ettiği "أُفٍّ/üffin" kelimesi vb. hakkında geçerlidir. Bütün bu okuma farklılıkları, sayı bakımından çok olmasına rağmen yedi vechi geçmez.

IV. TERCİH EDİLEN GÖRÜŞTEKİ YEDİ VECİH

Burada şu sorunun sorulması gerekir: "Bir kelimede görülen kıraat farklılıklarının ne kadar çok olursa olsun kendisinin dışında kalmadığı bu yedi vecih nedir?"

Bu noktada ihtilaf ve tartışmalar kızışmış, ileri sürülen görüşlerin sayısı artmıştır.

Allah'ın nuru ve tevfîki ile bu görüşler arasında tercih ettiğimiz, İmam Ebu'l-Feth er-Râzî'nin[373] *el-Levâmih* adlı eserinde benimsediği görüştür. O, bu konuda şöyle demiştir:

Kıraat farklılıkları hakkında söylenenler şu yedi vechin dışında kalmaz.

1. İsimlerin tekil, ikil, çoğul, müzekker ve müennes şeklinde farklı okunmalarından kaynaklanan ihtilaf.

2. Fiillerin mazi, muzari ve emir olarak farklı çekimleri ile okunmasından kaynaklanan ihtilaf.

3. İrab farklılıklarından kaynaklanan ihtilaf.

4. Eksik ya da fazla okumadan kaynaklanan ihtilaf.

5. Öne alma veya geriye bırakmadan kaynaklanan ihtilaf.

6. Bir kelimenin yerine başka bir kelimeyi koyarak okumadan kaynaklanan ihtilaf.

7. Fetha, imâle, terkîk, tefhîm, izhâr, idğâm vb. şekillerde lehçe farklılıklarından kaynaklanan ihtilaf.

Ne yazık ki, elde ettiğimiz bu bilgi kolayca fark edileceği üzere örnek içermemektedir. Ancak bu yedi vechi şu şekilde örneklendirmek mümkündür:

1. İsimler konusunda meydana gelen kıraat farklılıklarına şu âyeti örnek vermek mümkündür:

373 Abdurrahman İbn Ahmed İbn Bündâr el-Iclî, kıraat âlimi ve sika bir hadisçidir. H. 454 yılında vefat etmiştir. *el-Levâmih* adında kıraat kitabı vardır. *el-İtkân*'da bu kitabın adı yanlışlıkla Levâih şeklinde geçmektedir. Şam'daki Mektebetu'l-Esedi'l-Vataniyye Kütüphanesi'ndeki yazma nüshada eserin adı *el-Levâmih* şeklindedir.

وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ.

"O mü'minler, üzerlerindeki emanetleri gözetirler, verdikleri sözleri tam tamına tutarlar."[374] Bu âyette yer alan emanet kelimesi لِأَمَانَتِهِمْ/li emânetihim şeklinde tekil[375] ve لِأَمَانَاتِهِمْ/li emânâtihim şeklinde çoğul[376] olarak okunmuştur.

2. Fiillerin çekiminden kaynaklanan kıraat farklılıklarına ise şu âyeti örnek vermek mümkündür:

فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا

"Onlar 'Ya Rabbena, seferlerimizin arasını uzaklaştır' diye dua ettiler."[377] Bu âyet, رَبَّنَا/rabbenâ tamlamasındaki رَبَّ/rabbe kelimesi, münada olduğu için mansub, بَاعِدْ/bâid fiili de emir şeklinde; bağlama daha uygun deyişle dua formunda okunmuştur. Bu kelimeler رَبُّنَا بَعَّدَ/rabbenâ be'ade şeklinde رَبُّ/rabbe kelimesi merfû', بَعَّد/be'ade kelimesi de mazi fiil olarak okunmuştur. Bu durumda cümle, haberî cümledir.[378]

3. İrab çeşitliliğinden kaynaklanan kıraat farklılıklarına örnek şu âyet verilebilir:

وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ.

"Ne yazan ne de şahit zarara uğratılsın."[379] Âyetteki وَلَا يُضَارَّ/velâ yudârre fiilindeki râ harfi hem fethalı hem de dammeli okunmuştur.[380] Şu şekilde mesele detaylandırılabilir: Fethalı okuyanlara göre fiilin başındaki لَا/lâ, nahiyedir, kendisinden sonra gelen fiil de meczumdur. Fiilin sonunda bulunan ra harfinde görülen fetha, idğam-i misleynden dolayıdır. Dammeli okuyanlara göre ise لَا/lâ nafiyedir, kendisinden sonra gelen fiil ise merfû'dur.

374 el-Mü'minûn 23/8; el-Meâric 70/33.

375 Sadece İbn Kesîr bu kelimeyi tekil formunda okumuştur.

376 İbn Kesîr dışındaki kıraat imamları bu kelimeyi çoğul olarak okumuşlardır.

377 Sebe 34/19.

378 İbn Kesîr, Ebû Amr bu kelimeleri رَبَّنَا بَعِّدْ, Ya'kûb رَبُّنَا بَاعَدَ, diğer kıraat imamları ise رَبُّنَا بَاعِدْ şeklinde okumuşlardır. Bu âyet hakkında mütevatir olmayan diğer kıraatler için bk. İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân,* s. 41; Ebu's-Suûd, *İrşâd,* VII, 189; Hemedânî, *el-Ferîd,* IV, 66.

379 el-Bakara 2/282.

380 Ebû Ca'fer وَلَا يُضَارْ, kıraat imamları وَلَا يُضَارَّ şeklinde okumuşlardır. İbn Muhaysın'ın ise وَلَا يُضَارُّ şeklinde şâz bir kıraati vardır.

Buna şu âyeti de örnek vermek mümkündür:

ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ.

"O, Arş sahibidir, şanı pek yücedir."[381] Bu âyette geçen الْمَجِيد/mecîd kelimesi hem dammeli hem de kesralı okunmuştur.[382] Dammeli okuyanlara göre bu kelime, ذُو/zû kelimesinin, kesralı okuyanlara göre ise الْعَرْشِ/arş kelimesinin sıfatıdır.

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere irab alternatiflerinden kaynaklanan kıraat farklılıklarının isim ve fiilde olması konusunda bir fark bulunmamaktadır.

4. Eksik ya da fazla kelime bulunması ile gerçekleşen kıraat ihtilaflarına ise şu âyeti örnek olarak vermek mümkündür:

وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى.

"Ve erkeği ve dişiyi yaradana."[383]

Bu âyet bu şekilde okunduğu gibi مَا خَلَقَ/mâ haleka kelimeleri olmadan وَالذَّكَرِ وَالْأُنْثَى/ve'z-zekeri ve'l-ünsâ şeklinde de okunmuştur.[384]

5. Öne alma ve geri bırakmadan kaynaklanan kıraat farklılıklarına örnek şu âyet verilebilir:

وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ.

"Ölüm sarhoşluğu gerçekten gelir."[385] Bu âyet "وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْحَقِّ بِالْمَوْتِ/ ***Hakkın sarhoşluğu ölümle gelir"*** şeklinde de okunmuştur.[386]

6. Bir kelimenin yerine başka bir kelimeyi koyarak okumadan kaynaklanan kıraat ihtilaflarına şu âyeti örnek olarak vermek mümkündür:

381 el-Burûc 85/15.

382 Hamza, Kisâî ve Halef bu kelimeyi kesra ile diğer kıraat imamları ise damme ile okumuşlardır.

383 el-Leyl 92/3.

384 Eksik okuyuşla Ebu'd-Derdâ ve İbn Mes'ûd okumuştur. Bk. Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s. 316-317.

385 Kâf 50/19.

386 Hz. Ebû Bekir bu şekilde okumuştur. Bk. Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s. 313.

وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا.

"Hele o kemiklere dikkat et, onları nasıl birleştirip yerli yerine koyuyoruz"[387] âyeti نُنْشِرُهَا/nünşiruhâ şeklinde okunmuştur.[388]

Benzer bir durum şu âyette de söz konusudur:

وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ.

"Ve meyveleri kat kat olmuş muz ağaçları (altında)dırlar."[389] Bu âyet وَطَلْعٍ مَنْضُودٍ/ve tal'in mendûd şeklinde de okunmuştur.[390]

Bu konuda da isim ile fiil arasında bir fark yoktur.

7. Lehçe faklılığından kaynaklanan kıraatlere ise şu âyet örnek verilebilir:

وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَى.

"(Rasûlüm!) Musa (olayının) haberi sana ulaştı mı?"[391] Bu âyette geçen أَتَاكَ/etâke ve مُوسَى/mûsâ kelimeleri hem fetha hem de imâle ile okunmuştur.[392] Bu konuda da isim ile fiilin bir farkı yoktur. Şu örnekte görüleceği üzere harf de onlar gibidir: "بَلَى قَادِرِينَ عَلَى أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ/***Evet, biz onu, parmak uçlarına varıncaya kadar bütün incelikleriyle yeniden yapmaya kadiriz."***[393] Bu âyette geçen بَلَى/belâ kelimesi hem fetha hem de imale ile okunmuştur.[394]

Bu Görüşü Tercih Nedenimiz

Şu dört nedenden dolayı bu görüşü tercih ettik:

1. Daha önce verilen on hadis ile benzerlerinde bulunan deliller bu görüşü desteklemektedir.

---

387 el-Bakara 2/259.

388 Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer نُنْشِرُهَا şeklinde, diğer kıraat imamları ise نُنْشِزُهَا şeklinde okumuşlardır.

389 el-Vâkıa 56/29.

390 Bu âyeti Hz. Ali وَطَلْعٍ مَنْضُودٍ şeklinde okumuştur.

391 Tâhâ 20/9.

392 Hamza, Kisâî ve Halef bu âyeti imâle ile okumuştur.

393 el-Kıyâme 75/4.

394 Hamza, Kisâî ve Halef bu âyeti imâle ile okumuştur.

2. Bu görüş, nakledilen hadislerden çıkardığımız kesin sonuçlardaki ölçütlere göre daha ağır basmaktadır. Bu sonuçlara tekrar bakılabilir. Burada onları tekrarlamak için bir neden yoktur. Diğer görüşlerin ise bu delillere, en azından bunların bir kısmına uymadığı görülür. Bunların çıkarılan sonuçlardan elde edilen ölçütlere az ya da çok uygun düşmedikleri âşikardır.

3. Bu görüş kıraat farklılıkları ve bunların toplandığı yedi vecih konusunda gerçekleştirilmiş tam tümevarım yöntemine dayanır. Diğer görüşler ise böyle değildir. Onlardaki tümevarım ya eksiktir ya da eksik hükmündedir. Sözgelimi أُفّ/üffin kelimesinin okunuşu, Rummânî tarafından 37 lehçeye dayandırılmıştır. Bütün bu farklılıkların tamamı yedi vechin altında toplanmakta olup bunun dışına çıkmaz. Lehçelerden kaynaklanan farklılıklar böyledir. Bir başka deyişle şeklî farklılık olup bu yedi vechin içinde kalır ve bunun dışına çıkmaz. Ancak diğer görüşler böyle değildir. Bütün kıraatlerdeki farklılıkların o görüşlerin şemsiyesi altına girmesi çok zordur hatta imkânsızdır. Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın indiği harfleri yedi ile sınırlandırdığına, ardından da bizim ondan rivayet edilen kıraatler konusunda yediye müracaat etmeden tarikleri terk etmemize dair bir düşünce kesinlikle doğru değildir. Çünkü bu görüş için şu iki sakıncalı durumundan biri mutlaka gerçekleşmiş olur.

a. Kur'ân'ın okunduğu tarikler Hz. Peygamber'e inmemiştir.

b. Kur'ân'ın indiği yedi harfin dışında da inmiş harfler vardır. Bu durumda Hz. Peygamber'in hadisindeki hasr doğru değildir.

4. Bu görüşün biraz sonra ele alınacak birtakım sakıncalı yönleri vardır. Az sonra bunlar, okuyucuya sunulacaktır.

وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ.

"Öyleyse sabretmelisin... Senin sabır göstermen ancak Allah'ın yardımı iledir."[395]

Bu Görüşü Benimseyenler

Bizim genel olarak benimsediğimiz bu görüşü, önde gelen âlimlerin benimsediği mutlaka zihinde tutulmalıdır. İmam İbn Kuteybe'nin, İbnu'l-Cezerî'nin ve Kâdî İbnu't-Tîb'in görüşleri, biraz sonra izah edileceği üzere

395 en-Nahl 16/127.

tamamen buna yakındır. Onların görüşleri ile bu görüş arasındaki fark, araştırma yöntemi ve ifade farklılığıdır. Biraz sonra anlaşılacağı üzere İmam Râzî, onlar içinde en doğru görüşü benimseyen ve en fazla muvaffak olandır. Hatta İbn Hacer onun görüşünün, İbn Kuteybe'nin gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş görüşü olduğu kanaatine varmıştır. O bu konuda aynen şunları söylemiştir: "Râzî, İbn Kuteybe'nin görüşünü benimsemiş ve onu geliştirmiştir."

Bu görüşü müteahhirundan merhum Şeyh el-Hudarî ed-Dimyâtî, allâme Muhammed Bahhît el-Mutîî gibi büyük âlimler de benimsemişlerdir. Ancak onlar, Râzî ile genel anlamda onunla aynı görüşü benimseyen diğer üç âlim arasındaki küçük farkları görmezden gelmişlerdir. Hatta içlerinden bazıları bu görüşler ile bunlara benzeyen görüşler arasında bir birliğin olduğunu açıkça belirtmişlerdir. Aralarındaki ihtilafları ise, sadece lafzî ihtilaf olarak görmüşlerdir.

Bu nedenle burada söz konusu üç görüşü vermek şu sebeplerden dolayı uygun görülmüştür:

a. Bir açıdan görüşlerin benzer yönlerini uzlaştırmak.

b. Bir diğer açıdan Râzî ile diğer âlimlerin görüşleri arasındaki farkı kesin biçimde ortaya koymaya bir giriş yapmak.

c. Bir başka açıdan ise, tercih ettiğimiz görüşü ve diğerlerini tam olarak açıklama konusunda ilave bilgilere yer vermek.

İbn Kuteybe'nin Görüşü

İbn Kuteybe şöyle demiştir:[396] Yedi harften maksat, değişikliğin gerçekleştiği yedi vecihtir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

a. Değişikliğin harekede olması, anlam ve suretin değişmemesi.

"وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ/***Ne yazan ne de şahit zarara uğratılsın***"[397] âyetindeki وَلَا يُضَارَّ/velâ yudârra fiilindeki râ harfinin hem fethalı hem de dammeli okunması buna örnek olarak verilebilir.[398]

396 Bk. İbn Kuteybe, *Te'vilu müşkili'l-Kur'ân,* s. 36-38.

397 el-Bakara 2/282.

398 Ebû Ca'fer وَلَا يُضَارْ, kıraat imamları وَلَا يُضَارَّ şeklinde okumuşlardır. İbn Muhaysın'ın ise وَلَا يُضَارُّ şeklinde şâz bir kıraati vardır.

b. Değişikliğin fiilde olması.

"فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا/***Onlar 'Ya Rabbena, seferlerimizin arasını uzaklaştır' diye dua ettiler.***"[399] Bu âyette geçen, بَاعِدْ/bâid fiilinin emir veya mazi formunda okunması buna örnek olarak verilebilir.[400]

c. Değişikliğin lafızda olması.

"وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا/***Hele o kemiklere dikkat et, onları nasıl birleştirip yerli yerine koyuyoruz***"[401] âyetinde نُنْشِزُهَا/nünşizuhâ kelimesinin ر/ra ve ز/ze harfleri ile okunması buna örnek olarak verilebilir.[402]

d. Değişikliğin bir harfin yerine mahreç yakınlığı bulunan bir başka harfin konulmasından kaynaklanması.

"وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ/***Ve meyveleri kat kat olmuş muz ağaçları (altında)dırlar***"[403] âyetinin وَطَلْعٍ مَنْضُودٍ/ve tal'in mendûd şeklinde de okunması buna örnek olarak verilebilir.[404]

e. Değişikliğin takdim ve tehirden kaynaklanması.

"وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ/***Ölüm sarhoşluğu gerçekten gelir***"[405] âyetinin "وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْحَقِّ بِالْمَوْتِ/***Hakkın sarhoşluğu ölümle gelir***" şeklinde de okunması buna örnek olarak verilebilir.[406]

f. Değişikliğin fazla veya eksik kelime bulunmasından kaynaklanması.

---

399 Sebe 34/19.

400 İbn Kesîr, Ebû Amr bu kelimeleri رَبَّنَا بَعِّدْ, Ya'kûb رَبُّنَا بَاعَدَ, diğer kıraat imamları ise رَبَّنَا بَاعِدْ şeklinde okumuşlardır. Bu âyet hakkında mütevatir olmayan diğer kıraatler için bk. İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân,* s. 41; Ebu's-Suûd, *İrşâd,* VII, 189; Hemedânî, *el-Ferîd,* IV, 66.

401 el-Bakara 2/259.

402 Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer نُنْشِرُهَا şeklinde, diğer kıraat imamları ise نُنْشِزُهَا şeklinde okumuşlardır.

403 el-Vâkıa 56/29.

404 Bu âyeti Hz. Ali وَطَلْعٍ مَنْضُودٍ şeklinde okumuştur.

405 Kâf 50/19.

406 Hz. Ebû Bekir bu şekilde okumuştur. Bk. Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân,* s. 313.

"وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى/***Ve erkeği ve dişiyi yaradana***"[407] âyetinin وَالذَّكَرِ وَالْأُنْثَى/ve'z-zekeri ve'l-ünsâ şeklinde de okunması buna örnek olarak verilebilir.[408]

g. Değişikliğin bir kelimenin yerine başka bir kelimenin konulmasından kaynaklanması.

"وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ/***Dağlar atılmış rengârenk yünlere dönerler***"[409] âyetinin كَالصُّوفِ الْمَنْفُوشِ/ke's-sûfi'l-menfûş şeklinde de okunması buna örnek olarak verilebilir.[410]

İbnu'l-Cezerî'nin Görüşü

İbnu'l-Cezerî şöyle demiştir:

"Sahîh, şâz, zayıf ve münker kıraatleri araştırdım. Bu kıraatlerdeki farklılıklar şu yedi vecihte toplanmış, bunun dışına çıkmamıştır:

a. Mana ve sureti değişmeyen sadece harekesi değişen. Dört değişik şekilde okunan البخل kelimesi ile iki şekilde okunan يحسب kelimesini buna örnek olarak vermek mümkündür.

b. Anlamı değişen. 'فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ/***Büyük pişmanlık duyan Âdem, Rabbinden birtakım kelimeler öğrenip onlara göre hareket etti. Rabbine yalvardı. Allah da tevbesini kabul etti.***"[411] Bu âyet bu şekilde okunduğu gibi آدَمَ/Âdeme kelimesinin nasbı, كَلِمَاتٌ/kelimâtun kelimesinin de ref'i ile de okunmuştur.

c. Sureti değişmeyen, ama anlamı ile birlikte harfleri değişen. تَبْلُو/Teblû kelimesinin تَتْلُو/tetlû şeklinde okunmasını örnek olarak vermek mümkündür.

407 el-Leyl 92/3.
408 Eksik okuyuşla Ebu'd-Derdâ ve İbn Mes'ûd okumuştur. Bk. Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân,* s. 316-317.
409 el-Kâria 101/5.
410 Bu şekilde Saîd İbn Cübeyr okumuştur. Bk. Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân,* s. 318.
411 el-Bakara 2/237.

d. Sureti ve harfleri değişen ama anlamı değişmeyen. بَسْطَةً/Besdaten kelimesinin بَصْطَةً/besdaten ve الصِّرَاطَ/sırât kelimesinin السِّرَاطَ/sirât şeklinde okunmasını buna örnek olarak vermek mümkündür.

e. Kelimesi değişen. فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللهِ/Fes'av ilâ zikrillah âyetinin, فَامْضُوا إِلَى ذِكْرِ اللهِ/femdû ilâ zikrillah şeklinde okunmasını buna örnek olarak vermek mümkündür.

f. Takdim ve tehirin gerçekleşmesi. فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ/Fe yektulûne ve yuktelûn âyetinin فَيُقْتَلُونَ وَيَقْتُلُونَ/fe yuktelûne ve yektulûn şeklinde okunmasını buna örnek olarak vermek mümkündür.

g. Fazla veya eksik kelime bulunması. وَوَصَّى/ve vessâ fiilinin أَوْصَى/ evsâ şeklinde okunmasını buna örnek olarak vermek mümkündür.

İşte bu yedi durum. Bunların dışında kıraat farklılıkları görülmez."[412]

Kâdî İbnu't-Tîb'in Görüşü

Kurtubî'nin naklettiğine göre Kâdî İbnu't-Tîb şöyle demiştir:

Kıraat farklılıklarının görüldüğü noktaları düşündüm ve bunların yedi şekilde gerçekleştiğini tespit ettim.

a. Manası ve sureti değişmeyen ama harekesi değişen. هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ/ Hunne etheru leküm âyetinin هُنَّ أَطْهَرْ لَكُمْ/hunne ether leküm[413] وَيَضِيقُ صَدْرِي/ve yadîku sadrî âyetinin وَيَضِيقْ صَدْرِي/ve yadîk sadrî şeklinde okunması buna örnek olarak verilebilir.[414]

b. Sureti değişmeyen ama i'râb ile anlamı değişen. "فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا/***Onlar 'Ya Rabbena, seferlerimizin arasını uzaklaştır' diye dua***

412 İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 26-27.
413 Hûd 11/78.
414 eş-Şuarâ 26/13.

ettiler."[415] Bu âyette geçen, بَاعِدْ/bâid fiilinin emir veya mazi formunda okunması buna örnek olarak verilebilir.[416]

c. Sureti değişmeyen ama harf değişikliği ile anlamı değişen. "وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا/***Hele o kemiklere dikkat et, onları nasıl birleştirip yerli yerine koyuyoruz"***[417] âyetinde نُنْشِزُهَا/nunşizuhâ kelimesinin ر/ra ve ز/ze harfleri ile okunması buna örnek olarak verilebilir.[418]

d. Sureti değişen ama anlamı değişmeyen. "وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ/***Dağlar atılmış rengârenk yünlere döner"***[419] âyetinin كَالصُّوفِ الْمَنْفُوشِ/ke's-sûfi'l-menfûş şeklinde okunması buna örnek olarak verilebilir.[420]

e. Sureti ve anlamı değişen. "وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ/***Ve meyveleri kat kat olmuş muz ağaçları (altında)dırlar"***[421] âyetinin وَطَلْعٍ مَنْضُودٍ/ve tal'in mendûd şeklinde okunması buna örnek olarak verilebilir.[422]

f. Değişikliğin takdim ve tehirden kaynaklanması. "وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ/***Ölüm sarhoşluğu gerçekten gelir"***[423] âyetinin وَجَاءَتْ سَكْرَةُ بِالْمَوْتِ الْحَقِّ/***Hakkın sarhoşluğu ölümle gelir"*** şeklinde de okunması buna örnek olarak verilebilir.[424]

---

415 Sebe 34/19.

416 İbn Kesîr, Ebû Amr bu kelimeleri رَبَّنَا بَعِّدْ, Ya'kûb رَبُّنَا بَاعَدَ, diğer kıraat imamları ise رَبَّنَا بَاعِدْ şeklinde okumuşlardır. Bu âyet hakkında mütevatir olmayan diğer kıraatler için bk. İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân,* s. 41; Ebu's-Suûd, *İrşâd,* VII, 189; Hemedânî, *el-Ferîd,* IV, 66.

417 el-Bakara 2/259.

418 Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer نُنْشِرُهَا şeklinde, diğer kıraat imamları ise نُنْشِزُهَا şeklinde okumuşlardır.

419 el-Kâria 101/5.

420 Bu şekilde Saîd İbn Cübeyr okumuştur. Bk. Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s. 318.

421 el-Vâkıa 56/29.

422 Bu âyeti Hz. Ali وَطَلْعٍ مَنْضُودٍ şeklinde okumuştur.

423 Kâf 50/19.

424 Hz. Ebû Bekir bu şekilde okumuştur. Bk. Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân,* s. 313.

g. Değişikliğin fazla veya eksik kelime bulunmasından kaynaklanması. "لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً/***Onun doksan dokuz koyunu var***"[425] âyetinin أنثى/ ünsâ fazlalığı ile لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً أنثى şeklinde okunmasını buna örnek olarak vermek mümkündür.

V. RÂZÎ'NİN GÖRÜŞÜNÜN DİĞER GÖRÜŞLERLE İLİŞKİSİ

Bazı büyük âlimler bu üç görüş ile Râzî'nin görüşünün hatta bütün bu görüşlerle bunlara benzeyen görüşlerin aynı olduğu kanaatine varmışlardır. Görüş sahipleri arasındaki ihtilafı hakiki anlamda bir ayrılık değil de lafzî anlamda bir hilaf olarak değerlendirmişlerdir. Kanaatime göre bu, çok zorlamadır. Çünkü bu üç âlimin hiç değinmediği bir vecih, Râzî'nin görüşünde yer almaktadır. Bir de Râzî, onların yedi vecih olarak saydıklarını ince bir yöntemle altı vecihte toplamıştır. Onun yedinci vechi feth, imâle, terkîk, tefhîm vb. lehçe farklılıklarına ayırdığını görmekteyiz. Diğer yandan bu üç büyük âlimden herhangi birinin ihtilafın bu türünü ele aldığına şahit olmadık. Hatta onların sözlerinden neden bunu kasten göz ardı ettiklerini tespit ettik. Söz gelimi İbn Kuteybe şöyle demiştir:

> "İzhâr, idğâm, revm, işmâm, tahfîf, teshîl vb. hususlar lafız ve manada türlere ayrılan kıraat farklılıkları arasında yer almaz. Çünkü bunlar, lafzın edasında görülen çeşitli sıfatlardır. Dolayısıyla bunlar lafzın birden fazla olmasına neden olmaz."

Kanaatime göre İbn Kuteybe'nin bu vechi göz ardı etmek için ileri sürdüğü mazeret, yaptığını haklı hâle getirmez. Şöyle ki: Mesele bir lafızda görülen lehçe farklılıklarının o lafzı tek kelime olmaktan çıkartıp çıkartmayacağına dair bir isim veya başlık belirleme meselesi değildir. Esas mesele kıraatlerin fiilen farklılık gösterdiği hâlihazırda mevcut bir durumu ele almaktır. Bu da sahâbenin arasında kıraat konusunda görülen biraz önce sözü edilen çekişmenin gerçekleştiği nokta olabilir. Aym şekilde bu, her dönem ve her coğrafyada kıraat âlimleri arasında meydana gelen tartışmaların yaşandığı alan olabilir.

425 Sâd 38/23.

Bütün bu çekişme ve tartışmalar da tarafların mevcut kıraat farklılıklarının tamamının yedi harf içerisinde yer aldığını bilmemelerinden kaynaklanıyordu. Zira Kur'ân'ın özüne zarar veren, harflerinin, kelimelerinin, harekelerinin ve tertibinin değişmesine yol açan tahrif haram olduğu gibi onun kelimelerinin formuna, edasına ve lehçesinin niteliğine zarar veren tahrif de haramdır.

Bir başka husus da Kur'ân'ın yedi harf üzere inmesindeki en büyük hikmet olan ümmete yönelik kolaylaştırmanın, en mükemmel şekilde ancak Râzî'nin değindiği vechin hesaba katılması ile gerçekleşeceğidir. Söz konusu vecih de lehçe farklılıklarıdır. Hatta kolaylaştırma konusunda hesaba katılmayı en fazla hak eden ve riayet edilmeye en fazla layık olan bu farklılıklardır. Çünkü bir kimse için özünde kendi dilinde olmayan bir kelimeyi telaffuz etmesi kolay olmaz. Yine aynı şekilde kendi dilinde olmayan bir kelimeyi kendi lehçesinin dışında telaffuz etmesi, eda konusunda kendi alıştığı usulün dışında bir usul takip etmesi zor olur. Zira terkîk, tefhîm, hemz, teshîl, izhâr, idğâm, feth, imâle vb. konular da incelik isteyen meselelerdir, bir ölçüde bunlara alışmamış ve bunlarla büyümemiş kimseler için kapalılık ve telaffuz zorluğu ile çevrelenmiş bir durumdur.

Geçmiş dönemde Arap kabilelerin ihtilafı, birçok durumda lehçelerde gerçekleşiyordu. Aynı şekilde günümüzde de İslâm milletlerinin ve bir milletin içinde farklı bölgelerde yaşayan insanların ihtilafları da birçok yerde lehçe farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

O hâlde Allah'ın Kur'ân'ı yedi harf üzere indirmek suretiyle bu ümmete sağladığı kolaylık ancak bu lehçelerdeki farklılıkları dikkate almakla gerçekleşir. Hatta bazı âlimler bu yedi vechi, ileride de ele alınacağı üzere sadece lehçelere ait bir durum olarak değerlendirmişlerdir.

İbn Kuteybe *Müşkilu'l-Kur'ân* adlı eserinde şöyle demiştir:

> "Allah Teâlâ'nın peygamberine her ümmete (muhtemelen burada her kabileyi kastetmektedir) kendi dili ve alıştığı usul üzere okumalarını emretmesi sağladığı kolaylığın bir parçasıdır. Mesela; Hüzeyl kabilesine mensup biri حَتَّى حِينٍ/hattâ hîne âyetini[426] عَتَّى حِينٍ/attâ îne şeklinde okur. Çünkü onlar, ح/ha harfini ع/ayn olarak telaffuz ederler.

426 el-Mü'minûn 23/54.

Esed kabilesine mensup biri ise أَلَمْ إِعْهَدْ, تَسْوَدُّ وُجُوهٌ, نِعْلَمُ, يِعْلَمُونَ/elem i'hed, tisveddu vücûh, ni'lemu, yi'lemûn şeklinde muzarat harflerini kesreli okur.

Temîmli biri hemzeli okur, Kureyşli ise hemzesiz okur. Başka bir kabileye mensup biri وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ/ve izâ kîle lehum ve وَغِيضَ الْمَاءُ/ve gîda'l-mâu âyetlerinde[427] olduğu gibi dammeyi kesrayla işmam ederek, بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ إِلَيْنَا/bidâatuna ruddet ileynâ âyetinde[428] olduğu gibi kesrayı dammeyle işmam ederek, لَا تَأْمَنَّا/lâ te'mennâ âyetinde[429] olduğu gibi de dammeyi idğama işmam ederek okur.

Bu kabilelere mensup insanların her biri kendi lehçesinden ve çocukluk, gençlik ve olgunluk döneminde alıştığı tarzdan vazgeçmeye çalışsa, bunu başarması zor olurdu, bu konuda çok büyük sıkıntılar çekerdi. Bunu ancak uzun süren nefes egzersizlerinden, dil alıştırmalarından ve geleneği terk etmekten sonra yapabilirdi. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ rahmeti ve lütfu ile onlara lehçe konusunda bir genişlik ve hareke konusunda tasarrufta bulunacakları bir alan vermeyi dilemiştir. Tıpkı din konusunda onlara sağladığı kolaylık gibi..."[430]

Açıkça görülmektedir ki, İbn Kuteybe biraz önce verilen kelimelerdeki lehçeleri ve eda yollarını net bir şeklide dikkate almıştır.

Benzer şekilde Allâme İbnu'l-Cezerî'nin lehçelerdeki farklılıkları kabul ettiğini görmekteyiz. Nitekim o, bu konuda şunları söylemiştir:

"Biri عَلَيْهِمْ/aleyhum ve فِيهِمْ/fîhum kelimelerinde olduğu gibi ه/he harflerini dammeli okumuş, diğeri عَلَيْهِمُو/aleyhimû ve مِنْهُمُو/minhumû kelimelerini sıla ile okumuştur.

Bir başkası قَدْ أَفْلَحَ/kad efleha, قُلْ أُوحِيَ/kul ûhiye, وَإِذَا خَلَوْ إِلَى شَيَاطِينِهِم/ve izâ halev ilâ şeyâtînihim âyetlerini nakil ile, bir diğeri مُوسَى, عِيسَى/Îsâ, Mûsâ kelimelerini imâle ile okumuştur. Diğerleri ise bunları latif

427 el-Bakara 2/11; Hûd 11/44.
428 Yusuf 12/65.
429 Yusuf 12/11.
430 İbn Kuteybe, *Te'vilu müşkili'l-Kur'ân,* s. 39-40.

biçimde okumuştur. Biri خَبِيرًا بَصِيرًا/habîran basîran kelimelerindeki ra harfini terkik ile okurken, bir diğeri الصلاة, الطلاق/talâk, salât kelimelerini tefhim ile okumuştur. Bunun örneklerini çoğaltmak mümkündür."

Açıkça lehçe farklılıklarını ve eda yöntemlerini bu şekilde açıkça kabul eden bu iki büyük imamın, bunu ümmete kolaylık olsun diye Kur'ân'ın indiği yedi harfin vecihleri arasında saymamaları son derece hayret vericidir... Doğrusu hatasız olmak sadece Allah'a mahsustur.

Sonuç olarak en doğru ve en fazla hassasiyet gösterilmiş görüş, Râzî'nin benimsediği görüştür.

İmam Râzî'nin yedi vecih konusunda muvaffak olduğu bu derece kapsamlı ve isabetli görüşü, İbn Hacer'in de belirttiği gibi gözden geçirip geliştirme yolunu izlemesine bağlı olabilir. İbn Hacer bu konuda şöyle demiştir: "Râzî, İbn Kuteybe'nin görüşünü benimsemiş ve onu geliştirmiştir."

Râzî'nin görüşünün diğer üç imamın görüşünden her durumda daha kapsamlı olduğu görülmektedir. Ayrıca bu görüşler arasındaki açık fark öğrenilince söz konusu görüşler arasında bir birliktelik anlamından söz edilemez.

VI. BU GÖRÜŞE YÖNELİK İTİRAZLARIN ÇÜRÜTÜLMESİ

Bu görüşe ve buna yakın olan İbn Kuteybe, İbnu'l-Cezerî ve İbnu't-Tîb'in görüşlerine aşağıda genel olarak verileceği ve çürütüleceği üzere bir dizi itiraz yöneltilmiştir.

Birinci İtiraz: Bazıları şöyle der: "Bu görüşü dile getirenlerin açıklamaları tutarsızlık göstermektedir. Bir de içlerinden hiçbiri bir delil zikretmemiştir. Bu konuda söyledikleri tek şey, kıraat ihtilaflarının neden kaynaklandığını araştırdıkları ve bunların yediyi geçmediğidir. Oysa bu, yedi harften maksadın kıraat farklılıklarının kaynaklandığı vecihler olduğu konusunda hiçbirine delil olmaz."

Cevap: Buna birkaç açıdan cevap verilebilir:

a. Bizim benimsediğimiz bu görüş konusunda ne tutarsız açıklamalarda bulunduk ne de bir tereddüt yaşadık.

b. Bir delille değil, birçok delil ile bu görüşü destekledik.

c. Kıraat farklılıklarının neden kaynaklandığını araştırmanın, yedi harfin bu yedi vecih ile açıklanmasına delil olamayacağını kabul etmiyoruz. Bunu kabul etmemiz mümkün değil! Çünkü tam tümevarım, klasik ve modern mantığın itibar ettiği delillerden biridir. Yeter ki şu üç şartı taşısın: 1. Tümevarım önermesinin gerçek bir hüküm taşıması, 2. Gerçek anlamda küllî olması, bir başka deyişle öznesi geçmişte fertlerinde bulunana, hâlihazırda mevcut olana ve gelecekte bulunma ihtimali olana uyacak gerçek küllî olması, 3. Tümevarım önermesine mülahaza ve tecrübe yolu ile ulaşmak.

Hiç kuşkusuz Ebu'l-Fadl er-Râzî'nin zikrettiği yedi vechin tümevarım yolu ile araştırılmasında bu üç şart gerçekleşmiştir. Çünkü Râzî, bütün ihtilaf sebeplerini incelemiş ve bunların yediyi geçmediğini tespit etmiştir. Sonra da bu tam tümevarımın ardından gerçek bir yargıya ulaşmıştır: Hadiste bahsi geçen yedi harfin bu yedi vecihten başka bir anlamı yoktur. Bu da olumlu küllî bir önerme üzerine kurulmuş bir yargıdır.

İkinci İtiraz: Bazıları Ebu'l-Fadl er-Râzî, İbn Kuteybe, İbnu'l-Cezerî ve İbnu't-Tîb'in araştırma yöntemlerinin birbirine aykırı olduğunu, bunun da yedi veche ilave yapılabileceğine bir delil teşkil ettiğini söylemiştir.

Cevap: Sadece bu âlimlerin tümevarım yöntemindeki farklılıklardan, her birinin görüşüne yedi vechin dışında bir vecih eklenebileceği sonucu çıkmaz. Olsa olsa bazılarının tümevarım yönteminin tam, bazılarının tümevarım yönteminin ise eksik olduğu sonucu ortaya çıkar. Zaten İmam Râzî'nin tümevarım yönteminin, sonuca varmanın bütün şartlarını tam olarak taşıdığını delilleriyle ortaya koymuştuk. Onun tümevarım yönteminde kendisine muhalefet edenlerden farklı bir yol tutması buna zarar vermez. Zira her insanın tümevarım yönteminde, sonuç almanın şartlarına riayet ettiği sürece doğru gördüğü, dilediği yolu seçme hakkı vardır. Râzî'nin dışındakilerin araştırma ve incelemelerinde eksiklik bulunması onun tam tümevarımının üzerine kurulu görüşüne az ya da çok zarar vermez.

وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى.

"Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın suçunu taşımaz."[431]

431 el-En'âm 6/164.

Üçüncü İtiraz: Bazıları şöyle demiştir: "Bilindiği üzere yedi harfe kadar artırmanın amacı ruhsattır. Çünkü o günlerde ümmetin çoğu ümmî idi; okuma-yazma bilmezdi. Onlar sadece harfleri ve harflerin mahreçlerini biliyorlardı. O hâlde malum fiilin mechul okunmasında, hareke ve harf değişikliğinde, takdim ve tehirde ruhsat ortaya çıkmaz. Çünkü bunlardan birini tercih ederek okumakta bir zorluk yok ki, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Allah'tan hoş görmesini istesin, ***'Ümmetim buna güç yetiremez'*** desin, ardından ümmetine kolaylık olsun diye harflerin değiştirilmesini, mazi fiilin emre dönüştürülmesini, malum fiilin meçhul şekilde okunmasını istesin. Daha önce verilen rivayetler bunu ifade etmez ve buna delil olmaz."

Cevap: Malum ve mechul fiillerin birbirlerinin yerine okunması, bir harekenin başka hareke ile ya da bir harfin başka bir harf ile değiştirilmesi ve takdim-tehir konusunda ruhsatın ortaya çıkmadığı görüşünü kabul etmiyoruz. Bunu kabul etmemiz asla mümkün olmaz! Zira bundaki ruhsat açıkça belirgindir. Hatta bundan daha basit durumlarda bile ruhsat ortaya çıkar. Yani kelimenin, harflerin, harekenin ve kelime ile harflerin sıralanışının aynı kaldığı lehçe farklılıklarında bile açıkça görülür. Telaffuz konusunda bazı insanlara birtakım harflerin sıfatlarına uygun söylenmesinin zor ve kolay geldiğini hissediyor ve görüyoruz. Mesela; bazılarına terkîk değil de tefhim, fetha değil de imale, idğam değil de izhar kolay gelir. Bazılarına ise bunlar zor, ötekiler kolay gelir. O hâlde kelimeler, harfler, harekeler ile harf ve kelimelerin sıraları değişince elbette daha fazla kolaylık söz konusu olur.

Dördüncü İtiraz: Bazıları şöyle demiştir: "Biraz önce sözü edilen kıraat farklılıklarına yol açan nedenlerin bir kelimede bulunması düşünülemez ki, daha evvel belirtildiği gibi bu bir kolaylık ve tercih nedeni olsun. Eğer bu vecihlerin yedi lehçe gibi Kur'ân'ın genelinde dağınık hâlde bulunduğunu kastediyorlarsa bu durumda bir ruhsattan ve sahâbe arasında gerçekleşen bir ihtilaftan söz etmek mümkün olmaz."

Cevap: Bu itiraz temelinde, tercih edilen bu ve buna benzeyen görüşlerin hakikatini tam olarak bilmemekten kaynaklanır. Çünkü bu görüş, kıraat konusundaki bütün ihtilafların gerçekleştiği yedi vecihten ibarettir. Burada bir kelimedeki yedi vechi esas almak ya da şöyle bir şey demek söz konusu değildir: "Bu yedi vecih Kur'ân'ın bazı bölümlerine dağınık bir şekilde dağıtılmıştır."

O hâlde ruhsat gerçekleşmiştir. Hatta ruhsatın tam olarak gerçekleşmesi ancak bu görüş ile olur.

Bu vecihler mütevatir, sahih, zayıf ve şâz kıraatlerdeki bütün farklılıkları hatta lehçelerden kaynaklanan değişik okumalar ve daha önce Rummânî'den nakledilen أُفّ/üffm kelimesi hakkında otuz yediye kadar oluşan farklı okumalar dâhil ihtilafa neden olan bütün yolları bir araya getirseydi herhangi bir kolaylıktan söz edilebilir miydi?

Beşinci İtiraz: Bazıları şöyle demiştir: "Ruhsat, insanların çoğunun okuma-yazma bilmedikleri, sadece harfleri ve harflerin mahreçlerini bildikleri bir zaman diliminde gerçekleşmiştir."

Cevap: Bu vecihlerin yedi ile sınırlandırılması ittifakla olmuştur. Tümevarım yolu ile bu sonuca varılmıştır.

Buna daha sağlam şu şekilde cevap verilir: Vecihlerin yedi ile sınırlandırılması tam tümevarım ile olmuştur. Bu da daha önceki itirazların birine verilen cevapta belirtildiği üzere kesin delillerden biridir. Ruhsatın insanların çoğunun ümmî olduğu bir hâlde gerçekleşmesi, yedi harfin açıklanması konusunda eleştirilecek bir yön olamaz. Çünkü yedi harfin anlamını, söz konusu yedi vechin esas alındığı bir başlıklandırma ile sınırlandırma konusunda hissedilir bir ihtiyaç yoktu. Sahâbe için kıraat farklılıklarının yedi vecihte toplandığını bilmek yeterli idi. Yedi vechi bütün Kur'ân kelimelerinde uygulamayı bildikleri ve okuma konusunda Kur'ân'ı insanlara iletirken onun vecihlerinden hiçbirini terk etmediğine inandıkları Hz. Peygamber'den öğrendiklerine güvendikleri sürece bizim gibi bu konuyu başlıklandırmamaları onlara bir zarar vermez. Bu durum şuna benzer: Sahâbe murab ve mebni ile ilgili kuralları, isimleri ve başlıkları bilmiyordu. Fakat bizden daha doğru, daha fasih ve sonraları murab ve mebni hakkında bizim öğrendiğimiz kurallara daha uygun biçimde konuşuyordu.

VII. YEDİ HARFİN MUSHAFLARDA BULUNMASI

Burada başka bir konuya geçiyoruz: Kur'ân'ın indiği yedi harf, Hz. Osman döneminde çoğaltılan Mushaflarda var mıydı?

Fakihlerin, kârilerin ve kelamcıların bir bölümü harflerin tamamının Hz. Osman döneminde çoğaltılan Mushaflarda var olduğu görüşünü benimsemiştir. İslâm ümmeti için bu harflerden herhangi birini nakletmeyi ihmal

etmelerinin mümkün olmadığını, sahâbenin Hz. Osman döneminde istinsah edilen Mushafların Hz. Ebû Bekir tarafından yazdırılan Mushaf'tan çoğaltılması konusunda icma ettiğini ve bunun dışındaki yazılı Kur'ân parçalarının terk edilmesi hususunda fikir birliğine varmasını buna delil olarak getirmişlerdir. Bu, şu anlama gelir: Hz. Ebû Bekir'in elinde olan Mushaf yedi harfi içermektedir. Hz. Osman döneminde çoğaltılan Mushaflar da yedi harfle birlikte o Mushaf'tan kopyalanmıştır.[432]

İbn Cerîr et-Taberî ile onun yolundan gidenler Hz. Osman döneminde çoğaltılan Mushafların yedi harften sadece birini içerdiği görüşünü benimsemiştir. Bu görüşü benimserken yedi harfin anlamı konusunda benimsedikleri fikrin etkisinde kalmışlardır. Onlara göre, yedi harf İslâm'ın ilk yıllarında; Hz. Peygamber döneminde, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hilafeti boyunca ve Hz. Osman'ın hilafetinin başlangıcında söz konusudur. Daha sonra Hz. Osman'ın önderliğinde İslâm ümmeti, Müslümanları birleştirmek amacıyla yedi harf içinden biri ile yetinmeyi uygun görmüştür. Bu nedenle bir harfi esas kabul etmiş, diğer altı harfi ise göz ardı etmiştir. Hz. Osman da ümmetin kalmasını istediği harf ile Mushafları çoğalttırmıştır. Bu görüşün açıklaması ile zayıf olduğunu ortaya koyan bilgiler ileride ele alınacaktır.

Hakikat şu ki, Hz. Osman döneminde çoğaltılan Mushafların yedi harfi veya bir harfi içerdiğine hükmetmek şu iki duruma bağlıdır:

a. Yedi harften maksadın ne olduğunu belirlemek.

b. Hâlihazırda bu Mushaflarda yazılı bulunan âyetlere müracaat etmek.

Daha önce yedi harf ile neyin kast edildiğine dair tercihimizi dile getirmiştik. Bununla gerek sahih, gerek şâz ve gerekse münker olsun kıraatlerdeki her türlü ihtilafın dayandığı nedenlerin kastedildiğini söylemiştik. Bu nedenler de titiz araştırma ve tam tümevarım yönteminde başarıyı yakalayan Râzî'nin belirttiği gibi yedi ile sınırlı kalmaktadır.

Yedi vecih açısından hâlihazırda Hz. Osman döneminde çoğaltılan Mushaflara ve bunlara göre yazılmış Kur'ân metinlerine başvurduğumuz zaman çürütülmeye müsait olmayan bu gerçekle döneriz ve bu konuda kesin

432 Kâdı Ebû Bekr el-Bâkıllânî bu görüşü benimsemiştir. O bu konuda şöyle demiştir: "Hz. Osman, Mushafı Kur'ân'ın indiği bütün harfleri içeren Zeyd harfi ile yazdırmıştır." Bk. Bâkıllânî, *Nüketü'l-intisâr,* s. 377. Ayrıca bk. Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-vecîz,* s. 138.

bir yargıya ulaşırız. O da şudur: Hz. Osman döneminde çoğaltılan Mushaflar yedi harfin tamamını içermektedir. Ancak bu Mushafların her biri kendi yazı stiline uygun biçimde harflerin tamamını ya da bir kısmını içerir. Şöyle ki: Genel itibariyle Mushaflar, yedi harfi tamamen kapsar.

Benimsediğimiz görüşe göre bu durumu şöyle açıklamak mümkündür:

Birinci Vecih: İsimlerin tekil veya çoğul olarak farklı okunması. Buna şu âyeti örnek olarak vermek mümkündür:

وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ.

"O mü'minler üzerlerindeki emanetleri gözetirler, verdikleri sözleri tam tamına tutarlar."[433] Bu âyette yer alan emanet kelimesi لِأَمَانَتِهِمْ/li emânetihim şeklinde tekil[434] ve لِأَمَانَاتِهِمْ/l emânâtihim şeklinde çoğul[435] olarak okunmuştur. Mushaf her ikisini de içermektedir. Şöyle ki: Resm-i Osmânîye göre bu kelime لأمنتهم şeklinde harfler bakımından müfred olarak yazılmıştır. Ancak bu kelimede küçük bir elif bulunmakta olup çoğul kıraatine işaret etmektedir. Zira o dönemde ne nokta ne de hareke vardı.

İkinci Vecih: Fiillerin çekimlerinde görülen kıraat farklılıkları. Buna şu âyeti örnek vermek mümkündür:

يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ.

"Kendilerine mahsus birtakım putlara tapıyorlar."[436] Bu âyetteki يَعْكُفُونَ/ya'kufûne fiili ك/kâf harfinin dammesi ve kesresi ile okunmuştur. Her iki kıraat de resm-i Osmânîye uygundur. Çünkü fiilin iskeleti yazıda birdir, iki kıraatte de değişmez. Malum Hz. Osman Mushafında ne hareke ne de nokta vardı.

Üçüncü Vecih: İ'râb farklılığından kaynaklanan kıraat ihtilafı. Buna şu âyet örnek verilebilir:

433 el-Mü'minûn 23/8; Meâric 70/33.

434 Sadece İbn Kesîr bu kelimeyi tekil formunda okumuştur.

435 İbn Kesîr dışındaki kıraat imamları bu kelimeyi çoğul olarak okumuşlardır.

436 el-A'râf 7/138.

وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ.

"Ne yazan ne de şahit zarara uğratılsın."[437] Âyetteki وَلَا يُضَارَّ/ve lâ yudârr fiilindeki râ harfi hem fethalı hem de dammeli okunmuştur.[438] Hz. Osman Mushafındaki imla her iki kıraati de biraz önce anlatılan nedenlerden dolayı kapsar. Bu durum gayet açıktır.

Dördüncü Vecih: İlave ve eksiklik şeklinde görülen kıraat farklılığı. Buna bazı Mushaflarda resme uygun olan şu âyeti örnek vermek mümkündür:

وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ.

"Allah onlara, zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır."[439] Bazı Mushaflarda bu âyet, مِنْ/min harf-i cerrinin fazladan yer almasıyla تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا/tecrî min tahtihâ şeklinde okunmuştur. Bu kıraatlerin her ikisi de mütevatir olup resmu'l-Mushaf'a uygundur. Şu kadarı var ki, söz konusu fazlalık, Hz. Osman döneminde çoğaltılan ve Mekke'ye gönderilen Mushaf'a uygundur. Çünkü bu Mushafta مِنْ/min harfi mevcuttur. Bu harfin hazfedilmesi ise Mekke dışında diğer şehirlere gönderilen Mushaflara uygundur. Çünkü o Mushaflarda bu harf yoktur.

Resmu'l-Mushaf'a hiçbir şekilde uymayan kıraatler de bu kabildendir. Buna örnek olarak şu âyet verilebilir:

وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا.

"Zira öte yanda, bütün gemileri gasp eden zalim bir hükümdar vardı."[440] İbn Abbâs bu âyeti,وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ غَصْبًا şeklinde okumuştur. Bu kıraatte صَالِحَةٍ/sağlam kelimesi fazladan yer almıştır. Ayrıca bu kelime Hz. Osman döneminde çoğaltılan Mushafların hiçbirinde yoktur. Dolayısıyla Mushafın hattına aykırıdır. Çünkü bu ve buna benzeyen kıraatler son arzada neshedilmiştir. Bir başka deyişle Hz. Peygamber'in mübarek hayatının sonunda Cebrâîl'e Kur'ân'ı arz etmesi esnasında mensûh olmuştur. Ümmetin Mushaflarda ne varsa onun üzerinde icma etmeleri bu neshin delilidir.

---

437 el-Bakara 2/282.

438 Ebû Ca'fer وَلَا يُضَارَّ, kıraat imamları وَلَا يُضَارَّ şeklinde okumuşlardır. İbn Muhaysın'ın ise وَلَا يُضَارُّ şeklinde şâz bir kıraati vardır.

439 et-Tevbe 9/100.

440 el-Kehf 18/79.

Bütün bu anlatılanlardan şu sonuç çıkar: Bu dördüncü vechin bir kısmı, Mushaflar tarafından içerilmektedir. Bir kısmı ise içerilmemektedir. Çünkü onlar neshedilmiştir.

Beşinci Vecih: Takdim ve tehirden kaynaklanan kıraat farklılıkları. Buna şu âyeti örnek vermek mümkündür:

وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ.

"Ölüm sarhoşluğu gerçekten gelir."[441] Bu âyet "وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْحَقِّ بِالْمَوْتِ/***Hakkın sarhoşluğu ölümle gelir"*** şeklinde de okunmuştur.[442] Bu ikinci kıraat, resm-i Mushaf'a aykırıdır. Her ne kadar Hz. Ebû Bekir, Talha İbn Mutrif ve Zeynu'l-Âbidîn'den nakledilse de mütevatir derecesine ulaşmamıştır. O hâlde bu kıraat son arza ve sahâbenin Hz. Osman Mushafı hakkında icma etmesi ile neshedilmiştir. Bu durumda, Mushaf'ın hattına uyan ilk kıraatin aksine bu kıraati okumak caiz değildir. İlk kıraat neshedilmeden okunmaya devam etmiştir.

Buna bir örnek de "إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ/***Allah'ın yardım ve zaferi geldiği zaman"***[443] âyetinin "إِذَا جَاءَفَتْحُ اللَّهِ وَالنَّصْرُ/***Allah'ın zafer ve yardımı geldiği zaman"*** şeklinde okunması verilebilir. İlk kıraat resmu'l-Mushaf'a uygundur. İkincisi ise uygun değildir. O da daha önce anlatıldığı şekilde neshedilmiştir.

Altıncı Vecih: Değişiklikle meydana gelen kıraat farklılığı. Bazı Mushaflara değişikliğin bir türü, bazı Mushaflara da diğer türü uygun düşmektedir. Buna, "إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا/***Fâsık biri size bir haber getirirse onu araştırın"***[444] âyetinin son kısmının فَتَثَبَّتُوا/fetesebbetû şeklinde de okunması örnek verilebilir. Bu kıraatlerin her ikisi de mütevatir olup resm-i Mushaf'a uygundur.

Kelime değişikliği şeklinde gerçekleşen kıraat farklılığına ise şu iki âyet örnek olarak verilebilir:

441 Kâf 50/19.
442 Hz. Ebû Bekir bu şekilde okumuştur. Bk. Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân,* s. 313.
443 Nasr 110/1.
444 el-Hucurât 49/6.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَامْضُوا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ .

"Ey iman edenler! Cuma namazına ezan ile çağırıldığınız zaman derhal Allah'ı zikretmeye (hutbe ve namaza) gidin"[445] kıraati ile;

وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالصُّوفِ الْمَنْفُوشِ .

"Dağlar atılmış rengârenk yünlere dönerler"[446] kıraati resm-i Mushaf'a aykırıdır. Bunlar da son arzada neshedilmiştir. Bu âyetlerin kıraati, resm-i Mushaf'a uygun hâli ile kesinlik kazanıp devam etmiştir. O da فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ /fes'av ilâ zikrillah ve كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ/ke'l-ihni'l-menfûş şeklindedir.

Yedinci Vecih: Lehçe farklılıklarından kaynaklanan kıraat ihtilafı. Bu tür ihtilaflar, resm-i Mushaf'a tam olarak uygundur. Çünkü bunlar şeklî farklılıklar olup kelimenin özünde bir değişikliği gerektirmez. Bu konu son derece açıktır. Mushaf hattında bu tür kıraat farklılıklarını gösteren çok sayıda örnek bulunabilir.

Mesela; "وَهَلْ أَتَيكَ حَدِيثُ مُوسَى/***(Rasûlüm!) Musa (olayının) haberi sana ulaştı mı?"***[447] âyeti buna örnek verilebilir. Bu âyet Mushafta, fiilin تَ/te harfinden sonra ي/yâ harfi ile yazılmıştır. Ayrıca مُوسَى/Mûsâ kelimesinde ا/elif harfi ي/yâ harfine kalbolmuştur. Tabii âyetin yazılışında nokta ve hareke yoktur.

VIII. DİĞER GÖRÜŞLER VE BU GÖRÜŞLERİN ÇÜRÜTÜLMESİ

Burada artı ve eksi yönleri ile diğer görüşlerin anlatılacağı genel bir sunum yapılacaktır. Bunları anlatmayı, ardından zayıf olduklarını belirtmeyi bir görev olarak gördük. Çünkü bunlardan herhangi birini tercih edip desteklediğimiz görüşe giden yolda okuyucunun ayağına takılıp tökezlemesine neden olacak bir engel olmasını arzulamıyoruz.

445 el-Cum'a 62/9. Bu şekilde Hz. Ömer, Abdullah İbn Mes'ûd ve Abdullah İbn Abbâs okumuştur. Bk. Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân,* s. 314; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid,* VII, 264-265; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr,* VI, 219.

446 el-Kâria 101/5. Bu şekilde Saîd İbn Cübeyr okumuştur. Bk. Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân,* s. 318.

447 Tâhâ 20/9.

A. Yedi Harfin Anlamının Bilinemeyeceği Görüşü

Bu görüşe göre, söz konusu hadis sorunludur. Bununla hadisle kastedilen anlamı bilmenin imkânı yoktur.[448]

Bu görüşü dile getirenin iddiası şöyledir: Hadiste geçen أَحْرُف/ahruf kelimesi حَرْف/harf kelimesinin çoğuludur. Harf de lafzî müşterek olup birçok anlamı vardır. Lafzî müşterekin hangi anlamının kastedildiği ise bilinemez.

Bu görüşe şu şekilde cevap verilir: Biz, bu görüşü dile getiren kimsenin lafzî müşterekin hangi anlamının kastedildiğinin bilinemeyeceğine dair genelleme yapmasını kabul etmiyoruz. Doğrusu lafzî müşterek, bir anlamını belirleyen bir delil bulunduğu zaman kastedilen manaya delalet eder. Mesela; نَظَرْتُ بِالعَيْنِ المُجَرَّدَةِ وَشَرِبْتُ مِنْ عَيْنِ زَبِيدَةَ dendiği zaman bu cümlelerde geçen عَيْن/ayn kelimelerinin anlamı açıktır. Bunda herhangi bir kapalılık yoktur. Oysa her ikisinde de عَيْن/ayn kelimesi lafzî müşterektir. Bu kelimenin birinci cümlede insanın görme özelliğine sahip organına delalet ettiği, ikinci örnekte ise akarsu gözüne delalet ettiği anlaşılır. Bu da birinci cümledeki نَظَرْتُ/nazartu ile ikinci cümledeki شَرِبْتُ/şeribtu fiillerinin yardımı ile olur.

Hadiste geçen أَحْرُف/ahruf kelimesi de bu şekilde kullanılmıştır. Çünkü daha önce verilen rivayetlerin akışı, bu hadiste geçen حَرْف/harf kelimesinin belirtilen anlamları arasından birine, vech anlamına delalet ettiğini gösterir. أَحْرُف/Ahruf kelimesi de Kur'ân'ın manalarındaki değil de lafızlarındaki kıraat farklılıklarının kaynaklandığı vecihler anlamına gelir. Bu konuda aklî bir delil bulunmaktadır. O da bu vecihlerin biraz önce anlatıldığı üzere yedi olduğuna dair tam tümevarımdır. Bu, asla unutulmamalıdır. Ayrıca sekizinci sonuç da hatırda tutulmalıdır.

B. Kâdî Iyâz'ın Görüşü

Kâdî Iyâz ve onun yolundan ilerleyenler şöyle demişlerdir: "Hadiste geçen yedi lafzı ile bilinen sayının kendisi kastedilmemiştir. Esasında yedi, bir basamaklı sayılarda kesretten kinayedir. Tıpkı yetmiş lafzının çift basamaklı sayılarda, yedi yüz sayısının da üç basamaklı sayılar arasında kinaye olduğu gibi."

448 Bu görüş, kıraat ve nahiv âlimi Muhammed İbn Sa'dân'a (ö. 231) aittir. Bk. Suyûtî, *el-İtkân,* I, 145.

Bu görüş ikinci sonuçta açıkladığımız bilgilerle çürütülür. Öyleyse oraya bakılmalı ve orada yapılan açıklamalara hassasiyetle sahip çıkılmalıdır.[449]

C. Yedi Harfin Yedi Kıraat Olduğu Görüşü

Bu görüşe göre yedi harf ile yedi kıraat kastedilmiştir.

Bu görüş şu şekilde çürütülür: Eğer bununla Kur'ân'ın her bir kelimesinin yedi kıraat ile okunacağı kastedilmişse bu mümkün değildir. Çünkü Kur'ân'da çok az kelime yedi vecih ile okunur.

Eğer bununla bir kelimedeki kıraatlerin ulaşabileceği en son sayısının yedi harf olduğu kastediliyorsa, bu da Subkî'nin ifade ettiği gibi dördüncü bir görüş olabilir. Ayrıca bu da kabul edilemez. Çünkü Kur'ân kelimeleri birçok tarikle okunur. Nitekim الطَّاغُوتُ/tâğût kelimesi 22 vecihle, أُفٍّ/üffin kelimesi ise 37 lehçeyle okunur.

Eğer bununla kıraatlerdeki farklılıkların yedi vechin dışına çıkmadığı kastediliyorsa, bu görüşü dile getiren kimsenin açıklama yapması gerekir. Çünkü daha önce ifade ettiğimiz vecihlerle bu görüşün birbirbiri ile iç içe geçmiş bir durumu yansıttığı, dolayısıyla kendi başına bağımsız bir görüş olamayacağı açıklanmıştı. Bazı büyük âlimler bunu bizim tercih ettiğimiz görüş ve benzerleri ile bir kabul etmeye çalışmışlardır. Ancak bundaki problemler yukarıda anlatılanlardan anlaşılmıştı.

D. İbn Kuteybe, İbnu'l-Cezerî ve İbnu't-Tîb'in Görüşleri

Biraz önce İbn Kuteybe, İbnu'l-Cezerî ve İbnu't-Tîb'in görüşlerini naklet-miştik. Orada her üç görüşün de bütün mütevatir kıraatleri kapsama konusunda yetersiz olduğu anlaşılmıştı. Her ne kadar bizim tercih ettiğimiz görüşe yakın olsalar da durum bundan ibarettir. Bir de bunlar arasında tedahül söz konusu olup bağımsız görüşler olarak kabul edilmeleri mümkün görünmemektedir.

E. Yedi Harfin Bazı Tecvid Uygulamaları Olduğu Görüşü

Bu görüşe göre yedi harften maksat, Kur'ân okurken görülen telaffuzla ilgili vecihlerdir. Bunlar, idğâm, izhâr, tefhîm, terkîk, imâle, işbâ', med, kasr, şedde, şeddesiz okuma ve telyîndir.

449 Ayrıca bk. Suyûtî, *el-İtkân*, I, 164-165.

Bu görüş, bunu dile getiren kimsenin yediden fazla madde zikretmesi ile çürütülür.

Eğer bu görüşü benimseyen kimse yedi ile yedi sayısının kastedilmediğini, bunun çokluktan kinaye olduğunu ifade ederse, bu durumda da daha önce açıklanan mahzurlar ortaya çıkar.

Ayrıca bu kimsenin tek tek saydığı vecihlerin hepsi bir veche; lehçe farklılıklarından ve okuma keyfiyetinden kaynaklanan kıraat ihtilaflarına bağlıdır. O hâlde bu, farklı olması lafızların değiştirilmesine, takdim ve tehire, fazlalık ve eksikliğe vb. nedenlere bağlı olan kıraatleri kapsamaz. Bu eksiklikte, diğer eksik görüşleri reddederken belirtilen hususlara göre daha fazla problem bulunmaktadır.

F. Yedi Lehçeye Göre Eşanlamlı Kelimeler

Yedi harf ile kastedilen, anlam birliği bulunmakla birlikte bir kelime hakkında farklı lafızlara ait vecihlerdir. Bunu şu şekilde anlatmak da mümkündür: Yedi harften maksat, bir kelime hakkında anlam birliğini korumak kaydıyla Arapların meşhur lehçelerinden yedi lehçedir. Mesela; هلم, أقبل, تعال, عجل, أسرع, قصدي ve نحوي anlamları bir, lafızları farklı yedi kelimedir. Söz konusu anlam da "gel"dir.

Bu görüş, aralarında Süfyân, İbn Vehb, İbn Cerîr et-Taberî ve Tahâvî'nin de bulunduğu fakih ve muhaddislerin çoğuna aittir. Bu konuda onların ileri sürdükleri delilleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

a. Ebû Bekre hadisinde geçen şu ifade: ***"Bunların hepsi şifadır, hepsi yeterlidir. Yeter ki azab âyetini rahmetle, rahmet âyetini de azapla bitirmeyin."***

b. Bazı kelimelerin aynı anlamı ifade etmesi. Buna örnek olarak أقبل, تعال, هلم, اذهب, أسرع, ve عجل kelimelerinin aynı manayı yansıtması verilebilir.

c. Übeyy İbn Ka'b'dan nakledilen hadis: Übeyy İbn Ka'b "كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ/***Onlar için etrafı aydınlatınca orada birazcık yürürler***"[450] âyetini مَرُّوا فِيهَا/merrû fîhâ ve سَعَوْا فِيهَا/seav fîhâ şeklinde okurdu.[451]

450 el-Bakara 2/20.

451 İbn Abdilberr, *et-Temhîd,* VIII, 291.

d. İbn Mes'ûd'dan gelen rivayet: Nakledildiğine göre İbn Mes'ûd "لِلَّذِينَ آمَنُوا انْظُرُونَا/***İman edenlere bizi bekleyin***"[452] âyetini أَمْهِلُونَا/emhilûnâ ve أَخِّرُونَا/ahhirûnâ şeklinde okurdu.[453]

Bu görüş şu şekilde çürütülür:

a. Bu hadislerde anlatılanlar, yedi harfin tamamını kendisi veya sadece kendi türü ile sınırlandırmaz. Dolayısıyla bunların o âlimlerin benimsedikleri görüşe delil olması mümkün değildir. Nitekim İbn Abdilberr'in de ifade ettiği gibi bu hadislerde anlatılan şudur: "Bu rivayetler Kur'ân'm indiği harflere bir örnek verme kabilindendir. Bu hadiste anlatılanlar, mefhumu bir, lafızları farklı manalardır. Bunların hiçbirinde bir mana ve onun zıddı söz konusu değildir."

Yedi harfi bu âlimlerin söylediğine hasretmek nasıl mümkün olabilir ki? Kaldı ki, hadislerde anlatılanlar kıraat farklılıklarının türlerinden birinin, bir kısmına dayanmaktadır. Bu tür de bir kelimenin yerine onunla eş anlamlı olan veya eş anlamlı olmayan bir başka kelimenin konulmasıyla oluşur. Hiç kuşkusuz o âlimerin biraz önce zikredilen görüşleri bir kelimenin kendisinin eşanlamlısı olan başka bir kelime ile değiştirilmesi şeklinde özetlenir. Bu da biraz önce sözü edilen türün bir kısmıdır. O hâlde tercih ettiğimiz görüşü anlatırken yaptığımız açıklamalara göre, Mushaf'ın iki kapağı arasında yazılı bulunan mütevatir kıraatlerdeki kıyamete kadar sürecek söz konusu vecihleri ne yapacaklar?

Yedi harfi bir türünün bir kısmına hasretme de daha önce anlattığımız eksik yönleri bulunan görüşler konusunda ortaya koyduğumuz eleştirilere açıktır. Hatta bunda daha fazlası ve fahişi söz konusudur. Çünkü bu görüşe göre kıraat farklılıkları, bütün türler bir yana, bir türün tamamına değil de bir bölümüne dayanmaktadır.

b. Bu görüşü beniseyenler bütün saygınlıklarına ve faziletlerine rağmen kendilerini dar bir çıkmaza sokmuşlardır. Çünkü kendi görüşlerinin geniş kitleler tarafından kabul görmesi için tehlikesi çok büyük bir hataya düşmüşlerdir. Zira onlar "Bugün elimizde Kur'ân'ın indiği yedi harften sadece biri kalmıştır. Geri kalan yedi harf ise kaybolmuştur, bugün onların varlığından asla söz edilemez" demişlerdir. Bunlar, zamana karşı meydan okuyarak günümüze

452 el-Hadîd 57/13.

453 İbn Abdilberr, *et-Temhîd,* VIII, 291.

kadar gelen Kur'ân'da bulunan türlü vecihleri unutuyorlar veya unutmuş gibi davranıyorlar. Ardından da kendi görüşlerini desteklemeye çalışıyorlar. Ama kaybolduklarına hükmettikleri diğer yedi harfin neshedildiğini veya kaldırıldığını ispat edemiyorlar. Bu acziyet onları başka bir hataya daha sürüklemiştir. Söz konusu hata da ümmetin bir harf üzere karar kılma ve bunun dışında kalan diğer altı harfin tamamını reddetme konusunda icma ettiğini iddia etmektir. Onlar için böyle bir icmadan söz etmek ne mümkün? Bunun herhangi bir delili yoktur. İcmayı hileli bir yolla ispat edeyim derken üçüncü bir hataya düşmüşlerdir. O da Hz. Osman döneminde Mushaflarm çoğaltılmasının ümmetin bir harfle yetinip diğer altı harfi terk etme konusundaki icmasıyla gerçekleştiğini söylemektir. Söz konusu tek harf de Hz. Osman'ın Mushafları çoğalttığı harftir. Oysa daha önceki başlıklar altında yedi harfin her birinin Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushaflarda varlığını sürdürdüğünü delilleri ile ortaya koymuş ve her birine örnek vermiştik.

Bu âlimler kendi görüşlerini ve hatalarını normal hâle getirebilmek için en fazla şunu söyleyebilirler: Hz. Osman döneminde İslâm toplumu Kur'ân okuma konusunda birbirleri ile tartışıp birbirlerini başkalarını tekfir etmekle suçlayacak derecede büyük ihtilaflara düşmüşlerdi. Hatta fitneden endişe duyulmaya başlanmıştı. Bu nedenle sahâbe, hikmet sahibi halifeleri Hz. Osman önderliğinde bu sorunu ele almayı ve bu yolla fitne ateşini söndürmeyi düşündüler. Bütün insanları bir harfte toplamayı, Mushafları bu harfe göre çoğaltmayı, bunun dışında kalan harfleri ve onlara göre çoğaltılmış diğer Mushafları devre dışı bırakmayı kararlaştırdılar.

And olsun ki bu, yanlış bir dayanak ve asılsız bir destektir. İnsanlar Hz. Peygamber döneminde de değişik harflere göre Kur'ân okuma konusunda birbirleriyle tartışmıştır. Nitekim daha önce verilen rivayetlerden bu anlaşılır. Bununla birlikte Hz. Peygamber, bu farklı harfler konusunda onları onaylamış, bunları onlara açıklamış ve çeşitli üsluplarla onları bunları kabul etmeye yönlendirmiştir. Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* bunu, onların sorunlarının ve aralarındaki çekişmelerin tek ve en sağlıklı çözümü olarak görmüştür. Onlara kıraat vecihlerinin farklılık göstermesinin Allah'ın kendilerine, hatta bütün ümmete bir rahmeti olduğunu anlatmıştır. Rabbinden harflerin sayısının artırılmasını isterken ümmetin bir tek harfle okumaya güç yetiremeyeceğini açık biçimde ifade etmiştir: ***"Ümmetim buna güç yetiremez."***

Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* ümmetinin kıyamete kadar varlığını sürdüreceği bilinmektedir. Ümmet, merhamet abidesi ve ismet sıfatını

taşıyan Hz. Peygamber'in açıkladığı gibi buna güç yetiremez. Nitekim günümüzde bazı İslâm toplumlarının bazı bireylerinin birtakım harfleri ve lehçeleri güzel telaffuz edemediklerini görüyoruz. O hâlde nesillerin en hayırlısı olan sahâbenin, harflerin sayısının artırılmasını dilemesi ile kolaylıkla muamele etme ve birbirleri ile ayrı düşen kimselerin tartışmalarını harflerin çeşitliliğini söyleyerek dindiren Hz. Peygamber'in sünnetine aykırı davranarak Allah'ın İslâm ümmetine açtığı rahmet ve kolaylık kapısını kapatması mümkün mü?

Bu iddia öyle bir gedik ki, kapatılması mümkün değil, öyle bir hasar ki, telafisi imkânsız. Bir an bunun tersi düşünülse, hiç Hz. Peygamber'in ashabı, neshedilmediği ve kaldırılmadığı hâlde Kur'ân'ın indiği yedi harfin altısını yaşatmaz ve kaybolmasına göz yumar mı? Hele hele Hz. Peygamber'in fiil ve davranışları ile kim olursa olsun hiç kimseye, yedi harften herhangi biri ile okuma konusunda engel olamayacağını açıklaması, farklı okuyan herkesin kıraatini doğru kabul etmesi, her birine ***"Kur'ân böyle indirilmiştir"*** buyurması, kıraat ihtilaflarını kabul etmekte güçlük çeken Übeyy İbn Ka'b'ın göğsüne vurması gerçeği ile daha önce açıklanan üçüncü ve beşinci sonuçlardaki bilgilerin ardından böyle bir şey nasıl olabilir ki?

Bu konuda son tahlilde şunu ifade ederiz: Biz, nesih gerçekleşmeden Kur'ân'ın altı harfini kaldırma konusunda gizlice anlaşmaları bir yana, bu konuda birbirlerine muvafakat etmelerini ve böyle bir şeyi düşünmelerini bile Hz. Peygamber'in ashabı ile yan yana getiremeyiz. Hz. Osman'ın ise böyle bir şeye herkesten önce atılması ve liderlik etmesi mümkün değildir! Böyle bir şey ona asla isnad edilemez. Onun, Kur'ân okuma konusunda harf farklılığı nedeniyle İslâm coğrafyasında tartışmalar başlamadan önce Hz. Ebû Bekir döneminde toplanan Mushaf'ı esas alarak Mushaflar'ı çoğalttığı bilinmektedir. Buna göre Hz. Ebû Bekir döneminde toplanan Mushaf'ın yedi harfi taşıyor olması ve hepsini barındırması gerekir. Bu, onların görüşüne göre harfleri birle sınırlandırmayı gerektiren ayrılık ve tartışmaların başlamasından önce toplamanın gerçekleşmesinin doğal bir sonucudur. Ayrıca sahâbenin Hz. Ebû Bekir döneminde toplanan Kur'ân sahifelerinden altı harf bir tarafa, tek bir harfi terk ettiklerine dair herhangi bir bilgi yoktur. Eğer böyle bir şey olmuş olsaydı, mutlaka bize mütevatir olarak nakledilirdi. Çünkü bu, bir haberin mütevatir olarak nakledilmesi için bütün şartların gerçekleşeceği konulardandır.

Hz. Peygamber'in kendi döneminde yaşanan bu tür tartışmaları nasıl sonuçlandırdığını bilen Hz. Osman nasıl böyle bir şey yapabilir? Zira o, Hz. Peygamber'in insanları yedi harfte bir araya getirip onlara bunu açıkladığını,

hiçbirini bu harflerin tamamından veya bir kısmından men etmediğini biliyordu.

İslâm ümmeti altı harfi bırakıp bir harfi devam ettirme konusunda icma etmiş olabilir mi? Böyle bir icmanın ardından İslâm âlimleri yedi harfin anlamı hakkında kırk görüş ileri sürecek kadar ayrılığa düşer miydi? Hâlbuki onlar bu ihtilaflarına rağmen, neredeyse yedi harfin devam ettiği konusunda hemfikirdirler. Ayrıca icma Müslümanlara göre bir delildir. İcma ile hakkın üstündeki şüphe örtüsü kalkar.

Şöyle bir tartışma farzedelim: Hz. Osman kendi döneminde çeşitli İslâm topraklarında meydana gelen tartışmaları Müslümanları kıraat konusunda bir harfte birleştirmek suretiyle sonlandırmıştır. Peki, neden geri kalan harfleri kıraat için değil de tarih için yaşatmamıştır. Üstelik her zaruret hâli kendi ölçüsüne göre takdir edilir. Bu altı harf tilavet ve hüküm bakımından neshedilmemiştir ki, bu şekilde bir kalemde yok edilsin, en büyük kaynak ve en mukaddes kitap olan Kur'ân hakkında sadece tarih için korunmasına hassasiyet gösterilmesin. Oysa sahâbe tarih adına tilaveti ve hükmü neshedilen âyetleri bile korumuş, şâz kıraatleri muhafaza etmiştir. Bu nedenle bunlar bize kadar ulaşmış, günümüze kadar sapasağlam gelmiş ve yarınlara da sapasağlam ulaşacaktır. Hatta sahâbe, mensûh hadisleri bile nakletmiştir. İslâm âlimleri de uydurma hadisleri birbirlerine nakletmiş, her birinin hükmünü bildirmiş ve bunlarla amel edilmesinin mümkün olmadığını kesin bir dille ifade etmişlerdir.

Sahâbenin dinleri hakkında taşıdıkları hassasiyeti ve Kur'ân'ı koruma konusunda her türlü tehlikeyi göze aldıklarını bilen herkes, onların böyle bir şey yaptıklarını ya da bundan daha basit bir şeye teşebbüs ettiklerini çok uzak ihtimal olarak hatta imkânsız olarak görür. Yedi harfle ilgili rivayetlerden çıkarılan sonuçların altıncısında açıklanan bilgilere müracaat edilmesi yerinde olur. Hz. Ömer'in Hişâm'la, Hişâm'ın da onunla, Übeyy ve İbn Mes'ûd'un arkadaşları ile olan münasebetleri göz önünde bulundurulmalıdır. Bu sahâbîlerden her birinin Hz. Peygamber'in kendisine öğrettiği ve ondan işittiği kıraatten vazgeçmemek için direndiği düşünülmelidir. Allah Rasûlü'nün her sahâbînin kendi kıraatine sıkı sıkıya sarılmasını onaylaması, onların yaşadıkları sorunu, her birinin doğru ve güzel okuduğunu belirterek çözmesi, Kur'ân'ın bu şekilde indirildiğini ve yedi harf üzere indiğini söylemesi, bu harflerden birini inkâr edenin tamamını inkâr etmiş sayılacağına, bu konuda onların ihtilaf etmemeleri gerektiğine, kendilerinden önce yaşamış toplumları ihtilafın helak ettiğine temas etmesi mutlaka dikkate alınmalıdır.

İşte böylece her türlü itirazın önü alınır.

قَطَعَتْ جَهِيزَةُ قَوْلَ كُلِّ خَطِيبٍ.

"Cehîze bütün hatiplerin sözünü kesti..."[454]

c. Bu görüşü yaymak isteyenler ısrarla şunu söylemektedirler: Günümüzde görülen kıraat farklılıklarının tamamı bir harften kaynaklanmaktadır. Sahip oldukları görüş, günümüzde çok sayıdaki kıraat farklılığını bir harfe indirmelerine neden olmuştur. Hâlbuki bu kıraatler birçok vecihten ve türden kaynaklanmaktadır. Ayrıca hâlihazırdaki kıraatlerin bir kısmı anlamı bir, lafızları farklı bir kelimedeki müteradif lafızların varlığından, bir kısmı da çeşitli kabilelerin lehçelerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim İmam Suyûtî, 37. başlıkta bunu kesin bir dille belirtmiştir.[455] Bu bölümün bir yerinde oradan bir alıntıda bulunduk.

Bütün yedi harfin devam ettiğine ilişkin maddî bir delilimiz de bulunmaktadır. O da yedi harfin hikmeti olan İslâm toplumuna eda konusunda sağlanan kolaylığın devam ettiğidir. Hâlâ günümüzde mevcut olan farklı kıraatlerin okunmasında bütün Müslüman milletleri kapsayan bir kolaylık olduğunu müşahede etmekteyiz. Bu konuda Arap olanlarla Arap olmayanlar eşittir. Lütfu, rahmeti ve kolaylığı devam eden Allah'a hamd olsun. Hedefi ıskalayan o büyük âlimleri de Allah hoş görsün. Çünkü onlar ictihat etmişlerdir. Hata eden müctehide de bir sevap vardır. Rabbimizden bizi doğru yola iletmesini ve rızasına uygun işler yapmamızı lutfetmesini dileriz. Âmin...

G. Yedi Lehçe

Yedi harften maksat yedi Arap kabilesinin lehçesidir. Buna göre Kur'ân Arap lehçeleri arasında bu yedi lehçenin dışına çıkmamıştır. Söz konusu yedi lehçe ise Kureyş, Hüzeyl, Sakîf, Hevâzin, Kinâne, Temîm ve Yemen'dir. Bunlar, en fasih Arap lehçeleri idi.

---

454 Rivayete göre biri, bir başkasını öldürmüş, bu nedenle diyet konusunda iki kabile birbiriyle tartışmaya başlamış, tam da bu tartışma esnasında adı Cehîze olan bir cariye gelip taraflara öldürülen kimsenin yakınlarından bazılarının katili yakalayıp öldürdüklerini bildirmiştir. Bundan böyle bu söz zamanı geçen ve ıslahından ümit kesilen her durum için söylenir olmuştur. Bk. el-Hamzâvî, *el-Emsâlü'l-Arabîyye,* I, 151.

455 Suyûtî, *el-İtkân,* II, 417-426.

Bu görüşü savunanlardan biri şöyle demiştir: "Bu, en sahih ve doğruya en yakın görüştür. Âlimlerin çoğu bu görüştedir. Beyhakî bu görüşün doğru olduğunu savunmuştur. Ebherî bunu tercih etmiştir. Fîrûzâbâdî de sadece bunu söylemekle yetinmiştir."

Ebû Ubeyd şöyle demiştir:

> "Bununla her kelimenin yedi lehçe ile okunması kastedilmemiştir. Yedi lehçe Kur'ân'ın bütününe dağılmıştır. Bazı kelimeler Kureyş, bazı kelimeler Hüzeyl, bazı kelimeler Hevâzin, bazı kelimeler Yemen ve bazı kelimeler de başka lehçelerle okunur. Bazı lehçelerin payına daha fazla düşmüştür."[456]

Yedi kabilenin isimleri sayılırken farklı kabilelerin isimleri de söylenmiştir.

Bütün yönleri ile bu görüş iki şekilde reddedilir:

a. Kur'ân'da onların saydığı yedi kabilenin dışında yer alan başka kabilelerin lehçelerine ait çok sayıda lafız bulunmaktadır. Mesela; "وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ/***Ve siz gaflet içinde oyalanmaktasınız!***"[457] âyetinde geçen سَامِدُونَ/sâmidûn kelimesi Hımyerî lehçesine aittir.

"إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا/***Ben rüyamda kendimi üzüm sıkarken görüyorum.***[458] âyetinde geçen خَمْر/hamr kelimesi Umân lehçesinde mecâzî olarak değil de hakikat anlamında "üzüm" demektir.

"أَتَدْعُونَ بَعْلًا/***Ba'l'e mi taparsınız?***[459] âyetinde geçen بَعْل/ba'l kelimesi Ezdi Şenûe lehçesinde "Rab" anlamına gelir.

"لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا/***Sizin amellerinizden bir şey eksiltmez***"[460] âyetinde geçen لَا يَلِتْكُمْ/lâ yelitkum, Benû Abse lehçesinde "eksiltmez" anlamına gelir.

456 Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân,* s. 339.
457 en-Necm 53/61.
458 Yusuf 12/36.
459 es-Sâffât 37/125.
460 el-Hucurât 49/14.

"فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ/***Böylece onlar, gazap üstüne gazaba uğradılar***"[461] âyetinde geçen بَاءُوا/bâû kelimesi Cürhüm lehçesinde "hak ettiler" anlamına gelir.

"فَلَا رَفَثَ/***[Hacda] kadına yaklaşmak yoktur***"[462] âyetinde geçen رَفَثَ/rafese kelimesi Müzhic lehçesinde "cinsel ilişki" anlamına gelir.

"فِيهِ تُسِيمُونَ/***Hem de hayvanlarınızı otlatacağınız bitkiler***"[463] âyetinde geçen تُسِيمُونَ/tusîmûn kelimesi Has'am lehçesinde "otlatmak" anlamına gelir.

Bunun örneklerini çoğaltmak mümkündür. Daha fazla bilgi isteyenler Suyûtî'nin *el-İtkân* adlı eserinin 37. başlığına başvurabilirler.

Bu konuda Vâsıtî'nin on kıraat hakkında yazdığı kitabında naklettiklerine müracaat etmek yeterlidir. O bu konuda şunları demiştir: "Kur'ân'da 40 Arap lehçesi vardır. Bunlar, Kureyş, Hüzey, Kinâne, Has'am, Hazrec, Eş'ar, Nemîr, Kays Aylân, Cürhüm, Yemen, Ezdi Şenûe, Kinde, Temîm, Hımyer, Medyen, Lahm, Sa'du'l-Âşîra, Hadramût, Sedûs, Amâlika, Enmâr, Gassân, Muzhıc, Huzâa, Gatafân, Sebe, Umân, Benû Hanîfe, Sa'lebe, Tay, Âmir İbn Sa'sa'a, Evs, Müzeyn, Sakîf, Cüzâm, Beliyy, Uzra, Hevâzin, Nemir ve Yemâme'dir."[464]

Bütün bu lehçelerin Kureyş lehçesinde temsil edildiği mutlaka akılda tutulmalıdır. Kureyş lehçesi bu lehçelere liderlik etmekte, onlar üzerinde denetim rolü üstlenmekte, hoşuna giden ve zevkine uyan kelimeleri almakta, diğer bütün kabileler de onun kelimelerinden istifade etmektedir. Öyle ki, Kureyş lehçesi genel anlamda Arap dili olarak kabul edilir olmuş ve daha önce açıklandığı üzere Kur'ân bu lehçe üzere inmiştir. Kesinlikle bu unutulmamalıdır.

Allah Teâlâ hepimizin hidayetini üstlensin...

b. EbuUbeyd'in ifade ettiği şekilde bu görüşün nedenleri ile birlikte açıklanması Kur'ân'ın bölümlere ayrılmasını gerektirir. Buna göre Kur'ân'ın bir kısmının Kureyş, bir kısmının Hüzeyl lehçesi vb. şeklinde inmiş olması gerekir. Hiç kuşkusuz bu da Kur'ân'ın yedi harf üzere inmesi konusunda Allah Teâlâ'nın gözettiği kolaylık hikmeti açısından gerçekleşmemiştir. Çünkü bu

461 el-Bakara 2/90.

462 el-Bakara 2/197.

463 en-Nahl 16/10.

464 Vâsıtî, Ebû Bekir Muhammed İbn Süleyman, *el-İrşâd fi'l-kırâati'l-aşr*. Ayrıca bu konu, Suyûtî'nin *el-İtkân*'da 37. başlıkta söyledikleri ile karşılaştırılmalıdır. Bk. Suyûtî, *el-İtkân*, I, 424.

görüş, herhangi bir kimsenin ancak kendi lehçesi ile inen Kur'ân âyetlerini okuyabileceğini, başka lehçelerle inen âyetleri okuyamayacağını gerektirir. Bu da bir açıdan gerçeğe aykırı, bir açıdan da daha önce verilen hadislerin yansıttığı kıraat konusunda sahâbe arasında meydana gelen ihtilaflara terstir. Çünkü sahâbe arasındaki ihtilaflarda okunan âyetlerin aynı olduğu kesindir. Mesela; Hz. Ömer ile Hişâm arasındaki tartışmada okunan Furkân Sûresi, İbn Mes'ûd ile arkadaşı arasındaki tartışmada okunan Hâ-Mîm Sûresi'dir. Hz. Peygamber de farklı okuyan iki tarafın da kıraatinin doğru olduğunu belirtmiştir. Üstelik her iki taraf da Kureyşlidir.

H. Mudar'ın Yedi Kolunun Lehçesi

Yedi harften maksat sadece Mudar kabilesinden gelen yedi kolunun lehçesidir. Bunlar da Kur'ân'da dağınık bir hâlde bulunur. Söz konusu yedi lehçe ise şöyledir: Kureyş, Kinâne, Esed, Hüzeyl, Temîm, Dabbe ve Kays.

Bu görüş de bir önceki görüş gibi reddedilir. Hatta bu, bâtıl olmaya daha yakındır. Çünkü daha önce dar kapsamlı olması dolayısıyla çürüttüğümüz görüşten daha dardır. Böyle bir şey nasıl olabilir ki! Bir açıdan bunlar söylenir. Diğer yandan Mudar lehçesinde şâz kabul edilen birtakım uygulamalar var ki, Kur'ân bunlardan münezzehtir. Kays kabilesinin "keşkeşesi;" müenneslik kâfının şin şeklinde okunması buna örnek verilebilir. Bu kabileye mensup kimseler قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا/kad ceale rabbuki tahteki seriyyâ âyetini[465] قَدْ جَعَلَ رَبُّشِ تَحْتَشِ سَرِيًّا/kad ceale rabbuşi tahteşi seriyyâ şeklinde okurlar. Bir diğer örnek de Temîm kabilesinin "temtemesi"dir. Onlar da sin harfini te harfi olarak okurlar. Mesela; الناس/nâs yerine النات/nât derler. Bununla birlikte bu lehçelerin hiçbiri Kur'ân okuma konusunda ezberlenip öğrenilmemiştir.[466]

İ. Yedi Tür

Kur'ân'ın indiği yedi harften maksadın, âyetlerde geçen yedi tür olduğu söylenmiştir. Bu görüşü benimseyenler söz konusu türleri belirleme ve bunları ifade tarzı konusunda kırka varıncaya kadar ayrı görüşleri dile getirecek derecede ihtilafa düşmüşlerdir.

465 Meryem 18/24.
466 İbn Abdilberr, *et-Temhîd,* VIII, 277-278.

Bazılarına göre yedi harften maksat, emir, nehiy, helâl, haram, muhkem, müteşabih ve emsâldir.

Bazılarına göre yedi harften maksat, va'd, vaîd, helâl, haram, mevâiz, emsâl ve ihticâctır.

Bazılarına göre yedi harften maksat, mahkem, müteşâbih, nâsih, mensûh, husûs, umûm ve kısasdır.

Bazılarına göre yedi harften maksat, kendisiyle genel anlam kastedilen genel lafız, kendisiyle husûs anlam kastedilen hâs lafız, kendisiyle hâs kastedilen âmm lafız, kendisiyle âmm kastedilen hâs lafız, indirilmesi yorumlanmasına ihtiyaç bırakmayan lafız, fıkhını ancak âlimlerin bilebileceği lafız, manasını ancak ilimde derinleşen âlimlerin bilebileceği lafızdır.

Bazılarına göre yedi harften maksat, rubûbiyetin ortaya konulması, vahdâniyetin isbatı, uluhiyetin yüceltilmesi, Allah'a kulluk, şirkten uzak durmak, sevaplara teşvik ve cezalardan korkutmaktır.

Bazılarına göre yedi harften maksat, mutlak, mukayyed, âmm, hâss, nass, müevvel, nâsih, mensûh, istisnâ ve türleridir.

Bazılarına göre yedi harften maksat, hazif, sıla, takdim, tehir, istiâre, tekrar, kinâye, hakikat, mecâz, mücmel, müfesser, zahir ve garîbdir.

Bazıları da bütün bunların dışında kalan şeyleri söylemişlerdir. Onların görüşleri de bu tarzda, daha net ifadeyle yukarıda verilen tarzda şekillenmiştir. Hatta bazı âlimler bu tür görüşlerin sayısını kırka kadar çıkarmıştır.[467]

IX. BU GÖRÜŞLERİN ÇÜRÜTÜLMESİ

Son olarak zikredilen görüşlerin tamamı şu şekilde genel olarak reddedilir:

a. Daha önce verilen hadislerin bağlamı hiçbir şekilde bu görüşlerle örtüşmez. O âlimlerin belirledikleri bu yedi türde, okuma nedeniyle ihtilaf gerçekleşmez. Oysa rivayetler, içlerinde anlatılan ihtilafların sadece kıraat nedeniyle ortaya çıktığını gösterir. Dolayısıyla bu ihtilafların kaynağı telaffuz ve

467 Diğer görüşler için bk. Suyûtî, *el-İtkân,* I, 151-156.

telaffuz keyfiyetidir. Yoksa görüşler arasında sıraladıkları bu türler değildir. Dileyen önceki başlıkların birinde sıralanan sekizinci sonuca bakabilir.

b. Bu görüşleri dile getirenlerin hiçbirinin Kur'ân'ın indiği yedi harfin kendi açıkladıkları konulara hasredileceğine dair sahih bir hadise dayandığı vaki değildir. Bizim delilsiz bir görüşü kabul etmemiz mümkün değildir.

c. Allah Teâlâ'mn Kur'ân'ı yedi harf üzere indirme konusunda gözettiği genişlik, onların dile getirdikleri türlerde gerçekleşmez.

d. Bu görüşlerin bir kısmında anlatılan türlerin yediyi geçtiğini görmekteyiz. Ya bu görüşü savunanlar daha işin başında sayı sayarken hata etmişlerdir ya da yedi lafzının hakikat anlamında değil de kinaye olarak kullanıldığına dair fikirden etkilenmişlerdir. Yukarıda verilen bilgilerle yedinin çokluktan kinaye olduğuna dair görüşün yanlış olduğu ortaya konulmuştu. Dileyen daha önce verilen ikinci sonuca bakabilir.

e. Bu görüşler ve türler hakkında âlimlerin söyledikleri birbirine karışmıştır ve birbiri ile benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla bunları bağımsız görüşler olarak değerlendirmek zordur.

Suyûtî, Şeref el-Mursî'nin[468] şöyle söylediğini nakletmiştir: "Bu görüşlerin çoğu birbirine karışmıştır. Bunların dayanağını[469] ve kimden

468 Ebû Abdullah Muhammed İbn Abdullah es-Sülemî el-Mürsî tefsir, hadis ve dil âlimidir. Dımaşk'a giderken Arîs ve Za'ka arasında 655 yılında vefat etmiştir.

469 Ebû Şâme'nin bildirdiğine göre, bu görüşü savunanlar Seleme İbn Ebî Seleme ve onun babası kanalıyla İbn Mes'ûd'un Hz. Peygamber'den naklettiği şu rivayete dayanırlar: ***"İlk kitap bir kapıdan bir harf üzere inmiştir. Kur'ân ise yedi kapıdan yedi harf üzere inmiştir. Bu harfler; zecreden, emreden, helâl, haram, muhkem, müteşabih ve emsâldir. O hâlde Kur'ân'ın helâlini helâl, haramını haram kabul edin. Size ne emredildiyse onu yapın, size ne yasaklandı ise ondan uzak durun. Kur'ân'ın misallerinden öğüt alın, muhkemi ile amel edin, müteşâbihine iman edin. 'Buna iman ettik. Hepsi Rabbimizin katındandır' deyin."*** Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 68; İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, VIII, 275. Bu hadis İbn Abdilberr'in de ifade ettiği gibi zayıftır. Beyhakî de şöyle demiştir: "Bu hadisin sahih olması durumunda yedi harfin anlamı, yedi konu olur. Yoksa bununla Kur'ân'ın yedi harf üzere indiği kastedilmemiştir. Çünkü yedi harften maksat Kur'ân'ın okunmasına müsaade edildiği lehçelerdir. İşte bununla Kur'ân'm yedi harf üzere indiği türler kastedilmiştir."

Ebû Ali el-Ahvezî ve Ebu'l-Alâ el-Hemedânî şöyle demişlerdir: "'Zecreden, emreden' ifadesi sonuna kadar yeni bir sözün başlangıcıdır. Yani Kur'ân bunlardan ibarettir anlamına gelir. Bununla yedi harfin açıklanması amaçlanmamıştır.

nakledildiğini bilmiyorum. Her birinin neden yedi harfi kendi anlattıklarına özgü kıldığı hakkında bir bilgim yok. Bununla birlikte söylenenlerin hepsi Kur'ân'da mevcuttur. Ama tahsisin anlamını idrak edemiyorum. Bir de bu söylenenler arasında tam olarak anlamını bilmediğim şeyler var. Çoğu da Hz. Ömer ile Hişâm arasında geçen ve Buhârî'de nakledilen hadise aykırıdır. Çünkü bu iki sahâbî âyetlerin tefsirinde veya hükümlerinde ihtilafa düşmemiştir. Doğrusu şu ki, onlar Kur'ân'ın harflerini okumada ihtilaf etmişlerdir. Avamın çoğu ise yedi harf ile yedi kıraatin kastedildiğini zanneder. Bu da cehaletin çirkin tarafıdır."

X. KONUNUN ESASINA İLİŞKİN İTİRAZLARIN ELE ALINMASI

İslâm düşmanları sayıca çok, aktif ve uyanıklar. Müslümanların arasında ise İslâm'a ve ümmete düşmanlarından daha fazla eziyet eden cahiller var. Bu manzara şu şairin resmettiği tabloya benziyor:

لَا يَبْلُغُ الأَعْداءُ مِنْ جاهِلٍ ما يَبْلُغُ الجَاهِلُ مِنْ نَفْسِهِ.

"Düşmanların cahile verdiği zarar,

Onun kendi kendine verdiği zarara ulaşmaz."

Çeşitli suçlamaları ve itirazları bazen bu taraftan bazen şu taraftan duyuyor ve görüyoruz. Bu itirazların ve suçlamaların meydana getirdiği

---

Sayıların yedi olduğuna bakarak böyle bir yanlış anlama gerçekleşmiştir. Ayrıca bu iki kelime mansub (زاجرًا وآمرًا) olarak da nakledilmiştir. Bu durumda mana şu şekilde olur: Kur'ân yedi kapıdan bu özellikleri taşıyarak inmiştir. Dolayısıyla harflerle kastedilen başka bir şeydir."

Ebû Şâme hadisin sahih olup delil getirmeye elverişli olmasını varsayarak başka bir yorumdan daha söz etmiştir: "Bu ifadeler, harfleri değil de kapıları açıklar. Yani bu yedi kapı, kelamın yedi kapısı ve türüdür. Allah Teâlâ Kur'ân'ı bu yedi özellikle birlikte indirmiştir. Anlatıldığına göre mesellerle ve öğütlerle dolu olan İncil'in aksine Kur'ân bir tür ile sınırlı kalmamıştır. Doğrusunu en iyi Allah bilir." bk. Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-vecîz*, s. 107-109.

karanlıkları elimizdeki ilim nuru ve delil silahı ile dağıtmamız omuzlarımıza yüklenmiş emanet görevinin bir parçasıdır.

وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ.

"Allah ise gerçeği söyler ve doğru yola O eriştirir."[470]

Birinci İtiraz: Bu itirazı dillendirenler şöyle derler: "Kur'ân'ın yedi harf üzere indiğini ifade eden hadisler, Kur'ân'da çelişki olduğunu ortaya koyar. Oysa Kur'ân, kendisinde ihtilaf olmadığını söyler:

أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا.

'Hâlâ Kur'ân üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birçok çelişki bulurlardı."[471] Bu ikisi arasında bir çelişki vardır ve biz, hangisinin doğru olduğunu bilemiyoruz."

Cevap: Hadislerde anlatılan ihtilaf, Kur'ân'ın reddettiği ihtilaftan farklıdır. Çelişki iddiasını çürütmek için bu kadarı yeter. Dolayısıyla hem hadislerde anlatılanlar hem de Kur'ân'da ifade edilen doğrudur. Bunu şu şekilde açıklamak mümkündür: Hadislerde geçen ihtilaf belirli bir sınır içinde; yedi harfi geçmeyecek şekilde ve hepsi Hz. Peygamber'den öğrenilmek şartıyla Kur'ân'ın lafızlarını söyleme ve okuma konusunda çeşitlilik anlamına gelir. Kur'ân'ın kabul etmediği ihtilaf ise telaffuz ve eda çeşitliliği olmakla birlikte anlam ve öğretiler arasındaki çelişki ve tutarsızlıktır. Bu şu anlama gelir: Kur'ân yedi harf üzere inmiştir. Bu, Kur'ân'ın delaletleri, manaları, öğretileri ve hedeflerinin birbiri ile çelişmesini, tutarsız olmasını ve tezat içinde bulunmasını gerektirmez. Doğrusu Kur'ân, her ne kadar kıraat tarikleri çeşitlilik gösterse, eda yöntemleri farklılık arzetse de halkaları birbirine bitişik, âyet ve sûreleri sağlam, ilkeleri ve amaçları birbiri ile uyumlu bir bütündür.

Büyük âlim İbnu'l-Cezerî'nin bu konuyla ilgili çok güzel bir açıklaması vardır. Bunun bir kısmını ana hatları ile aktarmayı uygun gördük:

> Kıraat farklılıklarını araştırdık ve bunların şu üç durumun dışına çıkmadığını gördük:

470 el-Ahzâb 33/4.
471 en-Nisâ 4/82.

a. Mana değil, sadece lafız farklılığı.

b. Bir noktada birleşmesi mümkün olmakla birlikte hem lafız hem mana ihtilafı.

c. Hiçbir yerde birleşme imkânı bulunmayan hem lafız hem mana ihtilafı. Ancak her ikisi de tezat gerektirmeme konusuda birleşir.

İlki, الصراط, عليهم, يؤوده, القدس ve يحسب lafızlarında görülen ihtilaflar gibidir. Bu tür farklılıklar sadece lehçe adı verilen olgudan kaynaklanır.

İkincisine Fâtiha Sûresi'nde yer alan مالك/mâlik ve ملك/mclik kıraatlerini örnek vermek mümkündür. Her iki kıraatte kastedilen Allah Teâlâ'dır. Çünkü O, kıyamet gününün hem sahibi hem de hükümdârıdır. Benzer şekilde نُنْشِزُهَا/nünşizuhâ âyetindeki ra harfi ve ze harfi ile meydana gelen kıraat farklılıkları da örnek verilebilir. Çünkü burada her iki kıraat ile kastedilen "kemikler"dir. Şöyle ki: Allah Teâlâ kemikleri yeniden diriltecek (نُنْشِرُهَا/nünşiruhâ) ve kaynaşması için onları birbirinin üstüne koyacaktır (نُنْشِزُهَا/nünşizuhâ). Allah Teâlâ bu iki manayı iki kıraate yerleştirmiştir.

Üçüncüsüne ise şu âyeti örnek vermek mümkündür: وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا/ Ve zannû ennehüm kad küzibû.[472] Bu âyette geçen كذبوا/küzibû fiili hem şeddeli hem de şeddesiz meçhul sigasıyla okunmuştur. Şeddeli okunuşuna göre âyet, peygamberlerin kavimlerinin kendilerini yalanladıklarını bildikleri anlamına gelir. Şeddesiz okunuşuna göre ise âyet, kendilerine peygamber gönderilen insanların elçilerin yalanına maruz kaldıkları anlamını ifade eder. İlk kıraate göre zan (ظَنُّوا/zannû), kesin bilgi anlamına gelir ve üç zamir de peygamberleri gösterir. İkinci kıraate göre ise zan, kuşku anlamını taşır ve üç zamir de kendilerine peygamber gönderilenlere döner.

472 Yusuf 12/110.

Benzer bir durum da وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ/ve in kâne mekruhum litezûle minhu'l-cibâl âyetinde[473] vardır. Burada geçen لتزول/litezûle kelimesi, başında geçen ل/lâm harfinin fethası ve sonunda bulunan ل/lâm harfinin de dammesi ile لَتَزُولُ/letezûlu şeklinde okunmuştur. Bir başka kıraate göre ise ilk ل/lâm harfinin kesresi ve ikinci ل/lâm harfinin fethası ile لِتَزُولَ/litezûle şeklinde tilavet olunmuştur.

ل/Lâm harfinin ilki fethalı, ikincisi dammeli olarak لَتَزُولُ/letezûlü şeklinde okununca âyetin başındaki إِنْ/in, muhaffefe olur. Bu durumda âyet şu anlama gelir: ***"Onların tuzakları o kadar güçlü ki, bundan dolayı yerine sabitlenmiş dağlar oynar."***

İkinci kıraate göre ise إِنْ/in, olumsuzluk edatıdır. Buna göre anlam şu şekilde olur: ***"Onların tuzakları ne kadar büyük ve tehlikeli olursa olsun bundan dolayı Muhammed'in durumu ve İslâm dini sarsılmaz."***

İlk kıraate göre âyette geçen الْجِبَالُ/dağlar kelimesi hakikat anlamında, ikinci kıraate göre ise mecaz anlamında kullanılmıştır.

Kur'ân'ın herhangi bir bölümünde bir çelişki görülemez. Bu konuda Hz. Peygamber'den ne nakledilmişse kabul edilmesi gerekir. Ümmetten herhangi birinin bunları reddetme hakkı yoktur. Kur'ân'a ve onun tamamının Allah katından indirildiğine iman etmek zorunludur. Onun her bir kıraatinin diğerine göre konumu, bir âyetin diğerine göre konumu gibidir. Sahih kıraatlerin tamamına iman etmek ve gereğini bilip amel etmek gerekir. Bunlardan birinden dolayı çelişki olduğunu zannederek diğerinin gereğini terk etmek caiz değildir."[474]

Abdullah İbn Mes'ûd da şu sözleriyle buna işaret etmiştir: "Kur'ân hakkında ihtilaf etmeyin, birbirinizle çekişmeyin. Çünkü Kur'ân hakkında tartışılmaz ve gruplara ayrılınmaz. Bir düşünsenize: İslâm dininin hadleri ve okunuşu birdir. Allah'ın ondaki emri tektir. Eğer iki harften biri bir şeyi emrediyor, öteki yasaklıyor olsaydı, o zaman ihtilaf olurdu. Ancak İslâm bütün

473 İbrahim 14/46.
474 İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 49-50.

bunları bir arada tutar. Kim bir kıraati okursa, onu yüz çevirerek bırakmasın. Çünkü kim Kur'ân'ın bir harfini inkâr ederse, tamamını inkâr etmiştir."

İkinci İddia: Bu iddiayı dillendirenler şöyle demişlerdir: "Kıraat ihtilafları Kur'ân hakkında şüphe oluşturuyor. Özellikle de şu hususlar şüpheye yol açıyor:

a. Bazı rivayetlere göre, kişiye bir lafzın yerine eşanlamlısını ya da anlam bakımından ona zıt olmayacak bir başka lafzı koyma tercihinin verilmesi.

b. Ebû Bekre hadisinde geçen Hz. Peygamber'in ***'Hepsi de şifa kaynağıdır, yeterlidir. Yeter ki azap âyetini rahmetle, rahmet âyetini de azapla tamamlama'*** sözü.

c. تعال, أقبل, هلم, اذهب, أسرع, ve عجل kelimelerinin aynı anlama geldiklerinin ifade edilmesi. Ahmed İbn Hanbel'in iyi bir senedle naklettiği rivayette bu bilgi geçmektedir.

d. Übeyy İbn Ka'b hadisi.

e. Hepsinden daha fazla şüphe uyandıran ise Ebû Ubeyd'in *Fezâilu'l-Kur'ân* adlı eserinde naklettiği şu rivayettir: İbn Mes'ûd birine 'إِنَّ شَجَرَتَ الزَّقُّوم (٤٣) طَعَامُ الأَثِيم/***Muhakkak ki zakkum ağacı, günahkârların yiyeceğidir***'[475] âyetlerini öğretiyordu. Adam ikinci âyeti طَعَامُ الْيَتِيم/taâmu'l-yetîm (yetimin yiyeceğidir) şeklinde okudu. İbn Mes'ûd tekrar etti durdu. Ama adamın dili bir türlü dönmedi. Bunun üzerine ona 'طَعَامُ الفاجِر/taâmu'l-fâcir diyebiliyor musun?' diye sordu. O da 'Evet' deyince, 'O hâlde böyle oku' dedi."[476]

Cevap: Kıraat ihtilafları, tamamı Allah katından indiği için herhangi bir şüpheye yol açmaz. İtirazın üzerine bina edildiği rivayetlere gelince; bunlardan insanlara kendi arzularına göre bir kelimeyi eşanlamlısı veya kedisine zıt olmayacak başka bir kelime ile değiştirmesi konusunda tercih hakkının verildiği iddiasını kabul etmiyoruz. Böyle bir şey olmadığına göre Allah'ın indirdiği âyetler konusunda bir şüphe uyandırılması da söz konusu olamaz. Bu rivayetlerin anlatmak istediklerinin özeti şudur: Allah Teâlâ kullarına, özellikle de ilk vahye muhatap oldukları dönemde bir kolaylık sağlamıştır. Kur'ân'ı dillerinin döndüğü şekilde okumalarına müsaade etmiştir. Bu kolaylığın içinde bir lafızla aynı anlamı ifade eden başka lafızların yer değiştirmesi

475 ed-Duhân 44/43-44.

476 Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s. 312.

şeklinde bir okuma da vardır. Tabii bütün bunlarda her okumanın Allah katından inmiş olması, Cebrâîl'in bunları Hz. Muhammed'in kalbine nazil etmesi, onun da insanlara dura dura bunu okuması, insanların da ondan bu şekilde öğrenmesi şartı vardır. Sonra Allah Teâlâ nesih konusunda rahatlıkla kabul edeceğin yüce hikmete binaen bir kısmını neshetmiş, bir kısmını da ilelebed geçerli bırakmıştır.

Şu deliller bütün kıraatlerin Allah katından indiğini gösterir:

a. Hz. Peygamber'in, ashabından kıraat konusunda tartışan herkese ***"Kur'ân bu şekilde indirilmiştir"*** buyurması.

b. Kıraat konusunda birbiri ile tartışan sahâbîlerden her birinin "Bunu bana Allah'ın Rasûlü öğretti" demesi.

c. Allah'ın, Peygamberi'ne kendisinden Kur'ân'ı değiştirmesini isteyenlere cevap olarak şöyle demesini emretmesi.

قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِي إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَى إِلَيَّ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ.

"De ki: Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak şey değildir. Ben, bana vahyolunandan başkasına uymam. Çünkü Rabbime isyan edersem elbette büyük günün azabından korkarım."[477]

Allah'ın ve Elçisi'nin sözünden sonra söz söylenemez.

d. İslâm ümmeti hiç kimsenin Kur'ân nazmını değiştirme imkânına sahip olmadığı konusunda icma etmiştir. Kur'ân'ın ne üslübu ne lafızları ne de okuma tarzı değiştirilebilir. Kim bu icmanın dışına çıkarsa, mü'minlerin yolundan başka bir yol tutmuş olur. Allah da onu yöneldiği yola yönlendirir ve sonunda cehenneme sokar. Orası da ne kötü yerdir.

Yukarıdaki âyette Kur'ân Hz. Peygamber'e, kendisine gelen vahyi değiştirmeyi kesin bir şekilde yasaklamıştır. Bunu da şiddetli bir tehdit ve elim bir azabı bildirerek yapmıştır. Bundan sonra ne İbn Mes'ûd'un ne de İbn Mes'ûd'dan daha büyük birinin Kur'ân lafızlarından herhangi birini kendi kafasına göre değiştirmesi söz konusu olur. Bu bölümde dördüncü ve yedinci sonuçlarda açıkladıklarımıza bakılması gerekir.

477 Yunus 10/15.

İbn Mes'ûd'a isnad edilen ve onun birine "إِنَّ شَجَرَتَ الزَّقُّوم * طَعَامُ الْأَثِيم/ ***Muhakkak ki zakkum ağacı, günahkârların yiyeceğidir"***[478] âyetini öğretirken الْأَثِيم/esîm yerine الفاجِر/fâcir kelimesini koymasını kabul ettiğini anlatan rivayet, onun her iki kıraati de Hz. Peygamber'den duyduğunu gösterir. İbn Mes'ûd adamın ilk kıraate göre okuyamadığını görünce ona ikinci kıraati göstermiştir. Her iki kıraat de Allah katından inmiştir.

Daha önce zikri geçen Ebû Bekre hadisi de böyledir. O da yanlış anlayışa kapılan kişinin söylediği gibi, bir kimsenin Kur'ân'da zıt anlamlısı olmamak şartıyla dilediği kelimeyle değişiklik yapabileceğine delalet etmez. Bu ve benzeri hadisler Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın indiği harflere verdiği örnekleri yansıtır. Bununla şu ifade edilmek istenmiştir: Farklılıklarına rağmen söz konusu harfler mefhumları birbiri ile uyumlu, manaları birbirini destekleyen, aralarında ayrılık, çelişki ve zıtlık bulunmayan lafızlardır. Bunlarda bir anlamın başka bir anlama onu nefyedecek ve ona zıt olacak şekilde aykırılığı yoktur. Mesela; azabın yerine rahmet, rahmetin yerine azap yoktur. Bu konudaki hadisler bütün harflerin Allah katından indiğini açıklar.

أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا.

"Hâlâ Kur'ân üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birçok ihtilaf bulurlardı."[479]

Tibyân adlı eserin yazarının bu konuda zikrettiği şu delil de mutlaka dikkate alınmalıdır: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* el-Berâ İbn Âzib'e içinde şu ifadenin geçtiği bir cümle öğretti: ***"Ve nebiyyikellezî erselte/ve gönderdiğin Peygamber..."*** el-Berâ bu duayı Hz. Peygamber'e okurken "ve rasulikellezi erselte" şeklinde okudu. Hz. Peygamber onun bu şekilde okumasını onaylamadı. Hatta ona ***"Hayır, ve nebiyyikellezi erselte"*** diyerek düzeltti.[480]

478 ed-Duhân 44/43-44.

479 en-Nisâ 4/82.

480 Berâ İbn Âzib *radıyallahu anh* şöyle demiştir: Peygamber sallallâhu aleyhi ve selem şöyle buyurdu:

"Yatmak istediğinde namaz abdesti gibi abdest al. Sonra sağ tarafına doğru yat ve şöyle de:

اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ وَجْهِي إِلَيْكَ وَفَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ لَا مَلْجَأَ وَلَا مَنْجَا مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ اللَّهُمَّ آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ وَبِنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ:

İşte bu şekilde Hz. Peygamber nebi kelimesinin yerine rasûl kelimesinin konulmasını yasakladı. Hâlbuki her ikisi de gerçektir ve manayı bozmaz. Çünkü Hz. Peygamber hem rasûl hem de nebidir. O hâlde cahil ve gafil kimseler nasıl olur da Hz. Peygamber'in Kur'ân okuyan kimsenin عزيز حكيم/azîzun hakîm yerine غفور رحيم/gafûrun rahîm ya da سميع عليم/semîun alîm ifadelerini koymasına izin verdiğini söyleyebilir. Kaldı ki o, Kur'ân olmayan bir duada bile buna izin vermemiştir. Allah Teâlâ, Peygamberi'nin dilinden şöyle buyurmuştur:

مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِي.

"Onu değiştirmem benim için olacak şey değildir. Ben, bana vahyolunandan başkasına uymam."

Bir kelimenin yerine başka bir kelimeyi koymaktan daha büyük bir değiştirme olamaz!

Üçüncü İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle demişlerdir: "Kur'ân'ın yedi harf üzere inmesi, Kur'ân'ın sadece Kureyş lehçesi üzere indiği şeklinde yerleşmiş düşünce ile çelişir. Ayrıca bu, ümmeti sayesinde dil birliğine kavuşturmanın gerekli olduğu birliğin yok olmasına götürür."

Cevap: Burada bir çelişki yoktur. Aynı şekilde birliğin yok olmasından söz edilemez. Kur'ân'ın indiği yedi vechin tamamı Kureyş lehçesinde mevcuttur. Şöyle ki: Vahyin iniş sürecinden önce Kureyşliler arasında bütün Arapların lehçeleri konuşulurdu. Onlar da fuarlarda, savaşlarda, olaylarda, umre ve hacda diğer Araplardan hoşlarına giden kelime ve kullanımları alırlardı. Sonra bunları süsleyip parlattıktan sonra olduğu gibi benimsemeye ve kullanmaya başlarlardı. İşte bu şekilde Kureyş lehçesi bütün kabilelerin lehçelerinden seçilmiş kelimelerin buluştuğu lehçe oldu. Bu da onların Araplara

---

'Allah'ım! Yüzümü (kendimi) sana teslim ettim. İşimi sana havale ettim. Sırtımı sana dayadım. Ümidim de sendedir, korkum da. Senden ancak sana sığınılır. Allah'ım! İndirdiğin Kitab'a ve gönderdiğin Peygamber'e iman ettim.'

O gece ölürsen fıtrat üzere ölmüş olursun. Bunlar son söylediğin sözler olsun."

Berâ diyor ki: Ben bu sözleri Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e tekrarladım. "Allahümme âmentü bi kitabikellezî enzelte" ifadesine ulaşınca ben "ve rasûlike" dedim. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: ***"Hayır (öyle değil) ve nebiyyikellezî erselte."*** Bk. Buhârî, Vudû 75.

liderlik yapmalarının ve diğer kabilelerin kendileri etrafında toplanmalarının nedenlerinden biridir.

Tam da bu noktada her şeyi bilen ve hikmet sahibi Yaratıcı'nın iradesi, Kur'ân'ın bu ufuktan onlara doğmasını, bu semadan; Kureyş semasından çiselemesini dilemiştir. Arapların liderliklerini verdikleri Kureyş dili ve yönlerini çevirdikleri dil üzere inmesini arzu etmiştir. Bu nedenle ilk muhataplara kendi dilleri ile hitap etmiştir. Böylece onları bir arada tutmayı hedeflemiştir. Bütün fasih lehçelerin buluştuğu lehçe üzerinden gerçekleşen beyânî i'câz ve Arap kabilelerinin tamamının lehçelerinin boyun eğdiği ve temsil edildiği dil ile gerçekleştirilen bu mükemmel siyaset sayesinde Allah'ın dilemesi tamama ermiştir.

Eğer Kur'ân, bu Kureyş lehçesi dışında başka bir lehçe ile inseydi, tartışmaların ve asabiyet kavgalarının yapıldığı alana dönüşürdü. Her kabile kendi lehçesini esas alır, bir kısmı bir kısmına üstün gelirdi. Araplar da asla bir lehçe üzerinde bir araya gelemezlerdi. Hatta Kur'ân, Kureyş lehçesi dışında başka bir lehçe ile inseydi, insanların şüpheleri, vahye yönelik sihir, kehanet vb. iftiraları daha fazla artardı. Kur'ân'ın onların alışık olmadıkları bir noktadan kendilerine yaklaşması, bu nedenle de onların onun hakkından gelemeyecekleri dikkate alınınca bu husus daha iyi anlaşılır. Ayrıca Arapların i'câzın zevkine varıp hissetmelerine vesile olan Kur'ân ile hadisler arasındaki büyük farklar hiç idrak edilemezdi. Mesela; ilk muhataplar, bu sayede kendi dilleri ile inen şu âyetin zevkine açıkça ermişlerdi:

إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ لِمَا يَشَاءُ إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ.

"Şüphesiz ki Rabbim dilediğine lütfedicidir. Kuşkusuz O, çok iyi bilendir, hikmet sahibidir."[481]

Dördüncü İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle demişlerdir: "Kur'ân'ın indiği yedi harf, kurrâ tarafından bilinen yedi imamdan nakledilen yedi kıraat anlamından başka bir anlama sahip değildir."

Cevap: Bu iddia, halkın çoğu ile Kur'ân ve hadis ilimlerinden hiç nasibini almamış kimselerden onların hükmünde olanların aklına gelir. Çünkü iddia ettikleri bu anlam iki açıdan doğru olamaz:

481 Yusuf 12/100.

a. Kur'ân'ın indiği yedi harf, yedi kıraat imamına nispet edilen kıraatten her durumda daha geneldir. Söz konusu bu kıraatler de her hâlukârda yedi harften daha özel bir anlama sahiptir. Şöyle ki: Allah'ın Kitabı'nı indirdiği vücuh, Hz. Peygamber'in okuduğu her vecihle uyum içindedir ve Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* bunların doğru olduğunu ashabına açıklamıştır. Bu da yedi kıraat imamına nispet edilen yedi kıraat, bunun da üstünde on, daha fazlası ve Kur'ân olup neshedildiği için o kârilerin hiçbirine ulaşmayan kıraatleri kapsar. Bundan dolayı, daha önce anlatıldığı üzere tercih edilen görüşte yedi harfin, sahih, şâz ve münker olmak üzere bütün kıraatleri kapsadığı kesin bir dille belirtilmiştir.

b. Yedi kıraat imamı Hz. Peygamber bu hadisi söylediği zaman ne var idiler ne de yaratılmışlardı. Hz. Peygamber'in kendisine ve ashabına, Kur'ân'ın indiği bu yedi harf ile ancak yedi kıraat imamının bunlardan seçeceği okuyuşlara göre okumalarını zorunlu kılması imkânsız bir şeydir. Kaldı ki, iki dönem arasında bir asırdan fazla zaman vardır. Bir de bu kıraat imamları ile daha başka kâriler, Kur'ân okumayı sahâbe ve onlardan ilim alan tâbiûn kanalıyla Hz. Peygamber'den öğrenmişlerdir.

Bu iddia kendi içinde bâtıl olan bir kısır döngüyü gerektirir. Dolayısıyla bu iddia asılsızdır. Ayrıca bu iddia ***"Bu Kur'ân yedi harf üzere indi"*** hadisinin, meşhur kıraat imamları doğup insanlar onlardan kıraat öğreninceye kadar hükmü gerçekleşmeden ve faydasız bir şekilde kalmasını gerektirir. Bu da bâtıldır. Çünkü Hz. Peygamber'in, ashabının ve tâbiûnun bu meşhur kıraat imamları doğmadan yedi harf ile Kur'ân okumaları gerçeği bunu yalanlamaktadır.

Büyük âlim İbnu'l-Cezerî şöyle demiştir:

> "Eğer bu hadis tâbiûn döneminden sonra doğan meşhur yedi kıraat imamı veya bunların dışındaki yedi kıraat âlimi ile açıklanacak olursa bu durum, hadisin bu yedi âlim doğup da insanlar onlardan kıraat öğrenmeye başlayıncaya kadar faydasız kalmasına neden olur. Ayrıca her bir sahâbînin ancak bu yedi kıraat âlimi doğduktan ve kıraat tahsil ettikten sonra tercih ettikleri kıraatle okumasının caiz olduğu sonucuna götürür. Böyle bir şey de gerçek dışı değil midir? Çünkü kıraat öğrenmenin yolu sika bir imamdan, kelime kelime öğrenmektir. Bu şekilde hoca zincirinin Hz. Peygamber'e kadar uzanması gerekir."[482]

482 Bu iddianın reddi konusunda bk. Hasan Ziyâuddîn, *el-Ahrufu's-seb'a ve menziletü'l-kırâe minhâ*, s. 349-352.

YEDİNCİ BÖLÜM

MEKKÎ VE MEDENÎ

Bu bölümdeki amacımız, Kur'ân âyetlerini ve sûrelerini ayrıntılı ve delilli biçimde ele almak, Mekkî ve Medenî olanları birbirinden hakkıyla ayrıştırmak değildir. Çünkü bu, başlı başına bir telife layık büyük bir emek isteyen çalışmadır. Nitekim Mekkî[483] ve el-İzz ed-Dirînî[484] gibi bir grup âlim bu konuda müstakil eserler telif etmişlerdir.

Burada şu konular üzerinde durmayı amaçladık:

a. Terim olarak Mekkî ve Medenî âyetler konusu.

b. Mekkî ve Medenî âyetleri bilmenin faydaları.

c. Mekkî ve Medenî âyetleri bilmenin yolu.

d. Mekkî ve Medenî âyetlerin tespit edilmesine yarayan ölçütler.

e. Mekkî ve Medenî sûreler ile Mekkî ya da Medenî olduğu ihtilaflı olan sûreler.

f. Mekkî ve Medenî âyetlerle ilgili meseleler.

g. Mekkî ve Medenî âyetler arasındaki diğer farklar. Bu farkların bir kısmı üzerinde Kur'ân'a saldırılar gerçekleştirilmiştir.

h. Kur'ân'a yönelik saldırıların bertaraf edilmesi.

---

483 Mekkî İbn Ebî Tâlib el-Kaysî Endülüs'ün büyük âlimlerinden biridir. Hicrî 437 yılında vefat etmiştir.

484 Şâfiî fakihlerinden olan Abdulazîz İbn Ahmed İbn Saîd ed-Dirînî hicrî 619 yılmda vefat etmiştir.

I. TERİM OLARAK MEKKÎ-MEDENÎ KONUSU

Âlimler Mekkî ve Medenî konusunda üç farklı tarif benimsemişlerdir.

A. [Mekân Kıstasına Göre]

Hicretten sonra da olsa Mekke'de inen âyetlere Mekkî, Medine'de inen âyetlere de Medenî denilir. Mekke'nin çevresinde bulunan yerler, Mekke gibi değerlendirilir. Buna bağlı olarak Mina, Arafat ve Hudeybiye'de inen âyetler Mekkî kabul edilir. Medine'nin çevresinde bulunan yerler de Medine gibi değerlendirilir. Buna bağlı olarak Bedir ve Uhud'da inen âyetler Medenî kabul edilir.

Açıklamalardan anlaşılacağı üzere bu taksimde Kur'ân'ın indiği yer esas alınmıştır. Ancak bu açıklamaya, her şeyi kapsamadığı ve bir düzen oluşturmadığı gerekçesiyle eleştiri yöneltilir. Çünkü buna göre Mekkî-Medenî ifadesi Mekke ve Medine ile bu şehirlerin çevresi dışında inen âyetleri kapsamaz. Buna şu âyetleri örnek olarak vermek mümkündür:

لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَاتَّبَعُوكَ.

"Eğer davet olundukları seferde peşin bir ganimet bulunsa ve orta yollu bir mesafe olsaydı, mutlaka senin peşinden gelirlerdi."[485] Bu âyet Tebük'te inmiştir.

وَاسْأَلْ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا.

"Senden önce gönderdiğimiz elçilere sor."[486] Bu âyet İsrâ gecesi Beytü'l-Makdis'te inmiştir.

Hiç kuşkusuz taksimde zaptın olmaması zikredilen kısımlara bazı âyetlerin girmemesine neden oluyor. Bu da kısımlara ayırmanın öncelikli amacını ihlal eden bir kusurdur. Çünkü kısımlara ayırmanın öncelikli amacı zabdetmek ve sınırlandırmaktır.

485 et-Tevbe 9/42.
486 ez-Zuhruf 43/45.

B. [Hitap Kıstasına Göre]

"Mekkelilere hitap eden âyetler Mekkî, Medinelilere hitap eden âyetler Medenîdir. 'يَا أَيُّهَا النَّاسُ/***Ey insanlar***' ile başlayan âyetler Mekkî, 'يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا/***ey iman edenler***' âyeti ile başlayanlar ise Medenî'dir" diyenlerin sözleri buna göre anlaşılır. Çünkü Mekke'de inkâr daha yaygındı. Her ne kadar orada başkaları bulunsa da işte bu nedenle onlara "يَا أَيُّهَا النَّاسُ/***Ey insanlar***" ifadesi ile hitap edilmiştir. Medine'de de iman yaygındı. Her ne kadar orada başları bulunsa da işte bu nedenle onlara "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا/***ey iman edenler***" ifadesi ile hitap edilmiştir.

Bazıları "يَا بَنِي آدَمَ/***ey Âdemoğulları***" hitabını "يَا أَيُّهَا النَّاسُ/***ey insanlar***" hitabına dâhil etmiştir. Ebû Ubeyde *Fezâilu'l-Kur'ân* adlı eserinde Meymûn İbn Mihrân'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Kur'ân'da bulunan bütün 'يَا أَيُّهَا النَّاسُ/***ey insanlar***' ve 'يَا بَنِي آدَمَ/***ey Âdemoğulları***' ile başlayan âyetler Mekkî, 'يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا/***ey iman edenler***' ile başlayan âyetler ise Medenîdir."

Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere bu taksimde muhataplar esas alınmıştır. Ancak buna da iki eleştiri yöneltilir:

1. Bir önceki açıklamaya yöneltilen; kapsayıcı olmadığı ve bir düzen oluşturmadığı gerekçesiyle yöneltilen eleştiri burada da söz konusudur. Çünkü Kur'ân'ın bir kısmı bu tür hitaplarla başlamaz. Buna şu iki âyeti örnek vermek mümkündür:

Ahzâb Sûresi'nin baş tarafında yer alan "يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ/***Ey peygamber! Allah'tan sakın, inkârcılara ve ikiyüzlülere uyma***"[487] âyeti böyle bir hitapla başlamaz.

Münafıkûn Sûresi'nin baş tarafında yer alan "إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ/***Münafıklar sana geldikleri zaman 'Şahitlik ederiz ki sen, Allah'ın elçisisin' derler***"[488] âyeti böyle bir hitapla başlamaz.

2. Bu taksim, bu ifadelerin Kur'ân'da her geçtiği yere uygun düşmez. Çünkü bazı Medenî âyetler "يَا أَيُّهَا النَّاسُ/***ey insanlar***" hitabı ile başlamaktadır. Bazı Mekkî âyetlerin başında ise "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا/***ey iman edenler***" ifadesi bulunmaktadır. İlkine örnek olarak Medenî bir sûre olan Nisâ Sûresi verilebilir. Bu sûrenin baş tarafı şöyledir:

487 el-Ahzâb 33/1.
488 el-Münâfikûn 63/1.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ.

"Ey insanlar! Rabbinizden sakının!"[489]

Aynı şekilde Bakara Sûresi de örnek olarak verilebilir. Çünkü bu sûrede de şöyle bir âyet yer almaktadır:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ.

"Ey insanlar! Rabbinize kulluk edin."[490]

İkincisine örnek ise Hac Sûresi verilebilir. Bu sûre Mekkî olmasına rağmen sonunda şöyle bir âyet yer almaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا.

"Ey iman edenler! Rükû ve secde edin."[491]

Bazıları şöyle demiştir: "Eğer bu görüş mutlak olarak ele alınırsa bunda problem vardır. Çünkü Medenî olmasına rağmen Bakara Sûresi'nde 'يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ/***Ey insanlar! Rabbinize kulluk edin'*** ifadesi vardır. Fakat bununla genel bir durum kastediliyorsa, bu doğrudur."

Kanaatime göre bir sözün kendi içinde doğru olması taksimin doğru olmasını gerektirmez. Çünkü doğru düzgün yapılan bir taksim, bütün fertleri kapsar ve bir düzen teşkil eder. Genel durumun kastedildiğine dair bir kayıt, her ne kadar bir düzen sağlasa da bütün fertleri kapsamaz. Bu durumda taksim kusurlu kalır. Bir de âlimler şöyle demişlerdir:

اَلْمُرَادُ لَا يَدْفَعُ الْإِيرَادَ.

"Kastedilen şey, söyleneni reddetmez."

C. [Zaman Kıstasına Göre]

Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicretinden önce inenler, bu şehrin dışında bile inseler Mekkî, hicretten sonra inenler ise Mekke'de inseler dahi Medenî'dir.

---

489 en-Nisâ 4/1.
490 el-Bakara 2/21.
491 el-Hac 22/77.

Yapılan açıklamadan da anlaşılacağı üzere bu taksimde Kur'ân âyetlerinin iniş zamanı esas alınmıştır. Bu, doğru bir taksimdir. Kuşatıcı ve düzenlidir. Bu taksimde daha önceki iki taksimin aksine herhangi bir tutarsızlık yoktur. Bundan dolayıdır ki, âlimler bunu esas almış ve bu görüş onların arasında yaygınlık kazanmıştır.

Bu taksime göre, Veda Haccı sırasında Arafat'ta Cuma günü inen şu âyet Medenîdir:

الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا.

"Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim."[492]

Büyük fetih günü Mekke'de Kâbe'nin içinde inen şu âyet de Medenîdir:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا.

"Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi emreder."[493]

Aynı durum Enfâl Sûresi gibi Hz. Peygamber'in seferleri esnasında inen Kur'ân pasajları için de geçerlidir. Enfâl Sûresi Bedir'de inmiştir. Bu taksime göre sûre Mekkî değil, Medenîdir.

II. MEKKÎ VE MEDENÎ ÂYETLERİ BİLMENİN FAYDALARI

Mekkî ve Medenî âyetleri bilmenin birçok faydası vardır. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Nâsih ve mensûhun birbirinden ayırt edilmesi. Bir konuda iki ya da daha fazla âyetin bulunması, bu âyetlerden birinin diğerine veya diğerlerine hüküm bakımından muhalif olması hâlinde, bunlardan hangisinin Mekkî, hangisinin Medenî olduğu bilinirse Medenî olan âyetin Mekkî olan âyeti

492 el-Mâide 5/3.
493 en-Nisâ 4/58.

neshettiği yargısına varılır. Burada Medenî âyetin, Mekkî âyetten sonra indiği dikkate alınarak bu yargıya ulaşılır.

2. İslâm Hukuk Tarihi ve ana hatları ile hikmet dolu tedriciliğinin bilinmesi. Burada, bireylerin ve halkın eğitimi konusunda tecelli eden İslâm siyasetinin yüceliğine iman edilmesi gerekir. Bu bölümün ileriki konuları arasında Mekkî ve Medenî arasında bu hikmetin ne kadar büyük olduğunun görüleceği farklar ele alınacaktır.

3. Kur'ân'a güven ve onun bize tahriften uzak bir şekilde ulaştığına itimat etme. Müslümanların Kur'ân'a verdikleri önem buna delalet eder. Öyle ki onlar, hicretten önce, hicretten sonra, ikamet hâlinde, yolculuk esnasında, gündüzde, gecede, yazda, kışta, yeryüzünde ve gökyüzünde vb. yer ve zamanlarda inen Kur'ân âyetlerini öğrenmişler ve birbirlerine bu bilgiyi aktarmışlardır. Bütün bunlardan sonra birinin Kur'ân'a el uzatmasına ve onunla oynamasına ne izin verirler ne de sessiz kalırlar. Kur'ân'ı korumak ve onunla bağlantılı olan veya onun inişiyle ilgili olan her konuyu bu dereceye kadar kuşatmak için aşırı derecede hassasiyet göstermişlerdir.

III. MEKKÎ VE MEDENÎ ÂYETLERİ BİLMENİN YOLU

Mekkî ve Medenî âyetleri bilmenin tek yolu, sahâbe ve tâbiûndan bu konuda gelen rivayetlerdir. Çünkü Hz. Peygamber'den Mekkî ve Medenî konusunda herhangi bir açıklama gelmemiştir. Zira onun döneminde Müslümanlar, böyle bir açıklamaya gereksinim duymuyorlardı. Vahye ve inişine şahit olan, vahyin nerede, ne zaman ve hangi sebepler üzerine indiğini ayan beyan gören sahâbenin böyle bir şeye gereksinim duyması düşünülemez!

لَيْسَ بَعْدَ الْعِيَانِ بَيَانٌ.

"Gözle gördükten sonra, açıklama yoktur."

Abdullah İbn Mes'ûd şöyle demiştir: "Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın Kitabı'nda bulunan her sûrenin nerede indiğini bilirim, Allah'ın Kitabı'nda bulunan her âyetin kim hakkında indiğini bilirim. Eğer Allah'ın Kitabı'nı benden daha iyi bilen ve deveyle gidilecek

bir mesafede bulunan birinin olduğunu bilseydim, hemen deveme biner ona giderdim."[494]

Eyyûb şöyle demiştir: Bir adam İkrime'ye Kur'ân'ın bir âyetini sordu. O da Sel' dağını işaret ederek şöyle cevap verdi: "Bu âyet, şu dağın eteğinde indi."[495]

Bizim yukarıda ön plana çıkardığımız görüş, Kâdî Ebû Bekir'in *el-İntisâr*'da dile getirdiği görüşten daha isabetlidir. O, bu konuda şunları söylemiştir:

> "Bu hususta Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den herhangi bir söz gelmemiştir. Çünkü bunu açıklamak ona emredilmemiştir. Allah Teâlâ bu konunun bilinmesini ümmete farz kılmamıştır. Her ne kadar bu konunun bir kısmında, nâsih-mensûh tarihinin bilinmesi gerekse de bu durum Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in açıklaması olmadan da bilinebilir."[496]

IV. MEKKÎ VE MEDENÎYİ BİLMENİN KURALLARI

Yukarıda verilen bilgilerden Mekkî ve Medenîyi bilmenin yolunun sahâbe ve tâbiûndan nakledilen rivayetler olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte Mekkî ve Medenîyi tanımanın birtakım kuralları ve belirtileri vardır.

A. Mekkî Âyetleri Bilmenin Kuralları

1. İçinde كَلَّا/kellâ kelimesi bulunan bütün sûreler Mekkîdir. Bu kelime Kur'ân'da 15 sûrede 33 âyette geçmektedir. Bu kelimenin geçtiği bütün sûreler 15. cüzden sonra yer alır. Dirînî şöyle demiştir:

494 Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 8.
495 Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 327.
496 Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 191; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 27.

وما نَزَلَتْ كَلَّا بِيَثْرِبَ فاعْلَمَنْ ولَمْ تَأْتِ فِي القرآن فِي نِصْفِهِ الأَعْلى

"Medine'de كَلَّا/kellâ inmemiştir, bunu böyle bil,

Kur'ân'ın ilk yarısında geçmemiştir bu kelime."

Ummânî[497] şöyle demiştir:

> "Bunun hikmeti şu şekilde açıklanır: Kur'ân'ın ikinci yarısının büyük bölümü Mekke'de inmiştir. Mekke toplumunun büyük bir kısmı zorbaydı. İşte bu nedenle onlara karşı tehdit, sert davranma, yaptıklarını yadırgama vb. nedenlerden dolayı bu kelime, Kur'ân'ın ilk yarısının aksine bu yarısında tekrar edilmiştir. Zayıf ve aşağılık bir konumda oldukları için Yahudiler hakkında inen âyetlerde bu kelimenin kullanılmasına gereksinim duyulmamıştır."

2. İçinde secde bulunan her sûre Medenî değil, Mekkîdir.

3. Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri hariç başında huruf-i mukatta bulunan sûreler Mekkîdir. Bu iki sûre ise icma ile Medenîdir. Ra'd Sûresi'nde ise ihtilaf vardır.

4. Bakara Sûresi hariç peygamber kıssalarından ve geçmiş ümmetlerden bahseden bütün sûreler Mekkîdir.

5. Bakara Sûresi hariç Hz. Âdem ile İblis'in kıssasının anlatıldığı bütün sûreler Mekkîdir.

6. İçinde "يَا أَيُّهَا النَّاسُ/Ey insanlar" ifadesi geçip "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا/Ey iman edenler" ifadesi geçmeyen bütün sûreler Mekkîdir. Ancak daha önce Hac Sûresi örneğinde bu ölçüte eleştiri yöneltilmişti.

7. Mufassal sûrelerin tamamı Mekkîdir. Taberânî, İbn Mes'ûd'un şöyle dediğini nakletmiştir: "Mufassal sûreler Mekke'de inmiştir. Yıllarca bunları okuduk, başka sûre inmemişti."[498] Ancak bu görüşe, Nasr Sûresi gibi Mufassal sûrelerin bir kısmının ittifakla hicretten sonra Medine'de indiği söylenerek

497 Hasan İbn Ali İbn Saîd Mısır'a yerleşmiş bir İslam âlimidir. Hicri VI. asırda vefat etmiştir. Bk. *Gâyetü'n-nihâye,* I, 223.

498 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 258. Heysemî şöyle demiştir: "Bu hadisin isnadında Hadîc İbn Muâviye vardır. Ahmed İbn Hanbel ve başka hadisçiler onun sika olduğunu söylemişlerdir. Ancak bir grup hadis âlimi onun zayıf olduğunu beyan etmiştir." Bk. *Mecmau'z-zevâid,* VII, 327.

itiraz edilmiştir. Nasr Sûresi hicretten sonra inmiştir. Hatta ilk ve son nazil olan Kur'ân âyetleri bölümünde[499] açıklandığı üzere bu sûrenin Kur'ân'ın en son inen pasajı olduğu söylenmiştir.

İbn Mes'ûd'un bu sözünü bütün Mufassal sûreler yerine, Mufassal sûrelerin geneline hamletmek daha doğru olacaktır.

En sahih görüşe göre, Kur'ân'ın sonunda yer alan ve Hucurât Sûresi ile başlayan sûrelere Mufassal adı verilir. Bu sûreler kısalıklarından dolayı birbirlerinden kısa aralıklarla ayrıldığı için bu şekilde isimlendirilmiştir. Bir diğer görüşe göre ise bu sûrelerde mensûh âyet az olduğu için bu isimle anılmışlardır. Şöyle ki: Bu sûrelerdeki âyetler kesin hüküm taşırlar, bunlarda ne çelişki vardır ne de nesh.

B. Medenî Âyetleri Bilmenin Kuralları

Medenî âyetleri bilmenin kuralları şu şekilde sıralanabilir:

1. İçinde hadler ve miras hukuku bulunan her sûre Medenîdir.

2. Âyetlerinde cihada izin verilen ve cihad hukukunun ele alındığı sûreler Medenîdir.

3. Ankebût Sûresi hariç münafıklardan söz eden sûreler Medenîdir. Doğrusu şu ki, Ankebût Sûresi baş tarafındaki on bir âyet hariç Mekkîdir. Bu âyetler ise Medine'de inmiştir. Çünkü bu âyetlerde münafıklardan söz edilmektedir.

V. MEKKÎ VE MEDENÎ SÛRELER İLE MEKKÎ Mİ MEDENÎ Mİ OLDUĞU TARTIŞMALI SÛRELER

İmam Suyûtî, *el-İtkân* adlı eserinde Mekkî ve Medenî sûreleri belirleme konusunda birçok görüş aktarmıştır. Bu görüşlerin en isabetlileri arasında Ebu'l-Hasan [İbnu']l-Hassâr'ın[500] *en-Nâsih ve'l-mensûh* adlı eserinde dile getirdiği şu görüş yer almaktadır: "Medenî sûreler ittifakla 20, Mekkî mi Medenî

499 Ayrıntılı bilgi için eserin ilgili bölümüne bk. I, 164.

500 Ali İbn Muhammed, İbnu'l-Hassâr adı ile tanınmıştır. 611 yılında vefat etmiştir. *en-Nâsih ve'l-mensûh* adlı eserinin günümüze gelip gelmediği bilinmemektedir.

mi olduğu tartışmalı sûreler 12, geri kalan sûreler ise ittifakla Mekkîdir." Bunun ardından İbnu'l-Hassâr son derece güzel ve kuşatıcı beyitlerle sûrelerin isimlerini açıklamıştır.[501]

İbnu'l-Hassâr ittifakla Medenî olduğunu söylediği 20 sûre ile şu sûreleri kastetmiştir: Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, Enfâl, Tevbe, Nûr, Ahzâb, Muhammed, Fetih, Hucurât, Hadîd, Mücâdele, Haşr, Mümtehine, Cuma, Münâfikûn, Talâk, Tahrîm, Nasr.

Mekkî mi Medenî mi olduğu konusunda tartışmaların bulunduğu 12 sûre ile şu sûreleri kastetmiştir: Fâtiha, Ra'd, Rahmân, Saf, Teğâbün, Mutaffifîn, Beyyine, Zilzâl, İhlâs, Felak ve Nâs.

İttifakla Mekkî olan sûrelerle de bunların dışında kalan sûreleri kastetmiştir. Bu sûrelerin sayısı da 82'dir. Kur'ân'ın Mekkî kısmına şu beyitlerle işaret etmiştir:

وما سِوَى ذاكَ مَكِّيٌّ تَنَزُّلُهُ فَلَا تَكُنْ مِنْ خِلافِ النَّاسِ في حصر

فَليسَ كُلُّ خِلافٌ جَاءَ مُعْتَبَرًا إلا خِلافٌ لهُ حظٌّ مِن النَّظَرِ

"Bunun dışındakilerin inişi Mekkîdir.

Hasr konusunda insanlara muhalif olma.

Bu konudaki her ihtilaf muteber değildir

Araştırmadan nasibi olan ihtilaf başkadır."

Bu beyitler ilim ehli nezdinde özdeyiş gibi muamele görmüştür.

VI. MEKKÎ VE MEDENÎ SÛRELERİN TÜRLERİ

Bazen sûrenin tamamı Mekkîdir, bazen de sûrenin tamamı Medenîdir. Bazen sûre, birkaç âyeti hariç Mekkîdir. Bezen de birkaç âyet hariç Medenîdir. Hâsılı bunlar dört türdür.

501 Suyûtî, *el-İtkân,* I, 33.

Birinci türe örnek olarak Müddessir Sûresi verilebilir. Çünkü bu sûre tamamen Mekkîdir.

İkinci türe örnek olarak Âl-i İmrân Sûresi verilebilir. Çünkü bu sûre tamamen Medenîdir.

Üçüncü türe örnek olarak A'râf Sûresi verilebilir. Çünkü bu sûre "وَاسْأَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ/***Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor***"[502] âyeti hariç Mekkîdir. Bunu Katâde dile getirmiştir. Ondan başkası ise bu âyetten 172. âyete kadar olan kısmın Mekkî olmadığını, Medenî âyetler olduğunu belirtmiştir.

Üçüncü türe örnek olarak ise Hac Sûresi verilebilir. Çünkü bu sûre şu dört âyeti hariç Medenîdir:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ * لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ * وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ اللَّهَ لَهَادِ الَّذِينَ آمَنُوا إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ * وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً أَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَقِيمٍ.

"(Ey Muhammed!) Biz, senden önce hiçbir rasûl ve nebî göndermedik ki, o, bir temennide bulunduğunda, şeytan onun dileğine ille de (beşerî arzular) katmaya kalkışmasın. Ne var ki Allah, şeytanın katacağı şeyi iptal eder. Sonra Allah, kendi âyetlerini (lafız ve mana bakımından) sağlam olarak yerleştirir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. (Allah, şeytanın böyle yapmasına müsaade eder ki) kalplerinde hastalık olanlar ve kalpleri katılaşanlar için, şeytanın kattığı şeyi bir deneme (vesilesi) yapsın. Zalimler, gerçekten (haktan) oldukça uzak bir ayrılık içindedirler. Bir de kendilerine ilim verilenler, onun (Kur'ân'ın) hakikaten Rabbin tarafından gelmiş bir gerçek olduğunu bilsinler de ona inansınlar, bu sayede kalpleri huzur ve tatmine kavuşsun. Şüphesiz ki Allah, iman edenleri, kesinlikle dosdoğru bir yola yöneltir. İnkâr edenler, kendilerine o saat ansızın gelinceye ya da (kendileri için hayır yönünden)

502 el-A'râf 7/163.

kısır bir günün azabı gelinceye kadar onun (Kur'ân) hakkında hep şüphe içindedirler."[503]

Bilinmelidir ki, sûrenin Mekkî veya Medenî olarak nitelendirilmesi içindeki âyetlerin ağırlığına ya da başlangıcına göre olur. Baş tarafı hicretten önce inmesi durumunda sûre Mekkî olarak yazılmıştır. Daha sonra Allah Teâlâ o sûreye dilediği kadar ilave yapmıştır. Mekkî ve Medenî konusunda en fazla yaygınlık kazanan terime en çok uygun olanı şöyle denilmesidir: Sûrenin baş tarafı hicretten önce inerse Mekkî olarak, hicretten sonra inerse Medenî olarak yazılır. Daha sonra bu sûrelerde istisnalar varsa onlar zikredilir: "Bu sûre, şu âyetleri hariç Mekkîdir. Şu âyetleri ise Medenîdir. Şu sûre şu âyetleri hariç Medenîdir. Şu âyetleri ise Mekkîdir" denilir ya da buna benzer ifadeler kullanılır. Nitekim bu durum birçok mushafın baş tarafında belirtilmiştir.

İslâm âlimleri sûre ve âyetlerin indikleri durumu araştırma konusunda büyük gayretler sarfetmişlerdir. Hatta Ebu'l-Kâsım en-Nîsâbûrî[504] *et-Tenbîh alâ fadli ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinde şöyle demiştir:

> "Kur'ân ilimlerinin en faziletlisi, nüzûl ilmini, Kur'ân'ın iniş şekillerini, Mekke ve Medine'de inenlerin tertibini, Mekke'de inip Medenî hükmünde olanı, Medine'de inip Mekkî hükmünde olanı, Mekke'de Medineliler hakkında ineni, Medine'de Mekkeliler hakkında ineni, Medenî âyetlerde Mekkî âyetlerin nüzûlünü andıranları, Cuhfe'de ineni, Beytu'l-Makdis'te ineni, Tâif'te ineni, Hudeybiye'de ineni, gece ineni, gündüz ineni, kortej eşliğinde ineni, tek başına ineni, Mekkî sûrelerdeki Medenî âyetleri, Medenî sûrelerdeki Mekkî âyetleri, Mekke'den Medine'ye taşmanı, Medine'den Mekke'ye taşınanı, Medine'den Habeşistan'a taşınanı, mücmel olarak ineni, müfesser olarak ineni, Mekkî mi Medenî mi olduğu tartışmalı âyetleri; bazılarının Mekkî, bazılarının Medenî dediği âyetleri bilmektir. Bunlar toplam 25 konudur. Kim bunları bilmez ve birbirinden ayırt edemezse onun Kur'ân hakkında konuşması helâl değildir."

Suyûtî bunu naklettikten sonra şöyle demiştir:

503 el-Hac 22/52-55.

504 Ebu'l-Kâsım İbn Muhammed İbn Habîb en-Nîsâbûrî tefsir ve nahiv âlimidir. Döneminin kıraat imamıdır. 406 yılında vefat etmiştir.

"Bu konular hakkında doyurucu açıklamalarda bulundum. Bazılarını alt başlıkta ele aldım. Bazılarını da diğer alt başlıkların içinde değerlendirdim."

Allah Teâlâ en güzel şekilde onu ödüllendirsin.

VII. MEKKÎ VE MEDENÎ İLE İLGİLİ KONULAR

Suyûtî bu konuyu ele alırken Mekkî ve Medenî hususunda bazı konuların bulunduğuna işaret etmiştir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Yukarıda verilen bilgilerden anlaşılanlar.

2. Mekkî sûrelerde Medenî âyetleri andıranlar. Necm Sûresi'nde Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ.

"Ufak tefek kusurları dışında, büyük günahlardan ve hayâsızlıktan kaçınanlara gelince..."[505]

Suyûtî bu âyetin yorumunda şöyle demiştir: "Âyette geçen الْفَوَاحِشَ/fevâhiş, had cezasını gerektiren her türlü günahı; كَبَائِر/kebâir, cezası cehennem olan her türlü suçu; اللَّمَمَ/lemem ise bunların dışında kalan günahları ifade eder. Hâlbuki Mekke'de had vb. şeyler yoktu." Ancak bu yorum iki açıdan sorunludur:

a. الْفَوَاحِشَ/Fevâhiş kelimesinin bu şekilde tefsir edilmesi konusunda ittifak yoktur. Hatta başka âlimler bu ifadeyi mutlak anlamda büyük günah şeklinde tefsir etmişlerdir. Başka bir âlim de bu kelimeyi, had ile tahsis etmeden cezası büyük günah şeklinde izah etmiştir. Suyûtî'nin kendisi bile bu kelimeyi En'âm Sûresi'nde büyük günah şeklinde açıklamıştır.

b. Bazı âlimler bu âyeti Mekkî olan Necm Sûresi'nden ayrı tutar ve bunun Medenî olduğunu kesin bir dil ile ifade eder.

505 en-Necm 53/32.

3. Medenî sûrelerde Mekkî âyetleri andıranlar. Âdiyat Sûresi'ni ve Enfâl Sûresi'ndeki şu âyeti buna örnek olarak vermek mümkündür:

وَإِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ.

"Dediler ki: Allah'ım! Eğer bu senin katından gelen bir hak ise..."[506]

Bunda da sorun vardır. Şöyle ki: Âdiyât Sûresi daha önce de ifade edildiği gibi Mekkî sûrelerdendir. وَإِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ/Ve iz kâlu Allahumme âyetine gelince; bu âyetin de Mekke'de indiği konusunda kesin ifade vardır. Nitekim bizzat Suyûtî'nin kendisi Mukâtil'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Bu âyet, Medine'de inen Enfâl Sûresi'nin bir istisnasıdır."[507] Hatta bazı âlimler bu âyetten iki önceki ve dört sonraki âyetlerin de Mekkî olduğunu belirtmişler, bunları Medenî olan Enfâl Sûresi'nden ayrı tutmuşlardır.

4. Mekke'den Medine'ye nakledilenler. Buna örnek olarak Yusuf, İhlâs ve A'lâ sûreleri verilebilir.

5. Medine'den Mekke'ye taşınanlar. Buna da örnek olarak Bakara Sûresi'ndeki faiz âyeti[508] ile Tevbe Sûresi'nin baş tarafını vermek mümkündür.

6. Habeşistan'a taşınanlar. Meryem Sûresi buna örnek olarak verilebilir. Nitekim Ca'fer es-Sâdık'ın bu âyeti Necâşî'ye okuduğu sahih bir senedle nakledilmiştir.[509]

7. Bizans'a taşınanlar. Buna örnek olarak şu âyeti vermek mümkündür:

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ.

"De ki: Ey ehl-i kitap! Bizimle sizin aramızda birleşeceğimiz, müşterek ve adil şu sözde karar kılalım: Allah'tan başkasına ibadet etmeyelim.

506 el-Enfâl 8/32.

507 Suyûtî, *el-İtkân*, I, 44.

508 el-Bakara 2/275.

509 Ahmed İbn Hanbel, I, 201-202. Heysemî şöyle demiştir: "Bu hadisin isnadında yer alanlar İshâk hariç Buhârî'nin ravilerinden oluşur." Bk. *Mecmau'z-zevâid*, VI, 24-28.

O'na hiçbir şeyi şerik koşmayalım, kimimiz kimimizi Allah'ın yanında rab edinmesin."[510]

Mekkî ve Medenî konusunda yaygın olan terimsel mananın, Mekke ve Medine'de inen veya Cuhfe, Tâif, Beytü'l-Makdis, Hudeybiye, Mina, Arafat, Usfân, Tebûk, Bedir, Uhud, Hira, Hamrâu'l-Esed gibi bu iki şehrin dışında inen âyetleri kapsadığı bilinmektedir.

Burada daha fazla ayrıntıya girmek konuyu uzatır. Yukarıda anlatılanlar yeterlidir.

اللبيبُ تكْفِيهِ الإِشارَةُ.

"Zeki birine işaret yeter..."

VIII. MEKKÎ VE MEDENÎ ARASINDAKİ DİĞER FARKLAR

Mekkî ve Medenî arasında bunları tanımanın kuralları bahsinde anlatılanların dışında birtakım farklar daha bulunmaktadır. Bu farklarda diğerlerine göre ayrı bir incelik bulunmaktadır. Çünkü bunlar ana hatları ile manevî meseleler ve belâğat ilmi ile ilgilidir. Bir de İslâm düşmanları bunların bir kısmı üzerinden birtakım şüpheler uyandırmaya çalışmışlar, oklarını Kur'ân'a yöneltmişlerdir. İşte bu nedenle bu konuyu ayrı bir başlık altında ele almayı uygun gördük. Bununla uyandırılmaya çalışılan şüpheleri bertaraf etmeye ve yöneltilen eleştirileri çürütmeye bir giriş yapmayı hedefledik.

قَبْلَ الرَّمْيِ يُراشُ السَّهْمُ.

"Atmadan önce ok, tüy ile süslenir."

Mekkî bölümde aşağıda anlatılacağı üzere şu hususlara sık rastlanır.

1. Mekkî Kur'ân, şirke ve puta tapıcılık ile Mekke halkının şirk ve puta tapıcılık için tutundukları gerekçelere karşı yoğun bir hücumda bulunur. Bu bölüm, onlara karşı her türlü yolu denemiş, her türlü delili sunmuş, onları hislerini

510 Âl-i İmrân 3/64.

hakem yapmaya çağırmış, onlara en güzel örnekleri vermiştir. Nihayet Mekke halkını o sahte tanrıların bir araya gelseler bile sinekten daha küçük bir varlığı yaratamayacakları hatta sineğin vereceği bir zarardan kendilerini koruyamayacakları noktasına getirmiştir. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur

يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ.

"Ey insanlar! İşte size bir misal veriliyor, ona iyi kulak verin: Sizin Allah'tan başka yalvardığınız bütün sahte tanrılar güç birliği yapsalar da bir sinek bile yaratamazlar. Hatta sinek onlardan bir şey kapsa, onu dahi kurtarıp geri alamazlar. İsteyen de kendinden istenilen de kaçan da kovalayan da ne kadar güçsüz!"[511]

Müşrikler bile bile Hakka muhalefet edip atalarının taşıdıkları değerleri delil olarak getirince Mekkî Kur'ân, onları, insan onurunu taşlara ve putlara boyun eğdirmenin en dip noktasına indirecek kadar hiçe saymakla suçlamıştır. Hem onların hem de kendilerine ve Allah'ın dış dünyadaki âyetlerine bakıp ibret almayan atalarının zayıf akıllı olduklarını söylemiştir. Onların körü körüne atalarını taklit etme konusunda ısrarcı olmalarını da çirkin görmüştür. Nitekim Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ.

"Onlara 'Gelin Allah'ın indirdiği buyruklara tabi olun!' denildiğinde 'Hayır, biz babalarımızı ne durumda bulduysak ona uyarız' derler. Babaları bir şeye akıl erdirememiş ve doğruyu bulamamış olsalar da mı onlara uyacaklar?"[512]

Mekkî Kur'ân ilahiyat, nübüvvet, yeniden diriliş, mesuliyet ve amellerini karşılığının verileceği konularını inkâr etmekten kaynaklanan bu puta tapıcılığın bâtıl inançları konusunda müşriklerle tartışmıştır.

2. Mekkî Kur'ân onların gözlerini kendi içlerinde bulunan Hakkın şahitlerine ve evrende mevcut olan doğruluğun belirtilerine açmıştır. Bu konuda

511 el-Hac 22/73.
512 el-Bakara 2/170.

çeşit çeşit deliller sunmuş, değişik üsluplar benimsemiştir. İlk olarak onların temel prensiplere ve gözlemlere müracaat etmelerini istemiş, bunların ardından onları hikmet dolu mükemmel yöntemiyle ulûhiyet ve rubûbiyet konusunda Allah'ın tevhidini kabul etmeye, yeniden dirilişe, sorumluluğa, amellerin karşılığının adil ve hassas biçimde verileceğine imana, son olarak da vahye ve vahyin Allah'tan getirdiği ilahiyat, nübüvvet ve semiyyât konularının tamamına teslim olmaya yönlendirmiştir.

3. Mekkî Kur'ân Mekkeli müşriklerin adam öldürme, kan dökme, kızları diri diri toprağa gömme, ırzları mübah görme, yetim malı yeme vb. kötü geleneklerinden söz etmiş, onların bakışlarını bunlarda bulunan tehlikelere çevirmiştir. Bu yöntemi, onları bu kötülüklerden uzaklaştırıp temizleyinceye kadar sürdürmüştür.

4. Mekkelilere ahlâkın temel esaslarını ve birlikte yaşamanın bireylere yüklediği ödevleri insanların beğenisini kazandıracak bir üslupla açıklamıştır. Bu sayede onlara inkârı, fasıklığı, isyanı, cehaletin meydana getirdiği kaosu, kabalığı, kötü niyeti ve sert sözleri çirkin göstermiş, imanı, itaati, sistemi, ilmi, muhabbeti, rahmeti, samimiyeti, başkasına saygıyı, anne-babaya iyiliği, komşuya değer vermeyi, gönül temizliğini, dile hâkim olmayı vb. güzel özellikleri sevdirmiştir.

5. Mekkeli müşriklere peygamber kıssaları ile önceki ümmetlerin haberlerinden en tesirli öğütleri, en ibretlik hâdiseleri anlatmıştır. Bunlarda Allah Teâlâ'nın azgınlık ve inkâra saplanmış toplumları helak etmedeki ve iman ve ihsan sahibi kimseleri desteklemedeki kevnî sünneti açıklanmıştır. Günler ne kadar uzarsa uzasın, zaman ne kadar ilerlerse ilerlesin insanlar hakka yardımcı olup imanı destekledikleri sürece Allah'ın zaferine mazhar olurlar.

6. Mekkî âyetler Mekkelilere karşı hitapta îcâz yolunu tutmuştur. Mekke'de inen Kur'ân pasajları kısa âyetlerden ve sûrelerden oluşur. Çünkü Mekke halkı fesâhat ve belâğat ehli idi. Onların sanatları söz, işleri beyandı. Bu nedenle itnâba kaçmadan îcâz ile onlara hitap etmek uygun olmuştur.

Yüce hikmetin yasası bireyleri eğitme konusunda tedricilik yöntemini benimsemeye ve önemli olan işleri sıraya koymaya karar vermiştir. Hiç kuşkusuz akaid, ahlâk ve âdetler, ibadet türleri ve muamelatın ayrıntılarından daha önemlidir. Çünkü bunlardan ilk kısımda yer alanlar, ikinci kısımda yer alanlara göre usûl konumundadır. İşte bu nedenle Mekkî âyetlerde bu konular üzerinde sıkça durulmuş ve bu meselelere daha fazla önem verilmiştir.

Nitekim daha önce açıklanan Mekkî âyetlerin özelliklerine ilişkin bilgilerden bu durum anlaşılır. Bunu yaparken de Kur'ân, bir yandan tedriciliğe göre hareket etmiş, diğer yandan da işleri önemine göre sıraya koymuştur.

Medenî bölümün ön plana çıkan özelliklerinden bir kaçını şu şekilde vermek mümkündür:

1. Yasamanın ve hükümlerin ayrıntılarından, medenî kanun türlerinden, ceza, savaş, toplum ve devlet hukukundan, şahsi hukuktan ve diğer ibadet ve muamelat türlerinden bahsetmek. Dileyen kimse Bakara, Nisâ, Mâide, Enfâl, Fetih, Hucurât vb. sûrelere bakabilir.

2. Yahudi ve Hıristiyanlardan oluşan ehl-i kitabı İslâm'a davet etmek, bâtıl inançları konusunda onlarla tartışmak, hakka karşı işledikleri suçu açıklamak, Allah'ın kitabını tahrif ettiklerini belirtmek, aklın ve tarihin yargılamasına çağırmak. Dileyen kimse Bakara, Âl-i İmrân, Mâide, Fetih vb. sûreleri okuyabilir.

3. İtnâb yolunu benimsemek. Medenî âyetler ve sûreler uzundur. Çünkü Medine ehli zekâ ve deha ile fesâhat ve beyan konusunda söz sahibi olmada Mekkelilere benzemezdi. Bu nedenle onlara ayrıntılı ve açıklamalı biçimde hitap etmek uygun düşmüştür. Bu da çoğu zaman ayrıntıyı gerektiriyordu. Çünkü belâğat kanunu ancak hâlin gereğine riayet ve normal zekânın altında olanlara zeki kimselere yapılan hitaptan başka bir hitapla seslenmekle ortaya çıkar.

وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ .

"(Bu gerçeği) sana, her şeyden haberi olan (Allah) gibi hiç kimse haber veremez."[513]

IX. İLERİ SÜRÜLEN İTİRAZLARIN ÇÜRÜTÜLMESİ

Daha önce şunu söylemiştik ve söylemeye devam ediyoruz: İslâm düşmanları çoktur. İslâm'a karşı her türlü kötü sonuç verecek durumu kolluyorlar, eleştiri oklarını bu dine yöneltmek için her türlü fırsatı ganimet gibi değerlendiriyorlar. Bizim görevimiz ise İslâm korusunu korumak ve bu büyük

513 Fâtır 35/14.

savaşta savunma sorumluluğunu eksiksiz yerine getirmektir. Bu da ancak bütün silahlarla silahlandıktan sonra mümkün olabilir. Bu silahların başında da bu konuda yöneltilen eleştirileri ve çıkarılmaya çalışılan şüpheleri araştırmak gelir. Söz konusu eleştiri ve şüpheler Mısır ve diğer İslâm ülkelerinde bizim gençlerimize sirayet etmeye başlamış, bazı araştırmalara ve edebi olduğunu iddia ettikleri kitaplara sızmıştır. Belirli bir süreden beri Mısır biraz sonra ele alacağımız itiraz ve şüpheler etrafında gerçekleşen kıran kırana bir savaşa tanık olmaktadır.

Var gücünle bu itiraz ve şüphelere karşı hücuma geç. Onları güçle ele al. Güç sadece Allah'ındır.

Şâirin şu beyitlerini tekrar etmek ne kadar da yerinde olur...

أَنَا لَا أَلُومُ الْمُسْتَبِدَّ إِذَا تَعَنَّتَ أَوْ تَعَدَّى

فَسَبِيلُهُ أَنْ يَسْتَبِدَّ وَشَأْنُنَا أَنْ نَسْتَعِدَّا

"Ben zorbayı kınamam

Baskı yapınca veya haddi aşınca.

Zira görevidir onun zorbalık

Bizim görevimiz ise hazır olmak..."

Birinci İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle derler: "Eleştirici yaklaşıma sahip bir araştırmacı Kur'ân'da birbirine zıt iki üslubun olduğunu görür. Bunlardan birini diğerine bağlayan bir bağ yoktur. Bu da bizi, bu kitabın çeşitli koşullara göre şekillendiği ve birbirine zıt toplumlardan etkilendiği kanaatine götüren konulardandır. Bu nedenle onun Mekkî bölümünün, geri kalmış çevrelerin bütün özelliklerini taşıdığını düşünüyoruz. Benzer şekilde onun Medenî bölümünün ilerleme ve medeniyetin belirtilerini barındırdığını müşahede ediyoruz.

Meseleyi ayrıntılı hale getirecek olursak Mekkî bölüm, sertlik, şiddet, kasvet, hiddet, öfke, hakaret, vaîd ve tehdit özelliklerini taşıma konusunda diğer bölümden ayrılır. Şu âyetleri buna örnek vermek mümkündür:

تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ.

"Kurusun Ebû Leheb'in elleri. Zaten de kurudu!"[514]

إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ.

"İnsanlar hüsrandadır."[515]

أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ.

"Çokluk kuruntusu sizi oyaladı."[516]

فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ * إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ.

"Bu yüzden senin Rabbin de onların üstüne azap kamçıları yağdırdı. Çünkü Rabbin hep gözetlemededir."[517]

Cevap: Bu iddianın üç öncülü de yalandır. Bunlar;

1. Mekkî âyetlerin sertlik ve şiddet bakımından diğer bölümden ayrılması.
2. Mekkî bölümde hakaret ve karalamanın bulunması.
3. Bu bölümün geri kalmış çevrelerin bütün özelliklerini taşıması

şeklinde sıralanır.

Bu iddiayı dile getirenlerin ulaşmaya çalıştıkları sonuç ya da hedef şudur: Kur'ân'ın parçaları birbirinden ayrıdır, halkaları birbiri ile bağlantılı değildir. O, şartlara boyun eğer ve çevreden etkilenir.

Bununla neyi amaçladıkları doğal olarak bellidir. O da şudur: Kur'ân Allah kelamı ve mucize değildir. Esasında o, ilk önceleri Mekkelilerden etkilenen, bu nedenle de sözleri kaba ve Medine'de ehl-i kitaptan aldığı değerli bilgilerden uzak Muhammed'in sözüdür.

O sapıkların tenkitlerini bunların üzerine hamletmemiz gerekir. Şöyle ki: Onların Hakka olan düşmanlıkları, İslâm'a olan husumetleri, Kur'ân'a yönelik tenkitleri, sözlerini güzel bir şekilde te'vil edilmekten uzaklaştırmakta ve mümkün olacak en kötü varsayıma hamletmektedir.

Bu itirazı temelinden çürüteceğiz. Böylece bunun bâtıl olduğu, bunu dile getirenlerin de yalanları ve seviyesizlikleri bilinir.

514 el-Mesed 111/1.
515 el-Asr 103/2.
516 et-Tekâsür 102/1.
517 el-Fecr 89/13-14.

1. Mekkî âyetlerin sertlik ve şiddet bakımından diğer âyetlerden ayrıldığı iddiasını, Medenî bölümde yer alan sertlik ve şiddetle ilgili âyetler çürütür. Dolayısıyla Mekkî bölümün bu özellikle diğer bölümden ayrıldığı iddiası bâtıldır. Mesela; Allah Teâlâ Medenî olan Bakara Sûresi'nde şöyle buyurmuştur:

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ.

"Bunu yapamazsanız -ki elbette yapamayacaksınız- yakıtı insan ve taş olan cehennem ateşinden sakının. Çünkü o ateş kâfirler için hazırlanmıştır."[518]

Yine aynı sûrede şöyle buyurmuştur:

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ.

"Faiz yiyenler (kabirlerinden), şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar."[519]

Aynı sûrenin başka bir yerinde de şöyle buyurmuştur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ * فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ.

"Ey iman edenler! Allah'tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız mevcut faiz alacaklarınızı terk edin. Şayet (faiz hakkında söylenenleri) yapmazsanız, Allah ve Rasûlü tarafından (faizcilere karşı) açılan savaştan haberiniz olsun."[520]

Allah Teâlâ Medenî olan Âl-i İmrân Sûresi'nde de şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ * كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ * قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَى جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ.

"Bilinmelidir ki inkâr edenlerin ne malları ne de evlatları Allah huzurunda kendilerine bir fayda sağlayacaktır. İşte onlar cehennemin yakıtıdır.

518 el-Bakara 2/24.
519 el-Bakara 2/275.
520 el-Bakara 2/278-279.

(Onların yolu) Firavun hanedanının ve onlardan öncekilerin tuttuğu yola benzer. Onlar bizim âyetlerimizi yalanladılar, Allah da kendilerini günahları yüzünden yakalayıverdi. Allah'ın cezası çok şiddetlidir. (Rasûlüm!) İnkâr edenlere de ki: Yakında mağlup olacaksınız ve cehenneme sürüleceksiniz. Orası kalınacak ne kötü bir yerdir!"[521]

Kur'ân-ı Kerîm her iki bölümü yani Mekkî ve Medenî bölümü ile sertlik ve şiddet içerir. Çünkü bireyleri ve toplumu ıslah etmede, milletleri ve devletleri idare etmede takip edilen eşsiz eğitimin gerekliliği, ıslah edenin hidayet kanununda yüreklendirme ve korkutma (terğîb ve terhîb), va'd ve vaîd, şiddet ve yumuşaklığı birlikte kullanmasını gerektirir.

Mekkî bölümün sertlik ve şiddet özelliğini taşıma konusunda tek olduğu iddiasından Medenî bölümün yumuşaklık ve hoşgörü konusunda tek olduğu, Mekkî bölümün de bu iki özellikten yoksun olduğu iddiası anlaşılır. Böyle bir anlayış da diğeri gibi yanlıştır. Bunun delili ise Mekkî sûrelerde âyetlerin yumuşaklığı ve hoşgörüyü sık işlemesi, anlayış ve bağışlamayı içermesi hatta kötülüğe karşı iyilikle karşılık vermeye çağırmasıdır. Nitekim Allah Teâlâ Mekkî bir sûre olan Fussilet Sûresi'nde şöyle buyurmuştur:

وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنَّنِي مِنَ الْمُسْلِمِينَ * وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ * وَمَا يُلَقَّاهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلَقَّاهَا إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ.

"Allah yoluna çağıran, makbul ve güzel işler işleyen ve 'Ben, Müslümanlardanım' diyen kimseden daha güzel söz söyleyen kim olabilir?' İyilikle kötülük bir olmaz. O hâlde sen kötülüğü en güzel tarzda uzaklaştırmaya bak. Bir de bakarsın ki seninle kendisi arasında düşmanlık olan kişi candan, sıcak bir dost oluvermiş! Ama kötülüğe karşı iyilik hasleti, ancak sabredenlerin kârıdır, faziletten yana nasibi bol olanların kârıdır.[522]

521 Âl-i İmrân 3/10-12.
522 Fussilet 41/33-35.

Yine Mekkî olan Şûrâ Sûresi'nde de şöyle buyurmuştur:

فَمَا أُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى لِلَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ * وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ * وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ * وَالَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ * وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ * وَلَمَنِ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولَئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ * إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ * وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ.

"Size verilen şey, yalnızca dünya hayatının geçimliğidir. Allah'ın yanında bulunanlar ise daha iyi ve daha süreklidir. Bu mükâfat iman edenler ve Rablerine dayanıp güvenenler içindir. Onlar, büyük günahlardan ve hayâsızlıktan kaçınırlar; kızdıkları zaman da kusurları bağışlarlar. Yine onlar, Rablerinin davetine icabet ederler ve namazı kılarlar. Onların işleri, aralarında danışma iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan da harcarlar. Bir haksızlığa uğradıkları zaman yardımlaşırlar. Bir kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür. Kim bağışlar ve barışı sağlarsa, onun mükâfatı Allah'a aittir. Doğrusu O, zalimleri sevmez. Kim zulme uğradıktan sonra hakkını alırsa, artık onlara yapılacak bir şey yoktur. Ancak insanlara zulmedenlere ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenlere ceza vardır. İşte acıklı azap bunlaradır. Kim sabreder ve affederse şüphesiz bu hareketi, yapılmaya değer işlerdendir."[523]

Allah Teâlâ Mekkî olan Hicr Sûresi'nde de şöyle buyurmuştur:

وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ * لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ.

"And olsun ki, biz sana tekrarlanan yedi âyeti ve yüce Kur'ân'ı verdik. Sakın onlardan bazı sınıflara verdiğimiz dünya malına göz dikme, onlardan dolayı üzülme ve mü'minlere alçak gönüllü ol.[524]

523 eş-Şûrâ 42/36-43.
524 el-Hicr 15/87-88.

Allah Teâlâ Mekkî olan Zümer Sûresi'nde de şöyle buyurmuştur:

يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ.

"De ki: 'Ey çok günah işleyerek kendi öz canlarına kötülük etmede ileri giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Allah dilerse bütün günahları mağfiret eder. Çünkü O, gafûr ve rahîmdir (çok affedicidir, merhamet ve ihsanı fazladır)."[525]

2. Mekkî sûrelerde hakaret olduğuna dair iddiaları. Hakaret ile bu kelimenin kendilerince bilinen sövme, ağır laf ve edebe aykırı söz anlamını kastetmişlerdir. "كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ إِنْ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا/***Ağızlarından çıkan o söz ne dehşetli bir söz! Yalandan başka bir şey söylemiyorlar."***[526] Biz, Kur'ân'ın tamamından; Mekkî ve Medenî bölümlerinden bu iddialarına bir tek örnek getirmeleri için onlara meydan okuyoruz. İnsanlara edep ilkelerini öğretmek için gelen Kur'ân'm bu edep ilkelerinden çıkıp sövgü dilini kullanması hiç akla uygun mudur? Kendisine bağlı olan Müslümanların düşmanları müşriklere sövmelerini yasaklayan bir kitap nasıl olur da kendisi bu dili kullanır? Nitekim Allah Teâlâ En'âm Sûresi'nde şöyle buyurmuştur:

وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ.

"Allah'tan başkasına tapanlara (ve putlarına) sövmeyin; sonra onlar da bilgisizce, düşmanca Allah'a söverler."[527]

Evet, sadece Mekkî kısımda değil Kur'ân'ın tamamında kulaklarım hakikate tıkayan, gözlerini gerçeğe yuman ve delilleri dikkate almayan aşırı gidenlerin akılları hafife alınmıştır. Kur'ân bu konuda son derece ağır bir dil kullanmıştır. Yine de ağır dil kullanırken edep çizgisinin dışına çıkmamış, Hakkın kurallarını çiğnemiş ve hikmet yolundan sapmamıştır. Daha doğrusu hikmet, o insanlara karşı sert ifade kullanmasını gerektirmiştir. Çünkü onlar bunu hak ediyorlardı. Bir yandan onların maslahatı, bir yandan Allah'ın onlara rahmeti, bir yandan da onlara iyiliği, yanlışlarından dönmeleri, Hakka ve doğruluğa kulak vermeleri, delilin aydınlığında ilerlemeleri için onlara sert

525 ez-Zümer 39/53.
526 el-Kehf 18/5.
527 el-En'âm 6/103.

sözlerle hitap edilmesini gerektiriyordu. Bu durum şairin şu beytinde anlatılana benzer:

فَقَسَا لِيَزْدَجِرُوا ومَنْ يَكُ حازِما فَلَيْسَ أُحْيانا على منْ يرْحَمُ

"Onları çevirebilmek için sert oldu.

Kim kararlıysa, bazen de olsa rahmet edene karşı olmaz..."

Buna Medenî sûrelerde, Mekkî sûrelerde görüldüğü gibi hikmet dolu paylayıcı ifadelere rastlanılması da eklenmelidir. Ancak Mekkî sûrelerde bu tür ifadeler daha fazladır. Çünkü Mekke halkı şiddetli muhalif, dikbaşlı, inat ve ayak diremede ısrarcı idi. Hz. Peygamber'e ve ashabına karşı denemedikleri kötülük kalmamıştı. Onu bir gece, doğup büyüdüğü topraklardan ve ailesinden uzaklaştırmakla yetinmemişler, hicret ettiği yerde de ona eziyet etmek için her türlü yola başvurmuşlardı.

Medenî sûrelerde de yeri geldikçe şiddetli paylamanın olduğuna dair delil, Medenî olan Bakara Sûresi'ndeki müşriklerle ilgili şu âyettir:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ * خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ.

"Gerçek şu ki, kâfir olanları (azap ile) korkutsan da korkutmasan da onlar için birdir; iman etmezler. Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerine de bir çeşit perde gerilmiştir ve onlar için (dünya ve ahirette) büyük bir azap vardır."[528]

Yine Bakara Sûresi'nde geçen münâfıklarla ilgili şu âyet de buna örnek verilebilir:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ.

"İnsanlardan bazıları da vardır ki, inanmadıkları hâlde 'Allah'a ve ahiret gününe inandık' derler."[529] Bu âyetten başlayıp on üç âyet ilerisine kadar, zehirlerini akıtan, iki keskin uçtan ibaret olan nifak gibi tehlikeli bir silah ile İslâm toplumunda fesat çıkaran insan görünümlü haşerelere karşı kınama ve sert ifadeler mevcuttur.

528 el-Bakara 2/6-7.
529 el-Bakara 2/8.

Yine Medenî olan aynı sûrede Yahudiler hakkında da aynı tarz âyetleri okumak mümkündür. Bu âyetler Yahudileri eleştirir, onların suçlarını sayıp döker ve onlara yönelik şiddetli hücumda bulunur. Böylece onların suçlarının ve kendilerinden önce atalarının işlediği suçların kötü olduğunu ortaya koymak ister. Mesela; onlar hakkında Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ.

"Üzerlerine horluk ve yoksulluk damgası basıldı ve neticede Allah'tan bir gazaba uğradılar. Evet öyle! Çünkü onlar Allah'ın âyetlerini inkâr ediyor ve haksız yere peygamberleri öldürüyorlardı. Öyle oldu; çünkü onlar isyan ediyor ve sınırı aşıyorlardı."[530]

بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَغْيًا أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ.

"Allah'ın kullarından dilediğine peygamberlik ihsan etmesini kıskandıkları için Allah'ın indirdiğini (Kur'ân'ı) inkâr ederek kendilerini harcamaları ne kötü bir şeydir! Böylece onlar, gazap üstüne gazaba uğradılar. Ayrıca kâfirler için alçaltıcı bir azap vardır."[531]

Allah Teâlâ Âl-i İmrân Sûresi'nde de Hıristiyanlar hakkında şöyle buyurmuştur:

إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ * فَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَأُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ.

"O zaman Allah şöyle buyurmuştu: Ey İsa! Seni öldürecek olan, onlar değil benim. Seni kendi nezdime yükseltecek, seni inkârcıların içinden kurtarıp temize çıkaracak ve sana tâbi olanları ta kıyamete kadar kâfirlere üstün kılacak olan da benim. Sonra hepinizin dönüşü bana olacak. Ben

530 el-Bakara 2/61.
531 el-Bakara 2/90.

de aranızda ihtilaf ettiğiniz konularda hükmümü vereceğim. Hasılı inkâr edenleri hem dünyada hem ahirette şiddetli bir azap ile cezalandıracağım. Onları bu azaptan kurtarabilecek yardımcılar da bulunmayacaktır."[532]

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ.

"İnandıktan sonra kâfirliğe sapıp sonra inkârcılıkta daha da ileri gidenlerin tevbeleri asla kabul edilmeyecektir. Ve işte onlar, sapıkların ta kendisidirler."[533]

Bu iddianın dayandığı âyet ve sûreler, iddia ettikleri ve Kur'ân'a yamadıkları sövgüye delalet etmez. Mesela; ***"Kurusun Ebû Leheb'in elleri. Zaten de kurudu!"***[534] âyeti, nihayetinde Ebû Leheb'e ve eşine yönelik bir uyarı ve vaîd içermektedir. Bu da onların Hz. Peygamber'e ve ashabına kötü davranmalarının bir karşılığıdır. Nitekim âyetin nüzûl sebebi de bunu gösterir: Ahmed İbn Hanbel, İmam Buhârî, Müslim ve Tirmizî, İbn Abbâs'ın şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: ***"Önce en yakın akrabalarını (onlardan samimiyet sahibi olanları) uyar"***[535] âyeti inince Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* gitti ve Safa tepesine çıktı. İnsanlara ***"Yetişin!"*** diye bağırdı. İnsanlar "Bu da kim?" dediler ve onun etrafında toplandılar. Hz. Peygamber ***"Şu dağın ardından süvarilerin çıkacağını size söylesem, beni tasdik eder misiniz? Bu konuda ne dersiniz?"*** diye sordu. Toplanan insanlar "Senin bize yalan söylediğine tanık olmadık" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber ***"Öyleyse bilin ki, ben, şiddetli bir azap öncesinde size gönderilmiş bir uyarıcıyım!"*** dedi. Hemen Ebû Leheb "Yazıklar olsun sana! Bizi sadece bunun için mi çağırdın?" dedi ve kalkıp gitti. İşte bunun üzerine تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ/tebbet yedâ Ebî Leheb ve tebbe[536] âyeti indi. Ebû Leheb'in iki eli gerçekten kurumuştu.[537]

İbn Ebî Hâtim ve İbn Cerîr, İbn Zeyd'in şöyle dediğini nakletmişlerdir: "Ebû Leheb'in hanımı çalı dallarını getirip gece vakti Hz. Peygamber'in geçeceği yollara atardı."[538]

532 Âl-i İmrân 3/55-56.
533 Âl-i İmrân 3/90.
534 el-Mesed 111/1.
535 eş-Şuarâ 26/214.
536 Tebbet 111/1.
537 Buhârî, Tefsîru Sûre 111 (1).
538 Taberî, *Câmiu'l-beyân,* XXX, 338; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr,* VI, 309.

Mücâhid'den nakledildiğine göre, Ebû Leheb'in hanımı laf taşıyordu.[539]

İşte bu sebeplerin tamamı sûrenin, Ebû Leheb'in hak ettiği helak ile uyarmayı gerçekleştirmek, malının ve kazancının kendisine fayda vermeyeceğini, kendisinin ve eşinin kaybedeceğini, ikisinin de sonunun cehennem olacağını ve bu sonun çok kötü olduğunu belirtmek için indiğini ifade eder. Hiç kuşkusuz bu ağır tehditte o ve benzerleri için bir engelleme, onların eziyetlerine maruz kalan Hz. Peygamber ve ashabı için de bir teselli vardır. Bu da ilahî adalete ve hikmet dolu Rabbânî eğitime uygundur.

وَوضع النَّدى فِي موْضِعِ السَّيْفِ بالعلا مُضِرٌّ كَوَضْعِ السَّيْفِ فِي موضع الندى.

"Sözün kılıç gibi kuşanılması,

Kılıcın söz yerine konulması gibi zararlıdır..."

Asr Sûresi'nde ise ne sövgü vardır ne de sövgüye benzer bir söz. Bu sûre insanların, hüsranda kaybolanlar ve bu hüsrandan korunanlar şeklinde ikiye ayrıldığını ifade eder. Mutluluğun dört unsurunu bir araya getirenler hüsrandan kurtulur. Haydi, bu sûreyi oku:

وَالْعَصْرِ * إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ * إِلَّا الَّذِينَ آَمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ.

"Asra yemin ederim ki, insan gerçekten ziyan içindedir. Bundan ancak iman edip iyi ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır."[540] Hiç bu sûrede sövgüyü ve ağır sözleri çağrıştıran bir ifade var mı? Ama bu iddiayı dile getirenler hiç utanmıyor!

Tekâsur Sûresi ise dünyanın muhatapları din ile ilgilenmekten oyaladığını, malların kendilerini Rabbinden alıkoyduğunu, nihayetinde onların bu hâlde iken ömürlerinin sona erdiğini, yarın bu nimetlerden hesaba çekileceklerini, şükrü ihmal ettikleri için cehennem azabı ile cezalandırılacaklarını açıklar.

"فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ/***Bu yüzden senin Rabbin de onların üstüne azap kamçıları yağdırdı"***[541] âyeti ise Semûd kavmi ve Âd kavmi gibi daha

539 Taberî, *Câmiu'l-beyân,* XXX, 339; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr,* VI, 309.
540 el-Asr 103/1-3.
541 el-Fecr 89/13.

önce yaşamış toplumların ülkelerinde azıp fesadı çoğalttıkları zaman başlarına gelen durumu anlatır. Böylece bu kıssa ve haberden Mekkeli kâfirler için bir ibret ve caydırıcı bir durumun olması, bu vesileyle onların düştüğü hatalara düşmemeleri hedeflenmiştir. Çünkü Allah'ın toplumlar hakkındaki sünneti aynıdır. O'nun adalet terazisi her dönemde ve her mekânda işler.

أَكُفَّارُكُمْ خَيْرٌ مِنْ أُولَئِكُمْ أَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ فِي الزُّبُرِ.

"Şimdi sizin kâfirleriniz, onlardan daha mı iyidirler? Yoksa kitaplarda sizin için bir berât mı var?"[542]

Özet: Kur'ân-ı Kerîm'in tamamı muhatapların durumunu gözeterek inmiştir. Durumun gerektirmesine göre bazen onlara sert, bazen yumuşak davranmıştır. Bu konuda Mekkeli muhataplar ile Medineli muhataplar aynıdır. Mekkî ve Medenî sûrelerin içinde daha önce verilen örneklerden ve daha birçok şahitten anlaşılacağı üzere va'd, vaîd, müsamaha, ağır ifade, yakalama, ret vb. durumların bulunması bunun en büyük delilidir. Mekkelilere daha çok sert ve ağır sözlerle hitap edilmesi gözlenebilir. Çünkü onlar Hz. Peygamber'e ve ashabına karşı eziyet etmede, onlara tuzak kurmada hatta onları yurtlarından çıkarma konusunda ısrarcı idiler. Bununla da yetinmeyip hicret ettikleri yerde de onlara eziyet etmeye çalışıyorlardı.

Kur'ân onlara ve benzerlerine söz ile hücum ederken sövgü ve hakaret dolu sözlerden uzak duruyor, yönlendirme ve iknalarında tam anlamıyla edebe ve hikmete sarılıyor, insanlara sabrı ve hoşgörüyü tavsiye ediyordu. Hatta Mekkî olan En'âm Sûresi'nde Allah Teâlâ Peygamberi'ne şöyle seslenmiştir:

وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَى مَا كُذِّبُوا وَأُوذُوا حَتَّى أَتَاهُمْ نَصْرُنَا وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبَإِ الْمُرْسَلِينَ * وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَى فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ * إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَالْمَوْتَى يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ.

"Senden önce nice peygamberler yalancı sayıldılar da tekzib olunmaya ve her türlü eziyete uğratılmaya karşı sabrettiler. Nihayet kendilerine

542 el-Kamer 54/43.

yardımımız gelip yetişti. Öyle ya, Allah'ın sabredenlere yardım vaadini değiştirebilecek hiçbir kuvvet yoktur. Nitekim o rasûllerin kıssalarından bazı bölümler sana ulaşmıştır. Eğer onların Hakka sırt çevirmeleri sana pek ağır gelir de kendilerine bambaşka bir mucize getirmen için yer altında bir geçit veya göğe çıkacak bir merdiven arama peşinde olursan, şunu bil ki, şayet Allah dileseydi onların hepsini elbette doğru yol üzerinde toplardı. O hâlde sen sakın bunu bilmeyenlerden, fevrî davrananlardan olma. Ancak kulak verenler bu daveti kabul ederler. Ölüleri ise Allah diriltecek, sonra onlar O'nun huzuruna çıkarılacaklardır."[543]

Susturucu Gerçek: Mekkî sûre ve âyetlerin ufkunda parlayan bir gerçek görüyoruz. Bu gerçek bu konuda bile bile muhalefet eden ve büyüklenen herkesi susturuyor. Söz konusu gerçek şudur: Mekkî pasajlar savaş, cihad ve sert davranma ile ilgili hiçbir hukukî düzenleme içermemektedir. Aynı şekilde uzun sürmesine karşın Mekke yılları, müşriklerin kötü muamele ve saldırılarına benzer bir şekilde onlarla çatışmaya şahit olmamıştır. O dönemde Müslümanlar ne bir kılıç çekmiş ne de bir silah doğrultmuştur. Düşmanlarının üzerine de yürümemiştir. Yaptıkları tek şey, düşmanlarının kendilerine yönelik işkencede ileri gitmelerine, onlara kötülük yapmada sınır tanımamalarına, sövgü, hakaret, öldürme, gasp, boykot, lakap takma, saldırma ve büyüklenme gibi kötülüklere karşın sabır göstermek, bağışlamak, güzellik ve iyilik ile karşılık vermekti.

3. Mekkî bölümün gelişmemiş çevrelerin bütün özelliklerini taşıdığı iddiası. Bu iddia kabul edilemez. Hangi açıdan dile getirirlerse getirsinler bâtıldır. Bununla neyi kastederlerse kastetsinler asılsızdır. Şöyle ki:

Eğer onlar bununla Mekkî bölümün diğer bölümden şiddet ve sertlik bakımında ya da sövgü ve hakaret bakımından ayrıldığını kastediyorlarsa bunun yalan ve iftira olduğunun, Kur'ân'ın her iki bölümünde; Mekkî ve Medenî bölümünde yer alan terğîb ve terhîbi bilmemeden kaynaklandığı anlaşılır.

Eğer bununla Mekkî âyetlerin kısalığını veya pratik hayata ilişkin ayrıntılı yasamadan yoksun olduğunu kastediyorlarsa bu durum geri kalmışlığı göstermez. Aksine âyetlerin kısa ve yasamanın ayrıntılarından yoksun olmasının başka bir açıklaması vardır. İleride ele alınacak itirazlarda bu konu üzerinde durulacaktır.

543 el-En'âm 6/24-36.

Eğer bununla Mekke halkının fesâhat, beyan, zekâ ve deha konularında geri olduklarını kastediyorlarsa, bu da bütünün son parçasıdır. Çünkü tarih Kureyş'in bütün Arap kabileleri içinde liderlik konumunda olduğu, kabilelerin onun görüşüne başvurduğu, hükmüne müracaat ettiği, görüşlerini kabul ettiği, bineklerini ona doğru sürdüğü, şiir ve nesirde onların iyi veya kötü şeklinde verdikleri hükmü benimsediği, fesâhat, belâğat, zekâ, deha, şeref ve onur bakımından onların önde olduğunu kabul ettiği konusunda en adil tanıktır.

Mekkî bölümü gelişmemiş çevrelerin özelliklerini taşımakla nitelemek, haddini aşan bir itham, tutarsız bir eleştiri ve apaçık bir yalandır. Davetin ilk yıllarında bu durumu, müşrik, ehl-i kitap, Arap olan, Arap olmayan, ümmî ve kültürlü bütün İslâm düşmanları kendilerine yakıştırmazdı. Aynı zamanda ümmî olmalarına rağmen Araplar sözün iyisini ve kötüsünü, değerlisini ve değersizini herkesten iyi bilirlerdi. Diğer yandan da Hz. Peygamber'i yurdundan çıkarmak, onun delilini ve dinini çürütmek ve İslâm'ı beşiğinde boğmak için en fazla hırsa sahip kimselerdi. Ama onların karakterleri, inkârcıların Kur'ân'm Mekkî bölümü hakkında abartarak dile getirdikleri bu zırvayı söylemeye müsaade etmemiştir. Hatta bunun yanı sıra Kur'ân'm onların üzerinde inanılmaz derecede büyük etkisinin oluğunu biliyoruz. Söz konusu bu etki, gücü ile onları İslâm'a yönlendiriyordu. Bile bile inkâr eden kimseler Kur'ân'ı duyunca belâğatından dolayı secdeye varıyor, fesâhatından dolayı irkiliyor, dinleyince etkilenip iman ederim korkusundan onu dinlememek için kendilerini başka şeylere veriyorlardı.

4. Mekkî ve Medenî arasında bir bağın olmadığı ve bu bölümlerin üslubunun birbiri ile çeliştiği iddiası. Bu da asılsız bir iddiadır. Biraz önce bâtıl olduğunu ortaya koyduğumuz yanlış değerlendirmeler üzerine kurulmuştur. Bir de bu, gerçeğin yalanladığı ve insaflı belâğat zevkinin çürüttüğü pervasız bir iddiadır. Bunun en büyük delili, Kur'ân'ın indiği dönemde Mekke'deki İslâm düşmanı belâğat sultanlarının onun üslubunu bu şekilde suçlamaya ve yalanlamaya cesaret edememeleridir. Çünkü onlar, günümüzdeki inkârcılardan daha akıllı idiler. Bunun apaçık bir yalan ve hakikati ortada olan bir iftira olduğunu biliyorlardı. Daha da ötesi onlardan biri olan Velîd İbn el-Mugîra Kureyş'in ileri gelen bir grubuna şöyle diyordu: "Allah'a yemin olsun ki, biraz önce Muhammed'den bir söz dinledim. O ne insan sözüdür ne de cin. Onun kendine özgü bir tatlılığı var. Onun üzerinde bir güzellik var. Üst tarafı meyveli, alt tarafı verimlidir. O, sözlere üstün gelir ama sözler ona üstün gelemez."

O vakit Kureyşliler "Allah'a and olsun ki, Velîd din değiştirdi" dediler. Kur'ân'a eleştiri yöneltmesi için ona hileli yaklaştılar. Sonunda o, Kur'ân'a "إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْثَرُ/***Bu sadece öğretilegelen bir sihirdir***"[544] demekten başka çare bulamadı. Ama Kur'ân'ı tutarsızlık, kopukluk, parçaları arasında irtibatın bulunmaması, üslup bozukluğu ve o yalancıların dillendirdiği iftiralara benzer şeylerle suçlamadı.

وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُبَيِّتُونَ.

"Allah, onların kurduğu tuzakları en iyi bilendir."

5. Kur'ân'ın içinde bulunduğu çevreden etkilendiği iddiası. Daha önceki iddiaların asılsız olduğu ortaya çıkınca Kur'ân'ın içinde bulunduğu toplum ve çevreden etkilendiği iddiası ile bu iddia üzerine onların kurguladıkları Kur'ân'ın mutlak güç sahibi Rabbin değil de Muhammed'in sözü olduğu iddiası da asılsız hâle gelir.

Bu o kadar basit bir suçlama ki, Kur'ân'ın i'câzı devam ettiği, her nesle ve zamana meydan okuduğu, bütün karşı koyanları ve büyüklenenleri susturduğu gerçeği devam ettiği sürece cevap vermeyi bile hak etmemektedir. İ'câzu'l-Kur'ân Bölümü'nde bu konunun ayrı bir yeri vardır. Yakında bu konu ele alınacaktır.

Günümüzde okuyan gençlik ve benzerleri bu tür yalanlara kanmasaydı, böylesine asılsız bir iddiayı ele alarak ne kendimizi ne de sizi yorardık. Öyleyse bu tür felaketlerin savulması konusunda bizimle beraber sabır göstermelisiniz.

Bizim ve sizin hidayetinizi Allah Teâlâ üstlensin...

İkinci İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle demişlerdir: "Medenî sûre ve âyetlerin uzun olmasına karşın Mekkî sûre ve âyetlerin kısa olması, Mekkî bölüm ile Medenî bölüm arasındaki irtibatın koptuğuna, Mekkî bölümün gelişmemiş çevrelerin özelliklerini taşıdığına, bu hâliyle Kur'ân'ın Muhammed'in içinde bulunduğu çevre ve toplumdan etkilenmesinin bir ürünü olduğuna delalet eder. Şöyle ki: Muhammed Mekke'de ümmîler arasında yaşayan bir ümmî idi. Bu nedenle Mekkî sûreler ve âyetler de kısa olarak gelmiştir. Muhammed Medine'de kültürlü ve aydın bir toplum içinde bulunmuştur. Bu nedenle Medenî sûre ve âyetler de uzun olarak gelmiştir."

544 el-Müddessir 74/24.

Bu itirazı dillendirmek suretiyle Kur'ân'ın Allah katından geldiği konusunda kuşku uyandırmayı amaçlamışlardır.

يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ.

"Onlar ağızlarıyla Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar. Hâlbuki kâfirler istemeseler de Allah nurunu tamamlayacaktır."[545]

Onların bu itirazlarını şu şekilde çürütmek mümkündür:

1. Mekkî bölümde En'âm Sûresi gibi uzun sûreler vardır. Medenî bölümde de Nasr Sûresi gibi kısa sûreler vardır. O hâlde onların sözleri, genel anlamı ile kabul edilemez.

2. Eğer onlar bu sözleri ile bölümlerin tamamını değil de çoğunluğunu kastetmişlerse bunu kabul ederiz. Ancak şu kadarı var ki bu durum, onların iftira ve tertiplerine delalet etmez. Çünkü Mekkî sûrelerin ve âyetlerin çoğunun kısa, Medenî sûrelerin ve âyetlerin de çoğunun uzun olması, ne Kur'ân'ın iki bölümü arasındaki irtibatı ne de bütün sûre ve âyetleri arasındaki irtibatı koparır. Aksine belâğat zevki bulunan herkesin hissettiği gibi Kur'ân'ın bütün bölümleri arasındaki irtibat sağlam ve her parçasında belirgindir. Âlimler Allah'ın Kitabı'nı tefsir ederken, âyetlerin ve sûrelerin birbirleri ile irtibatları konusunda çeşitli üsluplar benimsemişler ve doyurucu bilgiler vermişlerdir. Nitekim söz konusu iribat hakkında daha önce açıklamalar yapılmıştı.

Medenî sûrelerin âyetleri içinde Mekkî âyetlerin varlığı, Mekkî sûrelerin âyetleri içinde de Medenî âyetlerin varlığı gözlemlenir. Buna rağmen hiç kimse bir farklılık, çözülme ve kopukluk hissetmez. Aksine bütünün içinde bulunan mükemmel birlik, sağlam irtibat ve uyum güzelliği herkesi etkiler. Bu da uzun bir metin olmasına rağmen Kur'ân'ı, halkaları birbirine sağlamca bitiştirilmiş bir zincir veya boncukları sıra sıra dizilmiş çarpıcı ve büyüleyici bir gerdanlık ya da ilke ve amaçları birbirine sıkı sıkıya bağlı sağlam bir kanun hâline getirmiştir.

3. Mekkî sûre ve âyetlerin kısa olması, onların dile getirdiği Mekkî bölümün gelişmemiş çevrelerin özeliklerini taşıdığı iddiasına delalet etmez. Doğrusu kısalık, îcâzın gerçekleştiği yerdir. Îcâz da muhatabın üstünlüğünün ortaya çıktığı bir alandır. Aynı zamanda onun anlayış ve zekâsının bir belirtisidir. Şöyle ki: Sözün azı ve hitabın en kısası ona yetmektedir. Ondan daha az zekâ

545 es-Saff 61/8.

ve anlayışa sahip biri eğer orta düzeyde değilse ona bir şey anlatmanın yolu, uzun uzadıya konuşmak ve ayrıntılara girmekten geçer.

İşte bundan dolayı Kur'ân'm Mekkî bölümü geneli itibariyle kısa olarak inmiş, Medenî bölümü ise çoğunluğu itibariyle uzun ve ayrıntılı biçimde nazil inmiştir. Bunun da nedeni daha önce değindiğimiz Kureyş'in Mekke'de Arap kabilelerin lideri konumunda olması, zekâ, dâhilik, fesâhat, belâğat, şeref ve cesaret konusunda önde olmasıdır. Dolayısıyla Kur'ân'ın onlara kısa sûre ve âyetlerle hitap etmesinde yadırganacak bir durum söz konusu değildir. Çünkü Kur'ân dikkatli ve zeki kimselere onlar gibi olmayanlara hitap ettiğinden başka türlü hitap etmesinde belâğat ve beyan kanununa uymak istemiştir. Mekkelilerin ümmi bir toplum ve Medinelilerin kültürü ile aydınlanmamış olmaları onların bu özelliklerine bir zarar vermez. Kültür ve aydınlanmanın bir alanı vardır. Aynı şekilde zekâ ve beyanda söz sahibi olmanın da bir alanı vardır. Medine halkı kültür seviyesi yüksek olmasına rağmen bu özellikler konusunda Kureyş'in seviyesine ulaşamamıştır. Ayrıca onların arasında ancak uzun uzadıya yapılan açıklamalardan yararlanmayı bir alışkanlık hâline getirmiş ehl-i kitab da vardı. Bu kimseler ancak geniş açıklamalarla ikna oluyordu.

İşte tam da bu noktada Kur'ân'ın Hz. Muhammed'in Mekkî bölümde Mekkelilerin geri kalmışlığından, Medenî bölümde ise Medinelilerin ilerlemiş düzeylerinden etkilenmesi sonucu ilk kısımdaki âyetlerin kısa, ikinci kısımdaki âyetlerin ise uzun olduğu şeklinde kurgulanan itiraz ve şüphe uyandırma faaliyetinin ne kadar temelsiz ve yalan olduğu anlaşılır.

4. Kur'ân Mekkî ve Medenî bölümü ile Arabı ve Arap olmayanı ile bütün insanlara en kısa sûreleri arasında yer alan en küçük sûresinin bir benzerini getirmeleri konusunda meydan okumuştur. Bütün insanlar bu konuda aciz kalmışlardır. İçlerinden insaf sahibi olanlar âlemlerin Rabbi Allah'a teslim olmuştur. O iftiracıların söylediği gibi kısalık gelişmemiş çevrelerden etkilenmenin bir sonucu olsaydı, ilerlemiş ve güzel donanıma sahip olan kimseler, o basit çevrelerin sözü gibi hatta ondan daha üstün bir kelam oluşturabilirlerdi.

سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ.

"Hâşâ! Bu, çok büyük bir iftiradır."[546]

546 en-Nûr 24/16.

Eğer bu uydurmacılar kısa ve uzun olmak ile Mekkî âyetlerin Medenî âyetlerin tersine teşriin detaylarını ele almadığını gerekçelendirmek istiyorlarsa, bu iddianın ele alınması ve düzeltilmesi aşağıda yapılacaktır.

Üçüncü İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle derler: "Mekkî bölümde yasama ve hükümler yoktur. Oysa Medenî bölüm yasamanın, hükümlerin ayrıntıları ile doludur. Bu da Kur'ân'ın Muhammed'in kendi ürünü, içinde yaşadığı çevreden etkilenmesine bağlı olarak telif ettiği bir kitap olduğunu gösterir. Şöyle ki: O, Mekke'de iken ümmiler arasında yaşıyordu. Kur'ân'ın Mekkî bölümü de ilim ve değerli bilgileri içermez. Muhammed Medine'de kültürlü ehl-i kitabın arasına yerleşti. Kur'ân'ın Medenî bölümü de ilim ve değerli bilgiler içerdi."

Bu itirazı şu şekilde bertaraf ederiz:

1. Mekkî bölümde hiçbir şekilde yasama ve hükümlerin bulunmadığı söylenemez. Aksine Mekkî bölüm bu konuları ele almış ve üzerine eğilmiştir. Ancak bunu genel olarak yapmıştır. Çünkü dinin temel prensipleri beştir:

a. Allah'a, meleklerine, kitaplarına, elçilerine, ahiret gününe, hayır ve şerri ile kadere iman etmek.

b. Canı korumak.

c. Aklı korumak.

d. Nesli korumak.

e. Malı korumak.

Mekkî bölüm bunlardan anahatları ile söz etmiştir. Dileyen En'âm Sûresi'ndeki "قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ/***De ki: Gelin Rabbinizin size haram kıldıklarını okuyayım***"[547] âyeti ile ardından gelen üç âyeti okuyabilir. Buradaki on tavsiye beş temel prensibi içermiştir.

Mekkî bölümde akideyle ilgili âyetlerin çok ve yaygın olması bilinen bir hakikattir. Burada karışıklığa neden olacak bir durum yoktur. Bunların benzerinin Medenî sûrelerden kat be kat daha fazla olduğu konusunda hiç kimse ihtilaf etmez.

2. Medenî dönemde hükümlerin belirlenmesi konusunda çok ayrıntıya girilmesi onların iddia ettikleri durumun bir sonucu değildir. Esasında

547 el-En'âm 6/151.

bu durum, ümmetin yönetiminde, halkın eğitiminde ve toplumun hidayete yönlendirilmesinde kaçınılmaz bir durumdu. Şöyle ki: Birden harekete geçmek kaybetme ve başarısızlığın arkadaşıdır. Tedrici olarak hareket etmek ise tevfîk ve başarıyı getirir. Hikmet açısından işleri önem sırasına göre ele almak gerekir. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ Mekke'de kullarına ilk olarak en önemli noktadan yaklaşmıştır. İlk önce işe, onların kalplerini ıslah edip şirk ve puta tapıcılıktan arındırmak, doğru iman esaslarını ve açık tevhid ile kalplerini doğrultmak ile başlamıştır. Bu sapasağlam ilke üzerinde gerektiği gibi hareket etmeye, yeniden diriliş ve amellerin karşılığının verileceğinin sorumluluğunu hissetmeye başladıkları ve düzgün inanç onlarda yerleştiği zaman Allah Teâlâ onları en çirkin adetlerden, en kötü ahlâktan sakınmaya yönlendirdi ve edebin temel prensiplerine ve güzel âdetlere sevk etti. Ardından onları mutlaka yapılması gereken ibadetlerle sorumlu tuttu. İşte bunlar Mekke'de olanlardı. İnsanlar günlerin ve yılların uzayıp gitmesi ile buna alışınca ve gönül dünyaları ilerlemeye ve kemâle hazır hâle gelince onlara yasamaya ve hükümlerin ayrıntılarına ilişken âyetler geldi. Bu esnada onlar Medine'ye hicret etmişlerdi. Böylece Allah Teâlâ dinin ayrıntılarını ve İslâm kanununun detaylarını onlara açıklamak suretiyle verdiği nimetini tamamlamıştır.

Bu durum, tarihte ve günümüzde insanların öğretim siyasetinde hemfikir oldukları şu duruma benzer: Eğitimciler öğretimin ilk aşamasındaki kimselere başlangıçta basit ve kısa bilgiler öğretirler. Bu da kısa sûrelere ve kıssalara benzer. Yıllar ilerleyince ve çocuğun yetenekleri artınca öğretimin dozu da şu Arap atasözünde ifade edildiği tarzda artar:

الإِمْدَادُ على قَدْرِ الاسْتِعْدادِ.

"Bir şeyi artırmak, yetenek ve imkân ölçüsünde olur."

Bu durumun Hz. Muhammed'in aydın Medine halkı ile birlikte yaşamaya başlamasının bir sonucu olduğu iddiası ise şöyle çürütülür: Kur'ân ehl-i kitabın akidesini ıslah etmek ve yasama, haram, helâl, haberler ve tarih konusundaki yanlışlarını düzeltmek için gelmiştir. O hâlde nasıl olur da doğru yapan hata yapandan istifade eder? Hiç diri kimse hayatını ölü birinden alabilir mi? Dileyen şu âyetleri okusun:

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ.

"De ki: Ey ehl-i kitap! Bizimle sizin aramızda birleşeceğimiz, müşterek ve adil şu sözde karar kılalım."[548]

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ وَمَا أُنْزِلَتِ التَّوْرَاةُ وَالْإِنْجِيلُ إِلَّا مِنْ بَعْدِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ.

"Ey ehl-i kitap! İbrahim hakkında niçin çekişirsiniz? Hâlbuki Tevrat ve İncil, kesinlikle ondan sonra indirildi. Siz hiç düşünmez misiniz?"[549]

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلًّا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَاةُ.

"Tevrat'ın indirilmesinden önce, İsrail'in (Yakub'un) kendisine haram kıldıkları dışında, yiyeceğin her türlüsü İsrailoğulları'na helâl idi."[550]

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ.

"Hem Tevrat'ta onlara şu hükmü de farz kıldık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş karşılıktır. Hülasa bütün yaralamalar birbirine kısas edilir."[551]

3. İddia ettikleri şey şayet doğru olsaydı, Medineli ehl-i kitabın tesiri kendileriyle birlikte yaşayan Medineli Araplarda ve çevrelerinde bulunan Mekke halkı ile Arap Yarımadası'nın diğer bölgelerinde yaşayan insanlar üzerinde zuhur ederdi, onlar da peygamberliğe Muhammed'den daha layık olurlardı, fasih Araplar ile Medine ve Şâm'da ehl-i kitapla çok sık bir araya gelen Kureyşli tacirlerden birçok kimse ondan önce bu iddiaya sarılırdı.

4. Kur'ân Mekkelilerin ve Medinelilerin tamamına hatta bütün insanlara ve cinlere meydan okumuştur. Böyle bir durumda Hz. Muhammed'in üstadlarının

548 Âl-i İmrân 3/64.
549 Âl-i İmrân 3/65.
550 Âl-i İmrân 3/93.
551 el-Mâide 5/45.

en kısa sûrede bile olsa onunla yarışa girmeleri gerekmez miydi? Bu, ne büyük bir iftiradır! Bu, ne büyük arsızlıktır!

هذا كَلامٌ له خبئٌ معناه: ليستْ لنا عُقُولُ.

"Bu, gizli bir sözdür

Bizim aklımız yok anlamına gelir."

Dördüncü İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle demişlerdir: "Kur'ân kuşluk vaktine, geceye, incire, zeytine, Sina dağına ve birçok mahlûkata sık sık yemin etmiştir. Hiç kuşkusuz hissedilen varlıklara yemin etmek Kur'ân'ın Mekke'de içinde bulunduğu toplumdan etkilendiğini gösterir. Çünkü bu şehirdeki halk ümmi idi. İdrak düzeyleri, hissedilebilen anlamların ötesine geçemiyordu. Hicretten ve Muhammed'in kültürlü ve aydın Medine ehl-i kitabı ile bağlantı kurmasından sonra ise Kur'ân bu yeni ve gelişmiş çevreden etkilendi. Basitliği gösteren hissi yeminleri bir kenara bıraktı."

Bu iddia şu şekilde çürütülür:

1. Daha önce Mekke toplumunun zevk bakımından ileri bir noktada bulunduğunu, herkesten bir boy üstün olduğunu ve Medinelilerden daha zeki olduğunu anlamıştık. Mekkelilere yönelik hitapta beyan sanatında söz sahibi olan ve ileri bir noktada bulunan kimselerin idark edebileceği özelliklerin kapsanmasına dikkat edilmiştir. O hâlde onların Mekkelilerin idrak düzeyinin hissedilebilenin ötesine geçemediği iddiası doğru değildir. Bu konuda tarih en iyi tanıktır. Ayrıca Mekke'deki Arapların Kur'ân'ın nüzûl döneminde diğer Arap kabilelerinden daha iyi özelliklere sahip oluğuna hükmeden en adil hâkimdir.

2. Kur'ân-ı Kerîm'de kuşluk vakti ve gece gibi hissedilebilen varlıklara yemin edilmesi onların iddia ettiği gibi toplumun geri kalmasından kaynaklanmaz. Esasında bunun kaynağı, yeminin kendisi için yapıldığı hâlin gereğine riayettir. Şöyle ki: Kur'ân Mekkelilerdeki en kötü inanç olan şirki yok etmeye çalışıyordu. Bu inancın kökünü kazıyıp onun enkazı üzerine tevhid kulesini dikebilmesi için mutlaka Mekkelilerin bakışlarını Allah'ın kâinata, yarattıklarına ve yaptığı işlere çevirmekten, gözlerini insanları kuşatan nimetlerin büyük bir bölümüne açmaktan başka çare yoktu. Bunlar vesilesiyle onların yalnızca Allah'a imana ulaşmaları hedeflenmişti. Mademki O, tek yaratıcıydı, öyleyse sadece ona iman edilmeliydi. Çünkü fiilen evrende yaratmasının izi belli olan varlıktan başkası aklen kulluğu hak etmez.

أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ.

"O hâlde, yaratan (Allah), yaratmayan (putlar) gibi olur mu? Hâlâ düşünmüyor musunuz?"[552]

Bütün her şeyin yegâne yaratıcısının Allah olduğunu kabul ettikten sonra tevhidi inkâr eden insanların gözlerinin önüne yaratılmışların bir kısmını sermek, şirki bırakmak ve yaratıcıyı birlemek için onları ilzam eder. Bu da asil bir amaçtır. Bunun için Kur'ân değişik üsluplarla Allah'ın onlara verdiği nimetleri sergilemeyi müthiş güzellikte gerçekleştirmiştir. Onun bu mükemmel sergileyişinde, amacı tastamam gerçekleştirme, âdeti olduğu üzere i'câzın zirvesine ulaştırma, nimetleri sıralarken, anlatırken ve açıklarken çeşitli üslupları tutma söz konusudur. Kimi zaman Kur'ân gökyüzünün yaratılmasından, kimi zaman yeryüzünün yaratılmasından, kimi zaman onların yaratılmasından, kimi zaman da hayvanların, bitkilerin ve cansız varlıkların yaratılmasından bahsetmiştir. Diğer yaratmalardan bahsederken de hep aynı sağlamlıkla hareket etmiştir.

Bazen Kur'ân bunları sergilerken anlatma ve açıklama yolunu tercih etmiştir. Bazen de yemin yöntemini yeğlemiştir. Çünkü yeminde Allah'ın birliğine ve azametine delalet etmesi için nimetlere yerleştirilen büyüklük anlamı vardır. Bundan dolayı bu varlıklar üzerine yemin edilmiştir.

Bu yolla Allah Teâlâ hissedilebilen ve manevi varlıklara yemin etmiştir. Hissedilebilen varlıkların durumu biraz önce anlattığım gibidir. Manevi varlıklara yemine ise Kur'ân örnek olarak verilebilir:

وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ * إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ * عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ.

"Kur'ân-ı Hakîm'e and olsun ki, sen doğru yol üzere gönderilmiş peygamberlerdensin."[553] Hissedilebilen ve manevi varlıklara yapılan bu yeminlerle Allah'ın kendilerine vermiş olduğu nimetlerin çokluğuna muhatapların dikkati çekilmek istenmiştir. Böylece onların bir zarar ve fayda veremeyen sahte ilahları Allah'a ortak koşmaktan vazgeçmeleri hedeflenmiştir. Bu sahte ilahların yaratma konusunda herhangi bir varlıkları söz konusu değildir. Nitekim Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

552 en-Nahl 16/17.
553 Yâsîn 36/2-4.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَاوَاتِ ائْتُونِي بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هَذَا أَوْ أَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ * وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُو مِنْ دُونِ اللَّهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَهُمْ عَنْ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ * وَإِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ أَعْدَاءً وَكَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ.

"Müşriklere de ki: 'Şimdi baksanıza şu sizin Allah'tan başka ilahlaştırıp yalvardığınız putlarınıza! Söyler misiniz, onlar yerde hangi şeyi yaratmışlar, yoksa göklerde mi bir ortaklıkları var? Eğer bu iddianızda tutarlı iseniz, daha önce gelmiş bir kitap yahut hiç değilse bir bilgi kalıntısı varsa getirin görelim.' Kendisinin duasına ta kıyamete kadar cevap veremeyecek olan ve esasen kendilerine yapılan dualardan habersiz o Allah'tan başka uydurulan nesnelere yalvaran kimseden daha şaşkın biri hiç olabilir mi? İnsanlar diriltilip mahşere toplandıklarında bu putlar, müşriklere düşman kesilir ve onların kendilerine tapınmalarını şiddetle reddederler."[554]

Şu nokta çok iyi bilinmektedir ki, şirk hastalığına yakalanan kimsenin bundan kurtarılmasının tek yolu, Kur'ân'ın dış dünyada Allah'ın tevhidine delalet eden delilleri müşriklerin gözlerinin önüne sermesi şeklinde gerçekleşen bu ideal yönteme uymaktır. Bu, bir filozof, bir dahi, kültürlü ve aydınların hocası da olsa her müşriğe hitap etmede beliren yöntemdir.

Kur'ân'ın bu tür yaratılmışlara ve hissedilebilen varlıklara yemin etmesi muhatapların basitliğine ve geri kalmışlığına delalet etmez. İkinci olarak bu durum, iftira ettikleri gibi Kur'ân'ın Hz. Muhammed'in Mekke toplumunun geri kalmışlığından etkilenmiş sözü olduğu şeklinde Allah'ın kelamına yönelik bir eleştiriye neden olamaz.

إِنْ هَذَا إِلَّا اخْتِلَاقٌ.

"Bu, uydurmadan başka bir şey değildir."[555]

3. Hissedilebilir varlıklara yemin edilmesinin içeriğinde söz konusu yeminleri basitlikten ve ilkellikten uzaklaştıran, bunlara muhatap olan kimselerin de anlama, zekâ, fesâhat ve beyanda ileri noktada olduklarına tanıklık eden birtakım ince hususlar vardır. Daha önce de değindiğimiz gibi bu

554 el-Ahkâf 46/4-6.
555 Sâd 38/7.

varlıklara yemin edilmesi, Allah'ın yemin edilen varlıklara yerleştirdiği son derece kıymetli ince manalara işaret eder. Zaten bundan dolayı bu varlıklara yemin edilmesi uygun olmuştur. Söz konusu ince manaları ise ancak ileri derecede zeki kimseler anlayabilir. Çünkü bunlar, Kur'ân'da açıklanmamış ve tefsir edilmemiştir. O hâlde bunları ancak aklı kemâle eren ve zevk sahibi kimseler anlayabilir. Konunun daha iyi anlaşılması ve şüpheye mahal kalmaması için bu ince manaların bir kısmını açıklayacağız:

a. Birinci Örnek: Allah Teâlâ şu âyetlerde kuşluk vaktine ve geceye yemin etmiştir:

وَالضُّحَى * وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى * مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى * وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْأُولَى * وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى.

"Kuşluk vaktine ve sükûna erdiğinde geceye yemin ederim ki, Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı. Gerçekten senin için son, ilkten daha hayırlıdır. Pek yakında Rabbin sana verecek de hoşnut olacaksın."[556]

Bu âyetin iniş sebebi şöyledir: Hz. Peygamber'e gelen vahiy bir süre kesildi. Kendisine Kur'ân inmez oldu. Bundan dolayı düşmanları, Rabbinin onu terk ettiğini ve ona kızdığını söylemeye başladılar. İşte bunun üzerine yemin ile başlayan bu âyetler indi. Âyetler vahyin Hz. Peygamber'in kalbine gelmeye başlamasının yaşamın hareketlendiği ve varlıkların gelişmesinin arttığı kuşluk vakti konumunda olduğuna, bunun ardından yaşanan fetret döneminin ise güçlerin yeniden toplanması ve insanların yarın kendilerini bekleyen iş için hazırlık yapmak üzere dinlenmeleri için karanlığı çöken gece konumunda olduğuna işaret etmektedir.

Hz. Peygamber'in ilk kez vahiy alınca bir zorluk yaşadığı bilinen gerçeklerdendir. Hz. Hatice'nin yanına titrer bir hâlde gelmiştir. Nitekim Buhârî ve Müslim'de geçen hadiste bunların olduğu bilinmektedir. Derken vahiy kesildi. Vahyin kesilmesindeki hikmet, Hz. Peygamber'in daha sonra peş peşe inecek vahyi alması için güçlendirilmesi ve desteklenmesidir. Böylece Allah'ın onu insanlara göndermesindeki hikmet tamama erecekti. Bundan dolayı Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

556 ed-Duhâ 93/1-5.

وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْأُولَى.

"Gerçekten senin için son, ilkten daha hayırlıdır."[557] Bu âyet şu anlama gelir: Vahyin tekrar gelmeye başlaması ile din tamamlanacak, Allah'ın mü'minlere verdiği nimet tamama erecektir. Vahyin başlangıcı ile sona ermesi arasında dağlar kadar fark vardır. "اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ/***Yaratan Rabbinin adıyla oku!"***[558] âyetinde mücmel olarak anlatılan din ile Kur'ân'ın daha sonra inen bölümlerinde ayrıntılı olarak anlatılan akaid ve ahkâm konuları arasındaki fark çok büyüktür. Daha sonra Allah Teâlâ bu durumu şu âyetle tekit etmiştir:

وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى.

"Pek yakında Rabbin sana verecek de hoşnut olacaksın."[559]

Buradan bu makamda kuşluk vakti ile geceye yemin edilmesinin sadece Allah'ın nimetlerinin ve âyetlerinin hatırlatılmasından ibaret olmadığım anlıyoruz. Aynı zamanda bu yemin, vahyin inişinin gündüzün kuşluk vaktine, vahyin kesilmesinin de gecenin sakinliğine benzediğine bir delil sunar. Şöyle ki: İnsanlar kuşluk vakti ve geceyi hoşnutlukla ve teslimiyetle kabul ederler. Çünkü bunlarda kendileri için çalışma ve hareketle elde edilen yararlar vardır, gündüzleri yaşam dinamik, geceleri uyku ve dinlenme söz konusudur. Benzer şekilde Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yaşadığı vahyin inişi ve fetreti tecrübelerini de daha önce anlattığımız manaya göre kabul etmeleri gerekir.

b. İkinci Örnek: Allah Teâlâ şu âyette incir ve zeytine yemin etmiştir:

وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ * وَطُورِ سِينِينَ * وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ * لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ.

"İncire, zeytine, Sina dağına ve şu emin beldeye yemin ederim ki, biz insanı en güzel biçimde yarattık."[560]

557 ed-Duhâ 93/4.
558 el-Alak 96/1.
559 ed-Duhâ 93/5.
560 et-Tîn 95/1-4.

Allâme merhûm Muhammed Abduh bu sûreyi tefsir ederken şöyle demiştir:

"İncir ve zeytinin iki ağaç olduğu görüşü ağır basar. Ancak bunlara müfessirlerin anlattığı gibi yararlarından dolayı yemin edilmemiştir. Bilakis bunlara insanların durumu üzerinde kalıcı etkisi olan büyük olayları hatırlattıkları için yemin edilmiştir. Bu görüşü benimseyen şöyle demiştir: Allah Teâlâ, insanın geniş hacimli kitabından dört bölümü bize hatırlatmayı dilemiştir. Bu geniş kitap insanın ilk kez varlık alanına çıktığı andan başlar, Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in peygamber olarak gönderilmesine kadar devam eder. O hâlde incir insanın ilk dönemine bir işarettir. İnsan bu dönemde incir yapraklarının bulunduğu o cennette kalmaya devam eder. Bu cennette Hz. Âdem ve eşine edep yerleri görününce bu yerlerini incir yaprakları ile örtmeye başlamışlardı.

Zeytin ise Hz. Nuh ve onun zürriyetinin bulunduğu döneme işaret eder. Şöyle ki: İnsanlar bozulup tufanda helak olanlar helak olup gemide kurtulanlar kurtulunca ve gemi karaya oturunca Nuh peygamber etrafına bakmış. Suyun yeryüzünü kaplamaya devam ettiğini görmüş. Kuşlardan birini yeryüzünün bir bölümünden suların çekildiği haberini getirir ümidi ile göndermiş. Ama kuş kaybolmuş ve bir haber getirmemiş. Bunun üzerine ikinci bir kuş göndermiş. Bu kuş bir zeytin yaprağı ile ona dönmüş. Hz. Nuh bu müjdeli haberi almış ve sevinmiş, Allah'ın öfkesinin dindiğini ve yeryüzünün imarı için izin verdiğini anlamış. Sonra onun ve evlatlarının sayesinde harabeye dönen yeryüzünde büyük kabileler oluşmuştur. Bu zamana zeytin zamanı adı verilir. Burada zeytine yemin edilmesi bu olayı hatırlatmak içindir. Bu olay da en fazla hatırlanan konulardandır.

Sina dağı ile Musa şeriatının hâkim olduğu döneme ve yeryüzünün dört bir tarafının puta tapıcılık ile kirlenmesinin ardından tevhid nurunun yeniden âlemde parlamasına işaret eder. Hz. Musa'dan sonra peygamberler kavimlerini bu şeriata çağırmaya devam etmişlerdir. Bu şeriata en son çağıran Hz. İsa olmuştur. O, bu şeriatın özünü sonradan türetilen bid'atlerden arındırmak için gelmişti.

Onun ümmetinin üzerinden uzun süre geçti. Sonunda kendilerinden öncekilerin başına gelen dinde ihtilaf, bid'atlerle dinin nurunu söndürmek, te'vil ile hakiki anlamını gizlemek ve hiçbir şekilde dinde olmayan uygulamaları başlatmak onların da başlarına geldi. Sonra Allah Teâlâ bütün tarihleri nesheden ve insanlığın daha önce geçirdiği evreler ile gelecekte yaşayacağı dönemleri birbirinden ayıran bir tarihin başlaması ile insanlara nimetini bahşetti. O da Muhammedî nurun Mekke'de parlamasıdır. İşte emin belde ile de buna işaret edilmiştir.

Bizim açıkladığımız görüşe göre, yemin ve üzerine yemin edilen arasında bir uyum meydana gelir."[561]

Beşinci İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle demişlerdir: "Kur'ân'ın Mekkî bölümü, الم, كهيعص/kâf-hâ-yâ-ayn-sâd ve elif-lâm-mîm örneğinde olduğu gibi çoğu zaman sûre başlarında boş sözleri içermektedir. Bu da Müslümanların Kur'ân'ın insanlar için bir açıklama, bir hidayet kaynağı ve Allah kelamı olduğuna dair iddialarını boşa çıkartır. Mesela; الم, كهيعص/kâf-hâ-yâ-ayn-sâd ve elif-lâm-mîm ifadelerinde ne tür bir açıklama ve hidayet olabilir? Bu ve buna benzer harfler, hidayetten olabildiğince uzaktır. Müslümanlardan birinin hatta ilimde derinleşmiş âlimlerinin bu harflerin manalarını idrak edememeleri buna delildir. Bu harflerle hitap etmek, anlamsız sözlerle hitap etmek gibidir. Bu harfler olsa olsa Muhammed'in Yahudi kâtipleri tarafından yazılmıştır. Onlar bununla bir sözün bittiğine yeni bir sözün başladığına dikkat çekmek için böyle yapmışlardır. Bunların anlamı ise 'Muhammed benden şunu yazmamı istedi' veya 'Muhammed bana şunu emretti' şeklindedir. Bununla onlar Muhammed'in kendilerine yazmasını emrettiği şeylere iman etmekten uzak olduklarına işaret etmişlerdir."

Bazılarının şu görüşü de buna yakındır: "Bazı sûrelerin başında bulunan ve manası bilinmeyen Arapça harfler ile gizemli kılmak, korkutmak, Kur'ân'ı derin ve ürkütücü bir biçimde ortaya koymak amaçlarından biri güdülmüş olabilir. Ya da bunlar farklı mushafları birbirinden ayıran sembollerdir. Zamanın ilerlemesiyle bunlar Kur'ân'a dâhil edilmiş ve Kur'ân'a dönüşmüştür."

561 Muhammed Abduh, *Tefsîru cüz'i Amme,* s. 119. Bu tefsirdeki zorlama te'vil gün gibi ortadadır. Allah'ın Kitabı'nın apaçık âyetleri bundan uzaktır. Muhammed Abduh'un burada anlattıkları, işari tefsir kabilinden olabilir.

Bu itiraz birkaç açıdan çürütülür:

1. Hz. Peygamber'in hiç Yahudi kâtibi olmamıştır. İşte tarih... Adaletle hükmeder. Ne acır ne de taraf olur. O hâlde iddialarında samimi iseler tarihe sorsunlar...

2. Sûre başlarında bulunan bu harflerin, onların iddia ettikleri "Muhammed benden şunu yazmamı istedi" veya "Muhammed bana şunu emretti" anlamına geldiğine dair hiç delilleri yoktur. Bu harfler ne Yahudilerin dilinde ne de onların dışındaki milletlerin birinin dilinde bu anlama gelir.

3. Yahudilerin bu şekilde Kur'ân'a saldırdıkları bilinmemektedir. Eğer bu açıklama onlara göre bir eleştiri olsaydı, elbette herkesten önce onlar bunu dile getirir ve Kur'ân'a yöneltirlerdi. Çünkü Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara en fazla düşmanlık besleyen insanlar onlardı. İslâm davetini yıkmak için Kur'ân'da hangi türden olursa olsun alay konusu olacak bir şey bulmaya pek hevesli idiler. Hakkı tanıdıktan sonra nefislerindeki kıskançlık yüzünden Kur'ân'ı inkâr eden bir toplum olarak bunu yapmamaları düşünülebilir mi?

4. Anlamı belli olmayan kelimeler içermesi Kur'ân'ın insanlar için bir açıklama, hidayet ve rahmet olması ile çelişmez. Çünkü bu özelliklerin, onun bütün lafızlarını kapsayan ayrıntıları itibariyle değil, geneli itibariyle bulunması yukarıda sayılan vasıfların gerçekleşmesi için yeterlidir. Hiç kuşkusuz Kur'ân'ın büyük bir kısmında ilahî öğretilerin açıklaması, insanlara hakkın gösterilmesi ve dünya ve ahirette mutluluğun temellerini açıklamanın ardından gelen bütün âleme bir rahmet vardır.

Bu cevap sûre başlarındaki hurufu mukatta hakkında İslâm âlimlerinin dile getirdiği iki yorumdan birine dayanmaktadır.[562] O da şudur: Bu harflerden neyin kastedildiği bizce bilinmemektedir. Doğrusu bu, Allah'ın bilmeyi kendisine ayırdığı gizemli konulardandır. Allah Teâlâ yarattıklarından hiçbirine bunları öğretmemiştir. Bu da Allah'ın yüce hikmetlerinden biri olan imtihanı ve iyi ile kötüyü, samimi olarak iman eden ile münafığı birbirinden ayırmak için kullarını denemeye tabi tutmasıdır. Tabi bütün bunları da hurufu mukatta dışında kalan çok sayıdaki âyet ve sûrede onlara yeterli açıklamaları

562 İslam âlimleri sûre başlarında bulunan harfler hakkında iki farklı görüş benimsemişlerdir:

a. Bu harfler Allah'ın bilmeyi kendine sakladığı müteşabih âyetlerdendir.

b. Bu harflerin anlamı vardır. Bunu dile getirenler de harflerin anlamını belirlemede yirmi görüş dile getirmişlerdir. Bk. Zerkeşî, *el-Burhân,* I, 261.

yaptıktan, hidayetin delillerini ve rahmetinin şahitlerini sunduktan sonra gerçekleştirir. Sûre başlarında bulunan harfler, Kur'ân'ın geneline göre denizde bir damladır.

İman edenler, manasını anlamasalar bile sûre başlarındaki bu harflerin Allah'tan geldiğini bilirler. Onlar büyük hikmet sahibi ve her şeyi en iyi bilenin katından geldiğine tam güven duyarlar. Allah'ın hikmeti Kitabı'ndan manası açık ve gizli olan her şeyi kuşatmıştır. O'nun ilmi, insanların, Kitabı'nın ince ayrıntılarını bildiği ve bilmediği her şeyi çepeçevre sarmıştır.

وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ.

"O'nun bildirdiklerinin dışında insanlar O'nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler."[563]

فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ.

"Kalplerinde eğrilik olanlar sırf fitne çıkarmak, insanları saptırmak ve kendi arzularına göre yorumlamak için müteşabih kısmına tutunup onlarla uğraşır dururlar. Hâlbuki onların hakikatini, gerçek yorumunu Allah'tan başkası bilemez."[564]

Bu durum şuna benzer: Senin arkadaşların var. Onları tanımak veya onların sana olan dostluklarının ne derecede olduğunu öğrenmek istiyorsun. Bu nedenle onları samimi olmayanların ayağının kayacağı ve samimi olanların ortaya çıkacağı bazı konularda sınıyorsun. Tıpkı şairin şu beyitlerinde olduğu gibi:

أَبْلُ الرِّجَالَ إِذَا أَرَدْتَ إِخَاءهُمْ وَتَوَسَّمَنَّ فِعَالَهُمْ وَتَفَقَّدِ

فَإِذا ظَفِرْتَ بِذِى اللُّبَانةِ وَالتُّقَى فَبِهِ اليَدَينِ قَرِيرَ عَيْنٍ فَاشْدُدِ

"Kardeşliklerini istediğin zaman insanları sına,

Onların davranışlarını tanı ve araştır.

İhtiyaç ve takva sahibine rastladığın an,

Gözün aydın olarak ona ellerinle sarıl."

563 el-Bakara 2/255.

564 Âl-i İmrân 3/7.

إِنَّ أَخَاكَ مَنْ واساكَ.

"Senin kardeşin, sana yardımcı olandır."

Aynı şekilde bu durum şu örneğe benzer: Senin bir öğretmensin. Öğrencilerini geniş çaplı bilgiler ve açık öğretilerle geliştirdikten sonra onların ne kadar dikkatli olduklarını, sana ve ilmine ne kadar güvendiklerini öğrenmek istiyorsun. Bu durumda zeki olanla aptal olanı, sana güvenip sana bağlananla senin ve ilmin hakkında şüphe sahibi olanları birbirinden ayırmak için onları kapalılık bulunan ve bulmaca gibi olan bazı sözlerle ara sıra imtihana tabi tutarsın. Sana güvenen kimse manası tam belli olmayan gizemli bu sözlerin, her ne kadar kendisi anlamını bilmese de senin bilgin dâhilinde söylendiğini bilir. Bunu bu şekilde kapalı olarak söyleme konusunda senin bir hikmetinin olduğunu, o hikmetinde imtihan olduğunu anlar. Senin hakkında mütereddid olan ise "Ya bununla ne kastetti?" "Allah Allah, nasıl böyle bir şey söyler!" "Bu adamın ilmi seviyesi nerede?" der. Sonra da senin daha önce ona öğrettiğin geniş ve net malumatları unutur. Bunların tamamı ilmin ve faziletin bir alametidir.

Bu arada sakın unutma ki, Allah'ın kullarını sınamasından maksat, kendisinin onlardan cahil olanları bilmesi değildir. Hâşâ böyle bir maksat olamaz. Çünkü O, her şeyi hakkıyla en iyi bilir. Bundaki gaye, kulların gizli kalan yönlerinin ortaya çıkarılması ve onların aleyhine kendilerinden delil getirmesidir. Şöyle ki: Allah Teâlâ insanların bir kısmını sevaba layık, bir kısmını da cezaya müstahak kılınca adaleti ve amellerinin karşılığını vermesi konusunda kendisini itham etmemeleri için onları sınar.

وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا.

"Rabbin kimseye zulmetmez."[565]

Hurufu mukatta konusundaki ikinci görüş ise şöyledir: Bu harflerin bilinen ve kastedilen bir anlamı vardır. Bunu benimseyen âlimler şöyle demişlerdir: "Kur'ân hidayet kitabıdır. Hidayet de ancak anlamın anlaşılması ile gerçekleşir. Özellikle bize Kur'ân'ı düşünmemiz ve ondan hüküm çıkarmamız emredilmiştir. Bu da ancak manasının anlaşılması ile olur."

565 el-Kehf 18/49.

Ne var ki bu görüşü benimseyenler hurufu mukattanın bilinen ve kastedilen anlamını açıklama konusunda çok farklı görüşler ileri sürmüşlerdir:

1. Bazılarına göre bu harfler başında bulundukları sûrelerin isimleridir. Bunu ifade eden rivayetleri delil olarak ileri sürmüşlerdir. Bu rivayetlerden birine göre, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Yâsîn, Kur'ân'ın kalbidir."***[566] Bir başka rivayete göre ise şöyle buyurmuştur: ***"Kim Hâmîm Secde'yi okursa sabaha çıkıncaya kadar korunur."***[567]

Bundan dolayı bazı sûrelerin bu harflerle isimlendirilmesi yaygınlık kazanmıştır.

Aynı harflerin birden fazla sûrenin başında gelmesi, bu harflerin sûrelerin isimleri olması tezi ile çelişir. Ancak bu konuda hurufu mukattalarm durumu, müşterek lafız olarak aynı ismin birden fazla kişide bulunmasına benzer. Mesela; Muhammed kelimesi birçok kimsenin adıdır. Bu durumda her bir kişiye kendisini başkasından ayıracak bir sıfat eklenir. Mesela; Muhammed el-Mısrî, Muhammed eş-Şâmî denir. Benzer şeyler sûre başlarındaki hurufu mukatta için de söylenir: Elif-lâm-mim Bakara, elif-lâm-mîm Âl-i İmrân, Hâ-Mîm Secde gibi. Bu durum, başında hurufu mukatta bulunan diğer sûreler için de geçerlidir.

2. Bazılarına göre bunlar, yan yana konulmuş hece harflerinin isimleridir. Bu görüşü benimseyenlerden biri şöyle demiştir: "Bundan maksat, kendilerine okunan ve bir benzerini getirmekten aciz oldukları sözün sûre başlarında bulunan bu harflerden meydana geldiğini, bu harflerin de kendileri tarafından bilindiğini, bu harflerle kendilerine hitap edildiğini ve bunun dışına çıkılmadığını muhataplara anlatmaktır."

Bir başkası ise şöyle demiştir: "Bu harflerden maksat, bir sûrenin bittiğini, diğer sûrenin başladığını göstermektir."

Bir diğeri de şöyle demiştir: "Bunlardan maksat, şerefini ve faziletini ortaya koymak için onların üzerine yemin etmektir. Çünkü harfler, Allah'ın indirdiği kitapların en küçük yapı taşıdır."

---

566 Ahmed İbn Hanbel, V, 26, Tirmizî, Fezâilu'l-Kur'ân 7; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, II, 379-380. Tirmizî şöyle demiştir: "Bu, garîb bir hadistir. Ancak Humeyd rivayeti ile bunu biliyoruz." Hadisin senedinde mechul bir ravi vardır.

567 Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, V, 170.

Bazıları şöyle demiştir: "Bu harflerden maksat, bir açıdan Hz. Muhammed'in peygamberliğini açıklamaktır. Şöyle ki: O, ümmi; okuma yazma bilmeyen biri olmasına rağmen harflerin isimlerini telaffuz etmişti. Hâlbuki harflerin isimlerini telaffuz etmek sadece okuyan kimselere özgü bir durumdur. Ümmi birinin bunu bilmesi ve telaffuz etmesi mümkün değildir. Hz. Peygamber'in bu harfleri getirip sık sık okuması müşriklere Kur'ân'ı kendi kendine uydurmadığını, onu her şeyi bilen ve mutlak hikmet sahibi yaratıcının katından aldığını gösteren maddî bir delildir."

Bazıları da şöyle demiştir: "Bu harflerden maksat, Kur'ân'dan yüz çeviren kimseleri yönetmek ve onların Kur'ân'ı dinlemelerini sağlamaktır. Davetin ilk yıllarında İslâm düşmanlarının birbirlerine "لا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ/***Bu Kur'ân'ı dinlemeyin, okunurken gürültü yapın. Umulur ki bastırırsınız***"[568] dedikleri bilinmektedir. Hece harfleri ile başlayan sûreler inip alışık olmadıkları bu üslup kulaklarına ulaşınca birden sesin geldiği tarafa yöneldiler. Birden kalplerini etkileyen ve akıllarını meylettiren apaçık âyetlerle karşılaştılar. Bunu üzerine Allah'ın hidayetini istediği kimseler hemen iman ettiler. Allah'ın imanını ertelediği kimseler ise beklemeye geçtiler. Büyüklenen azgınların aleyhine ise delil sabit oldu. Böylece onlar için bütün yollar kapandı. Artık ne dünyada ne de ahirette ileri sürebilecekleri bir mazeretleri vardır.

Allâme merhum Tantâvî Cevherî Âl-i İmrân Sûresi'nin tefsirinde şöyle demiştir:

> "Bil ki, Kur'ân semâvî bir kitaptır. Semâvî kitaplar da bazen açık ifadeler kullanır, bazen sembolleri tercih eder. Semboller ve işaretler yüce amaçlardan ve değerli manalardan kaynaklanır. Bu durum daha önceleri diğer dinlerde vardı. Mesela; peygamberliğin ortaya çıktığı yıllarda Medine ve doğu topraklarında dağınık hâlde bulunan Yahudiler, kendi aralarında Arap harfleri hakkında günümüze kadar devam eden cümmel hesabını nasıl da kullanıyorlardı? Mesela; elif harfine bir, be harfine iki, cim harfine üç, dal harfine dört değerini veriyorlardı. İşte bu şekilde ebced harflerine değerler yüklüyorlardı. Yâ harfine on, kef harfine yirmi, kâf harfine yüz, râ harfine iki yüz, ğayn harfine bin değerini veriyorlardı. Bu konuyla ilgilenenler bunu görür.

568 Fussilet 41/26.

Benzer şekilde Kur'ân'ın indiği dönemde İskenderiye, Mısır, Bizans ve Suriye topraklarında yaşayan Hıristiyanlar da harflerden kendi aralarında bilinen dinî semboller edinmişlerdir. O dönemde Mısır'da resmi dil Yunanca idi. يسوع المسيح ابن الله المخلص/Allah'ın oğlu kurtarıcı Mesih Yesû' cümlesini إكسيس/iksîs şeklinde sembolle ifade etmişlerdir. Şöyle ki: إكسيس kelimesinin elifi Yesû' anlamına gelen إيسوس kelimesinin ilk harfi, kefi ise Mesih anlamına gelen كسرتوس kelimesinin ilk harfi, sini Allah anlamına gelen ثيو kelimesinin tellaffuz esnasında sine dönüşen ilk harfidir. Yâsı ise oğul anlamına gelen أيوث kelimesine delalet eder. İkinci sin ise kurtarıcı anlamına gelen سوتير kelimesine işaret eder. Bu kelimelerin tamamı şöyledir: يسوع المسيح ابن الله المخلص/Allah'ın oğlu kurtarıcı Mesih Yesû'. إكسيس/İksis kelimesinin balık anlamına geldiği konusunda ittifak vardır. Sonra bu balık onların ilahının sembolü olmuştur.

Onların isimlerden harf ile sembol oluşturmaya, harf ile sembolden harflerin bir hayvana delalet ettiği başka bir sembole nasıl geçtiklerine iyi dikkat edilmelidir. İngilizce uzmanı Samuel Münich şöyle demiştir: Roma kabirlerinin çoğunda, tahtaya veya kemiklere yapılmış küçük balık resimleri varır. Her Hıristiyan kendi aralarında birbirlerini tanımaya yardımcı olsun diye bir balık taşırdı.

Bu durum Arap topraklarını çevreleyen toplumların bir özelliği idi. Ayrıca bu gelenek onlarda kök salmıştı. Kur'ân da bütün insanlara, Araplara ve Arap olmayanlara inmiştir. O hâlde mutlaka bütün insanların haz alacağı ve aşina oldukları bir yöntem üzere gelmeliydi. Sûrelerin başlarındaki sembol ifadeler ile Yahudilerin cümmel hesabı ve Hıristiyanların sembolleri arasındaki bağ, bir çocuk ile akıllı bir yetişkinin ilmi veya bir âlimin ilmi ile halkın bilgisi arasındaki bağ kadardır. Buraya kadar anlatılan bilgilerden Yahudi ve Hıristiyanların sembollerinin bulunduğu anlaşıldı. Yahudilerin sembolleri cümmel harfleridir.

İbn Abbâs şöyle demiştir: Ebû Yâsir İbn Ahtab, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanına geldi. O sırada Peygamber Bakara Sûresi'nin baş tarafını; "الم ذَلِكَ الْكِتَابُ لا رَيْبَ فِيهِ/***Elif-lâm-mîm. O kitap (Kur'ân); onda asla şüphe yoktur"*** âyetlerini okuyordu. Sonra kardeşi Huyey İbn Ahtab ile Ka'b İbn l-Eşref geldi. Sonra ona الم/elif-lâm-mîm harflerini sordular ve "Kendisinden başka ilah olmayan Allah hakkı için

söyle: Bunların semadan geldiği doğru mu?" dediler. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de "Evet, aynen böyle indi" cevabını verdi. Huyey "Eğer doğru söylüyorsan elbette ben bu ümmetin ömrünün ne kadar olduğunu biliyorum" dedi. Sonra da şöyle dediler: "Bu harflerin cümmel hesabına göre ümmetinin ömrü 71 sene olan bir adamın dinine nasıl gireriz?" Bunun üzerine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* güldü. Huyey "Yoksa bundan başkası da mı var" diye sordu. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* "Evet. المص/elif-lâm-mîm-sâd" şeklinde cevap verdi. Huyey "Bu, birincisinden daha çok. Bu 161 yıl. Peki, daha var mı?" diye sordu. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* "Evet. الر/ elif-lâm-râ" şeklinde cevap verdi. Huyey "Bu, birincisinden ve ikincisinden daha fazla. Eğer doğru söylüyorsan ümmetinin 231 yıl ömrü olduğuna şahitlik ederiz. Peki, daha var mı?" diye sordu. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* "Evet. المر/elif-lâm-mîm-râ" şeklinde cevap verdi. Huyey "Biz kendimizin sana iman etmeyenlerden olduğumuza şahitlik ederiz. Senin hangi sözünü esas alacağımızı bilemiyoruz" dedi. Ebû Yâsir de şöyle dedi: "Ben bizim peygamberlerimizin bu ümmetin hüküm sürmesini haber verdiğine ama bunun ne kadar süreceğini açıklamadıklarına şahitlik ederim. Eğer Muhammed söylediklerinde doğru ise bana göre onun için bütün bunların toplamı alınır." Sonra Yahudiler şöyle diyerek kalktılar: "Senin durumun bize tamamen karışık geldi. Azı mı esas alacağız yoksa çoğumu, bilemiyoruz."[569]

Bu anlatılanlardan zeki kimse cümmel hesabının Yahudilerce bilindiği sonucuna ulaşır. Bu hesap da harflerle meydana getirilen semollerdendir. İnsanların bunları anlama konusunda her görüşe başvurması ve bu konuda fikir yürütmesi için bu harflerin mutlaka Kur'ân olarak inmesi gerekiyordu.

Bu harflerin neyi sembolize ettikleri konusunda okuduklarımı üç başlıkta özetlemek istiyorum:

a. Bu harfler Allah'ın isimlerini sembolize eder. Nitekim bu görüş İbn Abbâs'tan nakledilmiştir. O, bu konuda şöyle demiştir: "Elif Allah'ın

569 Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 207; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 93. Suyûtî bu haberin zayıf olduğunu belirtmiştir. Bk. Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, I, 23. Bu rivayetin senedinde yalan ile suçlanan Kelbî vardır.

nimetleri, lâm O'nun lütfu, mîm ise O'nun hükümdarlığı anlamına gelir." Yine ondan nakledildiğine göre, الر حم ن/elif-lâm-râ, hâ-mîm, nûn harflerinin toplamı Rahmân demektir. Yine ondan nakledildiğine göre الم/elif-lâm-mîm, "Ben Allah'ım, en iyi bilenim! (أنا الله أعلم/ene Allahu a'lemu)" anlamına gelir.

Sûre başlarında yer alan diğer hurufu mukattaanın durumu da böyledir.

İbn Abbâs'tan nakledilen bir başka rivayete göre ise elif, Allah, lâm Cibril, mîm de Muhammed'i sembolize eder ve şu anlama gelir: "Kur'ân Cebrâîl'in diliyle Muhammed'e indirilmiştir."

Kanaatime göre İbn Abbâs bununla harflerin çoğunlukla Allah'ı hatırlattığını kastetmiştir. Allah'ı hatırlamak da en büyük ameldir. Bu yorumların dayandığı nokta şudur: Bu harfler, daha önce yaşamış toplumlardan İskenderiye ve Roma Hıristiyanlarında görüldüğü gibi harflerle sembolize edilmiş isimlerdir. Ancak bu sembolize diğerlerine göre daha üstün ve değerlidir.

b. Bu harfler mucizedir. Hurufu mukatta Hz. Peygamber'in peygamberlik iddiasında doğru olduğunu gösteren en büyük delillerden ve en önemli mucizelerdendir. Gönüller bu yoruma razı olmuştur. Dikkatle bakılırsa hece harflerini ancak okuma-yazma bilenler telaffuz edebilirler. Ümmî Peygamber de bunları telaffuz etmiştir.

Sûre başlarında alfabenin 14 harfi bulunmaktadır. Alfabenin tamamı ise, lâmelifi tek başına bir harf saymazsan 28 harftir. 14 bunun yarısıdır. Bu harfler 29 sûrenin başında gelmiştir. Bu da lâmelifle birlikte alfabenin sayısı kadardır.

On mehmûs harfin[570] yarısı hurufu mukatta içinde yer alır. Mehmûs harfler ise فَحَثَّه شَخْصٌ سكت şeklinde formülize edilmiştir. Bunlardan ح, ه, ص, س ve ك/kâf, sin, sad, he ve ha hurufu mukatta içinde yer alır.

570 Bu harfler telaffuz edildiği zaman, mahrece itimadın zayıf olması sebebiyle sesin gizli ve zayıf kalmasından dolayı mehmus sıfatını almıştır. Bk. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s. 218.

Harfler ya mehmûstur -biraz önce bunlardan bahsedilmiştir- ya da mechûrdur. Mechûr olanların sayısı 18'dir.[571] Bunların da yarısı; dokuzu sûre başlarında zikredilmiştir. Bunlar da şu şekilde sembolize edilmiştir: لن يقطع أمره

Hurufu şedîde sekiz adettir:[572] أجدت طبقك. Bunlardan dördü sûre başlarında kullanılmıştır: أقطك.

Hurufu rihve yirmi adettir.[573] Geri kalan harfler bunlardır. Bunların da onu sûre başlarında kullanılmıştır: خمس على نصره.

İtbâk harfleri dörttür.[574] Bunlar ص, ض, ط ve ظ/tı, zı, sad ve dad harfleridir. Bunların da yarısı sûre başlarında bulunur. Onlar da ص ve ط/tı ve sad harfleridir.

Diğer harflere ise münfetiha denir.[575] Bunlar da 24 adettir. Sûre başlarında bunların yarısı olan 12 harf mevcuttur.

Sûre başlarındaki harflerin, lâmelif sayılmadığı zaman nasıl da hece harflerinin yarısından meydana geldiği düşünülmelidir. Allah Teâlâ bu harfleri 29 sûrenin başına koymuştur. Bu da lâmelif dâhil edilince elifbanın harf sayısıdır. Mehmûse, mechûra, şedîde, rihve, mutbaka ve münfetiha harflerin nasıl da yarısını kullanmıştır![576]

571 Bu harflere cehr harfleri denilmesinin sebebi, mahrecin tıkanması ve sıkışması neticesinde bu harflere mahsus seslerin kuvvetli çıkması, nefesin ise akmamasıdır. Bk. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri,* s. 219.

572 Bu harflerin telaffuzu esnasında, mahrecin sıkışması neticesi ses kuvvetli çıkmaktadır. Bu sebeple de mezkur harflere şiddet harfleri denilmiştir. Bk. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri,* s. 219.

573 Sakin veya harekeli olduğu zaman sesin rahatça aktığı harflere rihvet harfleri denilir. Temel, *Kıraat ve Tecvid Istılahları,* s. 114-115.

574 Dil kökünün ve ortasının yukarı damağa yükselmesiyle birlikte, damağın dil ortası üzerine intibak etmesine itbâk denilir. Bu şekilde telaffuz edilen harflere de itbak harfleri adı verilir. Temel, *Kıraat ve Tecvid Istılahları,* s. 81.

575 İnfitah, harf söylendiği zaman dilin üst damağa kapanmasıdır. Kendisinde infitah sıfatı bulunan harfler telaffuz edilirken, dil ile yukarı damak arasının ayrılmasına denilir. Bu şekilde telaffuz edilen harflere de münfetiha harfler denilir. Bk. Temel, *Kıraat ve Tecvid Istılahları,* s. 75.

576 Zerkeşî, *el-Burhân,* I, 255.

Burada âlimlerin zikrettiği çok sayıdaki görüş içinden az bir kısmını verdim. Usanma meydana getirir endişesi ile konuyu daha fazla uzatmak istemiyorum. Bu ikinci başlık altında zikrettiklerin, harflerin nasıl bu özellikleri taşıdığının bilinmesi konusunda yeterlidir. Harflerin nasıl bu sistem üzere yerleştirildiğinin bilinmesi bakımından kâfidir.

Ben kesin olarak biliyorum ki, ilim tahsil eden birinden, bu harflerle bu şekilde yarısını kullanarak bir şey oluşturması istense asla bunu başaramaz. Çünkü o, mutbaka harflerin yarısını kullansa, şedîde harflerin yarısını kullanmaya nasıl riayet edecek? Mechûre harflerin aynı sayı içinde yarısım nasıl kullanacak?

Bütün bunlar davet sahibinin doğruluğuna delil teşkil eder. Bu başlıkta anlatılanların yararı, bir önceki başlıkta anlatılanların yararından daha fazladır. Şöyle ki: Birincisi insana Allah'ın isimlerini hatırlatır. İkincisinde ise akılların aciz bırakılması ve hayrete düşürülmesi söz konusudur.

Denilir ki, nasıl olur da harflerin yarısı, mehmuse ve şedide vb. harf türlerinin yarısı kullanılır.

Harflerin bu türlerini peygamberlik yıllarında dünyada hiç kimse öğrenmemiştir. Sonradan bu araştırmalar çıkınca hurufu mukatta onların yarısına denk gelmiştir.

Bu da akıllara ilim tahsil edenlerden hiç kimsenin bunu yapamayacağını gösteren acayip bir örnek sunar. O hâlde Kur'ân, vahiydir. Gücünden dolayı bu yorum, kendisinden sonrakine tercih edilir.

c. Kur'ân ve bilinen düzen. Allah Teâlâ bütün âlemi bir sistem içinde sapasağlam yaratmıştır. Evrenin her bir parçası birbiri ile uyumludur. Semâvî kitaplar da bu sisteme uygun, Allah'ın yarattığı mükemmelliklere mutabık, O'nun yöntemine göre şekillenmiş hâlde inerse bu durum onların Allah katından olduğunu gösterir.

Semâvî kitap Allah'ın yöntemine ve fiiline aykırı, sünnetinden sapmış bir hâlde gelmiş olsaydı, bu durumda o kitap yapmacık, sonradan kotarılmış, nakledilen bir yalandan ibaret olurdu.

وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا.

"Eğer bu Kitap Allah'ın dışında bir kaynaktan geliyor olsaydı onda çok sayıda tutarsızlık bulurlardı."[577]

Görülen âlemde 28 sayısı vardır. Bunu şu şekilde açıklamak mümkündür:

- İki elin eklemleri. Her elde on dört eklem vardır.
- İnsanın belinde bulunan omurganın omurlarından 14 adet belin alt tarafında, 14 adet de belin üst tarafında bulunur.
- Sığır, deve, merkep, aslan ve doğurarak üreyen yapısı tam diğer hayvanların bellerindeki omurgalardaki omurlardan 14 adedi sırtın gerisinde, 14 adedi de gövdenin arkasındadır.
- Kuşların uçarken kullandıkları kanatlardaki tüylerin sayısı. Her bir kanatta 14 tüy vardır.
- Sığır ve aslan gibi uzun kuyruklu hayvanların kuyruklarındaki omurlar (sakrum).
- Balık, yılan ve bazı haşereler gibi uzun yapılı hayvanların omurgası.
- En mükemmel dil olan Arap dilindeki harflerin sayısı. Arap dilinde 28 harf vardır. Bu harflerden 14 adedine harf-i tarif idğam olur. Bunlar; ت ث د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ل ن/te, se, dal, zel, rı, ze, sin, şın, sad, dad, tı, zı, lâm, nun harfleridir. Bu harflerden 14 adedine har-i tarif idğam edilmez. Bunlar; أ ب ج ح خ ع غ ف ق ك م ه و ي/elif, be, cim, ha, hı, ayn, gayn, fe, kâf, kef, mim, he, vav harfleridir.
- Kalemle yazılan harfler iki türlüdür. Bulardan 14 adedi nokta ile bilinir. Bunlar, ب ت ث ج خ ذ ز ش ض ظ غ ف ق ن/be, te, se, cim, hı, zel, ze, şin, dad, zı, gayn, fe, kâf, nun harfleridir. Bunlardan 14 adedi ise noktasız bilinir. Bunlar da أ ح د ر س ص ط ع ك و ه ل م لا/elif, ha, dal, rı, sin, sad, tı, ayn, kef, vav, he, lam, mim, lâmelif harfleridir. Elif

577 en-Nisâ 4/82.

harfi illet harfidir. Burada sayılan ilk harf hemzedir. Bunlar toplam 14 harftir. Geriye bir ي harfi kalmıştır. O da kelimenin ortasında noktalanır, sonunda noktalanmaz.[578] Böylece noktalı harflerin sayısı 14, noktasız harflerin sayısı da 14 olur. 29. harf ise hem noktalı hem de noktasızdır. Böylece paylaşım adil olmuştur. Bu adaletteki tüm üstünlük, Arap hece harflerini koyan hikmet sahibi varlığa aittir. Çünkü O, sonsuz hikmet sahibidir. Hikmet sahibi biri de beşer gücü ölçüsünde Allah'a benzer. Arap alfabesini ikiye ayrılan yirmi sekiz harften meydana getirmiştir. Bunlardan her bir bölümü, elin eklemleri ve bazı hayvanların çeşitli organlarında olduğu gibi 14 adettir.

- Aym yörüngesi 28 adettir. Kuzey burcunda 14, güney burcunda 14 yörüngesi vardır.

Bu da göstermektedir ki, adeti 28 olan varlıkların her biri ikiye ayrılır ve her bir bölümü 14 adetten oluşur. İşte bu şekilde Kur'ân'da da Arap harfleri ikiye bölünmüş olarak gelmiştir. Bunlardan bir bölümü olan 14 adet sûre başlarında zikredilmiş, 14 adet olan diğer bölümü ise sûre başlarında zikredilmemiştir. Âdeta Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Ey kullarım! Ayın yörüngesi 28'dir. Bu da iki kısımdan oluşur. Elin eklemleri yirmi 28'dir. Bu da iki kısımdan oluşur. Diğerleri de böyledir. Lam-ı tarife idğam edilen harflerin sayısı ile noktalı olarak bilinen harflerin sayısı 14'tür, bunların zıtları da 14'tür. Öyleyse bilinsin ki, bu Kur'ân benim katımdan indirilmiştir. Çünkü onun harflerini; yörüngeleri, insan cismini, hayvan bedenini, hece harflerini belirlerken tercih ettiğim şekil üzere sisteme koydum. Muhammed veya ondan başka bir insanın böyle bir nizamı koymak ne haddine? Bu sayıları benim koyduğum sisteme, belirlediğim kanuna ve tuttuğum yola uygun biçimde dizmek insanlar için hiç mümkün mü? Kur'ân benim katımdan inmiştir. Bu harfleri, bu anlamları çıkarasınız, benim gökleri, yeryüzünü ve onların arasındakileri boş yere yaratmadığımı bilesiniz diye sûre başlarına koydum. Hatta benim evrende ve vahiyde belirlediğim nizamı birbirine

578 Burada anlatılan imla kuralları ile ilgilidir. Mısır'daki imla âlimleri ya harfini kelimenin sonunda noktalamazlar. Şam âlimleri ise bu harfin elif-i maksûra ile karışmaması için kelime sonunda noktalarlar. Allâme Zürkânî'nin Tantâvî Cevherî'den naklettiği bu açıklamalarda açıkça bir zorlama vardır. Doğrusunu en iyi Allah bilir.

> uygun yaptım. Bu kitap zamanın sonuna kadar var olacaktır. Onun dili de en son nesle kadar varlığını sürdürecektir. Diller değişir. Yeryüzünde dinin koruduğu diller hariç bütün diller değişime uğrar. Acaba Arapça dışında bir dili herhangi bir din korumuş mudur?"[579]

Hiç kuşkusuz sûre başlarındaki harflere ilişkin yukarıda verilen ikinci görüş, bu iddiayı çürütme konusunda birincisinden daha etkilidir. Çünkü bu, onların "Sûre başlarında bulunan harflerin bir anlamı yoktur" şeklinde dile getirdikleri iddiayı reddetmekte ve bunların anlamlarının biraz önce açıklandığı gibi anlaşıldığını beyan etmektedir. Bazı insanların bu anlamları anlayamaması bunun Kur'ân için bir eksiklik olduğu anlamına gelmez. Aksine bu, bazı bireylerin kendi kabiliyet ve hazır bulunmuşluk düzeylerindeki eksikliği gösterir. Allah'ın Kitabı, halka hitap ettiği gibi seçkin insanlara da hitap eder. O hâlde Kur'ân'da avamı değil de sadece havassın anlayacağı lafızların bulunmasında hayret edilecek bir durum söz konusu değildir.

Bu iki görüşe göre Kur'ân'ın bu lafızları kapsaması açıklığa kavuşur. Kur'ân'ın bu lafızları boş söz olsun diye veya korku veren derin bir görüntü çizmek için zikrettiği anlaşılmaz. Aynı şekilde bunların Mushafların bir sembolü olduğu, zamanın ilerlemesiyle Kur'ân'a katıldığı gibi hezeyanlara da ulaşılamaz. Doğrusu şu ki, sûre başlarında bu harflerin bulunması, Kur'ân'ın Allah katından geldiğine bir zarar vermez. İster bunlar açık bir anlam ifade etsin, isterse bir mana ifade etmesin bu durum değişmez. Nitekim bu harflere yer verilmesi konusunda Allah'ın mükemmel hikmetine daha önce yer vermiştik. Allah mutlak hikmet ve ilim sahibidir.

Altıncı İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle demişlerdir: "Kur'ân'ın Mekkî bölümü Medenî bölümün aksine delillerden yoksundur. Hâlbuki Medenî bölüm delillerle doludur. Bu da Kur'ân'ın Muhammed'in içinde bulunduğu çevreden etkilendiğinin yeni bir delilidir."

Cevap: Bu iddia şu şekilde çürütülür:

1. Daha önce açıkladığımız şekilde Kur'ân eğer Hz. Muhammed'in içinde yaşadığı çevreden etkilenmesinin bir ürünü olsaydı, o çevre bu eleştiriyi dile getirmeye herkesten daha layık olurdu ve Kur'ân'daki bu çelişkiyi herkesten daha iyi bilirlerdi. Böylece ona üstün gelirler, onun çağrısını boğmak için bu geniş kapıdan hücuma geçerlerdi. Özellikle Hz. Peygamber'in Mekke

579 Tantâvî'den yapılan alıntı burada sona erdi.

ve Medine'deki amansız düşmanları düşünülünce bu konu daha iyi anlaşılır. Kaldı ki onların düşmanlıklarının bir çaresi de yoktu.

2. Eğer bu iddia doğru olsaydı Hz. Muhammed'in peygamberliği geçersiz olur, peygamberlik onlara ait olurdu. Çünkü onlar bunu ortaya çıkarır ve Muhammed'in bu konuda üstadı olurlardı. Bu çürütme daha önce ele alınan itirazları reddetmek için de geçerlidir. Bu itirazların tamamı bunları dile getirenlerin fıtratlarının bozukluğunu, gerçeğe ve tarihe karşı ne derece aykırı davrandıklarını ve insanların akıllarını hafife aldıklarını gösterir.

3. Bu iddiada onların söyledikleri yalan son derece açıktır. Çünkü Mekkî bölüm İslâm akidesine; ilahiyat, nübüvvat ve semiyyât konularına yönelik en güçlü ve en büyük delilleri içerir. Sözgelimi Mekkî Mü'minûn Sûresi'ndeki âyetler okunmalıdır. Bunlar tevhidin temellerini atıyor ve şirk yapısını yerle bir ediyor. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ إِذًا لَذَهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ.

"Allah asla evlat edinmedi. O'nun yanı sıra hiçbir tanrı da yoktur. Öyle olsaydı her tanrı kendi yarattıklarını yanına alır ve onlardan biri diğerine üstün gelmeye çalışırdı. Allah o müşriklerin isnad ve nitelendirmelerinden münezzehtir."[580]

Mekkî Enbiyâ Sûresi'nde de şöyle buyurmuştur:

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ * لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ * أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ هَذَا ذِكْرُ مَنْ مَعِيَ وَذِكْرُ مَنْ قَبْلِي بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ.

"Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti. Demek ki Arş'ın Rabbi olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir. Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir. Yoksa O'ndan başka birtakım tanrılar mı edindiler? De ki: Haydi delillerinizi getirin! İşte

580 el-Mü'minûn 23/91.

benimle beraber olanların Kitab'ı ve benden öncekilerin Kitab'ı. Hayır, onların çoğu hakkı bilmezler; bu yüzden de yüz çevirirler."[581]

Mekkî bir sûre olan ve Hz. Peygamber'in peygamberliğine delil getiren şu âyetlere kulak verilmelidir:

وَمَا كُنْتَ تَتْلُو مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ إِذًا لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ * بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الظَّالِمُونَ * وَقَالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَاتٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ * أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَى عَلَيْهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرَى لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ.

"Ey Rasûlüm! Sen vahyimizden önce kitap okuyan veya yazı yazan bir insan değildin; eğer böyle olsaydı, bâtıl iddia peşinde olanlar şüphe edebilirlerdi. (Şüpheye en ufak yer yok) O, kendilerine ilim nasip edilenlerin kalplerini aydınlatan parlak âyetlerdir. Evet, bizim âyetlerimizi zalimlerden başkası inkâr etmez. Onlar diyorlar ki: 'Ona Rabbinden âyetler (mûcizeler) indirilseydi ya!' De ki: 'Âyetler sadece Allah'ın nezdindedir. Ben ancak gerçek durumu bildiren, uyaran bir elçiyim.' Hem kendilerine okunan bu kitabı indirmemiz onlara kâfi gelmiyor mu? Elbette bunda iman edecek kimseler için bir rahmet ve yeterli bir ders vardır."[582]

Allah Teâlâ'nm ölümden sonra insanları yeniden dirilteceğine gücünün yeteceğini açıklamak için sunulan şu delil iyice düşünülmelidir:

وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ * وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ * رِزْقًا لِلْعِبَادِ وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا كَذَلِكَ الْخُرُوجُ.

"Gökten bereketli bir su indirdik, onunla bahçeler ve biçilecek daneler bitirdik. Kullara rızık olması için birbirine girmiş, küme küme tomurcukları olan uzun boylu hurma ağaçları yetiştirdik. Ve o su ile ölü toprağa can verdik. İşte hayata yeniden çıkış da böyledir.[583]

Aynı sûredeki şu âyet de düşünülmelidir:

581 el-Enbiyâ 21/22-24.
582 el-Ankebût 29/48-51.
583 Kâf 50/9-11.

أَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ.

"Biz ilkin yoktan yaratmadan bir acizlik, becerisizlik mi gösterdik ki bu tekrar yaratmada acze düşelim? Hayır! Öyle değil, onlar da böyle olmadığını bilirler. Ama yine de onlar bu yeniden yaratılıştan (dirilmeden) şüphe içindedirler."[584]

Mekkî Mü'minûn Sûresi'nde yeniden diriliş ve amellerin karşılığının verileceğine aklî delil ikame eden şu âyet göz önünde bulundurulmalıdır:

أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ.

"Sizi sadece boş yere yarattığımızı ve sizin hakikaten huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[585]

Secde Sûresi'ndeki şu âyetlere dikkatle bakılmalıdır:

أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ * أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوَى نُزُلًا بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ * وَأَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْوَاهُمُ النَّارُ كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ.

"Öyle ya, mü'min olan, hiç fâsık gibi olur mu? Bunlar asla bir olmazlar. İman edip güzel ve makbul işler işleyenlere, yaptıklarına karşılık konukluk olarak Me'va cennetleri vardır. Yoldan çıkmış fasıkların ise barınakları cehennemdir. Her ne zaman oradan çıkmak isteseler yine oraya itilirler. Onlara 'Cehennem azabını yalan sayıyordunuz. Tadın da görün bakalım!' denir."[586]

Mekkî olan Câsiye Sûresi'ndeki şu âyetler de iyi düşünülmelidir:

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ * وَخَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَلِتُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ.

584 Kâf 50/15.
585 el-Mü'minûn 23/115.
586 es-Secde 32/18-20.

"Yoksa kötülük işleyenler ölümlerinde ve sağlıklarında kendilerini, inanıp iyi ameller işleyen kimseler ile bir mi tutacağımızı sandılar? Ne kötü hüküm veriyorlar! Allah, gökleri ve yeri yerli yerince yaratmıştır. Böylece herkes kazancına göre karşılık görür. Onlara haksızlık edilmez."[587]

Kur'ân'ın müşriklerin kendi bâtıl inançları için ilahî iradeyi delil olarak getirme çabaları tartışılmış ve kesin delille çürütülmüştür. Bu konuda Allah Teâlâ Mekkî En'âm Sûresi'nde şöyle buyurmuştur:

سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتَّى ذَاقُوا بَأْسَنَا قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ * قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ.

"Putperestler diyecekler ki: 'Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık.' Onlardan öncekiler de aynı şekilde (peygamberleri) yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar. De ki: Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi var mı? Siz zandan başka bir şeye uymuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz. De ki: Kesin delil, ancak Allah'ındır. Allah dileseydi elbette hepinizi doğru yola iletirdi."[588]

Kesin ve açık delillerin sayısını çoğaltmak mümkündür. Mekkî sûrelerin hepsinde bu tür deliller vardır. Ancak bu iddiayı dile getirenler görmemeyi, hidayete tercih etmişlerdir. Bundan dolayı bu kitapla iftirayı yan yana getirmeyi bir zevk hâline getirmişlerdir. Allah Teâlâ'dan fitnenin kötülüğüne karşı bize yetmesini ve bizi hak üzere sabit kılmasını dileriz. Çünkü yaratılmışların kalbi onun elindedir. Bütün her şey O'ndan gelir ve O'na döner.

مَنْ يَشَإِ اللَّهُ يُضْلِلْهُ وَمَنْ يَشَأْ يَجْعَلْهُ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ.

"Allah kimi dilerse onu şaşırtır, dilediği kimseyi de doğru yola iletir."[589]

587 el-Câsiye 45/21-22.
588 el-En'âm 6/148-149.
589 el-En'âm 6/39.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'IN TOPLANMASI, TARİHİ VE BU KONUDAKİ İDDİALARA CEVAPLAR

Kur'ân'ın toplanması (جَمْعُ الْقُرْآنِ) ifadesi ile bazen onun hafızalarda ezberlenmesi kastedilir. Bazen de tamamının; harflerinin, kelimelerinin, âyetlerinin ve sûrelerinin yazılması kastedilir. Buna da sahifelerde ve satırlarda toplama adı verilir. İlkine ise kalplerde ve hafızalarda toplama denir.

İslâm'ın ilk yıllarında yazılmak anlamında Kur'ân'ın toplanması üç kez gerçekleşmiştir:

a. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde.

b. Hz. Ebû Bekir'in hilafeti döneminde.

c. Hz. Osman döneminde.

Sadece bu son yazılışında Kur'ân mushaflar hâlinde çoğaltılmış ve değişik bölgelere gönderilmiştir.

Bu konu etrafında saçma iddialar gündeme getirilmiştir. Bizim bu iddiaların iç yüzünü ortaya çıkarmaktan ve bunları eriyip çözülünceye ya da buharlaşıp yok oluncaya kadar sahih bilimsel gerçeklerin ateşine sunmaktan başka çaremiz yoktur.

فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ.

"Köpük atılıp gider. İnsanlara fayda veren şeye gelince, o yeryüzünde kalır."[590]

590 er-Ra'd 13/17.

I. EZBERLEME ANLAMINDA KUR'ÂN'IN TOPLANMASI

Kur'ân, Hz. Peygamber'e inmiştir. Onun daha işin başında bütün gayreti gelen vahyi ezberlemeye, sonra insanlar ezberlesin diye tane tane onlara okumaya yönelmiştir. Bu, Allah'ın kendisini ümmî bir topluma ümmî bir peygamber olarak göndermesinin kaçınılmaz sonucu idi.

هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ.

"O, ümmîler arasından, kendilerinden olan bir elçi gönderdi. Bu elçi onlara Allah'ın âyetlerini okur, onları inançlarına ve davranışlarına bulaşmış kirlerden arındırır, onlara Kitab'ı ve hikmeti öğretir. Hâlbuki daha önce belli ve kesin bir sapıklık içinde idiler."[591]

Kendisini ilgilendiren konularda hafızasına güvenmesi, bunları zihninde canlandırması ve bir arada tutması ümmî birinin özellikleri arasında yer alır. Özellikle de ezberleme ve akılda tutma kabiliyeti verilenler zihinde tutma ve canlandırmayı kolay yaparlar. Kur'ân'ın indiği dönemde Arap toplumu da bu durumda idi. Bu toplum hızlıca ezberleme, zihnin hemen intikal etmesi gibi hâlis Arap olmanın özelliklerini taşıyordu. Bundan dolayı onların kalpleri kitapları olmuş; akılları, nesep bilgilerinin arşivi ve kendi aralarındaki savaşların kayıt defteri hâline gelmiş, hafızaları şiirleri ile övünç duydukları olayları ezberde tutmuştur. Derken Kur'ân nüzûlü ve beyan gücü ile onları hayrete düşürmüş, etki kuvveti ile hislerini kendisine tutkun hâle getirmiş, lafız ve manasında onların en güzel özelliklerini tesiri altına almıştır. Onun hayatın ruhu olduğunu anlayınca kendi hayatlarını onunla değiştirmişlerdir.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Kur'ân'ı ezberlemek ve hafızasında tutmak için aşırı gayret sarfetmiştir. Öyle ki, en zor anlarda bile onu okumak için dilini hareket ettiriyordu. Hz. Peygamber, vahiy alırken ve Cebrâîl kendisine vahiy getirirken birtakım güçlüklerle karşılaşıyordu. Bir kelime unuturum ya da bir harfi kaçırırım endişesi ile bir an evvel Kur'ân'ı ezberlemek için dilini kıpırdatıyordu. Peygamber'in bu durumu, Allah Teâlâ'nın kendisine Kur'ân'ı hafızasında toplamayı, lafızlarını okumayı ve manasını

591 el-Cum'a 62/2.

anlamayı kolaylaştırmayı vaat ederek onu yatıştırıncaya kadar devam etmiştir. Nitekim Allah Teâlâ Kıyâmet Sûresi'nde şöyle buyurmuştur:

لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ * إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ * فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ * ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ.

"Sana vahyedileni unutmamak için tekrarlarken hemen anında bellemek için dilini kımıldatma. Çünkü vahyi senin kalbinde toplamak ve onu okutmak bize ait bir iştir. O hâlde biz Kur'ân'ı okuduğumuzda, sen de onun okunuşunu izle. Ayrıca onu açıklamak da bize ait bir iştir."[592]

Tâhâ Sûresi'nde de şöyle buyurmuştur:

وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَى إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا.

"Sana O'nun vahyi tamamlanmazdan önce Kur'ân'ı (okumakta) acele etme ve 'Rabbim, benim ilmimi artır' de."[593]

Bu şekilde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Kur'ân'ı ezberleyen ilk kişi ve asr-ı saadette hafızların efendisi olmuştur. Müslümanların kendilerini ilgilendiren Kur'ân ve Kur'ân ilimleri konusunda müracaat ettikleri merci hâline gelmiştir. Hz. Peygamber Kur'ân'ı Allah'ın kendisine emrettiği gibi tane tane okurdu. Gecelerini Kur'ân ibadeti ile geçirir, namazını tilaveti ile güzelleştirirdi.

Cebrâîl her yıl onunla Kur'ân'ı karşılaştırırdı. Son sene ise bunu iki defa yapıştır. Hz. Âişe ve Hz. Fâtıma şöyle demişlerdir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle dediğini işittik: ***"Cebrâîl, her yıl benimle Kur'ân'ı bir kez okurdu. Bu yıl ise iki defa okudu. Bana öyle geliyor ki, artık ölümüm yaklaştı."***[594]

Kur'ân-ı Kerîm sahâbenin önem verdiği konular içinde birinci sırayı alırdı. Ashab-ı kirâm onu ezberlemek, öğrenmek ve anlamak için birbirleri ile yarışırdı. Kendi aralarında birbirlerini ezbere bildikleri Kur'ân miktarına göre üstün tutarlardı. Kimi zaman da sahâbeden bir hanım efendinin eşinden alacağı mehrin, onun kendisine Kur'ân'ın bir sûresini öğretmesi olması onu çok sevindirirdi.

592 el-Kıyâme 75/16-19.
593 Tâhâ 20/114.
594 Buhârî, Menâkıb 25, Fezâilu'l-Kur'ân 7, İsti'zân 43.

Sahâbe Kur'ân ile geceyi ihya etmeyi, seher vakitlerinde Kur'ân okumayı ve insanlar uyurken namaz kılmayı yeğledikleri için geceyi dinlenerek geçirmeyi ve uykuyu terk ederlerdi. Gece yarısından sonra sahâbenin evlerinin yakınından geçen bir kimse arı uğultusu gibi Kur'ân sesi duyardı. Hz. Peygamber Kur'ân'a önem verme ruhunu onlarda canlandırmıştı. Kendisine Rabbinden inen âyetleri onlara tebliğ ederdi. Evi uzakta olanlara kendilerine Kur'ân okuyacak ve öğretecek birilerini gönderirdi. Nitekim Mus'ab İbn Umeyr ile Abdullah İbn Ümmi Mektûm'u hicretten önce halkına İslâm'ı öğretsinler ve Kur'ân okutsunlar diye Medine'ye göndermişti. Benzer şekilde Muâz İbn Cebel'i hicretten sonra Kur'ân okutup ezberletmesi için Mekke'ye göndermişti.

Ubâde İbn es-Sâmit şöyle demiştir: "Biri hicret edince Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Kur'ân öğrenmesi için onu bizden birine gönderirdi."[595]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in mescidinde Kur'ân tilavetinden kaynaklanan yüksek ses duyulurdu. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* birbirlerini yanıltmamaları için ashabına seslerini kısmalarını emretmiştir.[596]

Bu nedenle Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde hafızların sayısı çok artmıştı. Bu hafızların bir kısmını şu şekilde sıralamak mümkündür: Dört halife, Talha, Sa'd, İbn Mes'ûd, Huzeyfe, Ebû Huzeyfe'nin azatlı kölesi Sâlim, Ebû Hureyre, İbn Ömer, İbn Abbâs, Amr İbn el-Âs, İbn Amr İbn el-Âs, Muâviye, İbnu'z-Zübeyr, Abdullah İbn es-Sâib, Âişe, Hafsa ve Ümmü Seleme... Bu sahâbîlerin hepsi muhacirdir.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde Ensâr'dan ise şu sahâbîler Kur'ân'ı ezberlemişlerdi: Übeyy İbn Ka'b, Muâz İbn Cebel, Zeyd İbn Sâbit, Ebu'd-Derdâ, Mecma' İbn Hârise, Enes İbn Mâlik, Enes'in amcalarından biri olan Ebû Zeyd.

Denildiğine göre bu sahâbîlerden bir kısmı Kur'ân ezberini Hz. Peygamber'in vefatından sonra tamamlamıştır. Durum ne olursa olsu, sahâbeden Kur'ân ezberleyenlerin sayısı çok fazladır. Hatta Bi'ru Maûne faciası ile Yemâme savaşında şehit düşen hafızların sayısı yüz kırktır. Kurtubî şöyle demiştir: "Yemâme savaşında yetmiş kurrâ katledildi.

595 Ebû Dâvûd, Büyû' 37; Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s. 206-207.
596 Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s. 168.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde Bi'ru Maûne faciasında da aynı sayıda kurrâ sahâbî öldürülmüştü."

Büyük âlim İbnu'l-Cezerî şöyle demiştir:

> Kur'ân'ı rivayet konusunda Mushaflarda ve kitaplarda yazanlara değil, hafızalarda ve ezberlerde korunanlara itimat edilir. Bu, Allah Teâlâ'nın bu ümmete nasip ettiği en değerli özelliktir. Müslim'in naklettiği sahih bir hadise göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur:
>
> ***'Rabbim bana 'Kureyş'in içerisinde harekete geç ve onları uyar' diye emretti. Ben de 'Ya Rab! Böyle yaparsam kafamı parçalarlar ve un ufak ederler' dedim. Bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurdu: Ben seni sınayacağım ve seninle başkalarını da imtihan edeceğim. Sana suyun silemeyeceği bir kitap indireceğim. Sen o kitabı uykudayken ve uyanıkken okuyacaksın. Sen bir ordu gönder, ben de onun benzeri bir ordu göndereceğim. Sen, sana itaat edenlerle birlikte isyan edenlere karşı savaş. Bu uğurda harca ki, sana da harcansın!'***[597]
>
> Allah Teâlâ Kur'ân'ın su ile yıkanan bir sahifede korunmaya ihtiyacının olmadığını bildirmiştir. Doğrusu Kur'ân her halükârda okunur. Nitekim bir hadiste Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ümmetinin özelliği şöyle anlatılmıştır: ***'Onların incilleri hafızalarıdır.'***[598]
>
> Ehl-i kitapta ise durum farklıdır. Onlar kendilerine verilen vahyi sadece kitaplarda korumaya çalışmışlardır. Kendi kitaplarını da ezbere değil de yüzüne baka baka okuyabilirler."[599]

---

597 Bk. Müslim, Cennet 63; Ahmed İbn Hanbel, IV, 162; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 36.

598 İncilleri ifadesi Kur'ân'ları anlamına gelir. Muhammed ümmetinin bu özelliği birçok rivayette bildirilmiştir. Mesela; Ebû Nuaym, İbn Mes'ûd'dan merfû olarak bunu rivayet etmiştir. Ayrıca Vehb İbn Münebbih, Ka'bu'l-Ahbâr ve daha başka ravilerden de rivayet etmiştir. Bk. Ebû Nuaym, *Delâilu'l-nübüvve*, I, 83; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, III, 132.

599 İbnu'l-Cezerî'nin sözleri burada sona erdi.

Bu konuda İmam Buhârî'nin Enes İbn Mâlik'ten naklettiği şu rivayet sana sorunlu gelmesin: "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* vefat ettiği zaman Kur'ân'ı dört kişiden başkası ezberlememişti. Onlar Ebu'd-Derdâ, Muâz İbn Cebel, Zeyd İbn Sâbit ve Ebû Zeyd'dir. Bizler, Kur'ân'ı onlardan miras aldık."[600]

Ebû Zeyd'in ismi, Ebû Dâvûd'un Buhârî'nin şartına uygun bir senedle naklettiği rivayete göre Kays İbn es-Seken'dir.[601]

Bu hadisin senin için sorun olmaması gerektiğini söylemiştik. Çünkü hadiste görülen hasır, hakiki değil göreceli hasırdır. Dolayısıyla Hz. Peygamber döneminde bu dört kişi dışında Kur'ân'ı ezberleyen sahâbîlerin bulunmadığını ifade etmez.

Bu hasrın hakiki değil de göreceli olduğuna delil ise yine Buhârî'nin Enes İbn Mâlik'ten naklettiği şu rivayettir: Katâde'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Enes İbn Mâlik'e Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde kimlerin hafız olduğunu sordum. O da şöyle cevap verdi: Dört kişi Kur'ân'ı ezberlemişti. Hepsi de Ensâr'dandı. Onlar, Übeyy İbn Ka'b, Muâz İbn Cebel, Zeyd İbn Sâbit ve Ebû Zeyd'dir."[602]

Bu rivayette Enes'in dört kişi arasında bir önceki rivayette geçen Ebu'd-Derdâ'nın yerine Übeyy İbn Ka'b'ı zikrettiği görülür. Enes her iki rivayette de doğru sözlüdür. Çünkü onun kendi kendini yalanlaması mantıklı değildir. Böylece onun bu hasır ile göreceli hasrı kastettiği ortaya çıkar. Şöyle ki: Enes herhangi bir zamanda bu üç sahâbîyi ve onların yanı sıra Ebu'd-Derdâ yerine Übeyy İbn Ka'b'ı zikretmeyi amaçlamıştır. Böylece Kur'ân'ı ezbere bilmeyi bu kişilere hasretmiştir. Başka bir zamanda ise bu üç sahâbîyi ve onlarla birlikte Übeyy İbn Ka'b yerine Ebu'd-Derdâ'yı zikretmeyi amaçlamıştır.

Her ne kadar bu yorum uzak olsa da bu iki rivayeti ve başka sahâbîlerin ismini zikreden diğer rivayetleri uzlaştırmak için bundan başka çıkar yol olmadığı anlaşılıyor. Bu nedenle Mâzirî şöyle demiştir:

> "Enes'in 'Bunlardan başkası Kur'ân'ı ezberlememişti' sözü, bu konudaki gerçeğin böyle olmasını gerektirmez. Çünkü onun bu durumu kuşatmış olması mümkün değildir. Zira sahâbîlerin sayısı çoktu. Bir

600 Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 8.
601 Bk. Suyûtî, *el-İtkân,* I, 227.
602 Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 8.

de onlar değişik coğrafyalara dağılmışlardı. Enes'in bu durumu kuşatması ancak bütün sahâbîlerle bir araya gelmesi ve bir araya geldiği her sahâbînin de kendisine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* hayatta iken Kur'ân ezberini tamamlamadığını bildirmesiyle mümkün olurdu. Bu da son derece uzak bir ihtimaldir. Hakikatin Enes'in anlattığı gibi olması mümkün değildir. Çünkü Buhârî'de Hafs İbn Ömer kanalıyla Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğu nakledilmiştir: ***'Kur'ân'ı şu dört kişiden öğrenin: Abdullah İbn Mes'ûd, Sâlim, Muâz İbn Cebel, Übeyy İbn Ka'b.'***"[603]

Burada zikredilen dört kişiden ilk ikisi muhacirlerden, son ikisi ise Ensâr'dandır.[604]

Mâzirî bu sözleri ile gerçek hasrın olmadığını ve bizim bizzat Enes hadisi ve bazılarının tevatür derecesine ulaştığını açıkladıkları ve bu dört kişi dışında Kur'ân'ı ezbere bilen sahâbîlerin isimlerini zikreden diğer rivayetleri delil getirerek açıkladığımız şekilde göreceli hasrın nasıl gerçekleştiğini anlatmayı kastetmiş olabilir.

Söz konusu rivayetlerden biri İmam Nesâî'nin sahih bir sened ile Abdullah İbn Amr'dan naklettiği şu rivayettir: "Kur'ân'ı ezberledim ve onu her gece okudum. Bu durum kendisine haber verilince Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***'Onu bir ayda oku...'***"[605]

Bir başka rivayet ise İbn Ebî Dâvûd'un hasen sened ile Muhammed İbn Ka'b el-Kurazî'den naklettiği şu haberdir: "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde Ensâr'dan beş kişi Kur'ân'ı ezberlemiştir. Bu sahâbîler Muâz İbn Cebel, Ubâde İbn es-Sâmit, Übeyy İbn Ka'b, Ebu'd-Derdâ ve Ebû Eyyûb el-Ensârî'dir."

603 Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 8.

604 Mâzirî, *el-Mu'lim bi fevâidi Müslim,* II, 262.

605 Bu hadis birçok rivayetle nakledilmiştir. Bunun aslı ise Buhârî ve Müslim'dedir. Müellifin burada verdiği rivayet Nesâî'nin *Sünen*'inde yer almamaktadır. Bu rivayeti Abdurrezzâk İbn Hemmâm, *Musannef*'inde tahric etmiştir. Ayrıca bu rivayet Ahmed İbn Hanbel ve İbn Hibbân tarafından da nakledilmiştir. Bk. Hayz 24, Savm 58, Fezâilu'l-Kur'ân 34; Müslim, Sıyâm 184; Ebû Dâvûd, Salât 325; Tirmizî, Kırâât 13; İbn Mâce, İkâmetu's-Salât 178; Ahmed İbn Hanbel, II, 162, 195; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, III, 355; İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 34.

Bazıları Enes hadisi ile kastedilenin ezberlemek değil de yazmak olduğunu söyleyerek rivayetleri uzlaştırma görüşünü benimsemiştir. Diğer bazıları ise bu rivayetle bütün kıraat vecihleri ile Kur'ân'ı ezberlemenin veya Kur'ân'ın bizzat Hz. Peygamber'den öğrenilmesinin ya da inişi tamamlanana kadar yavaş yavaş Kur'ân'ı bir araya getirmenin kastedilmiş olabileceği görüşünü kabul etmiştir.

İmam Ebû Bekir el-Bâkıllânî bu hadisten kaynaklanan sorunu gidermeye çalışmak için sekiz cevap geliştirmiştir.[606] Ancak İbn Hacer bunların zayıf olduğunu belirtmiştir.[607] Diğer âlimler ise bunların asılsız olduğunu belirtmiştir. Her halükârda mesele kolaydır. Bizim anlattıklarımız, söz konusu sorundan kurtulmak için yeterlidir. Ancak şu kadarı var ki, Mâzirî'nin beni büyüleyen ifadeleri ile bu sorunu bertaraf etmeden geçemeyeceğim: "İnkârcılardan bir grup Enes'in bu sözüne sarılmıştır. Ama onlar için bu sözde sarılacak bir taraf yoktur. Çünkü biz, bu sözün ilk akla gelen şekli ile anlaşılmasını kabul etmiyoruz. Bir an bunu kabul edelim. Ama gerçekten durumun bu şekilde olduğunu onların bilme imkânı yoktur. Hadi bunu da kabul edelim. Yine de Kur'ân'ın tamamını ezbere bilmeyen büyük çoğunluğun geneli itibariyle Kur'ân'ı ezberlemedikleri sonucu zorunlu olarak çıkmaz. Her bireyin onun tamamını ezberlemesi tevatürün şartlarından değildir. Aksine herkesin dağınık olarak da olsa tamamını ezberlemesi yeterlidir."

Kurtubî de şöyle demiştir:

> "Yemâme günü yetmiş hafız sahâbî şehit edildi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde de Bi'ru Maûne faciasında aynı sayıda sahâbî katledilmişti. Enes diğerleri ile değil de daha çok bu sahâbîlerle birlikte olduğu ya da onun zihninde diğerleri değil de sadece bunlar bulunduğu için sadece bu dört sahâbînin ismini zikretmiştir."

Burada anlattıklarımız Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde hafızalarında Kur'ân'ı bir araya getiren sahâbe dairesinin dışına çıkmaz. Hz. Peygamber'in vefatından sonra ise binlerce sahâbî hafızlığını tamamlamıştır. Sahâbe içinde şu kimseler Kur'ân öğretmekle tanınmışlardır: Hz. Osman, Hz. Ali, Übeyy İbn Ka'b, Ebu'd-Derdâ, Zeyd İbn Sâbit, Abdullah İbn Mes'ûd ve Ebû Musa el-Eş'arî. Bu sahâbîlerin hepsi Kur'ân'ı ezberlemişler

606 Bâkıllânî, *Nüketü'l-intisâr,* s. 67.
607 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* IX, 48.

ve onu birçok kimseye öğretmişlerdir. Allah Teâlâ onları en güzel şekilde ödüllendirsin. Âmin.

Okuyucu öyle tahmin ediyorum ki, biraz önce verilen Enes hadisi hakkında bu kadar kapsamlı açıklama yapmamızı çok görmez. Çünkü bazı inkârcılar bu hadisten yola çıkarak Kur'ân'ın mütevatirliğine eleştiri yöneltebilecek bir alan oluşturmaya çalışıyorlar. Bizim görevlerimizden biri de bu tür eleştirileri çürütmek ve bu eleştirileri yapanları susturmaktır. İşte bu nedenle bir açıdan görevimizi yerine getirmek, bir açıdan da aşağıda verilecek itirazlarda bunu ele alma ihtiyacı hissetmemek için yeri gelmişken bu konuda doyurucu açıklamalar yapmak istedik.

وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ.

"Allah, kendisine (kendi dinine) yardım edenlere muhakkak surette yardım eder. Hiç şüphesiz Allah, güçlüdür, galiptir."[608]

II. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE YAZILMA ANLAMINDA KUR'ÂN'IN TOPLANMASI

Hz. Peygamber'in ashabının gayretlerinin öncelikli olarak Kur'ân'ın ezberlenmesine yöneldiğini daha önce ifade etmiştik. Bu durum, onun ümmilere gönderilmiş ümmi bir peygamber olmasının zorunlu sonucu idi. Buna o dönemde yazı malzemelerine kolay ulaşılamaması da eklenmelidir. Bundan dolayı hafızalardaki ezbere güvenmek, satırlardaki yazıya güvenmekten daha fazla olmuştur. O dönemde Arap geleneği bunun üzerine kurulu idi. Onlar hafızalarını şiirlerinin, nesep bilgilerinin, övünç günlerinin ve savaşlarının divanı hâline getirmişlerdi.

Kur'ân Hz. Peygamber'in ve ashabının büyük önemine mazhar olmuştur. Onların gösterdikleri önem âyetlerin yazılmasını bırakıp sadece ezberlenmesine yönelmemiştir. Ancak âyetlerin yazılması o dönemdeki yazı malzemelerinin verdiği imkân ölçünsünde gerçekleşmiştir.

608 el-Hac 22/40.

İşte Hz. Peygamber... Vahiy için kâtipler belirlemişti. Ne zaman Kur'ân'dan bir bölüm inse hemen kâtiplere onun yazılmasını emrederdi. Kur'ân'ın yazılması ve kayıt altına alınması konusunda hassasiyet gösterdiği ve Allah'ın Kitabı'nın güvenirlik, zapt ve ihtiyatı hususunda titiz olduğu için böyle davranırdı. Nihayet yazı ezbere yardımcı olmuş, kâğıtlar üzerindeki işaretler telaffuzu desteklemiştir.

Kâtipler sahâbenin en hayırlılarındandı. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Muâviye, Ebân İbn Saîd, Hâlid İbn Velîd, Übeyy İbn Ka'b, Zeyd İbn Sâbit, Sâbit İbn Kays ve daha başkaları kâtipler arasında yer alır.

Hz. Peygamber onlara inen âyetlerin hangi sûrenin neresine yazılacağını gösterirdi. Onlar da kolayca bulabildikleri yapraksız hurma dallarına, yassı taşlara, deri veya yaprak ya da kâğıttan parçalara, deriye, kürek ve kaburga kemiklerine yazarlardı. Yazılan malzeme Hz. Peygamber'in evine konulurdu.

Asr-ı saadet, Kur'ân bu şekilde bir araya getirilmiş hâlde sona erdi. Şu kadarı var ki, Kur'ân sahifelere ve Mushaflara yazılmamıştı. Biraz önce verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere deri parçaları, kemikler vb. malzemeler üzerine dağınık bir hâlde yazılmıştı.

İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir:

كَانَ إِذَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ الشَّيْءُ يَدْعُو بَعْضَ مَنْ يَكْتُبُ عِنْدَهُ يَقُولُ: ضَعُوا هَذَا فِي السُّورَةِ الَّتِي يُذْكَرُ فِيهَا كَذَا وَكَذَا .

"Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* kendisine bir vahiy geldiği zaman yanında bulunan vahiy kâtiplerinden bir kısmını çağırır ve onlara ***'Bunu, şu şu konuların anlatıldığı sûreye koyun'*** buyururdu."[609]

Zeyd İbn Sâbit'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir:

عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ ، قَالَ كُنَّا عِنْدَ رَسُولِ اللهِ نُؤَلِّفُ الْقُرْآنَ مِنَ الرِّقَاعِ.

"Biz, Allah Rasûlü'nün yanında Kur'ân'ı deri parçalarından bir araya getiriyorduk."[610]

609 Ahmed İbn Hanbel, I, 57; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 241, 360. Hâkim bu rivayetin Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu ancak onların bunu nakletmediklerini belirtmiştir. Zehebî de bu konuda ona muvafakat etmiştir.

610 Tirmizî, Menâkıb 74; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 249, 668. Hâkim bu rivayetin Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu ancak onların bunu

Kur'ân'ın bu şekilde bir araya getirilmesi, Hz. Peygamber'in yönlendirmesine göre âyetlerin sıraya konulmasından ibaretti. Bu sıraya koyma Cebrâîl'in belirlemesi ile olmuştur. Rivayete göre Cebrâîl şöyle derdi: "Bunu, şu yere koyun." Hiç kuşkusuz o, bunu ancak Allah'tan aldığı emre göre belirtiyordu.

Sahâbe içinde Kur'ân yazanlar vardı. Ancak her biri Kur'ân'ı bulabildikleri kâğıt, kürek kemiği, başka kemikler vb. malzemelere Hz. Peygamber'den kendilerine ulaşan miktar kadar yazıyorlardı. Sûrelerin peş peşe gelmesine ve sıraya konulmasına dikkat etmiyorlardı. Bunun da nedeni şöyle açıklanır: Sahâbeden her biri Hz. Peygamber'e inen bir sûreyi ezberler ya da yazardı. Sonra askerî bir sefere katılmak örneğinde olduğu gibi Rasûlullah'ın yanından uzaklaşırdı. Onun yanında bulunmadığı sırada başka bir sûre inerdi. Döndüğü zaman sonradan inen âyetleri ezberleyip yazarak olmadığı sırada inenleri telafi ederdi. Böylece kendisine kolay gelecek bir şekilde Kur'ân'ı araştırır ve bir araya getirirdi. Bundan dolayı yazdıkları arasında takdim tehir meydana gelirdi. Sahâbenin bir kısmı ise sadece hafızasına güvenirdi. Bu nedenle Arapların nesep bilgilerini ezberleme, övünç günlerini ve şiirlerini yazmada hafızada tutma âdetine göre hareket ederek hiç yazmazdı.

Özet: Kur'ân'ın tamamı Hz. Peygamber döneminde yazılmıştır. Onun yazılmasında indiği yedi harfi kapsaması gözetilmiştir. Ancak sahâbenin bir kısmı tilaveti mensûh olan âyetler ile haber-i vahid ile sabit olan bilgileri de yazmıştır. Muhtemelen sahâbenin bir kısmı Kur'ân'ı âyet ve sûreleri sıraya koymadan yazmıştır. O dönemde Kur'ân, genele yönelik bir şekilde sahifelerde veya Mushaflarda bir araya getirilmemişti.

III. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE KUR'ÂN'IN MUSHAF HALİNE GETİRİLMEME NEDENLERİ

Kur'ân şu gerekçelerden dolayı Hz. Peygamber döneminde sayfalarda ve bir Mushafta toplanmamıştır:

---

nakletmediklerini belirtmiştir. Zehebî de bu konuda ona muvafakat etmiştir.

Hâkim bu rivayet hakkında şöyle demiştir: "Bu hadiste, Kur'ân'm Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde toplandığına dair açık delil vardır."

1. Kur'ân'ın sayfalarda veya bir mushafta bir araya getirilmesi için ne Hz. Ebû Bekir döneminde gerçekleşen ne de Hz. Osman döneminde söz konusu olan nedenler mevcuttu. Bu nedenler gerçekleşince Hz. Ebû Bekir Kur'ân'ı yazdırmıştı. Hz. Osman ise bu nüshayı Mushaflar hâlinde çoğaltmıştı. Kısacası o dönemde Müslümanlar hayır içinde idi, kâriler çoktu, henüz İslâm coğrafyası genişlememişti ve insanlar fitneden emindi. Hâlâ insanlar yazıdan çok ezbere güveniyorlardı. Yazı malzemelerini bulmak kolay değildi. Hz. Peygamber'in ezbere verdiği önem kelimelerle anlatılamazdı. Ezber amacı tam olarak gerçekleştiriyordu. Hatta Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın indiği yedi harf üzere eda yöntemini bile içeriyordu.

2. Hz. Peygamber'e vahiy geldiği sürece Allah'ın dilediği âyet ya da âyetlerin neshedilme ihtimali vardı.

3. Kur'ân bir defada inmemişti. Yirmi küsur ya da daha fazla bir zaman diliminde nazil olmuştu.

4. Kur'ân'm âyet ve sûrelerinin tertibi iniş sırasına göre değildir. Kur'ân'ın nüzûlünün sebeplere göre gerçekleştiği daha önce anlatılmıştı. Tertibi ise bunun dışındaki çeşitli değerlendirmelere göre yapılmıştır.

Durum yukarıda anlatıldığı hâliyle olunca Kur'ân'ın sahifelerde veya mushaflarda toplanmasının, her nesih gerçekleşmesinde veya yeni bir sebebin meydana gelmesinde sayfaların ve mushafların değişmesine neden olacağı açıktır. Ayrıca koşullar da buna yardımcı olmuyordu. Yazı malzemelerine kolayca ulaşılamıyordu. Güvenme de her şeyden önce ezbere dayalı idi. Fakat Kur'ân'ın inişi konusunda durumun kesinlik kazanması, Hz. Peygamber'in vefat etmesi, nesihten emin olunması, âyetlerin tertibinin kesinleşmesi ve Kur'ân'm sayfalarda veya mushaflarda toplanmasını gerektiren şartların gerçekleşmesinden sonra Allah Teâlâ raşid halifeleri muvaffak kıldı. Onlar da Kur'ân'ı korumak, teşri'in birinci kaynağını muhafaza etmek için bu görevi yerine getirdiler. Bu davranışları ile âdeta şu âyeti doğrulamışlardır:

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ.

"Kur'ân'ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız."[611]

611 el-Hicr 15/9.

IV. HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİNDE KUR'ÂN'IN TOPLANMASI

Peygamberlik güneşi batınca hilafet görevi Hz. Ebû Bekir'e verilmişti. Hz. Ebû Bekir halifeliği döneminde büyük olaylar ve ciddi problemlerle karşılaşmıştı. Bunlardan biri hicretin 12. yılında yapılan Yemâme savaşıdır. Bu savaş Müslümanlar ile Müseylimetü'l-Kezzâb'ın bağlılarından oluşan dinden dönenler arasında yapılmıştı. Savaş çok çetin geçmişti. Yemâme'de kurrâ ve Kur'ân'ı ezbere bilen çok sayıda sahâbî şehit düşmüştü. Bunların sayıları yetmişe ulaşmıştı. Bazıları ise şehit düşen kurrâ ve hafız sahâbîlerin sayısını beş yüze kadar çıkarmıştır. Şehitlerin başında Ebû Huzeyfe'nin azatlı kölesi Sâlim gelmekteydi. Bu durum Müslümanları korkuttu. Hz. Ömer meselenin tehlikesini ve önemini anladı. Hemen Hz. Ebû Bekir'in yanına gitti ve ona durumu haber verdi. Ardından hafızların ve kurrânın öldürülmesi dolayısıyla Kur'ân'ın kaybolmasından endişe ettiği için Kur'ân'ın toplanmasını teklif etti. Hz. Ebû Bekir ilk başta olaya tereddütle yaklaştı. Çünkü o, Hz. Peygamber'in bulunduğu sınırlarda durma konusunda çok hassas idi. Bu yeni durumun kendisini tebdile sürükleyeceğinden veya yeni bir iş yapmanın kendisinin bid'at tehlikesine düşmesine neden olacağından endişe etti. Ancak kendisi ile Hz. Ömer arasında gerçekleşen görüşme sonunda maslahatın nerede olduğunu anladı. Sonunda bu fikrin doğru olduğuna kanaat getirdi. Allah Teâlâ onun içine bir rahatlık verdi. Hz. Ömer'in tavsiye ettiği bu toplamanın Kur'ân'ın korunmasına yarayacak en büyük vesilelerden biri olduğunu ve onu tahrif ve kaybolmaktan muhafaza edecek en büyük tedbirlerden biri olduğunu anladı. Bunun dinin dışına çıkan bir bid'at olmadığını, dine sonradan yapılan fasık eklemelerle alakasının bulunmadığını idrak etti. Daha doğru bir ifade ile bunun Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın yazılması konusunda belirlediği ilkelere, vahiy kâtibi tutmasına ve vefat edene kadar onların yazdıklarını kendi yanında toplamasına dayandığını anladı.

İmam Ebû Abdullah el-Muhâsibî *Fehmü's-sünen* adlı eserinde şöyle demiştir:

> "Kur'ân'ı yazmak bid'at değildir. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Kur'ân'ın yazılmasını emrederdi. Şu kadarı var ki, yazılan metinler, deri parçaları, kürek kemikleri, hurma dalları vb. malzemelerde dağınık bir hâlde idi. Hz. Ebû Bekir bunun bir yerden başka bir

yere toplu olarak kopyalanmasını emretmiştir. Bu da Hz. Peygamber'in evinde bulunan ve içinde dağınık biçimde Kur'ân'ın mevcut olduğu evraklar konumunda idi. Sonunda biri onları topladı ve bir ip ile bağladı. Böylece ondan hiçbir şey kaybolmadı."

A. Hz. Ebû Bekir'in Fikrî Uygulaması

Hz. Ebû Bekir bu arzuyu gerçekleştirmeye önem verdi. Allah'ın nuru ile bu fikri gerçekleştirmek için sahâbenin en iyilerinden biri olan Zeyd İbn Sâbit'i görevlendirmeyi uygun gördü. Çünkü onda Kur'ân'ı toplama konusunda etkili olan ve başkasında bulunmayan birçok özellik bir araya gelmişti. Şöyle ki: O, Kur'ân'ı ezbere bilenlerden ve Hz. Peygamber için vahiy yazan kâtiplerden biri idi. Hz. Peygamber'in hayatının sonlarında gerçekleşen Kur'ân'ın son arzasına katılmıştı. Bütün bunların ötesinde ileri zekâsı, aşırı takvası, emanete büyük önem vermesi, mükemmel ahlâkı ve düzgün dinî yaşantısı ile tanınıyordu. Hz. Ebû Bekir bu konuda Hz. Ömer ile istişare etti. O da kendisi ile aynı kanaati paylaştı.

Zeyd geldi ve Hz. Ebû Bekir ona fikrini açtı ve bunu gerçekleştirmesi için onu teşvik etti. Zeyd, ilk başta kararsız kaldı. Ama Hz. Ebû Bekir onun kuşkularını gidermeye devam etti ve maslahatın nerede olduğunu ona anlattı. Sonunda onun da gönlü bu işe yattı, kendisine verilen görevin doğruluğu konusunda ikna oldu ve Kur'ân'ı toplamaya başladı.

Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve sahâbenin ileri gelenleri bu faaliyeti takip ettiler ve bu büyük projede ona yardımcı oldular. Sonunda istedikleri şey tamamlandı.

وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ.

"Kâfirler hoşlanmasalar da Allah nurunu tamamlamaktan asla vazgeçmez."[612]

Bu konuda İmam Buhârî, Zeyd İbn Sâbit'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Ebû Bekir Yemâme'de kurrâ'/Kur'ân hafızlarının öldürülmesinin ardından haber yollayıp beni çağırttı. Yanına vardığım zaman, Hz. Ömer'in de orada bulunduğunu fark ettim. Hz. Ebû Bekir dedi ki: 'Ömer bana gelip 'Yemâme savaşında Kur'ân hafızlarının önemli bir kısmı şehid oldu. Ben

612 et-Tevbe 9/32.

diğer savaşlarda da hafızların ağır zayiat vermesinden ve Kur'ân'ın birçok kısmının kaybolmasından endişe ediyorum. Bu yüzden Kur'ân'ın toplanmasını emretmen gerektiğini düşünüyorum' dedi. Ona 'Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yapmadığı bir şeyi nasıl yaparız?' diye itiraz ettim. Ömer, 'Allah'a and olsun ki, bu hayırlı bir iştir' dedi. Israrla benden böyle bir şey yapmamı istedi. Nihayet Allah Teâlâ aklıma bu işi yatırdı. Ben de Ömer gibi düşünür oldum.'"

Zeyd olayı anlatmaya şöyle devam etti:

"Ebû Bekir bana 'Sen genç ve akıllı birisin. Bugüne kadar senin bir eksikliğini gören ve seni bir konuda itham eden olmadı. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* için vahyi yazıyordun. O hâlde, Kur'ân'ı araştırıp topla!' dedi. Allah'a and olsun ki, beni dağlardan birini taşımakla sorumlu tutsaydı, bu, bana emrettiği Kur'ân'ı toplama görevinden daha ağır olmazdı.

Ebû Bekir'e 'Allah Rasûlü'nün yapmadığı bir şeyi sizler nasıl yaparsınız!' diyerek itiraz ettim. O da 'Allah'a and olsun ki, bu hayırlı bir iştir' dedi. Ebû Bekir beni ikna etmek için ısrarlarını sürdürdü. Nihayet Allah Teâlâ Ebû Bekir ve Ömer'in aklına yatanı, benim de aklıma yatırdı. Sonunda Kur'ân'ı bir araya getirmek için o güne kadar hurma dallarında, yassı taşlar üzerinde yazılı olanları ve hafızların hafızalarında bulunanları toplamaya başladım. ***'And olsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir'***[613] âyetinden itibaren Tevbe Sûresi'nin sonuna kadar olan (iki âyetlik) kısmı sadece Ebû Huzeyme el-Ensârî'nin yanında buldum. Onun dışında başka birinde bulamadım.

Toplayıp yazdığım ve bir araya getirdiğim sahifeleri Halife Ebû Bekir'e teslim ettim. Bunlar, vefat edinceye kadar Ebû Bekir'in yanında kaldı. Sonra Ömer halife olunca o teslim aldı ve hayatı boyunca onda kaldı. Daha sonra bu mushaf, Ömer'in kızı Hafsa'ya geçti."[614]

Görüldüğü gibi bu hadis sahâbenin ileri gelenlerinin Kur'ân'ı muhafazaya ne kadar önem verdiklerini, Hz. Ebû Bekir'in Zeyd İbn Sâbit'e ne kadar güvendiğini ve Ebû Bekir'in onun hakkında söylediği güzel özelliklerin kendisinde bulunmasından dolayı onun bu güvene ne kadar layık olduğunu göstermektedir. Onun takvasını, dinî hassasiyetini ve emanet anlayışını şu

613 et-Tevbe 9/128.

614 Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 3.

sözü desteklemektedir: "Allah'a and olsun ki, beni dağlardan birini taşımakla sorumlu tutsaydı, bu, bana emrettiği Kur'ân'ı toplama görevinden daha ağır olmazdı."

Aklının mükemmelliğine, ilk başta gösterdiği tereddüdü, duraksaması ve Hz. Ebû Bekir kendisine ısrar edip bunun doğru olduğuna ikna edinceye kadar onunla tartışması tanıklık etmektedir. Onun şu sözü de kendisinin ne kadar hassas bir araştırmacı olduğunu gösterir: "Sonunda Kur'ân'ı bir araya getirmek için o güne kadar hurma dallarında, yassı taşlar üzerinde yazılı olanları ve hafızların hafızalarında bulunanları toplamaya başladım."

B. Mushaf Yazımında Ebû Bekir'in Belirlediği İlkeler

Zeyd Kur'ân'ı toplarken Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in belirlediği sağlam ve hassas bir yöntem takip etmiştir. Bu yöntemde Allah'ın Kitabı'nı layık olduğu ileri derecede araştırma, son derece hassas tedbirler ve kuşatıcı araştırmalar ile korumayı garanti söz konusu idi. Bu nedenle Zeyd, kendi ezberi, bizzat kendisinin yazdıkları ve kulakları ile duydukları ile yetinmedi. Kur'ân'ı toplama konusunda şu iki kaynağa dayanacağı konusunda kendisini sorumlu tutarak araştırmaya koyuldu:

a. Hz. Peygamber'in huzurunda yazılan metinlere.

b. İnsanların ezberlerine.

İhtiyat ve tedbir konusunda son derece hassas davrandı. Bu nedenle adil iki şahidin, yazılı malzemenin Hz. Peygamber'in huzurunda yazıldığına dair şahitliği olmadan hiçbir yazılı metni kabul etmedi.

İbn Ebî Dâvûd'un Yahya İbn Abdurrahman İbn Hâtıb'dan naklettiği şu rivayet bunu gösterir: "Hz. Ömer ayağa kalktı ve şöyle dedi: 'Kim Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bir şey almışsa onu getirsin.' Sahâbe Kur'ân'ı sayfalara, levhalara ve hurma dallarına yazıyordu. Zeyd iki şahidin tanıklığı olmadan hiç kimseden bir şey almıyordu."[615]

Yine İbn Ebî Dâvûd'un naklettiği rivayet de bunu gösterir. Ancak bu rivayet Hişâm İbn Urve ve babası kanalıyla nakledilmiştir. Buna göre Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ile Zeyd'e şu talimatı vermiştir: "Mescidin kapısına oturun. Kim

615 İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, s. 17.

bir şeyin Allah'ın Kitabı'ndan olduğuna dair iki şahit ile gelirse, o getirdiğini yazın!"[616] Hadis her ne kadar munkatı olsa da senedindeki raviler sikadır.

İbn Hacer şöyle demiştir: "İki şahitten maksat, ezber ve yazıdır."

Sehâvî *Cemâlu'l-Kurrâ* adlı eserinde bu iki şahitten maksadın adil iki kişi olduğunu ifade eden şu cümleleri kullanmıştır: "Bununla kastedilen yazılı metnin Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzurunda yazıldığına şahitlik eden iki kişidir."

Zeyd sadece ezbere güvenmemiştir. Bundan dolayı biraz önce verilen Buhârî'nin naklettiği hadiste Tevbe Sûresi'nin son kısmını sadece Ebû Huzeyme'nin yanında bulduğunu söylemiştir. Bu, onun bu âyetleri sadece Ebû Huzeyme'nin yanında yazılı olarak bulduğu anlamına gelir. Hâlbuki Zeyd'in kendisi ve pek çok sahâbî bu âyetleri ezbere biliyordu. Ancak o, daha fazla güven sağlamak ve ihtiyat konusunda daha titiz olmak için yazı ile ezberi yan yana getirmek istiyordu.

İşte bu sağlam esaslar çerçevesinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve sahâbenin ileri gelenlerinin gözetimi ve herhangi bir karşı ses yükselmeden ümmetin icması ile Kur'ân'ın toplanması tamamlandı. Bu faaliyet, yönetmek konusunda Hz. Ebû Bekir, öneri konusunda Hz. Ömer, gerçekleştirme konusunda Zeyd, yardımlaşma ve yerleştirme konusunda sahâbe için tarihin hâlâ güzellikle yâd ettiği ölümsüz bir destan olmuştur.

Hz. Ali şöyle demiştir: "Mushaflar konusunda en fazla sevap kazanan Hz. Ebû Bekir olmuştur. Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun. O, Kur'ân'ı ilk toplayan kişidir." Bu rivayeti İbn Ebî Dâvûd *el-Mesâhif*'te hasen bir isnadla nakletmiştir.[617]

Zeyd'in topladığı bu sayfalar, hak ettiği büyük önem ile kabul edilmiştir. Sonra Hz. Ebû Bekir bunu kendi yanında korumuş, ardından Hz. Ömer kendi yanında muhafaza etmiştir. Hz. Ömer'in vefatının ardından bu sayfaları mü'minlerin annesi Hafsa bint Ömer korumuştur. Nihayet Halife Hz. Osman bu sayfaları ondan istetmiş ve mushafları çoğaltırken bunu esas kabul etmiştir. Daha sonra açıklaması yapılacağı üzere bu sayfaları tekrar ona iade etmiştir.

616 İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif,* s. 12.
617 İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif,* s. 11.

C. Toplanan Sayfaların Özellikleri

Bu sayfalar şu özellikleri taşıyordu:

1. Bu sayfalar en hassas araştırma usullerine ve en sağlam ilmî esaslara göre Kur'ân'ı bir araya getirmiştir. Nitekim daha önce bunun açıklaması yapılmıştı.

2. Bu sayfalarda tilaveti neshedilmemiş âyetlerle yetinilmiştir.

3. Ümmet bu sayfalar ve bunlarda olanların mütevatirliği üzerinde icma etmiştir. Daha önce bahsi geçen Tevbe Sûresi'nin son bölümünün sadece Ebû Huzeyme'nin yanında bulunması söz konusu tevatüre zarar vermez. Çünkü bundan maksat, o âyetlerin sadece o sahâbînin yanında yazılı olarak bulunmasıdır. Bu da tevatür derecesine ulaşıncaya kadar sahâbeden pek çok kimsenin bu âyetleri ezberlemesi gerçeği ile çelişmez. Defalarca o dönemde Kur'ân konusunda itimat edilen hususun ezber olduğunu belirtmiştik. Zeyd, daha fazla ihtiyat ve hassasiyet için yazıya bir kaynak olarak itimat etmiştir.

4. Toplanan sayfalar yedi harfi içermekte idi. Toplanan sayfaların Kur'ân'ın İslâm ümmetine kolaylık sağlamak amacıyla indiği yedi harfi, yazı malzemelerinde olduğu gibi içerdiği de gözden kaçırılmamalıdır.

D. Değerlendirme

Kur'ân'ın sayfalarda veya bir mushafta biraz önce anlatılan tarzda ve özelliklerde bir araya getirilmesinin Hz. Ebû Bekir'den önce başka biri tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Bu durum, sahâbenin daha önce yazdıkları kendilerine ait Mushaf ve sayfalarının bulunduğu gerçeği ile çelişmez. Şöyle ki: Onların nüshaları Hz. Ebû Bekir döneminde bir araya getirilen sayfalara nasip olan hassas araştırma, sadece tilaveti neshedilmemiş âyetlere yer verme, tevatür derecesine ulaşma, ümmetin bu konuda icmasına mazhar olma, yedi harfi içerme gibi özellikleri taşımıyordu. Nitekim buna daha önce değinilmişti. Öyleyse bu konuda "Hz. Ali, Hz. Peygamber'den sonra Kur'ân'ı ilk toplayan kimsedir" sözü bize zarar vermez.

Bazılarının Suyûtî'nin İbn Darîs'den aktardığı Muhammed İbn Sîrîn kanalıyla İkrime'den gelen şu rivayeti delil olarak göstermeleri konunun berraklığını bulanık hâle getirmez: Hz. Ebû Bekir'in halifeliği başlayınca Hz. Ali evine kapandı. Hz. Ebû Bekir'e "Ali sana biat etmek istemiyor" dediler. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir ona bir elçi gönderip "Bana biat etmek

istemiyor musun?" diye sordu. O da "Allah'ın Kitabı'na ilave yapıldığını gördüm. Kendi kendime Kur'ân'ı bir araya getirinceye kadar sadece namaz için ridamı giyeceğim diye söz verdim" şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Ebû Bekir ona "Kuşkusuz senin düşüncen çok güzel!" dedi.

Muhammed İbn Sîrîn şöyle demiştir: İkrime'ye "Kur'ân'ı nüzûl sırasına göre mi dizdiler?" diye sordum. O da "İnsanlar ve cinler bunu gerçekleştirmek için bir araya gelseler yine de başaramazlar!" şeklinde cevap verdi.[618]

İbn Eşte başka bir senedle İbn Sîrîn'den bu rivayeti nakletmiştir. Bu rivayette şöyle geçmektedir: "Hz. Ali, Mushafında nâsih ve mensûhu yazmıştı." İbn Sîrîn şöyle demiştir: "Bu kitabın peşine düştüm. Bu konuda Medine'ye bir mektup gönderdim. Ama bunu elde edemedim."

Bu ve benzeri rivayetler konumuza zarar vermez ve meselenin berraklığını bulanık hâle getirmez. Bu tür rivayetler en fazla Hz. Ali'nin veya diğer sahâbîlerin Kur'ân'ı bir mushafta yazdıklarını gösterir. Ancak bu mushafa, kendisi hakkında icma edilmiş özelliği vermez. Hz. Ebû Bekir döneminde bir araya getirilen Mushaf ya da sayfaların elde ettiği özellikleri kazandırmaz. Doğrusu bunlar bireysel Mushaflardır. Bunlar ne Hz. Ebû Bekir'in toplattığı Mushaf gibi güvenlidir ne de onun taşıdığı özelliklere sahiptir. Her ne kadar bunlar daha önce varlık düzlemine çıksa ve daha önce gerçekleşse de Hz. Ebû Bekir'in toplaması her halükârda kendi türünün ilk toplamasıdır. Zaten Hz. Ali'nin kendisi de İbn Ebî Dâvûd'un *el-Mesâhif* adlı eserinde hasen bir senedle naklettiği rivayette şu sözüyle bunu itiraf etmiştir: "Mushaflar konusunda en fazla sevap kazanan Hz. Ebû Bekir olmuştur. Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun. O, Kur'ân'ı ilk toplayan kişidir."[619]

Bu söz, Kur'ân'ı biraz önce anlatılan şekilde ilk kez toplamanın Hz. Ebû Bekir tarafından gerçekleştirildiği konusunda Ebu'l-Hasan'm (Hz. Ali'nin) açık itirafıdır.

Allah onların hepsinden razı olsun...

618 İbnu'd-Darîs, *Fezâilu'l-Kur'ân,* s. 36; İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif,* s. 10. Ayrıca bk. Suyûtî, *el-İtkan,* I, 183. İbn Hacer şöyle demiştir: "Bu rivayet, munkatı olmasından dolayı zayıftır. Sahih olması durumunda Hz. Ali'nin toplama ile kastettiği şey, Kur'ân ezberini tamamlamaktır."

619 İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif,* s. 11.

V. KUR'ÂN'IN HZ. OSMAN DÖNEMİNDE ÇOĞALTILMASI

Hz. Osman döneminde fetihler artmış, İslâm coğrafyasının sınırları genişlemiş, Müslümanlar değişik bölgelere dağılmış ve Kur'ân öğretimine ihtiyaç duyan yeni bir nesil yetişmişti. Hz. Peygamber'in vefatı ve vahyin üzerinden uzun zaman geçmişti. İslâm bölgelerinin her birinde insanlar, aralarında tanınan sahâbenin kıraatini esas alıyordu. Mesela; Şâmlılar Übeyy İbn Ka'b'ın, Kufeliler Abdullah İbn Mes'ûd'un, daha başkaları da Ebû Musa el-Eş'ârî'nin kıraatine göre okuyordu.

İnsanlar arasında harflerin edası ve kıraat vecihleri konusunda Kur'ân okumada ayrılıkların ve çekişmenin kapısını aralayacak şekilde farklılıklar vardı. Bu durum sahâbîlerin Kur'ân'ın yedi harf üzere inmesini öğrenmeden önce yaşadıklarına çok benziyordu. Ancak bu ayrılık ona göre daha derindi. Çünkü Peygamber döneminin üzerinden çok zaman geçmişti ve hükmüne müracaat edip yatışacakları, herkesin görüşünü rahatlıkla kabul edeceği Peygamber yoktu. Hastalık tedavi edilemez boyuta ulaşmıştı. Sonunda Müslümanlar birbirlerini tekfir etmeye başladılar. Yeryüzünde fitnenin kopmasına ve büyük bir fesadın çıkmasına ramak kalmıştı. Bu taşkınlık sınır tanımıyordu. Neredeyse ateşi ile Hicaz ve Medine dâhil bütün İslâm topraklarını yakıyordu. Küçükleri ve büyükleri etkilemesi aynı düzeyde idi.

İbn Ebî Dâvûd *el-Mesâhif* adlı eserinde Ebû Kılâbe'den şu rivayeti nakletmiştir: "Hz. Osman'ın hilafeti başladığı zaman bir hoca birinin kıraatini öğretiyor, diğer hoca ötekinin kıraatini öğretiyordu. Sonra çocuklar bir araya gelince birbirlerinden farklı Kur'ân okuyorlardı. Bu durum hocalara iletildi. Onlar da birbirlerini tekfir ettiler. Sonunda mesele Hz. Osman'a iletildi. Bunun üzerine o, bir hutbe okuyup şunları söyledi: 'Siz benim yanımda ihtilaf ediyorsunuz. Benden uzakta olan şehirlerde yaşayanlar ise daha çok ihtilaf içindeler!'"[620]

Hz. Osman haklıydı. Kendisinden uzak şehirlerdeki ihtilaf ve çekişme, Medine ve Hicaz'dan daha çoktu. O şehirlerde yaşayanlar bir nedenden dolayı bir araya geldiklerinde ya da düşman ile cihad için buluştuklarında söz konusu farklı okumaları duyuyor ve bundan dolayı hayret ediyorlardı. Kur'ân'ın

620 İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, s. 27; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 187-188.

eda yollarında farklılıklar konusunda yeni bir şey duydukları zaman hayret etme ve inkâr konusunda aşırı davranıyorlardı. Bu hayret onları kuşkuya, birbirlerini karalamaya, günah işlemekle suçlamaya ve birbirlerine hakaret etmeye kadar götürüyordu. Başları koparan, kanları akıtan ve Müslümanları Yahudi ve Hıristiyanların kendi kitapları hakkında düştükleri ihtilafa sürükleyen fitne uyanmıştı. Nitekim biraz sonra verilecek rivayette Huzeyfe, Hz. Osman'a bu endişelerden söz etmişti.

Bütün bunlara diğer şehirlerde yaşayan insanların Kur'ân'ın indiği yedi harfi bilmedikleri de eklenmelidir. Onların yedi harfi tamamen bilmesi kolay değildi. Bundan dolayı da farklı okumalarında ona müracaat edemiyorlardı. Her bölgedeki sahâbî, Kur'ân'ın indiği harflerden sadece bildiklerini okutuyordu. Onların elinde aralarında çıkan ihtilaf ve derin ayrılıklarda müracaat edecekleri kapsayıcı bir Mushaf da yoktu.

İşte bu nedenler ve olaylardan dolayı Hz. Osman ileri zekâsı ve isabetli düşüncesi ile sorunu önü alınamaz bir hâle gelmeden çözmeye ve ortadan kaldırmaya karar verdi. Bu nedenle sahâbenin ileri gelenlerini ve görüşlerine müracaat edilecekleri topladı. Bu fitneyi önlemek, kıraat ihtilaflarına bir sınır koymak ve tartışma sorununu çözmek için onlarla görüş alışverişinde bulundu. Sonunda Mushafları çoğaltıp farklı bölgelere göndermeye, insanlara bunların dışındakileri yakmayı ve başkasına güvenmemeyi emretmeye karar verdiler. Böylece acılar dindi ve yaralar sarıldı. Hz. Osman tarafından çoğaltılan bu resmî Mushaflar, insanları ihtilaf karanlığında doğru yola ileten nurlar, fitnenin yaşandığı geceyi aydınlatan lamba, çekişme ve tartışmalarda müracaat edilen adil bir hakem, bu hastalığı tedavi eden etkili bir ilaç olarak kabul edildi.

A. Hz. Osman'ın Çoğaltma Kararını Uygulaması

Hz. Osman hicrî 24. yılın sonları ile 25. yılın başlarında bu hikmetli kararı uygulamaya başladı. Mushafı çoğaltma görevini sahâbenin en hayırlılarından ve hafızların en güvenilir olanlarından şu dört kişiye vermişti: Zeyd İbn Sâbit, Abdullah İbn ez-Zübeyr, Saîd İbn el-Âs ve Abdurrahman İbn el-Hâris İbn Hişâm. Son üç kişi Kureyş kabilesindendi.

Hz. Osman mü'minlerin annesi Hz. Hafsa'ya bir elçi gönderip yazılı Kur'ân parçalarını istetti. Hz. Hafsa da yanında bulunan sayfaları ona

gönderdi. Bu sayfalar, Hz. Ebû Bekir döneminde Kur'ân'ın toplandığı sayfalardı. Böylece dört kişilik komisyon Mushafı çoğaltmaya başladı.

Bazı rivayetlerde Mushafı çoğaltmak için görevlendirilen komisyonun on iki kişiden oluştuğu bilgisi yer almaktadır. Komisyon üyeleri sahâbeye sormadan ve onların Hz. Peygamber'in bugün Mushaflarda gördüğümüz şekilde okuduğunu açıklamadan hiçbir şeyi yazmıyordu.

B. Mushafların Yazılması Konusunda Hz. Osman'ın Belirlediği Prensipler

Komisyonda yer alan sahâbîler Mushaflara sadece Kur'ân olduğu kesinlik kazanan, son arzada kesinleştiğini bildikleri ve Hz. Peygamber'e sahih yolla ulaştığını kesin olarak bildikleri neshedilmemiş âyetleri yazmışlardır. Bunun dışındakileri ise terk etmişlerdir. Mesela; فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ/fes'av ilâ zikrillah yerine (aynı anlama gelen) فَامْضُوا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ/femdû ilâ zikrillah yazmamışlardır. وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا âyetini صالحة/sâlihaten fazlalığı ile وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ غَصْبًا şeklinde yazmamışlardır. Bunun örneklerini çoğaltmak mümkündür.

Komisyon üyeleri birkaç Mushaf yazdılar. Çünkü Hz. Osman üzerinde icmanın gerçekleştiği bu Mushafları İslâm bölgelerine göndermeyi amaçlamıştı. Bu bölgelerin sayısı da fazla idi. Komisyon Kur'ân'ı ispat, hazif, bedel vb. değişik imla şekilleri ile yazmıştı. Çünkü Hz. Osman yazılan nüshaların yedi harfi içermesini istemişti. Bu Mushaflara söz konusu farklı kıraatleri içerebilmesi için nokta ve hareke konulmamıştı. Bundan dolayı bazı kelimelerin yazılışı nokta ve harekelerden soyutlandığı zaman birkaç vecihte okunabilir olmuştu. Mesela; إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا âyetinde geçen فَتَبَيَّنُوا/fetebeyyenû kelimesi, nokta ve harekelerden soyutlandığı zaman فَتَبَّنُوا/fetesebbetû şeklinde de okunmaya müsait hâle gelir. Bu da başka bir kıraattir.

Benzer bir durum وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا âyetinde geçen نُنْشِزُهَا/nunşizuhâ kelimesi hakkında da söz konusudur. Bu kelime nokta ve harekelerden soyutlanınca daha önce gördüğün gibi نُنْشِرُهَا/nunşiruhâ şeklinde okunabilir. Bu da nakledilen başka bir kıraattir.

Aynı durum otuz yedi vecih ile okunduğu rivayet edilen أُفٍّ/uffin kelimesi için de geçerlidir.

Komisyon üyeleri nokta ve harekeden soyutlamanın birden fazla kıraati bulunan âyetlerde bu kıraatlere imkân vermediği kelimeleri Mushafların birinde bir kıraate delalet edecek şekilde, diğerinde de öteki kıraate delalet edecek şekilde yazmışlardır. Mesela; وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ âyetinde[621] geçen وَصَّى/vessâ kelimesi hem bu şekilde hem de hemze ile أَوْصَى/evsâ şeklinde okunmuştur. Mushaflara da buna göre yazılmıştır.

Benzer bir durum da لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ âyetinde söz konusudur. Bu âyet تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ/tahteha'l-enhâr ve مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ/min tahtiha'l-enhâr şeklinde okunmuş ve çoğaltılan Mushaflara da bu şekilde yazılmıştır.

Özet

Komisyon üyeleri kıraat vecihlerinin farklılık göstermediği lafızları kesinlikle tek surette yazıyorlardı. Kıraat vecihlerinin farklılık gösterdiği lafızları ise bir hat ile yazmak bütün bu vecihleri kapsamıyorsa, bir Mushafta bazı vecihleri karşılayacak bir yazı, diğer Mushafta da öteki vecihleri karşılayacak bir yazı ile yazıyorlardı. Onlar bu vecihleri bir Mushafta iki yazı ile yazmaktan çekiniyorlardı. Çünkü lafzın bir kıraatte iki vecih ile tekrar indiği şeklinde bir yanlış anlamadan endişe ediyorlardı. Hâlbuki durum böyle değildi. Doğrusu her ikisi kıraatti. Lafız bunlardan birinde bir vecihle, diğerinde öteki vecihle inmiştir. Ortada bunlardan birinde tekrardan söz edilemez.

Komisyon üyeleri bu tür lafızları birini metin içinde diğerini dipnotta vermek suretiyle bir Mushafta yazmaktan kaçınmışlardır. Çünkü ikinci yazılanın ilk yazılanın tashihi şeklinde bir yanlış anlamanın ortaya çıkmasını istemiyorlardı.

Bütün bunlarda birinin metin içinde diğerinin dipnotta verilmesi veya bunun tersinin yapılmasında bir tahakküm veya tercih sebebi olmadan bir tercih söz konusudur. وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ âyetinde[622] geçen وَصَّى/vessâ kelimesinin hem bu şekilde hem de hemze ile أَوْصَى/evsâ şeklinde okunmasını buna örnek olarak vermek mümkündür.

Kıraat farklılıkları bulunan ve bir biçimle yazılan yazının kendisini gösterdiği lafızlar söz konusu farklılıkları taşır. Nokta ve harekenin bulunmaması

621 el-Bakara 2/132.
622 el-Bakara 2/132.

da buna yardımcı olur. Daha önce açıklaması yapılan نُنْشِزُهَا/nunşizuhâ ve فَتَبَيَّنُوا/ fetebeyyenû kelimelerindeki kıraat buna örnek olarak verilebilir. Bir yazı, nakledilen iki lafza delalet etmektedir. Bu durum lafzı müşterekin akledilen iki manaya delaletine benzer.

Sahâbenin Mushaf hattında ve yazımında bu yöntemi benimsemesine onların Kur'ân'ı Hz. Peygamber'den bütün vecihler ve indiği bütün harfler ile öğrenmiş olmaları neden olmuştur. Bu yöntem bütün vecihleri ile Kur'ân'ı kuşatmaya daha uygun idi. Bundan dolayı şöyle denilemez: "Sahâbe Kur'ân kıraatinden bir kısmım kaldırmıştır veya hepsi Hz. Peygamber'den mütevatir olarak nakledilmesine rağmen insanların dilediği harf ile Kur'ân okumalarına engel olmuştur. Oysa Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***'Bunlardan hangisi ile okursanız okuyun doğru okumuş olursunuz. Öyleyse birbirinizle tartışmayın!'*** buyurmuştur."

Hz. Osman'ın çoğaltma konusunda belirlediği prensiplerden biri de Kureyşli üyelere verdiği şu talimattı: "Zeyd İbn Sâbit ile Kur'ân'ın herhangi bir bölümünün yazılışı konusunda anlaşmazlığa düşerseniz, onu Kureyş lehçesi ile yazın. Çünkü Kur'ân onların dili ile inmiştir."

Komisyon üyeleri bu talimatı yerine getirmişlerdir. Sayfaları Mushaflar hâlinde çoğaltınca Hz. Osman onu Hafsa'ya geri verdi. Her bir İslâm muhitine çoğaltılan Mushaflardan birini gönderdi ve bunun dışında kalan sayfa ve Mushaflarda bulunan Kur'ân'ların yakılmasını emretti.

Bu konuda Buhârî senedi ile birlikte İbn Şihâb'dan şu rivayeti nakletmiştir: Enes İbn Mâlik'in rivayet ettiğine göre, "Huzeyfe İbn el-Yemân Hz. Osman'ın huzuruna çıktı. Ermenistan ve Azerbaycan'ın fethi sırasında Iraklılarla birlikte Şamlılarla tartışmıştı. İki tarafın kıraatler konusunda ihtilafa düşmesi Huzeyfe'yi endişelendirmişti. Bu yüzden Hz. Osman'a 'Ey Mü'minlerin Emiri! Yahudi ve Hıristiyanların ihtilafı gibi, Kitap hakkında ihtilafa düşmeden önce ümmet için tedbir al!' dedi. Bunun üzerine Hz. Osman, Hafsa'ya haber gönderdi ve 'Mushafı bize gönder, onu çoğaltıp tekrar sana iade edelim' dedi.

Hafsa, mushafı Hz. Osman'a gönderdi. O da Zeyd İbn Sâbit, Abdullah İbn ez-Zübeyr, Saîd İbn el-Âs ve Abdurrahman İbn el-Hâris İbn Hişâm'a Kur'ân nüshalarının çoğaltılmasını emretti. Komisyonun üç Kureyşli üyesine şöyle tembih etti: 'Siz, Zeyd İbn Sâbit ile herhangi bir âyetin yazımı

konusunda ayrılığa düşerseniz, onu Kureyş lehçesiyle yazın! Çünkü Kur'ân onların diliyle indi.' Üyeler de bu talimatı yerine getirdi.

Sonunda Mushafı çoğalttılar. Hz. Osman da ana Mushafı Hafsa'ya geri verdi. Daha sonra çoğalttıkları Mushaflardan her tarafa birer tane gönderdi. Bunun dışında sahifelerde yazılı bulunan veya Mushaf şeklinde yazılmış olan Kur'ân'ların yakılmasını emretti."[623]

C. Hz. Osman'ın Diğer Kur'ân Sayfalarını ve Mushafları Yaktırması

Hz. Osman biraz önce anlatıldığı şekilde Kur'ân'ın çoğaltılmasını tamamlayınca çoğaltılan nüshaları farklı bölgelere gönderdi ve bunların dışında kalan ve bunlara uymayan sayfa ve Mushafların yakılmasını emretti. Bununla bir açıdan çekişmenin kaynağını kurutmak, diğer açıdan da insanları Allah'ın Kitabı konusunda doğru yola yönlendirmek amaçlanmıştı. Sonunda insanlar sadece bu Mushafları kabul etmişlerdi. Bu Mushaflarda da diğer Mushaflarda olmayan şu özellikler vardı:

1. Âhad rivayetler bir kenara bırakılıp sadece mütevatirliği sabit olanlarla yetinilmiştir.

2. Tilaveti neshedilenler ve son arzada kesinlik kazanmayanlar dikkate alınmamıştır.

3. Sûre ve âyetler bugün bilinen şekli ile sıraya konulmuştur. Hz. Ebû Bekir dönemindeki sayfalar ise böyle değildi. Onlarda sûre tertibi yoktu, sadece âyetler sıraya konulmuştu.

4. Mushaflar farklı kıraat vecihlerini ve Kur'ân'ın indiği yedi harfi biraz önce anlatıldığı gibi noktasız ve harekesiz biçimde kapsayacak bir yöntemle yazılmıştı. Ayrıca bir hattın göstermediği kıraat vecihleri Mushaflara dağıtılmıştı.

5. Bu nüshalar Kur'ân olmayan her şeyden soyutlanmıştı. Mesela; sahâbenin bir kısmının şahsî mushafına bir manayı açıklamak için yazdığı şerh veya nâsih-mensûh için yaptığı açıklama vb. şeyler bunlarda bulunmamaktadır.

623 Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 3.

Sahâbe Hz. Osman'a olumlu cevap vermiş; Mushaflarını yakmış ve onun çoğalttığı Mushaflar üzerinde icma etmiştir. Hatta ilk başta Hz. Osman Mushaflarını kabul etmediği ve Mushafını yakmaya yanaşmadığı nakledilen Abdullah İbn Mes'ûd da çoğaltılan Mushafların üstün özelliklerini, ümmetin bu konuda icma edip söz birliğine vardığını görünce çoğunluğa katılmıştır.

Sonraları İslâmî atmosfer ayrılık ve çekişme salgınından temizlenmiştir. İbn Mes'ûd, Übeyy İbn Ka'b, Hz. Âişe, Hz. Ali ve Ebû Huzeyfe'nin azatlı kölesi Sâlim'in Mushafları ile diğer özel Mushafların tamamı kânenin haberi oldu; ya su ile yıkanıp silindiler ya da ateşte yakıldılar.

وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا.

"Allah('ın yardımı) savaşta mü'minlere yetti. Allah güçlüdür, mutlak galiptir."[624]

Allah Hz. Osman'dan razı olsun. O, bu büyük amel ile Rabbinin rızasını kazanmış, Kur'ân'ı korumuş, Müslümanların söz birliğini sağlamış ve fitne kapısını kapatmıştır. Müslümanlar günümüze kadar hâlâ onun diktiği ağacın meyvesini yiyorlar ve bundan sonra da yemeye devam edecekler.

Onun, çoğalttığı Mushaflara aykırı olan sayfaları ve Mushafları yaktırması bu büyük amelinin değerini düşürmez. Onun bu konuda ne düşündüğü daha önce anlatılmıştı. Ayrıca o bunu, ancak sahâbe ile istişare ettikten ve onların onayını aldıktan sonra yapmıştır. Hatta bu konuda onların yardım ve desteklerini elde etmiş ve şükranlarını kazanmıştı.

Ebû Bekir el-Enbârî, Süveyd İbn Gafele'den şöyle nakletmiştir: "Hz. Ali'nin şöyle söylediğini işittim: Ey insanlar! Allah'tan korkun ve Hz. Osman hakkında ileri gitmekten sakının. Sakın onun için 'Mushaf yakıcı' demeyin. Allah'a yemin olsun ki o, bizden yani Peygamber'in ashabından önemli bir topluluğun onayı ile Mushafları yakmıştır."[625]

Ömer İbn Saîd Hz. Ali'nin şöyle söylediğini nakletmiştir: "Hz. Osman döneminde vali olsaydım, Mushaflar konusunda onun yaptığını yapardım."

Allah onların hepsinden razı olsun ve bu işten dolayı onları en güzel biçimde ödüllendirsin.

---

624 el-Ahzâb 33/25.

625 İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif,* s. 29-30. Suyûtî bu rivayetin senedinin sahih olduğunu belirtmiştir. Bk. Suyûtî, *el-İtkan,* I, 188.

Özet

Yukarıda verilen bilgilerle Kur'ân'ın üç dönemde; Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman dönemlerinde toplanmasını birbirinden şu şekilde ayırt etmek mümkündür:

1. Hz. Peygamber döneminde Kur'ân'm toplanması; âyetlerin yazılması, tertip edilmesi ve sûre içindeki özel yerine konulmasından ibarettir. Ancak bu da hurma dallarına, kemiklere, taşlara, deri parçalarına ve bunlara benzer kolay ulaşılabilen yazı malzemelerine dağınık hâlde yazılması ile olmuştur. Bu toplamanın amacı Kur'ân'm güvenirliğini artırmaktı. Zira o dönemde esas olan ezbere güvenmekti.

2. Hz. Ebû Bekir döneminde gerçekleşen toplama, Kur'ân âyetlerinin sıraya konulmuş bir hâlde sayfalara yazılıp aktarılmasından ibarettir. Bu toplama işleminde sadece tilaveti neshedilmeyen âyetler alınmıştır. Böylece Kur'ân'ın tevatür ve icma yoluyla güvenirliği artırılmak istenmiştir. Bundaki amaç, hafızların vefatı yüzünden bir bölümü kaybolur endişesi ile Kur'ân'ı tertip edilmiş bir hâlde tamamen yazı ile kayıt altına almaktı.

3. Hz. Osman döneminde gerçekleşen toplama ise bu sayfalardaki Kur'ân'ın bir imam Mushaf'a nakledilmesinden ve bundan birçok mushafın çoğaltılmasından ibaretti. Bu mushaflar İslâm bölgelerine gönderilmişti.[626] Bu mushaflarda biraz önce bahsi geçen özellikler gözetilmiş, âyet ve sûreler sıraya konulmuştur. Bu faaliyetten maksat ise Kur'ân kıraati konusunda ihtilafa düştükleri zaman Müslümanlar arasında tutuşan fitne ateşini söndürmek, onları bir araya getirmek ve Allah'ın Kitabı'nı değişiklik ve tahriften korumaktı.

لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ.

"Allah'ın sözlerinde asla değişme yoktur. İşte bu, büyük kurtuluşun kendisidir."[627]

626 Suyûtî, *el-İtkân*'da şöyle demiştir: "Hz. Osman'ın İslâm bölgelerine gönderdiği Mushafların sayısı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Meşhur olan görüşe göre bunların sayısı beştir. İbn Ebî Dâvûd *el-Mesâhif* adlı eserinde (s. 43) Hamza ez-Zeyyât kanalıyla şunu nakletmiştir: "Hz. Osman dört mushaf gönderdi." İbn Ebî Dâvûd, İbn Ebî Hâtim'in şöyle söylediğini nakletmiştir: "Yedi Mushaf yazıldı. Bunlar Mekke'ye, Şâm'a, Yemen'e, Bahreyn'e, Basra'ya ve Kufe'ye gönderildi. Biri de Medine'de bırakıldı." Bk. Suyûtî, *el-İtkân,* I, 189.

627 Yunus 10/64.

VI. KUR'ÂN'IN TOPLANMASI KONUSUNDA İLERİ SÜRÜLEN İTİRAZLARA CEVAPLAR

Kur'ân hâlâ İslâm düşmanları için bir hedeftir. Onlar eleştiri oklarını ona yöneltirler, Kur'ân ilimlerinden yalan yere uydurdukları ve zulüm olarak yaymaya çalıştıkları şüphe ve itirazlarına bir alan bulmaya çalışırlar. Bundan dolayı aşağıdaki şekilde bu konuda ileri sürülen itirazları ve uyandırılmaya çalışılan şüpheleri çürütmeye çalışacağız.

Birinci İtiraz: Bu itiraz yedi iddiaya dayanır. Bunu dile getirenler şöyle demişlerdir: "Kur'ân'ın yazılma ve toplanma yönteminde ondan bazı şeylerin kaybolduğuna ve Muhammed'in kendisine indirildiğini iddia ettiği gibi bugün elimizde olmadığına delil vardır."

Bu itirazda aşağıdaki şu iddialara dayanmışlardır:

1. Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Allah falancaya rahmet etsin. Bana şu şu âyetleri hatırlattı. Ben onları Kur'ân'dan çıkarmışım."*** Bir başka rivayette hadisin son kısmı ***"Ben onları unutmuşum"*** şeklinde geçmektedir. Bu hadiste bizzat Hz. Peygamber'in kendisinin kasten bazı âyetleri Kur'ân'dan çıkardığına veya unuttuğuna dair bir itirafı vardır.

2. A'lâ Sûresi'nde Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسَى * إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ.

"Sana (Kur'ân'ı) okutacağız; artık Allah'ın dilediği hariç, sen hiç unutmayacaksın."[628]

Bu âyet içindeki istisna ile Muhammed'in bile bile Kur'ân'dan bazı âyetleri çıkardığını veya kendisine hatırlatan biri bulunmadığı zaman unuttuğunu gösterir.

3. Sahâbe hazfinde maslahat gördüğü her şeyi Kur'ân'dan hazfetmiştir. Mut'a âyeti buna örnek olarak verilebilir. Bu âyeti kesinlikle Ali İbn Ebî Tâlib Kur'ân'dan çıkarmış ve bunu okuyanları dövmüştür. Bundan dolayı Hz. Âişe onu ayıplamış ve şöyle demiştir: "O, Kur'ân yüzünden insanlara sopayla vuruyor, Kur'ân'ı yasaklıyor. Kuşkusuz o, Kur'ân'ı değiştirip tahrif etmiştir."

628 el-A'lâ 87/6-7.

4. Übeyy İbn Ka'b kendisinin rivayet ettiği ama bugün Mushaf'ta göremediğimiz şu pasajı Kur'ân'dan çıkarmıştır:

اللَّهُمَّ إِنَّانَسْتَعِينُكَ، ونستهديك وَنَسْتَغْفِرُكَ، ونتوب إليك ونؤمن بك ونتوكل عليك وَنُثْنِي عَلَيْكَ الْخَيْرَ، وَلا نَكْفُرُكَ، وَنَخْلَعُ وَنَتْرُكُ مَنْ يَفْجُرُكَ، اللَّهُمَّ إِيَّاكَ نَعْبُدُ، وَلَكَ نُصَلِّي وَنَسْجُدُ، وَإِلَيْكَ نَسْعَى وَنَحْفِدُ، نَرْجُو رَحْمَتَكَ، وَنَخَافُ عَذَابَكَ، إِنَّ عَذَابَكَ الجِدَّ بِالْكُفَّارِ مُلْحِقٌ.

"Allah'ım! Senden yardım diler, hidayet ister ve bağışlamanı umarız. Sana tevbe eder, iman eder ve güveniriz. Güzelliklerle seni överiz. Sana nankörlük etmeyiz. Sana karşı saygısız olanları terk edip yalnız bırakırız. Allah'ım! Yalnız sana kulluk eder, senin rızan için namaz kılar, secde ederiz. Sana doğru çalışır çabalarız. Rahmetini umar, azabından korkarız. Kuşkusuz senin çetin azabın kâfirlere erişir."[629]

5. Kur'ân'ın birçok âyetinin sahâbenin ezberi dışında bir kaydı yoktur. Sahâbenin de bir kısmı Hz. Muhammed'in ve ilk halifelerin savaşlarında öldürülmüştür. Hz. Ebû Bekir Zeyd İbn Sâbit'e Kur'ân'ı toplama görevini vermeden önce onlarla birlikte ezberledikleri âyet ve sûreler de gitmişti. Bu nedenle Zeyd hayatta kalanların ezberledikleri dışındaki Kur'ân pasajlarını toplayamamıştır.

6. Kur'ân'ın kemik ve diğer malzemeler üzerine yazılı kısmı, herhangi bir kural ve sistem olmadan yazılmıştı. Bir kısmı da kaybolmuştu. Bu, bazı âlimlerin Kur'ân'da hükmen değil de lafzen bazı âyetlerin neshedildiği iddialarını benimsemelerinin nedenidir. Bu, son derece tuhaf bir iddiadır. İşin aslı kesinlikle şöyledir: Kur'ân'ın üzerine yazıldığı kemiklerin kaybolması sonucu bazı âyetler yok olmuş, bu âyetlerden sahâbenin hafızasında manalardan başka bir şey kalmamıştır.

7. Haccâc Emevîler'e destek olunca, bütün mushafları toplamış, onlar hakkında inen birçok âyeti Kur'ân'dan çıkarmış, aslında Kur'ân olmayan başka şeyleri Mushafa eklemiş, istediği şekilde telif edilen altı yeni Mushaf yazdırmış ve bunları Mısır, Şam, Mekke, Medine, Basra ve Kufe'ye göndermiştir. Elimizde bulunan Kur'ân da budur. Haccâc eski Mushafların üzerine gitmiş ve sirke kaynatıp içine atıp parçalamadığı bir tek nüsha bırakmamıştır. Bu yaptıkları ile

629 İbnu'd-Darîs, *Fezâilu'l-Kur'ân,* s. 157.

Emevîler'e yaltaklanmayı amaçlamıştır. Bu nedenle Kur'ân'da onların hoşuna gitmeyen hiçbir âyet bırakmamıştır.

Bu İddianın Çürütülmesi: Bu itirazın özeti şudur: "Bugün elimizde bulunan Kur'ân eksiktir. Ondan bazı bölümler çıkarılmıştır. Biraz önce verilen yedi iddia da buna delildir." Bu iddiaların tek tek ele alınması ve temelinden çürütülmesi gerekir:

1. Naklettikleri hadis, Kur'ân'ın yazılması ve toplanmasının gerçekleştiği asılda şüphe oluşturmaya yönelik bu iddialarına delil teşkil etmez. Doğrusu bu asıl, sağlamdır ve her türlü eksiklikten uzaktır. Şöyle ki: Bu âyetler Hz. Peygamber'in yazılmasını istediği belgelerde yazılı olarak bulunmaktadır. Ayrıca bunların varlığı Hz. Peygamber'den Kur'ân öğrenen sahâbenin hafızalarında ezberlenmiş hâlde idi. Onların sayısı da tevatür derecesine ulaşmıştı. Ayrıca bu aslın sıhhati konusunda sahâbenin tamamı icma etmiştir. Nitekim bu durum Kur'ân'm toplanmasının temel prensipleri anlatılırken belirtilmişti.

Bu haber en fazla söz konusu sahâbînin okumasının, Hz. Peygamber'e unuttuğu ya da unutarak atladığı o âyeti hatırlattığına delil olur.

Bu tür unutmalar Hz. Peygamber'e olan güveni sarsmaz. Kur'ân'ın hassas ölçüler çerçevesinde toplanıp çoğaltıldığı konusunda kuşku uyandırmaz. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu âyetleri o sahâbînin ezberlemesinden önce ezbere biliyordu. Sonra vahiy kâtiplerine bunların yazılmasını emretmişti. İnsanlara bu âyetleri anlatmış, onlar da kendisinden bunları ezberlemişlerdi. O sahâbîlerden biri de rivayete göre bu hadisin ravisi Abbâd İbn Bişr'dir.

Onların zikrettikleri bu rivayette bu âyetlerin vahiy kâtiplerinin yazdığı ve koruma altında olan pasajlar içinde olmadığına dair en ufak bir işaret yoktur. Ayrıca bu rivayette Hz. Peygamber'in ashabının tamamının bu âyetleri unuttuğunu gösteren bir delil de bulunmamaktadır. Dolayısıyla o iftiracıların uydurdukları gibi bu âyetlerin ve benzerlerinin kaybolmasından, toplama ve imam Mushafm çoğaltılması sırasında Kur'ân'dan çıkarılmasından endişe edilemez. Aslında rivayetin kendisi açıkça sahâbe içinde bu âyetleri okuyan kimselerin bulunduğunu ve Hz. Peygamber'in onlardan bu âyetleri dinlediğini gösterir.

Yukarıda anlatılan Kur'ân'ı toplamanın temel prensipleri sahâbenin Mushafa ezber, yazı ve Kur'ân olduğu konusunda sahâbenin icması ile desteklenmiş

pasajları yazdıklarını kuvvetlendirmektedir. Burada hakkında konuşulan âyetler de herhangi bir şüphe olmadan bu pasajlar içinde yer almıştır.

Burada şu iki husus mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır:

a. Bu hadisin bazı rivayetlerinde geçen أَسْقَطْتُهُنَّ/eskattühünne kelimesinin anlamı "unutarak onları atladım" anlamına gelir. Nitekim diğer bir rivayette geçen أُنْسِيتُهُنَّ/ünsîtühünne kelimesi bunu göstermektedir. Burada Hz. Peygamber'in bile bile bu âyetleri Kur'ân'dan çıkarmaya kastetmesi muhaldir. Çünkü kendi kendine Kur'ân'ın bir bölümünü ilave yaparak veya eksiltmeye giderek değiştirmesi ona yakışmaz ve onun için böyle bir şey düşünülemez. Aksi takdirde en büyük hain olurdu. Hain birinin de peygamber olması mümkün değildir. Bu, ön yargıdan soyutlanmış aklın hükmüdür. Aynı zamanda Allah'ın Kitabı konusunda naklin de hükmüdür. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ.

"Kur'ân'ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız."[630]

قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِي إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَى إِلَيَّ.

"De ki: Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak şey değildir. Ben, bana vahyolunandan başkasına uymam."[631]

b. Bu rivayet Hz. Peygamber'in Abbâd İbn Bişr'den duyduğu âyetlerin tamamen zihninden silindiğini ifade etmez. Bu rivayet olsa olsa bu âyetlerin Hz. Peygamber'in aklına bir an gelmediğini, daha sonra Abbâd'ın kıraati ile bunları hatırladığını ve bu âyetlerin yeniden aklma geldiğini ifade eder. Bir şeyin akla bir an gelmemesi veya zihnin bir şeyden bir an gafil olması onun tamamen zihinde olmadığı anlamına gelmez. Bizden herhangi bir metni ezberleyen kimsenin zihni başka bir şey ile meşgul olunca bu ezberlediği metni hatırlayamaması buna delildir. Hâlbuki aynı anda o kimse hafızasına bu metnin depolanmış olduğunu kesin olarak bilir. Bir hatırlatıcı olunca onu zihninde canlandırır ve sonra okur. Bir şeyin hafızadan tamamen silinmesi anlamındaki tam unutma ise, delillerle sabittir ki, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* için mümkün değildir. Çünkü böyle bir şey, onun

630 el-Hicr 15/9.
631 Yunus 10/15.

peygamberlik ve tebliğ görevine zarar verir. Eğer Hz. Peygamber unutursa, onun unutması hemen gelip geçen yaz bulutu gibi olur. Hiç kuşkusuz burada Hz. Peygamber'in unutması peygamberlik vazifesini yaptıktan, insanlara âyetleri tebliğ ettikten ve onların da kendisinden âyetleri ezberlemelerinden sonra gerçekleşmiştir. Bu da peygamberliğe ve tebliğe zarar vermeyen bir unutmadır. Bedruddîn el-Aynî Buhârî'nin *Sahîh*'ini şerhettiği *Umdetu'l-kârî* adlı eserinin "Bâbu Nisyâni'l-Kur'ân" bölümünde şunları söylemiştir: "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in tebliğ ve öğretme dışında devam etmemek kaydı ile hatta hatırlaması gerekli olarak unutması caizdir. Bunun dışında tebliğden önce unutması mümkün değildir. Bu hadiste geçtiği üzere tebliğ ettiği bir şeyi unutması ise ihtilafsız mümkündür."

Bu eserin birinci baskısında bu rivayeti uydurma ve birilerinin hile ile sokuşturduğu bir haber olarak itham etmede bazı yazarlara tâbi olmuştum. Ancak yeniden yaptığım araştırmalar ve dikkat sahibi bazı âlimlerin uyarısı sonucu bu rivayetin Buhârî ve Müslim'in hadis kitaplarında nakledilen sahih bir rivayet olduğunu anladım. Mesela; Buhârî'nin *Sahîh*'inde Hişâm İbn Urve kanalıyla Hz. Âişe'den şöyle nakledilmiştir: Hz. Peygamber Mescid'de bir adamı Kur'ân okurken dinledi. Sonra şöyle dedi: ***"Allah falancaya merhametiyle muamele etsin! Zira falanca sûrenin şu şu âyetini bana hatırlattı."***[632] Buhârî bir başka rivayette şu ziyade ile bunu nakletmiştir: ***"Şu sûreden atladığım."***

İmam Müslim'in *Sahîh*'inde ise Hişâm, babası kanalıyla Hz. Âişe'den şöyle nakletmiştir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* gece Kur'ân okuyan birini işitti ve bunun üzerine şöyle buyurdu: ***"Allah ona merhameti ile muamele etsin. Şu sûreden atladığım şu şu âyeti bana hatırlattı."***[633]

İmam Nevevî *et-Tibyân fî âdâbi hameleti'l-Kur'ân* adlı eserinde şöyle demiştir:

> *Sahîhayn*'da Hz. Âişe'den nakledilen rivayete göre, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* birini Kur'ân okurken işitmiş ve şöyle buyurmuştur: ***"Allah ona merhameti ile muamele etsin. Bana atladığım bir âyeti hatırlattı."*** Buhârî'deki bir rivayete göre ise ***"Bana unutturulan bir âyeti hatırlattı"*** buyurmuştur.[634]

632 Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 26.
633 Müslim, Salâtu'l-Müsâfirîn 224.
634 Nevevî, *et-Tibyân,* s. 141.

Rabbim bütün noksan sıfatlardan münezzehtir:

لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسَى.

"Rabbim ne yanılır, ne de unutur."[635]

2. "سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسَى إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ/***Sana (Kur'ân'ı) okutacağız; artık Allah'ın dilediği hariç, sen hiç unutmayacaksın"***[636] âyetindeki istisna onların iddialarına delil olmaz. Çünkü burada gerçek anlamda değil, şekilsel bir istisna söz konusudur. Bundaki hikmet ise Allah Teâlâ'nın kullarına kendisinin "فَلَا تَنْسَى/***Sen hiç unutmayacaksın"*** âyetinde Peygamberi'ne vaat ettiği unutmamayı bildirmesidir. Esasında bu, Allah'ın bir lütfu ve ihsanıdır. Eğer Peygamberi'nin unutmasını dileseydi, elbette ona unuttururdu.

Bu şekilsel istisnada iki fayda vardır:

a. Bu faydalardan ilki Hz. Peygamber ile ilgilidir. Şöyle ki: Bu ifade daima ona, kendisinin Allah'ın nimeti ve inayetine mazhar olduğunu, âyetleri okuduğu sürece asla unutmayacağını hissettirir.

b. İkinci fayda ise Hz. Peygamber'in ümmeti ile ilgilidir. Şöyle ki: Onların Peygamber'leri Allah'ın sadece kendisine lütfettiği yetenek ve özellikler ile kulluk çizgisinden dışarı çıkmaz. O hâlde onlar da Hıristiyanların Hz. İsa konusunda fitneye kapıldıkları gibi onun hakkında fitneye kapılmamalıdır.

Bu istisnanın hakiki değil de şekilsel olduğuna şu iki husus delildir:

a. Bu âyetin sebeb-i nüzûlü olarak nakledilen şu rivayet: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* unutma veya bir şeyleri kaçırma korkusu ile vahyin indiği an Kur'ân'ı çok okuyarak kendisini yoruyordu. Allah'ın, Habibi'ne olan merhameti bu konuda onun gönlüne ferahlık vermeyi ve bu yükten onu rahatlatmayı gerektirmiştir. İşte bunun üzerine bu âyet inmiştir. Bu âyetin durumu şu âyetlere benzer:

"Sana vahyedileni unutmamak için tekrarlarken hemen anında bellemek için dilini kımıldatma. Çünkü vahyi senin kalbinde toplamak ve onu okutmak bize ait bir iştir."[637]

635 Tâhâ 20/52.
636 el-A'lâ 87/6-7.
637 el-Kıyâme 75/16-17.

"Sana vahyedilmesi henüz tamamlanmadan unutma endişesi ile Kur'ân'ı okumada acele etme!"[638]

b. Âyetteki "إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ/illâ mâşâallah" istisnâ kaydı unutmayı Allah'ın dilemesine bağlamaktadır. Biraz önce geçen âyetteki ***"Çünkü vahyi senin kalbinde toplamak ve onu okutmak bize ait bir iştir"*** ifadesi de bu dilemenin gerçekleşmediğini gösterir. O hâlde bu unutma gerçekleşmemiştir. Çünkü bir şeye bağlı olarak gerçekleşen şey, o bağlı olduğu şey gerçekleşmeden gerçekleşemez. Dilin üslubuna ilişkin zevk sahibi ve delillerin yönlerini araştıran kimse bu âyetin Allah'ın Peygamberi'ne Kur'ân'ı okutacağı ve onun da bunu unutmayacağına dair tekitli bir vaadi olduğu konusunda tereddüt etmez. Burada Allah'ın kıyamete kadar geçerli olan, herhangi bir vakitte gerçek anlamda istisnası söz konusu olmayan bir vaadi vardır. Aksi takdirde âyet, Hz. Peygamber'i yatıştırmaz ve ona gönül huzuru vermezdi. Âyetin inişi de boş işe, anlamsız söze benzerdi.

Büyük âlim Muhammed Abduh âyetteki istisnâyı tefsir ederken şöyle demiştir:

> "Buradaki vaat süreklilik ve ilelebed özelliklerini taşıyınca, Allah'ın kudretinin bunun dışında bir şeye yetmeyeceği ve unutmanın iradesinin dışında kaldığı gibi bir yanlış anlama olabilir. İşte bundan dolayı âyette 'إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ/illâ mâşâallah' istisnâsına yer verilmiştir. Bu âyet şu anlama gelir: Eğer Allah sana bir şey unutturmak isterse bu konuda hiçbir şey O'nu aciz bırakmaz. Esasında burada daha en baştan unutmanın gerçekleşmeyeceği kastedilmiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Buradaki durum birinin arkadaşına 'أنت سهيمي فيما أملك إلا ما شاء الله/ Sen, benim sahip olduğum şeylerde Allah'ın dilemesi hariç ortağımsın' sözüne benzer. Burada o, herhangi bir şeyi istisna etmemektedir. Bu istisna, nefiy anlamında az gerçekleşen bir kullanımdır. Şu âyetteki istisna da buna göredir:

وَأَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ.

638 Tâhâ 20/114.

'Mutlu olanlara gelince, onlar da cennettedirler. Rabbinin dilediği hariç, gökler ve yer durdukça onlar da orada ebedî kalacaklardır. Bu (nimetler) bitmez, tükenmez bir lütuftur.'[639]

Buna benzer yerlerdeki istisnalar, sonsuzluğun ancak Allah'ın keremi, lütfu ve cömertliği ile olduğuna, O'nun üzerine bir görev ve zorunluluk olmadığına, dilerse verdiğini geri alabileceğine ve bu konuda kimsenin O'na engel olamayacağına dikkat çekmek içindir.

Hz. Peygamber'in daha önce bildiği bir şeyi unuttuğuna dair rivayet hakkında ise şunlar söylenir: Eğer bu rivayet sahihse, bilinmelidir ki söz konusu unutma Allah'ın tebliğini emrettiği indirdiği Kur'ân âyetleri ve hükümler dışında kalan meselelerdedir. Bunun dışında söylenenler ise inkârcıların dine sokuşturduğu, gafil kimselerin akıllarına sirayet eden düşüncelerdir. Bununla o kimseler Allah'ın temizlediğini kirletmişlerdir. Şeriatın sahibinin (Hz. Peygamber'in) değerini bilen ve Allah'ın Kitabı'na iman eden insanların bu tür açıklamalara itibar etmesi uygun değildir."[640]

Buraya kadar anlatılanlar istisnanın anlamı ile ilgilidir. Bu konuda başka bir görüş daha vardır. O da istisnanın hakiki anlamda olduğunu yansıtır. Ancak bu istisna ile kastedilen sadece tilaveti mensûh âyetlerdir. Buna göre âyetin anlamı şu şekilde olur: Allah Teâlâ Peygamberi'ne Kur'ân okutur, dilediğini yani nesih konusunda âlimlerin açıkladığı hikmetlerden birine göre tilaveti neshedilenleri ona unutturur. Bunun delili ise Bakara Sûresi'ndeki şu âyettir:

مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا.

"Biz, bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak (ertelersek) mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz."[641]

Büyük âlim Ebu's-Suûd Efendi bu âyetin tefsiri hakkında şöyle demiştir:

"Bu âyet مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِكَهَا şeklinde de okunmuştur. Bunun anlamı şudur: Hikmet ve maslahatın lafzını veya hükmünü ya da her

639 Hûd 11/108.
640 Muhammed Abduh, *Tefsîru cüz'i Amme,* s. 68.
641 el-Bakara 2/106.

ikisini birlikte kaldırmayı gerektirdiği üzere bir âyeti bir bedel karşılığında ya da bedel olmaksızın yürürlükten kaldırdığımız zaman ondan daha iyisini getiririz yani kullar için fayda ve sevap bakımından kaldırılan âyetten durum olarak daha iyisi olan başka türünü getiririz. Ayrıca âyet hemzenin elife kalbi ile de okunmuştur. أَوْ مِثْلِهَا/Ev mislihâ ise biraz önce sözü edilen fayda ve sevap konusunda benzerliği ifade eder."[642]

سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسَى * إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ.

"Sana (Kur'ân'ı) okutacağız; artık Allah'ın dilediği hariç, sen hiç unutmayacaksın"[643] âyetindeki istisnanın anlamı ne olursa olsun, bundan Hz. Peygamber'in kendisine insanlara okuması ve tebliğ etmesi emredilen bir harfi unuttuğu anlaşılmaz. Aynı şekilde onun neshi söz konusu olmayan âyetlerin Kur'ân olduğu ve okunması ile ilgili dinî düzenlemeleri olduğu gibi bırakmakla emredildiği konularda unuttuğu sonucu çıkmaz. Tabii buradaki unutmaktan maksat bir şeyin zihinden tamamen silinmesidir. Eğer bununla bir şeyin bir an akla gelmemesi kastedilmişse, bununla ilgili açıklamalar yukarıda yapılmıştı. Hz. Peygamber'in unutmasına ve yanılmasına neden olan etkenlerin onun makamına zarar verdiği asla düşünülmemelidir. Çünkü bunlar, şairin şu beyitlerinde anlatıldığı gibi değerli etkenlerdir.

ياسائلي عن رسول الله كيف سها؟ والسهو من كل قلب غافل لاهي

سها عن كل شيء سره فسها عما سوى الله فالتعظيم لله

"Peygamber nasıl yanılır? Yanılmak gafil ve oyalanan kalbin işidir diye soran kimse!

Hz. Peygamber'in gönlü Allah'ın dışında her şeyden gafil oldu, zira tazim yalnız Allah'adır."

3. Üçüncü argümanları dördüncü argümanları ile birlikte ele alınacaktır.

4. Sahâbenin Kur'ân'ı bir araya getirirken çıkarmakta maslahat bulunduğunu düşündükleri âyetleri ondan çıkardıkları, mut'a ve kunut dualarının bu kapsamda olduğuna dair iddiaları ise asılsızdır. Bu iddia sahâbenin Kur'ân konusunda en fazla ihtiyatla hareket eden ve onu koruma hususunda en fazla

642 Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-akli's-selîm,* I, 143.
643 el-A'lâ 87/6-7.

uyanık davranan nesil olduğuna ilişkin birbirini destekleyen sahih nasların görmezden gelinmesi üzerine kurulmuştur. Sahâbe bu özelliği dolayısıyla ancak tevatürlüğü kesinleşmiş ifadeleri Kur'ân olarak değerlendirmiş, tevatürlüğü kesinleşmemiş ifadeleri ise reddetmiştir. Çünkü bunlar kesinlik ifade etmez. Onların dinî hassasiyetleri ile akıllar kesin olmayan şeylerin Kur'ân'dan olduğunu söylemeye müsaade etmemekteydi. Hz. Ebû Bekir döneminde Kur'ân sayfalara yazılırken ve Hz. Osman döneminde Mushaflar çoğaltılırken belirlenen sağlam prensipler daha önce anlatılmıştı. Bâtıla saplanan bu insanların ne kadar büyük bir suç işledikleri ve dalalete düştüklerini görmek isteyenler o konuya tekrar dönebilirler.

Kur'ân'a karşı saldırıya geçen bu kimseler, sahâbeyi Allah'ın Kitabı hakkında gösterdikleri mükemmel ihtiyattan dolayı tevatür derecesine ulaşmayan ve son arzada kesinlik kazanmayan ifadeler ile tilaveti mensûh âyetleri -her ne kadar kendisine nesih haberi ulaşmadığı için okuyan kimseler olsa da- Mushaf'a almadıkları için ayıplamak ve kötülemek istiyorlarsa onlara şu şekilde cevap verilir: Eğer sahâbe ve Kur'ân'ı bu şekilde ayıplamak istiyorlarsa bilsinler ki, kendileri bu şekilde ayıplanmayı herkesten daha çok hak ediyorlar ve kötülüklerini kapatmaya herkesten daha çok muhtaçtırlar. Çünkü Müslümanlar, Allah'ın Kitabı konusunda bilmeden bir söz söylemekten, kesin bir delil bulunmadan O'na bir şey isnad etmekten ve tahrif edilmiş kitaplar ve değiştirilmiş İnciller konusunda tutulan yolu tutmaktan tarihte ve günümüzde uzak durmuşlardır. Onlara tekrarlayıp durdukları şu sözü hatırlatıyoruz: "Kendi evi camdan olan, insanlara asla taş atmasın."

Bu konuda kesin hüküm içeren söz şudur: Onların iddia etikleri mut'a âyeti ile anlattıkları kunut dualarının Kur'ân olduğu sabit değildir. Dolayısıyla bunlar Kur'ân âyetleri içinde yer almaz. Eğer bunların Kur'ân olduğunu iddia ediyorlarsa delil getirmeleri gerekir.

قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ.

"De ki: Eğer doğru söylüyorsanız, delilinizi getirin!"[644]

el-İntisâr adlı eserin yazarı şöyle demiştir:

> "Kunut dualarını Übeyy İbn Ka'b Mushafına yazmıştır. Ancak onun indirilmiş Kur'ân olduğu konusunda bir delil yoktur. Esasında o, bir tür

644 el-Bakara 2/111.

duadır. Eğer âyet olsaydı Kur'ân'ın nakledildiği gibi bize nakledilirdi ve onun sıhhati konusunda bilgi söz konusu olurdu.

Kunut duaları Allah tarafından indirilmiş Kur'ân iken sonradan neshedilmiş olabilir. Dua olarak okunmasına izin verilmiştir. O artık Kur'ân olmayan sözlerle bir olmuştur. Übeyy'in bunu Kur'ân olarak kabul ettiği doğru değildir. Sadece ondan bu duayı Mushafına yazdığı nakledilmiştir. O, Mushafına Kur'ân olmayan dua ve yorumları da yazıyordu."[645]

Hanefîler bu kunut duaları ile amel etmişlerdir. Onlardan bazıları Übeyy'in bu duayı Mushafma yazdığını ve içinde bu kelimeler geçtiği için buna Hal' ve Hafd Sûresi ismini verdiğini zikretmiştir. Bununla ilgili açıklamalar daha önce yapılmıştı.

Özet

Kur'ân'ı kendileri için özel mushaf ya da mushaflara yazan sahâbenin bir kısmı, muhtemelen bunlara kendilerine kapalı gelen âyetlerin anlamı ile ilgili açıklamalar ya da kendilerinin Kur'ân olmadığını bildikleri kunut vb. namazda okunması caiz olan ve âyetlerdeki dualar gibi muamele gören bazı dualar gibi Kur'ân olmayan şeyleri de yazmışlardır. Ancak yazı araç-gereçlerinin az bulunur olması, Kur'ân'ı başkalarına değil de kendileri için yazmaları gibi nedenler bunu mazur hâle getirmiştir. Çünkü onlar kendilerinin bunu karıştırmayacaklarından ve Kur'ân'ın başka bir söz ile karışmayacağından emindiler. Ne var ki, bazı dar görüşlü kimseler onların mushaflarında yazdıkları her şeyi Kur'ân olarak yazdıklarını zannetmiştir. Oysa hakikat böyle değildi. Hakikat biraz önce anlatıldığı gibiydi. Buna Hz. Peygamber'in bir dönem Kur'ân dışında bir şeyin yazılmasını yasaklaması da eklenmelidir. Nitekim İmam Müslim'in rivayetine göre o şöyle buyurmuştur: ***"Benden bir şey yazmayın! Kim benden Kur'ân dışında bir söz yazdıysa onu imha etsin."***[646] Bütün bunlar Kur'ân konusunda bir karıştırma ve karışıklık meydana gelir endişesiyle yapılmıştır.

5. Kur'ân âyetlerinin birçoğunun sahâbenin ezberinden başka kaydının bulunmadığı, onların bir kısmı ölünce ezberlediklerinin de yok olduğu iddiası

645 Bâkıllânî, *Nüketü'l-intisâr,* s. 79-81.
646 Müslim, Zühd 72.

kabul edilemez. Çünkü hafız şehitlerin ezberledikleri hayatta olan yani şehit düşmemiş veya ölmemiş sahâbenin pek çoğu tarafından ezbere biliniyordu. Nitekim Hz. Ömer'in "Diğer bölgelerde de kurrânın ölmesinden endişe ediyorum" sözü bunu göstermektedir. Bu söz bütün kurrânın ölmediği anlamına gelir. Bütün mesele endişe taşımaktan ibaretti. Bilinmektedir ki Hz. Ebû Bekir hafızdı. Aynı şekilde Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Zeyd İbn Sâbit ve daha başka sahâbîler de Kur'ân'ı baştan sona ezbere biliyorlardı. Kur'ân'ın sahifelerde toplandığı zamana kadar bu sahâbîler hayatta idi. Hatta bazıları Kur'ân çoğaltılıncaya kadar yaşamıştır. O vakit Zeyd'in yazdıkları bütün Kur'ân'ın yazımını kapsıyordu. O ne bir kelimeyi ne de bir harfi ihmal etmiştir.

Daha önce açıklandığı gibi Kur'ân'ın tamamı yazılmış idi. Hatta sahâbîler onu toplarken ezber ve yazının ikisine birden itimat ederek onun güvenirliğini ortaya koyuyorlardı. Bunlardan biri ile yetinmiyorlardı. Yazıya güvenirken de yazılı metnin Hz. Peygamber'in huzurunda yazıldığına emin oluyorlar, bunun için iki şahit istiyorlardı. Nitekim bunların açıklaması yukarıda yapılmıştı.

6. Kur'ân'm kemik vb. malzemeler üzerine yazılı olan kısmı bir sistem ve kurala göre değildi iddiasını ise biraz önce Kur'ân'ın toplanması konusunda anlattığımız âyetlerin tertibinin tevkîfî olduğu, Hz. Peygamber'in vahiy kâtiplerine hangi âyetin hangi sûrenin neresine konulacağını gösterdiğine dair bilgiler çürütmektedir. Hz. Peygamber ashabına Kur'ân'ı bu şekilde okutuyordu. Herkes de onu böyle ezberliyordu. İçlerinden dileyenler buna uygun şekilde âyetleri yazıyordu. Neticede Kur'ân'ın bir sırası oluşmuş, yazı ve ezber bakımından sahâbe arasında bilinen hâliyle âyetler kaydedilmişti. Sahâbe Hz. Peygamber'in huzurunda yazılan vahyi âyetleri sıraya konulmuş şekilde buluyordu. Deri parçalarına ve kemiklere yazılan âyetlerde de durum böyleydi. Ancak deriler ve kemik parçaları çok ve dağınıktı. Kaldı ki daha önce defalarca ifade ettiğimiz gibi güvenme her şeyden önce ezbere ve öğrenmeye dayanıyordu. Sadece yazılan malzemeye dayanmıyordu. Hiç kuşkusuz hem ezberde hem de yazıda Kur'ân'ın nizamı ve tertibinin bir garantisi vardı.

Onlar Kur'ân'ın bir kısmının kaybolduğu şeklindeki iddialarında Tevbe Sûresi'nin sonundaki âyetlerin kaybolduğuna, bu âyetlerin sadece Huzeyme İbn Sâbit'in yanında bulunduğuna dair rivayete dayanmışlardır. Zavallılar bunu biz Müslümanların yazılan Kur'ân'dan bir şeylerin kaybolduğuna dair bir itirafı olarak zannetmişler. Oysa gerçek anladıkları gibi değildir. Bu, şu anlama gelir: Sahâbe bu âyetleri yazılı olarak sadece Huzeyme'nin yanında bulmuştur. Diğer âyetler ise böyle değildir. Onlar birçok sahâbînin yanında

yazılı olarak mevcuttur. Bununla birlikte sahâbîler o âyetleri okuyor ve ezberlerinde tutuyorlar, dolayısıyla biliyorlardı. "Bir âyet kayboldu" ifadesi de bunu gösterir. Aksi takdirde onlar ezbere bilmeselerdi bu âyetin kaybolduğunu nereden bileceklerdi?

Âyetlerin bir kısmının kaybolmasının sahâbenin garib bir iddia olan nesih iddiasına sarılmalarına neden olduğu iddiası ise asılsız bir sözdür. Onlar bununla neshi eleştirmeyi ve inkâr etmeyi istemişlerdir. İleride nesih, neshin hikmeti ve bu konudaki itirazlar Allah'ın izni ile ayrı bir bölümde ele alınacaktır.

7. Onların Haccâc'a isnad ettikleri olayın aslı yoktur. Bu konuda onların hiçbir delili yoktur. İşte tarih... Tarihten Haccâc'ın Kur'ân'dan bazı âyetleri çıkardığı veya ona bazı ifadeleri eklediği iddiası bir yana bütün Mushafları topladığına dair bir delil getirsinler! Eğer o böyle bir şey yapmış olsaydı elbette bu, bize kadar tevatür yoluyla ulaşırdı. Çünkü bu, nakledilmesi ve tevatür derecesine ulaşması için bütün şartların olgunlaşacağı bir meseledir. Kaldı ki o bunu nasıl yapabilirdi? Ümmetin tamamı bunu onaylar mıydı? Bir de o dönemde Hasan el-Basrî gibi din âlimleri vardı. Onlar hiç susarlar mıydı? Hiç buna karşı çıkmazlar mıydı? Bu konuda birbirleri ile mücadele etmezler miydi? Birbirleri ile savaşa tutuşmazlar mıydı?

إِنْ هَذَا إِلَّا اخْتِلَاقٌ.

"Doğrusu bu, düpedüz bir uydurmadır."[647]

Sonra Haccâc İslâm coğrafyasının bir bölgesinde bir vali idi. Görevli olduğu yerlerin dışında kalan bölgelerdeki bütün Mushafları bir araya getirip yakması nasıl mümkün olurdu?

Haccâc'ın kendi dönemindeki bütün ümmeti İslâm ve Kur'ân'a yönelik bu ağır saldırıda susturma gücüne sahip olduğunu bir an kabul edelim. Peki, onun dönemi sona erince Müslümanları ne susturmuş olabilir?

Haccâc mushaflara hükmetmeyi ve onlara ilave ve çıkarma yapmak suretiyle dilediği gibi oynamayı başarmışsa o dönemde sayıları milyonları bulan hafızların hafızalarına nasıl musallat olup dilediğini bırakıp dilediğini silmiştir?

647 Sâd 38/7.

Bu iddiaların ayakta duracak tarafı yoktur. Esasında bunlar kendi içinde geçersiz olduğuna dair deliller taşımaktadır. Bunlar da onların ne kadar cüretkâr davrandıklarını, cahillik ve sapkınlıkta ne kadar ileri gittiklerini gösterir.

مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ.

"Allah kimi saptırırsa, artık onu hidayete erdirecek biri yoktur."[648]

Kerem ve lütfu ile Allah'tan bize esenlik vermesini isteriz. Âmin...

İkinci İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle demişlerdir: "Toplama esnasında Kur'ân'da eksiklik meydana geldiği gibi ona ilaveler de olmuştur. Buna delili ise İbn Mes'ûd'un Muavvizeteyn'i Kur'ân'dan kabul etmemesi ve Kur'ân'da Ebû Bekir ile Ömer'in sözlerinin bulunmasıdır."

Bu iddia şu şekilde çürütülür:

1. Bu görüşü ileri sürenlerin tutundukları ve İbn Mes'ûd'un Muavvizeteyn'i Kur'ân'dan kabul etmemesine ilişkin rivayet ondan sahih bir senedle nakledilmemiştir. Bu konu birçok tefsir ve ulûmu'l-Kur'ân kitabında ayrıntılı biçimde ele alınmış ve gerekli cevaplar verilmiştir. Bu konuda âlimlerin söyledikleri şu şekilde özetlenebilir: Müslümanlar Kur'ân'ın mütevatir olması konusunda icma etmişlerdir. Buna göre, İbn Mes'ûd'un Fâtiha ve Muavvizeteyn'in Kur'ân olduğunu kabul etmediğine dair rivayet sorunludur.

Hatta onun Kur'ân olmadığı düşüncesi ile Muavvizeteyn'i kendi mushafından kazıdığı nakledilmiştir. Âlimler buna ondan bu doğrultuda sahih bir rivayetin gelmediğini söyleyerek cevap vermişlerdir. İmam Nevevî *Şerhu'l-Mühezzeb*'de şöyle demiştir:

> "Müslümanlar Fâtiha ve Muavvizeteyn'in Kur'ân'ın bir parçası olduğu ve bunlardan birini inkâr edenin kâfir olduğu konusunda icma etmişlerdir. İbn Mes'ûd'dan nakledilen rivayet ise asılsızdır ve kesinlikle sahih değildir."

İbn Hazm da *el-Kadehu'l-muallâ* adlı eserinde şöyle demiştir: "Bu, İbn Mes'ûd adına uydurulmuş bir yalandır."

---

648 ez-Zümer 39/36.

Âsım kıraati İbn Mes'ûd'dan nakledilmiştir. Bu kıraatte de Fâtiha ve Muavvizeteyn mevcuttur. *Sahîh-i Müslim*'de Ukbe İbn Âmir'den nakledilen rivayete göre, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bunları namazda okumuştur.

İbn Hibbân, Ukbe İbn Âmir'den başka bir senedle gelen rivayette şu ziyadeyi nakletmiştir: "Herhangi bir namazda bunları okumadan geçemiyorsan, bunu yap!"[649]

Ahmed İbn Hanbel, Ebu'l-Alâ İbnu'ş-Şıhhîr yoluyla sahâbeden birinin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bize Muavvizeteyn'i okuttu ve şöyle buyurdu: ***"Namaz kıldığın zaman bunları oku!"*** Bu rivayetin senedi sahihtir.[650]

2. Rivayetin sahih olduğu varsayımına göre İbn Mes'ûd'un Fâtiha ve Muavvizeteyn'in Kur'ân olduğunu kabul etmemesi, onların Kur'ân olduğunu bilmeden önce olabilir. Ne zaman ki İbn Mes'ûd onların Kur'ân olduğunu öğrendi, bu konuda tevatür sağlandı ve onların Kur'ân olduğu konusunda icma gerçekleşti o zaman onların Kur'ân olduğuna inananların başında geldi.

Bazıları şöyle demiştir: "İbn Mes'ûd Muavvizeteyn'i Hz. Peygamber'den dinlememişti. Ona göre bu sûreler mütevatir derecesine de ulaşmamıştı. Dolayısıyla bunların durumu hakkında tevakkuf etmişti. Onun böyle yapması yadırganamaz. Çünkü o, henüz araştırma aşamasında idi. Ona düşen de bu konuda gerçeği tespit etmekti."

Muhtemelen bu cevap insanın gönlüne yatar. Çünkü Âsım'ın Zirr kanalıyla İbn Mes'ûd'dan naklettiği kıraatte Muavvizeteyn ve Fâtiha vardır. Sahih olan da budur. Bunların İbn Mes'ûd'dan nakledilmesi sahihtir. Aynı şekilde İbn Mes'ûd'un Muavvizeteyn'i inkâr etmesi de İbn Hacer'in sahih kabul ettiği bir senedle nakledilmiştir. Öyleyse bu inkâr, İbn Mes'ûd'un Müslümanlığının ilk yıllarına hamledilmelidir. Böylece iki rivayet uzlaştırılmış olur.

İbn Mes'ûd'un Muavvizeteyn'i Kur'ân olarak kabul etmediğine ilişkin rivayet hakkında söylenenler onun Fâtiha'nın Kur'ân'ın bir parçası olduğunu inkâr ettiğine dair rivayet hakkında da söylenir. Hatta onun Fâtiha'nın Kur'ân'ın bir parçası olduğunu inkâr ettiğini gösteren rivayet daha asılsız ve daha temelsizdir. Çünkü Fâtiha Kur'ân'm anası ve kadın-erkek bütün

649 İbn Hibbân, *Sahîh*, V, 150.

650 Ahmed İbn Hanbel, V, 24. Heysemî şöyle demiştir: "Bu rivayetin senedindeki raviler Buhârî'nin ravileridir." Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, V, 310.

Müslümanların dilinde namazın her rekâtında tekrarlanan es-Seb'u'l-mesânî idi. İbn Mes'ûd'un Fâtiha'nın Kur'ân'ın bir parçası olduğunu inkâr etmesi bir yana onun Kur'ân olduğunu bilmemesi düşünülemez. Ondan nakledilenler olsa olsa kendisinin Mushafta bu sureyi yazmadığına delalet eder. Bu da inkâra delalet etmez.

İbn Kuteybe şöyle demiştir:

> "İbn Mes'ûd'un Fâtiha'yı Mushafından çıkarması, -hâşâ- onun bu sûrenin Kur'ân'dan olmadığı düşüncesinden kaynaklanmamıştır. Ancak o, Kur'ân'ın iki kapak arasında kuşku, unutma, ilave ve eksiltme korkusu ile toplanıp yazıldığı görüşünü benimsemiştir."

Bu, şu anlama gelir: İbn Mes'ûd'un Fâtiha'yı Mushafına yazmamasının nedeni, onun Kur'ân'ın bir parçası olduğunun son derece açık olması ve onun için şek, unutma, ilave ve eksiltme endişesinin bulunmamasıdır.

3. İbn Mes'ûd'un Muavvizeteyn'i ve Fâtiha'yı hatta Kur'ân'ın tamamını inkâr ettiğini bir an kabul etsek bile, onun inkârı bu konuda bize bir zarar vermez. Çünkü bu inkâr Kur'ân'ın mütevatirliğini bozmaz; onun mütevatir olarak subut bulduğu konusundaki kesin bilginin değerini düşürmez. Dünyada hiç kimse şöyle bir iddiada bulunmamıştır: "Tevatürün ve bunun üzerine kurulan kesin bilginin şartlarından biri, hiç kimsenin bu konuda muhalefetinin bulunmamasıdır." Eğer böyle bir şart olsaydı, öyle ya da böyle hiç esamesi okunmayan biri de olsa sırf biri muhalefet ediyor diye bütün mütevatirler yok olurdu ve mütevatir üzerine kaim olan bilgiler geçersiz hâle gelirdi.

İbn Kuteybe, *Müşkilü'l-Kur'ân* adlı eserinde şöyle demiştir:

> "İbn Mes'ûd Muavvizeteyn'in Kur'ân'dan olmadığını düşünmüştür. Çünkü o, Hz. Peygamber'in bu iki sûre ile Hz. Hasan ile Hüseyin'i Allah'a sığındırdığını görmüştü. Sonra da bu zannına göre hareket etmiştir. Bu konuda onun doğru yaptığını söyleyemeyiz. Zira Muhacir ve Ensâr zaman zaman hata yapmıştır."

4. Onların "وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ/***Muhammed sadece bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçmişti***"[651] âyetinin Ebû Bekir'in sözü olduğuna dair iddiaları asılsızdır, hiçbir delile veya delili andıran bir şeye

651 Âl-i İmrân 3/144.

dayanmaz. Sahih rivayetlere göre bu âyet, sahâbenin bazı tutumlarını eleştirmek üzere Uhud savaşında inmiştir. Kesinlikle bu, Ebû Bekir'in sözü değildir. Şöyle ki: Uhud savaşında Müslümanlar ağır yara alıp Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in dişi kırılıp yüzü çizilip dizi soyulunca savaşçılar arasında onun öldüğü haberi yayılmıştı. O vakit bazı Müslümanlar "Keşke Abdullah İbn Übeyy'e gidecek bir elçimiz olsa... O da gidip Ebû Süfyân'dan bizim için bir emân koparsa" dediler. Bazıları da savaştan el çekip oturdular. Münafıklardan bir grup da "Muhammed öldürülmüşse eski dininize dönün" diye çağrıda bulundu. İşte o vakit Enes İbn Mâlik'in amcası Enes İbn en-Nadr "Muhammed ölmüşse, bilin ki, onun Rabbi ölmedi! Allah'ın elçisinden sonra yaşamı ne yapacaksınız? Öyleyse onun savaştığı gibi savaşın, o ne için öldüyse siz de onun için ölün!" diye haykırdı. Ardından da şöyle dua etti: "Allah'ım! Şu Müslümanların söylediklerinden dolayı senden af dilerim, şu münafıkların söylediklerinden uzak olduğumu bildiririm." Sonra kılıcını kuşandı ve şehit düşünceye kadar savaştı.[652]

Rivayete göre Hz. Peygamber'i ilk tanıyan Ka'b İbn Mâlik olmuştur. Nakledildiğine göre, o, şöyle demiştir: Miğferin altından parlayan iki gözünden onu tanıdım. Hemen avazım çıktığı kadar "Ey Müslümanlar! Müjdeler olsun! Bu, Allah'ın elçisi!" diye bağırdım. Hemen otuz sahâbî savunmak için onun yanına koştu. Sonra Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* kaçtıkları için ashabım ayıpladı. Onlar da "Anamız babamız sana feda olsun ey Allah'ın Elçisi! Bize senin öldürüldüğün haberi geldi. Bu nedenle kalplerimize korku düştü. Arkamızı dönüp kaçtık" dediler. İşte bunun üzerine bu âyet indi:

وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ.

"Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür ya da öldürülürse, gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim (böyle) geri dönerse, Allah'a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacaktır. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır."[653]

Öyle anlaşılıyor ki, bu âyetin Kur'ân'a eklendiğini ve bunun Hz. Ebû Bekir'in sözü olduğunu söyleyerek İslâm'a saldıranlar, bu saldırılarında Hz. Peygamber'in vefat ettiği gün Hz. Ömer'in ağzından çıkan sözlere ve

652 Suyûtî, *Esbâbu'n-nüzûl,* s. 87-88.
653 Âl-i İmrân 3/144.

Hz. Ebû Bekir'in ona bu âyetle cevap vermesine dayanıyorlar. Bu nedenle bu âyetin Hz. Ebû Bekir'in sözü olduğunu iddia ediyorlar. Hâlbuki bu, onun sözü değildir. Doğrusu bu, Allah Teâlâ'mn kelamıdır. O bunu Hz. Peygamber'in vefatından birkaç sene önce indirmiştir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in de aralarında bulunduğu bütün Müslümanlar bu âyeti biliyor ve ezberlerinde muhafaza ediyorlardı. Şu kadarı var ki, Hz. Ömer gibi bazı sahâbîler ümmetin önderi Rahmet Peygamberi'nin vefatı yüzünden uğradıkları sarsıntı, iç parçalanması ve büyük şokun etkisi ile bu âyeti unutmuşlardı. Bunun bir sonucu olarak Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in vefat ettiği gün bu âyeti hatırlayamamış ve o gün ayağa kalkıp "Münafıklardan bazıları Allah'ın Elçisi'nin öldüğünü iddia ediyor. Herkes bilsin ki Allah'ın Elçisi ölmedi! Fakat Rabbine gitti. Tıpkı Musa İbn İmrân'ın, Rabbine gittiği gibi. Kuşkusuz o kırk gün kavminden uzaklaşmış, kendisi hakkında öldü dendikten sonra geri dönmüştü. Allah'a yemin olsun ki, Musa nasıl döndüyse Allah'ın Elçisi de dönecek, kendisinin öldüğünü iddia edenlerin ellerini ayaklarını kesecektir."

Tam da o sırada Hz. Ebû Bekir durumu kurtarmak için ayağa kalkmış ve "Yavaş ol Ey Ömer! Sus!" demiş, hemen ardından da Allah'a hamd edip O'nu övmüştür. Sonra da şöyle demiştir: "Ey insanlar! Kim Muhammed'e tapıyorsa bilsin ki Muhammed ölmüştür. Kim de Allah'a tapıyorsa bilsin ki O, Hayy'dır, asla ölmez." Ardından da şu âyeti okumuştur: ***"Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür ya da öldürülürse, gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim (böyle) geri dönerse, Allah'a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacaktır. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır."***[654]

Ravi şöyle demiştir: Allah'a yemin olsun ki, o gün Hz. Ebû Bekir bu âyeti okuyuncaya kadar insanlar sanki bu âyeti bilmiyorlardı. Sanki bu âyeti ondan öğrenmişlerdi. Hz. Ömer de şöyle demişti: "Ebû Bekir bu âyeti okuyuncaya kadar buna inanamadım. Bunun ardından kolum kanadım kırıldı. Oracıkta yere yığıldım. Artık dizlerim tutmuyordu. Çünkü Allah'ın Elçisi'nin vefat ettiğini anlamıştım."

Görüleceği üzere bu âyette söz konusu lafızların Hz. Ebû Bekir'e ait olduğuna dair en ufak bir iz yoktur. Hatta bu âyet, içinde kendisinin Allah'ın kelamı olduğuna ve sahâbenin onun son derece elem veren bu durumdan birkaç

654 Âl-i İmrân 3/144.

sene önce inmiş Allah'ın kelamı olduğunu bildiğine dair deliller taşımaktadır. Ama hevasının ve taassubunun gözlerini kör ettiği kimselere ne çözüm olabilir ki?

فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ.

"Ama gerçek şu ki, gözler kör olmaz; lakin göğüsler içindeki kalpler kör olur."[655]

5. Onların "وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى/***Siz de Makam-ı İbrahim'i namazgâh edinin***"[656] âyetinin Hz. Ömer'in sözü olduğu iddiaları, biraz önce ***"Muhammed, ancak bir peygamberdir"*** âyeti hakkındaki iddialarını reddettiğimiz gibi reddedilir. Hatta onların bu iddialarının asılsız olması ötekine göre daha açıktır. Çünkü rivayete göre Hz. Ömer, Allah Rasûlü'ne "Keşke Makam-ı İbrahim'de bir namazgâh edinseydik" şeklinde temennisini dile getirmiştir. Bunun üzerine de "وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى/***Siz de Makam-ı İbrahim'i namazgâh edinin***"[657] âyeti inmiştir. Sebeb-i nüzûl olan Hz. Ömer'in temennisi ile bu sebebin üzerine inen Kur'ân kelimeleri arasında fark vardır. Görüldüğü gibi âyette fiil emir kipi ile gelmiştir ve temenni edatı (لَوْ/lev) bulunmamaktadır. Hz. Ömer'in temennisi ise fiilin geçmiş zaman kipi ile gerçekleşmiştir. Ayrıca onun ifadesinde temenni edatı bulunmaktadır. Kur'ân'ın onun temennisini ya da temennilerini gerçekleştirmesi, bu temennileri gerçekleştirmek için inen âyetlerin Hz. Ömer'in sözü olduğuna delalet etmez. Doğrusu bunların arasında büyük fark vardır.

Üçüncü İddia: Gulat-ı Şia'nın bir kısmı Hz. Osman ile ondan önce Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in Kur'ân'ı tahrif ettiklerini, onun birçok sûre ve âyetini çıkardıklarını iddia eder. Hişâm İbn Sâlim kanalıyla Ebû Abdullah'ın şöyle dediğini nakletmişlerdir: "Cebrâîl'in Hz. Muhammed'e getirdiği Kur'ân 17.000 âyetti."[658]

Muhammed İbn Nasr ise onun şöyle dediğini nakletmiştir: "Beyyine Sûresi'nde Kureyş'ten yetmiş kişinin ve onların babalarının ismi vardı."

655 el-Hac 22/46.
656 el-Bakara 2/125.
657 el-Bakara 2/125.
658 Kur'ân âyetlerinin sayısının 6.200 küsur olduğu bilinmektedir. Bu konu ileride ele alınacaktır.

Muhammed İbn Cehm el-Hilâlî ve daha başkaları Ebû Abdullah'ın şöyle dediğini nakletmişlerdir: "Nahl Sûresi'ndeki 'أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَى مِنْ أُمَّةٍ/***Bir topluluk, diğer bir topluluktan sayıca, nüfuzca veya malca daha çok olduğu için***"[659] lafzı Allah'ın kelamı değildir. Bu, tahrif edilmiş bir sözdür. Gerçekten indirilen ise 'أئمة هى أزكى من أئمتكم/imamlar sizin imamlarınızdan daha nezih olduğu için' şeklindedir."

Şiîlerin bir kısmı da şöyle demiştir: "Kur'ân'da 'Velayet Sûresi' adında bir sûre vardı. Bu sûre tamamen Mushaf'tan çıkartılmıştır. Ahzâb Sûresi'nin de çoğu Mushaf'a alınmamıştır. Çünkü bu sûre En'âm Sûresi kadardı. Bu sûrede yer alan Ehl-i Beyt'in fazileti ile ilgili âyetler çıkarılmıştır."

Benzer şekilde Şiîler sahâbenin "لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا/***Üzülme! Allah bizimle beraberdir***"[660] âyetinin başından "ويلك/Yazıklar olsun sana!" ifadesini çıkardığını iddia etmiştir.

Yine onlara göre sahâbe "وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ/***Allah savaşta mü'minlere yeter***"[661] âyetinin sonunda yer alan "بعليّ بن أبي طالب/Ali İbn Ebî Tâlib ile" ifadesini çıkarmıştır.

Yine onlara göre sahâbe "وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا/***Zulmedenler yakında bilecekler***"[662] âyetinden sonra "آل محمد/Muhammed'in ailesi" ifadesini çıkarmıştır.

Bunun örneklerini çoğaltmak mümkündür:

Sonuç olarak Şiilere göre bugün doğudan batıya Müslümanların elinde bulunan Kur'ân, Tevrat ve İncil'den daha çok tahrife uğramıştır, telif bakımından onlardan daha zayıf hâle gelmiştir ve daha çok bâtıl içermektedir.

قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ.

"Allah onları kahretsin! Nasıl da (haktan bâtıla) döndürülüyorlar!"[663]

659 en-Nahl 16/92.
660 et-Tevbe 9/40.
661 el-Ahzâb 33/25.
662 eş-Şuarâ 26/227.
663 et-Tevbe 9/30.

Bu iddialar şu şekilde çürütülür:

1. Bunlar dayanak ve delilden yoksun suçlamalardır. Bazı inkârcılar bunu tekrar gündeme getirmese ve fitneye kapılmış bazı kimselerin bunlara kanma ihtimali bulunmasa zikretmeye bile değmez. Bunların bâtıl olduğu konusunda iddia sahipleri bir delil veya delile benzer bir şey getirememişlerdir. Asla da getiremeyeceklerdir.

والدعاوى ما لم يقيموا عليها بيناتٍ أبناؤها أدعياء.

"İddiaları delil ile destekleyemezlerse

Onların çocukları babasız çocuk olur..."

2. Bazı Şiî âlimler bu saçmalıklardan uzak durmuş, aynı mezhepten olmalarına rağmen bu iddiaların kendilerine ait olmasına tahammül edememişlerdir. Bu tür saçmalıkları doğrudan uzaklaşmış ve düşünceye dalmanın kendilerini azdırdığı bazı Şiilere nispet etmişlerdir. Mesela; Tabersî[664] *Mecmau'l-beyân*'da şöyle demiştir:

> "Kur'ân'a ilave yapıldığı iddiasının asılsız olduğu konusunda icma vardır. Kur'ân'dan bazı bölümlerin çıkarıldığı iddiası ise bizim mezhebin bazı müntesipleri ile Haşeviye'nin bir kısmı tarafından dile getirilmiştir. Doğru olan bunun tersidir. Murtaza da bunu desteklemiş ve bu konuda son derece doyurucu açıklamalar yapmıştır."

Tabersî *Mecmau'l-beyân*'ın bir başka yerinde de şöyle demiştir:

> "Kur'ân'a ilave yapıldığı iddiasının asılsız olduğu konusunda icma vardır. Ondan bazı bölümlerin çıkarıldığı iddiasının ise gerçekleşmesi kesinlikle mümkün değildir."

Yine Tabersî şöyle demiştir:

> "Kur'ân'ın sahih bir şekilde nakledildiğine dair bilgi, şehirlerin, büyük olayların, önemli hâdiselerin, meşhur kitapların ve satır satır yazılmış Arap şiirinin bilinmesine benzer. Kur'ân'ın nakli ve korunması konusunda her türlü şart gerçekleşmiş ve mümkün olan önem gösterilmiştir.

664 Fadl İbn Hasan et-Tabersî (ö. 548) önde gelen Şiî âlimlerindendir. Şiîlere göre onun tefsiri *Mecmau'l-beyân* kaynaktır.

Söz konusu önem, biraz önce sözünü ettiğimiz konularda olmadığı kadar burada gösterilmiştir. Çünkü Kur'ân peygamberliğin övünç kaynağı, şer'î ilimlerin ve dinî hükümlerin kaynağıdır. Müslüman âlimler onu ezberleme ve koruma konusunda yapılabilecek her şeyi yapmışlardır. Öyle ki, farklı görüşlerin ileri sürüldüğü irabı, kıraati, harfleri, âyetleri gibi konuların hepsini öğrenmişlerdir. O hâlde bu kadar öneme, sıkı koruma tedbirlerine rağmen nasıl olur da Kur'ân değiştirilebilir veya ondan bir şeyler çıkarılabilir?"

3. Mushafın iki kapağı arasında bulunanların Allah'ın eksiksiz ve ilavesiz, değiştirilmemiş ve tahrif edilmemiş kelamı olduğu konusunda tevatür gerçekleşmiş, icma hâsıl olmuştur. Tevatür, bilgiye giden net bir yoldur. İcma da hakkın yolları arasında dosdoğru bir yoldur.

فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ.

"Öyleyse haktan sonra sapıklıktan başka ne var?"[665]

4. Şiilerin bu hezeyanlarla desteklediklerini ve kendisine taraftar olduklarını iddia ettikleri Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir döneminde Kur'ân'ın toplanmasını, Hz. Osman döneminde de çoğaltılmasını takdir etmiştir. Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân'ı toplaması hakkında onun daha önce zikredilen şu sözü herhâlde unutulmamıştır: "Mushaflar konusunda en fazla sevap kazanan insan Hz. Ebû Bekir'dir. Allah, Ebû Bekir'e rahmet eylesin. O, Allah'ın Kitabı'nı toplayan ilk kişiydi." Aynı şekilde onun Hz. Osman'ın Mushafı çoğaltması konusunda söylediği şu söz de unutulmamalıdır: "Ey insanlar! Allah'tan korkun ve Hz. Osman hakkında ileri gitmekten sakının. Sakın onun için 'Mushaf yakıcı' demeyin. Allah'a yemin olsun ki o, bizden yani Peygamber'in ashabından önemli bir topluluğun onayı ile Mushafları yakmıştır."[666]

Onun şu sözü de hatırda tutulmalıdır: "Hz. Osman döneminde vali olsaydım, Mushaflar konusunda onun yaptığını yapardım."

İşte bu şekilde Hz. Ali iftiracıları yalnız bırakarak onların dilini koparmış ve tuzaklarını tersine çevirmiştir. O hâlde onlar nereye gidecekler?

665 Yunus 10/32.

666 İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif,* s. 29-30. Suyûtî bu rivayetin senedinin sahih olduğunu belirtmiştir. Bk. Suyûtî, *el-İtkân,* I, 188.

إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ.

"İşte o zaman (görecekler ki) kendilerine uyulup arkalarından gidilenler, uyanlardan hızla uzaklaşırlar. Ve (o anda her iki taraf da) azabı görmüş, nihayet aralarındaki bağlar kopup parçalanmıştır."[667]

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ.

"Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi eğriltme. Bize tarafından rahmet bağışla. Lütfu en bol olan sensin."[668]

5. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'dan sonra hilafet Hz. Ali'ye geçmişti. O zaman Kur'ân hakkında gerçeği açıklamaktan onu ne alıkoymuştur? Onun bu bâtıl iddia ve iftiraya göre kendisinden önceki halifelerin yaptığı hatayı düzeltip insanlara açıklamasına ne engel olmuştur? Üstelik o, bâtıla saplanmış o insanların akidesine göre masum bir imamdır. Bir de hafızların en önde gelenlerinden, dine ve İslâm'a yardım etme konusunda Allah'ın yarattıkları içinde en cesurlarından biri idi. Hilafet de kendisinden sonra oğlu Hasan'a geçmişti. Öyleyse onun Allah'ın Kitabı hakkında gerçeği ümmete açıklamak için bu fırsatı değerlendirmesine ne engel olmuştur? Doğrusu bu tür iddialar ancak çıldırmış kimselerin söyleyebileceği sözlerdir. Bunları da sadece ahmaklar doğrular.

Dördüncü İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle demişlerdir: "Abdullah İbn Mes'ûd'un 'Ey Müslümanlar! Mushafı aynen yazma görevinden ben uzak tutuluyorum. Bu görevi -Allah'a and olsun ki- ben Müslüman olduğumda kendisi kâfir bir babanın belinde olan biri üstleniyor?' dediği nakledilmiştir. O, burada Zeyd İbn Sâbit'i kastetmiştir.

Abdullah İbn Mes'ûd bu sözü ile Kur'ân'ın çoğaltılmasına yönelik eleştiride bulunmuştur. Bu da dolaylı olarak elimizdeki Kur'ân'ın güvenilemez olduğunu ve mütevatir derecesine ulaşmadığını gösterir."

Bu iddia şu şekilde çürütülür:

1. Sahih olması durumunda İbn Mes'ûd'un bu sözü, Kur'ân'ın çoğaltılmasına yönelik bir eleştiri içermez. Olsa olsa bu söz onun kendisini bu çoğaltma görevine daha layık gördüğüne delalet eder. Çünkü o, kendisine bu konuda

667 el-Bakara 2/166.
668 Âl-i İmrân 3/8.

Zeyd İbn Sâbit'ten daha fazla güvenmektedir. Ancak bu durum, onun Zeyd'in kendisine verilen bu görevi yapmaya ehil ve yetkin biri olduğunu düşünmesi ile çelişmez. Şu kadarı var ki, kendince o, bu görevi yapmaya herkesten daha layık ve yetkindir. Ancak konu takdire dayalı bir meseleydi. Hiç kuşkusuz Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin Zeyd için yaptığı değerlendirme, İbn Mes'ûd'un onun için yaptığı değerlendirmeden daha isabetlidir. Daha önce anlatılan onda toplanmış üstün özellikler ve kendisini bu işe ehil hâle getiren vasıflar varken aksi düşünülebilir mi? Nitekim bu özellikler onu bu ulvî görevi yerine getirmeye ehil kılmıştır. Buna Hz. Osman'ın onun yanına verdiği üç sahâbî de eklenmelidir. Bir de Hz. Osman ve sahâbenin çoğunluğu bu konuda onları kontrol edip izlemiştir. Üstelik Hz. Osman'ın kendisi de hafız ve Kur'ân öğreticilerinden biridir.

Bu cevabın özeti şu şekildedir: Sahih olduğu varsayıldığı takdirde İbn Mes'ûd'un itirazı, çoğaltmanın sıhhatine değil de çoğaltma komisyonunun kurulma yöntemine yöneliktir. Üstelik onun yukarıda verilen sözü, kendisinin Zeyd'den çok büyük olduğundan başka bir şeye delalet etmez. Şöyle ki: Abdullah Müslüman iken, Zeyd daha doğmamıştı. Burada Zeyd'e yönelik bir eleştiri yoktur. Zira nice ilkler sonra gelenlere çok şey bırakır. Eğer işler yaş ile olsaydı evrenin birçok sistemi altüst olurdu.

İbn Mes'ûd'un sözünden onun babasının kâfir olmasından dolayı Zeyd'i ayıpladığı anlaşılabilir. Ancak burada bir ayıplama yoktur. Sahâbenin ileri gelenlerinin pek çoğu İslâm'ın ilk yıllarında kâfirdi. Ayrıca kâfir babalarının soyundan geliyorlardı. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى.

"Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez."[669]

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ وَإِنْ يَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ.

"İnkâr edenlere, (sana düşmanlıktan) vazgeçerlerse, geçmiş günahlarının bağışlanacağını söyle. Yok geri dönerlerse kendilerinden öncekilerin hâli gözlerinin önündedir!"[670]

669 Fâtır 35/18.
670 el-Enfâl 8/38.

2. Bir an olsun İbn Mes'ûd'dan nakledilen bu haberin doğru olduğunu, onun da bu haberle Kur'ân'ın çoğaltılmasına karşı çıktığını kabul edelim. Yine de onun bu eleştiri ve inkârı sürdürmediğini kabul ederiz. Bunun delili de sahih olarak nakledilen İbn Mes'ûd'un işin sonunda doğru olduğunu anlayınca Hz. Osman mushafını kabul edip kendi mushafını yakmasıdır. Bir diğer delil de daha önce belirtildiği gibi Âsım'ın Zirr kanalıyla ondan naklettiği kıraattir.

3. Sahih olarak nakledildiği varsayımına göre İbn Mes'ûd'un bu sözünün, onun bu söz ile Kur'ân'ın çoğaltılmasının doğru biçimde yapılmadığına yönelik bir eleştiriyi kastetmiş olması, bu kanaatini sürdürmesi ve Hz. Osman Mushafını kabul etmemesi vb. durumların Kur'ân'ın mütevatirliğini geçersiz hâle getirdiğine delalet ettiğini kabul etmeyiz. Daha önce de belirttiğimiz gibi tevatür konusunda rivayet edilen şeyin kesinliği hususunda yalan üzere birleşmesi mümkün olmayan bir topluluktan diğer şartlar ile birlikte nakledilmesi yeterlidir. Bir muhalifin bile karşı çıkmamış olması mütevatirin şartlarından biri değildir. O hâlde sahâbe kuşağından büyük bir çoğunluğun Kur'ân'ın bu şekilde Hz. Ebû Bekir döneminde toplandığı, Hz. Osman döneminde de çoğaltıldığını kabul ettiği sürece onun mütevatir olmasına İbn Mes'ûd'un veya başka birinin muhalefet etmesi bir zarar vermez.

Beşinci İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle demişlerdir: Zeyd'in kendisi bile Hz. Ebû Bekir döneminde âyetleri topladığı sırada şöyle demişken Kur'ân nasıl mütevatir olabilir ki? "Sonunda Kur'ân'ı bir araya getirmek için o güne kadar hurma dallarında, yassı taşlar üzerinde yazılı olanları ve hafızların hafızalarında bulunanları toplamaya başladım. ***'And olsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir'***[671] âyetinden itibaren Tevbe Sûresi'nin sonuna kadar olan (iki âyetlik) kısmı sadece Ebû Huzeyme el-Ensârî'nin yanında buldum. Bunları onun dışında başka birinde bulamadım."

Yine Zeyd'in kendisi Hz. Osman döneminde yapılan çoğaltma faaliyeti hakkında şöyle demişken Kur'ân nasıl mütevatir olabilir ki? "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'i okurken işittiğim Ahzâb Sûresi'nin bir âyetini kaybettim. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şahitliğini iki adamın şahitliğine denk tuttuğu Huzeyme İbn Sâbit'in dışında bu âyeti bulamadım. Söz konusu âyet şudur:

671 et-Tevbe 9/128.

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ.

"Mü'minlerden öyle yiğitler var ki, Allah'a verdikleri sözde durmuşlardır."[672]

Bu iddiaya şu şekilde cevap verilir:

1. Zeyd'in bu sözü Kur'ân'ın mütevatirliğini geçersiz hâle getirmez. Bunun açıklamasını şu şekilde yapmak mümkündür: Tevbe Sûresi'nin sonunda yer alan iki âyetin Kur'ân'ın bir parçası oluşu sadece Ebû Huzeyme'nin görüşü ile sabit olmamıştır. Doğrusu bunların Kur'ân âyeti olduğu çok sayıdaki sahâbenin ezberi ile sabittir. Şu kadarı var ki, onlar bu âyetleri kendi nüshalarına yazmamışlardır. Zeyd'in "Tevbe Sûresi'nin sonuna kadar olan (iki âyetlik) kısmı sadece Ebû Huzeyme el-Ensârî'nin yanında buldum. Bunları onun dışında başka birinde bulamadım" sözü, onun bu iki âyeti yazılı olarak sadece Ebû Huzeyme'nin yanında bulduğu anlamına gelir. Ebû Huzeyme'nin tek olduğu konu bu âyetlerin ezberi değil, yazılmasıdır. Yazma da tevatürün bir şartı değildir. Tevatürde şart olan ise içlerinden hiçbiri yazmasa da bir haberi yalan üzere birleşmeyeceklerine inanılan kalabalık bir topluluğun rivayet etmesidir. Ebû Huzeyme'nin bu âyetleri yazması tevatürün gerektirdiğinin ötesinde ihtiyatlı ve güven tesis edici bir uygulamadır. O hâlde sadece onun bu âyetleri yazması nasıl Kur'ân'ın mütevatirliğine gölge düşürür!

2. Buna benzer şeyler Ahzâb Sûresi'ndeki "مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ/***Mü'minlerden öyle yiğitler var ki, Allah'a verdikleri sözde durmuşlardır"***[673] âyeti hakkında Zeyd İbn Sâbit'ten nakledilenler hakkında da söylenir. Buna göre bu rivayet şu anlama gelir: Zeyd bu âyeti yazılı olarak sadece Huzeyme İbn Sâbit el-Ensârî'nin yanında bulmuştur. Yine bizzat Zeyd'in "Ahzâb Sûresi'nden bir âyeti kaybettim" sözü, onun bu ifadelerle bu anlamı kastettiğine delalet eder. Çünkü "kaybettim" sözü, bu âyetin onun ezberinde olduğunu ve kendisinin onu bildiğini haber verir. Ne var ki o, bu âyetlerin yazılı hâlini yitirmiş ve onu yazılı olarak sadece Huzeyme'nin yanında bulmuştur. Aksi takdirde Zeyd'e kendisinin bu âyeti kaybettiğini kim haber vermiş olabilir ki?

3. Zeyd'in Tevbe Sûresi'nin sonundaki âyetlerle Ahzâb Sûresi'ndeki âyet hakkında söylediği sözler, bu âyetlerin mütevatir olmadığına delalet etmez.

672 el-Ahzâb 33/23.
673 el-Ahzâb 33/23.

Sadece Ebû Huzeyme ile Huzeyme'nin bu âyetleri ezbere bilen kimseler olduğu varsayılsa bile bu hakikat değişmez. Bu sözler en fazla ilk başta o iki sahâbînin bu âyetleri hatırladıklarını, daha sonra da sahâbenin onların hatırlaması ile bu âyetleri hatırladıklarını gösterir. Sahâbe de yalan üzere birleşmeyeceklerinden emin olunan bir gruptur. Dolayısıyla bu âyetler, haklarında tevatür gerçekleşince sayfalara ve mushafa alınmıştır.

Altıncı İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle demişlerdir: "Âyetler kaybolur endişesi ile taşlara, hurma dallarına ve kemiklere yazılıyordu. Âyetlerin büyük bir bölümü ise sahâbe tarafından ezberleniyordu. Bu tablodan bazı sorunlar ortaya çıkmıştı. Kur'ân hakkında araştırma yapanlar bu sorunları bugün elimizde bulunan Kur'ân'ın Muhammed'in okuduğu âyetlerin tamamını içermediğini ve âyetler arasında okuma, lafız ve anlam farklılıklarının bulunduğunu ispat konusunda yeterli görmektedirler."

Başka bir deyişle şunları demektedirler: "Elimizdeki Kur'ân'ın inen bütün âyetleri kapsıyor olması imkânsızdır. Çünkü onun az sayılamayacak bir bölümünün yok olduğu kesindir. Başka bir bölümü de unutturulmuştur. Nitekim İbn Ömer şöyle demiştir: 'Sizden hiçbiriniz Kur'ân'ı tamamen öğrendim demesin. Kuşkusuz onun büyük bölümü kaybolmuştur. Ancak Kur'ân'ın elde kalanının öğrendim desin.'

Bu söz, elimizdeki Kur'ân'ın Levh-i Mahfûz'da yazılı bulunan bütün âyetleri içermediğini kanıtlar. Bu Kur'ân; özellikle de büyük ihtilafların bulunduğu, hiç kimsenin sahih metnini bilemediği birçok âyet Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in iki dudağından çıkan âyetlerin aynısı değildir."

Bu iddiayı şu şekilde çürütmek mümkündür:

1. Kur'ân'ın taşlara, hurma dallarına ve kemiklere yazılması ve büyük bir bölümünün sahâbe tarafından ezberlenmesi birçok sorun bir yana bir tek sorunun bile çıkmasına neden olmaz. Esasında bu iddia kendilerinin hayal edip yansıtmaya çalıştıkları bir vehimdir. Böyle bir saçmalığı dile getirirken herhangi bir dayanak zikretmemeleri bunun delilidir.

2. Kur'ân âyetlerinin bir kısmının yazıldığı taşlar, hurma yaprakları ve kemikler, İslâm'a saldıran o insanların canlandırmaya çalıştıkları veya insanlara öyle gösterme gayreti içinde oldukları gibi yazmaya elverişsiz değildi. Araplar ilkel bir konumda bulundukları ve medeniyetin araç-gereçlerinden uzak oldukları için ellerinde bol miktarda olan taşlardan sayfa gibi yazıya ve yazının korunmasına elverişli ince taşları seçiyorlardı. Onların bu şekilde

yazmaları, günümüzde alçıdan yapılmış tabletler üzerine işlenen güzel yazıya çok benzemektedir. Hurma dallarının yapraklarını soyuyorlardı, onu parlatıp güzelleştirdikten sonra geniş kısmına yazı yazıyorlardı. Bu şekildeki hurma dalı bir sayfaya çok benzer. Bunun benzeri kemikler hakkında da söylenir. Bu konuda nakledilen rivayetlerin, kesin bir dille kemiklerin özel bir türünü, daha net ifade ile kürek kemiklerini göstermesi bunun delilidir. Çünkü bu kemikler üzerine kolayca yazı yazmaya elverişli yassı, ince ve parlaktır.

3. Buradan yola çıkarak elimizdeki Kur'ân'ın Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği bütün âyetleri kapsamadığı şeklinde bir çıkarımda bulunmak isabetsiz bir sonuç ve yanlış bir anlamadır. Çünkü Kur'ân'm aynı anda yazılması ve binlerce insan tarafından ezberlenmesi onun kalıcı olması için son derece yeterlidir. Aynı zamanda ondan herhangi bir harfin ve kelimenin eksilmediğini en iyi biçimde gösterir. Bu güven konusunda yazı ve ezberden biri yeterli iken hiç bunun aksi düşünülebilir mi? Kur'ân'm tamamı birçok sahâbînin yazısı ile yazılmış ve çok sayıda insanın hafızasında ezberlenmiş bir hâldeyken daha ne söylenebilir ki?

4. Âyetlerin bir kısmının okuma, lafız ve mana bakımından farklı olması ile kıraat farklılıklarını ve değişik eda vecihlerini kastediyorlarsa Kur'ân'ın yedi harf üzere inmesi konusunun anlatıldığı bölümde bu iddiayı çürütmek için yeterli bilgi verilmişti. Kıraat bölümünde bu konuyla ilgili daha aydınlatıcı bilgiler verilecektir.

Eğer bu söz ile başka bir şey kastediyorlarsa, o zaman bunu açıklamaları gerekir. Kur'ân harflerinin farklılık göstermesinin hikmetin gerektirdiği ve İslâm davetinin umumiliğinin zorunlu kıldığı bir durum olduğunun bilinmesi yeterlidir. Bu durum özellikle de farklı kabilelere mensup, farklı lehçeleri kullanan, telaffuz farklılıkları bulunan kimseler için söz konusudur. Bu insanları Araplık ve genel Arap dili bir arada tutuyordu. Öyleyse bütün Arap kabileleri kuşatması, lafızlarının herkesçe kolayca okunması ve manasının anlaşılması için eda bakımından farklılıkların bulunması ve kelimeleri telaffuz keyfiyetinin değişmesi Kur'ân'a herhangi bir ayıp getirir mi? Bu şekilde farklılıkların olması ile birinin kalkıp şöyle demesinin de önüne geçilmiştir: "Kur'ân bizim lehçemizle inseydi, elbette ona karşı bir konumumuz olurdu, onun benzerini getirebilir ve belâğatına muarazada bulunabilirdik."

وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَى أَمْرِهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ.

"Allah, emrini yerine getirmeye kâdirdir. Fakat insanların çoğu (bunu) bilmezler."[674]

5. Onların elimizdeki Kur'ân'ın indirilen bütün âyetleri kapsamasının imkânsız olduğuna dair iddiaları ise delil ve dayanaktan yoksun bir iddiadır. Aslında cevap vermeye bile layık değildir. Eğer onlar bu iddialarında daha önce anlatılanlara dayanıyorlarsa örümceğin ağlarından daha zayıf bir şeye dayanmışlardır. Nitekim bu iddianın hangi açılardan çürük olduğu daha önce öğrenilmişti.

Eğer bununla daha sonra İbn Ömer'e nispet ettikleri söze dayanıyorlarsa, kelimenin tam anlamıyla çuvallamışlardır. Çünkü bu rivayetin İbn Ömer'e nispeti asılsızdır. Bunun sahih olduğu varsayılsa bile söz konusu rivayet merfu değil mevkuftur. Hz. Peygamber'e kadar ref edildiği farzedilse bile Kur'ân'ın tevatürü ve değişiklik, ilave ve noksanlıktan korunmuş olduğu konusundaki kesin delillere aykırıdır. Kesin delillere aykırı olan haberi vahid, senedi ne kadar değerli olursa olsun bir şey ifade etmez.

6. Bu iddianın sonunda dillendirdikleri, başında dillendirdiklerinden daha çirkindir. Çünkü bunu daha önceki yalan ve uydurmalar üzerine kurmuşlar, ardından onlara delil ve dayanaktan yoksun yeni bir ithamı eklemişlerdir. O da Kur'ân'ın birçok âyetinde büyük ihtilafların olduğu ve hiç kimsenin onun sahih metnini bilemediği iftirasıdır. Böylece onlar bir ithamdan hareket ederek başka bir ithama ulaşmışlar, bir yalanı başka bir yalana delil olarak getirmişlerdir. Böylece kendi değerleri ve akılları devre dışı kalmıştır. Bu noktaya varıncaya kadar arzu ve taassupları neyi dilemişse onu söylemişlerdir. Bilinmektedir ki, elimizdeki Kur'ân her türlü tahriften korunarak Hz. Peygamber'in telaffuz ettiği ve Allah Teâlâ'nın Levh-i Mahfuz'a kaydettiği gibi bize ulaşmıştır:

وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ * لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ.

"Hâlbuki o eşsiz ve pek kıymetli bir kitaptır. Öyle bir kitaptır ki bâtıl ona ne önünden ne ardından, hiç bir taraftan yol bulamaz. O, Hakîm ve Hamîd tarafından indirilmiştir."[675]

674 Yusuf 12/21.
675 Fussilet 41/41-42.

Kur'ân'da büyük ihtilafların olduğuna dair iddiaları hakkında şunlar söylenebilir: Kur'ân'ın kıraat vecihlerinin ne kadar farklılık gösterdiği ve bunun hikmeti yedi harf bölümünde ele alınmıştı. Bu farklılıklar birbiriyle çelişkili ve birbirini çürüten türden değildir. Dolayısıyla büyük ihtilaf olarak nitelendirilemez.

Kur'ân'ın sahih metni ise Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den günümüze kadar ümmetin her tabakasında yalan üzere birleşmeyeceklerine inanılan büyük bir çoğunluk tarafından ezberlenmiş ve bilinmiştir.

Bu cahil deccâllerin Kur'ân'ın sahih metnini hiç kimsenin bilemeyeceği iddiaları ise çürütülmüş ve yalan olduğu ispatlanmış bir iddiadır.

Fıkıh Usûlü alanında en meşhur kitaplardan biri olan *Müsellemü's-sübût* adlı kitabın yazarı şöyle demiştir:

> "Âhâd olarak nakledilenler kesinlikle Kur'ân değildir. Bu konuda mezhepler arasında bir görüş farklılığı yoktur. Bunun delili ise Kur'ân'ın meydan okumayı içerdiği için rivayetini gerekli kılan nedenlerin çok olmasıdır. Çünkü o, hem lafız hem de mana bakımından hükümlerin ana kaynağıdır. Bundan dolayı kesin tevatür ile sahâbenin onu koruma konusunda sarf ettikleri gayretler bilinmektedir. Nakledilmesi için birçok nedenin bir araya geldiği her şey âdet gereği mütevatir olarak nakledilir. Onun varlığı herkese göre âdet gereği mütevatir olmanın bir gereğidir. Lazım olan mütevatir sona ererse elbette melzum olan da sona erer. Âhâd olarak nakledilen mütevatir değildir. Öyleyse Kur'ân değildir."

VII. KİTAP VE SÜNNET SAVUNMASI

Yukarıda verilen iddialar ile benzerlerini araştıranlar için bu insanların sahâbeyi kötüleyerek Kur'ân'a saldırmaya çalıştıkları açıkça ortaya çıkar. Bazen onlar "Sahâbe Kur'ân'ı toplarken onu ezbere bilmiyordu, ezbere bilenler ise toplamadan önce vefat etmişler ve şehit olmuşlardı" derler. Bazen de "Sahâbe Kur'ân'ı toplarken iyice araştırmamış, önlerine ne geldiyse almışlar,

ona ilavede bulunmuşlar, dilediklerini de ondan çıkarmışlar" diyecek kadar ileri gitmişlerdir.

İslâm düşmanlarının bu noktadan pervasız saldırıları çoğalmıştır. Onların bütün iddialarını tek tek ele alıp incelemek bu kitabın kapsamını aşar. Böyle yapmak bizi genel itibariyle bilimsel, tatlı ve sakin atmosferden söylentilerle, hücumlarla, tartışmalarla, savunmalarla ve mücadeleyle dolu bir meydana çeker.

Benzer şekilde İslâm düşmanlarının sahâbe üzerinden sünnete saldırıları da artmıştır. Kimi zaman sahâbenin ciltler dolusu sünneti ezberlemelerini altından kalkamayacakları bir iş olarak görmüşler, kimi zaman da onları ihanet, ilave yapmak, iyice araştırmamakla suçlamışlardır. Bunların üzerine de Allah'ın hakkında hiçbir delil indirmediği iftiraları bina etmişlerdir.

Sahâbeye yönelik bu pervasız iddiaları ile insanların Allah'ın Kitabı'na ve Peygamber'in sünnetine olan güvenlerini sarsmak istemişlerdir. Böylece Müslümanları dinlerinden döndürmek, Müslüman olmayanların önüne ise engeller dikmek istemişlerdir. Çünkü İslâm'ın, etkileyici güzellikleri, çevirici gücü ve nurlu öğretileri ile onları kendine çekmesinden korkmuşlardır.

Bu insanların iddialarının hepsi birbirine benzemektedir. Onların iddialarına verilen cevaplar da birbirine benzer. Bu anlatılanlardan sonra ihtiyatlı ve tedbirli olmak görevi bizden, Kitap ve sünnetin savunma hatlarından sağlam bir hat oluşturmamızı ve hattı iki güçlü cepheden meydana getirmemizi istemektedir.

Birinci cephe Hz. Peygamber'in ashabında çok sık görülen nedenleri ortaya çıkarma konusunda gökyüzü ile yarışır. Bu nedenler sahâbe arasında Kur'ân ve hadisi ezbere bilen ve bunları mütevatir olarak nakleden çok sayıda kişinin oluşmasına vesile olmuştur.

İkinci cephe ise sahâbede çok sayıda bulunan bu nedenleri boncuk gibi dizme konusunda ikizler burcuna karşı övünür. Bu nedenler sahâbenin, Kur'ân, onun toplanması, onunla ilgili her türlü konu, hadis ve hadisle ilgili her türlü konu hakkında son derece hassas araştırma yapmalarına vesile olmuştur.

Ben, Hak Teâlâ'dan bu önemli çabada tevfik ve feyiz ihsan etmesini diliyorum.

لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيَى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ وَإِنَّ اللَّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ.

"Fakat Allah, gerekli olan emri yerine getirmesi, helâk olanın açık bir delille (gözüyle gördükten sonra) helâk olması, yaşayanın da açık bir delille yaşaması için (böyle yaptı). Çünkü Allah, hakkıyla işitendir, bilendir."[676]

A. Birinci Cephe: Sahâbenin Kur'ân ve Sünneti Ezberleme ve Nakletme Nedenleri

Bu bölüme sahâbenin Kur'ân ve sünneti ezberleyip nakletmelerini kolaylaştıran etkenleri açıklayarak başlamak istiyoruz. Bununla hiç kimsenin onların böyle bir şeyi başarmalarını uzak görmemesi ve bu yolla Kur'ân ve sünnete saldırmaması hedeflenmiştir.

Birinci Etken: Sahâbe ümmî idi; okuma bilmiyordu ve güzel yazamıyordu. Ancak çok az sayıda kimse bunun dışında idi. Onlara bakarak genel hakkında bir yargıya ulaşılamaz. Araplarda baskın olan bu ümmîliğin nedenleri, onlara hâkim olan bedeviliğe, medeniyetten uzak olmalarına, o dönemin dünyanın uygar toplumları; doğudaki İranlılar ile batıdaki Rumlarla sağlam ilmî irtibatlarının bulunmamasına dayanır. Herhangi bir toplumda okuma-yazmanın yaygınlaşması ve ümmîliğin kökünün kazınmasının o toplumun ilkel ve basit hâlden medenî hâle geçmesine bağlı olduğu bilinmektedir.

Bu ümmîlik Arap birini, kendisini ilgilendiren korunması ve hatırlanması gereken meselelerde sadece hafızasına güvenir hâle getirmiştir. Bundan dolayıdır ki sahâbenin hafızalarına güvenmeleri Allah'ın Kitabı'nı ve Elçisi'nin sünnetini kuşatma konusunda eleştiri konusu yapılamaz. Çünkü ezber, onların bu iki kaynağı çepeçevre kuşatmalarının tek yoluydu ya da tek yolu gibi bir şeydi.

Yazabilme sahâbe arasında yaygın olsaydı onlar elbette hafızalardaki ezber yerine satırlardaki yazıya güvenirlerdi.

Evet, Hz. Peygamber Kur'ân'ın yazılmasını sağlamıştır. Kendisinin daha önce de ifade edildiği gibi vahyi yazan kâtipleri vardı. Bazı sahâbîler de kendileri için Kur'ân yazıyorlardı. Ancak gerek onlar, gerekse ötekiler toplumun büyük kesimi yanında çok az sayıda bir grubu teşkil ediyorlardı. Muhtemelen okuyucular Hz. Peygamber döneminde Kur'ân'ın yazılmasının

676 el-Enfâl 8/42.

amacının, ezber ile tescilin üstüne bir de yazı ile tescilde bulunmak suretiyle onun hakkında ihtiyatlı davranmayı ve güveni artırmak olduğunu hatırlıyorlardır.

Hz. Peygamber'in sünneti hakkında ise şunlar söylenir: Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* ilk başlarda Kur'ân ile karışır endişesinden dolayı ashabına sünneti yazmayı yasaklamıştır. Nitekim bu konuda şöyle buyurmuştur: ***"Benden yazmayın! Kim benden Kur'ân dışında bir şey yazmışsa onu imha etsin! Ancak benden rivayet edin. Bundan bir sakınca yoktur. Kim benim adıma yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın."***[677] Bu rivayeti İmam Müslim, Ebû Saîd el-Hudrî'den nakletmiştir.

Evet, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Kur'ân ile sünnetin karışmasından endişe etmiştir. Sahâbe Kur'ân'ı yazdığı gibi sünneti de yazınca veya gayretleri ikiye bölününce Allah Rasûlü'nün bu endişesi ortaya çıkmıştır. Çünkü onların gayretleri bütün sünneti ve Kur'ân'ın tamamını yazmaya yetmezdi. Bu nedenle Hz. Peygamber ilk önce onları daha önemli olan Kur'ân'ı yazmakla sınırlandırmıştı. Özellikle o dönemde sahâbenin yanında yazı malzemelerinin çok az bulunması, bu nedenle de daha önce ifade edildiği gibi Kur'ân'ı yassı taşlara, hurma dallarına ve kemiklere yazmaları dikkate alınınca bu durum daha iyi anlaşılır.

Şu üç nedenden dolayı Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onların hadisleri yazmalarını yasaklamıştı:

- Onlara merhamet etmek.
- Onların daha önemli olanı önemli olana öncelemelerini istemek.
- Kur'ân'ın hadis ile karışmasına engel olmak. Çünkü sahâbe, kâğıdın azlığı ve yazı malzemelerinin zor bulunmasından dolayı hadisleri Kur'ân'ın kenarına yazıyorlardı.

Kur'ân'ın hadis ile karıştırılması konusunda bir endişe kalmayınca ve insanların bunları birbirinden kolaylıkla ayırt edeceği anlaşılınca onların Kur'ân'ı yazdıkları gibi hadisleri yazmalarında da bir sakınca kalmamıştı. Peygamberliğin sonlarına doğru sünnetin yazılmasına izin verme ile Abdullah

677 Müslim, Zühd 72.

İbn Amr gibi bazı sahâbîlere verilen izin konusundaki hadisler bu şekilde anlaşılır. Bu konunun özel bir bölümü vardır. Dileyenler ulûmu'l-hadis'te buna müracaat edebilirler.[678]

Kur'ân ve sünnetin yazılması nasıl gerçekleşirse gerçekleşsin her şeyden önce güvenme ezber üzerine oluyordu. Günümüze kadar güvenme, Hz. Peygamber'e kadar sika ravinin sika raviden, bir imamın diğerinden nakline istinaden ezber üzerine kurulu öğrenmeye dayanmaya devam etmiştir. Ancak şu kadarı var ki, ümmî kişi ile ümmî toplum, daha önce de ifade edildiği gibi ezbere diğerlerinden daha yatkındır.

İkinci Etken: Sahâbe zekâ, dâhilik, ezber gücü, temiz fıtrat, çabuk hatırlama ve hemen kavrama konusunda örnek gösterilen bir konumda idi. Arap tarihinde bunun kanıtları çoktur. Ancak burada ayrıntılı olarak bu meseleyi ele almak konuyu uzatır. Muhtemelen okuyucunun zihninde bunların bir kısmı mevcuttur. Bundan dolayı sahâbeden biri ilk anda duyduğu sözleri ne kadar uzun olursa olsun hemen ezberlerdi. Kendi dilinde ve lehçesinde olmayan sözleri de ezberleyebiliyorlardı. Bu konuda delil olarak onların hafızalarının şiirlerinin divanları, neseplerinin kayıtları, savaş ve olayların kaydedildiği kitap olduğunun bilinmesi yeterlidir. Bütün bunlar İslâm öncesinde onlarda ve diğer Arap toplumlarında bulunan özelliklerdendi. Sonra İslâm dini geldi ve onların bu yeteneklerini daha da geliştirdi ve oların tabiatlarını parlatan, nefislerini temizleyen, akıllarını üst seviyeye çıkaran özelliklerini artırdı. Özellikle de bu durum, sözlerin en doğrusu olan Allah'ın Kitabı'm, yolların en iyisi olan Hz. Peygamber'in sünnetini duydukları zaman gerçekleşmiştir.

Üçüncü Etken: Arap toplumunu sadeliği ve hayatta lükse meyletmeden ve yaşam standardını yükseltmek için zaman ve gayret sarf etmeden zaruri ihtiyaçlarla yetinmeleri. İçlerinden biri için belini doğrultacağı birkaç lokma yeterli idi. Geçinebilmesi için şairin şu beytinde anlattıkları kâfi idi.

وما العيش إلا نومة وتبطح وتمر على رأس النخيل وماء

"Yaşam denilen şey biraz uyku, biraz uzanma

Ağaç başında birkaç hurma ve sudan başka ne ki?"

678 Müellif burada genel anlamda ulumu'l-hadis kitaplarını işaret etmiş olabileceği gibi kendisinin *Ulûmu'l-hadis* adlı kitabını da işaret etmiş olabilir.

Senin gibi biri sakin ve huzurlu bu hayatın, hoş ve güzel bu geçimin vakit ve gayret tasarrufuna vesile olacağını, insanın elindekine rıza gösterip erişemediği ile onu meşgul etmeyeceğini bilir. Bu durumun duru düşünme, güçlü hafızaya sahip olma, hemen kavrama konusunda büyük etkisi vardır. Özellikle de âyetleri ve hadisleri ezberlemeye yönelen sahâbenin hafızasında bunun büyük etkisi olmuştur. Bu durum şairin şu sözüne benzer:

فصادف قلبا خاليا فتمكنا.

"Boş bir kalp ile karşılaştı, hemen ona yerleşti..."

Dördüncü Etken: Allah'a ve Elçisi'ne karşı samimi sevgileri. Onların bu sevgisi bütün hislerine sahip olmuş, gönüllerindeki akidenin yerini almıştır. Psikoloji okuyanların bildiği gibi sevgi samimi ve tam olursa, seven kimseyi sevdiğinin izlerini takip etmeye, onun sözleri ile haz almaya, onunla ilgili haberleri anlatmaya, ondan sadır olan, ansızın dudaklarından dökülen her şeyi ezberlemeye sevk eder. Şairin aşağıdaki beyitlerde tasvir ettiği gibi Allah ve Peygamber sevgisi sahâbenin Kitap ve sünneti ezberlemesi konusunda en büyük etkenlerden biri olmuştur.

لها أحاديث من ذكراك تشغلها عن الشراب وتلهيها عن الزاد

لها بوجهك نور يستضاء به ومن حديثك في أعقابها حاد

إذا شكت من كلال السير واعدها روح القدوم فتحيا عند ميعاد

"O güzelin seninle anılarını anlattığı sözleri var

Bu sözler yemeden içmeden alıkoyar onu

O güzelin senin yüzüne bakınca aydınlık veren bir nuru var

Sen onun ardından konuşunca süren biri çıkar

Yolculuğun yorgunluğundan sızlandıkça

Vaat eder ona kavuşmanın rahatlığını, kavuşunca da diriliverir."

Sahâbenin Allah'a beslediği sevginin derinliğini anlatmaya ve bunun için delil getirmeye ihtiyaç yoktur. Hz. Peygamber'in kesin ifadeleri ile onlar, ne-

sillerin en hayırlısıdır: ***"Nesillerin en hayırlısı benim çağdaşlarımdır. İkinci sırada onlardan sonra gelenler yer alır."***[679]

Sahâbîler canlarını Allah'ın rızasını kazanmak için harcamışlardır. Allah'ın lütfunu elde edebilmek için dünyayı ve içindekileri vermişlerdir. İslâm'ın getirdiği hidayeti doğuya ve batıya taşımışlardır. İslâm davetinin bedevilerin ve hadarilerin arasında başarılı olmasında herkesi hayrette bırakan gayretler göstermişlerdir. Kur'ân'da birden fazla yerde Allah'ın övgüsünü hak etmişlerdir. Son derece kıymetli hadislerde Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olmuşlardır.

Ashabın Peygamber sevgisini gösteren olayları gerçek tarih anlatmıştır. Buna göre hiç kimse bir başkasını Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashabının onu sevdiği kadar sevmemiştir. Sahâbeden herhangi birinin kanı, Peygamber'in ayağının altına diken batmasın diye onun uğrunda feda edilmeye hazırdı.

Onun abdest suyunu kapabilmek için en soğuk günde bile hemen atılırlardı. Onun abdest suyu ile bereket umarlardı. İçlerinden birinin babası ve oğulları, Hz. Muhammed'e düşmanlık ettikleri zaman kendilerinin en büyük düşmanı olurdu. Hz. Muhammed'in sözlerini öğrenmek için hem kadınlar hem de erkekler birbirleri ile yarışırlardı. Onu dinleme konusunda bir mazeretleri çıkarsa Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunma konusunda arkadaşları ile nöbetleşe hareket ederlerdi. Böylece biri yokken diğeri onun işini görür, o da kardeşinin yokluğunda Hz. Peygamber'den işittiği ve öğrendiği rivayeti ona anlatırdı.

Hanımlardan Hz. Peygamber'in ziyaretine gelen biri şöyle demiştir: "Ey Allah'ın Rasûlü! Senin yanına gelme konusunda erkekler bize üstün geldi. Öyleyse kendiliğinden bize bir gün tahsis et. O günde sana gelelim ve Allah'ın sana öğrettiklerinin bir kısmını öğrenelim."[680]

Bu eşsiz sevginin hangi boyuta ulaştığını gösteren tabloların ve delillerin sayısını artırmak mümkündür. Şu beyitleri söyleyene Allah rahmeti ile muamele etsin:

679 Buhârî, Şehâdât 9, Fezâilu's-Sahâbe 1, Rikâk 7, Eymân 10, 27; Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 211-214.

680 Buhârî, İlim 35; Müslim; Ahmed İbn Hanbel, III, 34.

أسرت قريش مسلما في غزوة فمضى بلا وجل إلى السياف

سألوه هل يرضيك أنك سالم ولك النبي فدى من الإتلاف

فأجاب كلا لا سلمت من الردى ويصاب أنف محمد برعاف

"Kureyş esir etti bir Müslümanı bir savaşta

O Müslüman hiç korkmadan gitti cellâda

Sordular ona müşrikler: Kurtulmaya razı mısın

Senin yerine Peygamber öldürülse

Tereddütsüz haykırdı Müslüman: Asla! Ben kurtulmayayım.

Yeter ki Muhammed'in burnu kanamasın."[681]

Bu sevginin yansıdığı sahnelerden biri de daha önce bahsedildiği gibi sahâbîlerin Hz. Peygamber'den Kur'ân öğrenme ve ezberleme konusunda birbirleri ile yarışmalarıdır. Bir diğeri de sünneti; söz, fiil, hâl ve takrir olarak tam anlamıyla kuşatma konusunda birbirleri ile yarışırcasına gayret etmeleridir. Onlar Hz. Peygamber'in bir sünnetini veya ondan gelen bir haberi araştırma, onun fizikî özelliklerini öğrenme konusunda çeşitli yöntemlere müracaat ederlerdi. Nitekim bu durum Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in Hz. Peygamber'in fizikî özelliklerini sorması olayında apaçık ortaya çıkmaktadır.

681 Bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 172. Zeyd İbn Desine hakkında Ömer Karaoğlu'nun seslendirdiği ezginin sözleri ise şöyledir:

Hazır bana kahkahalar Doğrulmuş durur mızraklar
Yüreğimi sökecekler Dinsin diye tüm öfkeler

Sehbaları orta yerde Bir inkâr isterler benden
İsyan beklerler dilimden Rabbime ve Rasûlü'ne

Bin canım olsun feda Rasûl'ün canı sağ olsun
Ayağına bir tek diken batmasın Canım vereyim ben

Bilemezler, bilemezler Gözleri yok göremezler
Yürekleri yok bunların Sevgiden söz edemezler

Onlara babaları Hz. Ali ile dayıları Hind İbn Ebî Hâle'nin[682] verdiği cevap, Hz. Peygamber'in fizikî özelliklerini tam olarak yansıtmakta ve âdeta usta bir ressamın, büyük bir sanatçının fırçası ile resmetmektedir.

Beşinci Etken: Kur'ân'ın bütün beyanın üstünde olan belâğati. Kur'ân bütün dilleri konuşamaz hâle getirmiş, bütün karşıtları ve büyüklenenleri susturmuş, bütün mücadele edip ithamda bulunanları yenmiştir. Sonunda yeryüzünde Allah'ın Habibi'ne verdiği bir mucize ve Elçisi'ni desteklemek için gönderdiği bir âyet olmuş ve olmaya da devam etmektedir.

İ'câz ve belâğati açısından Allah'ın kelamından sonra mükemmelliği, tarzı, etkileyiciliği, lafızlarının güzelliği, mana ve hidayetinin yüceliği bakımından Hz. Muhammed'in sözleri gelir. Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* insanların en fasih ve en beliğ konuşanı idi.

Bütün bunların yanı sıra Araplar her türlü fasih ve beliğ söze tutkundular. Şiir ve normal metnin en güzelini ezberleme konusunda birbirleri ile yarışırlardı. Bu nedenle hemen Kur'ân'ı ezberlemeye, onu anlamaya, onunla amel etmeye ve Kur'ân'la yatıp kalkmaya başlamışlardı.

Benzer şekilde sünneti ezberlemeye ve onunla amel etmeye önem vermişlerdi. Tabii ki bu önem Kur'ân'a verdikleri önemden sonra geliyordu. İşittikleri gibi sünneti birbirlerine naklediyor ve nakletmede geç kalmıyorlardı.

Kur'ân'ın belâğat incelikleri ve i'câz yönleri, Hz. Peygamber'in sözlerinin belâğati ve üstün özellikleri ve Arapların beyan konusunda birbirleri ile yarışmaları hususlarında konuşurken açıklamaya ve ilave bilgiye ihtiyaç duyulmaz. İşte Allah'ın Kitabı... Bize gerçekleri anlatıyor ve i'câzı ile bütün insanlara meydan okuyor...

İşte peygamberlik denizi... İnci ve mercanla dolup taşmış, eşsiz hidayet ve son derece değerli hikmetler ile yükselmiş...

İşte Arap edebiyatı tarihi... O, Arapların kelam sanatları konusunda herkesten üstün olduklarını, fesâhat alanında bütün insanların önüne geçtiklerini, belâğatin, özellikle de Kur'ân belâğatinin inceliklerinin zevkine varmada ayrıcalıklı olduklarını tescil ediyor.

682 Hind İbn Ebî Hâle, Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'den önceki eşinden doğan çocuğudur. Bir başka deyişle Hz. Hasan ve Hüseyin'in üvey dayısıdır.

Altıncı Etken: Öğrenme, amel etme, ezberleme, anlama, öğretme ve yaymada Kitap ve sünnete yönelme konusundaki terğîb ile bu kaynaklardan yüz çevirme ve onları ihmal hususundaki terhîb.

Kur'ân'dan şu âyetleri birlikte okuyalım:

إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَنْ تَبُورَ * لِيُوَفِّيَهُمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ.

"Allah'ın Kitabı'nı okuyup ona uyanlar, namazı hakkıyla ifa edenler ve kendilerine nasip ettiğimiz imkânlardan, gizli ve aşikâr olarak hayır yolunda harcayanlar, ziyan ihtimali olmayan bir ticaret umarlar. Çünkü Allah onlara mükâfatlarını tam tamına verecek, üstelik lütfundan onlara fazlasını da ihsan edecektir. Zira O, çok bağışlayan, şükrün karşılığını bol bol verendir."[683]

Burada Kur'ân okumanın, namaz kılmaktan ve zekât vermekten önce zikredilmesi iyice düşünülmelidir.

Şu âyeti de okuyalım:

كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ.

"(Rasûlüm!) Sana bu mübarek Kitab'ı, âyetlerini düşünsünler ve aklı olanlar öğüt alsınlar diye indirdik."[684]

Allah Teâlâ'nın bu mükemmel üslub ile Kur'ân'ı düşünmeye ve onunla öğüt almaya nasıl teşvik ettiğine iyi dikkat edilmelidir.

Şu âyetleri de okuyalım:

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ * إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا فَأُولَئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ.

"İnsanlar için biz kitapta açıkladıktan sonra, indirmiş olduğumuz aşikâr delilleri ve hidâyeti gizleyenler var ya, işte onlara Allah lanet ettiği gibi, lanet edebilecek herkes de lanet eder. Ancak tevbe edip durumlarını düzeltenler ve

683 Fâtır 35/29-30.
684 Sâd 38/29.

gerçeği açıkça ortaya koyanlar başkadır. Zira ben onların tevbelerini kabul ederim. Ben tevbeyi çokça kabul eden ve çokça esirgeyenim."[685]

Allah Teâlâ'nın Kur'ân'ı ve onun hidayetini gizleyenlere karşı nasıl tehdit savurduğu iyi düşünülmelidir.

Hz. Peygamber'in hadislerinden de şunu okuyalım: ***"Allah'ın evlerinin birinde O'nun Kitabı'nı okumak ve kendi aralarında müzakere etmek için toplanan bütün grupların üzerine ilahî huzur iner, rahmet onları çepeçevre kuşatır ve melekler onları sarar. Allah Teâlâ da onları kendi yanındakilerin içinde zikreder."***[686]

Buhârî'de geçen şu hadisi de okuyalım: ***"Sizin en hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğreteninizdir."***[687]

Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce'nin naklettiği şu hadisi de okuyalım: ***"Bana ümmetimin günahları gösterildi. Bir adamın Kur'ân'ın bir sûresini veya âyetini öğrendikten sonra unutmasından daha büyük günah görmedim."***[688]

Sünnet hakkında ise Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا.

"Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının."[689]

مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ

"Kim Peygamber'e itaat etmişse, kuşkusuz Allah'a itaat etmiştir."[690]

685 el-Bakara 2/159-160.
686 Müslim, Zikir 39; Tirmizî, Daavât 7.
687 Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 21; Ebû Dâvûd, Salât 349; Tirmizî, Fezâilu'l-Kur'ân 15; İbn Mâce, Mukaddime 16; Ahmed İbn Hanbel, I, 57, 58, 69, 153.
688 Ebû Dâvûd, Salât 16; Tirmizî, Fezâilu'l-Kur'ân 19.
689 el-Haşr 59/7.
690 en-Nisâ 4/80.

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا.

"And olsun ki, Rasûlullah, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir."[691]

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا.

"Hayır, Rabbine and olsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükmü içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın tam manasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar."[692]

Hadislerde de terğîb kabilinden rivayetler vardır. Mesela; Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Bizden bir hadis duyup onu işittiği gibi nakleden kimsenin Allah yüzünü ağartsın. Nice kendisine anlatılan kimse hadisi dinleyenden daha iyi anlar."***[693] Bu hadis mütevatirdir.

Veda Haccı'nda da Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"İyi dinleyin! Burada olanlar olmayanlara anlatsın. Belki bu sözlerin ulaştığı bazı insanlar bunları burada işitenlerin bir kısmından daha iyi anlar."***[694]

Sünnetten yüz çevirme konusunda terhîb içeren hadisler de vardır. Mesela; Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir."***[695]

Yine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Dikkatli olun. Koltuğuna kurulmuş vaziyette birine benden bir hadis ulaşması, onun da şöyle demesi muhtemeldir: 'Bizimle sizin aranızda Allah'ın Kitabı vardır. Onda neyi helâl görürsek, onu helâl kabul ederiz. Onda neyi de haram görürsek onu da haram sayarız.' Oysa Peygamber'in haram kılması,***

691 el-Ahzâb 33/21.
692 en-Nisâ 4/65.
693 Ebû Dâvûd, İlim 10; Tirmizî, İlim 7; İbn Mâce, Mukaddime 18; Ahmed İbn Hanbel, IV, 80, 82, V, 183.
694 Buhârî, İlim 9, Hac 132, Edâhî 5, Fiten 8, Tevhîd 24; Müslim, Kasâme 29.
695 Buhârî, Nikâh 1; Müslim, Nikâh 5.

Allah'ın haram kılması gibidir."[696] Bu rivayeti Ebû Dâvûd ve Tirmizî naklet-miştir. Ebû Dâvûd bu hadisin başında şu bilgiyi de aktarmıştır: ***"İyi dinleyin. Bana Kitap ve onunla birlikte onun bir misli daha verilmiştir."***

Bu ve buna benzer âyet ve hadislerde mü'minin zayıf gayretlerini güç-lendirip onu doğru yola iletecek Peygamber'in mükemmel öğretilerine yön-lendiren bilgiler bulunduğu görülmektedir. Bu alanda kimsenin kendileri ile yarışamayacağı sahâbe ile kendini bir tutabilir misin?

Yedinci Etken: Kitap ve sünnetin dindeki konumu. Kitap teşriin birinci kaynağı, dünya ve ahiretteki iyilikler için kapsayıcı bir düstur, insanın Allah'la ve içinde yaşadığı toplumla ilişkilerini düzenleyen bir kanundur.

Sünnet ise teşriin ikinci kaynağıdır. Kur'ân-ı Kerîm'i açıklar, mücmel âyetlerini açıklar, mutlak âyetlerini takyid eder, mübhem âyetlerini mübeyyen hâle getirir ve onun gizli kalan yönlerini açığa çıkarır. Nitekim Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ.

"İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için ve düşünüp anlasın-lar diye sana da bu Kur'ân'ı indirdik."[697]

Bu konuda Yahya İbn Kesîr şöyle demiştir: "Sünnet Kitab'a hükmeder ama Kitap sünnete hükmetmez." O bu sözü ile Suyûtî'nin açıkladığı şu hu-susu kastetmiştir: "Sözün özü Kur'ân'ın sünnete ihtiyaç duymasının anla-mı şudur: Sünnet Kur'ân'ı beyan eder ve mücmel ifadelerini açıklar. Çünkü onda bir hazine olarak veciz ifadeler vardır. Bu hazinelerin gizli yerini bi-lecek ve onları çıkaracak birine ihtiyaç duyulur. İşte o da Hz. Peygamber'e indirilendir. Bu da sünnetin Kitab'a hükmettiğinin açıklamasıdır. Kur'ân ise sünneti açıklamaz ve ona hükmetmez. Çünkü sünnetin bizzat kendisi açıktır. İ'câz ve îcâz konusunda Kur'ân'ın ulaştığı dereceye ulaşmamıştır. Çünkü o, Kur'ân'ın açıklamasıdır. Şerh de şerhedilenden daha açık ve anlaşılır olmak zorundadır."[698]

696 Tirmizî, İlim 10.

697 en-Nahl 16/44.

698 Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne fi'l-ihticâc bi's-sünne,* Dâru's-Selâm, Haleb, ts., s. 213-214.

Kuşkusuz sahâbîler Kitap ve sünnetin konumunu en iyi bilen insanlardı. O hâlde onların bu kaynakları öğrenme, ezberleme ve bunlarla amel etme konusunda en fazla özeni gösteren kimseler olmasında şaşılacak bir durum yoktur.

Sekizinci Etken: Allah'ın kelamı ve sünnetinin meydana gelen olaylar ve Hz. Peygamber'e yöneltilen sorularla yakın alakasının bulunması. Bu olaylar ve sorular önem vermeyi gerektiriyor, zihinlerin dikkatini çekiyor, Allah ve Rasûlü'nün bunlar hakkındaki hükmüne merak uyandırıyor, onların bu konuyu nasıl ele aldıkları ve cevapladıkları konusunda ilgi uyandırıyordu. Böylece ilahî vahiy ve nebevî sünnet insanların hafızalarına en güzel şekilde yerleşiyordu. Zaman akıp gitse de zihinlere kazınıyordu.

Bir kez olsun bu gözle Kur'ân okuyun. O zaman onun olaylar ve yeni gelişmelerle nasıl paralel yürüdüğünü göreceksiniz.

Şu âyette olduğu gibi kimi zaman insanların sorduğu sorulara cevap verir:

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا.

"Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir. Size ancak az bir bilgi verilmiştir."[699]

Kimi zaman da şu âyetlerde olduğu gibi meydana galen bir sorunu çözer ve ilerlemekte olan bir fitneyi söndürür.

إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ... أُولَئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ.

"(Peygamber'in eşine) bu ağır iftirayı uyduranlar şüphesiz sizin içinizden bir gruptur. Bunu kendiniz için bir kötülük sanmayın... Bu temiz insanlar, o iftiracıların dedikodularından beridirler, onlara mağfiret, değerli ve büyük bir nasip vardır."[700]

Nûr Sûresi'ndeki bu 16 âyet, en büyük olaylardan biri olan mü'minlerin annesi, Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in eşi ve Ebû Bekir es-Sıddîk'ın kızı Hz. Âişe'ye yapılan iftira hakkında inmiştir. Bu âyetlerde insanlara okunan ve kıyamete kadar da okunmaya devam edecek olan birtakım

699 el-İsrâ 17/85.
700 en-Nûr 24/12-26.

sosyal dersler vardır. Aynı zamanda bu âyetler, yedi göğün üstünden tertemiz iffet âbidesi bir hanımefendinin masumiyetini tescil etmektedir.

Bazen de Kur'ân Müslümanların dikkatini işledikleri hataları düzeltmeye çeker ve onlara doğruyu gösterir.

وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ.

"Hani sen, sabah erkenden mü'minleri savaş mevzilerine yerleştirmek için ailenden ayrılmıştın"[701] âyeti ile peşinden gelen âyetlerde bu duruma örnekler vardır. Bu âyetlerin hepsi Uhud savaşında Müslümanların büyük hataları üzerine inmiş ve onları başka bir zaman böylesine zor durumlarda aynı hatayı işlemekten sakındırmıştır. Bu tarzda Kur'ân'ın birçok sûresi inmiştir. Bu şekilde inen âyetleri saymak ise mümkün değildir.

Hadis bahçesinde bir gezintiye çıkıldığı zaman bu konuda büyük hayret uyandıran örneklerle karşılaşılır.

Mesela; Mahzûm kabilesinden bir kadının hikâyesine bakılabilir. Bu kadın hırsızlık yapmıştı ve onun affedilmesi için aracı olan kimseye Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle demişti: ***"Allah'a yemin ederim ki, Muhammed'in kızı Fatıma da çalsa, onun da elini keserim!"***[702]

Buna bir örnek de şu hadiste anlatılanlardır: Cüheyne kabilesine mensup bir kadın zina sonucu gebe kalmış bir hâlde Hz. Peygamber'e gelmişti. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de o kadının velisine doğuruncaya kadar ona bakmasını sonra onu getirmesini emretti. Kadın getirilince recmedildi. Rahmet Peygamberi *sallallahu aleyhi ve sellem* onun cenaze namazını kıldırdı. Kendisine zina eden bir kadının cenaze namazını nasıl kıldırdığı sorulunca şöyle cevap verdi: ***"O kadın öyle tevbe etmişti ki, bu tevbe Medine halkından yetmiş kişiye dağıtılsa hepsine yeterdi. Hiç canını Allah için feda etmekten daha değerli bir tevbe gördün mü?"***[703]

Cibril hadisi olarak bilinen hadis iyi düşünülmelidir. Bu hadiste Cebrâîl, sahâbenin gözü önünde Hz. Peygamber'e İslâm'ı, imanı, ihsanı, kıyameti ve kıyametin ne zaman kopacağını sormuştu. Hadisin sonunda Peygamber

701 Âl-i İmrân 3/121.

702 Buhârî, Ehâdîsu'l-Enbiyâ 54, Megâzî 53; Müslim, Hudûd 8-11.

703 Müslim, Hudûd 24.

sallallahu aleyhi ve sellem ashabına şöyle demişti: ***"Bu, Cebrâîl'di. Size dininizi öğretmek için gelmişti."***[704]

Sünneti inceleyen kimse çok sayıda hadisin bu tür olaylar ve sorular etrafında şekillendiğini görür.

Psikoloji bilginleri, bilgilerin zihinde bulunan ve kıyaslama imkânı olan şeylerle irtibatlandırılmasının onları zamana karşı daha kalıcı ve zihinde daha yerleşik hâle getirdiğini açıklamışlardır. O hâlde anlattığımız bilgilerin sahâbenin Allah'ın Kitabı'nı ve Peygamber'in sünnetini ezberlemelerinin bir nedeni olmasında şaşılacak bir durum yoktur. Çünkü onlar, o dönemde yaşanan olaylara şahit oluyorlar, Hakkın hitabına doğrudan muhatap oluyorlar ve insanların en hayırlısının sözünü birinci ağızdan dinliyorlardı. Bütün bunları da kendilerini Allah'ın o olaylar hakkında vereceği hükmünü ve Peygamber'in ne söyleyeceğini büyük merakla bekler hâle getiren meydana gelen sebepler ve uygun koşullarda yapıyorlardı. Böylece kelam onların hazır bekleyen kalplerine inerdi. Tıpkı yağmurun suya hasret toprağa düşmesi örneğinde olduğu gibi: Toprak o suyu kana kana içer, büyük bir aşkla onu emer, tamamen ona sarılır ve bütün dikkatiyle onun üzerine titrer, gerçekten onunla gururlanır ve onunla güç bulur, ondan yararlanır ve onun sayesinde fayda verir. Hasılı onunla titreyip kendine gelir, gelişip serpilir ve her türlü bitkiden çift çift verir.

Dokuzuncu Etken: Kur'ân'ın i'câzının her daim devam etmesi ve bazı hadislerde olağanüstü olayların anlatılması. Bunlar gönle huşû verir, inceleyenin şevkini artırır, dinleyeni ürkütür. Bize göre bu i'câz ve olağanüstü meseleler sahâbenin Kur'ân'ı ezberlemesinin nedenlerinden biridir. Çünkü evrendeki kanunların ve genel nizamın dışına çıkan şeyler görenlerin hafızasında hemen yer eder, gerek birey gerek toplum olsun bunları müşahede edenlerin kalbine yerleşir. Sonunda bunlar takvim başlangıcı gibi kullanılmaya başlanır, yaşlar ve vefatlar bunlara göre söylenir olur.

Kur'ân'ın âyetlerinde i'câzın bulunması, yeşil bir dalda suyun bulunmasına benzer. İ'câzın olmadığı ne bir sûre vardır ne de bir âyet. İ'câz yönlerini en iyi bilen insanlar, belağatin inceliklerinden en fazla zevk alan kimselerdir. Onlar da Hz. Muhammed'in ashabıdır. Çünkü onlar bozulmamış Arap yapıları, eşsiz selikaları, beyan ve lisan sanatındaki maharetleri sayesinde bu bilgi ve zevkte zirvede idiler. Bundan dolayı Kur'ân onların yaşamları olmuştu;

704 Buhârî, Îmân 37, Tefsîru Sûre 31 (2); Müslim, Îmân 5-7.

onunla kalkıyorlar, onunla oturuyorlar, onunla uyuyorlar, onunla uyanıyorlar, onunla yaşıyorlar, onunla birbirlerine muamele ediyorlar, onunla haz alıyor ve onunla kulluk ediyorlardı. İşte bu, şu âyette belirtilen Kur'ân'ın ruh olmasının anlamıdır:

وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا.

"İşte böylece sana da emrimizden bir ruh vahyettik."[705]

Tarihte sahâbe tabakası; o eşsiz nesil kadar Kur'ân'ın ruh olarak belirdiği başka bir nesil yoktur. Onlar kendi hayatlarını Kur'ân'a adamışlar, Kur'ân da onlara yaşamlarını bahşetmiş ve yeni bir yapı kazandırmıştır. Sonunda meleklere benzer bir toplum olmuşlardı. İşte bu şekilde Allah Teâlâ Kitabı ile onları yeni bir nesle dönüştürmüştü.

Hz. Peygamber'in sünnetinin bir bölümü mucizeler içermektedir. Hayret ve coşku uyandıran çok sayıdaki mucize içeren hadislere bakılmalıdır. Ancak biz bu konuda gece odun toplayan gibi karşısına ne çıksa onu alan kimse gibi davranılmasını uygun görmüyoruz. Zira elimizde çok sayıda sahih rivayet bulunmaktadır:

وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ.

"Her şeyden haberi olan (Allah) gibi hiç kimse haber veremez."[706]

Buhârî ve Müslim'in Ebu'l-Abbâs Sehl İbn Sa'd es-Sâidî kanalıyla naklettikleri şu hadisi buna örnek olarak vermek mümkündür: ***"Yarın bu sancağı Allah'ın kendisine fetih nasip edeceği bir adama vereceğim. O, Allah'ı ve Rasûlü'nü sever, Allah ve Rasûlü de kendisini sever."***

(Sehl) dedi ki: "İnsanlar o geceyi, acaba bu sancak kime verilecek diye tartışarak geçirdiler. İnsanlar sabahı edince hepsi de sancağın kendisine verileceği ümidiyle erkenden Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna gittiler. Allah Rasûlü ***'Nerede Ali İbn Ebî Tâlib?'*** diye sordu. 'Ey Allah'ın Rasûlü! O, gözlerinden rahatsız' diye cevap verildi."

(Sehl) dedi ki: "Bunun üzerine ona haber gönderdiler. Ali geldi, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* gözlerine tükürdü ve ona dua etti. İyileşiverdi, adeta hiçbir rahatsızlık hissetmemiş gibi oldu. Sonra Allah Rasûlü ona sancağı verdi.

705 eş-Şûrâ 42/52.
706 Fâtır 35/14.

Ali, 'Ey Allah'ın Rasûlü! Onlar da bizim gibi oluncaya kadar onlarla savaşacak mıyım?' dedi. Allah Rasûlü şöyle buyurdu: ***'Sen onların düzlüklerine varıncaya kadar ağır ağır git. Sonra onları İslâm'a davet et ve Müslüman olarak Allah'ın hakkı olarak yerine getirmeleri gerekenleri onlara bildir. Allah'a yemin ederim, Allah'ın senin vesilen ile tek bir kişiyi dahi hidayete erdirmesi, senin kırmızı develere sahip olmandan daha hayırlıdır.'***[707]

Böylesi bir makamda Allah Rasûlü'nün Hz. Ali'ye yaptığı tavsiye tek başına İslâm'ın kılıç ve zorbalık üzerine yükseldiğini, güç ve baskıya dayandığını, delil ile yayılmadığını, barış ve merhamet getirmediğini iddia eden iftiracıları susturmak için yeterlidir.

كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ إِنْ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا.

"Ağızlarından çıkan bu söz ne büyük oldu! Yalandan başka bir şey söylemiyorlar."[708]

Onuncu Etken: Allah ve Rasûlü'nün eğitim-öğretimdeki hikmeti ile davet ve irşaddaki güzel siyaseti. Bunlar Kitap ve sünnetin zihinlere yerleşmesini kolaylaştırmış ve sahâbenin bunları kolayca ezberlemelerini sağlamıştır.

Kur'ân konusunda Allah'ın eğitim öğretimdeki hikmetinin kavranılması için İslâm ümmetine onların hoşuna gidecek bir dille, çarpıcı bir üslupla, kalpleri büyüleyen mu'ciz nazm ile vahiy indirdiğinin bilinmesi yeterlidir. Allah Teâlâ Kur'ân'ı indirirken tedricilik yöntemini uygulamış, onun tamamını sahâbenin güç yetiremeyeceği, öğrenmekte zorluk çekeceği şekilde bir defada indirmemiştir. Bunun yerine onu yirmi küsur sene içerisinde parça parça indirmiştir. Bir de onun inişini birçok sûre ve âyette özel nedenlere ve olaylara bağlamıştır. Delil ile onu desteklemiş, onunla akıllara ve gönüllere hitap etmiştir. Muhatapların maslahatlarını, iyiliklerini ve mutluluklarını ona bağlamıştır. Bütün bunlar Allah'ın onlara yönelik kuşatıcı rahmetinin bir sonucudur. Öyle ki bu rahmeti neredeyse gözleriyle görecek ve ona elleriyle dokunacak hâle gelmişlerdi.

707 Buhârî, Megâzî 38.
708 el-Kehf 18/5.

مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ.

"Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez; fakat sizi tertemiz kılmak ve size (ihsan ettiği) nimetini tamamlamak ister; umulur ki şükredersiniz."[709]

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ.

"Kim iyi bir iş yaparsa, bu kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa aleyhinedir. Rabbin kullara zulmedici değildir."[710]

Bu isabetli öğretim siyaseti konusunda nebevî sünnet rekor kırmıştır. Zamanımızda yaşayan eğitim bilimciler açıklama araçlarının ve çeşitli yüreklendirici unsurların kullanılmasını eğitim ve öğretimin hikmetlerinden biri olarak saymışlardır. Ümmî Peygamber Hz. Muhammed on dört asır önce, daha eğitim bilimi ile psikoloji ilmi teşekkül etmeden bu açıklayıcı araçları kullanmaya önem verme konusunda başöğretmen idi. Dinleyenlerin kalplerini hidayete açan, ashabının gönlünü öğretileri ile dolduran aşağıdaki mükemmel yüreklendirmeler göz önünde bulundurulmalıdır. Âdeta bunlar bu konuda kelime ve harflerden oluşan kitap gibi yazılmıştır.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* insanların en fasih konuşanı, en açık beyanda bulunanı ve hitabeti en cömert olanı idi. Sözün en güzelini seçerdi. Ona az sözle çok şey anlatma özelliği de verilmişti. Sözüne başlarken de bitirirken de kelimeleri net çıkarırdı. Konuşurken iyice açıklardı, makama ve muhatabın anlama seviyesine dikkat ederdi. Sözlerini güzelliği kaybolacak ya da eksik kalacak şekilde sıralayıp geçmezdi. Doğrusu öyle konuşurdu ki, eğer biri kelimelerini sayacak olsa sayardı. İhtiyaç anında ezberlensin diye bazı sözleri üç kez veya daha fazla tekrar ederdi. Nitekim İmam Müslim'in naklettiği rivayette üç kez ***"Aşırı gidenler helak oldu"***[711] buyurmuştur.

Benzer bir rivayet de Buhârî ve Müslim'de yer almaktadır. Buna göre, Ebû Bekre şöyle demiştir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* üç kez ***"Size büyük günahların en büyüğünü haber vereyim mi?"*** diye sordu. Biz de "Evet, ey Allah'ın Elçisi!" dedik. O da şöyle buyurdu: ***"Allah'a ortak***

709 el-Mâide 5/6.

710 Fussilet 41/46.

711 Müslim, İlim 7; Ebû Dâvûd, Sünnet 6; Ahmed İbn Hanbel, I, 386.

koşmak, anne-babaya isyan etmek. İyi dinleyin, bir de yalan söylemek ve yalan yere şahitlik etmektir." Yaslanır hâldeyken doğrulup oturdu. Bunları tekrar etmeye devam etti. Biz de içimizden "Keşke sussa" diye geçirdik.[712]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* hitap ettiği zaman sanki bir orduyu uyarıyormuş gibi gözleri kızarır, sesi yükselir, öfkesi kabarır ve ***"Düşman sabah ve akşam size saldıracak"*** derdi. Sonra işaret parmağı ile orta parmağını bitiştirerek şöyle buyurdu***: "Benim gönderilmem ile kıyamet arasında kalan zaman şu iki parmağın arasındaki yakınlık kadardır."*** Sonra şöyle buyurmuştur: ***"Sözlerin en hayırlısı Allah'ın Kitabı, yolların en hayırlısı Muhammed'in yoludur. İşlerin en kötüsü sonradan türetilenlerdir. Sonradan türetilen her şey bid'attir. Her bid'at de dalalettir."*** Sonra da şöyle buyurmuştur: ***"Ben bütün mü'minlere kendi canlarından daha yakınım. Kim bir mal bırakırsa bu mal onun ailesine aittir. Kim de bir borç veya bakıma muhtaç çoluk çocuk bırakırsa onları bana bırakmıştır, sorumlulukları da bana aittir."***[713]

Hz. Peygamber'in açıklama araçlarından biri de ashabına manaları açıklayan mükemmel örnekler vermesidir. Bu örnekler zifaf gecesindeki göz kamaştıran geline ya da bulutsuz gecede parlayan güneşe benzer. Hz. Peygamber'in iyiliği emredip kötülüğü yasaklamanın gerekliliği ve bunları ihmal etmenin tehlikesini anlatırken verdiği örnek düşünülmelidir. Allah aşkına söyleyin bakalım hiç bu mükemmel örnek akıldan çıkar mı?

Buhârî, Nu'mân İbn Beşîr kanalıyla Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: ***"Allah'ın sınırlarını gözetenlerle çiğneyenler (yüzmekte olan) bir geminin parçalarını kura ile aralarında pay eden ve kurada bir bölümüne geminin üst kısmı, diğer bölümüne de geminin alt kısmı düşen kişilere benzerler. Geminin altındakiler su alacakları zaman yukarıdakilere uğrarlar. Alttakiler 'Biz kendi payımıza düşen kısmı delsek ve yukarıdakilere hiçbir sıkıntı vermesek olmaz mı?' diye sorarlar. Eğer üsttekiler alttakilerin böyle yapmasına ses çıkarmazlarsa gemidekilerin hepsi ölür. Onların ellerini tutar (ve böyle yapmalarına engel olurlarsa) kendileri de onlar da kurtulur."***[714]

712 Buhârî, Şehâdât 11, Edeb 6; Müslim, Îmân 143.
713 Müslim, Cum'a 43.
714 Buhârî, Şerike 6.

Hz. Peygamber'in açıklama yaparken başvurduğu araçlardan biri de ashabına yönelttiği sorulardır. Bu sorularla onların dikkatlerini çekiyor ve bilinçlerinin açılmasını sağlıyordu. Böylece ashabı onun sünnetini can kulağı ile dinliyordu. Bu sayede sünnet onların hafızasında tam olarak yerleşiyor, ruhun bedenden ayrılmaması gibi onlardan ayrılmıyordu.

Bir örnek olarak Ebû Hureyre'den nakledilen şu hadis verilebilir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"İflas eden kim bilir misiniz?"*** diye sordu. Ashab-ı kirâm "Bize göre iflas eden dinarı, dirhemi ve eşyası olmayan kimsedir" şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Ümmetimden iflas edenler kıyamet günü birine sövmüş, diğerine zina iftirasında bulunmuş, bunun malını yemiş, öbürünün kanını akıtmış bir hâlde namaz, oruç ve zekât ile Allah'ın huzuruna çıkan kimsedir. Buna ve ötekine onun iyi amellerinden verilir. Eğer hesabı tamamlanmadan önce iyi amelleri biterse, onların günahlarından alınır ve onun boynuna yüklenir, sonra da cehenneme atılır."***[715]

Hz. Peygamber'in açıklama yaparken kullandığı araçlardan biri de mübarek elleri ile yaptığı manayı açıklayıp zihne yaklaştıran resimlerden istifade etmesidir. Oysa Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* okuma-yazma bilmeyen bir ümmî idi, herhangi bir hocanın dizinin dibine oturup ders almamıştı, bir okula da gitmemişti, ne resim eğitimi almıştı ne de mühendislik...

Buhârî'de geçen şu hadisi birlikte okuyalım: İbn Mes'ûd şöyle demiştir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bizim için bir kare çizdi ve bunun ortasına da bir çizgi çekti. Sonra da ortadaki çizginin etrafına çizgiler çekti. Bir de karenin dışına çizgi çizdi. Sonra ***"Bu nedir, biliyor musunuz?"*** diye sordu. Biz de "Allah ve Elçisi daha iyi bilir" şeklinde cevap verdik. Bunun üzerine Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* ortadaki çizgiyi göstererek ***"Bu insan"*** buyurdu, onun çevreleyen kareyi göstererek ***"Bu da onun eceli"*** dedi. Sonra onun etrafındaki çizgileri göstererek ***"Bunlar da onun başına gelen sıkıntılardır. Bunların birinden kurtulsa diğeri onu bulur"*** buyurdu. Ardından da karenin dışındaki çizgiyi gösterip ***"İşte bu da emel"*** buyurdu.[716]

Ashabının yanlış anlamalarını fırsat olarak bilip anında düzeltmesi Hz. Peygamber'in eğitim ve öğretimde izlediği hikmetli siyasetin bir parçasıdır.

715 Müslim, Birr 59.

716 Buhârî, Rikâk 4; Ahmed İbn Hanbel, I, 386. Hadis Buhârî'de bu kadar geniş yer almamaktadır.

Bu sayede o, hazır bulundukları bir sırada onlara yüce öğretileri öğretiyordu. Buhârî ve Müslim'in naklettiği şu rivayette olduğu gibi:

"Üç kişi, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hanımlarının evlerine gelerek Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ibadetine dair soru sordular. Onlara haber verilince, onu azımsar gibi oldular ve şöyle dediler: 'Biz nerede, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* nerede? Allah onun geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamış bulunuyor.'

Onlardan biri 'Ben her zaman geceleyin namaz kılacağım' dedi.

Diğeri 'Ben de oruç açmamak üzere sene boyunca oruç tutacağım' dedi.

Üçüncüleri 'Ben de kadınlardan uzak kalacak ve ebediyen evlenmeyeceğim' dedi.

Sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* gelerek şöyle buyurdu: ***'Şöyle şöyle diyenler, sizler miydiniz? Bana gelince, Allah'a yemin ederim ki, şüphesiz ben aranızda Allah'tan en çok korkan ve O'na karşı en takvalı olanınızım. Bununla birlikte oruç tuttuğum da olur, tutmadığım da. (Geceleyin) kimi zaman namaz kılarım, kimi zaman uyurum, kadınlarla da evlenirim. Benim sünnetimden yüz çeviren, benden değildir.'"***[717]

Hz. Peygamber'in açıklama yaparken kullandığı araçlardan biri de bir şeyi uygulayarak göstermekti. Mesela; o, namaz kılıyor ve şöyle diyordu: ***"Beni nasıl namaz kılıyor görüyorsanız siz de öyle namaz kılın."***[718] Haccediyor ve şöyle buyuruyordu: ***"Haccın nasıl yapıldığını benden öğrenin."***[719]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* biraz önce Müslim'den nakledilen rivayete göre işaret parmağı ile orta parmağını göstererek ***"Benim peygamber olarak gönderilmem ile kıyamet arasındaki zaman bu iki parmağın birbirine yakınlığı kadardır"*** buyurmuştur.

On Birinci Etken: Kitap ve sünnette çok sayıda bulunan terğîb ve terhîb. Hiç kuşkusuz insanın kendisine olan sevgisi, kendisi için bütün iyilikleri gerçekleştirmek ve her türlü kötülüklerden kendisini korumak için çalışmasına vesile olur. Bu konuda iyilik ve kötülüklerin hâlihazırda olması ile gelecekte gerçekleşmesi arasında bir fark yoktur. İşte bundan dolayı imana muvaffak

717 Buhârî, Nikâh 1.

718 Buhârî, Ezân 18, Edeb 27, Ahbâru'l-Âhâd 1.

719 Müslim, Hac 310; Ebû Dâvûd, Menâsik 78; Nesâî, Menâsik 220.

olmuş canlar, Kur'ân'ın hidayetine göre yaşamaya ve Hz. Peygamber'in yolundan ilerlemeye özen gösterir. İmkânı ölçüsünde âyet ve hadis ezberlemek için çalışır.

Yanlışa yönelmiş ve Allah'ın rahmetinden uzaklaşmış canlar ise arzu ve şehvet etkenleri yüzünden bu mutluluktan uzaklaşırlar veya taassub ve fitnede ısrar sonucu bu konumdan alıkonulurlar ya da dalâlet ve azap hâllerinde onları bürüyen cehalet karanlığı içinde yaşarlar.

Kur'ân ve sünnette terğîb ve terhîb için örnek vermeye ihtiyaç duymuyoruz. Çünkü terğîb ve terhîb olarak bilinen ne kadar tür varsa hepsi en güzel şekli ile bu kaynaklarda mevcuttur. Kur'ân ve sünnette vaad ve vaîdin, müjdeleme ve korkutmanın her türü vardır. Bunlar çeşitli değerlendirmelere binaen akide, ibadet, muamelat ve ahlâk konusunda söylenmiştir.

Hatırlatma bakımından Kur'ân'm terğîb ve terhîbine bir örnek olarak şu âyetleri vermek yerinde olur. Zira hatırlatma mü'minlere fayda verir:

"'Toprağın içinde kaybolduğumuz zaman, gerçekten (o vakit) biz mi yeniden yaratılacağız?' derler. Doğrusu onlar Rablerine kavuşmayı inkâr etmektedirler. De ki: 'Size vekil kılınan (bu konuda görevlendirilen) ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz.' O günahkârların, Rableri huzurunda başlarını öne eğecekleri, 'Rabbimiz! Gördük duyduk, şimdi bizi (dünyaya) geri gönder de iyi işler yapalım, artık kesin olarak inandık' diyecekleri zamanı bir görsen! Biz dilesek, elbette herkese hidayetini verirdik. Fakat 'Cehennemi hem cinlerden hem insanlardan bir kısmıyla dolduracağım' diye benden kesin söz çıkmıştır. (O gün onlara şöyle diyeceğiz:) Bu güne kavuşmayı unutmanızın cezasını şimdi tadın bakalım! Doğrusu biz de sizi unuttuk; yaptıklarınızdan ötürü ebedî azabı tadın! Bizim âyetlerimize ancak o kimseler inanırlar ki, bunlarla kendilerine öğüt verildiğinde, büyüklük taslamadan secdeye kapanırlar [S] ve Rablerini hamd ile tesbih ederler. Korkuyla ve umutla Rablerine yalvarmak üzere (ibadet ettikleri için), vücutları yataklardan uzak kalır ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcarlar. Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez. Öyle ya, mü'min olan, yoldan çıkmış kimse gibi midir? Bunlar elbette bir olamazlar. İman edip de iyi işler yapanlara gelince, onlar için yaptıklarına karşılık olarak varıp kalacakları cennet konakları vardır. En büyük azaptan önce, onlara mutlaka en yakın azaptan tattıracağız; olur ki (imana) dönerler. Kendisine Rabbinin âyetleri

hatırlatıldıktan sonra onlardan yüz çevirenden daha zalim kim olabilir! Muhakkak ki biz, günahkârlara, layık oldukları cezayı veririz."[720]

Basiretle yukarıdaki âyetlerin içerdiği bu terğîblerin üslubuna ve türlerine bakılmalıdır. Kur'ân buna benzer örneklerle doludur.

Sünnet de bu konuda uçsuz bucaksız bir deryadır. Hadislerden verilecek bir örnek veya örnekler insan nefsinin karşılaştığı vaad ve vaîdden ne denli etkilendiğini, bu etkilenmenin doğal bir sonucu olarak emir ve yasaklara uyulmasını, bunların zihinde yerleşmesini, düşünce sisteminde yer edinmesini ve insanın bunların üzerinden iyi işler yapmasını ve Kur'ân ve sünnete uymaya yönelmesini gösterir.

Mesela; Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* akrabalık bağını gözeten kimselere rızıklarının geniş olmasını ve ömürlerinin bereketli olmasını müjdelemiştir: ***"Kim rızkının genişletilmesini ve ömrünün uzatılmasını isterse akrabası ile ilişkisini devam ettirsin."***[721]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* her şeyini ahirete yönelik şekillendiren kimselere vaadde bulunurken ve her şeyini dünyaya yönelik şekillendirenlere vaîdde bulunurken şöyle buyurmuştur: ***"Kim bütün niyetini ahirete göre ayarlarsa, Allah Teâlâ o kişinin zenginliğini kalbinde var eder, işlerini derli toplu hâle getirir ve dünya ona kendiliğinden gelir. Kimin de bütün niyeti dünyaya göre olursa, Allah Teâlâ fakirliği onun gözlerinin önüne koyar, işlerini bir araya getirmez. Dünyalık namına da ona ancak kendisi için takdir edilen ulaşır."***[722]

Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* mü'minleri savaşa yüreklendirirken ve savunma için teşvik ederken şöyle buyurmuştur: ***"Allah Teâlâ kendisi uğruna yola çıkanlara şu şekilde garanti vermiştir: Sadece benim yolumda cihad etmenin, bana iman etmenin ve elçilerimi tasdik etmenin kendisini yola çıkardığı kimseyi cennete girdirmeyi ya da ayrıldığı yuvasına elde ettiği sevap ve ganimetle dönmesini ben garanti ediyorum."***

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de şöyle buyurmuştur: ***"Muhammed'in canı elinde olan Allah'a yemin ederim ki, Allah yolunda alınan bir yara kıyamet günü meydana geldiği gündeki hâliyle gelir; rengi***

720 Secde 32/10-22. [S]
721 Buhârî, Buyû' 13.
722 Tirmizî, Sıfatu'l-Kıyâme 30.

kan rengidir ama onun kokusu misk kokusudur. Muhammed'in canı elinde olan Allah'a yemin ederim ki, ümmetime zorluk çıkarmayacağımı bilseydim, Allah yolunda savaşa çıkan hiçbir birlikten geri kalmazdım. Bir binit bulamıyorum ki, cihad için can atan mü'minleri ona bindireyim, onlar da bir imkân bulamıyorlar ki bu sayede bana tâbi olsunlar. Onların benimle birlikte savaşa çıkamamaları ağırlarına gidiyor. Muhammed'in canı elinde olan Allah'a yemin ederim ki, Allah yolunda savaşmayı, sonra öldürülmeyi, sonra tekrar savaşmayı ve tekrar öldürülmeyi arzu ederim."[723]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu sözlerinde yönlendirici müthiş bir güç olduğu görülmektedir. Bu güç Hz. Peygamber'in sözlerini zihinlerde canlandırıyordu. Aynı zamanda din ve vatanı savunma uğruna canları vazgeçilecek kadar değersiz hâle getiriyordu. Öyle ki yemek yerken bu sözleri işiten bir sahâbî yemeğini tamamlamadan hatta elindeki lokmayı bırakıp hemen ayağa kalkıp ölümü arzu ederek, Allah yolunda şehit olabilmek için can atarak cihada katılıyordu.

İmam Mâlik, Yahya İbn Saîd'den şu rivayeti nakletmiştir: "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* cihada teşvik etti ve cennetten bahsetti. Bu sırada Ensâr'dan biri hurma yiyordu. Hemen 'Eğer hurmamı bitirinceye kadar beklersem kuşkusuz dünyaya düşkün biri olurum' dedi ve elindekileri fırlattı, sonra kılıcını kuşandı ve şehit oluncaya kadar çarpıştı."[724]

On İkinci Etken: Sahâbenin Kur'ân ve sünnet ile hidayete ermesi. Sahâbîler Kur'ân ve sünnetteki helâlleri helâl, haramları haram kabul etmişlerdi. Bu iki kaynakta yer alan her türlü öğüt ve yönlendirmeye uyuyorlardı. İslâm terbiyesi ve adabının gerektirdiği her şeye hem gönül dünyaları hem de yaşantıları tamamen boyun eğiyordu. Onların nizamları Kur'ân'dı. Rehberleri de Hz. Peygamber'di.

Hiç kuşkusuz ilim ile amel etmek, bilgiyi en etkili biçimde kişinin zihnine yerleştirir ve fikrine en sabit şekilde nakşeder. Bu da eğitim bilimi ve psikolojide belirtildiği gibi şu şekilde gerçekleşir: Uygulama bilgiyi teyit eder, örnekler kuralları pekiştirir. Özellikle dinî konularda amel etmekten daha iyi bir uygulama yoktur. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e uymaktan daha güzel bir örnek yoktur. Çünkü bu bilgiler pratiğe aktarıldıkça iyice yerleşir ve gereği yapıldıkça artar. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

723 Müslim, İmâre 103; Nesâî, Îmân 24; Ahmed İbn Hanbel, II, 399, 424.
724 Mâlik, Cihâd 42.

الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا.

"Ey iman edenler! Eğer Allah'tan korkarsanız O, size iyi ile kötüyü ayırt edecek bir anlayış verir."[725]

Allah Teâlâ emirlerini yerine getirip yasaklarından sakınanlara hak ile bâtılı, doğruluk ile eğriliği birbirinden ayıracakları bir nur ve hidayet lütfeder. Nitekim âyetin farklı tefsirlerinden biri bu şekilde yapılmıştır. Çünkü mücahede müşahedeye götürür. Kalbin temizliğine ve nefis tezkiyesine önem vermek kulun kalbinde hikmet pınarları çıkarır. İmam Gazzâlî şöyle demiştir:

> "Kitaplar ve öğretim hikmetin kalpte fışkırmasını nefyetmez. Doğrusu sayılamayacak kadar çok hikmet, sâfî düşünce ile kalbin hazır bulunması ve başkalarına değil de sadece Allah'a yönelmek ile mücahede, mürakabe, zahirî ve bâtınî amelleri sürekli yapma, halvet hâlindeyken sürekli Allah ile beraber olma sayesinde ortaya çıkar. Nice uzun yıllar ders alan talebeler var ki, öğrendiklerinin ötesine bir kelime ile de olsa geçemezler. Nice kimseler de var ki, öğrenilecek önemli konularla yetinirler, bol bol amel işleyip kalbin mürakabesi ile meşgul olurlar. İşte Allah Teâlâ onlar için akıl sahiplerinin hayrete düşeceği birçok letâif-i hikmeti açar. Bunun için Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***'Kim bildiği ile amel ederse Allah Teâlâ onu bilmediğini öğrenmeye vâris kılar.'"***[726]

On Üçüncü Etken: Hz. Peygamber'in aralarında bulunması. Hz. Peygamber sabır, gönül genişliği, içinden gelen cömertlik ve kalp güzelliği ile onlara ezbere bilmedikleri Kur'ân ve sünneti ezberletiyor, bilmediklerini öğretiyor, kendisine sordukları sorulara cevap veriyor, hata yaptıkları yerlerde doğruyu onlara gösteriyor ve tereddüt ettikleri zaman onlara meselenin iç yüzünü açıklıyordu. Hiç kuşkusuz bu da sahâbenin Kur'ân'ı ezberlemesini ve onu hafızada tutmalarını kolaylaştıran önemli bir faktördü. Bu durum Hz. Peygamber'in tartışmasız bir merci ve mükemmel bir kaynak olmasının zorunlu sonucu idi. Özellikle onun müjdeleyici, geçimli ve yumuşak huylu olması, katı, kaba, bağıran, ayıplayan ve kusur bulan biri olmaması düşünülünce bu durum daha iyi anlaşılır. Yanında otururan veya bir ihtiyacını görüşmek

725 el-Enfâl 8/29.

726 Gazzâlî, *İhyâ*, I, 71. Hâfız Irâkî bu hadisin senedinin zayıf olduğunu belirtmiştir.

üzere yanına gelen kimse kalkıp gitmedikçe kendisi kalkmazdı. Kendisinden bir ihtiyacını gidermesini isteyen kimseyi mutlaka istediği şeyle veya güzel bir sözle birlikte uğurlardı. İnsanların her kesimini kuşatırdı. Bu nedenle onların babası olmuştu. Herkes onun nezdinde hakta eşitti. Onun meclisi ilim, hayâ, sabır ve emanet meclisi idi. Orada Kur'ân dersi yapılırdı. Sünnet bilgileri orada öğrenilirdi. Hidayetin kokusu oradan yayılırdı.

Kur'ân'a Özel Etkenler

Buraya kadar anlatılanlar Kitap ve sünnet hakkında müşterek olan etkenlerdir. Bunlar sahâbenin Kur'ân ve sünneti ezberlemesini, kuşatmasını ve öğrenmesini kolaylaştırmıştır.

Bir de sahâbenin Kur'ân'ı ezberlemeleri için bol miktarda gerçekleşmiş özel etkenler vardır. Bunlar sünnet için geçerli değildir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Allah Teâlâ Kur'ân ile Arap toplumuna hatta bütün insanlara meydan okumuştur. Bu konuda şöyle buyurmuştur:

فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ.

"Onun bir benzeri söz getirsinler."[727]

Onlar bunu yapmaktan aciz kalınca Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ.

"Öyleyse onun benzeri on sûre getirin."[728]

Bunu da yapmaktan aciz kalınca Allah Teâlâ üçüncü defasında onların hezimetini tescil etmiş ve bu meydanda Kur'ân'ın i'câz ile üstün geldiğini ilan etmiştir:

727 Tûr 52/34.
728 Hûd 11/13.

قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا.

"De ki: And olsun, bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak üzere insü cin bir araya gelseler, birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini ortaya getiremezler."[729]

Kur'ân'a özgü olan bu meydan okuma bütün insanların gözlerini açmış ve onları gücüyle kendine çekmiştir. Bu konuda onun dostları ile düşmanları arasında bir fark yoktur. Onun dostları ve ona uyanlar, bu açıdan Kur'ân'ı onunla düşmanlarını susturmak için okumuşlar ve onun i'câzı ile dinlerini ve Peygamber'lerini desteklemişlerdir.

Kur'ân'ın düşmanları ve muhalifleri ise onun izini takip etmişler, onda eleştirebilecek bir nokta ve saldırıya geçecekleri bir kusur bulabilmek ümidiyle adım adım onu izlemişlerdir. Hiç kuşkusuz bu meydan okuma Kur'ân'ın nakledilmesi, tevatür olması ve bu şekilde dillerde okunması için çok sayıda bulunan etkenlerden biridir.

2. Hz. Peygamber'in elde edilebilecek malzemelere Kur'ân'ın yazılmasına verdiği önem. Nitekim Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* ashabı arasından vahiy kâtipleri tutmuştu. İmam Müslim'in naklettiği ve daha önce zikredilen şu hadiste, hadis yazılmasını yasakladığı dönemde kendisi için Kur'ân yazan sahâbîlere izin vermiştir: ***"Benden bir şey yazmayın. Kim benden Kur'ân dışında bir şey yazdı ise onu imha etsin."***

Yazının ezberi kolaylaştıran etkenlerden biri olduğu açıklamaya ihtiyaç duymaz.

3. Namazlarda Kur'ân okunmasının dinen öngörülmesi. Farz, nafile, kıraati gizli olan, kıraati yüksek sesle olan, gece ve gündüz kılınan namazlarda hatta cenaze namazında Kur'ân okunması dinen uygun görülmüştür.

Bu konuda Cuma hutbeleri de namaza benzer. Hutbeler de etkin bir araçtı. Sahâbîlerin Kur'ân okumasına ve dinlemesine vesile oluyordu. Daha sonra da onların bu yolla Kur'ân ezberlemelerini sağlamıştı. Bu konuda kadın-erkek, küçük-büyük, zengin-fakir arasında bir fark yoktu. Herkes kendisine verilen yeteneğe göre ezberliyordu.

729 el-İsrâ 17/88.

4. Kur'ân okumayı teşvik etmek. Namaz dışında ve abdestsiz de olsa insanlar Kur'ân okumaya teşvik edilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: ***"Allah'ın Kitabı'nı okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan (Allah için) gizli ve açık sarf edenler, asla zarara uğramayacak bir kazanç umabilirler. Çünkü Allah, onların mükâfatlarını tam öder ve lütfundan onlara fazlasını da verir. Şüphesiz O, çok bağışlayan, şükrün karşılığını bol bol verendir."***[730]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de şöyle buyurmuştur: ***"Kur'ân'ı zorlanmadan okuyan meleklerle birliktedir. Kur'ân'ı zorlandığı için heceleyerek okuyana ise iki sevap vardır."***[731]

Yine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Şu iki kişi hariç kimseye gıpta edilmez: Bunlardan biri Allah'ın kendisine Kur'ân öğrenmeyi nasip ettiği kimsedir. O da gecesini ve gündüzünü Kur'ân ile ihya eder. Diğeri ise Allah'ın kendisine mal verdiği kimsedir. O da malını gece-gündüz demeden infak eder."***[732]

İbn Mes'ûd'dan rivayet edildiğine göre, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Kim Allah'ın Kitabı'ndan bir harf okursa onun için bir sevap vardır. Her sevaba on katı verilir. Elif, lâm, mîm'in bir harf olduğunu söylemiyorum. Fakat elif bir harftir, lâm bir harftir, mim bir harftir."***[733]

Abdullah İbn Amr'dan rivayet edildiğine göre, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Kur'ân bilen kimseye 'Oku ve yüksel! Dünyada okuduğun gibi tane tane oku! Çünkü senin makamın okuduğun en son âyetin yanındadır' denilir."***[734]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Sizin en hayırlınız Kur'ân öğreneniniz ve onu öğreteninizdir."***[735]

730 Fâtır 35/29-30.

731 Ebû Dâvûd, Salât 349; Tirmizî, Fezâilu'l-Kur'ân 13; Ahmed İbn Hanbel, VI, 48, 94, 192.

732 Buhârî, İlim 15, Zekât 5, Fezâilu'l-Kur'ân 20, Ahkâm 3, İ'tisâm 13, Tevhîd 45; Müslim, Salâtu'l-Müsâfirîn 266-268.

733 Tirmizî, Fezâilu'l-Kur'ân 16.

734 Ebû Dâvûd, Salât 27; Tirmizî, Fezâilu'l-Kur'ân 18. Elbânî bu rivayetin sahih olduğunu belirtmiştir.

735 Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 21; Ebû Dâvûd, Salât 349; Tirmizî, Fezâilu'l-Kur'ân 15; İbn Mâce, Mukaddime 16; Ahmed İbn Hanbel, I, 57, 58, 69, 153.

Hz. Muhammed ashabının bu ve benzeri hadisleri duyduktan sonra gevşeklik göstermeleri hiç düşünülebilir mi? Sonra bu okuma onların Kur'ân'ı öğrenmelerine ve ezberlemelerine vesile olmaz mı?

5. Hz. Peygamber'in Kur'ân öğretimine ve onu yaymaya verdiği önem. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Allah'ın kendisine emrettiği gibi insanlara dura dura, tane tane Kur'ân okurdu. Namazlarda, hutbelerde, vaazlarda, sohbetlerde, İslâm'a davette, fetva ve hüküm verirken onların âyetleri duymalarını sağlardı. Daha önce de ifade edildiği gibi Kur'ân öğretimine ve bunu yaygınlaştırmaya teşvik ederdi. Kurrâ sahâbîlerden oluşan heyetleri halkına Allah'ın Kitabı'nı öğretsinler diye bütün şehirlere gönderirdi. Mesela; Mus'ab İbn Umeyr ile Abdullah İbn Ümmi Mektûm'u hicretten hemen önce Medine'ye göndermişti. Muâz İbn Cebel'i de fetihten sonra Kur'ân öğretsin diye Mekke'ye göndermişti. Ubâde İbn es-Sâmit şöyle demiştir: "Bir sahâbî hicret edince Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onu Kur'ân öğretmesi için bizden birine gönderirdi."

6. Sadece Kur'ân'da bulunan kutsallık. Bu özellik başka bir sözde yoktur. Kur'ân'da daha önce anlatılan ve anlatılmayan birçok özellik toplanmıştır. Mesela; Kur'ân Allah'a nispet edilir, cünüp, hayızlı ve loğusa kimselerin onu okumaları, taşımaları ve ona dokunmaları haramdır. Aynı şekilde abdestsiz kimselerin de ona dokunması uygun değildir. Bu özelliklere verilecek örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Hiç kuşkusuz bu kutsallık insanların dikkatini Kur'ân'a çeker, ona inanan mü'minlerin gayretlerini kendi etrafında toplar. Böylece mü'minler bilgi bakımından onu kuşatır, amel bakımından da bütün öğretilerine uyar. İşte bu, Müslümanları içinde yaşadığımız çağa kadar her dönem ve coğrafyada Allah'ın Kitabı'nı ezberlemeye sevk eden bir etkendir. İlim ve nur, takva ve hidayet, davet ve irşad asrı olan sahâbe dönemindeki durum ise kelimelere dökülemeyecek kadar açıktır.

Sonuç olarak bu on küsur etken Hz. Peygamber'in ashabında bulunmakta idi. Bu nedenle onlar Kur'ân ve sünneti ezberlemişlerdi. Bütün etkenleri burada derli toplu biçimde verdik. Tabii ki bunlardan başka, kurrânın ve muhaddislerin bir kısmında bulunan kişilere bağlı etkenlerin varlığına da inanıyoruz. Kişilere bağlı bu etkenlerin araştırılmasının yolu kurrâ ile hadis bayrağını sahâbe tabakasında taşıyan öncülerin biyografi kitaplarından geçer. Öyleyse bu konularda bilgi isteyenler, o kaynaklara müracaat edebilirler. Burada anlatılanlara özen gösterilmelidir. Bunlardan bilgisizce sahâbeyi eleştiren, onları

âyetleri ve hadisleri ezberleyip kayıt altına almamakla suçlayarak Kur'ân ve sünnete saldıran o hainlere doğrultulacak etkisi güçlü bilimsel silahlar üretilmelidir.

Biz bu tür etkenlerin sahâbede bulunduğu konusunda bütün dünyaya meydan okuyoruz. Bunun sonucu sahâbe, Kur'ân ve sünneti bize aktarmış, özellikle de Kur'ân onlardan mütevatir olarak nakledilmiştir.

أولئك آبائي فجئني بمثلهم إذا جمعتنا يا جرير المجامع!

"Ey Cerîr! Meclisler bizi bir araya getirdiği zaman

Onlar benim atalarım, haydi onlar gibisini say da görelim."

Allah Teâlâ onları rahmeti ve rızası ile sarsın, ihsan ve cömertliğini sağanak yağmur olarak onlara göndersin. Âmin...

B. İkinci Cephe: Sahâbenin Kur'ân ve Sünneti Araştırmasının Nedenleri

Sahâbenin Kur'ân ve sünneti ezberlemesine vesile olan etkenleri anlatmayı tamamladık. Şimdi onların Kur'ân ve sünneti araştırmalarına vesile olan etkenler üzerinde duracağız. Sahâbe tarihini inceleyen kimse, onların araştırmacı yönlerini öğrenince buna onların ezberlerine duyduğu hayranlıktan daha fazla hayran kalır. Çünkü araştırmak bir açıdan tam emanet ve olgun akla dayanan bir erdemdir. Diğer açıdan araştırma sahâbede zirve noktasına ulaşmıştı. Çünkü o dönemde araştırma derinlemesine yapılıyor, çok hassas tedbirler alınıyor, eşine az rastlanır ihtiyat elden bırakılmıyor, Allah'ın Kitabı ve Peygamber'in sünneti ile yakından uzaktan ilgisi bulunan her şey en ince ayrıntısına kadar tespit ediliyordu.

Hassaslık ve derinlemesine inme konusunda benzerine az rastlanan bu araştırmanın birtakım nedenleri ve etkenleri vardır. Burada bunlara yer vermek gayet yerinde olur. Zira bunlar, Kitap ve sünneti savunma ile bu kaynakları eda konusunda sahâbeyi müdafaa konusunda etkili birer silahtır.

Birinci Etken: Âyet ve hadisler bir tarafa, Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de haberlerin bile gerçek olup olmadığını araştırmayı emretmiş, emin olmadan adım atmadan ve hemen harekete geçmeden sakındırmıştır. Nitekim bu konuda şöyle buyurmuştur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ.

"Ey iman edenler! Eğer bir fasık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz."[736]

Benzer şekilde Allah Teâlâ, işittiğimiz veya gördüğümüz ya da bir delile dayanarak kalbin inandığı konular hariç mesnetsiz olarak bir şeye tabi olmayı yasaklamıştır. Bu konuda da şöyle buyurmuştur:

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا.

"Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur."[737]

Kur'ân-ı Kerîm zannın yeterli olmadığı konularda zan ile hareket edenleri ayıplamıştır. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا.

"Şüphesiz zan, haktan (ilimden) hiçbir şeyin yerini tutmaz."[738]

Bunların dışında da Kur'ân ve sünnette araştırmayı emreden çok sayıda delil vardır. Sahâbe bu talimatlara ilk muhatap olan nesildi. Öyleyse hiç kuşkusuz bu İslâmî ahlâkî prensipler, onların özellikle de Rablerinin Kitabı ve Peygamber'lerinin sünneti konusunda araştırma yapmaları ve dikkatli olmalarında en önemli etkenler arasında yer alır. İnsanlar için çıkarılmış en iyi nesil olarak onların bu yüce tavsiyeleri dikkate almamaları çok uzak ihtimaldir hatta imkânsızdır.

İkinci Etken: Sahâbenin Allah Teâlâ veya O'nun seçtiği Elçisi adına yalan söz söyleyen kimselere yönelik ağır tehdit ve korku veren açıklamaları işitmeleri. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

736 el-Hucurât 49/6.
737 el-İsrâ 17/36.
738 Yunus 10/36; en-Necm 53/28.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ سَأُنْزِلُ مِثْلَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ.

"Allah'a karşı yalan uydurandan yahut kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken 'Bana da vahyolundu' diyenden ve 'Ben de Allah'ın indirdiği âyetlerin benzerini indireceğim' diyenden daha zalim kim vardır!"[739]

Allah Teâlâ'nın kendi adına yalan uyduranları ***"Bana da vahyolundu"*** ve ***"Ben de Allah'ın indirdiği âyetlerin benzerini indireceğim"*** diyenlerin arasında zikrettiği, onları sıralamada başa aldığı, ilk tehdidi onlara yönelttiği ve zulme batmakla nitelendirdiği kimselerin başına koyduğu dikkatle düşünülmelidir.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُوَ يُدْعَى إِلَى الْإِسْلَامِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ.

"İslâm'a çağırıldığı hâlde Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim olabilir! Allah, zalimler topluluğunu doğru yola erdirmez."[740]

وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ تَرَى الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى اللَّهِ وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةٌ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْمُتَكَبِّرِينَ.

"Kıyamet gününde Allah hakkında yalan söyleyenlerin yüzlerinin kapkara olduğunu görürsün. Kibirlenenlerin kalacağı yer cehennemde değil midir?"[741]

Sünnette de benzer açıklamalar vardır. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur:

مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ.

"Kim benim adıma bile bile yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın."[742]

739 el-En'âm 6/93.
740 Saff 61/7.
741 ez-Zümer 39/60.
742 Buhârî, İlim 38; Müslim, Mukaddime 3, 4, Zühd 72.

Bu, meşhur hatta mütevatir bir hadistir. Bu hadisi içlerinde cennetle müjdelenen on sahâbînin de bulunduğu altmış iki sahâbî nakletmiştir. Cennetle müjdelenen on sahâbînin birlikte naklettikleri başka bir hadis bilinmemektedir. Yine bunun dışında altmıştan fazla sahâbî bir hadisi nakletmemiştir.

Sahâbe bu ve buna benzer terhîbleri işitiyordu. Kur'ân ve sünnette bu tür terhîblerin sayısı az değildir. Hatta sahâbe Hz. Peygamber'in yalan ve abartıldığı gibi olmayan sözleri yasakladığını öğrenmişti. Zira Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* zayıf ve karıştıran kimselerin rivayetlerine karşı onları uyarmıştır: ***"Ümmetimin sonunda öyle insanlar çıkacak ki, onlar size, sizin ve atalarınızın duymadıklarını rivayet edecek. Aman onlardan sakının!"***[743]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* tanınmayan insanların rivayeti konusunda da ashabını uyarmıştır: ***"Şeytan, bir adamın kılığına girer. Sonra bir toplumun yanına gelip onlara yalan rivayette bulunur. Bunun üzerine onlardan biri 'Yüzünü tanıdığım ama ismini bilmediğim birinin şöyle şöyle rivayet ettiğini işittim' der."***[744]

İnsaflı olan ve akıl sahibi biri hiç "Sahâbe bu nasihatleri, söze söz ekleme ve iftirada bulunma konusundaki caydırıcı açıklamaları duyduktan sonra Kur'ân ve sünnet konusunda yalana yönelmiş veya onları naklederken araştırma yapma ve ihtiyatlı olma konusunda gevşek davranmıştır" diyebilir mi?

Üçüncü Etken: İslâm mutlak anlamda doğruluğu emretmiş ve yalanı yasaklamıştır. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ.

"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun."[745]

Okuyucunun da fark edeceği gibi bu hitabın böylesine bir bağlamda Allah'tan korkmayı emretmeyi önceleyerek bu sigayla gelmesinde emredilen doğruluğun imanın ve takvanın gereklerinden olduğuna bir işaret vardır. Ayrıca bundan yalan ve iftiranın inkâr edenlerin ve azgınlık gösterenlerin yolu olduğu anlaşılır. Nitekim bu husus şu âyette açıkça belirtilmiştir:

743 Müslim, Mukaddime 6; Ahmed İbn Hanbel, II, 322.
744 Müslim, Mukaddime 4.
745 et-Tevbe 9/119.

إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْكَاذِبُونَ.

"Allah'ın âyetlerine inanmayanlar, ancak yalan uydurur. İşte onlar, yalancıların kendileridir."[746]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Doğruluğa dört elle sarılın. Çünkü o, iyilikle birlikte cennettedir. Yalandan da sakının! Çünkü o, kötülükle birlikte cehennemdedir."***[747]

Safvân İbn Süleym'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ey Allah'ın Elçisi! Mü'min korkak olur mu?" diye sorduk. ***"Evet"*** cevabını verdi. "Mü'min cimri olur mu?" diye sorduk. Yine ***"Evet"*** cevabını verdi. "Mü'min yalancı olur mu?" diye sorduk. Buna ise ***"Hayır"*** cevabını verdi.[748]

Birinci hadise bakıldığı zaman, Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bununla doğruluğu iyiliğe ve cennete ulaştıran, yalanı da kötülüğe ve cehenneme götüren bir unsur hâline getirdiği gayet iyi anlaşılır.

Sonra ikinci hadise bakıldığı zaman, Hz. Peygamber'in yalanı nasıl da korkaklık ve cimrilikten daha kötü gördüğü ve onu bir insanda iman ile bir arada bulunamayacak şekilde tavsif ettiği idrak edilir.

Hz. Peygamber'in basit meselelerde ve önemsiz işlerde bile yalanı çirkin görme konusunda hassas olmasını öğrenen kimsenin hayreti artar.

Yalan söylemekten vazgeçirici bir üslupla şaka yaparken bile asılsız şeyler söylemeyi yasaklayan Hz. Peygamber'in şu hadisine kulak verilmelidir: ***"İnsanları güldürmek için konuşup yalan söyleyene yazıklar olsun, ona yazıklar olsun, ona yazıklar olsun."***[749]

Hz. Peygamber'in, rüyası konusunda yalan söyleyen kimseye yönelik tehdidi de can kulağı ile dinlenmelidir: ***"Kim rüyası konusunda yalan söylerse kıyamet günü iki arpa tanesini birbirine bağlamakla sorumlu tutulur. Ama onları asla birbirine bağlayamaz."***[750]

---

746 en-Nahl 16/105.

747 İbn Mâce, Duâ 5; Ahmed İbn Hanbel, I, 4, 5, 8.

748 Mâlik, Kelâm 7.

749 Tirmizî, Zühd 10; Ebû Dâvûd, Edeb 80; Dârimî, İsti'zân 66; Ahmed İbn Hanbel, V, 6, 7.

750 Ahmed İbn Hanbel, I, 32. Ayrıca bk. Buhârî, Ta'bîr 45, Tirmizî, Ru'yâ 8.

Allah aşkına söyleyin! Bu ve bunun kat kat fazlası tehditleri Hz. Peygamber'in ağzından kulakları ile işiten, araştırma ve inceleme sonucu imana gönül açan, sonra imanı kendi mutluluğuna ve izzetine ulaştıran bir yol olarak kabul eden, nimetlerle dolu ebedî cennetler karşılığında canlarını ve mallarını feda eden bu seçkin ilk tabaka, bütün bunlardan sonra canının istediğini yapma, istemediğini de yapmama gibi bir tutum sergiler mi? Kalkıp Allah ve Peygamberi adına söz uydurur mu? Ya da Allah'ın Kitabı'nda ve Peygamberi'nin sünnetinde doğruyu araştırmaz mı? Doğrusu bunu iddia etmek gerçekleşme ihtimali olmayan saçmalıktan başka bir şey değildir. Bu sözler ancak gaflette olanların aklından geçer.

Dördüncü Etken: Sahâbe öğrenme konusunda aşırı hevesli, araştırma ve incelemeye tutkun, Allah'ın kelâmına ve Peygamber'in sünnetine aşıktı. Kur'ân'ı müzakere etmek ve anlamak için meclisler kurardı. İlim öğrenmek için bineklerine binip uzak diyarlara giderdi.

Hz. Peygamber'in sahâbeye Kur'ân öğretmek için gösterdiği önem her türlü önemden daha büyüktü. Onlara Kur'ân okuyor, hitap ederken âyetlere yer veriyor, namaz kıldırırken ibadetini onunla süslüyor, sohbet ve vaazlarında hep Kur'ân'dan söz ediyordu. Bunların da ötesinde onlara Kur'ân okumayı sevdiği gibi onlardan Kur'ân dinlemeyi de seviyordu.

Abdullah İbn Mes'ûd şöyle demiştir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Bana Kur'ân oku!"*** dedi. Ben hayretle, "Kur'ân sana inmişken ben mi sana Kur'ân okuyacağım!" dedim. O da ***"Evet"*** dedi. Nihayet Nisâ Sûresi'ni okumaya başladım. Derken ***"Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara şahit olarak gösterdiğimiz zaman hâlleri nice olacak!"***[751] âyetine geldim. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Şimdilik yeter"*** buyurdu. Ona döndüğüm zaman birden gözyaşlarının boşandığını fark ettim.[752]

Benzer şekilde sahâbe de Kur'ân okuma ve dinlemeye büyük önem veriyordu.

Ebû Musa şöyle demiştir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Ben Eş'arîler topluluğunu geceleyin (evlerine) girdikleri vakit (okudukları) Kur'ân'dan tanırım. Geceleyin okudukları Kur'ân seslerinden***

751 en-Nisâ 4/41.

752 Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 33.

onların kaldıkları yerleri bilirim. İsterse gündüzün onların konakladıkları yerleri görmemiş olayım."[753]

Dârimî ve daha başka hadis imamları senedli olarak şu rivayeti naklet-mişlerdir: Hz. Ömer, Ebû Musa el-Eş'arî'ye 'Bize Rabbimizi hatırlat!' derdi. O da onun yanında Kur'ân okurdu."[754]

İmam Nevevî şöyle demiştir: "Salihlerden bir grup, kendilerinden Kur'ân okumalarını isteyen kimselere Kur'ân okuma nedeniyle vefat etmiştir."[755]

Daha önce sahâbenin Kur'ân ve sünneti ezberlemelerine etki eden âmiller sıralanırken onların bu kaynaklara ne kadar önem verdikleri, nasıl yöneldik-leri ve Hz. Peygamber'den öğrenmek için onun yanında bulunmaya ne kadar özen gösterdikleri anlatılmıştı. Mekhûl, Abdurrahman İbn Ganem'den şöyle nakletmiştir: Hz. Peygamber'in ashabından on kişi bana şunu nakletti: "Biz Kuba Mescidi'nde ilim öğreniyorduk. Derken Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* yanımıza geldi ve ***'Öğrenmek istediğiniz her şeyi öğrenin. Amel etmediğiniz sürece Allah size mükâfat vermez'*** buyurdu." Bu rivayeti Dârimî mevkuf olarak Muâz'dan sahih bir senedle nakletmiştir.[756] Bu hadisteki ilim kelimesi, Kur'ân ve sünnet bilgilerini kapsar.

Kitap ve sünnet tutkusu sahâbenin onları ezberlemelerine vesile olduğu gibi onların hakkında araştırma yapmalarının bir nedeni de olamaz mı? Zira bir şeyin yayılması ve kolayca dillerde dolaşması onu son derece açık hâle getirir. Böylece ona herhangi bir şey karışmaz, asılsız bilgiler ona sızmaz, harici unsurlar ondan kabul edilmez.

Beşinci Etken: Sahâbenin Kur'ân ve sünnette kendilerine kapalı ge-len manaları araştırma imkânlarına kolayca sahip olmaları ve zorlanmadan önemli konuları öğrenmeye ulaşmaları. Çünkü onlar Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ile aynı dönemde yaşıyorlardı. O hayatta iken ona müracaat ediyorlardı. Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* de onların kalplerinden geçen şüpheleri gideriyor, gönüllerini ilmin ve yakin hakikatinin nurları ile aydınlatıyordu.

753 Buhârî, Megâzî 39; Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 166.

754 Dârimî, Fezâilu'l-Kur'ân 34.

755 Nevevî, *et-Tibyân fî âdâbî hameleti'l-Kur'ân,* s. 101.

756 Dârimî, Mukaddime 27. Bu rivayeti Hatîb el-Bağdâdî, *İktizâu'l-ilm li'l-amel* kitabında Muâz'dan nakletmiştir. İbn Asâkir de bu rivayeti Ebu'd-Derdâ'dan nakletmiştir.

Peygamberlik güneşi batıp Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* Rabbinin yanına gidince sahâbe bizzat ondan ilim öğrenenlere kolayca müracaat edebiliyorlardı. Peygamberden ilim öğrenenlerin sayısı o dönemde oldukça çok idi. Şehirlerde onların yakınına yerleşiyor, meclislerde onların yanına oturuyorlardı. Eğer bir âyet veya Hz. Peygamber'den *sallallahu aleyhi ve sellem* gelen bir hadis hakkında bir şüpheye kapılırlarsa zorlanmadan ve sıkıntı çekmeden meseleyi kendileri dışında onlarca sahâbîye sorup araştırma imkânları vardı.

Altıncı Etken: Ashabın cesareti. Ashabın cesareti fıtrî idi, saflıkları doğaldı. Çocukluklarından itibaren bu iki özelliğe göre yetişmişlerdi. Fıtratları da bunlara göre şekillenmişti. Âdeta onlar, kirli medeniyetin aldatmasını bilmeyen bâdiyede yaşayan bir topluluktu. Her tarafı idare eden medeniyetin ikiyüzlülüğüne tamamen yabancı idiler. Sonra İslâm dini geldi ve onlardaki bu erdemli yönleri destekleyip daha da geliştirdi. Bunların üzerine sözlerin en güzelinde ve yolların en hayırlısında anlatıldığı gibi düzgün ve temiz uygarlığını kurdu. İnsanlar öyle bir seviyeye erişti ki, sahâbeden biri kalabalığın içinde ayağa kalkıp yönetimi ile ilgili açıklamada bulunan halifeye güçlü, net ve sert bir şekilde karşı çıkabilmiştir. Hatta bir kadın herkesin bulunduğu caminin orta kesiminde ayağa kalkıp konuşma yapan halifenin sözlerini kesmiştir. Onun delillerine kendi delilleri ile karşı çıkmıştır. Halifenin hata ettiğine inandığı konuda kendi delilini onun delili ile karşılaştırmıştır. Her iki durumda da halife bu şekildeki açıklığa ve cesarete gıpta etmiştir. Hatta halife kendisine cevap veren sert yapılı Arabın içinde bulunduğu konuma imrendiğini ilan etmiştir. Aynı şekilde kendi görüşünden vazgeçtiğini ve o hanımın delillerle ortaya koyduğu görüşünü benimsediğini herkese duyurmuştur. Hz. Ömer'in bu meselesi okuyucuların bilgisinden uzak değildir. Onun hilafete gelirken yaptığı konuşması ile minberden kadınların mehirlerini yükseltmelerini yasaklaması olayı herkes tarafından bilinmektedir.

Hiç akıl ve mantık, temiz fıtratlı ve güçlü bu toplumun Allah'ın kelamı ve Peygamber'in sünneti konusunda yalan ile suçlanmasına ve böylesi bir manzara karşısında sessiz kaldıklarını söylemeye razı olur mu? Sonra sahâbenin sahip olduğu bu nurlu ahlâk onları Kitap ve sünnet konusunda tam anlamıyla derinlemesine araştırma yapmaya yönlendirmez mi?

لقد أسفر الصبحُ لذي عينينِ.

"Artık gözleri olanlar için gün ağardı."

Yedinci Etken: Sahâbenin İslâm'ın kendilerine farz kıldığı toplumsal garantiyi vermesi. Bundan dolayı sahâbe, Allah adına yalan söyleyen, Peygamber adına söz uyduran, bilgisizce din hakkında ileri geri konuşan ve delile dayanmadan fetva verenlere karşı tam anlamıyla dikkat kesilmişti.

Evet, onların her biri kendilerinin ümmetin bedeninde bir organ olduğuna ve dini koruma konusunda toplumla yardımlaşması gerektiğine inanıyordu. Her biri kendisinin cemaat binasında bir tuğla olduğu inancını taşıyor ve onu her türlü eksiklik, sahtecilik, yalan ve iftiradan korumak için çalışması gerektiğini biliyordu. Sahâbe özellikle de dinin birinci kaynağı olan Kur'ân ile ikinci kaynağı olan sünnet konusunda bu bilince sahipti.

Kur'ân ve sünnet insanların rahatça ulaşabilecekleri bir konumdadır. Dileyen onları okusun. Eğer iyiliği emredip kötülüğü yasaklama konusunda deliller aranıyorsa, bunların çok ve birbirini destekler nitelikte olduğu görülür. Bu İslâm'dan kaynaklanan sosyal garanti ümmetin bireylerinde Allah adına yalan uyduranlara bir alan bırakmamakta ve Hz. Peygamber'in hadisleri konusunda gece odun toplayanlar gibi önlerine ne gelirse alanlara bir imkân vermemektedir.

İyiliğe ve nasihatin erdemliliğine teşvik etme konusunda Allah'ın şu âyetlerine iyice kulak verilmelidir:

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ * وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ * يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ * وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ * تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعَالَمِينَ * وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ * كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ.

"Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü men eden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte bunlar için büyük bir azap vardır. Nice yüzlerin ağardığı, nice yüzlerin de karardığı

günü (düşünün.) Yüzleri kararanlara 'İnanmanızdan sonra kâfir mi oldunuz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı!' (denilir). Yüzleri ağaranlara gelince, onlar Allah'ın rahmeti içindedirler; orada ebedî kalacaklardır. İşte bunlar, Allah'ın, sana hak olarak okuduğumuz âyetleridir. Allah hiçbir kimseye haksızlık etmek istemez. Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. İşler, dönüp dolaşıp Allah'a varır. Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a inanırsınız. Ehl-i kitap da inansaydı, elbet bu, kendileri için çok iyi olurdu. (Gerçi) içlerinde iman edenler var; (fakat) çoğu yoldan çıkmışlardır."[757]

Bu şekilde Allah Teâlâ iyiliği emredip kötülüğü yasaklamayı kendisine imandan önce zikretmiştir. Bununla bu ilkenin önemine dikkat çekmiş, Müslümanları buna sıkı sıkıya tutunmaya teşvik etmiş ve Allah'a imanın ancak bunlarla gerçekleşeceğine ve korunacağına işarette bulunmuştur.

Allah Teâlâ'nın şu âyeti iyi düşünülmelidir:

لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُودَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ * كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ.

"İsrailoğullarından kâfir olanlar, Dâvûd ve Meryem oğlu İsa diliyle lanetlenmişlerdir. Bunun sebebi, söz dinlememeleri ve sınırı aşmalarıdır. Onlar, işledikleri kötülükten, birbirlerini vazgeçirmeye çalışmazlardı. And olsun yaptıkları ne kötüdür!"[758]

Bir de Allah Teâlâ'nın, mutluluğun dört unsurunu; iman, salih amel, hakkı ve sabrı tavsiyeyi bir arada gerçekleştirmeyenler hariç bütün insanların hüsrana boğulduklarına dair verdiği şu hüküm de düşünülmelidir:

وَالْعَصْرِ * إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ * إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ.

757 Âl-i İmrân 3/104-110.
758 el-Mâide 5/78-79.

"Asra and olsun, insanlar hüsranda. Ancak şunlar müstesna: İman edip makbul ve güzel işler yapanlar, bir de birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenler."[759]

Ashab-ı kirâm bu âyetleri işitmiş ve bunlara bizzat Hz. Peygamber'in okuması ile doğrudan muhatap olmuştur. Hz. Peygamber de bu âyetleri Cebrâîl vasıtasıyla Allah'tan almıştır.

Ashab-ı kiram bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in şu ve benzeri hadislerini de işitmiştir:

İmam Tirmizî, hasen bir senedle Huzeyfe kanalıyla Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: ***"Canım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, siz iyiliği emredip kötülüğü yasaklayacaksınız. Yok eğer böyle yapmazsanız bilesiniz ki bundan dolayı Allah'ın sizi cezalandırmasına ramak kalmıştır. Cezalandırıldığınız zaman Allah'a yakarırsınız ama O sizin dualarınızı kabul etmez."***[760]

Ubâde İbn es-Sâmit'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e kolayda da olsa zorlukta da olsa, hoşa giden ve gitmeyen tüm hâllerde iş ve vazifeye yetkili olanla münakaşa etmemeye ve daima hak üzere olmaya, nerede olursak olalım kınayanın kınamasından korkmayarak ve daima dinleyip itaat etmek üzere biat etmiştik."[761]

Bütün bunlardan sonra sahâbenin boş işlerle uğraşması ve Allah'ın Kitabı ile Peygamberi'nin sünneti konusunda gelişigüzel davranması düşünülebilir mi?

Sekizinci Etken: Sahâbenin doğruluğa alışması ve doğruluk ilkesi ile yetişmesi. Okuyucunun da bildiği gibi sahâbeye doğru yol gösterilmiş ve onlar bununla eğitilmişti. Eğitimin öğretimden, bilginin de amelden farklı olduğu bilinmektedir. Bireyin ve toplumun başarısı eğitimden aldıkları nasip ile nefis terbiyesi ve ahlâkî prensiplerin yönlendirmelerine uymalarına bağlıdır.

Tek başına ilim kimi zaman eşkıyalığın silahı ve yokluğun kurbanı olur. Nitekim bunun örneklerini işitiyor ve görüyoruz. Gördüklerimiz ve işittiklerimiz ne kadar korkunç!

759 el-Asr 103/1-3.
760 Tirmizî, Fiten 9.
761 Müslim, İmâre 41; Nesâî, Biat 1; İbn Mâce, Cihâd 41.

İslâm, toplumu inşa ederken bu önemli noktayı fark etmiştir. Bu nedenle buna büyük önem vermiş, bilmeye ve söze değer verdiğinden daha çok uygulamaya ve amele değer vermiştir. Muhtemelen biraz önce nakledilen Hz. Peygamber'in Kuba Mescidi'nde ilim öğrenenlere verdiği altın öğüt unutulmamıştır: ***"Öğrenmek istediğiniz her şeyi öğrenin. Ancak amel etmediğiniz sürece Allah size mükâfat vermez."***

Yine İslâm'ın bir tür iftira olan başkalarının namusları hakkında ileri geri konuşmaya verdiği ağır ceza da hatırlanıyordur. Bu cezanın adı "kazif haddi"dir. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ.

"İffetli kadınlara zina isnad edip de buna dair dört şahid getiremeyen herkese seksen değnek vurun ve bundan böyle, onların şahitliklerini artık ebediyen kabul etmeyin. Çünkü bunlar gerçekten fasıkların ta kendileridir."[762]

Burada Allah Teâlâ'nın zina suçlamasında bulunan yalancıyı nasıl da seksen değnek vurulması ile cezalandırıldığı, onun şehadetini reddettiği ve fasıklardan olduğuna hükmettiği düşünülmelidir. Hatta burada şöyle bir ifade tercih edilmiştir: "وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ/***Çünkü bunlar gerçekten fasıkların ta kendileridir."*** Bu ifade o kimselerin dışında dinin ve edebin dışına çıkan başka kimsenin bulunmadığını anlatır.

Ebû Dâvûd'un Abdullah İbn Âmir'den naklettiği şu hadis de kulaklara küpe olmalıdır: Ben çocukken Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* evimize geldi. Ben oynamak için gittim. Annem "Gel sana bir şey vereceğim" dedi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Ona ne vermeyi gönlünden geçirdin?"*** diye sordu. Annem "Hurma" diye cevap verdi. Bunun üzerine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Eğer onu vermeyecek olsaydın, elbette sana bir yalan günahı yazılırdı."***[763]

Bu eşsiz terbiye iyi tasavvur edilmelidir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bir annenin küçük çocuğuna doğru olmayan bir vaatte bulunmasına nasıl da müsaade etmiyor? Hatta ona ***"Gelseydi ona ne verecektin?"*** diye soruyor. Sonra da ona bu vaadini yerine getirmemesi durumunda kendisine

762 en-Nûr 24/4.

763 Ebû Dâvûd, Edeb 80; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 331.

bir yalan günahı yazılacağını açıklıyor. Bu açıklamasında da "bir yalan" ifadesi ile yetiniyor. Böylece kadıncağızı bir yanlıştan alıkoymak ve onun yanlış yapmasına engel olmak istemiştir.

Yalan kelimesinin kadın-erkek bütün sahâbeyi korkutan azap kamçısı olduğu bilinmektedir. Çünkü onlar yalan hakkında çok kötü şeyler duymuşlardı ve onun çirkinliğini biliyorlardı. Onların gönüllerine doğruluğun erdemi ve hakkın onuru yerleşince bundan başkası da düşünülemezdi.

Bu yüce terbiyeden sonra "Sahâbe, Allah ve Peygamber adına yalan uydurmuştur. Onlara isnad edilen sözlerde hakikati aramamıştır" demek hiç mümkün müdür? Esasında onlar bu yalanı uydururken bilmediklerini abartıyorlar, utanmadan erdemli insanları eleştirmekte ve iyi insanları itham etmekte ileri gidiyorlar. Kendilerine vaat edilen o gün gelince vay onların hâline...

Dokuzuncu Etken: İyi ve düzgün örnek. Ashab-ı kiram bu örneği Rasûlullah'ın şahsında tam olarak temsil edilmiş biçimde, etkileyici ve çarpıcı olarak görüyordu. İyi örneklik eğitim, öğretim, ahlâk ve edeb eğitiminin araçlarının herhangi birinden daha hayırlıdır. Özellikle de söz konusu örneklik, Peygamber ile ona bağlananlar, hoca ile öğrenciler, başkan ile kendilerine başkanlık edilenler, yönetenle yönetilenler arasında olursa daha da etkilidir.

Biz psikoloji ve sosyoloji bilginlerinin, eğitim ve öğretim uzmanlarının, ahlâk ve toplum teorisyenlerinin hâlâ uygun örnekten söz ettiklerini, güzel örnekleri tavsiye ettiklerini ve ideal örnekleri araştırdıklarını görüyoruz. Bu da örnekliğin gerek bireyin gerekse toplumun başarısında, geliştirilmesinde, ıslah edilmesinde ve etkilenmesinde sahip olduğu önemden ileri gelir.

Tarih bütün beşerî kemâl noktaları bakımından, özellikle de rıza gösterilen ahlâkı, eşsiz edebi, doğruluğu, emanete riayeti, araştırmacılığı, inceliği konusunda Hz. Muhammed'den daha yüce bir önderliğe ve daha güzel bir örnekliğe şahit olmamıştır, şahit olamayacaktır da.

Evet, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* peygamberlikten önce bile doğruluğu ile tanınırdı, emanete riayeti ile bilinirdi. O yürüdüğü zaman parmakla gösterilip "İşte o dosdoğru insan" denirdi. Ne zaman bir hüküm verse onun hükmüne razı olurlar ve "İşte o emin kimsedir" derlerdi.

Onda zirveye varan bu üstün özellikler cahiliye ehlinden insaf sahibi kimselerin kendisine iman etmesine sebep olmuştur. En şiddetli düşmanları

bile onun bu yönüne tanıklık etmek zorunda kalmıştır. Aynı zamanda onun vefalı ashabı da bu yönlerine iman etmiştir.

İşte Hz. Peygamber'e muhalefetin başını çeken Ebû Süfyân İbn Harb... Bizans imparatorunun önünde onun doğruluğunu ve peygamberlikten önce bile bir kez yalan söylediğine şahit olmadıklarını kabul etmiştir. İmparator anlatılanlardan etkilenmesi sonucu neredeyse Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in en çetin düşmanlarından birinin dilinden kendiliğinden bu tanıklığa inanacaktı. Sonra Ebû Süfyân'ın sözlerine yorum yapmak ve Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in doğruluğuna işaret etmek için şöyle demiştir: "Muhammed insanlara yalan söylemeyi bırakıp da Allah'a yalan söyleyecek değil." Bu hadis çok meşhurdur. İmam Buhârî bunu *Sahîh*'inde nakletmiştir. Dileyen oraya müracaat edebilir.[764]

Hz. Peygamber'in İslâm'ı anlattığı sahnelerin birinde Kureyş'ten biri ona "Biz seni yalanlamıyoruz, biz senin getirdiğini yalanlıyoruz" dedi. İşte bunun üzerine şu âyet inmiştir:[765]

فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ.

"Aslında onlar seni yalanlamıyorlar fakat o zalimler açıkça Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar."[766]

İslâm Peygamberi için bir övünç ve hayret vesilesi olarak zikredilecek olaylardan biri de şudur: Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* Âmir İbn Sa'sa'a kabilesine İslâm'ı anlattı. Bu olay hicretten önce ve dinin siyasî bakımdan güçlenmesinden evvel gerçekleşmişti. Onların reisi "Eğer biz sana tabi olur, Allah da seni muhaliflerine karşı üstün kılarsa senden sonra yönetim bize geçer mi?" diye sordu. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ona unutulmaz ve hikmet dolu şu cevabı verdi: ***"Yönetim Allah'ın elindedir. O bunu dilediği yere koyar."*** Bunun üzerine onların reisi şöyle demiştir: "Biz senden önce Araplara boynumuzu uzatacağız, Allah da sana hâkimiyet nasip edince

764 Buhârî, Bed'u'l-Vahy 6.

765 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân 7; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 315. Hâkim bu rivayetin Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu söylemiştir. Ancak Zehebî onun bu görüşüne itiraz edip şöyle demiştir: "Bu rivayet sahihtir, ancak Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun değildir."

766 el-En'âm 6/33.

yönetim başkasının olacak öyle mi? Senin anlattığın şeylere bizim ihtiyacımız yok!"[767]

İşte burada İslâm'ın izlediği siyaset ortaya çıkar. Bu siyaset açık, şeffaf, doğru ve onurlu bir siyasetti. Eğmeyi ve yuvarlamayı bilmez, yalana ve saptırmaya dayanmazdı. Aynı zamanda bu rivayetle İslâm Peygamberi'nin açık sözlülüğü, dürüstlüğü ve onurlu hareket etmesi de ortaya çıkar.

Evet, Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* en zor krizlerden birini yaşıyordu. Dost veya düşman herhangi birinden gelecek en küçük yardıma bile muhtaçtı. Bu Arap kabilesini kazanabilir, onların desteğini arkasına alabilirdi. Ama Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* söz verip dönemezdi, konuşup sonra inkâr edemezdi, ahit verip onu çiğneyemezdi!

Bu kabile Müslüman olmaları durumunda Hz. Peygamber'den sonra halifelerin kendi içlerinden çıkmasını istiyordu. Bu durum karşısında Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* son derece net biçimde ***"Yönetim Allah'ın elindedir. O, bunu dilediği yere koyar"*** buyurmuştur. Eğer onlara "inşâallah" diye cevap verseydi, tamamen ona tâbi olurlar, onun Müslüman ordusu ve taraftarları arasına katılırlardı.

İslâm'ın siyaseti ne mükemmel, İslâm Peygamberi'nin ahlâkı ne yücedir...

Hz. Peygamber'de beliren bu yüce ahlâk sahâbe için örnekti. O hâlde sahâbenin yalan söylediğini Allah'ın Kitabı ve Peygamberi'nin sünnetini araştırmadığını söylemek bir yana, onlar bu nurdan istifade etmemiş, hayatlarını bu ahlâkî prensiplere göre şekillendirmemiş olabilirler mi?

سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ.

"Hâşâ! Bu, çok büyük bir iftiradır."[768]

Onuncu Etken: Sahâbenin İslâm faziletlerinin bütünü üzerine gerçekleştirilmiş eşsiz terbiyesi, bu hanif dinin öngördüğü edeple tam olarak edeplenmeleri, yalan söylemeyecek, özellikle de Allah'ın ve insanların en üstünü Hz. Muhammed'in adına yalan uydurmayacak derecede temiz bir fıtrata sahip olması.

767 İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 33; İbn Kesîr, *es-Sîre*, II, 157.
768 en-Nûr 24/16.

Ahlâk bilginleri ile psikoloji ve sosyoloji bilimleri ile uğraşanlar şöyle derler: "Yalan çok çirkin bir suçtur. Bu suç sadece edeplenmemiş bayağı insanlardan sadır olur. Ahlâkî güzelliklere kavuşmamış, şâz toplumlardan başkasında yalanın yayılacağı tasavvur edilmez."

Sahâbe tarihini incelediğimiz zaman, İslâm'ın onlara mükemmel bir edep kazandırması ve onları son derece kıymetli bir eğitimle eğitmesi konusunda hayret uyandıran bir tablo ile karşılaşıyoruz. Bu edep ve eğitim âdeta onları yeryüzünde yürüyen melekler hâline getirmişti. Özellikle de doğruluk, emanete riayet, araştırma ve ihtiyatlı olma konusunda onlara çok şey kazandırmıştı. Bunun nedeni ise Kur'ân'da onlara yönelik bu erdemli davranışların açıklanması, Hz. Peygamber'in bilgi, amel ve murakabe bakımından onlarla ilgilenmesidir. Bu sayede sahâbe Allah'ın nimeti ve lütfu ile kalpleri bu güzelliklere uyumlu hâle gelmiş, gönülleri şeref ve haysiyetin ilkeleri ile doymuştur. Onların kendilerinde var olan değerler, yalana yaklaşmalarına veya saldırma suçunu işlemelerine fırsat vermezdi. Özellikle de Kur'ân ve sünnet konusunda saldırıda bulunmalarına izin vermezdi.

Hz. Âişe şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'in ashabına yalancılıktan daha kötü gelen bir huy yoktu. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ashabından birinin yalan söylediğini anladığı zaman o kimse tevbe etmediği sürece içi rahat olmazdı."[769]

Diğer Etkenler: Kitap ve sünnetin ezberlenmesi konusunda yukarıda bir kısmı anlatılan etkenler iyice araştırılınca bunlar arasında sahâbenin kitap ve sünneti araştırmasına vesile olacak nedenler arasında sayılmaya elverişli bazı etkenlerin de bulunduğu görülür. Dolayısıyla onları tekrarlamak yerine kısaca işaret etmekle yetineceğim.

1. Arapların zekâsı, hafıza gücü, temiz tabiatları ve ikinci etkende saydığımız diğer özellikleri. Hiç kuşkusuz bunlar sahâbenin Kur'ân'ı araştırmasının nedenlerinden biridir. Çünkü bu özellikler ile yetişen birinin doğal olarak ezberine güvenmesi gerekir. O hâlde ilave yapmaya ihtiyaç duymaz ve saldırı hatasına düşmez.

2. Sahâbenin Allah ve Peygamber sevgisi de onların araştırmalarına neden olan bir etkendir. Çünkü gerçekten seven kimse ancak sevgilisinin sözüne şeksiz şüphesiz güven duyar. Onun ağzından yalan uydurulmasına razı olmaz. Söylemediği sözlerin ona nispet edilmesini veya sözleri konusunda

769 Tirmizî, Birr 46; Ahmed İbn Hanbel, VI, 152.

ona saldırılmasını kabul edemez. Sevgilisinin bunlardan hoşlanmadığını bilirse söz konusu hassasiyeti daha da artar.[770]

3. Sahâbenin fesâhat ve beyan alanındaki konumları, sözün eleştirisi konusunda sahip oldukları yüksek mertebe, Kur'ân'ın i'câzını ve hadislerin belâğatini idrak etme hususunda taşıdıkları mükemmel zevk, kendilerinin Kur'ân'ı araştırmalarını kolaylaştırıyor ve Allah'ın ve Peygamber'in sözleri olmayan kelamı reddetmelerini sıradan bir iş hâline getiriyordu. Bu, onların yeğlenen ve kendisine yeğlenen üslup arasındaki farkları idrak etmelerinin, kendi sözlerini gerçek belâğat terazisinde tartabilmelerinin zorunlu bir sonucu idi.[771]

4. Sahâbenin Kur'ân ve sünnetin dindeki yerlerini bilmeleri. Bu bilgi hiç kuşkusuz onları her ikisi konusunda araştırmaya önem verir ve ihtiyatı elden bırakmaz hâle getirmiştir.[772]

5. Kur'ân'ın i'câz özelliği taşıması, hadislerde birtakım mucizelerin ve olağanüstülüklerin yer alması ve birçok âyet ve hadisin olaylarla ilişkisinin olması sahâbîlerin bu iki kaynak hakkında delile göre hareket etmelerini, bunlar konusunda hiç şüpheye düşmemelerini, bu kaynaklara asılsız söz ve ilave bilgilerin eklenmesini kabul etmemelerini sağlamıştır.[773]

Bu ve buna benzer etkenler biraz önce verilen on etkene eklendiği zaman sahâbenin emanet anlayışını ve Kur'ân ile sünnet konusunda araştırmacı yaklaşımlarını gösteren delillerin ve âmillerin sayısının on küsur olduğu anlaşılır.

Araştırmanın Sonuçları

Tarih bu şekilde araştırılıp izleri takip edilince doğruluk erdeminin sahâbede ne kadar geliştiğini, yalan veya yalanı andıran sözlerden ne kadar nefret ettiklerini gösteren gerçek tanıklar bulunur. Hz. Ömer şöyle demiştir: "Görmediğimiz zaman sizden en çok sevdiğimiz kimse ismi en güzel olandır. Sizi gördüğümüz zaman ise en çok ahlâkı en güzel olanı severiz. Sizi sınadığımız zaman ise en çok en doğru sözlü olanınızı severiz." Hz. Ali de şöyle demiştir: "Allah katında en fazla hata yapan, yalancı dildir." Bir keresinde de şöyle demiştir: "Size Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bir şeyler anlattığım zaman, ona yalan isnad etmektense gökyüzünden düşmeyi daha çok yeğlerim."

770 Ezberlemeye vesile olan etkenlerden 4. etkene bk. I, 444.
771 Ezberlemeye vesile olan etkenlerden 5. etkene bk. I, 445.
772 Ezberlemeye vesile olan etkenlerden 7. etkene bk. I, 447.
773 Ezberlemeye vesile olan etkenlerden 8 ve 9. etkenlere bk. I, 449-453.

Eğer dilerseniz sahâbenin eğittiği insanlardan biri olan Saîd İbn el-Müseyyeb'in durumuna hayranlıkla bir bakınız... Bir keresinde onun gözü iltihaplanmış ve iltihaplar yanaklarından aşağıya süzülmüştü. Ona "Gözlerini silsen ya" denilince o da şöyle karşılık vermişti: "Peki doktorun 'Gözlerini silme' sözü varken, benim de 'yapmam' demem olur mu?"

İmam Müslim'in Mücâhid'den naklettiği şu rivayet düşünülmelidir: Beşîr el-Adevî, İbn Abbâs'ın yanına geldi, ona bir şeyler anlatmaya başladı ve bu esnada "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu." dedi. Hemen İbn Abbâs ona müdahale etti; ne anlatmasına izin verdi ne de ona baktı. Bunun üzerine o, "Ey İbn Abbâs! Allah aşkına ne oldu sana? Benim sözümü dinlemiyorsun, ben sana Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayette bulunuyorum ama sen kulak vermiyorsun!" dedi. İbn Abbâs da ona şöyle karşılık verdi: "Biz bir keresinde bir adamın 'Rasûlullah şöyle buyurdu' dediğini işittiğimiz zaman hemen dikkatlerimizi ona çevirir ve onu dinlerdik. Ancak insanlar her yola başvurmaya başlayınca sadece insanlardan bildiklerimizi almaya başladık."[774]

Bu aşırı çekinme ve hassas sakınma dolayısıyla sahâbenin ileri gelenlerinden birçoğu rivayette bulunmaktan ve hadis aktarmaktan uzak durmuştur. Bu nedenle onlardan ancak çok az sayıda hadis gelmiştir. Hâlbuki onlar Hz. Peygamber'den çok sayıda hadis işitmişlerdi. İbn Zübeyr şöyle anlatıyor: Babama, "Falanca ve filanca hadis nakledip dururken senin Hz. Peygamber'den hadis naklettiğini işitmiyorum, neden acaba?" diye sordum. O da şöyle cevap verdi: "Müslüman olduğum andan beri Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanından ayrılmadım. Ama onun şöyle buyurduğunu işittim: ***'Kim benim adıma bile bile bir yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın.'***"[775]

---

774 Müslim, Mukaddime 7.

775 Buhârî İlim 38, Cenâiz 33, Ehâdîsu'l-Enbiyâ 50, Edeb 109; Müslim, Mukaddime 2. **Mehmed Akif Ersoy** hadis uydurma konusunu bir şiirinde şöyle dile getirmiştir:
Kitab'ı, Sünnet'i, icmâ'ı kaldırıp attık;
Havassı maskara yaptık, avamı aldattık.
Yıkıp şerîati, bambaşka bir bina kurduk;
Nebî'ye atf île binlerce herze uydurduk!
O hali buldu ki cür'et: "Yecüzu fi't-tergîb..."*
Karar-ı erzeli fetva kesildi!... Hem ne garîb,
Hadisi vaz' ediyorken sevab uman bile var!

Onların sünnet hakkında bu denli ihtiyatlı ve tedbirli davranmalarını gösteren tablolardan biri bu şekildeyse acaba Allah'ın Yüce Kitabı hakkında ne kadar ihtiyatlı ve tedbirli oldukları nasıl takdir edilir! Bana öyle geliyor ki, Kur'ân'm yedi harf üzere indiğini gösteren delillere bakıldığı zaman bu mükemmel tablolarda hayret uyandıran manzaralar görülür.

İşte Hz. Ömer... Hişâm İbn Hakîm'in yakasına sarılmış ve onu Hz. Peygamber'in yanına getirmişti. Onu ayıplayıp suçlamasının tek nedeni Furkân Sûresi'nin kendi okuduğu gibi okumaması idi. Çünkü Hz. Ömer bu sûrenin o şekilde de indiğini bilmiyordu. Bu nedenle onu Hz. Peygamber'in yanına götürünceye kadar bırakmadı. Yanma geldikleri zaman Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* ona arkadaşını rahat bırakmasını emretti, sonra da her ikisinden de sûreyi okumalarını istedi. Her ikisinin kıraati için de ***"Bu sûre böyle inmiştir. Çünkü Kur'ân yedi harf üzere inmiştir. Öyleyse hangisi kolayınıza gidiyorsa o harfe göre okuyun!"*** buyurdu.

Bu anlatılanlar, Hz. Ömer ile Hişâm arasında geçenlerin bir özeti idi. Buna benzer bir durum da Übeyy İbn Ka'b ve Abdullah İbn Mes'ûd ile sahâbeden arkadaşları arasında geçmiştir. Nitekim bu yaşananları yedi harf konusundaki rivayetler ayrıntılı biçimde anlatmaktadır.

Buna Hz. Ebû Bekir döneminde Kur'ân toplanırken ve Hz. Osman döneminde Kur'ân çoğaltılırken belirlenen ilkeler konusunda ana hatları ile verdiğimiz son derece hassas araştırma da eklenmelidir. Bu konuyu ele alalı çok olmadı. Dileyen o bölüme tekrar müracaat edebilir.

Hz. Ebû Bekir'in sünneti koruma, onun için tedbir alma ve onu iyice araştırma konusunda belirlediği prensipler, Kur'ân'ın toplanması ve çoğaltılması konusunda belirlenen ilkelere benzemektedir. Çünkü o, Hz. Peygamber'in ashabını toplamış ve bu konu hakkında onlarla istişare etmişti. Sonra da şunlara uyulması kararını birlikte almışlardı:

Sevabı var mı imiş, bir zaman gelir, anlar!
Cihanı titretiyorken nidâ-yı "Men kezebe..." **
İşitmiyor mu, nedir, bir bakın şu bî-edebe:
Lisan-ı pak-i Nebî'den yalanlar uyduruyor;
Sıkılmadan da "sevab işledim" deyip duruyor!

* İbadete teşvik maksadıyle olursa hadîs uydurmak caizdir, manasına!

** ***"Kim benim ağzımdan bile bile bir hadis uydurursa varacağı yer cehennemdir"*** mealindeki hadîs-i şerif. (Buhârî, İlim, 38).

Haber-i vâhid araştırmacı bir yaklaşımla incelenecek; Kur'ân'a ve mütevatir veya meşhur hadise arz edilecekti. Eğer bunlardan birine aykırı olursa onun asılsız olduğunu belirtip reddedeceklerdi. Eğer bunlardan birine aykırı olmazsa, ikinci olarak o haberi nakledeni araştıracaklardı. Sadece adalet, zabt, sıdk ve araştırma ile tanınan kimselerden böylesi rivayetleri kabul edeceklerdi. Aksi takdirde o kimseden kendisine tanıklık edecek ve kendisi ile beraber bu hadisi rivayet edecek biri kanalıyla tezkiye talep edeceklerdi. Bu ve diğer prensibe rağmen yine de sahâbe az rivayette bulunmaya özen göstermiştir. Çünkü çok rivayette bulunmak hata ihtimaline açık ve karışıklığa neden olabilecek bir yapıya sahiptir.[776]

Evet, sakınmaları ve Allah'tan çok korkmaları sahâbeyi bu üç ilkeye riayet üzerine kurulu bu sağlam ve düzgün araştırma esasları ile Hz. Peygamber'in hadislerini korumaya sevk etmiştir. Söz konusu üç ilke şunlardır:

- Haberi incelemek,
- Haberi nakledeni araştırmak,
- Az rivayette bulunmak.

Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân ve sünneti korumak için belirlediği esaslara göre hareket eden sonra bunları geliştirip ilerleten ve onlara ilavede bulunduran Hz. Ömer'e Allah merhameti ile muamele etsin... Hz. Ömer emin ve sika kimseler hakkında bile müteşeddit davranmaya başlamıştır. Çok rivayette bulunan sahâbîleri de sıkıştırmıştır. Hatta onun sahâbenin tanınan simalarından üç kişiyi bir yıl hapsettiği, onları çok rivayette bulunmaktan başka bir suçla suçlamadığı rivayet edilmektedir. Eğer bu rivayet doğru ise söz konusu ceza, hak ile bâtılı birbirinden ayırt etme özelliğine sahip Hz. Ömer'in teşri'in ana kaynaklarını koruma, taşıma ve eda bakımından rivayeti araştırma konusunda bütün halka yönelik verdiği çok sert bir derstir. Onun bu davranışı şairin şu beytine benzer:

إِنّي وقَتْلِي سُلَيْكا ثُمَّ أَعْقِلَهُ كالثَّوْرِ يُضْرَبُ لَمَّا عَافتِ البقرُ

"Benim Süleyk'i öldürüp sonra diyetini üstlenmem,

İnek iyileşince çifte koşulan öküze benzer..."[777]

776 Bk. Nûreddin Itr, *es-Sünnetü'l-mutahhare ve't-tahdîs*.

777 Bu beyit Has'am kabilesinden Enes İbn Müdrike'ye aittir. Süleyk ise Saâlik şairlerden biridir. Şair burada şunu demek istemiştir: Ben Süleyk'i öç ya da

Daha sonra Hz. Osman ve Hz. Ali dönemi gelir. Her ikisi de Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi davranmıştır. Onların dönemlerinde sağladıkları koruma ile Kur'ân sağlam bir dayanağa yaslanmış, sünnet de sapasağlam güçlü senedlerle birlikte var olmuştur. Daha sonra Emevîler halifelerin bıraktığı bu mirası, gecesi gündüz gibi parlak biçimde apaçık devralmışlardır.

Emevîler döneminde sünnet, gücünü ve sağlamlığını korumaya devam etmiştir. Sonunda hicrî II. asrın başlarında adil hükümdar Ömer İbn Abdülaziz dönemi başladı. O, sünnetin korunmasının ve öğrenilmesinin zorunluluğu konusunda dedesi Hz. Ömer'in söylemlerini tekrarlamaya başladı. Ancak o, bu korumanın daha önceki dönemlerde hafızalarda ezberlendikten sonra artık yazıya geçirilmesi ile sürdürülmesi gerektiğini düşünüyordu. Böylece hadisler için mesut yeni bir dönem başlamıştı. Bu dönem, toplama, yazma ve kayıt altına alma dönemidir. Bu dönem hadislerin en hassas ilmî kriterlere ve araştırma yöntemine uygun biçimde bize ulaşmasını sağlamada en önemli etkiye sahiptir.

Bütün bunların sonucunda Kur'ân ve sünnet demir ve çelikten yapılmış bir kaplama ile korunmuş, din de teşrîn temel kaynaklarına müdahale edilmekten muhafaza edilmiştir. Bu ümmetin halefi din için şüphelerin önünü kesecek araştırma yapmanın, Kur'ân ve sünneti koruma konusunda uyanık olmanın, ravileri tenkit etmenin ve rivayette bulunmanın zorunluluğu hususunda selefinden kıymet biçilmez bir miras almıştır. Bu miras ile dine hile ile bir şey sokuşturmak isteyenlerin önü kapanmış, deccâllerin ve uydurma haber yayanların yollarına engeller konulmuştur. Sonunda İslâm dini, alanı sapasağlam korunan bir din hâline gelmiştir. Öyle ki Müslümanlar bununla diğer dünya milletlerine ve dinlerine karşı övünç duymaya başlamıştır. Çünkü bunun bir bezeri veya benzerine yakın bir şey, Allah'ın gökleri ve yeryüzünü yarattığı andan günümüze kadar herhangi bir semavî ya da beşeri dinin tarihinde yoktur.

Değerli okuyucular benim bu konuda ileri gittiğimi ve abarttığımı sanmasınlar. Evet, detaylı ve uzun bilgiler verdim. Çünkü bu konu son derece önemlidir. Önemi ve büyüklüğü konusunda bu konunun Allah Teâlâ'nın Kitabı'na

---

daha başka nedenlerden dolayı öldürebilirim. Sonra da gider diyetini üstlenir veya öderim. Benim bu durumum çifte koşulan öküze benzer; o, inek iyileşse de çifte koşulur, iyileşmese de. Bununla şair kendisinin kavminin lideri olduğunu vurgulamak istemiştir. Her halükârda diyet meselesinin dönüp dolaşıp kendisini bulacağını belirtmiştir.

muhatap, Peygamberi'ne muasır, İslâm hidayetini yayma ve hanif dini korumada ona güzel halef olarak seçilen bu seçkin toplulukla yakından ilişkisi vardır.

Sahâbe bu Müslüman toplumun inşasında köşe taşıdır. Herkesten önce ümmet, onlardan Kur'ân'ı öğrenmiş, Allah Rasûlü'nün sözlerini almış ve İslâm'ın öğretilerini öğrenmiştir. Sahâbenin değerini düşürmek veya onları hor görmek hatta ibret almayan bir gözle onlara bakmak elde ettikleri bu güzel konumla ve yerine getirdikleri bu büyük görevle asla uyum içinde olmaz. Sahâbeye saldırıp eleştiri yöneltmek, İslâm binasını sarsar, şeriatın direklerini yıkar, Kur'ân'ın sıhhati hakkında kuşku uyandırır ve bütün varlıkların efendisi olan Allah Rasûlü'nün sünnetini yok eder.

Sahâbeye yönelik en ağır suçlamalar arasında şunlar yer alır:

- Ezberlerinin kötü olması.
- Zapt edememeleri.
- Yalanla itham edilmeleri.
- Allah'a ve Peygamber'e iftira ile suçlanmaları.
- Allah'ın Kitabı'nı ve Peygamber'in sünnetini ümmete nakletme konusuna araştırma yapmamak ve şüpheleri giderici tedbirler almamakla eleştirilmeleri.

Bundan dolayı tarihte ve günümüzde İslâm âlimleri sahâbeyi savunmaya önem vermişlerdir. Çünkü bu, biraz önce anlatılanlardan da görüleceği üzere İslâm'ı savunmak anlamına gelir. Bu savunma hevadan kaynaklanan bir fevrî davranış ya da asabiyete dayalı bir reaksiyon değildir. Esasında bu, analize dayalı incelemelerin, tarihî araştırmaların ve son derece geniş ve mükemmel tahkikatın bir sonucudur. Bu çalışmalarda sahâbenin sayısı tespit edilmiş, tek tek her biri eleştiriye tabi tutulmuş, insanlar için geliştirilen en hassas mizanlarda tartılmıştır. Bu da İslâm ümmetinin diğer milletlere karşı övündüğü konulardan biridir.

Bu derinlemesine araştırma ve inceleme sonrasında varılan neticede sahâbe başarılı çıkmıştır. Onların insanlar için çıkarılan en iyi toplum, tarihin tanıdığı en değerli nesil, yeryüzünde bir peygambere ümmet olan en şerefli topluluk, kendilerinden Allah'ın Kitabı ve Peygamber'in sünnetinin korunması istenince zapt ve ezber bakımından en güçlü insanlar oldukları anlaşılmıştır.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat bu görüşlerini bir inanç esası gibi açıklama zorunluluğu hissetmiştir. Bu nedenle sahâbenin hepsinin udûl olduğunu beyan etmişlerdir. Bu görüş konusunda bid'at ehli ile zındıklar dışında aykırı bir kanaat belirten olmamıştır.

Ebû Zur'a er-Râzî şöyle demiştir:

> "Eğer birini Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashabını eleştirirken görürsen, bil ki o kimse zındıktır. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* haktır, Kur'ân haktır, onun getirdiği ne varsa haktır. Bütün bunları da bize sahâbe nakletmiştir. O zındıklar bizim şahitlerimizi eleştirmek, böylece Kitap ve sünneti işlevsiz hâle getirmek istiyorlar. Hâlbuki gerçek eleştiriyi onlar hak ediyorlar. Onlar zındıktır."

Allah'ın Sahâbeye Tanıklığı

Bütün bu anlatılanların ötesinde Allah Teâlâ'nın birçok kere Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashabını övdüğünü görüyoruz. Hz. Peygamber de defalarca ashabını methetmiştir. Konuyla ilgili âyetlere şunlar örnek verilebilir:

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ.

"Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler."[778]

لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ.

"Elbette içinizden, fetihten önce harcayan ve savaşanlar, daha sonra harcayıp savaşanlara eşit değildir. Onların derecesi, sonradan infak eden ve savaşanlardan daha yüksektir. Bununla beraber Allah hepsine de en güzel olanı vaat etmiştir. Allah'ın yaptıklarınızdan haberi vardır."[779]

لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ * وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ

778 el-Fetih 48/29.
779 el-Hadîd 57/10.

مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ.

"(Allah'ın verdiği bu ganimet malları,) yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, Allah'tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah'ın dinine ve Peygamberi'ne yardım eden fakir muhacirlerindir. İşte doğru olanlar bunlardır. Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir."[780]

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ.

"Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a inanırsınız. Ehl-i kitap da inansaydı, elbette bu, kendileri için çok iyi olurdu. (Gerçi) içlerinde iman edenler var; (fakat) çoğu yoldan çıkmışlardır."[781]

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ.

"İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Rasûl'ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldık. Senin yöneldiğin yeri (Kâbe'yi) biz ancak Peygamber'e uyanı, ökçeleri üzerinde geri dönenden ayırt etmemiz için kıble yaptık. Bu, Allah'ın hidayet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah sizin imanınızı asla zayi edecek değildir. Zira Allah insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir."[782]

780 el-Haşr 59/8-9.
781 Âl-i İmrân 3/110.
782 el-Bakara 2/143.

Hiç kuşkusuz sahâbe bu âyetlere doğrudan muhatap oluyordu. Dolayısıyla en başta bu özellikleri taşıyarak ilk olarak onlar bu âyetlerin kapsamına giriyordu.

Peygamber'in Sahâbeye Tanıklığı

Sahâbenin fazileti ve onların peygamberler hariç bütün cin ve insanlardan daha üstün özelliklere sahip oldukları konusunda sahih sünnette açıklamalar vardır. Tirmizî ve İbn Hibbân, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu rivayet etmişlerdir: ***"Ashabım hakkında Allah'tan çok sakının. Benden sonra onları hedef haline getirmeyin. Kim onları severse bana olan sevgisinden dolayı sevmiştir. Kim onlara buğzederse bana olan buğzunda dolayı buğzetmiştir. Kim onlara eziyet ederse bana eziyet etmiştir. Kim de bana eziyet ederse Allah'a eziyet etmiş olur. Allah'ın da onu yakalaması an meselesidir."***[783]

Bezzâr, *Müsned*'inde bütün ravileri sika olan bir senedle Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: ***"Allah Teâlâ ashabımı nebîler ve rasûller hariç bütün cin ve insanlara tercih etmiştir."***[784]

Buhârî ve Müslim, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, ashabı hakkında şöyle buyurduğunu rivayet etmişlerdir: ***"Sizden biri Uhud dağı kadar altın infak etse, onun bu infakı onlardan birinin bir müd veya onun yarısı kadar bir harcamasına denk olmaz."***[785]

Kitap ve sünnetteki bu önemli delillerden sahâbenin konumunun zirveye ulaştığı ve onlara eleştiri yöneltmek isteyen kimseler için herhangi bir delilin veya delile benzer bir bilginin kalmadığı sonucu ortaya çıkar.

Allah'ın Sahâbeyi Seçmesinin Hikmeti

Gerçek şu ki, heva ve taassuptan uzak akıl, Allah Teâlâ'nın hikmeti ve rahmeti gereği son şeriatını yüklenme görevini kusurlarla itham edilen ve kötülüklerle birlikte anılan bir topluma vermesinin imkânsız olduğunu bilir.

783 Tirmizî, Menâkıb 59; İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 244.

784 Heysemî şöyle demiştir: Bu rivayeti Bezzâr nakletmiştir. Rivayetin ravileri sikadır. Ancak bazı ravilerde hilaf vardır. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 18.

785 Buhârî, Fezâilu's-Sahâbe 5; Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 221, 222.

Doğrusu Allah, böyle bir şey yapmaktan münezzehtir. Bundan şu sonuca ulaşılır: Sahâbe neslinin güvenilir olduğunu ortaya koymak, bir açıdan Kitap ve sünneti; İslâm dininin ana kaynaklarını savunma, bir diğer açıdan hak edenlere yönelik edebe dayalı bir insaf, bir başka açıdan ise Allah'ın bu büyük görev için onları seçmesindeki üstün hikmetinin anlaşılması olarak kabul edilir.

Diğer yandan sahâbenin zayıf olduğunu belirtmek ve onları eleştirmek, hikmet dolu bu tercihe yönelik bir haddini bilmezlik, bu değer verme ve seçmeye yönelik ileri geri konuşma hatta bunların da ötesinde Kitap, sünnet ve dini yıkma girişimi olarak kabul edilir.

Arap toplumunun tarihini, yapısını ve özelliklerini araştıran kimse onun ana unsurlarının kusursuz, özünün saf ve özelliklerinin yüce olduğunu fark eder. Bu da o kimsenin gönül rahatlığı ile bu milletin İslâm tarafından eğitilip Kur'ân tarafından arındırılıp bütün varlıkların efendisi tarafından kötü yönlerinin giderilmesinden sonra insanlar için çıkarılan en hayırlı toplum olmasına hükmetmesini sağlar.

İslâm geçmişte karşılaştığı sözlü saldırıların bir benzeri hatta ondan daha şiddetlisi ile bugün karşı karşıyadır. Günümüzde bazı kimselerin dilleri, bilgisizce Kur'ân hakkında akla mantığa ziyan şeyler söylemeye, delile dayanmadan sünnet hakkında gelişi güzel konuşmaya, sahâbeye eleştiri yöneltmeye, mesnetsizce şeriatı koruyan güzel insanlara saldırmaya; bazen onları dini iyi koruyamamakla, bazen de araştırma yapmamak ve dine ilavede bulunmakla suçlamaya başlamıştır. Bu konularda sana gerekli azığı ve silahı verdik. Öyleyse meydana in ve artık düşmandan korkma:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ.

"Ey iman edenler! Eğer siz Allah'ın dinine destek olursanız, O da size yardım eder ve savaşta ayaklarınızı kaydırmaz."[786]

İslâm'a yardım etmede Allah bize yardım etsin. Ayaklarımızı sabit kılsın. İşin başında da sonunda da O'na hamd ederiz. Salât ve selam efendimiz Muhammed Mustafa'nın ve ashabının üzerine olsun. Âmin...

786 Muhammed 47/7.

DOKUZUNCU BÖLÜM

ÂYET VE SÛRELERİN TERTİBİ

I. [ÂYET KELİMESİNİN SÖZLÜK VE TERİM ANLAMI]

آية/Âyet kelimesinin çoğulu آيات/âyât olup dilde birkaç manaya gelir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

a. Mucize: Âyet kelimesi Allah'ın şu sözünde bu manada kullanılmıştır:

سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمْ آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ.

"İsrailoğullarına sor ki kendilerine nice apaçık mucizeler verdik."[787]

b. Alâmet: Âyet kelimesi Allah'ın şu sözünde alâmet anlamında kullanılmıştır:

إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ.

"Onun hükümdarlığının alâmeti, Tabut'un size gelmesidir. O Tabut'un içinde Rabbinizden size bir ferahlık ve sükûnet... vardır."[788]

c. İbret: Âyet kelimesi Allah'ın şu sözünde ibret anlamında kullanılmıştır:

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً.

"Elbette bunda bir ibret vardır."[789]

d. Hayret uyandıran durum: Âyet kelimesi Allah'ın şu sözünde hayret uyandıran durum anlamında kullanılmıştır:

وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً.

"Meryem'in oğlunu ve annesini hayret uyandıran bir hâle getirdik."[790]

e. Topluluk: Âyet kelimesi Arapların şu sözünde topluluk anlamına gelir:

787 el-Bakara 2/211.
788 el-Bakara 2/248.
789 el-Bakara 2/248.
790 el-Mü'minûn 23/50.

خَرَجَ الْقَوْمُ بِآيَتِهِمْ.

"Kavim topluluklarıyla çıktı." Bu söz, onların arkalarında hiç kimseyi bırakmadığı anlamını ifade eder.

f. Delil: Âyet kelimesi Allah'ın şu sözünde bu anlamda kullanılmıştır:

وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَانِكُمْ.

"O'nun delillerinden biri de gökleri ve yeri yaratması, lisanlarınızın ve renklerinizin değişik olmasıdır."[791] Allahın varlığının, hükümdarlığının ve kemâl ile nitelenmesinin delillerinden biri gökleri ve yeryüzünü yaratması, dilleri ve renkleri farklı kılmasıdır.

Bütün bunlar âyet kelimesinin sözlük anlamıdır. Bunlardan bir kısmı bir kısmını gerektirir.

Terim olarak ise âyet, Kur'ân'ın bir sûresinin içinde yer alan başı ve sonu belli olan bölüm anlamına gelir.

Terim anlamı ile biraz önce verilen sözlük anlamları arasındaki ilişki son derece açıktır. Çünkü Kur'ân âyeti;

- Mucizedir. Kur'ân âyeti, bir benzerinin kendi yanına konmasıyla bile mucizedir.
- Alâmettir. Âyetleri anlatan Peygamber'in doğruluğunun alâmetidir.
- İbrettir. Ders almak isteyenler için âyetler birer ibrettir.
- Hayret verir. İ'câz ve üstünlük bakımından Kur'ân âyetleri hayret verici bir konumdadır.
- Topluluktur. Çünkü kelime ve harflerden meydana gelmiştir.
- Delildir. İçerdiği hidayet, ilim ile Allah'ın kudreti, ilmi, hikmeti ve Hz. Muhammed'in peygamberliği konusunda delildir.

791 er-Rûm 30/22.

II. ÂYETLERİ BİLMENİN YOLU

Kur'ân âyetleri ancak Şâri'in belirlemesi ile bilinebilir. Çünkü bu konuda kıyas ve fikir beyan etmenin bir alanı yoktur. Bu konu sadece öğretme ve irşad ile bilinir. Bunun delillerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

a) Âlimlerin المص/elif-lâm-mîm-sâd harflerini[792] bir âyet sayarken bunun benzeri olan الر/elif-lâm-mîm-râ harflerini[793] âyet saymamaları.

b) Âlimlerin يس/yâsîn harflerini[794] bir âyet sayarken bunun bir benzeri olan طس/tâ-sîn harflerini[795] bir âyet saymamaları.

c)Âlimlerin عسق * حم/hâ-mîm, ayn-sîn-kâf harflerini[796] hâ mîm ve ayn sîn kâf şeklinde iki âyet sayarken bunun bir benzeri olan كهيعص/kâf-hâ-yâ-ayn-sâd harflerini[797] iki ayet saymayıp tek âyet saymaları.

Eğer âyetlerin belirlenmesi kıyasa göre olsaydı, anlatılan esaslar çerçevesinde birbirinin benzeri olan harflerin hükmü aynı olurdu. Bu şekilde farklı durum ortaya çıkmazdı.

Bu anlatılanlar Kûfîlerin görüşüdür. Çünkü onlar, iki âyet olarak kabul ettikleri عسق * حم/hâ-mîm, ayn-sîn-kâf ile kendisinden sonraki âyetin devamı olarak düşündükleri طس/tâ-sîn hariç başında hurufu mukattaa bulunan sûre başlarının hepsini bir âyet olarak saymışlardır.

d) Âlimlerin içinde ر/ra harfi bulunan الر/elif-lâm-râ ve الر/elif-lâm-mîm-râ şeklinde gelen hurufu mukattaaları bir ayet saymamaları,

e)Alimlerin ق/kâf, ص/sâd ve ن/nûn şeklinde tek olarak gelen harfleri tek başlarına birer âyet olarak değerlendirmemeleri.

Kûfîlerin dışında kalanlar ise hiçbir şekilde sûre başlarındaki harfleri tek başına âyet olarak kabul etmezler.

792 el-A'râf 7/1.
793 er-Ra'd 13/1.
794 Yâsîn 36/1.
795 en-Neml 27/1.
796 eş-Şûrâ 42/1-2.
797 Meryem 19/1.

Meselenin tevkîfî olduğunu söylediğimiz zaman bu farklı görüşler kafa karıştırmasın. Çünkü herkes kendisine gelen ve öğrendiği bilgiye göre hareket etmiştir.

"Bir kelimeyi nasıl Kur'ân'ın bir âyeti sayarlar?" şeklinde bir soru yöneltilmemelidir. Çünkü Şâri'den böyle gelmiştir. Mesela; Rahmân Sûresi'nin başındaki الرَّحْمَنُ/er-rahmân kelimesi bir âyettir.[798] Aynı şekilde مُدْهَامَّتَانِ/ mudhâmmetân kelimesi de bir âyettir.[799] Çünkü bu konuda gelen bilgiye göre hareket edilmiştir.

Buhârî, Ebû Dâvûd ve Nesâî, Ebû Saîd İbnu'l-Muallâ'nın şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Namaz kılıyordum. Derken Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* beni çağırdı. Ancak çağrısına icabet etmedim. Sonra yanına varıp 'Ey Allah'ın Elçisi! Namaz kılıyordum' dedim. Bunun üzerine ***'Allah Teâlâ'nın 'Sizi çağırdığı zaman Allah ve Rasûlü'ne uyun!'***[800] ***emrini duymadın mı?'*** dedi. Daha sonra ***"Mescid'den çıkmadan önce Kur'ân'daki en büyük sûreyi sana öğreteyim mi?"*** buyurdu. Sonra elimden tuttu. Mescid'den çıkmak istediğimiz zaman 'Ey Allah'ın Elçisi! Hani bana Kur'ân'daki en büyük sûreyi öğretecektin' dedim. O da şöyle buyurdu: ***'Bahsettiğim sûre Elhamdü lillahi rabbi'l-âlemîn'dir. O, tekrarlanan yedi ve bana verilen Kur'ân'dır.'"***[801]

Bu hadis, Fâtiha'nın yedi âyet olduğunu ve ***"And olsun ki, biz sana tekrarlanan yedi âyeti ve yüce Kur'ân'ı verdik"***[802] âyetinde kastedilen tekrarlanan yedi olduğunu göstermektedir.

Tirmizî ve Hâkim'in Ebû Hureyre'den rivayet ettiklerine göre, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Her şeyin bir zirvesi vardır. Kur'ân'ın zirvesi ise Bakara Sûresi'dir. Bu sûrede, bütün Kur'ân'ın efendisi olan bir âyet vardır. O âyet, Âyete'l-Kürsî'dir."***[803]

Müslim ve Tirmizî'nin, Übeyy İbn Ka'b'dan rivayet ettiklerine göre, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Ey Ebu'l-Münzir! Ezberlediğin***

798 er-Rahmân 55/1.
799 er-Rahmân 55/64.
800 el-Enfâl 8/24.
801 Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 9.
802 el-Hicr 15/87.
803 Tirmizî, Fezâilu'l-Kur'ân2 ; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 560. Hâkim bu rivayetin sahih olduğunu belirtmiştir. Zehebî de bu konuda onunla aynı görüşü paylaşmıştır.

âyetlerden hangisinin daha büyük olduğunu biliyor musun?" diye sordu. Rivayetin bundan sonrasını o şöyle anlatmıştır: Ben "Allah ve Rasûlü daha iyi bilir" dedim. Hz. Peygamber yine ***"Ey Ebu'l-Münzir! Ezberlediğin âyetlerden hangisinin daha büyük olduğunu biliyor musun?"*** diye sordu. Ben "Âyete'l-Kürsî/Allahu lâ ilâhe illâ hüve'l-hayyu'l-kayyûm" dedim. Sonra Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* benim göğsüme vurdu ve şöyle buyurdu: ***"Ey Ebu'l-Münzir! Allah'a yemin ederim ki, ilim sana afiyet olsun."***[804]

Ebû Mes'ûd el-Bedrî, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: ***"Her kim bir gecede Bakara Sûresi'nin sonundaki iki âyeti okursa, bu iki âyet ona yeter."***[805]

Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*'inde İbn Mes'ûd'dan şöyle rivayet etmiştir: "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bana ﺣ/hâ-mîm ile başlayan otuzluk sûrelerden birini okuttu."[806] İbn Mes'ûd bu sözü ile Ahkâf Sûresi'ni kastetmiştir. Çünkü otuz âyeti geçince sûreye otuzluk ismi verilir.

İbnu'l-Arabî şöyle demiştir: "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Fâtiha'yı yedi âyet, Mülk Sûresi'ni de otuz âyet olarak zikretmiştir."[807]

Diğer Görüş: Bazı âlimler âyetlerin bilinmesinin bir kısmının tevkîfî, bir kısmının ise kıyâsî olduğu görüşünü benimsemiştir. Bu görüşün dayanağı ise âyet sonlarındaki fasılalardır. Fasılalar nesirdeki seciye ve şiirdeki uyağa benzer. Bu görüşte olanlar şöyle derler: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in daima durduğu yerlerin fasıla olduğunu kesin olarak biliriz. Onun daima geçtiği yerlerin de fasıla olmadığını kesin olarak anlarız. Bazen durduğu bazen de geçtiği yerlerde ise şu durum söz konusu olabilir: Hz. Peygamber'in durması

804 Müslim, Salâtu'l-Müsâfirîn 44.

805 Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 10.

806 Ahmed İbn Hanbel, I, 419.

807 Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Kim otuz âyetlik bir sûreyi okursa, o sûre kendisini okuyana şefaat eder. O sûre, Tebârekellezî biyedihi'l-mülk suresidir."*** Bk. Ebû Dâvûd, Salât 327; Tirmizî, Fezâilu'l-Kur'ân 9; Ahmed İbn Hanbel, II, 299, 321; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 753.

İbn Merdûye, Taberânî ve Beyhakî, Ebû Hureyre'den merfû' olarak şu hadisi rivayet etmişlerdir: ***"Elhamdü lillahi rabbi'l-âlemîn sûresi yedi âyettir. Bismillahirrahmânirrahîm de onun ilk âyetidir. Bu sûre, tekrarlanan yedidir."*** Bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 208; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 45, 376; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, I, 3.

fasılayı öğretmek için ya da dinlenmek için yapılan vakf-ı tâmmı öğretmek için olabilir. Onun geçmesi ise geçtiği yerde fasılanın olmadığını göstermek veya daha önce öğrettiği için fasılayı kendisinden sonraki ile birleştirmek olabilir. Bu konuda kıyas için bir alan vardır. Kıyas da hakkında nas bulunmayan bir konuyu hakkında nas bulunan bir konuya bunu gerektiren bir nedenden dolayı dâhil etmektir. Bunda bir sakınca yoktur. Çünkü böyle bir uygulama, Kur'ân konusunda ne noksanlığa ne de ilaveye yol açar. Bunun bütün amacı faslı ve vaslı belirlemektir.

Kur'ân'daki bir kelime hakkında iki durumun söz konusu olduğu gözlemlenir. Bunlardan birine göre bu kelime âyet sonu olması gerekirken, diğeri ise bunun tersini gerektirir. Buna örnek olarak Fâtiha Sûresi'ndeki ilk عَلَيْهِمْ/aleyhim ifadesi verilebilir. Bazı âlimler bu ifadeyi âyet sonu kabul ederken, bazı âlimler ise bunu böyle görmemiştir. Bunun nedeni şu şekilde izah edilir: Âlimler besmelenin Fâtiha Sûresi'nden bir âyet olup olmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Oysa hepsi bu sûrenin yedi âyet olduğu konusunda ittifak hâlindedir. Besmelenin Fâtiha Sûresi'nden bir âyet oluğunu görüşünü benimseyenler "صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ/sıratallezîne en'amte aleyhim gayri'l-mağdûbi aleyhim vela'd-dâllîn" ifadesini tek başına bir âyet kabul ederler. Besmelenin Fâtiha'dan bir âyet olmadığı görüşünü savunanlar ise, ilk عَلَيْهِمْ/aleyhim ifadesinden sonra gelen kısmı sûrenin sonuna kadar yedinci âyet olarak kabul ederler. Onlara göre altıncı âyetin sonunda yer aldığı için عَلَيْهِمْ/aleyhim ifadesi fasıladır. Bu ifadenin fasıla sayılmasını tercih ettiren nedenlerden biri, âyetlerin uzunluk kısalık bakımından aralarındaki uyumun ancak bu şekilde gerçekleşmesidir. Eğer bu ifade fasıla olarak kabul edilmeseydi bu son âyet diğerlerine göre çok uzun olurdu. Bu ifadenin fasıla olarak sayılmamasını tercih ettiren nedenlerden biri ise bu ifadenin Fâtiha'daki âyet sonlarına benzememesidir. Çünkü bu sûrede her bir âyetin son harfinden önce med harflerinden yâ gelir. Buna bir de Kur'ân'ın hiçbir yerinde bu şekilde bir fasılanın bulunmadığı da eklenmelidir.

Bilinmelidir ki, âyet kelimesi kullanıldığı zaman bazen bir âyetin bir bölümü, bazen de birden fazla âyet kastedilir. Ancak bu kullanımda bir mecaz ve genişlik söz konusudur. Öyleyse bu konuda duraksanılmamalıdır.

Âyetin bir bölümüne âyet denilmesine İbn Abbâs'ın şu sözü örnek olarak verilebilir: Kur'ân'da en fazla umut veren âyet şudur:

وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ.

"Doğrusu insanlar kötülük ettikleri hâlde Rabbin onlar için mağfiret sahibidir."[808]

Birden fazla âyete, âyet denilmesine örnek olarak ise İbn Mes'ûd'un şu sözü verilebilir: "Kur'ân'daki en muhkem âyet şudur:

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ * وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ.

"Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür."[809] Bunların iki âyet olduğu ittifakla sabittir.

III. KUR'ÂN ÂYETLERİNİN SAYILMASI

Tibyân müellifi bu konuda şöyle demiştir:

> "Kur'ân âyetlerinin sayısının altı bin iki yüz küsur olduğu konusunda bu alanla ilgilenen âlimler ittifak etmişlerdir. Ancak bu küsurun tespiti konusunda bu alanda görüş beyan eden âlimlerin sayısı kadar farklı görüş vardır.
>
> Birinci Medenî sayıma göre Kur'ân âyetlerinin sayısı 6217'dir. Nâfi' bu görüşü benimsemiştir.
>
> İkinci Medenî sayıma göre Kur'ân âyetlerinin sayısı Şeybe'ye göre 6214, Ebû Ca'fer'e göre 6210'dur.
>
> Mekkî sayıma göre Kur'ân âyetlerinin sayısı 6220'dir.

808 er-Ra'd 13/6. âyetin tam metni ve meali: "وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ وَقَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثُلَاتُ وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ وَإِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيدُ الْعِقَابِ/***(Müşrikler) senden iyilikten önce kötülüğü çabucak istiyorlar. Hâlbuki onlardan önce ibret alınacak nice azap örnekleri gelip geçmiştir. Doğrusu insanlar kötülük ettikleri halde Rabbin onlar için mağfiret sahibidir. (Bununla beraber) Rabbinin azabı da çok şiddetlidir."***

809 ez-Zilzâl 99/7-8.

Kûfî sayıma göre Kur'ân âyetlerinin sayısı 6236'dır. Bu görüş Hamza ez-Zeyyât'tan nakledilmiştir.

Basrî sayıma göre Kur'ân âyetlerinin sayısı 6205'tir. Bu görüş Âsım el-Cahderî'den nakledilmiştir. Yine ondan nakledilen bir görüşe göre, Kur'ân âyetlerinin sayısı 6204'tür. Eyyûb İbn Mütevekkil el-Basrî de bu görüşü dile getirmiştir.

Basrîlerden nakledilen bir görüşe göre ise Kur'ân âyetlerinin sayısı 6219'dur. Bu görüş Katâde'den de nakledilmiştir.

Şâmî sayıma göre Kur'ân âyetlerinin sayısı 6226'dır. Bu görüş Yahyâ İbn el-Hâris ez-Zimârî'den nakledilmiştir."

Yine *Tibyân* müellifi bu bilgilerden önce şunları da söylemiştir:

"Mekkî sayım yedi kıraat imamından Abdullah İbn Kesîr'e nispet edilmiştir. O da bunu Mücâhid, İbn Abbâs ve Übeyy İbn Ka'b'dan naklet-miştir.

Medenî sayım ise, birinci ve ikinci olmak üzere ikiye ayrılır. Birinci Medenî sayım belli birine nispet edilmemiştir. Kûfe halkı onu Medine ehlinden mürsel olarak nakletmiştir. Bu konuda herhangi birinin ismini zikretmemişlerdir. Her ne kadar Kûfelilerin kendilerine ait bir sayımı olsa da bununla amel etmişlerdir.

İkinci Medenî sayım ise on kıraat imamından Ebû Ca'fer İbn Yezîd el-Ka'ka' ve Şeybe İbn Nisâh'a mensuptur. Onlardan bu görüşü Süleyman İbn Cemmâr kanalıyla İsmail İbn Ca'fer İbn Ebî Kesîr nakletmiştir.

Birinci Medenî sayımı Ebû Ca'fer ve Şeybe'ye, ikinci Medenî sayımı ise İsmail İbn Ca'fer'e nispet eden kimse yanlış yapmıştır.[810] Öyle anlaşılıyor ki, onun bu hataya düşmesine bazı kitaplarda yer alan Nâfi'in onlardan birinci Medenî sayımı naklettiği ve Ebû Amr'ın birinci sayımı

810 Bu yanlışı Ebû Abdullah el-Mevsılî *Zâtu'r-rüşd fi'l-aded* adlı kasidesini şerh ederken yapmıştır.

Ebû Ca'fer'e arz ettiği bilgisidir. Çünkü bunun onlardan rivayet edilmesi bu görüşün kendilerine nispet edilmesini gerektirmez. Ancak ikinci Medenî sayımın onlara nispeti konusunda herhangi bir kuşku yoktur."

Bazı rivayetlerin karışık olduğu bu konuyu aydınlatmak için nakletmek istediğimiz bilgiler sona erdi.[811]

A. İhtilafın Nedeni

Bu ihtilafın nedeni şu şekilde açıklanır: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ashabına âyet sonlarını öğretmek için âyetlerin bittiği yerde dururdu. Ashabı bunları öğrenince manayı tamamlamak için âyetleri bir sonraki âyetlerle birlikte okurdu. Bu nedenle bazıları Hz. Peygamber'in durduğu yerlerin fasıla olmadığını zannetmiş ve hepsinin bir âyet olduğunu düşünerek kendisinden sonraki bölümle âyeti birleştirmiştir. Bazıları da bunları bağımsız birer âyet kabul etmiş ve kendisinden sonraki ile birleştirmemiştir. Böylece meselenin ne kadar basit olduğu anlaşılmıştır. Çünkü bu konu üzerine Kur'ân'a ilave yapıldığı veya ondan bir şeyler çıkarıldığı sonucu çıkmaz.

Kur'ân âyetleri uzunluk ve kısalık bakımından birbirinden farklıdır. En uzun âyet, en uzun sûre olan Bakara Sûresi'nde yer alan borç âyetidir [Bakara 282].

En kısa âyet ise Yâsîn Sûresi'nin başında yer alan يس/yâ-sîn âyetidir.

B. Âyetleri Bilmenin Faydası

Bazı insanlar âyetlerin sayısını, nerede sona erip nereden başladığını bilmenin bir yararının olmadığını söylemişlerdir. Bu insanlara cevap vermek için bunları bilmenin bir değil üç faydasının olduğunu zikredeceğiz:

Birinci Fayda: Her üç kısa âyetin Hz. Peygamber'in mucizesi olduğunun bilinmesi. Üç kısa âyetin uzunluğuna denk olan uzun bir âyet de bunların hükmündedir. Bunu şu şekilde açıklamak mümkündür: Allah Teâlâ insanlara Kur'ân'ın bir sûresinin benzerini getirme konusunda meydan okumuştur. Bu konuda şöyle buyurmuştur:

811 Suyûtî, *el-İtkân*, I, 211.

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ.

"Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir sûre getirin."[812] En büyük sûreye sûre denilebileceği gibi en küçük sûreye de sûre denilir. Kur'ân'ın en küçük sûresi ise Kevser Sûresi'dir. O da üç kısa âyetten meydana gelmektedir. Böylece her kısa üç âyetin ve bunlara denk olan uzun bir âyetin mucize olduğu gerçeği sabit olur.

İkinci Fayda: Fâsılalarda durmanın sünnet olduğunu düşünen kimselere göre âyet sonlarında durmak güzeldir. Bu görüşte olanlar delil olarak getirdikleri Ebû Dâvûd'un Ümmü Seleme'den naklettiği şu hadisin zahirine dayanmışlardır: "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Kur'ân okuduğu zaman âyet âyet okurdu: Bismillahirrahmanirrahim der durur, sonra Elhamdülillahi Rabbi'l-âlemîn der durur, sonra er-Rahmâni'r-Rahîm der dururdu."[813]

Tibyân müellifi başka bir yerde şunu kaydetmiştir: "Bazı âlimler şöyle demişlerdir: Bu hadisi söz konusu meseleye delil olarak getirmekte sorun vardır. Çünkü bu hadis, isnadı muttasıl olmayan garîb bir hadistir. Bunu, Yahya İbn Sa'd el-Emevî ve daha başkaları İbn Cüreyc ve İbn Ebî Müleyke kanalıyla Ümmü Seleme'den rivayet etmişlerdir. Bu konudaki en sahih rivayet Leys'in İbn Ebî Müleyke kanalıyla naklettiği şu rivayettir: "Ya'lâ İbn Mâlik, Ümmü Seleme'ye Hz. Peygamber'in kıraatini ve namazını sordu. O da 'Siz onun gibi namaz kılamazsınız!' diye cevap verdi. Ardından onun kıraatini harf harf, tane tane okuyarak tavsif etti." Bu rivayeti Tirmizî nakletmiştir.[814]

Bu iki hadisi şu şekilde uzlaştırmak mümkündür: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bazen manayı tamamlamadan âyet sonlarında duruyordu. Böylece âyet sonlarını açıklıyordu. Bazen de vakıf konusunda mananın tamam olmasını gözetiyordu. Dolayısıyla âyet sonlarında durmaya özen göstermiyordu. Böylece kıraati harf harf açık oluyordu. Buna göre şöyle denilebilir: Eğer insanlar âyetlerin sonlarının açıklanmasına ihtiyaç duyuyorlarsa, mana tamam olmasa bile âyet sonlarında durmak güzel olur. Eğer insanların âyet sonlarını bilmeye ihtiyaçları yoksa vakıf ancak mananın tamam olduğu yerde güzel olur.

812 el-Bakara 2/23.
813 Ebû Dâvûd, Hurûf 1.
814 Bk. Tirmizî, Fezâilu'l-Kur'ân 23; Nesâî, İftitâh 83.

Biraz önce verilen hadiste geçen harf harf ifadesi Hz. Peygamber'in tane tane okuduğu ve harfleri mahreçlerine göre çıkardığı anlamına gelebilir. Buna göre birinci hadisle çelişmez.

Üçüncü Fayda: Namaz ve hutbelerde âyetlere dikkat etmek. Suyûtî şöyle demiştir:

> "Âyetlerin sayısını ve sonlarını bilmekle ilgili birtakım fıkhî hükümler ortaya çıkar:
>
> a. Fâtiha Sûresi'ni bilmeyenler buna riayet ederler. Çünkü o kimselerin bu sûre yerine yedi âyet okumaları gerekir.
>
> b. Âyet sayılarına hutbede dikkat etmek. Çünkü hutbede tam bir âyet okumak gerekir. Eğer uzun değilse yarım âyet okumak yeterli değildir. Hatta cumhurun delillerle ortaya koyduğu görüşe göre uzun da olsa bir âyetten az okumak yeterli kabul edilmez.
>
> c. Namazda veya onunla aynı konumda olan ibadetlerde okunan sûrelerdeki âyet sayılarına dikkat etmek. Buhârî'nin, *Sahîh*'inde naklettiğine göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* sabah namazında altmış âyet ile yüz âyet arasında Kur'ân okurdu.[815]
>
> d. Gece namazında âyet sayılarına riayet etmek."[816]

Bununla birlikte Suyûtî, *el-Kâmil* adlı eserinde Hüzelî'nin[817] şöyle söylediğini nakletmiştir:

> "Bil ki, bir grup insan Kur'ân âyetlerinin sayısından ve bunu bilmenin yararlarından habersizdir. Hatta Za'ferânî şöyle demiştir: 'Kur'ân âyetlerinin sayısını bilmek bir ilim değildir. Bazıları kendi pazarım tervic etmek için bununla meşgul olmuştur.' Fakat durum onun söylediği gibi değildir. Çünkü bunu bilmekte vakıf yerlerini öğrenmek

815 Buhârî, Mevâkîtu's-Salât 13, 39, Ezân 104; Müslim, Salât 172.

816 Suyûtî, *el-İtkân*, I, 218.

817 Yusuf İbn Ali İbn Cübâre el-Hüzelî 403 yılında doğmuş âmâ bir kıraat âlimidir. Kıraat konusunda *el-Kâmil* adlı eseri vardır. 490 yılında vefat etmiştir.

gibi birtakım yararlar vardır. Çünkü yarım âyetle namazın sahih olmayacağı konusunda icma gerçekleşmiştir. Bir grup âlim namazda bir âyet okumanın yeterli olacağını söylemiştir. Başka bir grup âlim ise namazda üç âyet okumanın gerektiğini belirtmiştir. Bir diğer grup âlim ise namazda en az yedi âyet okumanın zorunlu olduğunu ifade etmiştir. İ'câz ise bir âyetin altında gerçekleşmez. Öyleyse Kur'ân âyetlerinin sayısını bilmenin büyük faydası vardır."

Ne var ki, Hüzelî'nin bu sözü ile tam olarak neyi kastettiğini ve hangi mezhebe göre konuştuğunu bilememekteyiz.

IV. KUR'ÂN ÂYETLERİNİN TERTİBİ

Ümmet Kur'ân âyetlerinin bugün Mushaf'ta gördüğümüz hâli ile sıraya konulduğu konusunda icma etmiştir. Bu sıraya koyma da Hz. Peygamber'in Allah'tan aldığı bilgiye göre yapılmıştır. Bu konuda fikir yürütmenin ve ictihad etmenin bir yeri yoktur. Doğrusu şu ki, Cebrâîl Hz. Peygamber'e vahyi getirmiş ve ona her âyetin hangi sûrenin neresine konulacağını göstermiştir. Sonra da Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu şekli ile âyetleri ashabına okumuş ve vahiy kâtiplerine âyetin konulacağı sûreyi ve bu sûre içerisinde nereye konulacağını belirterek yazmalarını emretmiştir. Âyetleri namazlarda, vaazlarında, yargılamalarında ve hükümlerinde defalarca bu sırasına göre okumuştur. Her yıl da Cebrâîl'e Kur'ân'ı bu şekilde arz ederdi. Son yıl ise Cebrâîl'e Kur'ân'ı iki kez arz etmişti. Bütün bunlar bugün elimizdeki Mushaf'taki bilinen âyet sıralarına göre yapılmıştı. Aynı şekilde Kur'ân'ı baştan sona ezberleyen veya ondan bir bölümü ezberleyen kimse de bu tertibe göre ezberini gerçekleştirmiştir. Bu tertip yayılmış ve farklı coğrafyalar ile bireylerde kendine yer bulmuştu. İnsanlar bu tertibe göre aralarında Kur'ân'ı müzakere etmeye, namazlarında okumaya, birbirlerinden öğrenmeye başlamışlardı. Herkes bir başkasından bugün elimizde mevcut olan âyet sıralamasına göre Kur'ân dinliyordu.

Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerinin sırasının belirlenmesinde sahâbenin ve raşid halifelerin herhangi bir katkısı veya tasarrufu olmamıştır. Doğrusu Hz. Ebû Bekir döneminde bulunan herkes Kur'ân'ı hurma dallarından, yassı taşlardan ve diğer yazı malzemelerinden sayfalara aktarmaktan başka bir şey

yapmamıştı. Hz. Osman döneminde gerçekleştirilen çoğaltma faaliyeti ise Kur'ân'ı sayfalardan Mushaflara aktarmaktan başka bir şey değildi. Her iki faaliyet de Hz. Peygamber'in Allah'tan aldığı ve herkes tarafından bilinip korunan tertibe uygun idi.

Evet, bu konuda hiç kuşkusuz tam olarak icma gerçekleşmiştir. Bu icmanın gerçekleştiğini bir grup âlim haber vermiştir. Mesela Zerkeşî *el-Burhân* adlı eserinde ve Ebû Cafer[818] de *el-Münâsebât* adlı eserinde bu icmadan söz etmiştir. Ebû Cafer bu konuda şöyle demiştir:

> "Âyetlerin içinde bulundukları sûrede sıraya konulması Hz. Peygamber'in belirlemesi ve emri ile gerçekleşmiştir. Bu konuda Müslümanlar arasında herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır."

Bu icma birçok nassa dayanmaktadır. Bunların bir kısmı biraz önce geçmişti. Diğerlerini ise şu şekilde sıralamak mümkündür:

a. İmam Ahmed İbn Hanbel'in Osmân İbn Ebi'l-Âs'tan naklettiği şu rivayet: Ben, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanında oturuyordum. Birden o, bakışlarını yukarı doğru çevirdi, sonra doğrultup şöyle buyurdu: ***"Cebrâîl bana geldi ve bu âyeti şu sûrenin şu yerine koymamı emretti:***

إِنَّ اللهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ.

'Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.'"[819]

b. Sahih olarak nakledilen sünnette Hz. Peygamber'in Bakara, Âl-i İmrân ve Nisâ gibi çeşitli sûreleri okuduğu kesin olarak bilinmektedir. Yine onun akşam namazında A'râf Sûresi'ni, sabah namazında Mü'minûn ve Rum sûrelerini, Cuma günü sabah namazında Secde ile İnsan sûrelerini, Cuma namazında Cuma ve Münafikûn sûrelerini, hutbede Kâf Sûresi'ni, Bayram namazında Enbiyâ ve Kâf sûrelerini okuduğu sahih olarak nakledilmiştir. Hz.

818 Ebû Cafer İbnu'z-Zübeyr Ahmed İbrahim İbnu'z-Zübeyr el-Gırnâtî'nin (ö. 708) kitabının adı *el-Burhân fî münâsebeti tertîbi'l-Kur'ân*"dır.

819 en-Nahl 16/90. Rivayet için bk. Ahmed İbn Hanbel, IV, 218. Heysemî bu rivayetin senedinin hasen olduğunu söylemiştir. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VII, 52.

Peygamber bütün bu sûreleri sahâbenin gözü önünde Mushaf'taki tertibine göre okuyordu.[820]

c. İmam Buhârî'nin naklettiği şu rivayet: İbnu'z-Zübeyr, Osman İbn Affân'a ***"'Sizden ölüp de (dul) eşler bırakan kimseler..."***[821] âyetini başka bir âyet neshetmişti. O hâlde neden onu Mushaf'a yazdın veya olduğu gibi Mushaf'ta bıraktın?" diye sormuş. O da şu şekilde cevap vermiştir: "Ey yeğenim! Bu Mushaf'ta bir harfin bile yerini değiştirmem![822]

Bu âyetin neshedilmesine rağmen yerinde yazılmasının tevkîfî olduğu konusunda bu hadis sabahın aydınlığından daha açıktır. Hz. Osman'ın itiraf ettiği gibi bu konuda bir tasarrufu yoktu. Çünkü buna benzer konularda ictihadın yeri yoktur.

d. İmam Müslim'in Hz. Ömer'den naklettiği şu rivayet: "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e kelâle konusunda çok soru sorduğum kadar başka bir konuda soru sormadım. Sonunda Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* parmağı ile göğsüme vurdu ve şöyle buyurdu: ***'Sana Nisâ Sûresi'nin sonunda inen yaz âyeti yeter!'"***[823]

Hz. Peygamber'in bu âyetin Nisâ Sûresi'ndeki yerini ona gösterdiği anlaşılmaktadır. Söz konusu âyet şudur:

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ.

"Senden fetva isterler. De ki: 'Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor."[824]

V. DEĞERLENDİRME

Bazıları Kur'ân kelimelerinin sayısını 77.934 olarak açıklamıştır. Bazıları da daha başka sayılar vermiştir. Bu konuda şöyle denilmiştir: "Kelimelerin sayısı konusunda farklı görüşlerin ileri sürülmesinin nedeni kelimelerin hakikat,

820 Bk. Nevevî, *et-Tibyân fî hameleti'l-Kur'ân*, s. 98-100.
821 el-Bakara 2/240.
822 Buhârî, Tefsîru Sûre 2 (41).
823 Müslim, Mesâcid 78, Ferâiz 9.
824 en-Nisâ 4/176.

mecaz, lafız ve resim şeklinde kısımlara ayrılmasıdır. Bunlardan herhangi birini esas almak caizdir. Âlimlerden her biri bunlardan caiz olan birini esas almıştır."

Sehâvî bu konuda şöyle demiştir:

> "Kelime ve harflerin sayılmasında herhangi bir faydanın olduğunu bilmiyorum. Çünkü kelimeleri saymakta bir fayda olsa böyle bir şey ilave ve eksikliğin olabileceği bir kitapta olur. Kur'ân'da ise her iki durum da asla söz konusu olamaz."

Ancak hadislerde Kur'ân'ın harflerinin bile değerlendirildiği nakledilmiştir. Mesela; Tirmizî, İbn Mes'ûd'dan merfu (Hz. Peygamber'in sözü) olarak şunu rivayet etmiştir: ***"Kim Allah'ın Kitabı'ndan bir harf okursa onun için bir sevap vardır. Her sevaba on katı verilir. Elif, lâm, mîm'in bir harf olduğunu söylemiyorum. Fakat elif bir harftir, lâm bir harftir, mîm bir harftir."***[825]

Taberânî de Hz. Ömer'den merfu olarak şu hadisi rivayet etmiştir: ***"Kur'ân 1.000.027 harftir. Kim bu harfleri sabrederek ve sevabını Allah'tan umarak okursa her harfin karşılığında ona hurilerden bir eş vardır."***[826]

Suyûtî bu rivayeti naklettikten sonra şöyle demiştir: "Bu hadisin ravileri, Taberânî'nin hocası Muhammed İbn Ubeyd İbn Âdem İbn Ebî İyâs hariç sikadır. İmam Zehebî onu eleştirmiştir."

Sonra Suyûtî sözlerini şöyle sürdürmüştür: "Bu hadiste zikredilen sayı, tilaveti neshedilen âyetlere hamledilmiştir. Çünkü bugün var olan harfler bu sayıya ulaşmamaktadır. Söz konusu hadisle bu büyük sayıda Kur'ân'ın neshedilen ve neshedilmeyen nazil olmuş bütün harflerinin dikkate alındığı kastedilmiştir." Doğrusunu en iyi Allah bilir.

---

825 Tirmizî, Fezâilu'l-Kur'ân 16.

826 Heysemî şöyle demiştir: Bu rivayeti Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*'ta hocası Muhammed'den nakletmiştir. Zehebî *Mizân*'da (III, 639) bu hadis için şöyle demiştir: "Bu hadis konusunda Muhammed dışında birinin eleştirildiğini görmedim. Hadisin diğer ravileri sikadır." Zehebî bu hadisin asılsız olduğuna hükmetmiştir.

Bir iddia ve Bu İddianın Çürütülmesi

Bu iddiayı dile getirenler şöyle demişlerdir: "İbn Ebî Dâvûd senedli olarak Abbâd İbn Abdullah İbnu'z-Zübeyr kanalıyla onun babasından şöyle naklet-miştir: Hâris İbn Huzeyme, Tevbe Sûresi'nin sonundaki iki âyeti getirip 'Ben bu âyetleri Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den işitip öğrendiğime dair şahitlik ederim' dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer 'Ben de bu âyetleri işittiğime dair şahitlik ederim' dedi ve ardından şunu ekledi: 'Eğer bunlar üç âyet olsaydı, bunları tek başına bir sûre yapardım. O hâlde Kur'ân'ın bir sûresine bakın ve bunları onun sonuna ekleyin!'[827] Bu hadis Kur'ân'daki âyetlerin tertibinin tamamının tevkîfî olmadığını gösterir. Esasında âyetlerin sıraya konulması, bir kısmında da olsa sahâbenin arzusu ve tasarrufu ile olmuştur."

Bu iddiaya şu şekilde cevap verilir:

a. Bu rivayet, ümmetin icma ettiği kesin bilgi ile çelişmektedir. Kesin bilgi ile çelişen de dikkate alınacak dereceye ulaşamaz. O hâlde bu haber, değersiz ve söyleyene iade edilen bir sözdür.

b. Bu rivayet, aksini gösteren ve sayılamayacak kadar çok olan diğer rivayetlere aykırıdır. Daha önce bunların birçoğuna yer verilmişti. Hatta İbn Ebî Dâvûd bu rivayetle çelişen başka bir rivayet daha nakletmiştir. O, Übeyy'den şöyle nakletmiştir: Sahâbe Kur'ân'ı topladı. Tevbe Sûresi'nin sonundaki "ثُمَّ انْصَرَفُوا صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ/***Sonra da (sıvışıp) giderler. Anlamayan bir kavim oldukları için Allah onların kalplerini (imandan) çevirmiştir***"[828] âyetine gelince bunun sûrenin son âyeti olduğunu zannettiler. Bunun üzerine Übeyy, "Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* bundan sonra bana 'لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ/***Size içinizden bir elçi geldi...***'[829] şeklinde başlayan bu iki âyeti daha okuttu" dedi.[830]

827 İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif,* s. 38.
828 et-Tevbe 9/127.
829 et-Tevbe 9/128-129.
830 İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif,* s. 38.

VI. SÛRE VE SÛRELERİN TERTİBİ

A. Sûre

1. Kavramsal Çerçeve

Sûre kelimesi sözlükte *el-Kâmûs* adlı eserin müellifinin belirttiği üzere şu manaya gelir: "Sûre, mertebe anlamına gelir. Kur'ân hakkında kullanılınca ifade ettiği mana bellidir. Çünkü sûreler mertebe mertebedir, her biri diğerinden ayrılmıştır. Sûrenin ikinci anlamı, şeref; üçüncü anlamı, yüksek ve güzel bina; dördüncü anlamı, alamet ve beşinci anlamı, bahçelerde bulunan evlektir."[831]

Terim olarak sûre şu şekilde tarif edilebilir: "Başlangıcı ve sonu olan Kur'ân âyetlerinden oluşan bağımsız bölüm."

Sûre kelimesinin şehrin surları anlamına gelen سور المدينة/suveru'l-medîne ifadesinden alındığı söylenmiştir. Bunun nedenini üç şekilde izah etmek mümkündür:

a. Surdaki her taşın, başka bir taşın yanına konulması ve her sıranın bir başka sıra üzerine kurulması gibi kelimeler kelimelerin yanına, âyetler âyetlerin yanına konulmuştur.

b. Sûrun görülen yüksekliğine benzer bir şekilde sûrelerin manevi mertebelerinin yüksek olması.

c. Hz. Muhammed'i, onun Allah'tan getirdiği Kur'ân'ı ve İslâm dinini koruduğu için. Çünkü sûreler her türlü büyüklenen kimseyi susturan birer mucizedir. Allah Teâlâ mücrimler istemese de bunlarla hakkı ortaya koyar ve bâtılın bâtıl olduğunu gözler önüne serer. Böylece sûreler düşmanların ve eşkıyaların saldırılarına karşı şehri koruyan surlara çok benzer.

Kur'ân sûreleri uzunluk ve kısalık bakımından birbirinden farklıdır. En kısa sûre Kevser Sûresi'dir. Bu sûre üç kısa âyetten meydana gelir. En uzun sûre ise Bakara Sûresi'dir. Bu sûre ise 285 veya 286 âyetten meydana gelir.

831 Fîrûzâbâdî, el-*Kâmûsu'l-muhît*, I, 401.

Bakara Sûresi'nin âyetlerinin çoğu uzundur. Hatta bu sûrede daha önce de belirtildiği gibi en uzun âyet olan deyn âyeti [282. âyet] bulunmaktadır.

Bakara Sûresi ile Kevser Sûresi arasında uzunluk, kısalık ve orta hacimli olma bakımından birbirinden farklı sûreler vardır. Sûrelerin uzun, kısa ve orta olması, başlangıçlarının ve sonlarının belirlenmesi yalnızca Allah'a aittir. Bunların böyle olmasında bilenlerin bildiği, cahillerin anlayamadığı yüce hikmetler vardır.

2. Kur'ân'ın Sûrelere Ayrılmasının Hikmeti

Kur'ân'ın sûrelere ayrılmasının birtakım faydaları ve hikmetleri vardır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

a. Kur'ân öğrenmek ve ezberlemek konusunda insanlara kolaylık göstermek ve onları buna teşvik etmek. Eğer Kur'ân birbirine eklenen halkalardan değil de tek bir kalıpta gelseydi insanların onu ezberlemesi ve anlaması zor olurdu. Yakında bir liman veya sahil göremedikleri bu geniş okyanusun uçsuz bucaksız sularına dalmaya güç yetiremezlerdi.

b. Sözün konusuna ve etrafında döndüğü ana eksene delalet etmek. Çünkü Bakara, Yusuf, Neml ve Cin sûrelerinde olduğu gibi her bir sûrenin bahsettiği belli bir konu vardır.

c. Uzun sûrelerin i'câz konusunda şart olmadığına, Kevser Sûresi'nde olduğu gibi ne kadar kısa olursa olsun bir sûrenin mucize olduğuna işaret etmek.

Zemahşerî Kur'ân'ın birçok sûreye ayrılmasının yararları konusunda şöyle demiştir:

> a. Bir cinsin altında tür ve sınıflar olursa, bu, onun bir konu olmasından daha güzel ve mükemmel olur.
>
> b. Okuyucu Kur'ân'ın bir sûresini veya bir bölümünü bitirip başka bir sûresine veya bölümüne geçince bu onu, Mushaf'ı baştan sona okusa bile daha canlı tutar ve onu öğrenmeye daha çok teşvik eder. Bu durumda okuyucu yolcuya benzer. Yolcu biri bir mil veya fersah yol kat ederse bu onu rahatlatır ve yürümek için ona enerji verir. İşte bundan dolayı Kur'ân cüzlere ve hizblere ayrılmıştır.

c. Hafızlık yapan biri bir sûreyi iyice ezberleyince, kendisinin Allah'ın Kitabı'nın bağımsız bir bölümünü öğrendiğine inanır. Böylece onun gözünde ezberlediği yer büyür. Enes'ten gelen şu hadiste böyle bir durum söz konusudur: "Biri Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerini okuyunca bizin gözümüzde değerli hâle gelirdi."[832] Bundan dolayı namazda bir sûreyi okumak daha faziletlidir.

d. Gruplandırma şekillerin ve benzerlerin birbirini izlemesine ve her birinin diğeri ile uyum hâlinde olmasına göre yapılır. Bu sayede mana ve nazım da birbirini takip eder.

Kur'ân'ın sûrelere ayrılmasının daha başka faydalarından söz etmek mümkündür.

3. Sûrelerin Türleri

Âlimler Kur'ân sûrelerini dört kısma ayırmıştır. Her birine ayrı ayrı isim vermişlerdir. Bunlar tıvâl, miûn, mesânî ve mufassaldır.

a. Tıvâl Sûreler

Tıvâl sûrelerin sayısı yedidir. Bunlardan altısı Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, En'âm ve A'râf şeklinde sıralanır. Yedinci sûrenin aralarında besmele ile bir ayrım yapılmadığı için Enfâl Sûresi ile Tevbe Sûresi mi, yoksa Yunus Sûresi mi olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.

b. Miûn Sûreler

Âyet sayısı yüzü geçen veya yüze yakın olan sûrelerdir.

832 İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 19.

c. Mesânî

Âyet sayısı bakımından miûn sûrelerden sonra gelen sûrelerdir. Ferrâ bu konuda şöyle demiştir: "Mesânî sûrelerin âyet sayısı yüzden azdır. Çünkü bunlar tıvâl ve miûn sûrelerden daha fazla tekrar edilir."

d. Mufassal

Bu sûreler Kur'ân'ın sonunda yer alır. Mufassal sûrelerin hangi sûre ile başladığı konusunda 12 farklı görüş vardır. Bir görüşe göre Mufassal sûreler Kâf Sûresi ile başlar. Mufassal sûrelerin başka sûrelerle başladığı da söylenmiştir. Nevevî bu sûrelerin ilkinin Hucurât Sûresi olduğunu sahih kabul etmiştir.

Sûrelerin arasının besmele ile kısa aralıklarla ayrılmasından dolayı bu sûrelere Mufassal adı verilmiştir. Bir diğer görüşe göre ise bu sûreler, içlerinde mensûh âyetler az olduğu için bu ad ile anılmıştır. Bundan dolayı bu sûrelere "Muhkem" de denilmiştir. Nitekim İmam Buhârî, Saîd İbn Cübeyr'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Sizin mufassal dediğiniz sûreler Muhkem'dir."[833]

Mufassal sûreler tıvâl, evsât ve kısâr olmak üzere üçe ayrılır.

Tıvâl mufassal sûreler Hucurât Sûresi'nden başlar, Burûc Sûresi'ne kadar devam eder.

Evsât mufassal sûreler Târık Sûresi'nden başlar, Beyyine Sûresi'ne kadar devam eder.

Kısâr mufassal sûreler ise Zilzâl Sûresi'nden başlar, Kur'ân'ın sonuna kadar devam eder.

B. Sûrelerin Tertibi

Sûrelerin tertibi konusunda İslâm âlimleri üç farklı görüş ileri sürmüşlerdir.

1. Tertibin İctihâdî Olduğu Görüşü

Sûrelerin bugün Mushaf'taki sırasına göre konulması, Hz. Peygamber'in belirlemesi ile değil, sahâbenin ictihadı ile olmuştur. Bu görüş, aralarında

833 Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 25.

İmam Mâlik ve iki görüşünden en son karar kıldığı görüşüne göre Kâdî Ebû Bekir'in de bulunduğu âlimlerin çoğunluğuna isnat edilir. Bu görüşe İbn Fâris *el-Mesâilu'l-hamsu* adlı eserinde şöyle işaret etmiştir: "Kur'ân'ın toplanması iki şekilde olmuştur:

a. Sûrelerin telifi: Önce yedi tıval sure, ardından miûn sûreler konulmuştur. Bunu yapmayı tamamen sahâbe üstlenmiştir.

b. Âyetlerin sûreler içinde toplanması: Bunu da tamamen Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* üstlenmiştir. O, Cebrâîl'in Rabbin'den kendisine getirdiği emre göre hareket etmiştir."

Bunu savunanlar görüşlerini iki delille desteklemişlerdir:

a. Hz. Osman döneminde Kur'ân bir Mushaf'ta yazılmadan önce sahâbenin mushaflarında sûrelerin tertibi farklı farklı idi. Eğer söz konusu tertip Hz. Peygamber'den nakledilen bir belirleme ile gerçekleşmiş olsaydı, sahâbîlerin bunu ihmal etmeleri, bunun dışında başka bir şey yapmaları ve rivayetlerin bize tasvir ettiği bu konudaki farklı uygulamaları benimsemeleri mümkün olmazdı. İşte Übeyy İbn Ka'b'ın Mushafı... Bu Mushaf, rivayet edildiğine göre Fâtiha ile başlamış, Bakara, Nisâ, Âl-i İmrân ve En'âm ile devam etmiştir. İşte İbn Mes'ûd'un Mushafı... Bu Mushaf ise Bakara ile başlamış, Nisâ ve Âl-i İmrân ile devam etmiştir. Bunlar arasında çok fark vardır.[834] Hz. Ali'nin Mushafı ise iniş sırasına göre tertip edilmişti. Dolayısıyla onun Mushaf'ındaki ilk sûre Alak Sûresi'dir. Daha sonra Müddessir, Kâf, Müzzemmil, Tebbet ve Tekvîr sûreleri gelmiştir. Bu şekilde önce Mekkî sûreler sonuna kadar, ardından Medenî sûreler sıraya konulmuştur.

b. İbn Eşteh'in *el-Mesâhıf* adlı eserinde İsmail İbn Ayyâş'ın, Hibbân İbn Yahya kanalıyla Ebû Muhammed el-Kuraşî'den naklettiği şu rivayet: "Hz. Osman çoğaltma komisyonuna sûreleri sıraya koyarken uzunluklarını esas almalarını emretmişti. Bu nedenle Enfâl Sûresi, Tevbe Sûresi ile birlikte yedinci sıraya konulmuştur. Çünkü bunların arası besmele ile ayrılmamıştır."

Muhtemelen o, Ahmed İbn Hanbel, Tirmizî, Nesâî, İbn Hibbân ve Hâkim'in İbn Abbâs'tan naklettiği şu rivayete işaret etmiştir: Hz. Osman'a "Hangi gerekçe ile mesânî sûrelerden olan Enfâl Sûresi'ni miûn sûreler arasında yer alan Tevbe Sûresi'nin yanına koydunuz, sonra bunları birbirine bitiştirip aralarına Bismillahirrahmânirrahîm satırını yazmadınız ve bunu yedi

834 Übeyy ile İbn Mes'ûd'un Mushaf tertipleri hakkında bk. Suyûtî, *el-İtkân*, I, 201-203.

uzun sûre içine yerleştirdiniz?" diye sordum. Hz. Osman da şöyle cevap verdi: "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e değişik sayılarda âyeti olan sûreler iniyordu. Ona bir vahiy geldiği zaman vahyi yazanlardan birini çağırıp ona ***'Bu âyetleri şu şu konuların anlatıldığı yere koyun'*** derdi.[835] Enfâl Sûresi Medine'de inen ilk sûrelerden biridir. Tevbe Sûresi ise Kur'ân'ın en son inen sûrelerindendir. Bunların konuları birbirine yakındır. Ben de bu sûrenin o sûrenin bir bölümü olduğunu düşündüm. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu sûrenin o sûrenin bir bölümü olduğunu açıklamadan vefat etmişti. Bundan dolayı her iki sûreyi yan yana yazdım ve aralarına besmele satırını yazmadım. Sonra ikisini birlikte yedi uzun sûrenin arasına yerleştirdim."[836]

Bu görüş, sûrelerin tertibinin tevkîfî olduğunu gösteren hadisler ile tartışılır. İkinci görüşün delilleri verilirken bu hadisler anlatılacaktır.

Bu görüşte olanların birinci delilleri de şu şekilde tartışılabilir: Sahâbenin Mushaflarının tertip bakımından farklı olması, ya onların bunun tevkîfî olduğunu öğrenmelerinden öncedir veya hakkında tevkîfîliğin sabit olmadığı sûrelerle sınırlıdır.

Onların ikinci delili ise şu şekilde tartışmaya açıktır: Bu rivayetler birkaç sûreye özeldir. Söz konusu sûreler de Enfâl, Tevbe ve Yunus sûreleridir. O hâlde bundan hareketle Kur'ân'ın tamamına yönelik genel bir hükme varılamaz.

2. Tertibin Tevkîfî Olduğu Görüşü

Bütün sûrelerin tertibi tevkîfîdir; âyetlerin tertibinde olduğu gibi Hz. Peygamber'in öğretmesi ile gerçekleşmiştir. Bütün sûreler yerlerine Hz. Peygamber'in emri ile konmuştur.

835 Ahmed İbn Hanbel, I, 57; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 241, 360. Hâkim bu rivayetin Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu ancak onların bunu nakletmediklerini belirtmiştir. Zehebî de bu konuda ona muvafakat etmiştir.

836 Ebû Dâvûd, Salât 125; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân 10; Ahmed İbn Hanbel, I, 57, 69; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 10; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 230; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 241, 360. Tirmizî şöyle demiştir: "Bu hadisin sadece Avf ve Yezîd el-Fârisî kanalıyla İbn Abbâs'tan geldiğini biliyoruz." Hâkim de şöyle demiştir: "Bu rivayet Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahihtir." Zehebî de bu konuda ona muvafakat etmiştir.

Bu görüşü savunanlar sahâbenin Hz. Osman döneminde yazılan Mushaf hakkında icma etmesini, hiç kimsenin buna muhalefet etmemesini delil olarak ileri sürmüşlerdir. Onlara göre sahâbenin icması ancak icma ettikleri tertibin tevkîfî olması ile tamamlanır. Çünkü eğer bu ictihadî bir konu olsaydı, farklı tertipteki mushaflara sahip olanlar bu konudaki muhalefetlerini sürdürürlerdi. Ancak onlar muhalefetlerini sürdürmemişlerdir. Hatta muhalefetten ve kendi tertiplerinden vazgeçmişlerdir. Kendi Mushaflarını bırakıp onları yakmışlardı. Hep birlikte Hz. Osman'ın Mushaf'ına ve tertibine dönmüşlerdi. Sonra da görüşleri için âdeta bu icmada dayanakları olan deliller konumundaki rivayetleri nakletmişlerdir. Bunlardan birini Ahmed İbn Hanbel ve Ebû Dâvûd, Huzeyfe es-Sekâfî kanalıyla nakletmiştir: "Ben, Sakîf'ten Müslüman olarak gelen heyetin içinde idim... Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bize ***'Birden aklıma Kur'ân'ın bir bölümü geldi. O bölümü okumadan buradan ayrılmak istemiyorum'*** buyurdu. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashabına 'Kur'ân'ı nasıl bölümlere ayırıyorsunuz?' diye sorduk. Onlar da şu şekilde cevap verdiler: 'Kur'ân'ı üçer, beşer, yedişer, dokuzar, on birer, on üçer sûre şeklinde gruplara ayırırız. Mufassal bölümü ise Kâf Sûresi'nden başlar ve Kur'ân'ın sonuna kadar devam eder.'"[837]

Bu görüşü savunanlar şöyle demişlerdir: "Bu hadis Kur'ân sûrelerinin bugünkü Mushaf'taki gibi tertibinin Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde oluğunu gösterir."

Ancak bizim anladığımıza göre bu delalet açık değildir. Şu kadarı var ki, söz konusu delalet diğer bölümler hakkında değil de sadece Mufassal bölümün tertibinde olabilir.

Bu görüşü savunanlar şunu da delil getirmişlerdir: Kur'ân'daki sûrelerin birbiriyle uyum içinde olmasında tertibe ve peş peşe gelmeye riayet etmek söz konusu değildir. Eğer mesele ictihadî olsaydı, bu uyumun ve benzerliğin yeri daimi olurdu. Ancak durum böyle değildir. Müsebbihât sûrelerin her biri Allah'ı tesbih ile başlama konusunda birbirine benzerken bunların tertipte peş peşe gelmemeleri bunun delilidir. Mesela; bu sûrelerin arasına Mümtehine ve Münâfikûn sûreleri girmiştir. Bir diğer delil de Şuarâ (طسم/tâ-sîn-mîm) ve Kasas sûrelerinin (طسم/tâ-sîn-mîm) birbirlerine benzemesine rağmen peş peşe gelmemeleridir. Bunların arasına da ikisinden daha kısa olan Neml Sûresi (طس/tâ-sîn) girmiştir.

837 Ebû Dâvûd, Salât 326; Ahmed İbn Hanbel, IV, 9, 343.

Ebû Cafer en-Nahhâs bu görüşü desteklemiştir. Bu sadette şunları söylemiştir: "Sûrelerin bu şekilde bir araya getirilmesinin Vâsile hadisinin de gösterdiği gibi Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in belirlemesi ile gerçekleştiği görüşü tercihe şayandır: ***'Tevrat'ın yerine bana yedi uzun sûre/ seb-ı tıvâl verilmiştir."***[838]

Ebû Bekir el-Enbârî de bu görüşü desteklemiştir. O, bu konuda şöyle demiştir:

> "Allah Teâlâ Kur'ân'ı dünya semasına indirmiş ve yirmi küsur sene içinde bölüm bölüm göndermiştir. Buna göre bir sûre meydana gelen bir olay üzerine, bir âyet de öğrenmek isteyen birinin sorusu üzerine inerdi. Cebrâîl, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e âyet ve sûrelerin yerlerini gösterirdi. Âyet ve harflerin birbiri ile uyumu gibi sûrelerin de birbiri ile uyumu vardır. Hepsini Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* göstermiştir. Dolayısıyla kim bir sûreyi öne alır diğerini daha sonraya bırakırsa Kur'ân'ın nazmını bozar."

İbn Eşteh *el-Mesâhif* adlı eserinde İbn Vehb kanalıyla Süleyman İbn Bilâl'den şöyle nakletmiştir: Rebîa'nın "Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri Medine'de indikleri hâlde neden Mushaf'ın başına konuldu? Oysa bunlardan önce Mekke'de seksen küsur sûre inmişti" şeklinde sorduğunu işittim. Ona şöyle cevap verdi: "Bu iki sûre Mushaf'ın başına konulmuştur. Kur'ân kendisini bir araya getirenlerin bilgisi üzerine telif edilmiştir. Bu varılan son noktadır. Artık bu konuda soru sorulmaz."

Bu görüşün delillerini de şu şekilde tartışmaya açmak mümkündür:

a. Onların bu konuda zikrettikleri rivayetler özel bir konuyla ilgilidir. O hâlde bundan bütün sûrelerin tertibinin tevkîfî olduğu hükmü çıkmaz. Ayrıca bu haber, tertibin tevkîfî olduğu konusunda zannidir.

b. Onların söyledikleri icma, bütün sûrelerin tertibinin tevkîfî olduğu görüşüne delalet etmez. Çünkü bu icmanın bütün sûrelerin tertibinin tevkîfî olduğu konusunda bir nassa dayanması şart koşulamaz. Sahâbenin Hz. Osman'ın

838 Hadisin tamamı şöyledir: ***"Tevrat'ın yerine bana yedi uzun sûre/seb-ı tıvâl, Zebûr yerine miûn ve İncil yerine mesânî sûreler verilmiştir. Mufassal sûrelerle de üstün kılındım."*** bk. Ahmed İbn Hanbel, IV, 107; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XXII, 75; Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s. 266; İbnu'd-Darîs, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s. 74, Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VII, 328.

sûreleri tertibi ve kendi Mushaflarındaki tertibi bırakmaları konusunda icma ederken isabetli bir ictihada dayanması yeterli idi. Sahâbe Müslümanların birliğini sağlamak, fitne ve çekişme nedenlerini ortadan kaldırmak için böyle yapmıştır. Çünkü bu tertipte herkesin kişisel görüşü terk edilmiştir.

3. Uzlaşmacı Yaklaşım

Bazı sûrelerin tertibi tevkîfîdir, bazı sûrelerin tertibi ise sahâbenin ictihadına göre yapılmıştır. Âlimlerin önde gelenleri bu görüşü benimsemiştir. Öyle görünüyor ki, bu, en isabetli görüştür. Çünkü daha önce ikinci görüş anlatılırken geçtiği gibi sûrelerin bir kısmının tertibinin tevkîfî olduğunu gösteren hadisler vardır. Bazı rivayetler ise tevkîfîliği ifade etmekten uzaktır. Hatta bazı rivayetler açıkça bazı sûrelerin tertibinin ictihâdî olduğunu göstermektedir. Mesela; biraz önce birinci görüş anlatılırken İbn Abbâs'tan nakledilen rivayet böyledir.

Ne var ki, bu görüşü destekleyenler hangi sûrelerin tertibinin tevkîfî, hangi sûrelerin tertibinin ictihâdî olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Kâdî Ebû Muhammed İbn Atiyye şöyle demiştir:

> "Seb-ı tıvâl, havâmîm ve mufassal sûreler gibi birçok sûrenin tertibi Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde bilinmekteydi. Bunun dışındakilerde ise muhtemelen bu mesele Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den sonra onun ümmetine bırakılmıştır."[839]

Ebû Cafer İbnu'z-Zübeyr şöyle demiştir:

> "Rivayetler İbn Atiyye'nin belirttiğinden daha fazla sûre için tanıklık etmektedir. Geride çok az sûre kalmıştır. Bunlar konusunda ihtilaf olabilir. Söz konusu rivayetlere örnek olarak şu hadisler verilebilir:
>
> ***'Zehrâveyn'i; Bakara ile Âl-i İmrân sûrelerini okuyun.'***[840]

839 Müellif burada İbn Atıyye'nin görüşünü, olduğu gibi değil de mealen nakletmiştir. Bk. İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz,* I, 54.

840 Müslim, Salâtu'l-Müsâfirîn 252.

> Ma'bed İbn Hâlid hadisi: 'Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bir rekâtta seb-ı tıvâli okudu.' İbn Ebî Şeybe bu rivayeti *Musannef*'inde nakletmiştir.[841]
>
> Aynı rivayette şu bilgi de yer almaktadır: 'Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bir rekâtta bütün Mufassal sûreleri okurdu.'[842]
>
> Buhârî'de şu rivayet geçmektedir: İbn Mes'ûd İsrâ, Kehf, Meryem, Tâhâ ve Enbiyâ sûreleri için 'Bu sûreler, ilk incilerdendir, ilk başta nazil olan Kur'ân pasajlarıdır' demiştir."[843]

O bu şekilde tertibine göre sûreleri sırayla zikretmiştir.

Buhârî'nin *Sahîh*'inde nakledilen bir rivayete göre, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* her gece yatağına girdiği zaman iki avucunu birleştirip açar, sonra onlara üflerdi.

Avuçlarına قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ/kul hüvallâhü ahad (İhlâs Sûresi'ni), قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ /kul eûzu bi Rabbi'l-felak (Felak Sûresi'ni) ve قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ /kul eûzu bi Rabbi'n-nâs (Nâs Sûresi'ni) okurdu. Sonra yapabildiği kadar ellerini vücudunda gezdirirdi. Önce başına, yüzüne ve ön tarafına sürerdi. Bunu üç kez tekrar ederdi.[844]

Suyûtî şöyle demiştir:

> "Beyhakî'nin benimsediği görüş insanın içine sinen görüştür. Bu görüşe göre Enfâl ve Tevbe sûreleri hariç bütün sûrelerin tertibi tevkîfîdir. Hz. Peygamber'in sûre sûre peş peşe okuması sûrelerin tertibinin tevkîfî olmasını gerektirmez. O zaman Hz. Peygamber'in Nisâ Sûresi'ni Âl-i İmrân'dan önce okuduğunu gösteren hadis ile bu görüş eleştirilemez. Çünkü okurken sûrelerin tertibine riayet etmek vacip değildir. Muhtemelen Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bunun caiz olduğunu göstermek için böyle okumuştur."

841 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 368.

842 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 368.

843 Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 6. Zürkânî bu sözü, Hz. Peygamber'e isnad etmiştir. Ancak bu söz İbn Mes'ûd'a aitir. Dolayısıyla metni Zürkânî'nin verdiği gibi değil de aslı gibi tercüme etmeyi uygun gördük.

844 Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 14.

Her halükarda mesele basittir. Hatta Zerkeşî, *el-Burhân* adlı eserinde bu konudaki ihtilafı, temelinde lafzî olarak görmeye çalışmıştır. Bu konuda şöyle demiştir:

> "İki grup; sûrelerin tertibinin ictihâdî olduğunu savunanlar ile tevkîfî olduğunu söyleyenler arasındaki ihtilaf lafzîdir. Çünkü ikinci görüşü savunanlar şöyle demişlerdir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ashabına sûrelerin tertibini işaret etmiştir. Çünkü onlar sebeb-i nüzûlü ve Kur'ân kelimelerinin yerini biliyorlardı. Bundan dolayı olsa gerek İmam Mâlik şöyle demiştir: 'Sahâbe Kur'ân'ı Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den duyduğu gibi telif etmiştir.' Bununla birlikte o, sûrelerin tertibinin sahâbenin icması ile olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla bu konudaki ihtilaf şu noktaya gelmiştir: Sûrelerin tertibi Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözlü belirlemesi ile mi olmuştur? Yoksa sadece fiilî uygulaması ile mi gerçekleşmiştir?"[845]

Bu şekilde herkes için görüşünü belirteceği bir alan kalmıştır.

Zerkeşî'den önce bunu Ebû Cafer İbnu'z-Zübeyr dile getirmiştir.

4. Tertibe Saygı

Kur'ân sûrelerinin tertibi ister tevkîfî olsun ister ictihâdî, buna saygı göstermek gerekir. Özellikle de Mushaf'ı yazarken. Çünkü bu, sahâbenin icması ile olmuştur. İcma da hüccettir. Bunun tersi fitneye sürükler. Fitneyi savmak ve fitneye giden kapıları kapatmak vaciptir.

Kur'ân okurken sûrelerin tertibine riayet etmek vacip değildir. Bunun hükmü menduptur. İmam Nevevî'nin *et-Tibyân* adlı eserinde söyledikleri iyi öğrenilmelidir. O bu konuda şunları kaydetmiştir:

> "Âlimler şöyle dedi: İnsanların Mushaf tertibine göre okumaları, önce Fâtiha'yı, ardından Bakara'yı, daha sonra da Âl-i İmrân'ı, bu şekilde sûreleri tertibe göre tilavet etmeleri tercih edilir. Bu konuda namazda Kur'ân okumak ile namaz dışında Kur'ân okumak arasında bir fark yoktur. Hatta bizim mezhepten bir âlim şöyle demiştir: Birinci rekâtta Nâs Sûresi'ni okuyan kimse, ikinci rekâtta Fâtiha'dan sonra Bakara'dan

845 Zerkeşî, *el-Burhân,* I, 257.

okumaya başlar. Yine bizim mezhepten başka bir âlim ise şöyle demiştir: Birinin namazda bir sûre okuduktan sonra, ikinci rekâtta onun hemen peşinden gelen sûreyi okuması müstehaptır. Bunun delili ise Mushaf'ın tertibidir. Doğrusu Mushaf bir hikmete binaen böyle tertip edilmiştir. Öyleyse bu tertibin korunması gerekir. Ancak Cuma gününün sabah namazı gibi istisnası olan durumlar başkadır. Çünkü bu namazın birinci rekâtında Secde Sûresi, ikinci rekâtında İnsan Sûresi okunur. Bayram namazının birinci rekâtında Kâf Sûresi, ikinci rekâtında ise Kamer Sûresi okunur. Sabah namazının sünnetinin ilk rekâtında Kâfirûn Sûresi, ikinci rekâtında İhlâs Sûresi okunur. Vitir namazının ilk rekâtında A'lâ Sûresi, ikinci rekâtında Kâfirûn Sûresi ve üçüncü rekâtında İhlâs Sûresi ile Felak ve Nâs sûreleri okunur.

Eğer namaz kılan kimse peş peşe okumaya aykırı hareket ederse bu durumda, en az iki sûre atlayarak okur veya tertibe riayet etmez; önce bir sûre okur, daha sonra ondan önce gelen bir sûreyi okur. Bu caizdir. Bu konuda birçok rivayet nakledilmiştir. Hz. Ömer sabah namazının ilk rekâtında Kehf Sûresi'ni, ikinci rekâtında ise Yusuf Sûresi'ni okumuştur.

Bir grup, Mushaf'ın tertibine aykırı hareket etmeyi mekruh görmüştür. İbn Ebî Dâvûd, Hasan el-Basrî'nin Kur'ân'ı Mushaf'taki tertibine aykırı okumayı mekruh gördüğünü nakletmiştir.

Sahih bir senedle nakledilen rivayete göre, İbn Mes'ûd kendisine 'Falanca kimse Kur'ân'ı tersinden okuyor' denildiği zaman, 'O kimsenin kalbi de ters çevrilmiş' demiştir.

Bir sûreyi sonundan başlayıp başına doğru okumak kesin olarak yasaktır. Çünkü bu, i'câzın bazı yönlerini yok eder ve âyetlerin tertibindeki hikmeti ortadan kaldırır.

İbn Ebî Dâvûd tâbiûnun önde gelen imamlarından biri olan İbrahim en-Nehaî ile İmam Mâlik İbn Enes'in bunu mekruh gördüklerini, İmam Mâlik'in bu şekilde okuyanı ayıpladığını ve 'Bu, büyük bir suçtur' dediğini nakletmiştir.

Çocuklara Kur'ân öğretirken Kur'ân'ın sonundan başlayıp başına doğru ilerlemek güzeldir. Bunun Kur'ân'ı ters okumakla bir ilgisi yoktur. Çünkü bu, belirli günlerde kolay ezberlemeye vesile olduğu için tercih edilen bir okumadır."[846]

5. İddialar ve Cevaplar

Birinci İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle demişlerdir: "Sahâbenin Mushafları farklı tertibe sahipken nasıl olur da Kur'ân'ın tertibinin tevkîfî olduğu söylenir?"

Cevap: Bu iddia, sûrelerin tamamının ictihadî olduğunu söyleyenlere karşı dile getirilemez. Sûrelerin bir kısmının ictihadî bir kısmının ise tevkîfî olduğunu söyleyenler de sahâbe arasında görülen söz konusu ihtilafın, tertibin tevkîfî kısmında değil de ictihâdî kısmında gerçekleştiğini ifade ederek bu iddiaya kolayca cevap verebilirler.

Sûrelerin hepsinin tertibinin tevkîfî olduğunu söyleyenler ise bu iddiaya şu şekilde cevap verebilirler: Sahâbe sûrelerin tertibinin tevkîfî olduğunu bilmeden önce bu konuda ihtilaf etmiştir. Hz. Osman Kur'ân'ı bu tertip üzere bir araya getirince bilmedikleri yeni bir şeyi öğrenmişlerdi. Bu nedenle kendi Mushaflarını bırakıp Hz. Osman'ın tertibini benimsemişlerdi. Sahâbenin Mushaflarınm tertibinin birbirinden farklı olmasını önemsiz hâle getiren konulardan biri de bunların bireysel Mushaf olmasıdır. Onlar bu Mushafları insanlara yazmamışlardı. Sadece kendileri için bunları yazmışlardı. O hâlde gayet açıktır ki, sahâbeden biri ancak şahsî gayreti ile ulaştığı bilgiye göre Mushafmı şekillendiriyordu. Birinin gözden kaçırdığını ondan daha iyi araştırmacı olan ve daha fazla bilgiye sahip biri gözden kaçırmamıştır. Bundan dolayı o bireysel Mushaflarda neshedilmiş bazı âyetler de bulunuyordu. Belki de Mushaf sahibine o âyetin neshedildiği bilgisi ulaşmamıştır. Bazen bir sahâbî çok meşhur olduğu ve bu şöhretinden dolayı Mushafa kaydedilmeye ihtiyaç duymadığı için bir sûreyi Mushafına yazmamıştır. Mesela; İbn Mes'ûd'un Mushafında Fâtiha Sûresi'nin olmadığı nakledilmiştir. Hatta bazen Mushaf sahibi ihtiyaç duyduğu Kur'ân olmayan bilgileri bile Mushafına yazıyordu. Nitekim daha önce Hanefîlerin kunutu hakkındaki mesele anlatılmıştı.

846 Nevevî, *et-Tibyân fî âdâbi hameleti'l-Kur'ân,* s. 88-89.

Rivayete göre sahâbeden biri bu duaları kendi Mushafına yazmış ve bunlara Hal' ve Hafd sûreleri adını vermişti.

İkinci İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle demişlerdir: "Kur'ân'ın tertibi nasıl tevkîfî olabilir? Oysa İbn Abbâs'ın biraz önce verilen rivayeti Hz. Osman'ın Enfâl ve Tevbe sûrelerinin tertibi hakkında bir şey duymadığını, bunları kendi ictihadına ve görüşüne göre yaptığını açıkça gösterir."

Cevap: Bu iddia tertibin ictihadî olduğunu söyleyenler ile bir kısmının ictihadî bir kısmının tevkîfî olduğunu söyleyenlere karşı dile getirilemez. Bu iddianın birinci grupta olanlara karşı dile getirilemeyeceği gayet açıktır. İkinci görüşle ilgili olarak ise şöyle denilir: Hz. Osman'ın ictihadı, Allah'ın belirlemesinin söz konusu olmadığı yerlerde gerçekleşmiştir:

Bütün sûrelerin tertibinin tevkîfî olduğunu söyleyenler ise buna iki şekilde cevap verirler:

a. İbn Abbâs hadisi sahih değildir. Bu rivayeti nakleden Tirmizî şöyle demiştir: "Bu, hasen-garîb bir hadistir. İbn Abbâs'tan sadece Yezîd el-Fârisî kanalıyla nakledildiği bilinir." Bu rivayetin durumunu ravinin mechul hâli daha da kötüye götürür. O hâlde bu râvinin Kur'ân'ın tertibi konusunda tek kaldığı rivayete dayanılamaz.

b. Bu rivayetin sahih olduğu farz edilse bile Hz. Osman tevkifi bilmiyorken İbn Abbâs'a cevap vermiş, daha sonra bunu öğrenmiş olabilir. Ancak bu cevaba şu şekilde itiraz edilebilir: Hz. Osman'ın cevabı Kur'ân'ın Mushaf haline getirilip tertibinin tamamlanmasından sonra gelmiştir. Öyleyse Kur'ân'ın bu tertibi tevkîfîdir. Hz. Osman'ın Kur'ân'ı Mushaf hâline getiren ve tertip eden biri olarak tevkîfîliğin delilini bilmemesi mümkün değildir?

ONUNCU BÖLÜM

KUR'ÂN'IN YAZILMASI VE MUSHAFLAR

I. YAZI

Arap toplumunun ümmîlik özelliği taşıdığı, bu özellikle tanındığı ve yazıyı bilmediği bilinmektedir. Kur'ân-ı Kerîm onların bu özelliklerinden şöyle söz etmiştir:

هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ.

"Ümmîlere içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara Kitab'ı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O'dur. Kuşkusuz onlar önceden apaçık bir sapıklık içindeydiler."[847]

Bu genel durumun dışına Kureyş içerisinde sadece birkaç kişi çıkabilmişti. Bu kimseler İslâm'm doğuşundan kısa bir süre önce yazıyı ve yazı kurallarını öğrenmişti. Âdeta bu durum Allah Teâlâ tarafından gerçekleştirilen bir irhâs, Hz. Peygamber'in gönderilmesine, İslâm dininin açıklanmasına ve indirilen Kur'ân vahyinin tescil edilmesine bir hazırlıktı. Çünkü yazı, indirilen âyetleri korumaya ve zapt etmeye yönelik en büyük vesile ve onları kaybolmaktan ve unutulmaktan en fazla uzak tutan bir tedbirdi.

Tarihçilerin ifadeleri, Mekke'deki Kureyş'in yazıyı Harb İbn Ümeyye İbn Abdişems vasıtasıyla öğrendiği konusunda hemen hemen ittifak etmiştir. Ancak tarihçiler Harb'in yazıyı kimden öğrendiği konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Mesela; Ebû Amr ed-Dânî'nin rivayetine göre, Harb yazıyı Abdullah İbn Cüd'ân'dan öğrenmiştir. Bu rivayette Ziyâd İbn En'am şöyle demiştir: İbn Abbâs'a şöyle sordum: "Ey Kureyş topluluğu! Cahiliye döneminde siz bu Arap yazısını mı kullanıyordunuz? Bu yazıda bitişik olanları bitişik, ayrı olanları ayrı biçimde yazıyor muydunuz? Elif, lâm ve mîm diye heceliyor muydunuz? Bugünkü gibi bitişik olanları bitişik, ayrı olanları ayrı mı yazıyordunuz?" İbn Abbâs "Evet" diye cevap verdi. Ben "Peki, size

847 el-Cum'a 62/2.

yazıyı kim öğretti?" diye sordum. O "Harb İbn Ümeyye" şeklinde cevap verdi. Ben "Peki, Harb İbn Ümeyye'ye kim öğretti?" diye sordum. O "Abdullah İbn Cüd'ân" şeklinde cevap verdi. Ben "Peki, Abdullah İbn Cüd'ân'a kim öğretti?" diye sordum. O "Enbâr halkı" şeklinde cevap verdi. Ben "Enbâr halkına kim öğretti?" diye sordum. O "Yemen halkından Kindeoğullarından beklenmedik bir anda çıkıp gelen bir topluluk" şeklinde cevap verdi. Ben "Peki, bu topluluğa kim öğretti?" diye sordum. O da "Hz. Hûd peygamberin kâtibi Halcân İbn Mûhim" şeklinde cevap verdi.

Kelbî rivayeti ise Harb'in yazıyı Bişr İbn Abdülmelik'ten öğrendiğini göstermektedir. Bu rivayette Avâne şöyle demiştir: "Bizim bu yazımızla yani cezm ile ilk yazı yazan Mürâr İbn Mürre, Eslem İbn Sidre ve Âmir İbn Cedra'dır. Bunlar Arapların Tayy kabilesindendir. Yazıyı Hûd peygamberin kâtibinden öğrenmişlerdir. Sonra bu yazıyı Enbâr halkına öğretmişlerdi. Onlar sayesinde yazı Irak, Hîre ve diğer bölgelerde yayıldı. Daha sonra yazıyı Dûmetü'l-Cendel'in siyasi lideri Ükeydir İbn Abdülmelik'in kardeşi Bişr İbn Abdülmelik öğrendi. Onunla Harb İbn Ümeyye arasında Irak ülkesinde ticarete dayalı bir arkadaşlık vardı. Bu vesileyle Harb ondan yazıyı öğrendi. Sonra onunla birlikte Bişr Mekke'ye gitti ve orada Ebû Süfyân'ın kız kardeşi Sahbâ bint Harb ile evlendi. Bu vesileyle Mekke halkından bir grup ondan yazıyı öğrendi."

İşte bu şekilde İslâm'ın ortaya çıkmasından kısa bir süre önce yazıyı iyi bilen birkaç kişi vardı. Ama onların sayısı ümmîlerin sayısına göre çok azdı. Dûmetü'l-Cendel halkından biri bu durumu Kureyş'in başına kakmıştır:

لا تجحدوا نعماء بشر عليكمو فقد كان ميمون النقيبة أزهرا

أتاكم بخط الجزم حتى حفظتمو من المال ما قد كان شتى مبعثرا

فأجريتم الأقلام عودا وبدأة وضاهيتمو كتاب كسرى وقيصرا

وأغنيتمو عن مسند الحي حمير وما زبرت في الصحف أقلام حميرا

"Bişr'in size verdiği nimeti inkâr etmeyin

And olsun zeki fıtratlar çiçek açtı

O size cezm[848] hattını getirdi de

Dağınık hâlde olan mallarınızı korudunuz.

Hiçbir şey bilmezken kalem oynatır oldunuz

Kisra ve Kayser'in kâtiplerine benzediniz.

Sonra Himyer kabilesinin müsnedine

Himyer kalemlerinin sayfalara nakşettiğine ihtiyacınız kalmadı."

Medine halkının durumu biraz farklı idi. Onların içinde ehl-i kitaptan Yahudiler vardı. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Medine'ye geldiğinde burada çocuklara yazı öğreten bir Yahudi vardı. Medine'de okuma-yazma bilenlerin sayısı on küsurdur.[849] Aralarında Münzir İbn Amr, Übeyy İbn Vehb, Amr İbn Saîd ve Hz. Peygamber'in emri ile Yahudilerin yazısını öğrenen Zeyd İbn Sâbit de vardı.

A. İslâm'da Yazının Durumu

Bundan sonra İslâm geldi. İslâm dini Arapların ümmîliğine savaş açtı ve bunu yok etmek için çalıştı. Yazmanın durumunu iyileştirmeye ve değerini yükseltmeye çalıştı. Eğer bu konuda kuşku sahibi olan varsa, Kur'ân'm ilk inen âyetlerine baksın. Bu âyetlerde Allah Teâlâ kaleme ve kalem ile insanlara öğrettiklerine önem vermiştir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ *خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ * اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ * الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ * عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ.

"Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı bir aşılanmış yumurtadan yarattı. Oku! İnsana bilmediklerini belleten, kalemle (yazmayı) öğreten Rabbin, en büyük kerem sahibidir."[850]

Kalem Sûresi'nde Allah Teâlâ kaleme ve insanların satır satır yazdıklarına yemin etmiştir:

848 Bu yazıya cezm denilmesinin sebebi, Himyer halkının yazısı olan müsned ismindeki yazıya ihtiyaç bırakmamasıdır.

849 Araplarda yazı bilenler az olduğu için yazabilen kimselere "el-Kâmil" denilirdi.

850 el-Alak 96/1-5.

ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ * مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ.

"Nûn. Kaleme ve (kalem tutanların) yazdıklarına and olsun ki (Rasûlüm), sen -Rabbinin nimeti sayesinde- mecnun değilsin."[851] Bu âyetler yazının önemine ve üstünlüğüne yapılan en önemli tembihlerden biridir.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ashabını yazı bilmeye ve güzel yazmaya teşvik ediyor, imkânları ölçüsünde her türlü meşru vesileyi kullanarak onlar için şartları uygun hâle getiriyordu.

Rivayet edildiğine göre, Müslümanlar Bedir savaşında altmış müşriği esir almıştı. Hz. Peygamber'in her biri için fidye olarak kabul ettiği şeylerden biri de müşriklerin kendi ashabından on kişiye yazı öğretmesiydi.[852] Böylece Hz. Peygamber, uygulaması ile okuma ve yazmanın özgürlüğe denk olduğunu ilan etmiştir. İşte bu, ümmî bir milleti ümmîliğin köleliğinden kurtarıp özgür hâle getirmek için gösterilen çabaların ulaşacağı en son nokta idi.

Bu tür yöntemlerle ümmîliğin karanlıkları yavaş yavaş İslâm'ın aydınlığı karşısında yok oldu. Ümmîliğin yerini bilgi, okuma ve yazma aldı. Bu da İslâm'ın bilim, medeniyet ve uygarlık dini olduğunu gösteren en önemli delillerden biridir.

B. Hz. Peygamber'in Durumu

İfade edildiğine göre Hz. Peygamber ömrünün sonlarına doğru okuma-yazmayı öğrenmiştir. Tabi bu öğrenme kendisi için delillerin sabit olmasından, üstünlüğünün gerçekleşmesinden ve Arapların meydan okuma karşısında kendisinin tebliğ ettiği Kur'ân'ın bir sûresinin benzerini yapma konusunda aciz kalmalarından sonra olmuştur. Öyle anlaşılıyor ki bundaki hikmet, yazmak ve yazı bilmenin şerefine bir işarette bulunmaktır. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in peygamberliğin başlarında ümmî olması sanki geçici bir durumdu. Bu durumu, ümmîliğin kendisi için delil olarak kullanılması, kendisinin peygamberlik iddiası konusunda doğru olduğunu açıkça gösteren i'câz ve bütün insanlara Allah'ın gönderdiği elçi olması zorunlu kılıyordu. Eğer işin başında Araplar ümmî iken o okur-yazar olsaydı, muhatapların onun bu Kur'ân'ı ders, öğrenme, bir kitabı ve araştırmayı inceleme sonucu getirdiği

851 el-Kalem 68/1-2.
852 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 14.

şeklinde kuşku duymaları artardı. Nitekim bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَمَا كُنْتَ تَتْلُو مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ إِذًا لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ * بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الظَّالِمُونَ.

"Sen bundan önce ne bir yazı okur ne de elinle onu yazardın. Öyle olsaydı, bâtıla uyanlar kuşku duyarlardı. Hayır, o (Kur'ân), kendilerine ilim verilenlerin sînelerinde (yer eden) apaçık âyetlerdir. Âyetlerimizi, ancak zalimler bile bile inkâr eder."[853]

Âlûsî bu âyeti tefsir ettikten sonra şunları söylemiştir: "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in peygamberlikten sonra okur-yazar olup olmadığı konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bir görüşe göre Hz. Peygamber güzel yazamıyordu. İmam Nevevî *et-Tehzîb* adlı eserinde bunu tercih etmiş ve bunun en sahih görüş olduğunu belirtmiştir. Bazıları ise Hz. Peygamber'in hiç yazmayı bilmezken daha sonra yazmayı öğrendiğini, onun daha önce okuma-yazma bilmemesinin de bu âyette işaret edilen mucizeye ilgili olduğunu söylemişlerdir. Kur'ân inip İslâm dini yayılınca ve kuşkuların insanları sarmasından emin olununca Hz. Peygamber yazmayı öğrenmiştir. İbn Ebî Şeybe ve daha başka hadis âlimleri şu rivayeti nakletmişlerdir: 'Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* okuma-yazmayı öğrenmeden vefat etmedi.'[854] Bu rivayeti Şa'bî nakletmiş ve doğru olduğunu belirtip şöyle demiştir: 'Birçok kimsenin bunu söylediğini işittim. Bunda âyet ile çelişir bir durum söz konusu değildir.' İbn Mâce'nin Enes'ten naklettiği rivayete göre, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***'İsrâ gecesi cennetin kapısında 'Sadaka on katı ile karz-ı hasen ise on sekiz katı ile ödüllendirilir' yazdığını gördüm.***"[855]

Hz. Peygamber'in yazabildiğine dair Buhârî ve daha başka hadis imamlarının rivayet ettiği hadisler vardır. Mesela; Hudeybiye musalahasında hakkında rivayet edilen hadiste böyle bir durum vardır. Hz. Peygamber yazılan metni almış ve üzerine 'Bu, Muhammed İbn Abdullah'ın hükmettiğidir' yazmıştı. Ama yazısı iyi değildi."[856]

853 el-Ankebût 29/48-49.
854 Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 503-504.
855 İbn Mâce, Sadakât 19.
856 Buhârî, Sulh 6, Cizye 19.

Bu görüşü benimseyenler arasında Ebû Zerr Abd İbn Ahmed el-Herevî, Ebu'l-Feth en-Nîsâbûrî ve Mağrib âlimlerinden Ebu'l-Velîd el-Bâcî de vardır. Bu görüş Simnânî'den de nakledilmiştir. O bu konuda bir kitap yazmıştır. Ondan önce de İbn Meniyye bir kitap yazmıştı. Ebu'l-Velîd bu görüşü dile getirince sert eleştirilere maruz kalmış ve zındıklıkla suçlanmıştır. Minberden kendisine hakaret edilmiş ve onun durumunun görüşüleceği bir meclis kurulmuştur. Ancak Ebu'l-Velîd iddiasını delillerle desteklemiş ve bunu çevre şehirlerdeki âlimlere göndermiştir. Onlar da onu destekleyici cevaplar vermişlerdir.

Hz. Peygamber'in ümmî iken okum-yazma öğrenmesi mucize ile çelişmez. Aksine herhangi bir öğretim faaliyeti olmadan okuma-yazma öğrenmesi yeni bir mucizedir.

Büyük âlimlerden biri Bâcî'nin bu kitabını şu sahih hadiste geçen bilgilerden dolayı reddetmiştir: ***"Biz ümmî bir toplumuz; ne yazı biliriz ne de hesap."***[857] Sonra da şöyle demiştir:

> "'Padişah falancaya yazdı' örneğinde olduğu gibi hadiste geçen ve Peygamber'in yazdığını ifade eden bütün sözcükler onun yazmayı emrettiği şeklinde anlaşılır. Âyette مِنْ قَبْلِهِ/min kablihi ifadesinin وَلَا تَخُطُّهُ/velâ tehudduhû ifadesinden önce gelmesi Hz. Peygamber'in hiçbir surette yazı bilmediği konusunda net bir açıklama gibidir. Ortada gelen kaydın kendisinden sonrakine yönelmesi kurala uygun değildir. Bazı değerli âlimler bu kaydın kendisinden öncekine ve sonrakine yönelttiğini zannetmişlerdir. Bu nedenle şöyle demişlerdir: 'Buradan Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Kur'ân indikten sonra okuyabildiği ve yazabildiği anlaşılır. Eğer böyle bir sonuç çıkarılmazsa kelam bir fayda içermez.
>
> Onların belirttiği kaydın kendisinden sonrakine yönelmesi kabul edilse bile fayda ancak mefhumun delil olduğu söylendiği zaman gerçekleşir. Bu zannı gerçekleştirenler de mefhumun delil olduğuna hükmetmezler."

Âlûsî bu reddi çürütmek için şunları söylemiştir:

857 Buhârî, Savm 13.

"Hz. Peygamber'in ***'Biz ümmî bir toplumuz; ne yazı biliriz ne de hesap'***[858] hadisi onun yazı bilmediğinin devam ettiği konusunda kesin bir delil değildir. Muhtemelen bu, onun ve kendisinin gönderildiği ve içinde yaşadığı toplumun çoğunun ümmî olduğu, yazı yazmadıkları ve hesap yapmadıkları değerlendirmesine göre söylenmiştir. O hâlde bu hadis, daha sonraları çoğunluğun ümmî vasfının devam etmediği görüşüne zarar vermez.

Yazmak fiilinin yazmayı emretmek şeklinde anlaşılması ise ilk etapta ön plana çıkan anlama terstir. İmam Nevevî'nin *Sahîh-i Müslim Şerhi*'nde Kâdî Iyâz'dan şöyle nakledilmiştir: Ravinin hadiste geçen 'yazdı ama yazısı güzel değildi' ifadesi Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bizzat kendisinin yazdığı konusunda kesin bir nas gibidir. Bu anlamı bırakıp başka bir anlama yönelmek mecazdır. Mecaza yönelmeyi gerektiren bir zaruret de bulunmamaktadır."

Sonra Âlûsî şöyle demiştir: "Bu konuda her grup kendi görüşünü uzun uzun anlatmış, bir grup diğerini ağır ifadelerle suçlamıştır. Doğruyu en iyi Allah bilir."

Kanaatime göre ağır ifadelerle eleştirmek ne âlimlerin bir yöntemi ne de araştırmacıların bir edebidir. Burada ele alınan konu teorik bir konudur. Buna benzer meselelerde hüküm vermek, arzu ve kişisel düşüncelere göre değil, güçlü olan delillere göre gerçekleşir. Gerek bu görüşte olanların, gerekse öteki görüşü benimseyenlerin delillerini incelediğimiz zaman Hz. Peygamber'in ümmîliğini gösteren delillerin kesin olduğunu, yazdığını ve yazarken sağ elini kullandığını gösteren delillerin ise zannî olduğunu ve hiç kimsenin bunların kat'î olduğunu iddia etmediğini fark ederiz. Bir de iki görüş arasındaki çatışmanın açık olduğunu görürüz. Ancak Hz. Peygamber'in ümmîliğini gösteren delilleri onun ilk dönemleri, yazı bildiğini gösteren delilleri de son dönemleri ile ilişkilendirdiğimiz zaman görünüşteki bu çatışmayı giderebiliriz. Böylece deliller arasında uzlaşma gerçekleştirilmiş olur. Hiç kuşkusuz her biri istidlale uygun olduğu ve herhangi bir şekilde aralarını cem etme imkânı bulunduğu sürece bu konuda delilleri uzlaştırmak, bir kısmını göz ardı edip bir kısmını işlevsel hâle getirmekten daha doğrudur. Eğer delillerin arasını bulmak

858 Buhârî, Savm 13.

mümkün olmasaydı, kesin delilleri kabul etmekten ve zannî delilleri reddetmekten başka bir çare yoktu. Çünkü birincisi ikincisinden daha güçlüdür.

إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا.

"Şüphesiz zan, haktan (ilimden) hiçbir şeyin yerini tutmaz."[859]

İşte bu, çatışmayı ve farklı şeylerden birini tercih etmeyi önlemek için başvurulan doğru yöntemdir. Öyleyse her türlü ihtilaf ve karışıklıkta buna göre hüküm ver.

وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ.

"Hevâ ve hevese uyma, sonra bu seni Allah'ın yolundan saptırır."[860]

C. Kur'ân'ın Yazılması

Yazı ve Arap yazısı hakkında anlattığımız bu tarihî bilgilerden sonra okuyucunun ilgisini Kur'ân'ın yazılmasına yöneltiyoruz. Daha önce Kur'ân'ın toplanması bahsinde bu konu hakkında ayrıntılı bilgi verilmişti. Orada Kur'ân'ın Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman dönemlerinde nasıl yazıldığı, hangi malzemelere yazıldığı anlatılmıştı. Verilen bilgilerden Hz. Peygamber'in ve ashabının Kur'ân'ın yazılmasına büyük önem verdiği anlaşılmıştı. Söz konusu önem, bütün önemlerin üstündeydi. Hz. Peygamber'in0 aralarında dört halife, Muâviye, Ebân İbn Saîd, Hâlid İbn Velîd, Übeyy İbn Ka'b, Zeyd İbn Sâbit, Sâbit İbn Kays, Erkam İbn Übeyy, Hanzala İbn Rebî ve daha başkalarının da bulunduğu vahyi yazan kâtiplerinin bulunması bu önemi gösterir. Hz. Peygamber bir Kur'ân pasajı indiği zaman kâtiplerden birini çağırtır ve ona kendisine inen vahyi bir kelime bile olsa yazmasını emrederdi. Örneğin; Hz. Peygamber'e şu âyet inmişti:

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ

"Mü'minlerden oturanlarla malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz."[861]

859 Yunus 10/36; en-Necm 53/28.
860 Sâd 38/26.
861 en-Nisâ 4/95.

Bunun üzerine İbn Ümmi Mektûm ve Abdullah İbn Cahş Hz. Peygamber'e şöyle sormuşlardı: "Ey Allah'ın Rasûlü! Biz âmâyız. Acaba bizim için bir izin var mı?" Bunun üzerine Allah Teâlâ âyetin "غَيْرُ أُولِي/***özür sahipleri hariç***" bölümünü indirdi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Bana kürek kemiği ve divit getirin"*** buyurdu. Sonra Zeyd'e bu ifadeyi yazmasını emretti. O da bunu yazdı. Zeyd şöyle demiştir: "Hâlâ o âyetin kemiğin çatlamış yerine yazıldığını hatırlıyorum."[862] Buhârî'nin rivayetinde sadece Abdullah İbn Ümmi Mektûm vardır, Abdullah İbn Cahş'tan söz edilmemiştir.

Daha önce zikredilen şu rivayetler okuyucu tarafından hatırlanıyordur:

İbn Abbâs'tan şöyle nakledilmiştir: "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bir sûre indiği zaman vahiy kâtiplerinden bir kısmını çağırır ve onlara ***'Bunu, şu şu konuların anlatıldığı yere koyun'*** derdi."[863]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Kim benden Kur'ân dışında bir şey yazdıysa onu imha etsin."***[864]

Hz. Ebû Bekir, Zeyd'e şöyle demişti: "Sen genç ve akıllı birisin. Bu güne kadar senin bir eksikliğini gören ve seni bir konuda itham eden olmadı. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* için vahyi yazıyordun."[865]

Bunlara sahâbenin bulabildikleri malzemelere hatta kemiklere, deri parçalarına, hurma dallarına, ince taşlara vb. şeylere Kur'ân yazdıkları da eklenmelidir. Bütün bunlar onların bu denli önemli bir konuda yaşadıkları büyük imtihana delalet eder. Allah onların hepsinden razı olsun.

II. RESMU'L-MUSHAF

Resmu'l-Mushaf ile Hz. Osman'ın Kur'ân kelimelerinin ve harflerinin yazılmasında rıza gösterdiği yazı tarzı kastedilir. Yazıda esas olan yazılanın tamamen söylenene uygun olması, bir eksiğinin veya bir fazlalığının bulunmaması

862 Buhârî, Tefsîru Sûre 4 (18).

863 Ahmed İbn Hanbel, I, 57; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 241, 360. Hâkim bu rivayetin Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu ancak onların bunu nakletmediklerini belirtmiştir. Zehebî de bu konuda ona muvafakat etmiştir.

864 Müslim, Îmân 17, Zühd 72.

865 Buhârî, Tefsîru Sûre 9 (20), Fezâilu'l-Kur'ân 3, Ahkâm 37.

ve değişiklikten uzak olmasıdır. Ancak Hz. Osman döneminde çoğaltılan Mushaflarda bu esasa riayet edilmemiştir. Bu Mushaflarda yazılışı telaffuza uymayan çok sayıda harf vardır. Tabii bu, ortaya çıkan ve biraz sonra anlaşılacak olan birtakım değerli gayelerden dolayı olmuştu.

Âlimler resmu'l-Kur'ân konusu üzerinde durmaya önem vermişler, yazısı lafzının ölçülerine uymayan kelimeleri belirlemişlerdir. Hatta bazıları bu konuda müstakil eserler yazmışlardır. Bu âlimlerden biri Ebû Amr ed-Dânî'dir (ö. 444). Bu konuda *el-Mukni'* adlı eserini telif etmiştir. Bir diğeri allâme Ebû Abbâs el-Merâkeşî'dir.[866] O da *Unvânu'd-delîl fî mersûmi hatti't-tenzîl* adlı eserini kaleme almıştır. Bir diğeri Mütevellî lakabı ile tanınan allâme Muhammed İbn Ahmed'dir (ö. 1313). O da *el-Lü'lüü'l-manzûm fî zikri cümleti'l-mersûm* adlı manzum bir eser yazmıştır. Daha sonra Mısır'daki kıraat âlimlerinin hocası merhum Muhammed Halef el-Huseynî gelmiş ve bu manzum eseri şerh etmiştir. Bu şerhine de *Mürşidü'l-hayrân ilâ ma'rifeti mâ yecibu ittibâuhu fi resmi'l-Kur'ân* adlı bir zeyl yazmıştır.

A. Resmu'l-Mushaf Kuralları

Hz. Osman Mushafının yazılması ile ilgili birtakım kurallar vardır. Bu alanın âlimleri bu kuralları şu şekilde altı başlıkta toplamışlardır: Hazif, ziyade, hemze, bedel, fasl ve vasl ve iki kıraat bulunan kelimelerin farklı farklı yazılması.

Bunların her biri ana hatlarıyla açıklanacaktır. Böylece bunlar ile zamanımızda geçerli olan yazım terimleri arasındaki farklar ortaya çıkar.

1. Hazif Kuralı

Elif harfi şu kelimelerden hazfedilmiştir:

a. Nidâ harfinin sonunda yer alan elif. Örnek: يَأَيُّهَا النَّاسُ

b. Tenbîh hâsının sonundaki elif. Örnek: هَأَنْتُمْ

c. Kendisine başka zamir bitişince ك zamirinin sonundaki elif. Örnek: أَنْجَيْنَكُمْ

866 İbnu'l-Bennâ olarak tanınan Ahmed İbn Muhammed İbn Osman el-Ezdî hicri 721 yılında vefat etmiştir.

d. Allah lafzındaki elif. Örnek: اللّٰه

e. İlâh kelimesindeki elif. Örnek: إِلَٰهَ

f. Rahmân ve subhân kelimelerindeki elifler. Örnek: الرَّحْمَٰنِ وَسُبْحَٰنَ

g. Lâm harfinden sonra gelen elif. Örnek: خَلٰئِفَ

h. İki lâm arasında bulunan elif. Örnek: الْكَلٰلَةِ

i. Bütün tesniyelerdeki elif. Örnek: رَجُلَٰنِ

j. Cem-i müzekker ve cem-i müennes sâlimlerdeki elif. Örnek: سَمَّٰعُونَ ve الْمُؤْمِنٰتِ

k. مفاعل/Mefâil kalıbındaki çoğul kelimeler ile bunlara benzeyenlerdeki elif. Örnek: الْمَسٰجِدِ ve النَّصٰرَىٰ

l. Bütün sayılardaki elif. Örnek: ثَلٰثَ

m. Besmeledeki elif. Örnek: بِسْمِ اللّٰهِ

n. سأل/Seele fiilinin emrinin başında yer alan elif. Örnek: سَلْ

Bunun örneklerini çoğaltmak mümkündür. Ancak her birinin istisnası vardır.

Yâ harfi şu kelimelerden hazfedilmiştir:

a. Ref ve cer hâlinde tenvinli mankûs isimlerin sonundaki yâ harfi. Örnek: غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ

b. Şu kelimelerin sonundaki yâ harfi: فَأَرْسِلُونِ, فَارْهَبُونِ, خَافُونِ, وَاتَّقُونِ, أَطِيعُونِ ve فَاعْبُدُونِ

Ancak yânın hazfinin de istisnaları vardır.

Vâv harfi ise başka bir vâv ile yan yana gelirse hazfedilmiştir. Örnek: لَا يَسْتَوُۥنَ ile فَأْوُۥا kelimelerini buna örnek vermek mümkündür.

Lâm harfi başka bir lâm harfine idğam edilince hazfedilir. Örnek: وَالَّيْلِ ve الَّذِي. Ancak bunun da istisnaları vardır.

Herhangi bir kural altına girmeyen hazifler ise şu şekilde sıralanır:

a. ملك/Mâlik kelimesindeki elifin hazfi.

b. ابرهم/İbrâhîm[867] kelimesindeki yânm hazfi.

Şu dört fiilden vâv harfinin hazfi: يَوْمَ يَدْعُ[869], وَيَمْحُ اللّٰهُ الْبَاطِلَ[868], وَيَدْعُ الْإِنْسَانُ سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ[871] ve الدَّاعِ[870]

2. Ziyâde Kuralı

Şu yerlerde elif kelimeye eklenmiştir.

a. Bütün çoğul veya çoğul hükmündeki isimlerin sonundaki vâvdan sonra. Örnek: أُولوا الْأَلْبَابِ ve بَنُوا إِسْرَائِيلَ, مُلَاقُوا رَبِّهِمْ

b. Vâv olarak yazılan hemzeden sonra. Örnek: تَاللّٰهِ تَفْتَؤُا

c. Şu kelimelerde: مائة, مائتين, الظنونا, الرسولا ve السبيلا

Yâ harfi ise şu kelimelere eklenir: نَبَأَ, آنَاءَ, مِنْ تِلْقَاءِ, بِأَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ, بِأَيْدٍ

Vâv harfi de şu kelimelere eklenir: أُولُو, أُولَئِكَ, أُولاءِ, أُولاتِ

3. Hemze Kuralı

Hemze sakin olursa kendisinden önceki harfin harekesine uygun bir harfle yazılır. Örnek: الْبَأْسَاءِ, اؤْتُمِنَ, ائْذَنْ. Bunun istisnaları da vardır.

Hemze harekeli olursa bakılır; eğer kendisine zâid bir harfin bitiştiği kelimenin başında bulunursa her halükârda elif ile yazılır. Meftuh veya meksur olması bir şeyi değiştirmez. Örnek: أَيُّوبَ, أُولُو, إِذَا, سَأَصْرِفُ, سَأُنْزِلُ, فَبِأَيِّ. Bunun da istisnaları vardır.

Hemze kelimenin ortasında bulunursa kendi harekesinin türüne uygun bir harf ile yazılır. Örnek: سُئِلَ, تَقْرَأَهُ, سَأَلَ. Bunun da istisnaları mevcuttur.

867 İbrahim kelimesinden yâ harfi sadece Bakara Sûresi'nde (128. âyet) hazfedilmiştir. Bu kelimenin Kur'ân'da geçtiği diğer yerlerde sadece elif hazfedilmiştir.
868 el-İsrâ 17/11.
869 eş-Şûrâ 42/24.
870 el-Kamer 54/6.
871 el-Alak 96/18.

Eğer hemze kelimenin sonunda olursa kendisinden önceki harfin harekesinin türüne uygun bir harf ile yazılır. Örnek: سَبَأٍ, شَاطِئٍ, لُؤْلُؤٌ. Bunun da istisnaları vardır.

Eğer kendisinden önceki harf sakin olursa hemze herhangi bir harfin üzerine yazılmaz. Örnek: مِلْءُ الْأَرْضِ, يُخْرِجُ الْخَبْءَ. Bunun da istisnaları mevcuttur.

Yukarıdaki durumların hepsinin istisnası vardır.

4. Bedel Kuralı

Tefhîm için elif vâv olarak yazılır. Örnek: الصلوة والزكوة والحيوة. Bunun da istisnaları vardır.

Elif yâdan kalb olduğu durumlarda yâ ile yazılır. Örnek: يَتَوَفَّكُمْ, يَحَسْرَتَى, يَأَسَفَى.

Şu kelimelerde de elif yâ olarak yazılır: إِلَى, عَلَى, أَنَّى , مَتَى, بَلَى, حَتَّى, لَدَى. Yalnız Yusuf Sûresi'ndeki لَدَى kelimesi şu şekilde elif ile yazılır: لَدَا الْبَابِ.[872]

Hafif tekit nunu elif olarak yazılır. Aynı şekilde إِذَنْ kelimesinin sonundaki nun da إِذًا şeklinde elif olarak yazılır.

Müenneslik tâsı şu kelimelerde açık tâ ile yazılır:

رحمت kelimesinde açık tâ ile yazılır.[873]

نعمت kelimesinde açık tâ ile yazılır.[874]

لعنت kelimesinde açık tâ ile yazılır.[875]

Şu âyetlerde de müenneslik tâsı açık tâ şeklinde yazılmıştır: إِنَّ شَجَرَتَ الزَّقُّومِ, وَجَنَّتُ نَعِيمٍ, قُرَّتُ عَيْنٍ ve بَقِيَّتُ اللَّهِ.

872 Yusuf 12/25.

873 Bk. el-Bakara 2/218; el-A'râf 7/56; Hûd 11/73; Meryem 19/2; Rûm 30/50; Zuhruf 43/32.

874 Bk. el-Bakara 2/231; Âl-i İmrân 3/103; el-Mâide 5/11; İbrahim 14/28, 34; en-Nahl 16/72, 83, 114, Lokmân 31/31; Fâtır 35/3; et-Tûr 54/29.

875 Bk. el-Bakara 2/61, 89; Âl-i İmrân 3/61, 87; el-A'râf 7/44; Hûd 11/18; en-Nûr 24/7.

امْرَأَةٌ/İmraeten kelimesi kocasına muzaf olduğu zaman tâ harfi açık tâ olarak yazılır. Örnek: امرأت عمران ve امرأت نوح. Bunun başka örnekleri de vardır.[876]

5. Vasl ve Fasl Kuralı

أَنْ/En kelimesi, kendisinden sonra لا/lâmelif gelirse ona bitiştirilir. Bunun on istisnası vardır. أَنْ لَا يَقُولُوا ve أَنْ لَا تَعْبُدُوا âyetlerini bu istisnalara örnek olarak vermek mümkündür.

مِنْ/Min harfi kendisinden sonra مَا/mâ gelirse ona bitişir. فَمِنْ مَا مَلَكَتْ bunun istisnasını teşkil eder.[877]

مِنْ/Min harfi kendisinden sonra gelen مَنْ/men ile her durumda bitişir.

عَنْ مَا نُهُوا/An mâ nuhû âyeti hariç عَنْ/an harfi kendisinden sonra gelen مَا/mâ harfine bitişir.

وَإِنْ مَا نُرِيَنَّكَ/Vein mâ nuriyenneke âyeti[878] hariç إِنْ/in harfi kendisinden sonra gelen مَا/mâ harfine bitişir.

İstisnasız olarak أَنْ/en harfi kendisinden sonra gelen مَا/mâ harfine bitişir.

كل/Kül kelimesi şu iki âyet hariç kendisinden sonra gelen مَا/mâ harfine bitişir: وَآتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ ve كُلَّ مَا رُدُّوا إِلَى الْفِتْنَةِ.

مَا/Mâ harfi kendisinden sonra gelen şu kelimelere bitişir: نِعِمَّا, و رُبَمَا, وكَأَنَّمَا, وَيْكَأَنَّهُ.

6. İki Kıraat Bulunan Kelimelerin Yazım Kuralı

Bir kelime iki şekilde okunursa, birinin yazılışı ile yazılır. Mesela; şu kelimeler elifsiz olarak yazılır: مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ, يُخَدِعُونَ اللهَ, وَوَعَدْنَا مُوسَى, تُفَدُوهُمْ.

Buna benzer şekilde şu kelimeler açık tâ ile yazılır: لَوْلَا أُنْزِلَ, فِي غَيَبَتِ الْجُبِّ, وَمَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرتٍ مِنْ أَكْمَامِهَا, عَلَيْهِ آيَتٌ وَهُمْ فِي الْغُرُفَتِ آمِنُونَ. Böylece âyetteki bu kelimeler hem tekil hem de çoğul okunabilir.

876 Bk. Kasas 28/9; et-Tahrîm 66/10, 11; Yusuf 12/30-51.
877 Diğer istisnaları için bk. el-Bakara 2/57; er-Rûm 30/28.
878 er-Ra'd 13/40.

Bunun örneklerini çoğaltmak mümkündür. Ancak örnek kabilinden verdiklerimiz yeterlidir.

B. Hz. Osman Mushaf'ının Yazısının Faydaları ve Üstün Yönleri

Bu Mushafın yazısının birtakım üstün yönleri ve faydaları bulunmaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. İmkân ölçüsünde bir kelimedeki çeşitli kıraatlere delalet etmek. Şöyle ki: Yazı kurallarında bir kelimede iki ya da daha fazla kıraat olduğu zaman, o kelimenin bütün kıraatlere uygun bir şekilde yazılmasına dikkat edilmiştir.

Harfin şekli kıraat farklılıklarına göre farklılık gösterir. Bu nedenle de bir harf bütün kıraatleri kapsamazsa, bu durumda o harf aslın hilafına yazılır. Böylece hem bununla hem de asıl olan harfle kıraatin caiz olduğu bildirilir.

Eğer bir kelimede tek kıraat varsa asıl harf ile yazılır.

Bir tek sûrette yazılan ve çeşitli vecihlerle okunan kelimelere şu âyet örnek olarak verilebilir:

إِنْ هَذَانِ لَسَاحِرَانِ. Bu âyet Hz. Osman Mushafı'nda noktasız ve harekesiz biçimde ا ن هذي لسحرن şeklinde yazılmıştır.

Âyetin bu şekilde yazılması, sahih senedlerle gelen şu dört veche göre okunmasına elverişli olmuştur:

a. Nâfi' ve onunla birlikte hareket edenlerin kıraati. Bu imamlar إِنْ/in kelimesinin نْ/nun harfini şeddeli, هَذَانِ/hâzâni kelimesinin نِ/nun harfini ise şeddesiz okumuşlardır.

b. Sadece İbn Kesîr'e ait olan kıraat: İbn Kesîr إِنْ/in kelimesinin نْ/nun harfini şeddesiz, هَذَانِّ/hâzâni kelimesinin نِ/nun harfini ise şeddeli okumuştur.

c. Hafs kıraati: Hafs إِنْ/in ve هَذَانِ/hâzâni kelimelerindeki نْ/nun harflerini şeddesiz olarak okumuştur.

d. Ebû Amr'ın kıraati: Ebû Amr إِنْ/in kelimesinin نْ/nun harfini şeddeli ve هَذَانِ/hâzâni kelimesinin نِ/nun harfini ise şeddesiz hali ile هذيْنِ/hâzeyni şeklinde okumuştur.

Bütün kıraat vecihlerini kapsayan bu ideal yöntem düşünülmelidir. Böylece bizim selef-i sâlihimizin Mushaf'ın yazım kuralları konusunda bizden daha ileri görüşlü ve daha doğru yolda oldukları anlaşılır.

2. Gayet açık olabilecek bir yöntemle çeşitli anlamları ifade etmek. Buna örnek olarak şunu vermek mümkündür: أَمْ/Em edatı şu âyette kendisinden sonraki harften ayrı yazılmıştır: أَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا.[879] Şu âyette ise kendisinden sonraki harfe bitişik yazılmıştır: أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ.[880] Bu âyette birinci mim ikinci mime idğam edilmiş ve ikisi birlikte şeddeli tek mim şeklinde yazılmıştır.

Birinci âyette أَمْ/em edatının ayrı yazılması bu kelimenin بَلْ/bel anlamına gelen em-i munkatıa olduğunu, ikinci âyette bitişik yazılması ise bu anlamda olmadığını göstermek içindir.

3. Gizli ve ince bir manaya delalet etmek: Mesela; وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ âyetindeki[881] أَيْدٍ/eydin kelimesi, ortasına ى/yâ harfi eklenerek أَيِيدٍ şeklinde yazılmıştır. Bu şekilde yazılması Allah'ın göğü yarattığı kudretinin büyüklüğüne ve hiçbir gücün O'nun kudretine benzemediğine işaret etmek içindir. Bu durum şu meşhur kurala göredir: زيادة المبنى تدل على زيادة المعنى/Harf sayısının fazla olması anlamın ziyadeliğine delalet eder.

Şu dört fiilin و/vav harfinin hazfi ile yazılmasındaki durum da bu kabildendir: سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ[885] ve يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ[884] وَيَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ[883] وَيَدْعُ الْإِنْسَانُ[882]

Bu âyetlerin tamamı Hz. Osman Mushaf'ında noktasız ve harekesiz biçimde şu şekilde yazılmıştır: سندع الزبانيه ve يوم يدع الداع ويمح الله الباطل ويدع الإنسان

وَيَدْعُ الْإِنْسَانُ âyetinden و/vav harfinin hazfedilmesinin sırrı, söz konusu duanın insan için kolay olduğunu, onun hayır için hemen duaya koştuğu gibi şer için de duaya koştuğunu hatta kendisi açısından şerrin kendisine nispetinin hayrın nispetinden daha yakın olduğunu göstermektir.

879 en-Nisâ 4/109.
880 el-Mülk 67/22.
881 ez-Zâriyât 51/47.
882 el-İsrâ 17/11.
883 eş-Şûrâ 42/24.
884 el-Kamer 54/6.
885 Alak 96/18.

وَيَمْحُ اللّٰهُ الْبَاطِلَ âyetinden و/vav harfinin hazfedilmesinin sırrı, bâtılın hemen kaybolup yok olduğuna işaret etmektir.

يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ âyetinden و/vav harfinin hazfedilmesinin sırrı, duanın hemen gerçekleşeceğini ve dua edenlere hemen icabet edileceğini göstermektir.

سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ âyetinden و/vav harfinin hazfedilmesinin sırrı ise fiilin birden gerçekleşeceğine, zebânilerin hemen kendilerinden istenileni yerine getireceğine ve şiddetle yakalayacaklarına işaret etmektir.

Bu ince anlamların tamamını Merâkeşî'nin şu sözü ifade etmektedir: "Bu dört âyette و/vav harfinin hazfedilmesinin sırrı, fiilin hemen gerçekleşeceğini, bunun fâil için kolay olduğunu ve gerçekleşme konusunda kendisinden etkilendiği için nesnenin hemen kabullendiğini göstermektir."[886]

4. Asıl harekeyi göstermek. Buna örnek olarak şu kelimelerin yazılışını vermek mümkündür:

وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَى âyetinde[887] geçen إِيتَاءِ kelimesinin إِيتَائِ şeklinde yazılması.

سَأُرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ âyetinde[888] geçen سَأُرِيكُمْ kelimesinin سَأُورِيكُمْ şeklinde و/vâv harfi ile yazılması.

الصلاة ve الزكاة kelimelerinin de الصلوة ve الزكوة şeklinde yazılması kelimenin aslî harfine işaret içindir. Bu şekildeki yazı ile elifin vâvdan kalp olduğu anlaşılır. Daha önce de ifade edildiği gibi bu kelimeler Mushaf'ta noktasız ve harekesiz yazılmıştı.

5. Fasih bazı lehçeleri ifade etmek. Mesela; müenneslik tâsmın açık tâ şeklinde yazılması Tay kabilesinin lehçesine işaret eder. Müenneslik tâsının açık tâ şeklinde yazılmasının örnekleri daha önce verilmiştir.

يَوْمَ يَأْتِي لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ âyeti[889] Hüzeyl lehçesine delalet etmesi için ي/yâ harfinin hazfi ile يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ şeklinde yazılmıştır.

886 Merâkeşî, *Unvânu'd-delîl min mersûmi hatti't-tenzîl*, s. 88-89. Bu görüşü İbn Haldun'un *el-Mukaddime*'de söyledikleri ile karşılaştırınız. Bk. İbn Haldun, *el-Mukaddime*, s. 358, 374.

887 en-Nahl 16/90.

888 el-A'râf 7/145.

889 Hûd 11/105.

6. İnsanları Kur'ân'ı sika insanların hafızasından öğrenmeye ve genel itibariyle sahih telaffuza uygun olmayan Hz. Osman Mushafı'ndaki yazıya dayanmamaya hamletmek.

Bu faydanın altında iki özellik bulunmaktadır:

a. Kur'ân'ın lafızları, eda yöntemi, güzel okunuşu ve tecvidi konusunda güvenilir kaynaktan bilgi almak. Yazı ve yazım kuralları ne olursa olsun kesinlikle bunlar Mushaf'tan öğrenilemez. Bazen matbaa hatası olabilir. Bazen okuyucu, tecvid kurallarının nasıl uygulandığı bir yana kalkale, izhar, ihfa, idğam, revm, işmam vb. birtakım tecvid kurallarını bile bilmeyebilir. İşte bundan dolayı âlimler bu konularda sadece Mushaf'a dayanılamayacağını, mutlaka eda ve kıraat konusunda sika bir hafızdan öğrenmeye özen gösterilmesini karara bağlamışlardır. Eğer bu anlattıklarımızda bir kuşku taşıyorsan Allah aşkına şunu söyle: Hangi hatla olursa olsun tek başına Mushaf okuyucuya, كهيعص, حم, عسق, طسم, gibi sûre başlarındaki harflerin nasıl doğru okunacağını gösterebilir mi? Şu âyetteki revm ve işmam için de aynı şey söylenir: قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَى يُوسُفَ.[890]

b. Kıraat senedinin Hz. Peygamber'e kadar ulaşması. Sened, sadece İslâm ümmetinin bir özelliğidir. Bu özellikle Müslümanlar, diğer milletlerden üstün hâle gelir.

İbn Hazm şöyle demiştir:

> "Sika bir ravinin başka sika bir raviden Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e varıncaya kadar muttasıl bir senedle rivayette bulunması Allah'ın bütün milletler arasında sadece Müslümanlara nasip ettiği bir özelliktir. İrsâl ve i'dâl ise Yahudilerin birçok kitabında mevcuttur. Ama onlar, sened bakımından bizim Hz. Muhammed'e yaklaştığımız kadar Hz. Musa'ya yaklaşamazlar. Çünkü onlar ile Hz. Musa arasında 30 asır vardır. Onlar olsa olsa Şemûn ve onun gibi kimselere kadar ulaşabilirler."

Sonra İbn Hazm şöyle demiştir:

> "Hıristiyanlarda ise boşanmanın haram olduğu dışında niteliği böyle olan bir rivayet yoktur. Yalancıların ve bilinmeyen ravilerin bulunduğu rivayetler hem Hıristiyanlıkta hem de Yahudilikte çoktur. Sahâbe

890 Yusuf 12/11.

ve tâbiûn görüşleri hakkında ise bu iki din açısından şunlar söylenir: Yahudilerin bir peygamberin ashabından birine veya onların takipçilerinden birine ulaşmaları mümkün değildir. Aynı şekilde Hıristiyanlar da Şemûn ve Pavlos'tan öte geçemezler."[891]

C. Resmu'l-Mushaf ve Tevkîfîlik

Âlimlerin resmu'l-Mushaf hakkında üç görüşü vardır:

1. Tevkîfi Olduğu Görüşü

Resmu'l-Mushaf tevkîfîdir, buna aykırı hareket etmek caiz değildir. Bu, çoğunluğun mezhebidir. Bu görüşü benimseyenler Hz. Peygamber'in vahiy yazan kâtiplerinin olmasını buna delil olarak getirmişlerdir. Şöyle ki: Onlar Kur'ân'ı pratikte bu yazı biçimi ile yazıyorlardı, Hz. Peygamber de onların bu yazdıklarını onaylıyordu. Hz. Peygamber dönemi, Kur'ân bu şekilde yazılmış bir hâlde iken ve onun yazısında herhangi bir değişiklik olmadan sona ermişti. Hatta Allah Rasûlü'nün Kur'ân'ın hattı ve yazılması ile ilgili vahiy kâtipleri için birtakım kurallar koyduğu nakledilmiştir. Mesela; vahiy kâtiplerinden biri olan Muâviye'ye söylediği şu sözler bu kurallardan birini gösterir: ***'Diviti mürekkebe daldır, kalemin ucunu sivrilt, bâ harfini uzat, sin harfini ayır, mim harfini açık yaz, Allah lafzının yazısını süsle, Rahmân kelimesini uzat, Rahîm kelimesini süsle, kalemini sol kulağına koy. Çünkü bu senin için daha hatırlatıcıdır.'"***[892]

Daha sonra Hz. Ebû Bekir dönemi başladı. Bu dönemde de Kur'ân sayfalara bu hat ile yazıldı. Bu konuda Hz. Osman da kendi hilafeti yıllarında onun yolunu takip etti. Kur'ân'ı o sayfalardan Mushaflara aynı yazı stili ile kopyaladı. Hz. Peygamber'in ashabının tamamı hem Hz. Ebû Bekir'in hem de Hz. Osman'ın yaptıklarını onayladı. Daha sonra bu konu tâbiûna ve tebe-i tâbiûna intikal etti. Onlardan hiç biri bu hatta muhalif davranmadı. Onlardan birinin bu yazı tarzını telifîn ilerlediği, tedvinin bütün hareketliliği ile devam ettiği ve ilimlerin ilerlediği dönemde ortaya çıkan yazı tarzlarından biri ile değiştirmeyi düşündüğü bile nakledilmemiştir. Hatta Hz. Osman'ın Mushaflarındaki yazı tarzı Mushaflar çoğaltılırken aynen takip edilmiş ve buna saygı

891 İbn Hazm, *el-Fasl*, II, 219 vd.

892 Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, X, 539; Kettânî, *et-Terâtîbu'l-idâriyye*, I, 126-127.

gösterilmiştir. Onun ayrıcalığına dokunulmamış ve onda bir değişikliğe müsaade edilmemiştir.

Bu delili şu şekilde özetlemek mümkündür: Hz. Osman döneminde çoğaltılan Mushaflarm yazısı birçok özelliği taşımaktadır. Bunlardan her biri ona değer vermeyi ve uymayı gerekli kılar. Söz konusu özellikler şunlardır:

- Hz. Peygamber'in bunu onaylaması.
- Hz. Peygamber'in bu yazının ilkelerini belirleyip emretmesi.
- Sahâbenin bu konudaki icması. O dönemde on iki binden fazla sahâbî vardı.
- Tâbiûn ve müctehid imamlar döneminde ümmetin bu konuda gerçekleştirdiği icma.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e emrettiği veya onayladığı konularda uymanın gerekli olduğu bilinmektedir. Bunun delili ise şu âyettir:

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ.

"(Rasûlüm!) De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir."[893]

Sahâbenin, özellikle de râşid halifelerin uygulamalarına uymak da vaciptir. Bunun delili ise Irbâd İbn Sâriye'den nakledilen şu hadistir: ***"Sizden yaşayanlar çok ihtilâfa tanık olacaklar. O hâlde benim ve benden sonra râşid halifelerin sünnetine tutunun. Onlara dört elle sarılın."***[894]

Kuşkusuz hangi dönemde olursa olsun ümmetin icmasına, özellikle de ilk asrın icmasına uymak gereklidir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَى وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا.

893 Âl-i İmrân 3/31.

894 Ebû Dâvûd, Sünnet 6; Tirmizî, İlim 16; İbn Mâce, Mukaddime 6; Dârimî, Mukaddime 16; Ahmed İbn Hanbel, IV, 126.

"Kendisi için doğru yol belli olduktan sonra, kim Peygamber'e karşı çıkar ve mü'minlerin yolundan başka bir yola giderse, onu o yönde bırakırız ve cehenneme sokarız; o, ne kötü bir yerdir."[895]

Hz. Osman'ın esas aldığı yazı konusunda ümmetin icma ettiğini nakledenlerden biri *el-Mukni'* adlı eserin müellifidir. O, isnadlı olarak Mus'ab İbn Sa'd'dan şöyle nakletmiştir: "Hz. Osman'ın Mushaf'ı çoğalttığı zaman yaşayan insanlara yetiştim. Bu uygulama onların hoşuna gitmişti. Hiç kimse bu konuda onu eleştirmemişti."[896]

Akîle şârihi de Enes İbn Mâlik'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Hz. Osman Müslümanların karargâhlarının her birine bir Mushaf gönderdi ve onlara kendisinin gönderdiği bu Mushaflara aykırı olan bütün metinleri yakmalarını emretti. Bu mushafın yazısı konusunda kendisine birinin muhalefet ettiği bilinmemektedir."

Resmu'l-Mushaf'taki ıstılahlar hakkında icmanın gerçekleşmesi, bu yazının bırakılıp başkasına geçilmesinin caiz olmadığının bir delilidir.

Allah Teâlâ şu beyitleri söyleyen İmam Harrâz'a rahmet eylesin...

وبعده جرده الإمام في مصحف ليقتدي الأنام

ولا يكون بعده اضطراب وكان فيما قد رأى صواب

وقصة اختلافهم شهيره كقصة اليمامة العسيره

فينبغي لأجل ذا أن نقتفي مرسوم ما أصله في المصحف

ونقتدي بفعله وما رأى في جعله لمن يخط ملجأ

"Ondan sonra bunları giderdi İmam

Bütün insanlar uysun diye Mushafta

Yok artık ondan sonra bir karışıklık

O ne düşünmüşse bu konuda hep sevap

Müslümanların kıraat ihtilafları bilinmekte

895 en-Nisâ 4/115.

896 Ebû Amr ed-Dânî, *el-Mukni'*, s. 9-10.

Zor Yemâme olayında olduğu gibi

Öyleyse bundan dolayı uymamız gerekir

Hz. Osman'ın Mushaf'ta esas aldığı her şeye

Biz uyarız onun uygulamasına ve gördüğüne

Bir de Mushafı yazanlar için belirlediği ilkelere."

Resmu'l-Mushaf'a Uymanın Hükmü

İmam Sehâvî senedi ile birlikte şu rivayeti nakletmiştir: İmam Malik'e "Biri yeni Mushaf yazdırmak istediği zaman kâtibin insanların günümüzde geliştirdiği tarzda yazması konusunda ne düşünüyorsun?" diye soruldu. O da "Bunu uygun görmüyorum. Ama kâtip ilk yazı tarzı ile yazabilir" şeklinde cevap verdi.

Sehâvî şöyle demiştir:

> "İmam Mâlik'in benimsediği bu görüş doğrudur. Çünkü bu görüşte başka bir neslin öğrenmesine kadar Mushafın ilk hâlini koruma vardır. Hiç kuşkusuz bu da devam ettirilmeye ötekinden daha layıktır. Zira bunun aksi bir uygulamada insanların ümmetin ilk neslinin benimsediği şeylerin öncelikli olduğundan habersiz hâle getirilmesi söz konusudur."

Ebû Amr ed-Dânî şöyle demiştir: "Bu konuda İslâm âlimlerinden İmam Mâlik'e muhalefet eden biri yoktur."[897]

O, şu rivayeti de nakletmiştir: "İmam Mâlik'e vâv ve elif gibi Kur'ân'daki bazı harfler hakkında 'Bu harfler bu şekilde geldiği zaman Mushaf'ta değiştirilebilir mi, ne dersin?' diye sorulmuş, o da 'Hayır' cevabını vermiştir."

Ebû Amr ed-Dânî bu rivayeti şöyle açıklamıştır: Burada elif ve vâvdan maksat أولوا örneğinde olduğu gibi telaffuz edilmeyen ama bir manadan dolayı yazıda yer alan harflerdir.

Ahmed İbn Hanbel şöyle demiştir: "Vâv veya elif ya da yâ veyahut başka bir harfin yazımında Hz. Osman Mushafındaki yazıya aykırı hareket etmek haramdır."

---

897 Ebû Amr ed-Dânî, *el-Mukni'*, s. 9-10.

Şâfiî' fıkhına göre yazılmış *el-Menhec* adlı eserin haşiyesinde şöyle geçmektedir: "الربا kelimesi, Resm-i Osmânî olduğu gibi vâv ve elif ile (الربوا) yazılır. Kur'ân'da bu kelime yâ (الربى) veya elif (الربا) ile yazılmaz. Çünkü onun yazısı, uyulması gereken bir sünnettir."

Hanefi fıkhına göre yazılmış *el-Muhîtu'l-burhânî* adlı eserde şöyle geçmektedir: "Mushafın Resm-i Osmânî dışında bir hat ile yazılmaması gerekir."

Allâme Nizâmuddîn en-Nîsâbûrî şöyle demiştir:

> "Bir grup imam şöyle demiştir: Kurrânın, âlimlerin ve yazı yazanların Mushaf yazımında bu yazıya uymaları gerekir. Çünkü bunu Zeyd İbn Sâbit yazmıştır. O da Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sekreteri ve vahiy kâtibi idi."

Beyhakî ise *Şuabu'l-îmân*'da şöyle demiştir:

> "Mushaf yazan herkesin sahâbenin çoğalttığı Mushaflardaki yazı tarzını koruması, bu konuda onlara muhalefet etmemesi ve onların yazdıkları şekillerin herhangi birini değiştirmemesi gerekir. Çünkü onların ilmi daha çok, kalpleri ve dilleri daha doğru, emanete riayetleri daha fazla idi. Öyleyse bizde onların eksiklerini telafi etme gibi bir yetkinin bulunduğu zannına kapılmamalıyız."

Bu görüş şu şekilde tartışılabilir: Bu görüşü benimseyenlerin ileri sürdükleri deliller, Kur'ân'ın bu yazı tarzından başka bir yazı ile yazılmasının haram olduğunu göstermez. Çünkü bu delillerde günahtan dolayı sakındırma ve vaîd yoktur. Harama neden olan bir yasaklama ve tehdit de bulunmamaktadır. Bunlar olsa olsa resm-i Osmânî ile yazmanın caiz, güzel ve iyi olduğuna delalet eder. Zaten bu da herkesin kabul ettiği bir konudur.

2. Tevkifî Olmadığı Görüşü

Resmu'l-Mushaf ıstilâhî bir mesele olup tevkîfî değildir. Buna göre bu yazı tarzına muhalif davranmak caizdir. Bu görüşü benimseyenlerden biri İbn Haldûn'dur. O, *el-Mukaddime*'sinde bu görüşü dile getirmiştir.[898] Bu görüşün

898 İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, s. 357-358.

ateşli savunucularından biri ise Kâdî Ebû Bekir'dir. O, *el-İntisâr* adlı kitabında şöyle demiştir:

> "Yazı konusunda Allah Teâlâ bu ümmete herhangi bir şeyi farz kılmamıştır. Kur'ân yazanlar ve Mushaf'ı çoğaltan hattatlar herhangi bir yazı ile sorumlu tutulmamışlardır. Onlara bunlardan biri vacip kılınıp diğerlerini bırakmaları emredilmemiştir. Zira bir şeyin farz olması ancak âyet ve hadis ile bilinir. Kur'ân'ın lafızlarında ve mefhumunda Mushafın ancak belirli bir şekilde yazılacağını, bunun dışına çıkmanın caiz olmadığım gösteren bir bilgi yoktur. Sünnette de bunu gerekli kılan veya buna delalet eden bir bilgi bulunmamaktadır. Ümmetin icmasında da bunu gerektiren bir durum söz konusu değildir. Şer'î kıyaslar da buna delalet etmez. Hatta sünnette Kur'ân'ın en kolay şekilde yazılabileceğini gösteren hadisler vardır. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Kur'ân'ın yazılmasını emrediyor ama kâtiplere bunun için belirli bir stil açıklamıyor ve kimseye de Kur'ân yazma konusunda yasak getirmiyordu. Bundan dolayı Mushaflar farklı yazı stillerine göre yazılmıştır. Mesela; bazıları kelimeyi lafzın mahrecine göre yazıyordu. Bazıları ise bunun ıstılâhî bir mesele olduğunu ve insanların bunun farkında olduğunu bildiği için eksik veya fazla biçimde yazabiliyordu. Bizzat bundan dolayı Mushaf'ın ilk yazı tarzı ve Kûfî harflerle yazılması, lâmın kef şeklinde, elifler meyilli biçimde ve bunların dışındaki şekillerde yazıya geçirilmesi caiz olmuştur. Bunun gibi Mushaf'ın eski yazı ve şekille yazılması caiz olduğu gibi modern yazı ve şekille veya ikisinin karışımı ile yazılması da caizdir.
>
> Mushafların hatları ile birçok harfinin şekillerinin birbirinden farklı ve değişik olmasından, insanların buna izin vermelerinden, herkese kendi alışık olduğu, kolay, yaygın ve uygun tarzda yazmalarına günah damgası vurmadan ve yadırgamadan müsaade etmelerinden bu konuda mü'minlerin kıraat ve ezan konusunda sorumlu tutuldukları gibi belirli bir tarzla sorumlu tutulmadıkları anlaşılır. Bunun nedeni de şudur: Yazı, işaret, bellik ve sembol konumunda olan alâmettir. Bir kelimeye delalet eden ve nasıl okunduğunu ifade eden her bir alâmetin düzgün olması, kâtibin bunu hangi sûrette olursa olsun doğru yazması gerekir.

Özetle, insanların belirli bir yazı tarzını benimsemelerinin farz olduğunu söyleyen kimselerin bu iddialarına delil getirmeleri gerekir. Ama ne mümkün?"

Bu görüş şu şekilde tartışılabilir:

1. Çoğunluğun kendi görüşlerini desteklemek için zikrettikleri delillerle. Bu deliller anlatılalı çok olmadı. Bunların bir kısmı sünnet, bir kısmı da sahâbe, tâbiûn ve tebe-i tâbiûn icmasıdır.

2. Onların sünnette bunu gerekli kılan veya buna delalet eden bir bilginin bulunmadığına dair iddiaları daha önce anlatılan Hz. Peygamber'in, vahiy kâtiplerinin yazdıklarını onaylaması ile reddedilir. O vahiy kâtiplerinden biri de Hz. Ebû Bekir için Kur'ân'ı sayfalara yazan, Hz. Osman için de çoğaltan Zeyd İbn Sâbit'tir. Bu görüşleri biraz önce verilen Hz. Peygamber'in Muâviye'ye verdiği şu talimatla da reddedilir: ***"Diviti mürekkebe daldır, kalemin ucunu sivrilt, bâ harfini uzat, sin harfini ayır, mim harfini açık yaz, Allah lafzının yazısını süsle, Rahmân kelimesini uzat, Rahîm kelimesini süsle, kalemini sol kulağına koy. Çünkü bu senin için daha hatırlatıcıdır."*** Çünkü bu, Hz. Peygamber'in vahiy kâtipleri için birtakım esaslar belirleyen kimse olduğu konusunda kesin delildir.

3. Kâdî Ebû Bekir'in "Bundan dolayı Mushaflar farklı yazı stillerine göre yazılmıştır..." sözü, icma gerçekleştikten ve insanların daha önce açıklandığı gibi tevkîfî hattı bilmelerinden sonra kabul edilemez.

Burada ilave olarak Allâme İbnu'l-Mübârek'in, hocası Ârifbillâh Abdulazîz ed-Debbâğ'dan naklettiği şu sözü vermek istiyoruz: "Resmu'l-Kur'ân, Allah'ın müşahede edilen sırlarından bir sır ve yüce kemâlinin bir yansımasıdır."[899]

İbnu'l-Mübârek hocasına şöyle sormuş: "الصلوة, الزكوة, الحيوة ve كمشكوة kelimelerinde elif yerine vâvın yazılması, سأوريكم, أولئك, أولاء ve أولت kelimelerinde fazladan vâvın yazılması, هديهم, وملإيه, بأييكمve بأييد kelimelerinde yânın fazladan yazılması Hz. Peygamber'in belirlemesi ile mi olmuştur, yoksa sahâbenin tercihi ile mi?" Hocası da şu şekilde cevap vermiştir: "Bütün bunlar Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in belirlemesi ile olmuştur. O, sahâbeden olan vahiy kâtiplerine Kur'ân'ı bu şekilde yazmalarını emretmiştir.

899 İbnu'l-Mübârek, *el-İbrîz*, I, 179.

Onlar da Hz. Peygamber'den aldıkları talimatı eksiksiz ve ilavesiz olarak yerine getirmişlerdir."

Onun bu sözüne şöyle bir açıklamada bulunurum: Âlimlerden bir grup Mushaf'ın yazısı konusunda esnek davranmış ve şunu söylemiştir: Yazının bu şekilde belirlenmesi sahâbenin ittifakı ile olmuştur." Onlar da bu konuda cahiliye döneminde nasıl yazılıyorsa onu öyle benimsemişlerdir. Dolayısıyla bu uygulama sahâbeye aittir. Çünkü Kureyş yazıyı Hîre halkından öğrenmişti. Hîre halkı da الربوا kelimesini vâv ile telaffuz ederdi. Bu nedenle de telaffuzlarına uygun biçimde yazmışlardır. Kureyş ise bu kelimeyi elif ile telaffuz ederdi. Ancak onların bunu vâv ile yazmaları, başkalarının telaffuzuna göre davranmaları ve onları taklit etmelerinin bir sonucudur. Hatta Kâdî Ebû Bekir el-Bâkıllânî şöyle demiştir:

> "İnsanların Mushaf yazımı konusunda belirli bir yazı sitiline uymalarının gerekliliğini iddia edenlerin bu iddialarına delil getirmeleri gerekir. Çünkü Kur'ân, sünnet ve icmada buna delil olacak herhangi bir açıklama yoktur."

İbnu'l-Mübârek şöyle demiştir:

> "Sahâbe veya başkalarının Kur'ân'ı yazmada bir rolü yoktur. Esasında bu konu tam olarak Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in belirlemesi ile olmuştur. Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* sahâbeye akılların içyüzüne eremediği sırlardan ötürü harflerin ziyadesi ve eksikliği ile bilinen şekilde yazılmasını emretmiştir... Bu yazı, Allah'ın sırlarından bir sırdır... Hak Teâlâ bu özelliği diğer kitaplara değil de sadece Kur'ân'a nasip etmiştir.[900] Kur'ân'ın nazmı mucize olduğu gibi yazısı da mucizedir. O hâlde akıllar فئة kelimesinin değil de مائة kelimesinin elif ilavesi ile yazılmasını, بأييد ve بأييكم kelimelerinde yâ harfinin ilavesini nasıl kavrar? وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا âyetinde[901] سَعَوْا kelimesinin elif ile yazılmasının, وَالَّذِينَ سَعَوْ فِي آيَاتِنَا âyetinde سَعَوْ şeklinde elifsiz olarak yazılmasının sırrına nasıl ulaşır? عَتَوْا kelimesinin elif ile birlikte yazılmasının ve عَتَوْ şeklinde elifsiz yazılmasının sırrına nasıl muttali olur? Bakara Sûresi'nde elif harfinin ءامنوا kelimesinde fazladan yer almasının, وباءو, جاءو, تبوءو ve فاءو kelimelerinde ise bulunmamasının

900 Zürkânî burada İbnu'l-Mübârek'in sözlerinden uzun bir bölümü atlamıştır.
901 el-Hac 22/51.

sırrını nasıl bilebilir? أَوْ يَعْفُوَا الَّذِي âyetinde elifin var olmasının, Nisâ Sûresi'ndeki يَعْفُوَ عَنْهُمْ âyetinde ise elifin olmamasının sırrını nasıl idrak eder?

Akıllar birbirlerinin aynı olan kelimelerin bir kısmından bazı harflerin hazfedilme nedenini nasıl kavrar? Mesela; قُرْآنًا kelimesinden Yusuf ve Zuhruf sûrelerinde قُرْءٰنًا şeklinde elif hazfedilirken, Kur'ân'daki diğer bütün yerlerde bu kelime elifle yazılmıştır.

Fussilet Sûresi'nde geçen السَّمٰوَاتِ kelimesinde vâv harfi yazılırken, bu kelimenin geçtiği diğer yerlerin tamamında vâv harfi yazılmamıştır.

Enfâl Sûresi'nde geçtiği yer hariç الْمِيعَادَ kelimesi diğer bütün yerlerde elif ile yazılmıştır.

سِرَاجًا kelimesi Furkân Sûresi'nde geçtiği yer hariç, diğer bütün yerlerde elif ile yazılmıştır.

Akıllar tâ harflerinin bir kısmının açık, bir kısmının yuvarlak yazılmasının sırrına nasıl erer?

İşte bütün bunlar ilahî sırlardır, nebevî gayelerdir. İnsanlar bunları bilemezler. Çünkü bunlar bâtınî sırlardır. Sadece bunlar Rabbânî fetihle bilinebilir. Bu kelimelerin böyle yazılması, sûre başlarında yer alan mukattaa harfler gibidir. İnsanlar bunlarla işaret edilen ilahî anlamlardan hiçbirini bilemezler. Kur'ân'ın yazısı da tamamen buna benzer.

'Sahâbe biraz önce sözü edilen yazı tarzı konusunda fikir birliğine varmıştır' şeklinde dile getirilen düşüncenin bâtıl olduğu son derece açıktır. Çünkü Kur'ân Hz. Peygamber'in zamanında ve onun huzurunda bir şekille yazılmıştır. O vakit sahâbenin fikir birliğine varması, ya Hz. Peygamber dönemindeki yazıyı birebir sürdürmeleri konusunda ya da yeni bir yazı geliştirmeleri hususunda olmuştur. Eğer söz konusu ittifak birinci ihtimalde gerçekleştiyse bu durumda ittifaktan söz edilemez. Çünkü bu, sonradan olan bir şeydir. Hz. Peygamber'in daha önce yaşamış olması bununla çelişir ve onun belirlediğine uymayı gerektirir.

Eğer bu ittifak ikinci ihtimal üzerinde gerçekleştiyse durum şöyledir: Nasıl olur da Hz. Peygamber -mesela kıyasî yazı tarzı gibi- bir tarz belirler, ashabı da bu konuda ona muhalefet eder ve başka bir tarz ile Kur'ân'ı yazar? Şu iki açıdan böyle bir şey olamaz:

a. Bu iddiada sahâbeye Hz. Peygamber'e muhalefet isnat edilmiştir. Bu da imkânsızdır.

b. Sahâbenin tamamı ile onlardan daha sonra gelen diğer nesiller Kur'ân'a bir harf bile eklemenin veya ondan bir harf bile çıkarmanın caiz olmadığı konusunda icma etmişlerdir. Kur'ân'ın iki kapağı arasında bulunan her şey Allah kelamıdır. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onu bir tarz üzere yazdırmıştır. Mesela; o, الرحمان ve العالمين kelimelerinde elifi yazdırmış, ولأوضعو ve مئة kelimelerinde elifi yazdırmamış بأيد kelimesinde yâyı yazdırmamış da sahâbe bu konularda ona muhalefet edip onun yaptığının tersini yapmış değildir. Eğer böyle bir şey yapmış olsalardı, Kur'ân'a bir şeyler ekleyip çıkarma konusunda tasarrufta bulunmuş olurlardı. Hem kendilerinin hem de başkalarının icma ettiği konuda hiç kimsenin yapması helâl olmayan bir fiili yapmış olurlardı. Daha da ötesi Kur'ân'ın iki kapağı arasında bulunanların tamamından kuşku duyulurdu. Çünkü her ne zaman Hz. Peygamber'in bilgisi dışında, vahye ve Allah'tan gelen ilme dayanmayan ve bizzat bilmediğimiz bir şekilde Kur'ân'da eksik ve fazla harf bulunma ihtimalini kabul edersek, onun tamamında kuşkuya kapılırız. Eğer bir sahâbînin vahiy olmayan bir harfi Kur'ân'a ekleyebileceği ihtimalini dile getirirsek, başka bir sahâbînin de vahiyden bir harfi çıkarmış olabileceğine de ihtimal vermemiz gerekir. Çünkü bu ikisi arasında fark yoktur. O vakit İslâm'ın tamamen sağlamlığı dağılır."[902]

Yine İbnu'l-Mübârek şöyle demiştir:

"Hocama şöyle sordum: Eğer Mushafın yazısı Hz. Peygamber'e gelen bir vahiyle belirlenmiş ve bu yazı Kur'ân lafızları gibiyse neden bize âyet ve sûreler gibi bütün şüpheleri giderecek ve gönüllere huzur verecek şekilde mütevatir olarak nakledilmemiştir? Mütevatir olarak

902 İbnu'l-Mübârek, *el-İbrîz,* I, 184-188.

nakledilen bütün harflerde hiçbir ihtilaf yoktur. Mushafın yazısı ise âhâd olarak nakledilmiştir. Bu alanda yazılan kitaplardan bu şekilde nakledildiği öğrenilmektedir. Âhâd olarak nakledilenlerde ise nakledenler arasında birçok yerde karışıklık olur. O hâlde nasıl olur da ümmet vahiyden bir şeyi zayi eder?

O da şöyle cevap verdi: Ümmet vahiyden herhangi bir şeyi zayi etmemiştir. Hamd olsun Kur'ân hem lafız hem de yazı bakımından korunmuştur. İrfan, şuhûd ve ayân ehli onun lafızlarını ve yazısını korumuştur. Ondan en küçük bir şeyi bile kaybetmemiştir. Bunu tevatürün de ötesinde şuhûd ve ayân ile idrak etmişlerdir. Diğerleri ise kendilerine mütevatir olarak ulaşan Kur'ân lafızlarını korumuşlar ve bazı harflerin yazılması konusunda ihtilaf etmişlerdir. Ümmet kaybetmiş sıfatı ile nitelenemez ve ayıplanamaz. Avâmın bilgisizliği ve Kur'ân lafızlarını ezbere bilmemeleri Kur'ân'a zarar vermediği gibi bazılarının bu yazıyı bilmemesi de ona zarar vermez."[903]

3. Yeni Yöntemlere Uyulmasını Zorunlu Gören Görüş

Tibyân adlı eserin müellifi ve ondan önce de *Burhân* adlı eserin müellifi İzz İbn Abdüsselâm'ın şu sözlerinden anlaşılan görüşe meyletmişlerdir:

"Günümüzde Mushafın halk için onların bildikleri usûllere göre yazılması caizdir hatta gereklidir. Mushafın Hz. Osman Mushafındaki ilk hâli ile yazılması, cahillerin hata yapmaması için caiz değildir. Ancak aynı zamanda resm-i Osmânînin de selefimizden bize kalan değerli bir eser gibi korunması gerekir. Cahillerin cehaletini dikkate almak ihmal edilemez. Bu yazı yeryüzünde hiçbir zaman eksik olmayacak âriflerin elinde kalmaya devam etmelidir."

Tibyân adlı eserin müellifi de şöyle demiştir:

"Kur'ân'ın insanların yeni icat ettiği esaslara göre yazılması, şark ehli tarafından benimsenmiştir. Onlar bu uygulamalarında yeni yazı tarzının karışıklığı önleme konusunda daha etkili olduğuna dayanmışlardır.

903 İbnu'l-Mübârek, *el-İbrîz,* I, 189-191.

Mağrib ehli ise İmam Mâlik'in sözüne dayanarak bu yazı tarzını korumuştur. Rivayete göre İmam Malik'e 'Mushaf insanların yeni geliştirdikleri yazı tarzı ile yazılır mı?' diye sorulmuş, o da 'Hayır, o sadece ilk yazı ile yazılır' şeklinde cevap vermiştir."

Zerkeşî, *el-Burhân*'da şöyle demiştir:

"Bu yazı tarzı ümmetin ilk neslinde geçerliydi. O dönemde ilim taze ve canlı idi. Günümüzde ise karışıklıktan endişe ediliyor. Bundan dolayı büyük âlim İzz İbn Abdüsselâm şöyle demiştir: 'Bugün Kur'ân'ı ilk hattı ile yazmak âlimlerin ittifakı ile caiz değildir. Bununla cahillerin Kur'ân'da bir değişikliğe neden olmalarının önüne geçilmiştir. Ancak ilim yok olmasın diye bunun mutlak olarak uygulanmaması gerekir. Eskilerin sapasağlam yaptığı bir şey, cahillerin cehaletlerine bakılarak tamamen terk edilmez. Yeryüzünde mutlaka Allah adına delili daima ayakta tutacak birileri bulunur.'"[904]

Kanaatime göre bu görüş iki nedenden Kur'ân hakkında ihtiyata riayet etme esasına dayanır:

a. Kur'ân'ın her dönemde bilinen bir yazı ile yazılması. Böylece insanların kelimeleri karıştırma ihtimali çok azalır.

b. Kur'ân'ın rivayet edilen ilk hattının korunması. Bilenler bu hatta göre Kur'ân okurlar ve onların lafızları karıştırmalarından endişe edilmez.

Hiç şüphesiz ihtiyatlı davranmak, özellikle de Kur'ân'm korunmasında ihtiyat göstermek önemli bir dinî taleptir.

III. İDDİALAR VE CEVAPLAR

Birinci İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle demişlerdir: Mushaf kendisine arz edilince Hz. Osman şunları söylemişti: "Ne güzel yapmışsınız, ne iyi etmişsiniz. Ama Kur'ân'da lahn var, Araplar dilleriyle onu düzeltecekler."

904 Zerkeşî, *el-Burhân,* I, 379.

İkrime de şöyle demiştir: "Mushaflar yazıldıktan sonra Hz. Osman'a arz edildi. Onda bazı hatalı harflerin olduğunu fark etti ve şöyle dedi: Bunları değiştirmeyin. Çünkü Araplar bunları değiştirir (ya da şöyle demiştir: Araplar dilleri ile bunları düzeltir.). Eğer kâtip Sakîf kabilesinden, yazdıran da Hüzeyl kabilesinden olsaydı bu harfler olmazdı."[905]

İslâm düşmanları bu iki rivayete yer verip şöyle demişlerdir: "Bu iki açıklama, resmu'l-Mushaf konusunda net iki eleştiridir. O hâlde nasıl olur da Hz. Osman Mushafı ve onun Kur'ân'ı çoğaltması güvenilir olabilir ve sahâbenin icması ile gerçekleşebilir? Bu, nasıl tevkîfî olabilir? İşte Hz. Osman ağzını doldurarak Kur'ân'da hata olduğunu söylemiştir."

Cevap: Bu iddiaya birkaç açıdan cevap vermek mümkündür:

1. Bu iki rivayetin de senedi zayıftır. Bu rivayetlerde ızdırab ve inkıta vardır. Allâme Âlûsî tefsirinde şöyle demiştir: "Hz. Osman'dan bu ve benzeri sözler asla sahih senedle nakledilmemiştir."

Muhtemelen okuyucu bu iki rivayetin delil olarak kullanılamayacağını fark etmiştir. Çünkü bu rivayetlerde açık çelişkiler vardır. Hz. Osman'ın Mushafı çoğaltanları tebrik etmesi ile onların çoğalttığı Mushafta hata olduğunu söylemesi birbiri ile çelişmektedir. Hiç Mushafta hata yapan biri tebrik edilir ve ona güzel bir iş çıkardığı söylenir mi?

Ancak lahn/hata ile bir mana kastediliyorsa o zaman durum farklı olur.

2. Hz. Osman'ın bilinen araştırmacı yönü, tam anlamıyla zabt yeteneğine sahip olması ve hassasiyeti bu rivayetler ile benzerlerinin ondan sadır olmasının imkânsız olduğunu gösterir. Onun Mushafı çoğaltırken belirlediği prensiplere tekrar bakılmalıdır. Ebû Ubeyd'in Abdurrahman İbn Mehdî, Abdullah İbn el-Mübârek ve Ebû Vâil senediyle Hz. Osman'ın azatlı kölesi Hâni'den naklettiği şu rivayet göz önünde bulundurulmalıdır: "Ben, Hz. Osman'ın yanında idim. Kâtipler ona Mushafı arz ediyorlardı. Hemen beni bir koyunun kürek kemiği ile birlikte Übeyy İbn Ka'b'a gönderdi. Bu kemikte لا, لم يتسن ve تبديل للخلق فأمهل الكافرين yazıyordu. O bir divit istetti. Sonra ilk ifadeyi iki lamdan birini silerek لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللهِ şeklinde yazdı.[906] فأمهل ifadesini kazıyıp

905 İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif,* I, 379.
906 er-Rûm 30/30.

yerine فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ ifadesini yazdı[907] ve لم يتسن ifadesinin sonuna hâ ekleyerek bu ifadeyi لَمْ يَتَسَنَّهْ şeklinde yazdı."[908]

İbnu'l-Enbârî şöyle dedi: "Hz. Osman'ın bir yanlışı görüp de aynen devam ettirdiği nasıl iddia edilebilir? O yazılanları görüyor ve Mushafı çoğaltanlar arasında meydana gelen ihtilafları gideriyordu. Onlar arasında hak ile hükmedip onları doğruyu yapmak ve ebedileştirmekle sorumlu tutuyordu."

3. Bu rivayetlerin sahih olduğunun farzedilmesi hâlinde, bunları, Mushafın bir araya getirilip çoğaltılması konusunda Hz. Osman'dan mütevatir olarak gelen ve herkesin kabul ettiği bilgilerle ve son derece hassas araştırma, dikkat ve zabt ile te'vil etmek mümkündür.

Yukarıdaki rivayetlerde geçen lahn kelimesi ile kıraat ve lehçe anlamı kastedilmiş olabilir. Bu durumda mana şöyle olur: Kur'ân'da ve Mushaf'ın yazısında bütün Arapların dilinin kolayca dönemeyeceği okuma vecihleri vardır. Ancak çok geçmeden bütün Arapların dili tekrar tekrar okumak ve alıştırma yapmak sûretiyle bu vechi kolayca okuyacak hâle gelir. Büyük âlimlerin bir kısmı buna الصِّرَاط/sırât kelimesini örnek vermişlerdir. Bu kelimedeki ص/sad harfi س/sin harfinin yerine gelmiştir. Araplar hatta uygun olarak bu kelimeyi ص/sad harfiyle, aslına uygun olarak da س/sin harfiyle okumuşlardır.

İkinci İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle demişlerdir: Saîd İbn Cübeyr'in وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ âyetini[909] okuyup şöyle dediği nakledilmiştir: "Bu kâtiplerin bir lahnı/hatasıdır."[910]

Cevap: Daha önce geçen açıklamalara göre İbn Cübeyr bu kelime ile hata anlamını kastetmemiştir. O bununla kıraat konusunda lehçe ve vecih anlamlarını kastetmiştir. Buradaki lahn kelimesi şu âyetteki kullanımı gibidir: "وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ/***And olsun ki sen onları konuşma tarzlarından tanırsın.***"[911] Bu yorumun delili Saîd İbn Cübeyr'in bizzat kendisinin bu âyeti وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ şeklinde okumasıdır. Eğer o lahn kelimesi ile hata anlamı

907 et-Târık 86/17.
908 el-Bakara 2/259. Bk. Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân,* s. 286-287; Hindî, *Kenzu'l-ummâl,* II, 701.
909 en-Nisâ 4/162.
910 Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr,* II, 247.
911 Muhammed 47/30.

kastetmiş olsaydı bu şekilde okumaya rıza göstermezdi. Bunun hata olduğunu düşündüğü hâlde okumayı sürdürmesi hiç mümkün olur mu?

Söz konusu âyet Nisâ Sûresi'nde geçmektedir. Bunun tam metni de şöyledir:

لَكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أُولَئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا.

"Fakat içlerinden ilimde derinleşmiş olanlar ve mü'minler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman edenler, namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve ahiret gününe inananlar var ya; işte onlara pek yakında büyük mükâfat vereceğiz."[912] Çoğunluk وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ ifadesini yâ ile mansub okumuştur. Bir grup ise bu âyeti vâv ile merfu olarak tilavet etmiştir. Mesela; Yunus ve Harun rivayetine göre Ebû Amr bu şekilde okumuştur. Her iki kıraat de sahih bir vecih olup Arap dilinde fasih kabul edilir. Nasb kıraati medihten dolayı gerçekleşmiştir. Takdiri ise şöyledir: وَأَمدَحُ الْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ. Ref' kıraati ise atıf esasına dayanır. Ma'tûfun aleyh merfû olduğu için bu kelime de merfû okunmuştur.

Üçüncü İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle demişlerdir: "Mushafın toplanması ve yazılması konusunda yöneltilen eleştiriler hakkında İbn Abbâs'ın حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا âyetine ilişkin söylediği şu söz yeterlidir: "Kâtip hata yapmıştır. Doğrusu şöyledir: حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا."[913]

Cevap: Buna birkaç açıdan cevap verilir:

1. Ebû Hayyân'ın şu cevabı ile bu iddia çürütülür: İbn Abbâs'ın böyle söylediğini nakleden kimse, İslâm'a saldıran ve dine hücum eden biridir. İbn Abbâs ise böyle bir sözü söylemekten beridir."

2. İbn Ebî Hâtim, İbn Cerîr, İbn Merdûye ve İbnu'l-Enbârî'nin *el-Mesâhif*'te İbn Abbâs'tan naklettikleri rivayet bu iddiayı çürütür. Buna göre o, تَسْتَأْنِسُوا/teste'nisû ifadesini izin yetkisine sahip kimselerden, daha açık ifade ile ev sahiplerinden izin istemek şeklinde tefsir etmiştir.[914]

912 en-Nisâ 4/162.

913 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 396; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, V, 28.

914 Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, V, 28.

3. Kıraat imamları تَسْتَأْنِسُوا/teste'nisû kıraatinden başka bir kıraat naklet-memişlerdir. Eğer İbn Abbâs'tan bu rivayet sahih olarak nakledilmiş olsaydı, onun bu âyeti تَسْتَأْذِنُوا/teste'zinû şeklinde okuduğu da nakledilirdi.

4. Hâkim'in İbn Abbâs'tan gelen bu rivayeti sahih gördüğüne dair bilgiyi kabul etsek bile bu rivayetin sahih olduğu iddiasını reddederiz. Çünkü bu mütevatir ve kesin olan تَسْتَأْنِسُوا/teste'nisû kıraatine aykırıdır.

Dördüncü İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle demişlerdir: Kur'ân'ın toplanması ve yazılmasını eleştirme konusunda İbn Abbâs'tan nakledilen şu rivayet yeterli olmaz mı? O âyeti أَفَلَمْ يَتَبَيَّنِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا şeklinde okumuş. Kendisine bu âyetin Mushafta أَفَلَمْ يَيْأَسِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا şeklinde olduğu söylenince şöyle cevap vermiştir. "Bana göre kâtip bunu uyuklarken yazmış."[915]

Cevap: İbn Abbâs'ın böyle bir şey söylediği sahih bir rivayetle nakledilmemiştir. Ebû Hayyân bu konuda şöyle demiştir: "Doğrusu bu, mülhid ve zındıkların sözüdür."

Zemahşerî şöyle demiştir:

> "Biz önünden ve ardından herhangi bir şekilde kendisine bâtılın erişmeyeceği Allah'ın Kitabı'nda bunun olduğunu kabul etmeyenlerdeniz. Böyle bir şey nasıl kapalı kalabilir ki? Hz. Osman'ın Mushaf'ı olan İmam Mushafta nasıl varlığını sürdürebilir ki? Zira bu Mushaf Allah'ın dini hakkında ihtiyatlı hareket eden, onu koruyup gözeten, onun ince manalarını, özellikle de başvurulan kanun konusunda ve üzerine hükümlerin bina edildiği esaslar hususunda onun derin anlamlarını ihmal etmeyen sahâbenin elinde sürekli okunuyordu. Allah'a yemin olsun ki, bu kendisinde hiç şüphe edilmeyen bir iftiradır."

Ferrâ da şöyle demiştir: "Bu âyet sadece indiği gibi أَفَلَمْ يَيْأَسِ şeklinde okunur."

Buna göre *ed-Durru'l-mensûr* ve daha başka kaynaklarda İbn Abbâs'tan nakledilen bu rivayet sahih değildir.

915 Taberî, *Câmiu'l-beyân,* XIII, 154; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr,* IV, 63.

أَفَلَمْ يَيْأَس/Efelem yey'es ifadesi "Bilmediler mi?" anlamına gelir. Kâsım İbn Maîn şöyle demiştir: "Bu mana, Hevâzin kabilesinin kullanımına göredir." Nitekim bu kelime Arap şiirinde de bu manada kullanılmıştır:

أقول لهم بالشعب إذ يأسرونني ألم تيأسوا أني ابن فارس زهدم

"Dağ yolunda beni esir ettikleri zaman söyledim onlara

Bilmez misiniz ben Zehdem'in süvarisinin oğluyum..."

Beşinci İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle demişlerdir: Kur'ân'a eleştiri yöneltilmesinin nedenlerinden biri de İbn Abbâs'tan "وَقَضَى رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ/ve kadâ rabbuke ellâ ta'budû illâ iyyâh" ayeti[916] hakkında nakledilen şu ifadelerdir: "Aslında bu âyet ووصى/ve vessâ şeklindedir. Vâv harfi sad harfine yapışmıştır." İbn Abbâs bu âyeti وَوَصَّى رَبُّكَ/ve vessâ rabbuke şeklinde okur ve şöyle derdi: "Bu, 'Rabbin emretti' anlamına gelir. Burada iki vâv vardı. Bunlardan biri sad harfine bitişmiş."

Yine İbn Abbâs'tan şöyle nakledilmiştir: Allah Teâlâ bu harfi Peygamberiniz'in diline şu şekilde indirdi: وَوَصَّى رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاه. Sonra vâvlardan biri sada bitişmiş. Bundan dolayı da insanlar bu âyeti وَقَضَى رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ şeklinde okumuş. Eğer âyet قَضَى/kadâ fiili ile inmiş olsaydı hiç kimse şirk koşmazdı.

Cevap: Bu iddiaya birkaç açıdan cevap verilir:

1. İbn'l-Enbârî'nin verdiği cevap ile. O, bu konuda şöyle demiştir: "Bu rivayetler zayıftır."

2. Bu rivayetler kesin mütevatir kıraat olan وَقَضَى/ve kadâ kıraatine aykırıdır. Kesin bilgi ifade edene aykırı olan da kıymetsizdir.

3. İbn Abbâs'm bizzat kendisinin وَقَضَى/ve kadâ şeklinde okumasının birçok yolla nakledilmesi, bu rivayetlerde ona isnat edilen bilgilerin İslâm düşmanlarının uydurduğu alçak hileler olduğuna delalet eder. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît* adlı eserinde şöyle demiştir:

> "Mütevatir olan, وَقَضَى/ ve kadâ kıraatidir. Bu kıraat İbn Abbâs'tan, Hasan el-Basrî'den ve Katâde'den birçok rivayetle nakledilmiştir. Bu fiil,

916 el-İsrâ 17/23.

emretti anlamına gelir. İbn Mes'ûd ve ona tâbi olanlar ise bu kelimenin tavsiye etti anlamına geldiğini ifade etmişlerdir."

O hâlde وَقَضَى/ve kadâ, rivayeti hakkında İbn Abbâs, İbn Mes'ûd ve daha başka sahâbe ve tâbiûnun icma ettiği bir kıraattir. Bu durumda bu tür değersiz rivayetlere ancak din düşmanları tutunur. Bunu ancak İslâm düşmanları dillerine pelesenk ederler.

Altıncı İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle demişlerdir: "İbn Abbâs âyeti وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى وَهَارُونَ الْفُرْقَانَ ضِيَاءً şeklinde[917] okumuş ve 'Buradaki vâvı alıp الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ âyetine[918] koyun' demiştir."

Yine ondan nakledildiğine göre o şöyle demiştir: "Buradaki vâvı alıp الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ âyetine[919] koyun."

Cevap: Bu iddiaya birkaç açıdan cevap verilir:

1. Bu rivayetler zayıftır. Bunların hiçbiri İbn Abbâs'tan sahih olarak nakledilmemiştir.

2. Bu kıraat icma edilmiş mütevatir kıraate aykırıdır. Dolayısıyla geçersizdir.

3. Kur'ân'ın belâğati bu vâvın hazfedilmesini değil de var olmasını gerektirir. Çünkü İbn Abbâs'ın kendisi âyette geçen furkânı yardım olarak açıklamıştır. Buna göre nur, Tevrat veya şeriat anlamına gelir. Bu farklılıktan dolayı vâvın bulunması gerekir.

Yedinci İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle demişlerdir: İbn Abbâs'tan "اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ/***Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun temsili, bir kandillik gibidir***"[920] âyeti hakkında şöyle dediği nakledilmiştir: "Bu, kâtiplerin bir hatasıdır. Allah'ın nuru bir kandilliğe benzemekten daha yücedir. Esasında âyet şöyledir: مَثَلُ نُورِالمؤمن كَمِشْكَاةٍ."

Cevap: Bu iddiaya şu şekilde cevap verilir:

1. Bu rivayet kesin bilgi ifade eden mütevatir habere aykırıdır. Dolayısıyla geçersizdir.

---

917 el-Enbiyâ 21/48. Âyetin Mushaftaki metni şöyledir: وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى وَهَارُونَ الْفُرْقَانَ وَضِيَاءً.

918 Âl-i İmrân 3/173.

919 el-Mü'min 40/7.

920 en-Nûr 24/35.

2. Kurrânın hiçbirinden İbn Abbâs'ın bu âyeti مَثَلُ نُورِالمؤمن كَمِشْكَاة şeklinde okuduğu nakledilmemiştir. Onun yanlış olduğunu bile bile bu âyeti Mushaf'taki şekli ile okuması ve doğru olduğunu bildiği kıraati terk etmesi düşünülemez. Doğrusu bu, bütün çıplaklığı ile bir yalandır. Eğer bu kimseler söz konusu rivayeti Übeyy İbn Ka'b'a isnat etselerdi mesele kendileri açısından daha kolay olurdu. Çünkü şâz kıraatler arasında Übeyy İbn Ka'b'm bu âyeti مَثَلُ نُورِالمؤمن كَمِشْكَاة şeklinde okuduğu nakledilmiştir. Bu rivayetler, Übeyy İbn Ka'b'ın mütevatir kıraatteki مَثَلُ نُورِه ifadesinde yer alan zamiri tefsir etmek istediği şeklinde yorumlanır. Dolayısıyla ondan nakledilen bu rivayetler kıraat değil, tefsirdir. Onun bu âyeti مَثَلُ نُورِهِ şeklinde okuması da bunun delilidir.

A. İbn Abbâs Hakkında Genel Savunma

Bu tür iddialar hakkında İbn Abbâs'tan nakledilen rivayetlerin tamamı şu şekilde genel bir savunma ile bertaraf edilir: İbn Abbâs Kur'ân'ı Zeyd İbn Sâbit ve Übeyy İbn Ka'b'dan öğrenmiştir. Onlar da Mushafların çoğaltılmasında bulunmuşlardır. Ayrıca Zeyd Hz. Ebû Bekir döneminde toplama faaliyetinde de yer almıştı. Bir de vahiy kâtibi idi. Hz. Peygamber'in emri ve okutması ile vahiy yazıyordu. İbn Abbâs bunu biliyordu ve bu konuda herhangi bir kuşkusu yoktu. O hâlde onun Kur'ân'm toplanması ve yazılmasına itirazı andıran sözler sarfetmesi imkânsızdır. Aksi takdirde İbn Abbâs'm Zeyd ve Übeyy'den Kur'ân öğrenip sonra onların toplama ve çoğaltma faaliyetine itiraz etmesi hiç mantıklı olur mu?

Sekizinci İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle demişlerdir: Hişâm İbn Urve, babasından şunları nakletmiştir: Hz. Âişe'ye Kur'ân'daki lahnı sordum. Bu vesileyle إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ,وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ ,إِنْ هَذَانِ لَسَاحِرَانِ وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ âyetleri[921] hakkında soru yönelttim. O da şöyle cevap verdi: "Ey yeğenim! Bu kâtiplerin işidir. Onlar yazarken hata yapmışlar." Suyûtî bu rivayetin Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu belirtmiştir.

İddia sahipleri şunu da söylemişlerdir: Rivayete göre Benû Cumah'ın mevlası Ebû Halef, Ubeyd İbn Ömer ile birlikte Hz. Âişe'nin yanına gitmiş ve ona "Sana Allah'ın Kitabı'ndan bir âyeti sormak için geldim. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu âyeti nasıl okurdu?" diye sormuş. Hz. Âişe de "Hangi âyeti?" diye soruyla karşılık vermiş. Bunun üzerine o, "Âyet وَالَّذِينَ

921 Tâhâ 20/63; en-Nisâ 4/162; el-Mâide 5/69.

يُؤْتُونَ مَا آتَوْا şeklinde mi, yoksa وَالَّذِينَ يأْتُونَ مَا أَتَوْا şeklinde mi okunur?" diye sormuş. Hz. Âişe de "Hangisi senin hoşuna gidiyor?" diye karşılık vermiş. O da "Hayatım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, bunlardan biri bana dünyanın tamamından daha sevimli geliyor" demiş. Hz. Âişe "Hangisi?" diye sorunca da وَالَّذِينَ يأْتُونَ مَا أَتَوْا şeklinde cevap vermiş. Bunun üzerine Hz. Âişe şöyle demiş: "Şahitlik ederim ki, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu âyeti böyle okurdu. Âyet de böyle inmiştir. Ancak bazı heceler tahrif edilmiştir."[922]

Cevap: Bu iddiaya birkaç açıdan cevap verilir.

1. Bu rivayetlerin senedi ne kadar sahih olursa olsun, kesin mütevatir haberlere aykırıdır. Mütevatir habere aykırı olan da delil olamaz ve reddedilir. Bu tür haberlere itibar edilmez ve bunlarla amel gerçekleştirilmez.

2. *İthâfu fudalâi'l-beşer* adlı eserde müellif şöyle demiştir: "هَذَانِ/Hâzâni kelimesi Mushaf'ta elif ve yâ harfi olmadan هَذَنِ şeklinde yazılmıştır. Böylece mevcut dört kıraate elverişli olması amaçlanmıştır." Nitekim bunu resmu'l-Mushaf'ın faydalarını zikrederken anlatmıştık. Öyleyse "kâtip hata etmiştir" şeklinde bir şey söylemek mantıklı olmaz. Çünkü kâtip ne elif yazmıştır ne de yâ. Eğer burada Hz. Âişe'nin düşündüğü gibi bir hata olsaydı, o bu hatayı kâtibe değil de bu ifadenin başındaki إِن/in edatını şeddeli ve هَذَّانِ/hâzâni kelimesini elif ile okuyana nispet ederdi. Ama anlatıldığı kadarıyla ne Hz. Âişe'den ne de başka birinden âyeti bu şekilde okuyanın yanlış yaptığına dair bir rivayet nakledilmiştir. Ayrıca mütevatir ve hakkında icma edilmiş bu kıraat nasıl olur da inkâr edilebilir? Hatta çoğunluğun kıraati böyledir. Ayrıca Hz. Âişe gibi fasih birine hiç de kapalı gelmeyecek biçimde âyeti bu şekilde okumanın fasih bir yönü vardır. Söz konusu bu yöne göre müsennâ kelimeler şu beyitlerde görüleceği üzere, bütün durumlarda elif ile gelir.

واهًا لسلمى ثم واهًا واهًا يا ليت لنا عيناها لنا وفاها

وموضع الخلخال من رجلاها بثمن نرضي به أباها

إن أباها وأبا أباها قد بلغا في المجد غايتاها

922 Ahmed İbn Hanbel, VI, 95; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VII, 174. Heysemî şöyle demiştir: "Bu rivayetin isnadında İsmail İbn Müslim el-Mekkî vardır. O da zayıf bir ravidir."

"Hayret ederim Selma'mn işvelerine, hayret üstüne hayret

Ah keşke onun gözleri ve dudakları bizim olsa

Ayaklarına halhal taktığı yerler bizim olsa

Babasını hoşnut edeceğimiz bir karşılıkla

Ne var ki, babası ve babasının babası

Şerefte varılacak en son noktaya ulaşmış."

Hz. Âişe'nin sadece resmu'l-Mushaf'a uygun olsa bile bu kıraati inkâr etmesi imkânsızdır.

3. وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ/Ve'l-mukîmîne's-salât âyeti hakkında Mushafta hata olduğu görüşünün Hz. Âişe'ye isnat edilmesi, Ebû Hayyân'm *el-Bahru'l-muhît*'te yaptığı açıklamalarla reddedilir: "Hz. Âişe ve Ebân İbn Osman'ın bu âyetin yâ ile yazılmasını Mushafı yazanların bir hatası olarak gördükleri anlatılmıştır. Ancak onlardan sahih bir şekilde böyle bir bilgi gelmemiştir. Çünkü her iki kıraat de fasih Arapça'dır. Arap dilinde sıfatların kat'ı meselesi meşhurdur. Sîbeveyh ve daha başka dilcilerin zikrettiği şahitlerden de anlaşılacağı üzere bu alan oldukça geniştir."

Zemahşerî de şöyle demiştir:

> "Mushaf"ın hattında hata olduğunu iddia edenlere itibar edilmez. Belki Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını incelemeyenler, Arapların dil mezheplerini bilmeyenler, ihtisas üzere nasbın gerçekleşeceği konusunda nasibi olmayanlar buna itibar edebilir. Çünkü böyleleri namaz kılanlardan önce bahsedilen ve durumları Tevrat ve İncil'de anlatılan kimselerin İslâm'ı korumak ve savunmak, Allah'ın Kitabı konusunda geride kapatılmamış bir gedik bırakmamak ve kendilerinden sonra geleceklerin geçecekleri bir deliğe fırsat vermemek konusunda gayretlerinin daha az olacağını bilemeyebilirler."

4. وَالصَّابِئُونَ/ "ve's-sâbiûne"[923] âyeti vâv ile okunur. Hz. Âişe'nin bunu böyle okuyan kimselerin hata ettiğine dair sözü nakledilmemiştir. Ayrıca onun

923 el-Mâide 5/69. Bu kelimenin وَالصَّابِئِينَ/ "ve's-sâbiîne" şekli için bkz. el-Bakara 2/62; el-Hac 22/17.

bu âyeti vâv ile değil de yâ ile okuduğuna dair bir rivayet de yoktur. O hâlde onun bu âyeti vâv ile yazanların yanlış yaptığını söylemesi kabul edilemez.

5. Hz. Âişe'nin وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا/ "vellezîne yu'tûne mâ âtev..."[924] âyeti hakkında söylediği söz onun mütevatir ve üzerinde icma edilen bu kıraati inkâr ettiği anlamına gelmez. Aksine o, soru soran kimseye "Hangisi senin hoşuna gidiyor?" diye sormuştur. Yoksa Hz. Peygamber'in sadece bu şekilde bu âyeti okuduğunu belirtmemiştir. Aksine o kıraatin de Hz. Peygamber'den dinlenildiğini ve Allah tarafından indirildiğini ifade etmiştir. Bu da diğer kıraatin Hz. Peygamber'den öğrenilmiş ve Allah katından indirilmiş olduğu gerçeği ile çelişmez. Özellikle de bu kıraat Hz. Peygamber'den mütevatir olarak gelince böyle bir şey iddia edilemez.

Hz. Âişe'nin "Ancak bazı heceler tahrif edilmiştir" ifadesine gelince; buradaki حُرِّفَ/tahrif edilmiş kelimesi kıraat ve lehçe anlamına gelen harf kökünden türemiştir. Bu durumda mana şu şekilde olur: Mushafa yazılan bu mütevatir kıraat bir lehçedir ve Kur'ân'm eda yollarından biridir.

Hz. Âişe hadisinde geçen حُرِّفَ/hurrife kelimesi, yanlış anlamına gelen tahrif kökünden türememiştir. Aksi takdirde bu hadis mütevatir olan kıraate aykırı olurdu. Mütevatir kıraate aykırı olan da delil olamaz.

Dokuzuncu İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle demişlerdir: Hârice İbn Zeyd İbn Sâbit'in şöyle söylediği rivayet edilmiştir: Zeyd'e dediler ki: Ey Ebû Saîd, yanıldın mı? Aslında âyet[925] ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الإبل اثْنَيْنِ وَمِنَ البقر اثْنَيْنِ şeklindedir. Zeyd, "Hayır. Allah

924 el-Mü'minûn 23/20.

925 Bu âyetin Kur'ân'daki metni şöyledir:
ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنْثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنْثَيَيْنِ نَبِّئُونِي بِعِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ * وَمِنَ الْإِبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنْثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنْثَيَيْنِ أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ وَصَّاكُمُ اللَّهُ بِهَذَا فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ.

"(Dişi ve erkek olarak) sekiz eş yarattı: Koyundan iki, keçiden iki... De ki: O, bunların erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram kıldı? Eğer doğru iseniz bana ilimle söyleyin. Deveden de iki, sığırdan da iki (yarattı.) De ki: O, bunların erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram kıldı? Yoksa Allah'ın size böyle vasiyet ettiğine şahit mi oldunuz? Bilgisizce insanları saptırmak için Allah'a karşı yalan uydurandan kim daha zalimdir! Şüphesiz Allah o zalimler topluluğunu doğru yola iletmez." (el-En'âm 6/143-144).

Teâlâ şöyle buyurmuştur: 'فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى/***Ondan da iki eşi yani erkek ve dişiyi var etmişti.***'[926] Her ikisi de eştir. Bunlardan her biri yani erkek bir eş, dişi bir eştir."

İslâm düşmanları şöyle demişlerdir: "Bu rivayet Mushaf'ı çoğaltanların Kur'ân'ı yazarken diledikleri gibi tasarrufta bulunduklarını ve istediklerini tercih ettiklerini gösterir."

Cevap: Zeyd'in bu sözü onların iddia ettiklerine delalet etmez. Bu söz sadece onun Mushaf'a yazdığı ve Hz. Peygamber'den dinleyip öğrendiği vechin nasıl olduğunu açıklar. Ne bir tasarrufuna delalet eder ne de kendi başına yaptığı bir işe... Sahâbenin Kur'ân hakkında böyle bir şey yapması düşünülemez! Çünkü onlar mükemmel zabtları ve Kitap ve sünnet hakkında araştırmacı kimlikleri ile örnek konumundadırlar. Özellikle de Zeyd İbn Sâbit... Daha önce anlatılanlardan ezber, güvenirlilik, dinî hassasiyet ve takva açısından onun konumu öğrenilmişti. Sayfa Peygmaber ları ve Mushafı yazma konusunda onun takip ettiği hikmet dolu prensipler bilinmektedir.

فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ.

"O hâlde nasıl oluyor da bu gerçekten uzaklaştırılıyorlar?"[927]

Onuncu İddia: Bu iddiayı dile getirenler şunları söylemişlerdir: Fâtiha Sûresi'ndeki مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ âyetindeki مَالِك/mâlik kelimesini elifsiz olarak (ملك şeklinde) okuyan kimse Mervân'dır. O, kıraat veya lafız ya da yazı bakımından Hz. Peygamber'den mütevatir bir haber gelmesi bir yana ondan herhangi bir rivayet gelmeden kendi kafasına göre bu elifi hazfetmiştir.

Cevap: Bu apaçık bir yalandır. Bunu şu şekilde çürütmek mümkündür:

1. Onların bu konuda ne bir delilleri ne de bir dayanakları vardır.

2. Hz. Peygamber'in "مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ/mâliki yevmi'd-dîn" âyetini elifin bulunması ve hazfi ile birlikte okuduğu ve ashabının da ondan bu şekilde öğrendiği konusunda delil mevcut olup ayrıca tevatür tam anlamıyla sağlanmış ve icma gerçekleşmiştir. Her iki kıraate göre okuyanlar arasında Hz. Ali, İbn Mes'ûd ve Übeyy İbn Ka'b da vardır. Elifin hazfi ile okuyanlar arasında Ebu'd-Derdâ, İbn Abbâs ve İbn Ömer bulunmaktadır. Elif ile okuyanlar

926 el-Kıyâme 75/39.
927 el-Ankebût 29/61.

arasında ise Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman yer almaktadır. Allah Teâlâ hepsinden razı olsun. Onların hepsi Mervân'dan; onun doğumundan ve bu âyeti okumasından önce yaşamıştır. Olsa olsa Mervân'ın kıraati elifin hazfi ile örtüşmektedir. Bu da bize bir zarar vermez. Benzer şekilde Ömer İbn Abdülaziz'den gelen kıraat rivayeti de elifin bulunduğu kıraat ile örtüşmektedir.

3. مَالِك/Mâlik kelimesi Hz. Osman Mushafı'nda daha önce de ifade edildiği gibi elifsiz olarak مَلِك şeklinde yazılmıştır.

B. Savunmanın Özeti

Bu ve buna benzer iddialar, Kur'ân'ın Allah'ın indirdiği gibi toplandığını, kayıt altına alındığını ve yazıldığını, Hz. Osman'ın mushafının tilaveti neshedilmeyen âyetleri iki kapak arasında bir araya getirdiğini, buna bir ilavenin söz konusu olmadığını, hiçbir şeyin de bundan çıkarılmadığını, aksine tertibinin ve nazmının Allah'ın belirlediği nazma ve Peygamber'in belirlediği tertibe uygun olduğunu, bu konuda herhangi bir sûrede veya âyette takdim-tehirin olmadığını gösteren kesin naslar ve güçlü deliller ile reddedilir. Ümmet Hz. Peygamber'den sûrelerdeki bütün âyetlerin tertibini ve yerlerini, daha önce belirtildiği ve ileride kıraat konusunda ele alınacağı gibi kıraat ve tilavetleri zabt ettikleri gibi zabt etmiştir.

Bu ve benzeri iddiaları reddederken şu iki durum sürekli göz önünde bulundurulur:

1. Âlimlerin koyduğu şu altın kural: Haber-i vâhid kesin delillerle çelişince ona itibar edilmez. İsnadı ne kadar sahih olursa olsun bir kenara bırakılır.

2. Sekizinci Bölüm'de inşa ettiğimiz savunma kalesi. Buna göre sahâbeye, özellikle de Kur'ân ve sünnet konusunda onların ezberlerinin iyi olmadığı ve araştırma yapmadıkları şeklinde bir eleştiri ve itham yöneltilemez.

C. Zamanımızda Resm-i Osmânîye Uyma Konusunda İleri Sürülen İddia

Bu iddiayı dile getirenler şöyle demişlerdir: Öğrencilerin çoğu resmu'l-Osmânîyi bilmedikleri için Kur'ân ezberleyemiyorlar ve Mushaf'a bakarak Kur'ân okuyamıyorlar. Öyleyse neden bu yazı biçimine bağlı kalmaya devam ediyoruz ve günümüzde Mushafları herkesçe bilinen ve anlaşılan yazı tarzı

ile yazmıyoruz? Bunda yeni yetişen nesil için ve halk için bir kolaylık yok mudur?

Cevap: Buna birkaç açıdan cevap verilir:

1. Bu konuda âlimlerin cevaz veren görüşleri vardır. Hatta İzz İbn Abdüsselâm gibi bazı âlimler, karışıklığa yol açacağı endişesinden dolayı halk için onların bildikleri yeni yöntemlere göre Kur'ân'ın yazılması gerektiğine hükmetmişlerdir. Aynı şekilde bu değerli mirası korumak için resm-i Osmânîye göre yazmak da vaciptir. Bu konuda âlimlerin görüşleri biraz önce anlatılmıştı. Bu konu anlatılalı çok zaman olmadı.

2. Resm-i Osmânî'de daha önce anlatılan birtakım faydalar ve üstün yönler vardır.

3. Çoğunluğun görüşü, resm-i Osmânîye tabi olmanın gerekliliğini gösteren birçok delile dayanmaktadır. Bu deliller de biraz önce zikredilmişti.

4. Zamanımızda insanların benimsediği yazı, değişikliğe açıktır. Kur'ân'ın kutsallığı konusunda gösterilen hassasiyetin bir parçası da onun yazısını değişikliklerden muhafaza etmektir.

5. Mushafın yeni yazı kurallarına göre yazılması Hz. Osman döneminde yaşanan ve onun Kur'ân'ı çoğaltmasına neden olan fitneye benzer bir fitnenin çıkmasına neden olabilir. Muhtemelen insanların bir kısmı bir kısmına veya milletlerin bir kısmı diğer kısmına Mushaf yazımındaki kuralların farklılık göstermesi durumunda "Benim hattım, seninkinden daha iyi, benim mushafım senin mushafından daha güzel, benim yazım doğru, senin yazın yanlış" der. Bu da onların birbirlerini günah işlemekle suçlamalarına veya birbirleri ile savaşmalarına neden olabilir. Mefsedetin önlenmesinin maslahatın celbedilmesinden daha önce geldiği kabul edilen esaslardandır.

6. Resm-i Osmânî bütün dönemlerde ve coğrafyalarda ümmeti, Rabbinin Kitabı'nı yazma konusunda birleştiren genel yazıya çok benzemektedir. Çünkü bu, ümmeti bütün çağlarda ve yerlerde Rabbinin Kitabı'nı okuma konusunda birleştiren genel dildir. O hâlde ayrı ayrı duranları bir araya getiren, ümmeti geçmişte ve günümüzde bir arada tutan ve gelecekte de bir arada tutacak olan bu konuda esnek davranmamak gerekir.

7. Âyet ve sûrelerin okunmasına yönelik hassas ölçülerle zabt edilmiş bir hâlde daha çok yayın yapmak ve öğretim kurumlarında tecvid ilmini

yaygınlaştırmak sûretiyle insanların Kur'ân okumalarını kolaylaştırmak mümkündür.

Son olarak şunlar söylenebilir: Mecelletü'l-Ezher'in de ifade ettiği gibi Mushafın her bir sayfasının altında günümüzde bilinen yazı tarzına uymayan kelimelere dikkat çekmek mümkündür. Özellikle de Hz. Osman döneminde çoğaltılan Mushafların hattının bizim yazı ve imla kurallarına pek fazla aykırı olmaması bunu kolaylaştırır. Söz konusu aykırılık çok az kelimede söz konusudur. Buna her iki yazı tarzı arasındaki farkın, uyanık okuyucuları düşünerek ve dikkat ederek okudukları zaman çoğunlukla karışıklığa düşürmeyecek boyutta olduğu da eklenmelidir.

Bu ümmet birçok dönemden geçmiş, pek çok nesle sahip olmuştur. Hiçbir dönemde resm-i Osmânîye riayet etme konusunda acemilik yaşamamıştır. Çünkü Kur'ân okumada her şeyden önce hocalardan okumayı öğrenmeye itimat edilmiştir. Bu şekilde öğrenme yolu ile de yazıdaki kapalılık ne olursa olsun giderilir. Her şey göz önünde iken açıklama yapılmaz.

IV. MUSHAFLARA İLİŞKİN AYRINTILAR

Daha önceki konularda anlatılanlar arasında yer alan, Hz. Osman Mushaflarının doğuşu, yazılması, Hz. Osman'ın bazı sahâbîlere ait olan bireysel Mushafları yaktırması, bu Mushafların birbirine aykırı olması, her bir Mushaf sahibinin kendisine ulaşan kıraat harflerine, neshedilen ve son arzada tilaveti neshedilmemiş âyetlere göre hareket ettiği konuları hatırlanıyordur. Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushaflar ile ilgili meseleleri kuşatmak için şu konular üzerinde durmamız gerekmektedir:

A. Yedi Harf Konusu

Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushaflar, geneli itibariyle Kur'ân'm indiği yedi harfi içermektedir. Nitekim bu konuyu Kur'ân'ın yedi harf üzere indiği meselesinin ele alındığı bölümde özel bir başlık altında tam olarak açıklamıştık. Dileyenler oraya müracaat edebilir. Bu Mushafların Ebû Bekir döneminde toplanan, daha sonra da Hz. Hafsa'nın yanında kalan sayfalardan çoğaltıldığı gerçeği bunu desteklemektedir. Çünkü bu sayfalara Kur'ân'm indiği yedi harf ile birlikte yazıldığı konusu herkesin ittifakla kabul ettiği bir konudur. Bazı

âlimlerin ifade ettiği gibi Hz. Osman'ın bunlardan altı harfin terk edilmesini ve bir tek harfin bırakılmasını emrettiği de nakledilmemiştir. Öyleyse aksi ispat edilene kadar herkesin ittifak ettiğini kabul etmeliyiz. Bizim kesin bilgiyi bir kenara bırakıp kuşkuya yönelmemiz doğru değildir. Bir de fitneyi önlemek ve Müslümanların söz birliğini sağlamak Kur'ân'ın indiği yedi harften birini alıp altısını terk etmeye bağlı değildir. Aksine fitneyi önleyen ve Müslümanların söz birliği yapmalarını sağlayan inenin indiği gibi bu ümmete bir rahmet olarak yedi harfe kadar çeşitlilik gösterdiğini kabul etmektir. Bu konuda gerekli olan en önemli şey, Müslümanların bu harfleri bilerek kuşatmasıdır. Böylece onları terk etmezler ve onların dışındakilere dayanmazlar. Hatta her biri diğerinin kıraatini bu yedi harfin dışına çıkmadığı sürece doğru olarak kabul eder. İşte bu sayede Müslümanların söylemlerinde birlik olur ve fitne ateşi söner. Hz. Peygamber'in kendi döneminde bazı sahâbîler arasında parlayan fitne ateşini söndürürken izlediği yöntem de buydu. Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* bu sorunu sahâbeye Kur'ân'ın yedi harf üzere indiğini anlatarak, bunun anlamını açıklayarak ve herkesin okuyuşunun bir kıraate göre doğru olduğuna ve Kur'ân'ın bu şekilde indiğine hükmederek çözmüştü. Hz. Osman'ın, sahâbenin tamamının ve bütün ümmetin bu konuda onun sünnetini terk etmeleri söz konusu olamaz. Zira yolların en hayırlısı, Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yoludur.

Burada Hz. Osman'ın Kureyşli üç kişilik heyete söylediği şu sözü açıklamamız gerekir: "Eğer siz ve Zeyd Kur'ân'ın herhangi bir yerinde ihtilafa düşerseniz, onu Kureyş lehçesine göre yazın. Çünkü Kur'ân onların lehçelerine göre inmiştir." Bu heyet de aynen onun söylediği gibi yapmıştır.

Bazıları bu talimattan Hz. Osman'ın onlara altı harfi bırakmalarını ve Mushafları çoğaltırken Kureyş harfi ve lehçesi ile yetinmelerini emrettiğini anlamışlardır. Oysa bu çıkarım birkaç açıdan reddedilir:

1. Bu cümledeki lafızlar, yukarıdaki manayı ifade etmez.

2. Kur'ân'da diğer kabilelerin lehçelerine uygun birçok kelime vardır. Kur'ân tamamen Kureyş lehçesine göre değildir. Bu konuda daha önce yedi harf bölümünde yapılan açıklamalara bakılması gerekir. Ayrıca Suyûtî'nin *el-İtkân*'da 37. bölümde anlattıklarına müracaat edilmelidir.

3. Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushaflar, biraz önce de belirttiğimiz gibi yedi harfi içermektedir.

4. Sahâbenin yedi harfin biri dışında hepsini terk etmesi bir yana bunlardan bir kısmını bile terk ettiği konusunda açık ve sahih bir rivayet bize kadar ulaşmamıştır. Eğer onlar böyle bir şey yapmış olsalardı mutlaka mütevatir olarak nakledilirdi. Çünkü böylesine önemli bir konu, mütevatir olarak nakledilmesi için birçok sebebi bünyesinde barındırmaktadır. Bu konuda bize ulaşan tek şey bazı senedlerle komisyon üyelerinin "وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ/***Peygamberleri onlara dedi ki: Onun hükümdarlığının alâmeti, Tabut'un size gelmesidir. Meleklerin taşıdığı o Tabut'un içinde Rabbinizden size bir ferahlık ve sükûnet vardır***"[928] âyetinde geçen التَّابُوتُ/et-tâbût kelimesinin yazımı hakkında ihtilaf ettiklerine dair rivayettir. Bu kelimeyi açık tâ ile mi yazacaklardı yoksa yuvarlak tâ ile mi? Hz. Osman onlara bu kelimeyi açık tâ ile yazmalarını emretmiştir. Çünkü Kureyş lehçesinde bu kelime böyle yazılıyordu.

Yukarıdaki rivayet bize Hz. Osman'ın bu müdahalesi ile lafız, lehçe ve harf ihtilafını değil de yazı ihtilafını kastettiğini gösterir. Ya da Kureyş lehçesinde tevatür şartlarının diğer lehçelere göre daha çok olduğunu ifade ettiğini bildirir. O hâlde komisyon sadece bundan dolayı ihtilaf anında Kureyş lehçesine göre hareket etmeliydi. Çünkü Kur'ân'ı yazarken ve çoğaltırken şart koştukları tevatür bunda gerçekleşmiştir.

Buna Mushafların Hz. Ebû Bekir döneminde toplanan ve daha önce ifade edildiği gibi tevatür derecesine ulaşan ve ümmetin icmasına mazhar olan sayfalardan çoğaltıldığı da eklenmelidir. Hiç Hz. Osman bu icmaya aykırı davranmaya rıza gösterir miydi? Bütün sahâbe icmadan ayrılma konusunda onunla aynı görüşü paylaşır mıydı? Bu konudaki tevatürle diledikleri gibi oynarlar mıydı? Allah'ın Kur'ân'daki vecihlerin ve harflerin çokluğunu ümmet için günümüze kadar devam edecek bir rahmet kıldığı bu konuda onların böyle davranmış olmaları mümkün müdür? Doğrusu bunlar gerçekten uzak anlamalardır.

B. Suhuf ve Mushaflar

Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân'ı sayfalarda/suhufta topladığını, Hz. Osman'ın ise onu Mushaflar'da çoğalttığını ifade etmiştik. Sayfalar ile Mushaflar arasındaki temel farkı şu şekilde açıklamak mümkündür:

928 el-Bakara 2/248.

Suhuf kelimesi sahîfe kelimesinin çoğuludur. Sahîfe de üzerine yazı yazılan kâğıt, deri vb. şeylerden yapılmış bir parçadır.

Mushaf ise sayfalarda toplamak anlamına gelen أَصْحَفَ/eshafe fiilinin ism-i mef'ulüdür. Öyle anlaşılıyor ki, Mushaf kelimesinin sözlük anlamında iki kapak arası dikkate alınmıştır. İki kapaktan maksat ise Kur'ân'ın sayfalarını bir araya getirip zabt eden ve koruyan başındaki ve sonundaki deri vb. şeydir. Her ne kadar suhuf ve Mushaf kelimeleri her biri iki anlamda kullanılsa da suhuf kelimesinde bu mana gözetilmemiştir.

Buraya kadar anlatılanlar kelimelerin sözlük anlamlarına göredir. Terim olarak ise suhuf, Hz. Ebû Bekir döneminde sadece Kur'ân'm yazıldığı sayfalar anlamına gelir. Suhufta sadece sûre içindeki âyetlerin tertibi yapılmıştı. Her sûre bağımsızdı. Sûreler birbiri ardına sıraya konulmamıştı.

Mushaf ise Hz. Osman döneminde ümmetin icma ettiği şekilde âyet ve sûrelerin tertip edilerek Kur'ân'ın bir araya getirildiği sayfalar anlamına gelir.

Bazıları Hz. Ebû Bekir dönemindeki sayfalara Mushaf demiştir. Bunun gerekçesi anlaşılır.

Sayfalar, vefat edinceye kadar Hz. Ebû Bekir'in yanında kaldı. Hz. Ebû Bekir ölümünden kısa bir süre önce bunları Hz. Ömer'e verdi. Çünkü o, kendisine bunu vasiyet etmişti. Hz. Ömer vefat edince sayfalar onun kızı ve mü'minlerin annesi Hz. Hafsa'ya geçti. Bunu Hz. Ömer vasiyet etmişti. Daha sonra Hz. Osman ondan sayfaları istetti ve Mushafları bundan çoğalttı. Sonra sayfaları ona geri verdi. Vefat edinceye kadar da sayfalar onun yanında kaldı.

Hz. Hafsa'nın cenazesine Medine valisi Mervân geldi ve Hz. Hafsa'nın kardeşi Abdullah İbn Ömer'den sayfaları kendisine göndermesini istedi. O da sayfaları kendisine gönderdi. Mervân daha önce de Hz. Hafsa'dan bu sayfaları istemişti ama o bunları vermeme konusunda direnmişti.

İbn Ebî Dâvûd'un naklettiği bir rivayete göre Mervân bu sayfaları yakmış, bir başka rivayete göre yıkayarak silmiş, bir diğerine göre ise parçalamıştır.

Bu üç rivayeti uzlaştırmanın önünde bir engel bulunmamaktadır. Şöyle ki: Mervân ilk önce yıkayarak âyetleri silmiş, sonra bunları parçalamış, en sonunda da bunları yakmıştır. Çünkü saygı ve silme konusunda hassas davranmak istemiştir.

Mervân'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Ben bunu yaptım. Çünkü zamanın ilerlemesiyle bazılarının bu sayfalardan kuşkulanacağından endişe ettim." O, bununla birilerinin sayfalarda Mushaflara aykırı ifadelerin bulunduğunu zannedebileceklerini kastetmiştir. Çünkü bu sayfalar dağınık bir hâlde idi. Ayrıca bir araya getirilip bir düzene konulmuş Mushafların şekline de benzemiyordu.

C. Mushafların Sayısı

Âlimler Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushafların sayısı konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

İbn Âşir bunların sayısının altı olduğunu belirten görüşün doğru olduğunu ifade etmiştir. Bu altı nüsha; Mekkî, Şâmî, Basrî, Kûfî, Hz. Osman'ın istinsahtan sonra umuma açtığı Medenî Mushaf ve kendisine ayırdığı ve "İmam Mushaf"ı olarak isimlendirilen Medenî Mushaftır.

Zâdu'l-Kurrâ adlı eserin müellifi şöyle demiştir:

> "Hz. Osman Kur'ân'ı bir mushafta toplayınca ona 'el-İmâm" adını verdi. Sonra bundan diğer Mushafları çoğalttı. Bir Mushafı Mekke'ye, bir Mushafı Kûfe'ye, Bir Mushafı Basra'ya ve bir Mushafı da Şam'a gönderdi. Bir Mushafı da Medine'de tuttu."

Bu görüşe göre de Mushafların sayısı bir öncekinde olduğu gibi altıdır.

Suyûtî ve İbn Hacer ise bu Mushaflarının sayısının beş olduğu görüşünü benimsemiştir. Muhtemelen onlar beş sayısı ile İmam Mushafı dışındaki Mushafları saymışlardır. O hâlde bu konuda onlar ile biraz önce görüşleri verilen âlimler arasındaki ihtilaf lâfzîdir.

Bir görüşe göre ise Mushafların sayısı sekizdir. Bu Mushaflardan beşi hakkında ittifak vardır. Bunlar Kûfî, Basrî, Şâmî, halka yönelik Medenî ve Hz. Osman'a özgü Medenîdir. Bunlardan üçü hakkında ise ihtilaf vardır. Bunlar da Mekkî, Mushafu'l-Bahreyn ve Mushafu'l-Yemen'dir.

Hz. Osman'ın Mısır'a da bir Mushaf gönderdiği söylenmiştir.

Öyle görülüyor ki Mushafların sayısının altı olduğunu belirten görüş kabule en layık görüştür. Her halükârda Hz. Osman'ın ümmetin ihtiyacını karşılayacak, sözlerini birleştirecek ve fitne ateşini söndürecek sayıda Mushaf çoğalttığı anlaşılmaktadır. Mushafların sayısını tespit etmekte büyük bir fayda

yoktur. O hâlde âlimler bunu belirleme konusunda delillerinin müsaade ettiği ölçüde farklı görüşler ileri sürebilirler. Hakikati ise en iyi Allah bilir.

D. Hz. Osman'ın Mushafları Göndermesi

Kur'ân'm nakledilmesinde Hz. Peygamber'den itibaren imamın imamdan, sika ravinin sika raviden naklederek ezberden öğrenme yöntemi esas olmuştur, hâlâ da esas olmaya devam etmektedir. Bundan dolayı Hz. Osman kendisine güvendiği hafızları seçmiş ve onları İslâm bölgelerine göndermiştir. Mushaflar ise bu konuda titiz davranmak, Kur'ân güvenirliğini ve Müslümanların birliğini sağlamak için ikinci kaynak olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla Hz. Osman her bölgeye Mushafı, çoğunlukla kıraati ona uyan bir hafız sahâbî ile birlikte göndermiştir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Osman, Zeyd İbn Sâbit'e Medenî Mushafa göre okutmasını emretmiştir. Abdullah İbn es-Sâib'i Mekkî Mushafla, Mugîra İbn Şihâb'ı Şâmî Mushafla, Ebû Abdurrahman es-Sülemî'yi Kûfî Mushafla ve Âmir İbn Abdülkays'ı da Basrî Mushafla göndermişti.

Sonra tâbiûn sahâbeden Kur'ân'ı nakletti. Her bölge halkı, Hz. Peygamber'in fem-i saadetlerinden Kur'ân öğrenen sahâbeden şifahî olarak alarak kendi Mushaflarına göre âyetleri okumuştur. Ardından bir grup okumaya, öğrenmeye ve zabt etmeye kendilerini adadı. Neticede bunlar, bu alanda insanların öğrenmek için kendilerine geldikleri imamlar oldular. Her bölge halkı kıraatlerini öğrenme ve kendilerine gelen rivayete dayanma konusunda icma etti. Bundan dolayı kıraatler o insanlara nispet edildi. İcmasmda hata etmekten korunmuş ümmet, bu Mushaflarda olanlar ve onların dışında kalan eksik, fazlalık ve değişikliklerin terki konusunda icma etmiştir. Çünkü onlara göre mütevatir olarak nakledilmeyen şeyler Kur'ân değildir.

E. Mushafların Günümüzdeki Durumu

Bugün Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushafların nerede olduğu bir yana var oldukları konusunda bile elimizde kesin bir delil yoktur. Bu konuda bildiğimiz tek şey, İbnu'l-Cezerî'nin kendi döneminde Şam halkına gönderilen mushafı gördüğü ve Mısır'da başka bir Mushafm varlığına şahit olduğu bilgisidir.

Mısır'da eski eserlerin ve kitapların bulunduğu kütüphanelerde bulunan yazma Mushafların Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushaflar olduğu söylenmiştir. Ancak bunların Hz. Osman'a nispeti konusunda kuşku duymaktayız. Çünkü

bu Mushafta sûreleri birbirinden ayırmaya ve aşırları belirlemeye yarayan alametlere benzer birtakım işaretler ve süsler bulunmaktadır. Oysa Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushaflarda bu tür şeyler ve bilindiği gibi nokta ve harekeler yoktu.

Evet, Hüseynî Camii'nde bulunan eski eserler koleksiyonunda korunan ve Hz. Osman'a nispet edilen Mushaflar eski Kûfî yazı stili ile yazılmıştır. Harflerin iç boşlukları belirgin ve gerçekten hacimleri büyüktür. Yazısı Medine'de bırakılan veya Şam'a gönderilen Mushafların hattına uygundur. Mesela; bu Mushafta مَنْ يَرْتَدَّ âyeti[929] idğamın çözülmesi ile iki dâl harfi ile birlikte مَنْ يَرْتَدِدْ şeklinde yazılmıştır. Bu konuda en fazla bu Mushaf'ın Hz. Osman döneminde çoğaltılan Mushafların birinin hattı ile nakledildiği zannedilebilir.

Aynı koleksiyonda korunan ve Hz. Ali'nin bizzat kendi yazısı ile yazdığı söylenen Mushaf'ın da eski Kûfî hat ile yazıldığı görülmektedir. Ancak bunun hacmi biraz daha küçüktür. Yazısı da diğerine göre daha az belirgindir. Hattı da Medine'de bırakılan ve Şâm'a gönderilen Mushafların dışındakilere uymaktadır. Mesela; biraz önce verdiğimiz مَنْ يَرْتَدَّ âyeti[930] bu Mushafta idğamla ve tek dalla yazılmıştır. Bu kelime Medenî ve Şâmî Mushafların dışında böyle yazılıydı. Bu Mushafın Hz. Ali tarafından yazılmış olması ihtimali bulunduğu gibi onun emri ile Kûfe'de yazılmış olması ihtimali de vardır.

Kaldı ki, Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushafların hiçbirinin günümüze kadar ulaşmaması, Kur'ân öğrenmede güvenilen yöntem Hz. Peygamber'e varıncaya kadar bir imamın diğerinden, bir sikanın ötekinden şifahi olarak öğrenmesi ve nakletmesi şeklinde olduğu sürece bize zarar vermez. Çünkü bu, Kur'ân hakkında günümüze kadar en mükemmel şekli ile gerçekleşen mütevatirdir.

Hz. Osman'ın Mushaflarının tarzında her dönemde ve her coğrafyada binlerce Mushaf çoğaltılmıştır. Hepsin de ileride anlatılacağı üzere resm-i Osmânî korunmuştur. O hâlde sabretmelisin.

وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ.

"Senin sabrın da ancak Allah'ın yardımı iledir."[931]

929 el-Mâide 5/54.
930 el-Mâide 5/54.
931 en-Nahl 16/127.

F. Mushafların Güzelleştirilmesi

Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushaflar verimli ama suya hasret toprağa inen yağmura çok benzer. Bu toprak, üzerine yağmur damlaları düşer düşmez canlanır ve harekete geçer sonra da güzel güzel her çiftten bitirir. Mushaflar da böyledir. Hz. Osman onları İslâm bölgelerine gönderir göndermez, bütün İslâm ümmeti bunları kabul etmiş, doğuda ve batıda Müslümanlar bu Mushaf etrafında birleşmişlerdir. Bu Mushafların tarzında her asırda ve her mekânda binlerce mukaddes Mushaf çoğaltılmıştır.

Dikkat çeken hususlardan biri de güzelleştirme ve süsleme sanatının çeşitli tarzlarda ve şekillerde Mushaflara yönelmesidir.

Bazı güzelleştirmeler maddîdir veya şeklîdir. Bunlar kopyalama, baskı, hacim, kâğıt, deri, süsleme vb. şeylerle ilgilidir. Bu konu bizi çok ilgilendirmemektedir. Çünkü bu mesele, her ne kadar Kur'ân'a teşvik edip kolaylık sağlasa da özü itibariyle basittir.

Bazı güzelleştirmeler ise manevîdir veya meselenin özü ile alakalıdır. Bunlar da nokta ve hareke ile harflerin nutkunu kolaylaştırmak, kelimeleri ayırt etmek ve müteşabih lafızlar arasındaki farkı ortaya koymakla ilgilidir. Bu konu üzerinde durulacaktır:

1. İ'câm (Noktalama)

إعجام الكتاب/İ'câmu'l-kitâb ifadesi kitabın noktalanması anlamına gelir. *Kâmûs*'ta şöyle geçmektedir: أَعْجَمَ فُلانٌ الكَلامَ/A'ceme fulânun el-kelâme ifadesi "Falanca, sözü mübhem ve anlaşılmaz bir hâle getirdi" anlamına gelir. أَعْجَمَ الْكِتَابَ/A'ceme'l-kitâbe ifadesi ise "Yazılı bir metni noktaladı" anlamına gelir.

Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushafların noktasız olduğu bilinmektedir. Bu da daha önce açıkladığımız hikmetten yani bir kelimenin hakkında vârid olan bütün kıraat vecihleri ile okunmaya elverişli olarak bırakılmasından dolayıdır. Yine de tarihçiler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazılarına göre, İslâm'dan önce noktalama bilinmekteydi. Ancak Müslümanlar biraz önce işaret edilen amaçtan dolayı bile bile Mushaflarda noktalamayı terk etmişlerdir. Bazıları da

noktalamanın ancak Ebu'l-Esved ed-Düelî'den[932] sonra bilinmeye başlandığı görüşünü benimsemiştir.

İster noktalama İslâm'dan önce biliniyor olsun, isterse daha sonra ortaya çıksın, Mushafın noktalanması meşhur olan görüşe göre Abdülmelik İbn Mervân döneminde olmuştur. Abdülmelik İslâm topraklarının genişlediğini, Arapların Arap olmayanlarla birlikte yaşamaya başladığını, neredeyse yabancılığın Araplığın temel özelliklerini yok ettiğini, okuma konusunda karıştırma ve hataların insanları zorlamaya başladığını, bu nedenle çoğunluğun Mushafta noktasız kelimeleri ve harfleri ayırt edemediklerini görmüştü. İleri görüşlülüğü sayesinde bunlara çözüm üretmeyi düşündü. Bu vesileyle Haccâc'a bu önemli konunun üzerine eğilmesini emretti. O da mü'minlerin emirine itaat ederek bu görev için söz konusu soruna çözüm üretmek üzere iki büyük âlimi görevlendirdi. Onlar Nasr İbn Âsım el-Leysî[933] ve Yahya İbn Ya'mer el-Udvânî idi.[934]

Her iki âlim de görevlendirildikleri konuda son derece yeterli idiler. İlim ve ameli birleştirmişler, iyilik ve takvayı bir arada yaşamışlar ve dilin kaynakları ile kıraat vecihleri konusunda uzman olmuşlardı. Her ikisinin ortak yönlerinden biri de Ebu'l-Esved ed-Düelî'ye talebe olmaktı.

Allah Teâlâ bu iki âlime rahmet eylesin. Onlar bu çabalarında başarılı olmuşlardı. İlk kez Mushafa nokta koymuşlar, birbirine benzeyen bütün harfleri noktalamışlardı. Hangi harf olursa olsun noktaların üçü geçmemesine dikkat etmişlerdi. Daha sonra onların bu uygulamaları insanlar arasında yayıldı. Bunun Mushaf hakkında yaşanan karışıklık ve sorunları gidermede büyük katkısı olmuştur.

---

932 Ebu'l-Esved ed-Düelî veya Deylî'nin gerçek adı Zâlim İbn Amr İbn Süfyân el-Kinânî'dir. Nahiv ilminin kurucusudur. Hicrî 69 yılında vefat etmiştir.

933 Nasr İbn Âsım el-Leysî tâbiûn tabakasından olup fıkıh ve Arap dilinde âlimdi. Yâkût onun hakkında şöyle demiştir: "O, Mushafa ilk nokta koyan kimse idi." Nasr hicrî 89 yılında vefat etmiştir.

934 Yahya İbn Ya'mer el-Veşkî el-Udvânî tâbiûn dönemi âlimlerinden biridir. Hadis, fıkıh ve dil âlimi idi. Kur'ân'a ilk nokta koyan kimseydi. Yahya hicrî 129 yılında vefat etmiştir.

Mushafa ilk nokta koyanın Ebu'l-Esved ed-Düelî olduğu söylenmiştir. İbn Sîrîn'in Yahya İbn Ya'mer tarafından noktalanmış bir mushafı olduğu da ifade edilmiştir.[935]

Bu görüşleri şu şekilde uzlaştırmak mümkündür: Mushafa ilk nokta koyan Ebu'l-Esved ed-Düelî'dir. Ancak o, bunu bireysel olarak yapmıştır. Sonra onu İbn Sîrîn takip etmiştir. Abdülmelik ise Mushafa ilk nokta koyduran devlet adamıdır. O da bunu resmî sıfatı ile yapmıştır. Böylece noktalama insanlar arasında yayıldı ve Kur'ân okuma sırasında meydana gelen karışıklıklar ve sorunlar giderildi.

2. Mushaflara Hareke Konulması

شكل الكتاب/Şekele'l-kitâbe ifadesi sözlükte أعجم الكتاب/a'ceme'l-kitâbe ile aynı anlama gelir. İ'câmın da nokta koymak anlamına geldiği daha önce açıklanmıştı. *Kâmûs* sahibi şöyle demiştir:

"شَكَلَ الْكِتَابَ/Şekele'l-kitâbe, kitâba nokta koydu anlamına gelir. Bu ifade kitaptaki sorunları giderdi anlamına gelen أشكل الكتاب/eşkele'l-kitâbe ifadesine benzer."

Daha sonraki dönemlerde شكل/şekl kelimesinin harflere konan hareke ve sükûn anlamında kullanılması yaygınlaşmıştır. Her iki anlam arasındaki ilişki gayet açıktır. Çünkü her birinde harflerde ortaya çıkan sorunu gidermek ve karışıklığı önlemek söz konusudur.

Tarihçiler Arapların ilk dönemlerinde harekelemek bir yana harflerin ve kelimelerin harekesinin olduğunu bile bilmedikleri konusunda ittifak etmişlerdir. Çünkü onların dilleri bozulmamıştı, selikaları sağlamdı ve dilleri güzel konuşmaya yatkındı. Bütün bunlar onların harekeye ihtiyaç duymamalarını sağlıyordu. Ancak İslâm'a yeni milletler girdiğinde aralarında hiç Arapça bilmeyen yabancılar da vardı. Yabancıların varlığı Kur'ân'ın diline zarar vermeye başlamıştı. Hatta anlatıldığına göre, Ebu'l-Esved ed-Düelî, birinin "أَنَّ

935 Suyûtî şöyle demiştir: "Kur'ân'a ilk noktayı koyan Ebu'l-Esved ed-Düelî olmuştur. O, bunu Abdülmelik'in emri ile yapmıştır. Mushaf'a ilk nokta koyanın Hasan el-Basrî ile Yahya İbn Ya'mer olduğu da söylenmiştir. İlk nokta koyanın Nasr İbn Âsım olduğuna dair de bir görüş vardır." Bk. Suyûtî, *el-Vesâil,* s. 113; İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif,* s. 158.

أَنَّ اللهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ/ennellahe berîun mine'l-müşrikîne ve rasûluhû"[936] âyetini أَنَّ اللهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولِهِ/ennellahe berîun mine'l-müşrikîne ve rasûlihi şeklinde okuduğunu duymuş. Bu fâhiş hata Ebu'l-Esved ed-Düelî'yi çok rahatsız etmiş ve hemen şöyle demiş: "Allah Teâlâ, Peygamberi'nden beri olmaktan yücedir!" Sonra hemen Basra valisi Ziyâd'a gidip ona "Benden istediğin şeyi kabul ediyorum" demiş. Ziyâd ondan insanların Allah'ın Kitabı'nı doğru okuyacakları birtakım alametler koymasını istemiş. Ebu'l-Esved, bu hatalı okuma kendisini korkutana kadar bu talebi yerine getirme konusunda ağırdan alıyordu. Bu olay karşısında meselenin ciddiyetini kavramış ve kendi ictihadı ile fetha için harfin üzerine bir nokta, kesra için harfin altına bir nokta, damme için harfin önüne bir nokta ve sükûn için de iki nokta koymuştur.

İnsanlar onun bu yöntemini uygulamaya başladılar. Zaman ilerleyince bu yöntemi geliştirmeye ve bunda yenilikler yapmaya yöneldiler. Sonunda şeddeli harf için yayı andıran bir âlamet, vasıl elifi için de kendisinden önceki harfin harekesinin fetha, kesra ve damme olmasına bağlı olarak harfin üstüne, altına veya ortasına bir dikey hareke/uzatma işareti konulmuştur.

Abdülmelik İbn Mervân dönemi gelinceye kadar durum bu şekilde devam etti. Abdülmelik ileri görüşlülüğü ile harfleri birbirinden ayırmayı ve bu ayırmayı da bir önceki başlık altında anlatıldığı gibi nokta ile yapmayı düşündü. İşte tam da bu aşamada nokta olarak konulmuş harekeleri bugün bizim bildiğimiz ve adına fetha, kesra, damme ve sükûn dediğimiz işaretlerle değiştirmek zorunda kaldı. Onun zorunlu olarak bu değişikliği yapmasının nedeni, hareke yerine konulan noktalar ile harflerin noktası olarak konulan noktaların birbirine karıştırılması ihtimalidir. Böylece nokta ve harekeyi birbirinden ayırmış oldu. O ne güzel yapmıştır.

3. Mushafa Nokta ve Hareke Koymanın Hükmü

Birinci asırdaki âlimler Mushafın noktalanmasını ve harekelenmesini mekruh görüyorlardı. Kur'ân'm Mushafta yazıldığı gibi edasının korunması konusunda gösterdikleri hassasiyet ile yeniliklerin Kur'ân'da bir değişikliğe neden olabileceği korkusu onların böyle hareket etmelerine neden olmuştur.

936 et-Tevbe 9/2.

Bu konuda İbn Mes'ûd'un şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kur'ân'ı her şeyden soyutlayın! Hiçbir şeyi ona karıştırmayın!"

İbn Sîrîn'in; noktaları, sûre başlarını ve sonlarını ve daha buna benzer konuları mekruh gördüğü nakledilmiştir. Ancak bilindiği üzere zaman değişmiştir. Bu nedenle Müslümanlar yine aynı nedenlerden dolayı Kur'ân'ı noktalamaya ve harekelemeye mecbur kalmışlardır. Daha açık ifade ile Kur'ân'ın Mushaf'ta yazıldığı şekilde edasını muhafaza amacının ve onun noktalama ve harekeden yoksun olmasının değişikliğe neden olacağı endişesi ile nokta ve harekelemeyi uygun görmüşlerdir.

O hâlde nokta ve harekenin mekruh olduğuna dair görüşün geçerliliğini yitirmesi makul hâle gelir. Onun yerini, nokta ve hareke koymanın gerekliliğine veya müstehap olduğuna hükmetme görüşü almıştır. Bunlar Kur'ân'ı hatadan ve tashiften korur. Şa'bî ve Nehaî'nin noktalamayı mekruh görmesi ise şöyledir: Bu âlimler o dönemde Mushafta değişiklikten endişe ettikleri için noktalamayı mekruh görmüşlerdir. Bugün ise artık böyle bir endişe kalmamıştır. Bid'at olduğunu ileri sürerek de bundan kaçınmak doğru değildir. Çünkü bu, güzel bid'atlerdendir. Bunlar, benzer konulardan olan ilimlerin tasnifi, medrese ve ribatların yapılması gibi yasaklanamaz. Doğrusunu en iyi Allah bilir.

4. Kur'ân'ın Bölümlere Ayrılması

Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaflarda nokta ve hareke bulunmadığı gibi bölümler de yoktu. Zaman ilerledikçe insanlar Mushaflar konusunda çeşitli yeniliklere gitmişler, değişik hususları esas alarak farklı farklı bölümler oluşturmaya başlamışlardır. Mesela; bazıları Kur'ân'ı otuz bölüme ayırmış ve her bir bölüme "cüz" adını vermiştir. Öyle ki, bu kelime mutlak olarak kullanılınca bundan başkası akla gelmez olmuştur. Hatta biri "Bir cüz Kur'ân okudum" dediği zaman insanın zihnine onun Mushaf'ı ayırdıkları otuz cüzden birini okuduğu gelir.

Rabaât sistemini uygulayanlar da buna göre hareket etmişlerdir. Her cüzü müstakil bir nüsha şeklinde basmışlardır. Kur'ân'ın tamamını kapsayan bu nüshaların hepsine "rabaa" adı verilir. Okullarda küçük öğrencilerin elinde bulunan müstakil olarak basılmış cüzler de bu kabildendir. Bazıları her cüzü iki hizbe ayırmıştır. Her hizbi de dört bölüme ayırmıştır. Bunlardan her birine de "rub'" adını vermiştir.

Bazıları sûrede her beş âyetin sonuna "hums" kelimesini koymuştur. Kimileri de her on âyetin sonuna "aşr" kelimesini yerleştirmiştir. Onuncu âyetten sonra beş âyet daha geçince yeniden hums kelimesini koymuşlar, âyet sayısı yeniden onarlı sayılara ulaşınca aşr kelimesini yerleştirmişlerdir. Bu şekilde sûrenin sonuna kadar devam etmişlerdir.

Bazıları da beş âyeti gösteren humusların yerine hâ harfinin baş kısmını, her on âyeti gösteren aşırların yerine de ayn harfinin baş kısmını koymuştur.

Bazı insanlar âyet sonlarına âyetlerin sûre içindeki sayısını gösteren bir rakam koyarken, bazıları herhangi bir sayı yazmadan sadece işaret koymuştur.

Bazıları sûre başlarına başlığı andıran yazılar yazmışlardır. Bu yazılarda sûrenin ismi bulunmakta ve içindeki âyetlerin Mekkî mi Medenî mi olduğu belirtilmektedir.

Âlimlerin bu konuda uzun uzun görüşleri vardır. Kimileri bunu mekruh görerek caiz görmüş, kimileri de mekruh görmeden caiz görmüştür. Ancak her durumda amaç kolaylaştırma olduğu ve karışıklığa ve ilaveye yol açmadığı sürece mesele basittir.

وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ.

"Yolun doğrusu Allah'ındır."[937]

G. Mushafa Saygı

Başka bir kitabın Kur'ân-ı Kerîm kadar saygı görüp kutsal kabul edildiğini ne duyduk ne de gördük. Hatta Allah Teâlâ onu korunmuş Kitap olarak nitelemiş ve sadece temiz olanların ona dokunabileceğini bildirmiştir. Üstelik buna da yemin etmiştir:

فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ * وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ * إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ * فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍ * لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ * تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ.

"Hayır, yıldızların yer (mevki)lerine yemin ederim. Eğer anlarsanız bu gerçekten büyük bir yemindir. Şüphesiz bu, korunmuş bir kitapta bulunan

937 en-Nahl 16/9.

değerli bir Kur'ân'dır. Ona ancak temizlenenler dokunabilir. O, Âlemlerin Rabbinden indirilmiştir."[938]

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Mushafın düşman eline geçmesinden endişe edildiği zaman Kur'ân nüshaları ile birlikte düşman ülkelerine seyahat edilmesini yasaklamıştır. Bu rivayet Buhârî ve Müslim'de nakledilmiştir.[939] Hatta İslâm âlimleri, üzerinde Kur'ân yazılı bir kâğıdı pisliğe atan kimsenin kâfir olduğuna hükmetmiştir. Kur'ân'ı zimmî de olsa kâfir birine satmanın haram olduğuna dair fetva vermişler, Kur'ân'a dokunmanın ve onu taşımanın temizliği gerektirdiğini söylemişlerdir. Sahih olan görüşe göre onun kabına, içinde bulunduğu kutuya ve levhaya vb. şeylere dokunmak ve bunları taşımak temiz olmayı gerektirir.

İslâm âlimleri Kur'ân'ın güzelce yazılmasını, kelime ve harflerinin açıkça belirtilip hakkının verilmesini müstehap olarak görmüşlerdir.

İmam Nevevî şöyle demiştir:

> "Bir yere Mushaf geldiği zaman ayağa kalkmak müstehaptır. Çünkü âlimlerden ve iyi insanlardan biri gelince aya kalkmak müstehap kabul edilmiştir. Mushaf ise onlardan daha fazla saygıyı hak eder."[940]

Allah Teâlâ kendisine, Kitabı'na ve kullarından seçtiği bütün peygamberlere gerekli edeple bizi rızıklandırsın. Âmin...

938 el-Vâkıa 56/75-80.

939 Abdullah İbn Ömer'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Mushaf ile birlikte düşman topraklarına gitmeyi yasaklamıştı." Buhârî, Cihâd 129; Müslim, İmâre 92, 93.

940 Nevevî, *et-Tibyân fî hameleti'l-Kur'ân,* s. 157.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

KIRAATLER VE KURRÂ

I. KIRAATLER

القراءات/Kırâât kelimesi sözlükte قرأ/karae fiilinin semâî masdarı olan قراءة/kırâe kelimesinin çoğuludur. Terim olarak ise kıraat imamlarından birinin Kur'ân okuma konusunda diğerlerinden farklı bir yol izlemesine denilir. Ancak kendisinden yapılan rivayet ve gelen tarikler birdir. Söz konusu farklılığın harfleri telaffuzda veya onların yazım şekillerinde olması açısından bir fark yoktur. Suyûtî isnadın âlî ve nâzil olarak türlerinden söz ederken şöyle demiştir:

> "Hadis ilmindeki bu taksime benzer bir şekilde kâriler isnadın durumlarını, kıraat, rivayet, tarik ve vech şeklinde kısımlara ayırmışlardır. Eğer okuma farklılıkları yedi imam veya on imam ya da onların konumunda olan diğer imamlardan meydana geliyorsa ve onların rivayet ve tarikleri birse bu durumda okumaya kıraat adı verilir. Eğer ihtilaf ravilere aitse, buna rivayet, eğer ihtilaf ravilerden sonraki kârilere aitse, buna da tarik denilir. Eğer ihtilaf böyle değil de kârinin tercihleri arasında olursa buna da vecih denir."

İbnu'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*[941] adlı eserinde şöyle demiştir:

> "Kıraat, Kur'ân kelimelerinin eda keyfiyetlerini ve bunlarda görülen farklılıkları nakledene isnat ederek bilmeye denir.
>
> Mukri' ise bu farklılıkları bilen ve bunları şifahî olarak nakleden kimsedir. Mesela; biri *et-Teysîr*'i ezberlese silsile şeklinde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e ulaşıncaya kadar şifahî olarak öğrenmediyse bu

941 *Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn,* Muhyiddin Muhammed İbn Muhammed İbnu'l-Cezerî'nin bir kitabıdır. Onu 7 bölüme ayırmıştır. Bkz. Hacî Halîfe, *Keşfu'z-Zunûn*, s. 1859.

kaynağa göre Kur'ân okutması caiz olmaz. Çünkü kıraatte öyle konular var ki, ancak dinlemekle öğrenilebilir.

Mübtedî konumunda olan kâri, tek kıraatten üç kıraate kadar kıraat bilgisine sahip olan kimsedir.

Müntehî kâri ise kıraatlerin çoğunu ve meşhur olanları nakleden kimsedir."[942]

A. Kıraat İlminin Doğuşu

Defalarca Kur'ân öğreniminde esas alınan yöntemin, Hz. Peygamber'e varıncaya kadar sika ravinin başka bir sika raviden, bir imamın başka bir imamdan şifahî olarak öğrenmesi olduğunu ifade etmiştik. Bu konuda Mushaflar dayanak olmamıştır, dayanak olmayacaktır da. Ancak Mushaflar Allah'ın Kitabı konusunda Müslümanları bir araya getiren bir kaynaktır. Bu da ancak delalet ettiği ve belirlediği sınırlar çerçevesindedir. Delalet edip belirlemediği yerlerde ise böyle bir özelliği yoktur.

Mushaflarda nokta ve hareke olmadığı daha önce anlatılmıştı. Bir kelimenin formu, çeşitli kıraat vecihlerine uygundu. Eğer bu form kıraat vecihlerine uygun olmazsa, kelime bir mushafta bir veche, diğer mushafta da diğer veche uygun biçimde yazılırdı. Diğerleri de bu şekilde olmuştur. O hâlde kıraat ve Kur'ân konusunda esas alınan dayanağın rivayet ve şifahî öğrenme olmasında şaşılacak bir durum söz konusu değildir.

Hz. Osman Mushafları değişik bölgelere gönderince her mushafla birlikte kıraati çoğunlukla o mushafa uyan bir de hoca gönderirdi. Bu kıraat başka bir Mushaf ve hoca kanalıyla diğer İslâm bölgelerinde yaygın hâle gelen kıraatten farklı olurdu.

Sahâbîler Hz. Peygamber'den Kur'ân'ı farklı düzeylerde öğrenmişlerdi. Kimileri ondan bir harf, kimileri iki harf, kimileri de daha fazla harf öğrenmişti. Sonra bu hâlde değişik bölgelere dağılmışlardı. Bu nedenle onlardan Kur'ân öğrenen tâbiûnun da kıraati birbirinden farklı olmuştur. Bu farklılık tebe-i tâbiûnun tâbiûndan öğrenmesinde de devam etmiştir. Bu şekilde kıraatler, bu alanda ihtisas sahibi olan, kendilerini kıraate adayan, kıraatleri zabt

942 İbnu'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn,* s. 3.

eden ve ileride anlatılacağı gibi yaygınlaştıran tanınmış kıraat imamlarına ulaştı.

İşte kıraat ilminin ve farklılıklarının doğuşu bu şekilde olmuştur. Bilindiği üzere ittifak konusu olan pek çok yere göre kıraat farklılıkları azdır. Yine de her hâlükârda bunlar Kur'ân'm indiği yedi harf sınırları içinde kalan bir ihtilaftır. Bunların tamamı Allah katındandır; ne Hz. Peygamber'in belirlemesi ile ne kurrânın ne de başka birilerinin belirlemesi ile olmuştur.

Nüveyrî'nin Mısır'daki Dâru'l-Kutub'da bulunan yazma bir kitabı vardır. O bu kitabında *et-Tayyibe fi'l-kırâati'l-aşr* adlı esere bir şerh yazmıştır. Burada onun şu sözlerini nakletmemiz son derece yerinde olur:

> "Kur'ân'm rivayetinde esas olan hafızlara güvenmektir. Bundan dolayı Hz. Osman her mushafı, kıraati genel anlamda o mushafa uyan bir hoca ile birlikte göndermiştir. Gönderilen hocanın kıraatinin tamamının o mushafa uyması şart değildi. Her bölge halkı kendi mushafına göre Kur'ân okudu ve okumayı Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den öğrenen sahâbeden öğrendi. Sonra onlardan Kur'ân okumayı öğrenmek için zabt için gecelerini, nakil için gündüzlerini feda eden bir grup öğrendi. Sonunda onlar bu alanda kendilerine uyulan imamlar ve sayelerinde doğru yol bulunan yıldızlar oldular. Kendi bölgelerinde yaşayan herkes onların kıraatlerini kabul etme konusunda icma etti. Onlardan gelen rivayet ve dirayetin sıhhati konusunda hiç kimse ihtilafa düşmedi. Kendilerini kıraate adadıkları için kıraat de onlara nispet edildi. Bu konuda güvenilen onlar oldu.
>
> Onlardan sonra kârilerin sayısı arttı. Ülkelerde çok sayıda kâri yetişti. Peşlerinden ardı ardına yeni nesiller geldi. Sonunda onların bir tabakası oluştu.
>
> Kâriler özellik bakımından birbirinden farklıdırlar. Kimilerinin Kur'ân tilaveti güzel, rivayet ve dirayetleri meşhur olmuştur. Kimileri tek bir özellik taşır. Kimileri de birden fazla özelliğe sahip olmuştur. Bu nedenle kâriler arasındaki farklılıklar çoğalmış, birleştikleri noktalar azalmıştır.

Tam da bu dönemde ümmetin ileri gelenleri ile büyük imamlar gösterilebilecek en üstün çabayı göstermişler, sahih ile bâtılı birbirinden ayırt etmişler, harfleri ve kıraatleri bir araya getirmişler, vecihleri ve rivayetleri sahiplerine isnat etmişler, sahihi, şâzı, çoğu ve teki belirledikleri usül ve tercih ettikleri temel prensiplere göre açıklamışlardır."

B. İlk Dönem Hâfız ve Mukri Tabakası

Bu ümmetin her tabakasında bir grup Kur'ân ezberlemek ve okutmak ile tanınmıştır.

1. Sahâbe Tabakası

Sahâbe tabakasından Kur'ân ezberleme ve okutma konusunda şu kimseler ön plana çıkmıştır: Hz. Osman, Hz. Ali, Übeyy İbn Ka'b, Zeyd İbn Sâbit, Abdullah İbn Mes'ûd, Ebu'd-Derdâ, Ebû Musa el-Eş'ârî ve Hz. Osman'ın Mushaflarla birlikte İslâm bölgelerine gönderdiği diğer sahâbîler.

2. Tâbiûn Tabakası

Tâbiûn tabakasından şu kimseler bu alanda ön plana çıkmıştır: İbnu'l-Müseyyeb, Urve, Sâlim, Ömer İbn Abdülaziz, Süleyman İbn Yesâr, Atâ İbn Yesâr, Zeyd İbn Eslem, Müslim İbn Cündüb, İbn Şihâb ez-Zührî, Abdurrahman İbn Hürmüz ve kâri Mûaz olarak tanınan Muâz İbn el-Hâris. Bunların hepsi Medine'de idi.

Atâ, Mücâhid, Tâvus, İkrime, İbn Ebî Müleyke, Ubeyd İbn Umeyr ve daha başkaları. Bunların tamamı Mekke'de idi.

Âmir İbn Abdülkays, Ebu'l-Âliye, Ebû Recâ, Nasr İbn Âsım, Yahya İbn Ya'mer, Câbir İbn Zeyd, Hasan, İbn Sîrîn, Katâde ve daha başkaları. Bunlar da Basra'da idi.

Alkame, Esved, Mesrûk, Ubeyde, er-Rebî' İbn Heysem, Hâris İbn Kays, Ömer İbn Şurahbîl, Amr İbn Meymûn, Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Zirr İbn Hubeyş, Ubeyd İbn Nudayle, Ebû Zur'a İbn Amr, Saîd İbn Cübeyr, Nehaî ve Şa'bî. Bunlar da Kûfe'de idi.

Hz. Osman Mushafını elinde bulunduran Mugîre İbn Ebî Şihâb el-Mahzûmî, Ebu'd-Derdâ'nın öğrencisi Huleyd İbn Saîd ve daha başkaları. Bunlar da Şâm'da idi.

C. Kıraatleri Zabt Edenler

Sonra bir grup, bu kıraatleri zabt etmeye yöneldi ve bu kıraatlerle birlikte anılır oldu.

Medine'de Ebû Ca'fer Yezîd İbn el-Ka'ka', Şeybe İbn Nisâh ve Nâfi' İbn Ebî Nuaym vardı.

Mekke'de Abdullah İbn Kesîr, Humeyd İbn Kays el-A'rec ve Muhammed İbn Muhaysın vardı.

Kûfe'de Yahyâ İbn Vessâb, Âsım İbn Ebi'n-Nücûd, Süleyman el-A'meş, Hamza ve Kisâî vardı.

Basra'da Abdullah İbn Ebî İshâk, İsa İbn Amr, Ebû Amr İbn el-Alâ, Âsım el-Cahderî ve Yakub el-Hadramî vardı.

Şam'da Abdullah İbn Âmir, Atiyye İbn Kays el-Kilâbî, İsmail İbn Abdullah İbn el-Muhâcir, Yahya İbn el-Hâris ez-Zimârî ve Şureyh İbn Yezîd el-Hadramî vardır.

Bu kurrâ arasında kıraat ve zabt konusunda parlayan pek çok yıldız doğmuştur. Hatta onlar bu konuda insanların kendilerine seyahat edip ilim öğrendiği imamlar hâline gelmiştir.

D. Kıraatlerin Sayısı

Daha sonraki dönemlerde kıraatlerin sayısını belirten birtakım ifadeler meşhur olmuştur. Mesela; yedi kıraat, on kıraat, on dört kıraat tabirleri kullanılmaya başlanmıştır.

En fazla bilinen ve değer gören yedi kıraat olmuştur. Yedi kıraat aşağıda isimleri verilen ve tanınan yedi imama nispet edilen kıraattir:

Yedi Kıraat İmamı: Nâfi', Âsım, Hamza, Abdullah İbn Âmir, Abdullah İbn Kesîr, Ebû Amr İbn el-Alâ ve Ali el-Kisâî.

On kıraat ise bu yedi kıraate üç imamın kıraatinin eklenmesiyle oluşur. O imamlar da Ebû Ca'fer, Yakub ve Halef'tir.

İlk önceleri kıraat ilmi diye bir şey yoktu. Sonra kıraatlerin tedvin dönemi başladı. Bu yedi kıraatin bu şekilde bir başlıkla anıldığı vaki değildi. Kıraatleri ilk kez tasnif eden Ebû Ubeyd Kâsım İbn Sellâm, Ebû Hâtim es-Sicistânî, Ebû Ca'fer et-Taberî ve İsmâîl el-Kâdî'dir. Bu âlimler kıraat konusunda çok şeyden bahsetmişler, yedi imamın kıraatinden kat kat fazla olan rivayetlere yer vermişlerdir.

Yedi imamın kıraati hicrî II. asrın başlarından itibaren İslâm coğrafyasında meşhur olmaya başlamıştır. İnsanlar;

- Basra'da Ebû Amr ve Yakub'un,
- Kûfe'de Hamza ve Âsım'ın,
- Şâm'da İbn Âmir'in,
- Mekke'de İbn Kesîr'in,
- Medine'de Nâfi'in

kıraatini okumaya başlamışlardı. Yedi kıraat hicrî dördüncü asrın sonlarına kadar tedvindeki yerini almadan bu hâl üzere kalmıştı. Derken Bağdât'ta İmam İbn Mücâhid Ahmed İbn Musa İbn Abbâs çıkıp bu yedi imamın kıraatini bir araya getirmişti. Ancak o, Yakub'un yerine Kisâî'yi yazmıştı.

İbn Mücâhid'in bu yedi kıraat imamı ile yetinmesi, herhangi bir kasıt olmadan tamamen tevafuktan ibaretti. Çünkü o, kendisine, sadece zabt, emanet ve uzun süre kıraat ilmiyle ilgilenmekle meşhur olan ve insanların kendilerinden Kur'ân öğrenme konusunda ittifak ettikleri imamlardan kıraat rivayet etme prensibini koymuştu. Onun bu prensiplerini sadece bu yedi imamın kıraati taşımıştır. Yoksa kıraat imamlarının sayısını ifade etmek mümkün değildir. Hatta onlar arasında öyleleri vardı ki, bu yedi imamdan daha değerli ve önemli konumda idi. O hâlde İbn Mücâhid'in yedi kırat imamı ile yetinmesi kurrâyı tespitte sınırlayıcı bir özellik taşımaz. Hiç kimseyi de onların kıraati ile sınırlandırma konusunda ilzam etmez. Doğrusu meşhur kuralın üç unsurunu barındıran her kıraati kabul etmek gerekir. Bu nedenle on kıraat de kabul edilir. Bu on kıraat Yakub, Ebû Ca'fer ve Halef'in kıraatlerinin yedi kıraate eklenmesi ile meydana gelir.

On dört kıraat on kıraate şu dört kıraatin eklenmesi ile meydana gelir. Bunlar, Hasan el-Basrî, İbn Muhaysm, Yahyâ el-Yezîdî ve Şenbûzî kıraatleridir.

E. Kıraat İhtilaflarının Faydası

Kur'ân'm yedi harf üzere indiği konusunu incelediğimiz bölümde bu mesele hakkında ayrıntılı bilgi vermiştik.

F. Kıraat İhtilaflarının Türleri

Kur'ân'ın yedi harf üzere indiği meselesinin ele alındığı bölümde bu konu üzerinde durulmuştu.

G. Kıraatleri Kabul Şartları

Kıraat âlimlerinin meşhur bir kuralı vardır. Kıraat konusundaki rivayetleri bu kurala göre tartarlar ve şöyle derler: "Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushaflardan birine takdiren de olsa uyan, bir yönüyle de olsa Arap diline uygun olan ve on kıraatin dışında da kalsa senedi sahih olan bütün kıraatler sahihtir. Bunları reddetmek caiz değildir, inkâr etmek helâl değildir. Hatta bunlar Kur'ân'ın indiği yedi harfin bir yansımasıdır."

et-Tayyibe adlı eserin müellifi manzum olarak bu kuralı şöyle ifade etmiştir:

وكل ما وافق وجه النحو وكان للرسم احتمالا يحوي

وصح إسنادا هو القرآن فهذه الثلاثة الأركان

وحيثما يختل ركن أثبتِ شذوذه لو أنه في السبعة.

"Bir yönüyle de olsa nahve uygun olan,

Resmu'l-Mushaf'ın bunu taşımaya bir ihtimali olan,

Senedi sahih olan Kur'ân'dır.

İşte bu üç unsurlu kuraldır.

Bu unsurlardan biri bozulursa

Yedi içinde olsa da onun şâz olduğuna karar ver."

Onlar "Mushaflardan birine uyan" sözüyle rivayet edilen kıraatin Mushafların birinde olmasa da ötekinde bulunmasını kastederler. Mesela; İbn

Âmir'den وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ âyetinin[943] vâv harfi olmadan, وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ âyetinin[944] ise her iki ismin başında da bâ harfinin ziyadesi ile okunduğu nakledilmiştir. Bu kıraatler Şâm Mushafına uygundur.

İbn Kesîr "وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ/***Allah onlara, zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır***"[945] âyetini مِنْ/min harf-i cerrinin ilavesi ile تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا şeklinde okumuştur. Bu da Mekkî Mushaf'a uygundur.

Onlar "takdiren" ifadesi ile rivayet konusunda açık olmasa da bir muvafakatla resmu'l-Mushafa uygunluğun yeterli olabileceğini kastetmişlerdir. Mesela; مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ifadesi bütün Mushaflarda مَالِك kelimesinden elifin hazfi ile [مَلِك şeklinde] yazılmıştır. Bu kelimenin مَلِكِ النَّاسِ şeklinde yazıldığı gibi elifin hazfi ile okunması son derece açıktır. مَالِكَ الْمُلْكِ şeklinde yazıldığı gibi elif ile okunması ise takdirendir. Bu durumda elif, kısaltma amacı ile hazfedilmiştir. Nitekim daha önce resmu'l-Mushaf konusunda ayrıntılı olarak açıkladığımız üzere birçok durumda elif hazfedilir.

Mushafın açıkça kıraatlere uygun olmasının örnekleri çoktur. Mesela; وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا âyetinde[946] böyle bir durum söz konusudur.

Bu âyet mushafta noktasız olarak yazılmıştır. Bu nedenle ز/ze harfi ile نُنْشِزُهَا/nunşizuhâ şeklinde okunmaya da ر/re harfi ile نُنْشِرُهَا/nunşiruhâ şeklinde okunmaya da uygundur.

Sahâbenin resmu'l-Mushaf konusunda ileri görüşlü olduklarını gösteren delillerden biri de şudur: Bir kelime asla uygun biçimde rivayet edildiği gibi asla uygun olmayacak şekilde de rivayet edilmiştir. Bu durumda sahâbe, bir formun iki kıraate delaletini sağlama gayesiyle yazılmayan asla denk gelmesi için bu kelimeyi asla aykırı olan bir harfle yazmıştır. Böylece yazı, kıraatlerden birine harflerle, diğerine de kelimenin aslı ile delalet eder. Buna س/sin harfinin yerine ص/sad harfi konmuş, الصِّرَاطَ/es-sırât ve الْمُصَيْطِرُونَ/el-musaydirûn kelimelerini örnek olarak vermek mümkündür. Sahâbe bu kelimeleri, asli harfi س/sin'i bırakarak ص/sad ile yazmıştır. Bununla her ne kadar yazıya aykırı olsa da س/sin harfi ile olan kıraatin kelimenin aslına uygun biçimde gerçekleşip diğerine eşit olmasını hedeflemişlerdir. Aynı şekilde işmâm

943 el-Bakara 2/116.
944 Âl-i İmrân 3/184.
945 et-Tevbe 9/100.
946 el-Bakara 2/259.

kıraati de mümkün olmuştur. Eğer bu kelime aslına uygun olarak س/sin harfi ile yazılsaydı, diğer kıraatler ihtimal dışı kalırdı ve س/sin kıraati dışındaki kıraatler hem kelimenin aslına hem de Mushafın resmine aykırı olurdu. İşte bu nedenle بَسْطَةً ve بَصْطَةً âyetleri hakkındaki meşhur ihtilaf ortaya çıkmıştır. Çünkü Bakara Sûresi'ndeki kelime[947] س/sin harfi ile yazılmış, A'râf Sûresi'ndeki kelime[948] ise ص/sad harfi ile yazılmıştır.

Allâme Nüveyrî'nin *et-Tayyibe* üzerine yazdığı şerhte bu konuyla ilgili çok önemli açıklamaları olmuştur:

"Bil ki resim, kelimenin hece harfleri île başlangıcı ve üzerinde durulması takdir edilerek suretinin oluşturulmasıdır. Resm-i Osmânî ise Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushaflarda kullanılan yazıdır. Bu da üçe ayrılır:

a. Kıyâsî: Bu, lafza uygun olan yazıdır. "Tahkîken" sözü ile bunu kastederler.

b. Semâî: Bu da lafza aykırı olan yazıdır. "Takdîren" sözü ile bunu kastederler.

c. İhtimalî: Bu ileride anlatılacaktır.

Resmin lafza aykırı olması sadece şu beş durumda olur:

a. Bedele delalette: Örnek: الصراط

b. Fazlalığa delalette: Örnek:مالك

c. Hazfe delalette: Örnek:لكنا هو

d. Fasla delalette: Örnek: فمال هؤلاء

e. Aslın vasıl olduğuna delalette: Örnek: ألا يسجدوا

ص/Sad harfi ile okuma, hazif, isbat, fasl ve vasl kıraatlerinin beşi de tahkîken resme uygundur. Bunun dışındakiler ise takdiren uygun olur. Çünkü س/sin harfi aralarında ط/tı harfinin de bulunduğu dört harften önce ص/sad harfi ile değiştirilir. Ayrıca bu konu ileride ele alınacaktır.

مَالِك kelimesini elif ile yazanlara göre elif harfi zâiddir.

لكنا kelimesinde asıl olan elifin de yazılmasıdır.

947 el-Bakara 2/27.
948 el-A'râf 7/69.

فمال ifadesinde ل/lam harfinin ayrı yazılması asıldır.

ألا يسجدوا ifadesinde asıl olan ise vasıldır.

Bedel, kendisinin yerine geldiği harfin hükmündedir. Diğerleri de böyledir. Bu şekilde takdîrî uyum gerçekleşir. Çünkü iki kıraat çelişkiye yol açmadan birbirinden farklı olursa birbirine uygun hükmündedir. Eğer birbirleri ile çelişirlerse aykırı hükmünde olurlar. Pratikte sadece ilk ihtimal söz konusudur. Dolayısıyla iki vecihten birinin sahih olması diğerinin bâtıl olmasını gerektirmez.

Bunu şu şekilde açıklamak mümkündür: Bir lafzın bazen tek yönü olur. Dolayısıyla bu lafız ona uygun yazılır. Bu durumda yazı lafzın yönünü hasreder. Ona muhalif olan ise aykırıdır. Bazen de lafzın birden fazla yönü olabilir. Bu durumda lafız bunlardan birine göre yazılır. Bu yazı da lafzın cihetini hasredemez. Sonuç itibariyle bunu yazıya göre okuyan tahkîken uygun, diğerlerine göre okuyan ise takdîren uygun hareket etmiş olur. Çünkü bedel, yerini tuttuğu harfin hükmündedir. Diğer beş durum da buna benzer.

Resme ihtimalî olarak uyana gelince, bunun altında şu ihtilaflar söz konusudur:

a. Hareke ve sükûndan kaynaklanan ihtilaf: Örnek: القدْس, القدُس.

b. Şedde ve şeddesizlikten kaynaklanan ihtilaf: Örnek: يُنَشِّرْ لكم, يَنْشُرْ لَكُمْ.

c. Durma ve geçmeden kaynaklanan ihtilaf: Örnek: تَمْرَحُونَ ادْخُلُوا, اُدْخُلُوا.

d. Noktalama farklılıklarından kaynaklan ihtilaf: Örnek: يعلمون, تعلمون.

e. Noktalama ve noktalama olmamasından kaynaklanan ihtilaf: Örnek: ننشزها, ننشرها.

Lafzın keyfiyeti konusunda idğam, teshil, imale, terkik ve tedvir gibi farklılıklar da böyledir. Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushafların tamamı bunlara uygun idi. Çünkü bu Mushaflar harflerin sıfatlarından soyutlanmıştı.

Yukarıdaki beyitte nâzımın "Resmin bir ihtimali var" ifadesine ister bütün Mushaflara uysun, isterse bir kısmına uysun tahkîken resme uygun olan kıraatler öncelikli olarak girer. Mesela; İbn Âmir'den وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ

âyetinin[949] vâv harfi olmadan, وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ âyetinin[950] ise her iki ismin başında da bâ harfinin ziyadesi ile okunması buna örnek teşkil eder. Bu kıraatler Şâm Mushafına uygundur.

İbn Kesîr'in "وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ/***Allah onlara, zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır***"[951] âyetini مِنْ/min harf-i cerrinin ilavesi ile تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا şeklinde okuması da bir başka örnektir. Bu da Mekkî Mushaf'a uygundur. Bunun örneklerini çoğaltmak mümkündür:

"İhtimal" sözü nâzımın bunu tahkîkînin karşısına koyması olasılığını taşır. Bu durumda ona göre taksim, tahkîkî ve ihtimalî şeklinde ikili olur. Bir de onun takdîrîyi ihtimalînin içinde değerlendirme olasılığı vardır. Nitekim *en-Neşr*'de böyle yapmıştır. Bu durumda taksim üçlü olur. İlk ikisinin hükmü öncelikli olarak sabit hâle gelir. Eğer resme uygunluk takdir edilmeseydi السموات, والصالحات, الليل örneklerinde olduğu gibi hepsi birbirine muhalif olurdu.

Bazı lafızlarda sadece iki veya daha çok kıraatten birine tahkîken diğerine takdîren uyma söz konusudur. Buna مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ örnek olarak verilebilir.

Bazı lafızlarda iki ya da daha fazla kıraat tahkîken uygundur. Buna da şunları örnek olarak vermek mümkündür: أنصارا لله, فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ, و يَغْفِرْ لَكُمْ, و هَيْتَ لَكَ.

Bilinmeli ki, idğam edilmiş, değiştirilmiş, sabit olan, hazfedilen vb. bir harfte resmin açıkça gösterdiğinden farklı olan bir okuma, hakkında kıraat nakledilmiş ve meşhur olmuşsa gerçekten Mushaf'ın hattına aykırı kabul edilmez. Mesela; âlimler zâit yâların varlığım ve Kehf Sûresi'nde geçen تَسْأَلْنِ/tes'elni ifadesindeki yânın hazfini ve benzeri resme muhalif olan durumları merdud kabul etmemişlerdir. Çünkü bunların hepsi aynı manayı ifade eder ve kıraatin sahih ve meşhur olmasına paralellik arzeder. Kelime ilavesi veya eksiltilmesi ile bir kelimenin öne alınması veya sonra getirilmesi ise bundan farklıdır. Bir harf bile olsa o kelime hükmündedir ve onun hakkında yazıya muhalefet etmek caiz değildir. Buraya kadar anlatılanlar resme uygun olma ve olmama konusunda ayırt edici tanımdır.

949 el-Bakara 2/116.
950 Âl-i İmrân 3/184.
951 et-Tevbe 9/100.

Tanımda yer alan "bir yönü ile de olsa Arap diline uygun olması" sözü ile de gerek efsah gerekse fasih, gerek hakkında icma edilmiş, gerekse önem arzetmeyecek şekilde ihtilaf edilmiş olsun Arap dilinin kurallarından birine uygunluğu kastetmişlerdir. Eğer bir kıraat yaygınlık kazanır ve sahih bir senedle ümmet tarafından kabul görürse işte bu, büyük âlimler nezdinde Arap diline uygunluk kuralında tercih edilen şeydir.

İşte Hâfız Ebû Amr ed-Dânî *Câmiu'l-beyân* adlı eserinde, Ebû Amr kıraatine göre بَارِئْكُمْ ve يَأْمُرْكُمْ kelimelerinin sükûnla okunmasını ve Sibeveyh'in bunu reddetmesini anlattıktan sonra şöyle demiştir: "Sükûn kıraati rivayet bakımından daha sahih ve edası daha yaygın kıraattir. Ben de bunu tercih edip buna göre amel ederim."

Kârîlerin imamları Kur'ân harflerinden hiçbirinde dilde yaygın veya kurala en uygun olan kullanıma dayanmazlar. Aksine onlar rivayet bakımından en sahihine dayanırlar. Onlara göre bir kıraat nakil bakımından sabit olursa herhangi bir gramer kuralı veya yaygın bir kullanım onu reddedemez. Çünkü kıraat uyulan bir sünnettir. Bunu kabul etmek ve buna göre davranmak gerekir.

Kanaatime göre bu, mükemmel bir açıklamadır. Çünkü nahiv âlimleri gramer kurallarını Allah'ın Kitabı'ndan, Hz. Peygamber'in sözlerinden ve Arapların kelamından çıkarmışlardır. Dolayısıyla herhangi bir sözün Kur'âniyeti makbul bir rivayet ile sabit olursa bu durumda Kur'ân nahiv âlimlerine ve onların belirledikleri kurallara hakem olur. Nahiv âlimlerinin çıkardıkları kuralları Kur'ân'a götürmeleri gerekir. Yoksa bizim Kur'ân'ı onların aykırı kurallarına götürmemiz ve bunları onda hakem kılmamız doğru değildir. Aksi takdirde böyle bir şey âyeti ters çevirmek ve uyulması gereken aslı göz ardı etmek olur.

Tanımda yer alan isnadın sahih olması ile kıraati adalet ve zabt sıfatına sahip ravilerin Hz. Peygamber'e varıncaya kadar birbirlerinden nakletmelerini kastetmektedirler. Bu rivayette ne şâzlık ne de illeti kâdiha olacaktır.

Hatta bunun da ötesinde rivayetin bu alanda imam kabul edilen ve kural koyan kimseler nezdinde meşhur olmasını, onlara göre hatalı kabul edilmemesini ve bazılarının bu kıraat ile şâz kalmamasını şart koşmuşlardır.

Büyük âlim İbnu'l-Cezerî tevatürü şart koşmuş ve bunu, bu kuralda açıkça zikretmiştir. O, her ne kadar tevatür derecesine ulaşmasa da bir okumanın Kur'ân olduğunun kesinlik kazanması konusunda meşhur olan, yaygınlık

kazanan, resme ve Arap diline uygun olan kıraati de mütevatir hükmünde değerlendirmiştir.

Bu Kuralın Lafzının ve Mefhumunun İfade Ettiği Mana: Lafzı ile bu kural, bu üç şartı taşıyan bütün kıraatlerin kabul edilmesi gerektiğine delalet eder. Hatta âlimler bu şartları taşıyan bir kıraati inkâr edenlerin kâfir olduğuna hükmetmişlerdir. Bu konuda bu şartları taşıyan kıraatin yedi imamdan veya on imamdan ya da onların dışında kalan makbul imamlardan nakledilmesi arasında bir fark yoktur.

Bu kural mefhumu ile de bu üç şartın gerçekleşmediği bütün kıraatlerin kabul edilmemesi gerektiğine delalet eder. Bunları inkâr eden de kâfir sayılmaz. Böyle bir kıraatin yedi imamdan veya başkalarından nakledilmesi konusunda bir fark yoktur. Hatta onlardan daha büyük makamda ve daha ileride olan âlimlerden nakledilen kıraatlerin hükmü de aynıdır.

Buraya kadar anlatılanlar selef ve halef tabakasından büyük âlimlerce sahih kabul edilen görüştür. Nitekim Dânî, Mekkî,[952] Mehdevî[953] ve Ebû Şâme açıkça bunu dile getirmişlerdir. Bu dört âlimin görüşü yeterli ve itibar edilmeye layıktır. Çünkü bunlar kıraat ve Kur'ân ilimleri konusunda imamdırlar.

Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-vecîz* adlı eserinde şöyle demiştir:

> "Yedi kıraat imamına isnad edilen bütün kıraatlere bakıp aldanılmamalı ve bunların tamamının sahih olduğu, bu şekilde indirildiği kabul edilmemelidir. Sadece bu kurala uyanlar için bunlar söz konusudur. O zaman hiçbir musannıf bu kıraati nakletme konusunda yalnız kalmaz. Bu şartlar kıraatlerin yedi imamdan nakline mahsus bir şey değildir. Doğrusu şu ki, bir kıraatın onların dışındaki kurrâdan nakledilmesi onu sıhhat çerçevesinin dışına çıkarmaz. Çünkü kıraatin kime nispet edildiğine değil, bu şartları taşıyıp taşımadığına bakılır.

952 Mekkî İbn Ebî Tâlib el-Kayravânî bir kıraat âlimidir. Kur'ân ilimleri ve Arapça konusunda çok sayıda eseri vardır. Hicrî 437 yılında vefat etmiştir.

953 Ebu'l-Abbâs Ahmed İbn Ammâr el-Mehdevî, kıraat, nahiv ve tefsir âlimidir. Kendisinin *et-Tafsîlu'l-câmi' li ulûmi't-tenzîl* adında bir tefsir kitabı vardır. Ancak bu eserin günümüze gelip gelmediği bilinmemektedir. Bu eserin muhtasarı ise *et-Tahsîl* adı ile bilinir. Bunu da Muhammed Yusuf eş-Şurbacî tahkîk etmiştir.

> Yedi imama ve diğer kârilere nispet edilen kıraat, hakkında icma edilen ve şâz olmak üzere ikiye ayrılır. Ancak şu kadarı var ki, kendilerinden nakledilen kıraatin, üzerinde icma edilen sahih kısmının çok olması insanın diğer karilerden nakledilenlerden daha çok yedi kıraat imamından rivayet edilenleri gönül rahatlığı ile kabul etmesini sağlamaktadır."

Ancak Ebû Şâme ve benzeri görüşe sahip olanların yedi kıraat konusunda dile getirdikleri görüş ileride ele alınacağı üzere doğru değildir. Bir de biraz önce görüldüğü gibi bu şekilde hükmedilen bu kuralın anlaşılması, tek tek kıraatler ele alındığı zaman birbirine aykırı hükme sahip birkaç formu barındırır. Ancak bunların tamamı, bilindiği üzere genel olarak kabul edilmeme hükmünde birleşir. Şöyle ki: Adı geçen kuralın mefhumu üç kuralın nefyi ile gerçekleşir. Bunlardan birini ve ikisini nefyetmek sureti ile geçerliliğini sürdürür. Her durumun da İmam Mekkî'nin aşağıda verilecek ifadelerinden de anlaşılacağı üzere kendine özgü bir hükmü vardır:

"Eğer biri 'Günümüzde hangi kıraatler kabul edilir ve bunlara göre Kur'ân okunur? Hangi kıraatler kabul edilir, ancak bunlara göre Kur'ân okunmaz? Hangi kıraatler ne kabul edilir ne de bunlara göre Kur'ân okunur?' diye sorarsa ona şu şekilde cevap verilir:

Rivayet edilen kıraatlerin tamamı üç kısma ayrılır:

Birinci Kısım/Günümüzde Okunan Kıraat: Bu tür kıraat şu üç özelliği taşır: Hz. Peygamber'den itibaren sika ravilerin nakletmesi, Kur'ân'ın uygun olarak indiği Arap dili kurallarına ve Mushafın yazısına uygun olması. Bu üç özelliği taşıyan bütün kıraatler ile Kur'ân okunur ve onun belli, sahih ve doğru olduğu konusunda kesin hükme varılır. Çünkü bu tür kıraat Mushafın hattına uygunluk bakımından icma ile öğrenilmiştir. Bunu inkâr edenler tekfir edilir.

İkinci Kısım/Sahih Âhâd Rivayetle Nakledilen Kıraat: Âhâd rivayetle sahih olarak nakledilen, Arap diline uyan ancak Mushafın hattına uymayan kıraatler kabul edilir, ancak şu iki nedenden dolayı bunlara göre Kur'ân okunmaz:

a. Bu tür kıraat icma ile öğrenilmemiştir. Bunlar, âhâd rivayetle öğrenilmiştir. Haber-i vâhide göre de Kur'ân'ın okunduğu sabit değildir.

b. Bu tür kıraat, hakkında icma edilen kıraate aykırıdır. Öyleyse bunların kıraat olarak kesinlik kazandığına ve sahih olduğuna hükmedilemez. Sahih

olduğuna kesin olarak hükmedilemeyen bir kıraatle de Kur'ân okumak caiz değildir. Bunları inkâr eden tekfir edilemez. Ancak bunları inkâr etmek çok çirkin bir davranıştır.

Üçüncü Kısım/Sika Olmayanın Rivayeti veya Arap Diline Uymayan Kıraat: Bu tür kıraatler sika olmayan ravilerden nakledilmiş veya sika olan ravilerden nakledilmekle birlikte Arapça'ya öyle ya da böyle uymayan kıraatlerdir. Böylesi kıraatler Mushafm hattına uysa bile kabul edilmez.

Bu üç türün her bir bölümünün örnekleri vardır. Ancak sözü uzatmamak adına bunlara yer vermedik."

Büyük âlim İbnu'l-Cezerî, Mekkî'nin sözü uzatmamak için vermediği örnekleri ele almış ve şöyle demiştir:

"Birinci kısmın örneği, ملك ومالك ويخدعون ويخادعون وأوصى ووصى ويطوع وتطوع ve daha başka meşhur kıraatlerdir.

İkinci kısma ise İbn Mes'ûd ile Ebu'd-Derdâ'nın وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى âyetini[954] مَا خَلَقَ ifadesi olmadan وَالذَّكَرَ وَالْأُنْثَى şeklinde okumaları örnek olarak verilebilir.

Buna İbn Abbâs'm وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا âyetini[955] وَرَاءَهُمْ/verâehum kelimesini أَمَامَهُمْ/emâmehum kelimesi ile değiştirerek ve وَكَانَ أَمَامَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ/sâlihaten kelimesinin ilavesi ile صَالِحَةٍ غَصْبًا şeklinde okuması örnek olarak verilebilir.

Yine İbn Abbâs'ın وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ كَافِرًا âyetini وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ كَافِرًا/kâfiran ilavesi ile birlikte okumasını da buna örnek olarak vermek mümkündür.

Sika olmayan ravilerin naklettiği kıraatlerden oluşan üçüncü kısmın örneği çoktur. Nitekim şâz kıraatleri içeren kitaplarda bunlar görülebilir. Bunların çoğunun senedi zayıftır. Mesela; İbnu's- Semeyfa', Ebu's-Semmâl ve daha başkalarının فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ âyetini[956] فَالْيَوْمَ

954 el-Leyl 92/3.
955 el-Kehf 18/79.
956 Yunus 10/92.

نُنَجّيكَ بِبَدَنِكَ şeklinde, لِمَنْ خَلْفَكَ ifadesini de لِمَنْ خَلَفَكَ biçiminde okumaları sika olmayan ravilerin rivayetine dayanır. Yine aynı şekilde İmam Ebû Hanife'ye nispet edilen, Ebu'l-Fadl Muhammed İbn Ca'fer el-Huzâî'nin topladığı ve ondan Ebu'l-Kâsım el-Hüzelî ile daha başkalarının naklettiği إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ âyetinde Allah lafzının merfu, ulema lafzının ise mansub olarak okunmasında da böyle bir durum söz konusudur.

Birçok müfessir bu kıraati önemsemiş ve bunu Ebû Hanife'ye nispet etmiştir. Sonra da bunu yorumlamak için tekellüfe girmişlerdir. Hâlbuki bu kıraatin aslı yoktur. İmam Ebû Hanife de bundan beridir.

Sika ravinin naklettiği ancak Arapça dil kurallarına uymayan kıraatlerin örnekleri ise çok azdır. Hatta neredeyse bunun örneği yoktur. Bu tür kıraatler yanılma ve hatadan veya zabt eksikliğinden kaynaklanır. Büyük âlimler ve zabtı kuvvetli hafızlar bunları bilir. Bazıları Nâfi'in ravilerinden Hârice'nin مَعَائِشَ rivayetini buna örnek olarak vermişlerdir.

Bu türün iki kısmına son dönem *Şâtıbiyye* şarihlerinden bazılarının verdiği şu örnekler de girer:

Hamza'nın şu okuyuşları: أسمايهم, وأوليك, شركاوهم, وأحباوهم, بداكم, واخاه.

رَأَى, ترى, تراءى ifadelerinde ر/ra harfinin را şeklinde okunması.

اشْمَأَزَّتْ/İşmeezzet fiilinin اشْمَزَّتْ/işmezzet şeklinde okunması.

فَادَّارَأْتُمْ/Feddâra'tüm ifadesinin فَادَّارَتُمْ/feddâratüm şeklinde okunması.

Bu okuyuşlar tahfif-i resmî adı verilen uygulamanın bir parçası olan hemzenin hazfine göredir. Bunun Arapça'ya öyle ya da böyle bir şekilde uygunluğu söz konusu değildir. Bu tür okuyuşlar ya sika ravilerden nakledilmiştir -ki böyle bir şey imkânsızdır- ve bunu kabul etmek

mümkün değildir ya da sika olmayan ravilerden nakledilmiştir. Bu durumda bu kıraati reddetmek daha kolaydır."

Bütün araştırmalarıma rağmen bu kıraatin Hamza'ya ait olduğuna dair ne sahih ne de zayıf bir ifade bulabildim...

İbnu'l-Cezerî sözlerine şöyle devam etmiştir:

"Geriye tamamen reddedilen bölüm kaldı. Bu da Arapça dil kurallarına ve Mushafın hattına uygun olan ama hiçbir şekilde nakledilmeyen kıraat türüdür. Bunu reddetmek son derece haklı gerekçelere dayanır. Bunu kabul etmemek gerekir. Buna göre okuyanlar büyük günah işlemiş olurlar. Hicrî IV. asırda yaşamış kıraat ve nahiv âlimi Muhammed İbn Hasan İbn Muksim el-Bağdâdî'nin bunu caiz gördüğü nakledilmiştir. İmam Ebû Tâhir İbn Ebî Hâşim, *et-Tibyân* adlı kitabında şöyle demiştir: 'Zamanımızda öyle biri çıktı ki, kendisine göre bir şekilde Arapça'ya uyan ve Mushafın hattına uygun olan her türlü kıraati hem namazda hem de namaz dışında caiz gördü. Böylece bir bid'at başlattı. Bu yüzden doğru yoldan saptı.'

Bundan dolayı onun için Bağdât'ta bir meclis kuruldu. Fakihler ve kâriler bu meclise katıldı. Onların hepsi ona engel olunması konusunda icma ettiler. Sonra o, dayak cezasına çarptırıldı ve bu görüşünden vazgeçti. Onun bu görüşünden vazgeçtiğine dair bir belge düzenlendi. Nitekim Hâfız Ebû Bekir Hatîb *Târîhu Bağdâd*'da böyle anlatmıştır. Biz de *Tabakât*'ta buna bu şekilde temas ettik."

Değerlendirme

Kârîler meşhur kıraatin kuralları arasında diğer iki kuralın yanı sıra isnadın sahih olması ile yetinmiş, bu konuda tevatürü şart koşmamışlardı. Oysa bir ifadenin Kur'ân olabilmesi için şu üç nedenden dolayı mutlaka tevatür şartının gerçekleşmesi gerekir.

1. Bu bir tarif değil, kuralların belirlenmesidir. Tevatür ise Kur'ân'ın tanımında, tanımın yarısı ya da en azından bir şartı olarak değerlendirilmiştir. Kurallarda ise dikkate alınmamıştır. Çünkü tariflerde esnek karşılanmayan bazı

durumlar kurallarda esnek karşılanabilir. Zira kurallar mahiyet ve hakikati açıklamak için konulmamıştır.

2. Makbul kıraatleri diğerlerinden ayırt edebilme konusunda öğrenenlere kolaylık sağlamak. Çünkü sadece bu kurala riayet eden biri için makbul kıraatleri makbul olmayan kıraatlerden ayırt etmek kolay hâle gelir. Eğer tevatür şart koşulsaydı öğrenen birinin bunu ayırt etmesi zorlaşırdı. Çünkü o kimsenin öğrenim sürecinde rivayetin bütün tabakalarında yalan üzere birleşmesi mümkün olmayan bir grup raviye ulaşması gerekir. Bunun da onun için kolayca gerçekleşmesi çok zordur.

3. Bu üç kural, makbul kıraatlerin kesinliğini bilme konusunda neredeyse tevatüre eşit olur. Bu eşitliğin açıklaması şu şekilde yapılır: Mushafın iki kapağı arasında yer alan her şey, bu ümmetin en hayırlı döneminde; sahâbe döneminde icma ve tevatür ile Kur'ân olarak kabul edilmiştir. Eğer bir kıraat sahih senedle nakledilir, Arapça dil kurallarına uygun olur ve mütevatir olan Mushaf'ın hattına muvafık olursa, bu durum söz konusu rivayetin âhâd da olsa kesin bilgi ifade ettiğine bir delil teşkil eder.

Rivayet ilminde yerleşmiş bulunan haber-i vâhidin bilgiyi gerekli kılan bir karine ile çevrelendiği zaman bilgi ifade ettiği kuralı göz önünde bulundurulmalıdır.

Öyle anlaşılıyor ki tevatür, mushafın mütevatir bir vesika olarak ortaya çıkmasından önce senedde aranan bir şarttı. Hakkında icma edilmiş mushafın varlığından sonra, bu mushafa ve Arap dil kurallarına uygunluk sağlandığı sürece rivayetin sahih ve meşhur olması yeterli olmuştur.

el-Kevâkibu'd-dürriyye adlı eserin müellifi, İbnu'l-Cezerî'den naklen şöyle demiştir:

> "İsnadın sahih olması ile kıraati adalet ve zabt sahibi ravilerin sonuna kadar aynı özellikteki ravilerden rivayet etmesini kastediyoruz. Bununla kıraat zabt sahibi bu alanın imamları tarafından meşhur sayılır, hatalı veya şâz kabul edilmez.
>
> Müteahhir ulemanın bir kısmı bu şartta isnadın sahih olması ile yetinmemiş ve tevatürü de şart koşmuştur. Onlar Kur'ân'ın ancak tevatür ile sabit olacağını, âhâd rivayetlerle sabit olamayacağını iddia etmişlerdir. Bu iddianın eleştiriye açık olduğu ortadadır. Çünkü tevatür gerçekleş-

tiği zaman resme ve Arap diline uygunluk şartına ihtiyaç duyulmaz. Çünkü farklı harfler Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den tevatür yolu ile nakledilmesi durumunda ister mushafın hattına uygun olsun isterse olmasın bunları kabul etmek ve bunların Kur'ân olduğuna kesin olarak inanmak gerekir."

Söz konusu kuralı bu şekilde açıkladığımız zaman Allâme Nüveyrî'nin *Tayyibe* şerhinde dile getirdiği şu itiraz önemsiz hâle gelir:

"İsnadın sahih olması ifadesinden ilk etapta anlaşılan manaya göre Kur'ân'ın sabit olmasında bu iki şartla birlikte sadece senedin sahih olması yeterlidir. Bu konuda tevatüre ihtiyaç duyulmaz. Bu da fakihlerin, muhaddislerin ve diğer âlimlerin icmalarına aykırı, sonradan ortaya çıkmış bir görüştür. Nitekim bu konu ileride ele alınacaktır.

Bu görüş nedeniyle bir grup doğru yoldan sapmış, herhangi bir şekilde senedi sahih olmayan harflere göre Kur'ân okumaya başlamıştır. Üstelik bunlar, 'Tevatür şart değildir' demişlerdir. Kendilerinden okudukları kıraatin sahih senedi istendiği zaman bunu getirememişlerdir. Bu konunun biraz ayrıntısı vardır. Bu nedenle burada kârîler ile meşhur dört imamın, usul âlimlerinin, müfessirlerin ve daha başka âlimlerin görüşlerini özetledim. Bu açıklamamda önemli meselelere yer verdim. Çünkü bu, konuyu uzun uzadıya anlatmaya yol açmamaktadır. Velhasıl bu konuda şunu derim:

Aralarında Gazzâlî, Sadruşşerîa, Muvaffakuddîn el-Makdisî, İbn Muflih ve Tûfî'nin de bulunduğu dört mezhebin âlimlerinin çoğunluğuna göre Kur'ân, Mushaf'ın iki kapağı arasında mütevatir olarak nakledilenlerdir.

Başkaları da Kur'ân'ı şöyle tarif etmiştir: 'Hz. Peygamber'e indirilen ve bir sûreyle de olsa insanları kendisinin bir benzerini getirmekten aciz bırakan sözdür.'

Kur'ân'ı bu şekilde tarif eden herkes tevatürü şart koşmuştur. Nitekim İbnu'l-Hâcib, geleneğin bu tür konuların ayrıntılarında tevatürü gerektirdiğini kesin olarak ifade etmiştir. İlk tanımı esas alanlar ise geleneğe

gereksinim duymazlar. Çünkü onlara göre tevatür zaten tanımın bir parçasıdır. O hâlde Kur'ân'ın mahiyeti ancak onunla birlikte tasavvur edilebilir. O zaman da mutlaka dört mezhebe göre tevatür mutlaka gerekir. Bu konuda yaptığım ayrıntılı araştırma sonucunda bu mezheplerden herhangi birinin farklı bir görüş dile getirdiğini görmedim. İbn Abdilberr, İbn Atiyye, İbn Teymiyye, Tûnusî, Nevevî, Sübkî, İsnevî, Ezraî, Zerkeşî, Demîrî, İbnu'l-Hâcib, Şeyh Halil, İbn Arafe ve daha başkalarının da aralarında bulunduğu sayılamayacak kadar çok âlim açıkça bunu ifade etmiştir.

Kârîler ise kıraat olgusunun ilk ortaya çıktığı andan itibaren bu konuda icma etmişlerdir. Ebû Muhammed el-Mekkî hariç müteahhirun döneminden de hiç kimse aykırı bir görüş dile getirmemiştir. Onu da daha sonra gelen âlimlerin bazıları takip etmiştir. Bu, onlara ait bir görüştür."

Bu ifadelerin ardından Nüveyrî, onlara isnat ettiği birçok rivayeti naklet-miştir. Ancak konumuzun sınırları bu rivayetlere yer vermeye müsaade etmemektedir. Zaten burada anlattıklarımız yeterlidir.

Söz konusu kuralı bu şekilde açıklamamız ihtilafı âdeta lafzî hâle getirmektedir. Ayrıca bu durum, Kur'ân'ın tevatürü konusunda düz yolu tutan kurrâ topluluğunun görüşüne de paraleldir.

مَنْ سَلَكَ الجَدَدَ أَمِنَ العِثَارِ.

"Kim düz yolu tutarsa tökezlemekten emin olur."

H. Sened Bakımından Kıraat Türleri

Suyûtî, İbnu'l-Cezerî'nin kıraatlerin altı türü bulunduğunu söylediğini nakleder:

1. Mütevatir

Mütevatir kıraat, yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluğun kendileri ile aynı özelliği taşıyan bir başka topluluktan naklettiği kıraattir.

Yedi kıraat imamından nakli konusunda tariklerin ittifak ettiği kıraatler buna örnek olarak verilir. Kıraatlerin çoğu bu türdendir.

2. Meşhûr

Meşhur kıraat, adalet ve zabt sahibi ravilerin kendileri ile aynı özelliği taşıyan ravilerden sahih senedle naklettikleri, Arap diline ve Hz. Osman'ın istinsah ettiği Mushaflara uygun olan kıraattir. Bu kıraatin, yedi imam veya on imam ya da makbul diğer imamlardan nakledilmesi konusunda bir fark yoktur. Bu kıraat imamlar arasında yaygınlık kazanmış, âlimler tarafından yanlış veya şâz kabul edilmemiştir. Ne var ki bu kıraat tevatür derecesine ulaşmamıştır.

Yedi imamdan nakli konusunda tarihlerin farklılık gösterdiği rivayetler buna örnek olarak verilebilir. Bazı raviler bu tür kıraatleri naklederken diğer bazıları nakletmemiştir.

Kıraatin bu iki türü konusunda yazılan kitapların en meşhurları arasında Dânî'nin *et-Teysîr*'i ile *eş-Şâtıbiyye* ve *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kırâati'l-aşr* adlı eserler yer alır.

Kıraatin bu iki türü ile Kur'ân okunur. Ayrıca bunlara inanmak gerekir. Bunlardan herhangi bir vechi inkâr etmek caiz değildir.

3. Âhâd

Âhâd kıraat, senedi sahih olan ancak resme veya Arap diline uygun olmayan ya da biraz önce bahsi geçen yaygınlığa mazhar olmamış kıraatlerdir. Bu kıraatlere göre Kur'ân okunmaz ve bunlara iman etmek gerekmez.

Bunun örneklerinden biri şu rivayettir: Hâkim'in Âsım el-Cahderî ve Ebû Bekre kanalıyla naklettiği rivayete göre, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* âyeti[957] şu şekilde okumuştur:مُتَّكِئِينَ عَلَى رَفَارِفَ خُضْرٍ وَعَبَاقِرِيٍّ حِسَانٍ .

Bunun bir diğer örneği ise âyetin[958] şu şekilde okunmasıdır: لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفَسِكُمْ.

957 er-Rahmân 55/76. Âyetin mütevatir kıraati şu şekildedir: مُتَّكِئِينَ عَلَى رَفْرَفٍ خُضْرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ. Bk. Hâkim, *el-Müstedrek,* II, 250. Hâkim bu rivayetin sahih olduğunu belirtmiştir. Ancak Zehebî bu konuda ona itiraz etmiş ve bu rivayetin senedinde inkıta bulunduğunu belirtmiştir.

958 et-Tevbe 9/128. Âyetin mütevatir kıraati şu şekildedir: لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ. Bk. Hâkim, *el-Müstedrek,* II, 240.

4. Şâz

Şâz kıraat, senedi sahih olmayan kıraattir. Buna örnek olarak İbnu's-Semeyfa'nın, فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ âyetini[959] فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ şeklinde, لِمَنْ خَلْفَكَ ifadesini de لِمَنْ خَلَفَكَ biçiminde okuması verilebilir.

5. Uydurma

Uydurma kıraat, sahibine herhangi bir aslı olmadan isnad edilen kıraattir. Muhammed İbn Ca'fer el-Huzâî'nin topladığı ve Ebû Hanife'ye isnad ettiği kıraat buna örnek olarak verilebilir. Nitekim biraz önce kuralın açıklaması yapılırken bu kıraat üzerinde durulmuştu.

6. Müdrece Benzeyen

Bu kıraat, hadis türlerinden müdrece benzer. Kıraate tefsir kabilinden yapılan eklemelere müdrec kıraat denilir. Sa'd İbn Ebî Vakkâs'ın وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ âyetini[960] وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ من أم şeklinde okuması buna örnek olarak verilebilir. Bu kıraati Saîd İbn Mansûr nakletmiştir.

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ âyetinin[961] في مَوَاسِمِ الحَجِّ ziyadesi ile لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فِي مَوَاسِمِ الحَجِّ şeklinde okunması da yine buna örnek teşkil eder.

İbnu'z-Zübeyr'in وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ âyetini وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ ziyadesi ile ويَسْتَعينون بالله على ما أصابهم وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ ويَسْتَعينون بالله على ما أصابهم şeklinde okuması bunun başka bir örneğidir.

Bu tür kıraate müdrec değil de müdrece benzeyen denilmiştir. Çünkü bunda ihtilaf vardır. Amr İbn Dînâr[962] şöyle demiştir: "İbnu'z-Zübeyr'in okuduğu bir kıraat miydi yoksa bir tefsir mi, bilemiyorum." Bu rivayeti Saîd İbn

959 Yunus 10/92.
960 en-Nisâ 4/12.
961 el-Bakara 2/198.
962 Amr, bu rivayeti İbnu'z-Zübeyr'den nakleden ravinin adıdır. Bk. Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, II, 61-62.

Mansûr nakletmiştir. İbnu'l-Enbârî bunu naklettikten sonra kesin bir dille bunun tefsir olduğunu belirtmiştir.

Hasan el-Basrî âyeti[963] şöyle okumuştur: وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا الورود الدخول. İbnu'l-Enbârî şöyle demiştir: "Onun الورود الدخول sözü, bir tefsirdir. Bazı raviler yanlış yaparak bunu Kur'ân'a dâhil etmiştir."

İbnu'l-Cezerî sözlerinin sonunda şöyle demiştir:

> "Muhtemelen onlar, açıklama gayesi tefsiri kıraate dâhil etmişlerdir. Çünkü onlar, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den Kur'ân olarak öğrendiklerini çok iyi biliyorlardı. Dolayısıyla onların karıştırma ihtimalleri yoktu. Buraya kadar anlatılanları *el-Kevâkibu'd-dürriyye* adlı eserin müellifine tabi olarak kısaltarak verdik."[964]

İ. Kur'ân'ın Mütevatirliği

Burada daha önce Nüveyrî'den nakledilenlerin ardından üç alıntı ile yetineceğiz.

1. İmam Gazzâlî'nin *el-Mustasfa*'da söyledikleri:

> "Kitab, bize Mushaf'ın iki kapağı arasında meşhur yedi harfe göre mütevatir olarak nakledilenlere denilir. Kitab ile indirilen Kur'ân'ı kastediyoruz. Bu tarife Mushaf kaydını koyduk. Çünkü sahâbe onu rivayet etmede ihtiyatlı davranma konusunda çok titiz davranmıştır. Hatta onlar, aşır ve nokta işaretlerini koymayı hoş karşılamamışlar ve Kur'ân'ın her türlü şeyden soyutlanmasını emretmişlerdi. Böylece Kur'ân olmayan sözlerin Kur'ân'a karışmamasını amaçlamışlardı. Kur'ân bize mütevatir olarak nakledilmiştir. İşte bu şekilde üzerinde ittifak edilen Mushafta yazılı olanların Kur'ân olduğunu, onun dışında kalanların ise Kur'ân olmadığını biliriz. Zira örfe ve geleneğe göre korunması konusunda birçok nedenin bulunduğu bir şeyin bir kısmının göz ardı edilip nakledilmemesi veya ona birtakım şeylerin karışması imkânsızdır.

963 Meryem 19/71.

964 Karşılaştırma için bk. Suyûtî, *el-İtkân*, I, 241-243.

'Peki, neden tevatürü şart koşmuşlardır?' şeklinde bir soru sorulacak olursa buna şu şekilde cevap veririz: Kur'ân'ın mütevatir olduğunun bilinmesi için onun tevatürlüğü şart koşulmuştur. Çünkü bilinmeyen bir şeye göre hüküm vermek cehalettir. Allah'ın kelamı vazî bir emir değil, hakîki bir emirdir. Dolayısıyla 'Şöyle zannettiğiniz zaman bir fiili size haram kıldık veya helâl kıldık' denilmez. Eğer böyle olsaydı haram kılma bizim zannımıza göre bilinirdi. Zannımız da haram kılmanın o fiille ilişkisini gösteren bir alamet olurdu.

Kelâmın tarifinden iki konu ortaya çıkar:

a. Yemin kefâretinde orucun peş peşe tutulması: Bir görüşe göre, her ne kadar İbn Mes'ûd âyeti[965] فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ متتابعات şeklinde okusa da yemin kefâreti olan oruçları peş peşe tutmak vacip değildir. Çünkü متتابعات/mütetâbiât fazlalığı mütevatir olarak nakledilmemiştir. O hâlde bu ifade Kur'ân'ın bir parçası değildir. Bu nedenle İbn Mes'ûd'un kanaat getirdiği bir görüşün açıklaması sadedinde söylediği bir söz olarak değerlendirilir. Muhtemelen o, buradaki mutlak ifadeyi zıhar âyetindeki mukayyed ifadeye hamlederek peş peşe oruç tutmanın gerekliliğine inanmıştır. İmam Ebû Hanife de orucun peş peşe tutulmasının gerekliliğine hükmetmiştir. Çünkü her ne kadar bu fazlalık Kur'ân olarak sabit olmasa da en azından bir haberdir. Haber-i vâhid ile de amel etmek gerekir. Ancak onun bu görüşü zayıftır. Şöyle ki: Eğer Ebû Hanife yalan olduğunu gösteren bir delilin bulunmadığı bir haber-i vahidi Kur'ân'ın bir parçası yapıyorsa bu kesinlikle yanlıştır. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bunu ümmetinden sözleri ile hüccetin sabit olacağı bir gruba tebliğ etmesi vaciptir. Onun bu sözü tek kişiye tebliğ etmesi caiz değildir. Eğer Ebû Hanife bunu Kur'ân'ın bir parçası olarak kabul etmiyorsa bu durumda orucun peş peşe tutulmasının, bunu gösteren delilden dolayı kendisinin benimsediği bir görüş olması ihtimali vardır. Bu delilin de bir rivayet olma olasılığı söz konusudur. Bir şeyin hem haber olma ihtimali hem de haber olmama ihtimali mevcutsa bu durumda onunla amel edilmez. Çünkü amel, ancak ravinin, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den duyduğunu açıkça belirttiği rivayetler ile olur.

965 el-Mâide 5/89.

b. Besmelenin Kur'ân'dan âyet olması konusu: Besmele Kur'ân'dan bir âyettir. Acaba besmele bütün sûrelerin başında bir âyet midir? İşte bu konuda farklı görüşler mevcuttur. İmam Şâfiî besmelenin Fâtiha ve diğer sûrelerin başında bir âyet olduğu görüşüne meyletmiştir. Acaba besmele her sûrenin başında bağımsız bir âyet mi, yoksa her sûrenin ilk âyetinin bir parçası mı? İşte bu konuda İmam Şâfiî'den farklı görüşler nakledilmiştir. Bu yaptığımız açıklama İmam Şâfiî'nin farklı görüşlerini besmelenin her sûrenin başında Kur'ân'ın bir parçası olup olmadığı konusuna hamledenlerin görüşlerinden daha doğrudur. Çünkü besmelenin Kur'ân hattı ile Kur'ân'la birlikte yazılmasının, onun Kur'ân'ın bir parçası olduğu şeklinde anlaşılması daha doğrudur."

İmam Gazzâlî'den küçük tasarruflarla yaptığımız alıntı burada sona erdi.

2. *Müsellemü's-sübût* adlı eserin müellifi ve şarihi şöyle demiştir:

"Âhâd olarak nakledilen kesinlikle Kur'ân değildir. Bu konuda mezhepler arasında birinin farklı bir kanaate vardığı bilinmemektedir. Kur'ân'ın meydan okumayı içermesinden dolayı rivayet edilmesi için gerekli şartların gerçekleşmesi bu görüşe delil getirilmiştir.

Kur'ân hem nazım hem de mana açısından hükümlerin esas kaynağıdır. Hatta birçok hüküm onun nazmı ile ilgilidir. Ayrıca her dönemde onun okunması ve yazılması kutsal kabul edilmiştir. Bundan dolayı sahâbenin kesin biçimde onun mütevatir olarak korunması konusunda gösterdiği gayretler bilinmektedir. Rivayet edilmesi için bütün nedenlerin gerçekleştiği her şey, âdet olduğu üzere mütevatir olarak nakledilir. O hâlde âdete göre böyle bir haberin varlığı tevatürün gerekli kıldığı bir durumdur. Gerekli kılan/tevatür ortadan kalkınca kesinlikle gerekli kılınan da ortadan kalkar. Âhâd olarak nakledilenler mütevatir değildir. O hâlde kesinlikle Kur'ân olamaz!"

3. Celâleddîn es-Suyûtî *el-İtkân*'da şöyle demiştir:

"Kur'ân'dan olan her şeyin hem aslında hem de cüzlerinde mütevatir olması gerekir. Kur'ân âyetlerinin yeri, bu yere konulması ve tertibi Ehl-i Sünnet âlimlerine göre tevatürle sabittir. Çünkü buna benzer ayrıntılar hakkında âdetin tevatürü gerektirdiği bilinmektedir. Sağlam dinin ve

dosdoğru yolun ana kaynağı olan bu büyük mucizenin cümlelerinin ve ayrıntılarının nakledilmesi konusunda bütün nedenler gerçekleşmiştir. O hâlde âhâd olarak nakledilen ve tevatür derecesine ulaşmayan ne varsa kesinlikle Kur'ân'ın bir parçası değildir.

Usul âlimlerinden birçoğu aslı gereği Kur'ân'dan bir şeyin sabit olabilmesi için tevatürü şart koşmuş, ancak onun yeri, konulması ve tertibinde tevatürün şart olmadığını, bu konularda âhâd rivayetlerin çok olduğunu beyan etmiştir. İmam Şâfiî'nin besmeleyi her sûrenin bir parçası olarak değerlendirmesinin bunu gerektirdiği söylenmiştir. Ancak bu görüş, tevatürün her konuda gerekli olduğunu gösteren biraz önceki delil ile reddedilir. Eğer tevatür şart koşulmasaydı, mükerrer âyetlerin çoğu Kur'ân özelliğini yitirir ve Kur'ân'dan olmayan pek çok şey onun parçası hâline gelirdi. Şöyle ki: Eğer yer konusunda tevatür şartını aramazsak, فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ âyeti[966] gibi Kur'ân'da çok sayıda yer alan mükerrer âyetlerin mütevatir olmaması gerekir. Şayet yer açısından Kur'ân'ın bir bölümü mütevatir olmazsa bu durumda onun bir kısmının bazı yerlerde olması âhâd haberlerle gerçekleşir.

Kâdî Ebû Bekir, *el-İntisâr* adlı eserinde şöyle demiştir: Fakihlerden ve kelamcılardan bir grup Kur'ân'ın meşhur derecesine varmadan haber-i vâhid ile bilgi bakımından değil de hüküm bakımından sabit olacağı görüşünü benimsemiştir. Ancak hak ehli bunu hoş karşılamamış ve bundan uzak durmuştur. Kelamcılardan bir grup şöyle demiştir: Bir kıraati, bir vechi ve bir harfi tespit etme konusunda ictihad etmek ve fikir yürütmek mümkündür. Her ne kadar Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bunlara göre okumamış olsa da eğer bunlar Arap dili kurallarına uygunsa bu şekilde ictihad etmek ve fikir yürütmek uygun olur. Ancak hak ehli bunu kabul etmeye yanaşmamış, reddetmiş ve bu hükme varanların yanlış yaptığını belirtmiştir.

Besmelenin âyet olduğunu kabul etmeyen Mâlikîler ve daha başkaları görüşlerini bu esas üzerine bina etmişlerdir. Besmelenin sûre başlarında âyet olduğunun tevatür derecesine ulaşmadığını açıklamışlardır. Tevatür derecesine ulaşmayanın da Kur'ân olamayacağını beyan etmişlerdir.

966 er-Rahmân 55/16, 18, 21, 23, 25, 28...

Onlara tarafımızdan şu cevap verilir: Besmelenin tevatür derecesine ulaşmadığı doğru değildir. Şöyle ki: Bir topluma göre mütevatir olan nice haberler, diğerine göre mütevatir olmayabilir. Bir dönemde mütevatir olan nice haberler, başka bir dönemde mütevatir olmayabilir. Besmelenin tevatürlüğü konusunda onun sahâbe ve daha sonra gelenlerin Mushaflarına Mushaf hattı ile yazılması yeterlidir. Çünkü sahâbe mushafa Kur'ân'dan olmayan bir şeyin yazılmasını yasaklıyordu. Mesela; sûre isimlerinin, âmin lafzının ve aşirlerin yazılmasına izin vermemişti. Eğer besmele Kur'ân'ın bir parçası olmasaydı, herhangi bir ayırt edici unsur olmadan Mushafın hattı ile yazılmasına izin vermezlerdi. Aksi durumda böyle bir şey bu sözün Kur'ân'dan olduğu inancına hamledilirdi. Bu durumda da sahâbîler Kur'ân olmayan bir sözü Kur'ân olarak kabul etmeye yönlendirdikleri için Müslümanları aldatmış olurlardı. Bu da sahâbe hakkında düşünülmesi caiz olmayan konulardandır.

Besmelenin sûreleri birbirinden ayırt etmek için yazılmış olabileceği söylenirse buna da şu şekilde cevap verilir: Bunda bir değiştirme söz konusudur. Sadece sûreleri birbirinden ayırmak için böyle bir şey yapılamaz. Eğer besmele sûreleri birbirinden ayırt etmek için kullanılmış olsaydı Enfâl ile Tevbe sûreleri arasına da yazılırdı."[967]

Görüleceği üzere bu üç alıntı konu açısından yeterlidir. Şöyle ki: *el-Mustasfâ* ve *Müsellemü's-sübût*'taki ifadeler, her ne kadar delil getirme yöntemleri farklı olsa da Kur'ân'ın mütevatir olduğu konusunda açık deliller ortaya koymuştur. Suyûtî'nin ifadeleri ise bu tevatürün umumiliği konusunda var olan farklı görüşleri yansıtmıştır. Bu tevatürün umumiliğini desteklemiş ve bunu Kur'ân'ın yerine, yerine konulmasına ve tertibine değil de aslına hasredenlerin görüşünü reddetmiştir.

J. Yedi Kıraat Hakkındaki Görüşler

Araştırmacı, kıraatler hakkında kendisini birçok ihtilafın bulunduğu bir çatışma ortamında bulur. Bu alanda rivayetler birbiriyle çelişmekte ve ihtilaf edenler arasındaki mesafe iyice açılmaktadır.

967 Suyûtî, *el-İtkân*, I, 243-245.

Burada bunun küçük bir kesitine yer verilecektir. Bu kesit, bu alanda yazanlar arasında gerçekleşen fikir ve görüşlerin sıcak çatışmasına şahit olmaktadır.

1. Bazıları yedi kıraate değer verme konusunda aşırı gitmiş ve şöyle demiştir: "Her kim yedi kıraatte tevatürün olmadığını söylerse onun bu sözü inkârdır. Çünkü bu söz Kur'ân'ın tamamının mütevatir olmadığı sonucunu doğurur."

Bu görüş Endülüs diyarının müftüsü Ebû Saîd Ferec İbn Lübb'e[968] isnad edilmiştir. O bu görüşü çok tutucu bir şekilde savunmuştur. Hatta görüşünü desteklemek ve görüşünü reddedenlere cevap vermek amacıyla büyük hacimli bir risale yazmıştır.

Onun dayandığı delil kabul edilemez. Çünkü kıraatlerin mütevatir olmadığına hükmetmek, bütün Kur'ân'ın mütevatir olmadığına hükmetmeyi gerektirmez. Böyle bir şey nasıl mümkün olabilir ki? Çünkü Kur'ân ile yedi kıraat arasında şu bakımdan fark vardır: Kur'ân yedi kıraatin dışında veya yedi kıraatin tamamının ittifak ettiği ölçüde ya da ister kurrâ olsun ister kurrâ olmasın yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan topluluğun ittifak ettiği ölçüde mütevatir olarak nakledilmiştir. Oysa yedi kıraat mütevatir değildir. Onun mütevatir olmadığı kurrânın ihtilaf ettiği ve rivayeti konusunda her tabakada yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan kimselerin ittifak etmediği ölçü kadardır. Her ne kadar bu, pratiğin reddettiği bir ihtimal de olsa durum böyledir. Nitekim aşağıda bu mesele ele alınacaktır.

2. Bazıları yedi kıraatin değerini düşürmek ve onu önemsiz hâle getirmek için aşırı gayret içinde olmuştur. Onlara göre yedi kıraat ile diğer kıraatler arasında bir fark yoktur. Bu görüşte olanlar bütün rivayetlerin âhâd olduğuna hükmetmiş ve delil olarak şunu ileri sürmüşlerdir: Kıraatlerin mütevatir olduğuna hükmetmek kabul edilemez bir durumdur. Çünkü bu hüküm, kıraatleri eleştirenlerin tekfir edilmesini gerektirir. Oysa pratikte büyük âlimler tarafından kıraatlere eleştiri yöneltilmiştir.

Bu delili şu şekilde tartışırız: Kıraatlerden birini inkâr etmek, onların mütevatir olduğunu söyleyenlerin görüşüne göre tekfir etmeyi gerektirmemektedir.

968 Ferec İbn Kâsım İbn Ahmed İbn Lübb et-Tağlibî el-Gırnâtî nahiv ve fıkıh âlimidir. Endülüs'te fetva konusunda otorite idi. Gırnata Camii'nin hatibi olmuştu. Hicrî 782 yılında vefat etmiştir.

Kıraatlerin mütevatir olduğunu bilen ve daha sonra bunu inkâr eden kimsenin tekfir edilmesine hükmedilir.

Bir şey bazen bir gruba göre mütevatir olurken, diğer gruba göre mütevatir olmayabilir. Bazen bir dönemde mütevatir olurken, başka bir zamanda mütevatir olma özelliğini yitirebilir. Kıraatlere yönelik eleştiride bulunan kimselerin eleştirileri, onların kıraatlerin mütevatirliğini bilmedikleri bir döneme hamledilir. Bu da tevatürü bilenlere göre kıraatlerin mütevatirliğine zarar vermez.

وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ.

"Her bilenin üstünde, her şeyi en ince ayrıntısına kadar bilen vardır."[969]

Bu görüşü şu şekilde tartışmaya açmak da mümkündür: Eleştiri yöneltenlerin eleştirileri ihtilaf edilen konularda olmuştur. Bunlar da edâ kabilinden şeylerdir. İttifak edilen konularda ise eleştiri yöneltilmemiştir. Biz ise onların ihtilaf ettiklerinin değil ittifak ettiklerinin mütevatir olduğunu söylüyoruz.

3. İbnu's-Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi'*de şöyle demiştir:

> "Yedi kıraat tam olarak mütevatirdir. Daha açık ifade ile Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den âdet üzere yalan üzere birleşmesi mümkün olmayan bir grubun senedin sonuna kadar kendileri ile aynı özellikteki gruptan naklettiği kıraattir.
>
> Kârilerin isnadının âhâd olması tevatüre zarar vermez. Çünkü kıraatin bir gruba özgü kılınması bu kıraatin onların dışında başka birilerinden daha gelmesine mani değildir. Hatta pratikte bu böyle gerçekleşmiştir. Her bölge halkından imamlarının kıraatini kendileri gibi büyük bir kitle öğrenmiştir. Bu kıraatler ismi geçen imamlara ve senedde adları verilen ravilere isnat edilmiştir. Çünkü onlar Kur'ân'ın harflerini zabt etmeye ve seneddeki hocaların tamamını ezbere bilmeye kendilerini adamışlardı."

Bu görüş şu şekilde tartışmaya açılır: Eğer kıraatlerin tamamı mütevatir olsaydı, kurrâ bu konuda hiçbir şekilde ihtilaf etmezdi. Ama onlar bu konuda

969 Yusuf 12/76.

birçok yerde ihtilaf etmişlerdir. Hâl böyle olunca kıraatlerin tamamının mütevatir olduğu kabul edilemez.

Buna da şu şekilde cevap verilebilir: Söz konusu ihtilaf tevatüre engel değildir. Doğrusu hepsi, her ne kadar kıraat imamları ihtilaf etse de mütevatirdir. Çünkü Kur'ân'ın indiği yedi harften her birini Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu Kitab'ı korumaları için yalan üzere birleşmesi mümkün olmayan bir gruba tebliğ etmiştir. Onlar da kendileri ile aynı özelliği taşıyan bir gruba bunu tebliğ etmişlerdir. Hiç kuşkusuz harfler birbirinden farklıdır. Kesinlikle her harf onu öğrenenler nezdinde tevatür derecesine ulaşmıştır. Başkaları bunu bilmese ve öğrenmese de bu durum değişmez. Bu şekilde ihtilaf ile tevatür birleşir. Böylece yedi kıraatin hatta ileride açıklanacağı üzere on kıraatin mütevatir olduğuna hükmetmek isabetli hâle gelir.

4. İbnu'l-Hâcib yedi kıraatin mütevatir olduğu görüşünü benimsemiş, ancak med, imâle ve hemzenin tahfifi gibi eda kabilinden olan durumları bundan ayrı değerlendirmiştir.

Benânî, *Cem'u'l-cevâmi'* üzerine yazdığı haşiyede şöyle demiştir:

> "Bu, şu şekilde yorumlanabilir: Bir lafız için bir suret olabilir. Lafız o suretten daha azı ile ifade edilebilir. Mesela; asla ilave edilen ziyade med vb. durumlarda olduğu gibi. İşte bu tür edâ kabilinden olan durumları âdette görüleceği üzere sema yolu ile zabt etmek mümkün değildir. Çünkü bu durum ilaveye ve eksiltmeye müsaittir. Doğrusu bu, ictihadî bir meseledir. Oysa tevatürde asılda ictihadın olmaması şart koşulmuştur.
>
> Şöyle bir iddia dile getirilebilir: İlk tabakada zabtın olduğu düşünülebilir. Çünkü onlar Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den neyi duysalar, aynen duydukları gibi zabt ediyorlardı. Bu konuda sahâbe arasında bir farklılık yoktu. Çünkü Hz. Peygamber aynı şeyi defalarca onlara okuyordu.
>
> Buna şu şekilde cevap veririz: Böyle bir şeyin gerçekleştiği kabul edilse bile bu, onların söylediklerini ifade etmez. Çünkü ilk tabakaya ilişkin söyledikleri husus diğer tabakalarda gerçekleşmemiştir. İlk tabaka da âdet gereği ikinci tabakanın Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in okuduğu biçimde olduğunu kesin olarak bilemez. Bu açıklamalardan

burada söylenenlerin meddin aslına yapılan ilaveler hakkında olduğu, yoksa aslın kendisi hakkında olmadığı bilinir. Çünkü aslın kendisi mütevatirdir.

Sonuç olarak burada eda kabilinden olan şeylerin mütevatir olması ile onun aslı itibariyle mütevatir olduğu kastediliyor olabilir. Mesela; meddin mütevatir olması ile onun miktarı dikkate alınmadan bizzat kendisinin mütevatir olduğu kastedilmiştir. Aynı durum imale hakkında da söz konusudur. Eğer burada kastedilen buysa İbnu'l-Hâcib'in yorumundan farklı bir durum söz konusudur. Çünkü bunun mütevatir olduğu bilinmektedir. Eğer burada asla yapılan ilave özelliklerin mütevatirliği kastedilmişse bu durumda İbnu'l-Hâcib'in dile getirdiği yorumun aynısı söz konusu olur. Bunu İbn Kâsım söylemiştir."[970]

Ancak İbnu'l-Hâcib'in ifadelerine döndüğümüz zaman *Muhtasaru'l-usûl*'de olduğu gibi onun şöyle söylediğini görürüz: "Yedi kıraat med, imâle, hemzenin tahfifi vb. konular gibi eda kabilinden olmayan meselelerde mütevatirdir."

Onun bu ifadeleri meddin, imalenin, hemzenin tahfifi vb. durumların eda kabilinden olduğu ve mütevatir olmadığı konusunda açık bir iddiadır. Ancak bu doğru değildir. Nitekim ileride İbnu'l-Cezerî'nin bu görüşü uzun uzun tartışması verilecektir.

5. Ebû Şâme yedi kıraatin, kurrâdan yapılan nakillerde tariklerin ittifak ettiği yerlerde mütevatir olduğu görüşünü benimsemiştir. Onlardan yapılan nakillerde tarikler farklılık gösterirse burada tevatürden söz edilemez. Burada ihtilaf ister İbnu'l-Hâcib'in de belirttiği gibi kelimenin edasında olsun, isterse lafzında olsun fark etmez. Buradaki istisna İbnu'l-Hâcib'in istisnasından daha kapsamlıdır. Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-vecîz*'de şöyle demiştir:

"Bir grup müteahhir kıraatçiler ile diğer âlimlerin çok sık dile getirdikleri bir husus vardır. Buna göre yedi kıraatin tamamı mütevatirdir. Daha açık ifade ile bu yedi imamdan nakledilen her bir kıraat mütevatirdir. Hepsinin Allah katından indirildiğini kesin olarak bilmek gerekir. Biz de bu görüşü dile getiriyoruz. Ancak bunun yedi imamdan gelen nakillerde tariklerin ittifak ettiği yerlerde olduğunu söylüyoruz. Tariklerin

970 Bennânî, *Haşiyetü'l-Bennânî ale Şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, I, 228-229.

ihtilaf ettikleri yerlerde ise böyle bir iddiamız yoktur. Bu, şu anlama gelir: Bazı tariklerde kıraatin onlara nispeti yoktur. Bu da kıraat kitaplarında, özellikle de doğuda ve batıda yazılan kitaplarda mevcuttur. Bu ikisi arasında birçok yerde farklılık vardır. Hâsılı biz, kurrâ arasında kıraat konusundaki farklı lafızların tamamının mütevatir olduğunu ısrarla savunmuyoruz. Doğrusu şu ki, bunların bir kısmı mütevatirdir. Bu da kurrâdan yapılan nakillerden tariklerin ittifak ettiği kıraatlerdir. Bir kısmı da mütevatir değildir. Bu da onlardan yapılan nakillerde tariklerin farklılık arz ettiği kıraatlerdir. Bu açıklama zahir anlamı ile hem edâ kabilinden olan şeyleri hem de edâ kabilinden olmayan şeyleri kapsar." Bu alıntı Celâleddîn el-Mahallî'nin *Cem'u'l-cevâmi*'e yazdığı ve ilave açıklamalar yaptığı şerhten alınmıştır.[971]

Ebû Şâme'nin bu görüşü için birinci baskıda şöyle demiştim:

"Bu, kanaatime göre şu dört nedenden dolayı en ideal görüştür:

a. Bu görüş, yukarıda verilen diğer görüşlerin tartışılmasına neden olan eksikliklerden uzaktır.

b. İddiasında ve delilinde pratiğe dayanmaktadır. Şöyle ki: Yedi kıraat içinde görülen ihtilafların bir kısmı bazen gerçekten lafzın telaffuzu ile bazen de o lafızların edâsı ile ilgilidir. Bu bakımdan bu iddia pratik ile tam olarak örtüşmektedir. Bir de bu iddianın delili pratiğe dayanmaktadır. Şöyle ki: Bazı rivayetlerin kâri imamlara nispetinde sorunlar vardır. Bazıları bu rivayetleri onlara nispet ederken, bazıları ise bunu kabul etmemiştir. Bu da tevatürün bulunmadığının bir delilidir. Çünkü her tabakada yer alan ve yalan üzere birleşmesi mümkün olmayan topluluğun ittifakı, tevatürün gerekli şartlarından biridir. Bu ittifak burada bozulmuştur. Böyle olunca tevatür de sona ermiştir. Çünkü ne zaman lâzım kaybolsa melzûm da yok olur ilkesi bunu gerektirir.

c. Bu görüş kıraatler ve Kur'ân ilimleri konusunda uzman bir araştırmacıdan gelmektedir. O da Ebû Şâme'dir. Nitekim bir atasözünde şöyle geçmektedir: 'صاحب الدار أدرا بما فيها/Ev sahibi, evde ne var ne yok herkesten daha iyi bilir.'

d. Bu görüş muhakkik âlimler nezdinde yerleşmiş şu kurala uygundur: Kıraatlerde daha önce bahsi geçen kuraldaki üç unsur sağlanmıştır. Bu üç un-

971 Mahallî, *Şerh alâ Cem'i'l-cevâmi'*, I, 230-231; Ayrıca bk. Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-vecîz*, s. 176-177.

surun tamamen ya da kısmen bulunmadığı durumlarda daha önce açıklandığı üzere yedi kıraat ile diğer kıraatler arasında bir fark yoktur. Aynı zamanda bu görüş daha önce açıklandığı üzere kıraatlerin sened bakımından altıya taksim edilmesi ile de örtüşmektedir."

Düzeltme

Araştırma ve incelemelerim ile bu alanda söz sahibi büyük âlimlerin yazdıklarına muttali olma imkânımın artması sonucu Ebû Şâme'nin bu konuda hata yaptığını, benim de onunla aynı görüşü paylaşmam sonucu hataya düştüğümü anladım.

Hakka karşı insaflı davranma görevi, okuyucunun huzurunda daha önce desteklediğim yönlere karşı durmamı ve tek tek bunları çürütmemi zorunlu kılmaktadır. Zira;

الرجوع إلى الحق فضيلة.

"Hakka dönmek bir erdemdir."

a. Ebû Şâme'nin bu görüşü de daha önce anlatılan görüşlerin tartışılmasına yol açan eksikliklerden uzak değildir. Nitekim pek yakında İbnu'l-Cezerî'nin sözleri aktarılırken bu görüşün ne kadar çok tartışıldığını göreceksin.

b. Pratikte yedi kıraatin hatta on kıraatin mütevatir olduğu gerçeğinin üzerindeki perde kalkmıştır. Bu kıraatler arasında görülen farklılıklar söz konusu tevatürü bozmaz. Çünkü farklılık ile tevatür bir arada olabilir. Nitekim bunu İbnü's-Sübkî'nin görüşlerini verirken açıklamıştık. Ayrıca ileride İbnu'l-Cezerî'nin derinlemesine araştırmasına yer verilince bu konu daha iyi anlaşılacaktır.

c. Ebû Şâme'nin araştırmacı ve büyük bir âlim olduğu görüşü hakkında ise şunları söyleriz: Hata yapmama özelliğine sahip yalnız Allah'tır. Kemâl sıfatı sadece ona mahsustur. Onun görüşünü reddeden ve bizim de kendisinin görüşünü tercih ettiğimiz İbnu'l-Cezerî de büyük bir âlimdir. Ayrıca bu alanın liderliği ondadır. Hatta bir âlim için sadece muhakkik sıfatı kullanıldığı zaman, bu kelime ondan başkasını göstermez. كَمْ تَرَكَ الْأَوَّلُ لِلْآخِرِ "Öncekiler sonrakilere çok şey bırakmıştır."

d. Muhakkik âlimlerin kıraatleri mütevatir olan ve mütevatir olmayan şeklinde taksim etmesi Ebû Şâme'nin görüşünü hiçbir şekilde desteklemez. Çünkü onlar, bütün kıraatler hakkında bu taksimi yapmışlardır. Ebû Şâme ile biz ise yedi kıraatten söz etmekteyiz. Bu ikisi arasında ise aşılamayacak kadar büyük engel bulunmaktadır.

K. Yedi Kıraati Ona Tamamlayan Üç Kıraat Hakkındaki Görüşler

Buraya kadar anlatılanlardan yedi kıraatin hem mütevatir olduğuna hem de mütevatir olmadığına dair görüşler anlatıldı. Bu kıraatleri ona tamamlayan üç kıraat hakkında ise şunlar söylenmiştir:

a. Mütevatir: Bu görüş İbnü's-Sübkî'ye dayandırılmıştır.

b. Sahih: Bu görüş Celâleddîn el-Mahallî'ye nispet edilmiştir.

c. Şâz: Bu görüş yedi kıraatin dışında kalan bütün kıraatleri şâz kabul eden fakihlere dayandırılmıştır.

L. On Kıraatin Tamamının Mütevatir Olduğunun Delillerle İspat Edilmesi

Delilin desteklediği gerçek görüş şudur: On kıraatin tamamı mütevatirdir. Bu, İbnü's-Sübkî, İbnu'l-Cezerî ve Nüveyrî gibi büyük kıraat ve usül âlimlerinin görüşüdür. Hatta kendisinden nakilde bulunanların sahih kabul ettiği en son rivayete göre Ebû Şâme de bu görüştedir. Onlara göre yukarıda belirtilen görüş, hile ile ona nispet edilmiş ya da ilk başlarda o, bu görüşü dile getirmiş, ancak daha sonra bundan vazgeçmiş olabilir. Belki de doğru ve hikmete uygun olan davranış burada sözü büyük âlim İbnu'l-Cezerî'ye bırakmaktır. O, bu alanda hakkı yerine koyarak, yanlışları ve itirazları bertaraf ederek derinlemesine araştırmalar yapmış, uzun uzun izahlarda bulunup gönülleri rahatlatmıştır. Onun uzun açıklamalarını sabırla okumak gerekir. Çünkü bu konu son derece hassas ve önemlidir:

وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ.

"Sana, her şeyden haberi olan (Allah) gibi hiç kimse haber veremez."[972]

972 Fâtır 35/14.

İbnu'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn* adlı eserinde şöyle demiştir:

"İkinci Bölüm: Bu bölüm ferş[973] ve usûl bakımından kıraat âlimlerinin birleştikleri ve ayrıldıkları durumlarda on kıraatin mütevatir olması ve bu konudaki sorunun çözülmesine yöneliktir.

Bil ki, âlimler bunu reddetme ve kabul etme konusunda çok gayret sarfetmişlerdir. Ben burada hepsinin görüşlerini vereceğim ve sonra bunlardan doğru olanı açıklayacağım. Usulün değil de ferşin mütevatir olduğunu söyleyenlerden biri İbnu'l-Hâcib'dir. O, *Muhtasaru'l-usûl* adlı eserinde şöyle demiştir: 'Yedi kıraat med, imâle, hemzenin tahfifi vb. eda kabilinden olmayan konularda mütevatirdir.'

İbnu'l-Hâcib med ve imâle ile idğam, rânın terkiki, lâmın tefhimi, harekenin nakli ve hemzenin teshili gibi bunlara benzeyen usulün eda kabilinden olduğunu ve bunların mütevatir olmadığını iddia etmektedir. Açıklayacağımız üzere bu görüş doğru değildir.

İbnu'l-Hâcib med konusunu mutlak olarak zikretmiştir. Oysa bunun altında birçok konu vardır. Şöyle ki: Med ya tabiîdir ya da ârızî. Med harflerine sahip olan kelime medd-i tabiî olmadan olamaz. قال, يقول ve قيل kelimeleri buna örnek olarak verilebilir. Hiçbir Müslüman bunun mütevatir olmadığını söyleyemez. Çünkü bu med olmadan kıraat gerçekleşmez.

Ârızî med ise sükûn ya da hemze gibi mücbir bir nedenden dolayı tabiî medde yapılan ilave ile gerçekleşir. Sükûn ise sûre başlarında olduğu gibi bazen lâzım olabilir. Bazen de şeddeli olarak gelir. Örnek: الٓمٓ, قٓ, نٓ ولا الضالّين vb.

973 Ferş ile okunurken meydana gelen ama üzerine kıyas yapılamayan cüz'î konular kastedilir. Mesela; Bakara Sûresi'nde يَخْدَعُونَ kelimesine Nisâ Sûresi'nde gelen يُخَادِعُونَ kıyas edilemez. Hâlbuki ilk kelimenin okunuşunda farklılık vardır.

Usul ile ise birbirine benzeyen cüz'iyyatın tamamının girdiği küllîler kastedilir. Med, hemze ve imâle kuralları buna örnek olarak verilebilir.

Bu med de tabiî olana bitişir ve bunda uzatmayı kısa yapmak caiz değildir. Çünkü med, sakin harfi telaffuza geçmek için bir harf yerini tutar. Muhakkik âlimler eşit ölçüde bunların uzatılması konusunda icma etmişlerdir.

Hemze ise iki kısma ayrılır.

a. Harf-i med bir kelimede, hemze ise başka bir kelimede olabilir. Kurrâ buna *munfasıl* adını vermiştir. Bunun uzatılması ve uzatılmaması konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Çoğunluğa göre bu, uzatılmalıdır. İbnu'l-Hâcib'in meddin mütevatir olmadığını söylemesi tercih nedenine dayanmayan bir tercihtir. Eğer bunun tersini söyleseydi kendi iddiasına daha uygun olurdu. Çünkü kurrânın çoğu bu durumda uzatmanın olacağı görüşünü benimsemiştir.

b. Harf-i med ile hemze bir kelimede olabilir. Buna da *muttasıl* adını vermişlerdir. Selefinden halefine, küçüğünden büyüğüne, değer verileninden değer verilmeyenine kadar bütün kurrâ bunun uzatılacağı konusunda icma etmiştir. Bu konuda onların aralarında bir ihtilaf yoktur. Ancak görüşüne güvenilmeyen bazılarından şâz olarak burada uzatmanın olmayacağına dair bir görüş gelmiştir. Buna göre Kur'ân okumak caiz değildir. Hatta doğu ve batıyı gezen 365 hocadan kıraat öğrenen rivayet imamı Ebu'l-Kâsım el-Hüzelî 'Mağribin sonunda yer alan Fergâna'dan sağa-sola gittim. Denizleri karaları aştım' demiş ve *el-Kâmil* adlı kitabını telif etmiştir. Bu kitabında sahih, şâz ve münkerden kıraat namına ne varsa toplamıştır. Muttasıl bölümünde uzatma konusunda şöyle demiştir: 'Medd-i muttasılın bir tarzda uzatılması konusunda hiç farklı görüş ileri süren olmamıştır. Kurrâ bu konuda tek uygulamaya sahiptir. Bu uzatmayı da üç elif olarak belirlemişlerdir... Irâkî bir kelimenin uzatılmasındaki farklı görüşlerin iki kelimenin uzatılmasındaki farklı görüşlerle aynı olduğunu söylemiştir. Ondan başkasının böyle bir şey dediğini duymadım. Ne kadar kitabı incelediysem, ne kadar çok âlime müracaat ettiysem yine de Irâkî haricinde bir kelimenin uzatılmasını iki kelimenin uzatılması gibi gören birine rastlamadım.'

Irâkî'nin adı Mansûr İbn Ahmed'dir. O, Horasan'da kıraat öğreten bir âlimdi. Ancak bu konuda hata yapmıştır. Onun ders aldığı hocaları biliyoruz. İmam Ebû Bekir İbn Mehrân, Ebu'l-Ferec eş-Şenbûzî ve İbrahim İbn Ahmed el-Mervezî'yi tanıyoruz. Bunların hiçbirinden öyle ya da böyle bir tarik ile bu görüş nakledilmemiştir.

Hâl böyle olunca İbnu'l-Hâcib veya ondan daha büyük âlimler, hakkında icma edilmiş bir konuya yönelerek bunun mütevatir olmadığını söylemekten çekinmemişlerdir.

Hâlbuki ârızî meddin de bütün türleri mütevatirdir. Cahil kimse bile bunda şüphe etmez. Seleften halefe insanların hakkında icma ettiği med, nasıl olur da mütevatir olmaz!

Şöyle bir itiraz dile getirilebilir: Hâfız Dânî'nin *et-Teysîr* adlı eserinde ve daha başka kitaplarda kurrânın hemzeden dolayı yapılan uzatma için kendilerine işba, tevassut, bunun altında ve üstünde uzatma dereceleri belirlediklerini görüyoruz. Bunu da bir kurala bağlamak mümkün değildir. Çünkü uzatmanın bir sınırı yoktur. O hâlde bir kurala bağlanamayan nasıl olur da mütevatir olabilir!

Buna şu şekilde cevap verilir: Biz onların belirledikleri derecelerin mütevatir olduğunu iddia etmiyoruz. Ancak bazı kıraat ve usûl âlimleri bunun mütevatir olduğunu iddia etmiştir. Bizim söylediğimiz şey şudur: En azından mütevatir, kesin, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* tarafından uzatılması, Allah Teâlâ'nın bu şekilde indirmesi ve edâ kabilinden olmaması açısından ârızî meddin ortak ölçü bakımından mütevatir olduğunu ifade ederiz. Âsım, Hamza ve Verş gibi bu ortak ölçüden daha fazla uzatanların okuması ise her ne kadar mütevatir olmasa da sahih ve meşhurdur, kabul ile karşılanmıştır. Her kim ortak ölçüden fazla olan şeyin mütevatir olduğunu iddia ediyorsa, bunu iyi öğrensin.

İmâlenin iki türü vardır. Bunlar ve bunların zıddı Kur'ân'ın indiği yedi harfte yaygın olan iki okumadır, Mushaflara böyle yazılmışlar ve mütevatir olarak nakledilmişlerdir. Hiç herhangi biri çıkıp sahâbenin ve Müslümanların Mushaflarda yazılması hususunda icma ettikleri bir şeyin

eda kabilinden olduğunu iddia eder mi? Hâfız Ebû Amr ed-Dânî, *Îcâzu'l-beyân* adlı eserinde icmanın Arap kabilelerin lehçesi olduğu konusunda icmanın bulunduğunu nakletmiştir. Kolaylık arayışı onları buna sevk etmiştir. İmam Ebu'l-Kâsım el-Hüzelî, *el-Kâmil* adlı eserinde şöyle demiştir: 'İmale ve tefhim birinin diğerine önceliği olmayan iki lehçedir. Doğrusu Kur'ân her ikisine göre inmiştir...' Hüzelî sözlerini şöyle sonuçlandırmıştır: 'Bu kadar uzun bilgiden sonra sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, her kim Kur'ân'ın imale ile inmediğini söylerse hata etmiştir, Allah'a büyük iftirada bulunmuştur ve sahâbe hakkında onların sahip olduğu takva ve dinî hassasiyetin tersini zan olarak beslemiştir.'

Öyle anlaşılıyor ki o, sahâbenin şu kelimeleri Mushaflara imale ile yazdıklarına işaret etmiştir: آسى, جليها, يغشيها, الهدى, يسعى, هدى, موسى, يحيى ve آتينكم. Bunların örneklerini çoğaltmak mümkündür. Onlar imâle lehçesine göre bu kelimeleri yâ harfi ile yazmışlardır. Buna benzeyen yerlerde ise feth lehçesine göre elif ile yazmışlardır. İbrahim Sûresi'ndeki şu âyetin elif ile yazılması buna bir örnek teşkil eder: وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ.[974] Hatta sahâbe بِسِيمَاهُمْ kelimesini Bakara Sûresi'nde تَعْرِفُهُمْ şeklinde yâ ile Fetih Sûresi'nde ise سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ şeklinde elif ile yazmıştır. Acaba bundan daha büyük delil var mıdır?

Hüzelî şöyle demiştir: 'Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den günümüze kadar ümmet imale ve tefhim ile öğrenme, okuma ve okutma konusunda icma etmiştir.'

Hüzelî birçok konuya yer verdikten sonra şöyle demiştir: 'İmale az ya da çok, kurrânın hepsinden rivayet edilmiştir... İmâle Hevâzin, Bekr İbn Vâil ve Sa'd İbn Bekr kabilelerinin lehçesidir.'

Hemzenin tahfifi ile buna benzeyen sikl, idğam, rânın terkiki, lâmın tefhimi gibi konular ise kesinlikle mütevatirdir. Bunların yedi harf içinde indiği ve Arapların başkalarının düzgün konuşamadıkları lehçelerine uygun olduğu bilinmektedir. O hâlde nasıl olur da bunlar mütevatir olmaz ya da eda kabilinden kabul edilir?

974 İbrahim 14/36.

Kurrâ birçok yerde şu konularda icma etmiştir:

a. Soru cümlelerinde bazen hemzenin tahfif ile okunması. Örnek: آلْآنَ, آللهُ ve آلذَّكَرَيْنِ.

b. Bazı yerlerde sikl üzere okuma. Örnek: لٰكِنَّا هُوَ اللهُ رَبِّي, يرى ve نري.

c. Bazı yerlerde rânın terkîki ile okunması. Örnek: فِرْعَوْنَ ve مِرْيَةٍ.

d. Damme ve fethadan sonra lafzatullahın lâmının bazı yerlerde tefhim ile okunması.

Sahâbe Âl-i İmrân Sûresi'ndeki أُؤَنَبِّئُكُمْ kelimesinde ikinci hemzeyi vâv üzerine yazma konusunda icma etmiştir.[975]

Ebû Amr ed-Dânî ve daha başkaları şöyle demişlerdir: 'Onlar hemzenin teshilini kastettikleri için böyle yazmışlardır.'

Bir nesilden ötekine kurrânın icma ettiği bir şey nasıl olur da mütevatir olmaz? Med, hemzenin tahfifi ve idğam mutlak manada mütevatir olmazsa ne mütevatir olabilir ki? Yoksa hiç kimsenin okumadığı آلم, دابة ve أولئك kelimelerinin kısa okunması mı mütevatirdir? Ya da insanların hemzenin tahfifi ile okunmasının caiz olmadığı konusunda icma ettiği ve böyle bir okumayı yanlış kabul ettiği آللهُ ve آلذَّكَرَيْنِ ifadelerini hemzenin tahfifi ile okumak mı mütevatirdir? Yahut sahâbe ve diğer Müslümanların idğam ile yazılması ve okunması konusunda icma ettiği مُدَّكِرٍ kelimesinin izhar ile okunması mı mütevatirdir?

Ondan önce bu görüşü kimin dile getirdiğini bilsem iyi olurdu. Kendisi onun peşinden gitmiştir. Öyle anlaşılıyor ki o, insanların 'Eda kabilinden olan şeylerde tevatür yoktur' sözünü işitmiş ve med, imale, hemzenin tahfifi vb. şeylerin edâ kabilinden olduğunu zannetmiştir. Sonra da düşünmeden bunu söylemiştir. Ebû Amr bunu düşünmüş olsaydı ya da usulcülerin sözlerine vakıf olsaydı bunu söylemeye yönelmezdi.

975 Âl-i İmrân 3/15.

Kâdî Ebû Bekir el-Bâkıllânî'nin *el-İntisâr* adlı kitabında onu şu şekilde savunmuştur: Şehirlerdeki kıraat âlimlerinin okuduğu bütün kıraatler yaygınlaşmış ve rivayeti çoğalmıştır. O, bunları şâz hükmüne dâhil etmemiştir. Aksine hemze, idğam, med, şedde, hazif, imâle, bunların tamamını veya bir kısmını terk, takdim ve tehir gibi durumları caiz görmüştür. Çünkü bunların tamamı Allah'ın katından inmiştir. Ayrıca bunlar sahâbenin sahih olduğunu bildiği, bunlar ile diğerleri arasında muhayyer kılındığı meselelerdir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de bunların her biri ile okumayı doğru görmüştür. O şöyle demiştir: Eğer bazı kıraat âlimleri için Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ve sahâbenin yapmadığı imaleyi veya başka bir uygulamayı gerçekleştirmelerini caiz görürsek, onların Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in okumasının tamamına muhalefet edebileceklerini kabul etmiş oluruz. Daha sonra bu meselenin değerlendirilmesi konusunda uzun uzun durmuştur. Ardından Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, okuyucuya kolay geleni öğretme prensibine göre birine Kur'ân'ın bir bölümünü bir harfe göre, diğerine de başka bir harfe göre okutmuş olabileceğini belirtmiştir.

Bundan şu sonuç ortaya çıkmaktadır: Kurrânın değişik yerlerde bir kelimeyi farklı farklı okumaları, sahâbenin Hz. Peygamber'den bu şekilde öğrenmelerine dayanır. Sahâbe, kurrâya gelinceye kadar bu şekilde Kur'ân okutmuştur. Mesela; Hafs kıraatine göre مَجْرَاهَا kelimesi sadece imale ile okunur. Hafs Kur'ân'ın başka bir yerinde imale yapmamıştır. İbn Âmir de birkaç yerde İbrahim kelimesini إبراهام şeklinde okumuştur. Ebû Ca'fer ise sadece Enbiya Sûresi'nde يحزن fiilini muzarat harfinin dammesi, ze harfinin de kesrası ile okumuştur. Kur'ân'ın diğer yerlerinde ise bu fiili muzarat harfinin fethası, ze harfinin de dammesi ile tilavet etmiştir. Nâfi' ise Kur'ân'ın tamamında bunun aksini okumuştur.

Buna benzer durumlara kurrâ, iki lehçeyi birleştirmek adını vermiştir.

Keşke İbnu'l-Hâcib, diğer âlimlerin yaptığı gibi kitabında kıraatlere ve kıraatlerin mütevatirliğine yer vermeseydi. Haydi bunu yaptı, keşke eda kabilinden dediği şeylere hiç girmeseydi. Haydi bunu da yaptı, keşke buna örnek vermeseydi. Çünkü Hamza'nın ve Hişâm'ın vakfının taksimi ve onun teshilinin çeşitleri gibi edâ kabilinden olan kıraatin bir

bölümünün Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den mütevatir olarak nakledilmediği sabit olursa şu durum ortaya çıkar: Hemzenin vakıf hâlinde tahfif edilmesi Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den mütevatir olarak nakledilmiş olsa bile, onun bir yerde elli veya yirmi ya da daha başka şekilde durduğu mütevatir olarak nakledilmemiştir. Eğer Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu konuda bir şey nakledilmişse, bilinmeli ki o bir vecihtir. Diğerleri ise edâ kabilindendir.[976]

İbnü's-Sübkî *Cem'u'l-Cevâmi'* adlı eserinde şöyle demiştir: 'Yedi kıraat mütevatirdir. Tevatürün med, imale, hemzenin tahfifi vb. eda kabilinden olmayan konularda olduğu da söylenmiştir.'

Ona kendi tercihinin med, imâle, hemzenin tahfifi vb. eda kabilinden olan şeylerin de mütevatirliği yönünde olduğunu gösteren 'söylenmiştir/قيل' sözü ile İbnu'l-Hâcib'in açıklamalarına ilavede bulunması hakkında sorulunca *Men'u'l-mevâni'* adlı eserinde şöyle cevap vermiştir: Bil ki, yedi kıraat mütevatirdir. Med, mütevatirdir. İmale, mütevatirdir. Bütün bunlar açıktır. Bunlarda zerre kadar şüphe yoktur. İbnu'l-Hâcib'in 'Edâ kabilinden olmayan' sözü 'med, imale' ifadesinden bağımsız olarak gelseydi doğru olurdu. Onun bunlara örnek vermesi bu sözü fasit hâle getirmiştir. Nitekim bunu ileride açıklayacağız. Bu yüzden biz bu görüşü 'söylenmiştir' ifadesi ile birlikte verdik. Böylece med, imale ve tahfifin mütevatir olmadığını belirten görüşün bize göre zayıf olduğunun, tam tersine bunların da mütevatirliğinin bilinmesini amaçladık.'

İbnü's-Sübkî med, imale ve tahfif konuları üzerinde durduktan sonra şöyle demiştir: 'Bunu öğrendiğin zaman bil ki, bizim sözümüz yedi kıraatin mütevatir olduğuna hükmetmektedir. Mutlak anlamda med, imale, hemzenin tahfifi de kuşkusuz yedinin içindedir.'

976 Burada edâ sözü ile mütevatir olan usûlle ilgili şeylerin kastedildiği anlaşılmaktadır. Mesela; hemzeden dolayı med asıldır ve mütevatir olarak gelmiştir. Fakat bunun dört veya altı hareke ile takdir edilmesi mütevatir değildir. Çünkü bunu zabt etmek mümkün değildir. Ancak bunun da mütevatir olduğunu söyleyenler olmuştur.

Bazıları kurrânın ayrıldığı yerlerde değil de birleştikleri yerlerde kıraatin mütevatir olduğunu söylemiştir. Mesela; Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-vecîz* adlı eserinin beşinci bölümünde şöyle demiştir: Yedi imam ve onların dışındaki diğer kıraat imamlarının her birine isnat edilen kıraat, hakkında icma edilen ve şâz olmak üzere ikiye ayrılır. Ancak şu kadarı var ki, onların tanınması ve kendilerinden nakledilen kıraatin sahihinin çok olması nedeniyle gönül diğerlerinden nakledilen kıraatten çok yedi imamdan nakledilen kıraate meyletmektedir. Ancak onlara nispet edilen kıraatler arasında dilcilerin ve daha başka âlimlerinin kabul etmediği okuyuşlar da vardır. Bezzî'nin ta harflerinde iki sakini birleştirmesi, Ebû Amr'ın idğamı ve Hamza'nın فَمَا اسْطَاعُوا kıraati, بَارِئِكُمْ ve يَأْمُرُكُمْ ifadelerinin cezimle okunması, benzer şekilde لِسَبَإٍ ve يَا بُنَيِّ kelimelerinin okunması, يرتقي ويتقي ويبصر ifadelerinde yânın işbâsı, وأفئدة من kelimelerinde hemzenin fethalı okunması, الناس ve ملائكة kelimesinin hemzeli okunması, Nisâ Sûresi'nin başında yer alan سأقيها kelimesinin sonun kesreli okunması, الأَرْحَامَ ifadesinin sonun mansub olarak okunması, En'âm Sûresi'nde birbirine izafe edilen şeylerin arasının açılması vb. kıraatler hatalı bulunmuştur. كُنْ فَيَكُونُ

Bütün bunlar ravilerin zabt eksikliği ile açıklanır.

Eğer bu tür kıraatler sahih olarak nakledilmişse, bilinmeli ki bunlar, ister fasih, isterse başka bir şey olarak Arap dilinde okunması caiz olan yedi harften kalan şeylerdir. Ancak Mushafların indirilen lafızlarla yazılmasından sonra söz konusu lafız ancak Kureyş'in fasih lehçesi ve ona uygun diğer lehçelerle okunmasını gerektirmiştir. Böylece Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ve ashabının kıraati kendilerine layık olana hamledilmiştir. Çünkü onlar Kur'ân'ı Kureyş lehçesi ile yazmışlar ve kıraatleri de buna göre olmuştur.

Son dönem kıraat âlimlerinden bir grup ile onları taklit edenlerin 'Yedi harfin tamamı mütevatirdir; yani yedi imamdan nakledilen her bir okuma tevatür derecesine ulaşmıştır' sözü çok sık dile getirilmeye başlanmıştır. Onlar şöyle demişlerdir: Bunların Allah katından indiğine kesin kanaat getirmek vaciptir.

Biz de bu görüşü dile getiriyoruz. Ancak bunun yedi imamdan gelen nakillerde tariklerin ittifak ettiği ve fırkaların herhangi bir redde bulunmadan kabul ettiği yerlerde olduğunu söylüyoruz. Bir de bu kıraatin yaygınlık kazanması, şöhret bulması ve geniş kitleler tarafından bilinmesi gerekir. Eğer kıraatlerin bir kısmında tevatür ittifakla sağlanmazsa en azından bunlar şart koşulabilir.

Kardeşim! Düşünülmeden söylenmiş, kendi içinde çelişen, yerinde söylenmemiş bu basit kelimelerle ifade edilmiş değersiz söze bak! İşte bu sözler hocamız Imam Veliyyullah Ebû Muhammed İbn Muhammed el-Cemâlî'yi harekete geçirmiştir. Bu nedenle o şöyle demiştir: Bu kitabın varlık âleminden yok edilmesi gerekir. Bir daha asla piyasaya çıkarılmaması lazımdır. Çünkü bu kitap dine bir saldırıdır.

Biz -Allah şahittir ki- Ebû Şâme'nin değerini düşürmek istemiyoruz. Çünkü bazen iyi at da tökezler. Onun değeri biliniyor. Doğrusu hak, uyulmaya her şeyden daha layıktır. Ancak burada biz doğru yoldan uzaklaştıran bu hataya dikkat çekmek istiyoruz. İnsanların görüşleri hakkında bilgi sahibi olmayan ve imamların durumu hakkında malumatı bulunmayan kimseleri buna karşı uyarmayı amaçlıyoruz.

Onun 'Yedi imama isnat edilen kıraatler arasında dilcilerin kabul etmediği okumalar var' sözü ile başlayıp söyledikleri hakkında şu söylenir: Onun bu söyledikleri örneklerine uygun değildir. Bu söylediklerini dilciler tarafından kabul edilmeyenlere örnek olarak vermesi uygun olmamıştır. Selef tabakasından halef tabakasına kadar sözlerine itimat edilen irab ve dil âlimleri bu tür kıraatlerin makul yorumunu yapmakta ve bunları delil olarak kullanmaktadır. Onların Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den mütevatir veya meşhur olarak gelen bir kıraati inkâr etmeleri mümkün değildir. Ancak kendilerine itibar edilmeyen, kıraatler ve rivayetler hakkında bir bilgisi olmayan az sayıdaki insan öğrendikleri kurallara sıkı sıkıya sarılmış, kendilerinin Arap dilini en fasih hâli ile kuşattıklarını zannetmişlerdir. Hatta onlardan birine Kur'ân'dan bir âyet Allah'ın indirmediği bir tarzda ve hiçbir kârinin okumadığı şekilde ama o kişinin bildiği gramer kurallarına uygun biçimde okunsa onun sahih olduğuna kesin olarak hükmeder. Eğer ona kuralını bilmediği bir mütevatir kıraat sorulsa hemen onu inkâr eder ve şâz olduğuna hükmeder. Hatta

onlardan biri مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا âyetinde sahâbenin ve Müslümanların icma ettiği idğamın bir hata olduğunu ve Araplara göre bunun caiz olmadığını kesin bir dille ifade etmiştir. Çünkü تأمن fiili merfudur. Bu fiilin sakin olma ihtimali yoktur. Dolayısıyla kendisinden sonra gelen nuna idğam edilemez!

Ey kardeşim! Bu insanların Allah'tan ne kadar az hayâ ettiklerine bir bak! Öğrendiği gramer kurallarını asıl; Kur'ân'ı ise fer' yapıyorlar. Görüşlerine uyulan gramer ve irab imamları böyle davranmaktan beridirler. Onlar yukarıda geçen örnekler ile benzerlerini kabul ederler, bunların düzgün yorumlarını yapmada ve bunları inkâr edenleri yadırgamada hassasiyet gösterirler. Hatta dil ve nahiv âlimi Ebû Abdullah Muhammed İbn Mâlik son derece doyurucu *el-Kâfiye* adlı manzum eserinde izafe edilen kelimelerin arasının açılması konusunda şöyle demektedir:

وعمدتى قراءة ابن عامر فكم لها من عاضد وناصر

'Dayanağım İbn Âmir kıraatidir.

Bunu destekleyen nice insan vardır.'

Eğer konuyu uzatma ve kitabın amacının dışına çıkma endişem olmasaydı dilcilerin kabul etmediği iddia edilen kıraatleri tek tek ele alır ve bu konuda onların görüşlerine yer verirdim. Eğer Hak Teâlâ ömür verirse bu konuda ihtiyacı karşılayacak, gönülleri rahatlatacak bir kitap yazacağım. Bu kitapta yedi ve on kıraati bilmeyenlerin inkâr ettiği bütün kıraatleri ele alacağım.

وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ âyetinin[977] tefsiri esnasında Zeccâcî'nin kesre kıraatini zayıf görmesini naklettikten sonra şöyle diyen büyük imam Ebû Nasr eş-Şîrâzî'den Allah razı olsun: 'Bu tür sözler dinin imamları nezdinde merduddur. Çünkü kurrâ imamların okuduğu kıraatler Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den sahih olarak nakledilmiştir. Kim bunları reddederse Hz. Peygamber'i reddetmiş ve onun

977 en-Nisâ 4/1.

okuyuşunu çirkin kabul etmiştir. Bu, önemli ve sakıncalı bir alandır. Bu konuda dil ve nahiv âlimleri taklit edilemez. Belki de onlar, her ne kadar bunlar dışındakiler daha fasih olsa da bu kıraatlerin de sahih ve fasih olduğunu söylemişlerdir. Zira biz kıraatlerde bulunan bütün vecihlerin fesâhatin en üst derecesine mensup olduğunu iddia etmiyoruz.'

Hâfız Ebû Amr ed-Dânî *Câmiu'l-beyân* adlı kitabında Ebû Amr İbnu'l-Alâ'nın يأمركم ve بارئكم kelimelerini sakin okuduğunu anlattıktan sonra şöyle demiştir: 'Kıraat imamları Kur'ân harfleri konusunda herhangi bir yerde dilde en yaygın ve gramer kurallarına en uygun olana göre amel etmemişlerdir. Doğrusu onlar rivayet bakımından en sahih olana göre hareket etmişlerdir. Onlara göre rivayet sabit olunca bunu ne bir dil kuralı reddeder ne de dildeki yaygın bir kullanım. Çünkü kıraat uyulan bir sünnettir. Dolayısıyla bunun kabul edilmesi ve buna göre hareket edilmesi gerekir.'

Ebû Şâme yukarıdaki sözleri ile kalmamış, bir de kalkıp 'Bu anlatılanlar ravilerin zabt eksikliği ile açıklanır' demiştir. Vallahi bu doğru değildir. Gerçek şu ki bunların tamamı kıraatlerin vecihlerini ve sahih şahitlerini bilmeyen kimselerin aşırı cehaleti ile açıklanır. Nitekim bunları biraz önce yazmayı vaat ettiğimiz kitapta Allah'ın izni ile açıklayacağız. Çünkü kıraatler yaygın olarak nakledilmiştir. Bunları nakleden raviler de sika imamlardır. Eğer bu okumalar onların zabtının yetersizliği ile açıklanacak olursa, ne tuhaf şeyler olur... Din insanlar nezdinde önemini yitirmiş olmaz mı? Mesela; o dönemde biri çıkar ve yetersiz zabtı ile olmayan okumaları kıraatlere dâhil etmez miydi? Sonra ondan başkaları bu şekilde dinler ve öğrenirdi. Böylece namazlarda ve daha başka yerlerde Kur'ân bu şekilde okunurdu. İmamlar da bu kıraatleri kitaplarında toplarlar, buna göre okumaya başlarlardı. Böylece bu tür kıraatler yaygınlık kazanır, günümüze kadar dinin büyük âlimlerinin engellenmesine takılmadan gelirdi. Oysa herhangi birinin kendi kendine Kur'ân'a bir hareke veya bir harf eklemesi ya da ondan eksiltmesi ve bunda ısrarcı olması durumunda tekfir edileceği hususunda icma gerçekleşmiştir. Allah Teâlâ da Kur'ân'ı korumayı bizzat üstlenmiştir:

لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ.

'Ona önünden de ardından da bâtıl gelemez. O, hikmet sahibi, çok övülen Allah'tan indirilmiştir.'[978]

Bundan daha da büyük yanlış onun meseleyi şu noktaya indirmesidir: Bunların sahih ve yedi harften olduğunun takdir edilmesi durumunda bunlarla okumak yine de gerekmez. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ve ashabının kıraati onlara layık olana hamledilir.

Bu kıraatlerin sahih ve yedi harften olduğu takdir edilmekle birlikte Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ve ashabı bunlara göre okumamışsa şu soru gündeme gelir: Acaba bu kıraatleri, okuyanlara kim nakletmiştir?

O 'En azından bunlar şart koşulabilir' sözü ile kıraatin meşhur olmasını ve yaygınlık kazanmasını kastetmiştir.

Allah aşkına şu söze bir bakın! Acaba yeryüzünde biri şöyle der mi? Harameyn ve Şam ehlinin hakkında icma ettiği Ebû Ca'fer, Nâfi' ve İbn Kesîr kıraatleri ile İbn Âmir, Hamza, Ebû Amr, Bezzî, Kunbül ve Hişâm kıraatlerinin tamamı mütevatir olmaları bir yana meşhur ve yaygın bile değildir.

Bu, ne söylediğini bilmeyenlerin sözüdür. Ebû Şâme bu sözü söylemiş olamaz! Onun hakkında taşıdığım büyük inanç bu sözün ona ait olmadığı konusunda neredeyse bende kesin kanaat oluşturacak. Büyük ihtimalle bu söz taassup sahibi bazı cahillere aittir. Onlar bunu onun kitabına sonradan sokuşturmuşlardır. Ya da Ebû Şâme ilk başlarda böyle bir düşünceye sahiptir. Nitekim yazarların birçoğu ilk başlarda farklı düşüncelere sahip olabiliyor. Ebû Şâme, *Şâtıbiyye* şerhinde olduğu gibi diğer eserlerinde Hamza'nın وَالْأَرْحَامِ kelimesini kesreli okumasının ve birbirine izafe edilen iki öğenin arasının açılmasının nedenini açıklamış ve bunu savunma konusunda hassasiyet göstermiştir. Sonra birbirine

978 Fussilet 41/42.

izafe edilen iki kelimenin arasının açılması konusunda şöyle demiştir: 'Dilde bunun bir örneğinin olmadığını iddia edenlerin görüşüne değer verilmez. Çünkü bu kimseler bir şeyin olmadığını söylemektedirler. Bu kıraati kabul edenler ise bir şeyin var olduğunu ifade etmektedirler. Bir şeyin var olması icma ile yok olmasına tercih edilir. Eğer bu iddiayı dile getiren birine Araplardan birinin düz metinlerde bunu kullandığı nakledilse hemen bu görüşünden vazgeçer. Acaba neden sahâbe ve tâbiûn tabakasından kıraati nakledenler onun için yeterli olmuyor?'"

Bunun ardından İbnu'l-Cezerî meseleyi açıklamaya başlamış ve şöyle demiştir: "Bu söz daha önce verilenlere terstir. Bununla onun hiçbir alakası yoktur." Bu söz Ebû Şâme gibi bir âlime daha uygundur.

Ebû Şâme *el-Mürşidu'l-vecîz*'de şöyle demiştir: "Sonuç olarak farklı kıraatlerin olduğu bütün lafızlarda tevatürün gerekliliğini düşünmüyoruz."

Biz de aynı şeyi, ancak çok az bir yerde söylüyoruz. Nitekim ikinci bölümde bu meseleyi anlatmıştık.[979]

Ebû Şâme şöyle demiştir:

"Ebû Amr'ın idğâmı, Verş'in harekeyi nakli, İbn Kesîr'in çoğul mimini ulaması gibi meşhur kıraatlerin de mütevatir olduğunu iddia edenlerin amacı, farklı kıraatlerin eşit olması konusunda kendilerini yorduktan sonra bu tür kıraatlerin kendilerine nispet edildikleri imamdan mütevatir olduğunu belirtmektir. Yoksa bu tür kıraatlerin kıraat imamından Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e kadarki döneminde mütevatirlik sorunu devam etmektedir. İşte bu noktada ibareler farklı kalıplara dökülmektedir. Burada kıraatlerin mütevatir derecesine ulaşmadan rivayet edilmesi söz konusudur.

Kanaatime göre burada ifade edilenler biraz önce söylenen sözlere benzemektedir. Döneminin ender âlimlerinden biri olan Şemsuddîn Muhammed İbn Ahmed el-Hatîb eş-Şâfiî bunu bize anlatmıştı. Bu hususta

979 Bununla o, Hişâm'ın أفتدة kelimesini hemzeden sonra yâ ile okumasına işaret etmektedir. Tevatür derecesine ulaşmasa da o, bunun sahih ve kesin olduğunu düşünmektedir. Çünkü bunun yaygın olması ve mushafın resmine uygun olması mütevatir dışında bilgi ifade etmektedir. Bk. İbnu'l-Cezerî, *el-Müncid,* s. 19; Ebû Şâme, *el-Mürşidu'l-vecîz,* s. 176.

şunları demişti: Ebû Şâme bu konuda mazurdur. Şöyle ki: Kıraatler hadis gibidir. Onu rivayet edenler de hadisi rivayet edenlere benzer. Eğer kıraat bir şahsa dayanıyorsa âhâd kabul edilir. Ebû Şâme bu kıraatin terim olarak o imama isnat edilmesini gözden kaçırmıştır. Aksi takdirde her bölge halkı okudukları kıraati topluluklardan öğrenmiştir. Eğer bir bölgede biri farklı bir kıraate göre okusa, o bölgenin halkı buna rıza göstermezdi. Hatta hepsi o kimseye bundan uzak durmasını ve bu kıraati bırakmasını emrederdi.

Kanaatime göre bu konuda o çok haklıdır. İbn Mücâhid'in söylediği şu sözler de bunu gösterir: Kunbül bana şöyle dedi: Kavvâs h. 237 yılında bana Bezzî'yi kastederek şunu söyledi: "O adamın yanına git ve ona de ki: Bu kıraat, bizim kıraatimiz değil." Burada o وَمَا هُوَ بِمَيْتٍ kıraatini[980] kastetmiştir. Buradaki مَيْت kelimesi ölmüş olan kimse için kullanılır. Ölmek üzere olan kimseye ise مَيِّتٍ denilir.

Bezzî'nin yanına gittim ve ona bunu haber verdim. O da "Ben bu kıraatten çoktan vazgeçtim" dedi.

Muhammed İbn Sâlih şöyle demiştir: Bir adam Ebû Amr'a "فَيَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ عَذَابَهُ أَحَدٌ وَلَا يُوثِقُ وَثَاقَهُ أَحَدٌ âyetini[981] nasıl okuyorsun?" diye sordu. O da kesre ile لَا يُعَذِّبُ şeklinde okuduğunu söyledi. Bunun üzerine adam "Bu nasıl olur? Hâlbuki Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu âyetin fetha ile لَا يُعَذَّبُ şeklinde okunduğu nakledilmiştir" diye itiraz etti. Ebû Amr da ona "Neden 'Öğrendiklerimi Hz. Peygamber'den duydum' diyen birine kulak veriyorsun? Bunun böyle olmadığını bilmiyor musun? Çünkü ben, genelin kıraatine aykırı okuyan şâz olan birini itham ederim."

Ebu'l-Hasan es-Sehâvî şöyle demiştir: "Bu fiilin fetha ile okunması da mütevatir bir kıraat olarak sabittir."

980 İbrahim 14/17.
981 el-Fecr 89/25-26.

Bana göre de Sehâvî haklıdır. Çünkü bu, Kisâî'nin [ve Ya'kub'un] kıraatidir.

Sehâvî şöyle demiştir: "Bir kıraat bir topluluğa göre mütevatir derecesine ulaşırken diğerine göre ulaşmayabilir. Ebû Amr bu kıraatin mütevatirliğini inkâr etmiştir. Çünkü bu kıraat mütevatir bir yolla ona ulaşmamıştır."

Bu konuda şöyle derim: Kurrânın belirlemesi gerekli olmamakla birlikte kıraat âlimlerinin uygulaması bu doğrultuda olmuştur. Eğer kurrânın dışında kalan kimseler de kıraatler hakkında belirleyici sözler söyleseler bu caizdir. Kurrânın kıraatleri belirleyici olması, onların diğer âlimlere göre daha fazla kıraat öğretmekle meşgul olmalarından ya da daha önce de ifade edildiği gibi kıraatleri belirleyen kimselerin hocaları konumunda olmalarından ileri gelir. İşte bundan dolayı selef âlimlerinden bir kısmı kıraatin herhangi bir kâriye isnat edilmesini hoş karşılamamıştır. İbn Ebî Dâvûd, İbrahim en-Nehaî'nin şöyle söylediğini nakletmiştir: "Âlimler falancanın senedini, filancanın da kıraatini hoş karşılamamıştır."

Kanaatime göre o, Ebû Şâme gibilerin kıraat birine isnat edilince onun âhâd olduğunu zannetmelerinden ve her bir kıraatin isnat edildiği kıraat imamlarının döneminde ve öncesinde daha çok âlim tarafından okunduğunu gözden kaçırmalarından endişe ettiği için böyle söylemiştir. Eğer kurrânın bir kıraat konusunda yalnız kalması mütevatir kabul edilmeseydi, Kur'ân'ın bir kısmı mütevatir olmazdı. Çünkü Kur'ân'ın bazı harflerinde kıraat âlimlerinin birbirinden farklı okumalara sahip olduklarını biliyoruz. Onlardan birinin kıraati diğerinin kıraatine uymaz. Mesela; أرجه[982] ve daha başka lafızlarda bu durum söz konusudur. Buna göre bu farklı kıraatlerden hiçbirinin mütevatir olmaması gerekir. Benzer durum مالك ve يخادعون kelimeleri hakkında da geçerlidir. Yine aynı durumda bu kıraatlerden hiçbiri mütevatir olmazdı. Çünkü tevatür iki veya üç kişi ile olmaz.

982 el-A'râf 7/111; eş-Şuara 26/36.

İmam Ca'berî, risalesinde şöyle demiştir: "Onun kıraatindeki her bir vecih mütevatirdir. Çünkü bunlar onun bir parçasıdır. Hâl böyle olunca Kur'ân'ın bu kıraatler dışında kalan kısmının mütevatir olduğunu söyleyenlerin görüşlerinin yanlış olduğu ortaya çıkar. Çünkü Kur'ân bunların tamamından ibarettir."

İbnu'l-Cezerî de şöyle demiştir: "Her bölge halkının kıraatinin kendilerine göre mütevatir olduğunu ortaya koyan hususlardan biri, İmam Şâfiî'nin besmeleyi Kur'ân'dan kabul etmesidir. Oysa onun hocası Mâlik'ten aldığı rivayet bunun Kur'ân'dan olmadığını gerektirir. Çünkü İmam Şâfiî Mekke ehlindendir. Mekke ehli de iki sûre arasında besmeleye yer verir ve onu Fâtihâ'nın başında bir âyet olarak kabul ederdi. İmam Şâfiî kıraati İsmail el-Kıst aracılığıyla İbn Kesîr'den öğrenmiştir. Dolayısıyla besmelenin olmaması konusunda Mâlik'ten gelen rivayete itimat etmemiştir. Çünkü bu rivayet âhâddır. Bunun yerine İbn Kesîr kıraatine itimat etmiştir. Çünkü o, mütevatir bir kıraattir. Burada çok hassas bir ayrıntı vardır. Öyleyse bu, mutlaka düşünülmelidir.

Bizim mezhebimizden olan âlimlerin kitaplarında şöyle bir ifade ile karşılaşıyorum: "İmam Şâfiî besmelenin olmadığı hadisini İmam Mâlik'ten nakletmiş ama buna güvenmemiştir. Bu da göstermektedir ki, İmam Şâfiî onda bir illet görmüştür. Aksi takdirde bununla amel etmeyi terk etmezdi." Gel gör ki, bizim mezhep âlimlerinden hiçbiri bu illeti açıklamamıştır. Tefekküre daldığım bir gece biraz önce açıkladığım gibi Cenab-ı Allah benim gönlüme bu fikri düşürdü. Dolayısıyla illet, biraz önce yaptığım açıklamada mevcuttur. Bir de ben, Bezzî ve Kunbül gibi İbn Kesîr'den gelen kıraati İmam Şâfiî rivayeti ile okudum. Şâfiî mezhebine mensup âlimlerin bir kısmı bunu öğrenince bana gelip 'Senden bu kıraate göre okumayı öğrenmek istiyorum' dedi.

Her bölge halkının kıraatinin mütevatir olduğu gerçeğini destekleyen hususlardan biri de Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin söyledikleridir: "Basra'da ilk kez kıraat vecihlerini araştıran, bunlar hakkında telif çalışması yapan ve şâz kıraatleri ayıran Harun İbn Musa el-A'ver'dir. O, kıraat âlimlerinden biriydi. Ama insanlar onun bu yaptığını hoş karşılamadılar ve 'Bu konuda telifte bulunması iyi olmadı' dediler. Çünkü kıraatleri bir nesil başka bir nesilden büyük topluluklar hâlinde şifahî

olarak öğreniyordu. Bu konuda insanlar bir veya birkaç kişiden gelen rivayetlere itibar etmiyorlardı."

Hâfız allâme Ebû Saîd Halîl Keykeldî el-Alâî, *el-Mecmûu'l-mezheb* adlı eserinde şöyle demiştir: "Şihâbuddîn Ebû Şâme'nin *el-Mürşidü'l-vecîz* adlı eserinde ve diğer âlimlerin kendi eserlerinde yedi kıraat ile bunlara aykırı kıraatler arasındaki farklara ilişkin görüşleri bulunmaktadır. Ebû Şâme'den başka ondan daha önce yaşamış kıraat âlimlerinin yedi kıraatin tamamının mütevatir olmadığını ifade eden görüşleri vardır. Onlara göre en üstün kıraat senedin sıhhati, İmam Mushafı'nın hattına uygunluk ve Arap dilindeki fasih bir kullanım olma özelliklerini birlikte barındıran kıraatlerdir. Bu konuda bu kıraatlerin yaygınlık kazanması yeterlidir. Ancak durum onların söylediği gibi değildir. Doğrusu bu konuda onlar, kıraatin senedlerini bilinen ravilere hasretmek ve kıraat rivayetlerini âhâd haberler gibi değerlendirmek suretiyle yanılmışlardır."

Büyük üstad Ebu'l-Maâli'ye bu konuyu sordum. O da şöyle cevap verdi: "Senedlerin bir gruba hasredilmesi, Kur'ân'ın onların dışındaki kimselerden gelmesine engel değildir. Zira her bölge halkı Kur'ân'ı kendilerine okuyan büyük bir topluluktan öğreniyordu. Onlar da aynı çoğunluktaki gruptan Kur'ân öğrenmişti. Bu şekilde kıraat Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e kadar ulaşıyordu. Böyle olunca o kimseler için tevatür gerçekleşmiştir. Ancak imamlar kıraatleri disipline etmeye, kıraat hocalarından Kur'ân'ı öğrenmeye ve senedi ile birlikte aktarmaya yöneldiler. Veda Haccı ve benzeri konularda yapılan rivayetler bu konunun daha iyi anlaşılmasını sağlar. Zira Veda Haccı her dönemde tevatür şartını taşıyan kimselerden nakledilmemiştir. Bu da onun gibidir."

Bu, dikkat edilmesi gereken bir konudur.

İbnu'l-Cezerî bu konuda *el-Müncid* adlı eserinde bunları söylemiştir. Belki de onun sözleri bu konuda son söz niteliğindedir. Bu nedenle imkânlar ölçüsünde kısaltarak, ilave açıklamalarda bulunarak güzel bir şekilde bunu nakletmeye çaba göstererek okuyucuya aktarmayı tercih ettik. Alıntı yaptığım nüshanın araştırmaya elimdeki hâlinden daha elverişli olmasını isterdim. Ama elden ne gelir ki? Bu nüsha Ezher'de "Ravâku'l-meğâribe" bölümünde bulunan yazmadan yapılan ilk baskıdır. Eksiklerin bulunması ilklerin özelliklerindendir. Sonra Allah'ın izniyle güzel bir baskıya kavuşur.

II. KURRÂ

Kurrâ/قراء, kâri/القارئ kelimesinin çoğuludur. Bu kelime de sözlükte قرأ/ karae fiilinin ismi-i failidir. Terim olarak ise kıraatlerin kendilerine nispet edildiği tanınmış imamlara denilir. Bu imamların isimlerini daha önce zikretmiştik. Burada onların meşhur olanlarının her biri ile kendisinden rivayet edilmekle tanınan kimselerin kısa hayat hikâyelerine yer verilecektir. Bununla okuyucunun onların faziletinden bir kesiti bilmeleri ve bu değerli topluluk ile ilmî bir bağ kurmaları amaçlanmıştır. Bu değerli topluluğun uzun asırlar boyunca İslâm âleminin değişik bölgelerinde Kur'ân'ın bu toplanmış tariklerle okunmasını muhafaza etmede büyük rolü olmuştur.

Biz burada onların biyografilerini ayrıntılı biçimde ele almak ve kıraatlerinin geçtiği dönemleri incelemek amacını taşımıyoruz. Çünkü bu, çok uzun bir iştir. Nitekim aralarında Zehebî ve İbnu'l-Cezerî'nin de bulunduğu bir grup âlim bu konuda müstakil eserler; tabakatu'l-kurrâ kitapları telif etmiştir.

A. Yedi Kıraat İmamı

1. İbn Âmir

Adı Abdullah, nisbesi Yahsubî'dir. Himyer kabilesinin bir kolu olan Yahsub'a nispet edilmiştir. Künyesi Ebû Nuaym ve Ebû İmrân'dır. Önemli bir tâbiîdir. Vâsile İbn el-Eska' ve Nu'mân İbn Beşîr ile karşılaşmıştır. Kıraati Mugîra İbn Ebî Şihâb el-Mahzûmî ve Osman İbn Affân ile Hz. Peygamber'e ulaşan bir senedle öğrenmiştir.

Onun Osman İbn Affân'ın bizzat kendisine Kur'ân okuduğu söylenmiştir.

Dımaşk'ta hicrî 118 yılında vefat etmiştir.

Onun kıraatini rivayet etme konusunda Hişâm ve İbn Zekvân meşhur olmuştur. Ancak bunlar onun öğrencileri aracılığıyla bu kıraati nakletmişlerdir.

a. Hişâm

Hişâm, kıraati Irâk İbn Hâlid el-Mizzî ve Yahya İbn el-Hâris ez-Zemârî kanalıyla İbn Âmir'den almıştır. Hişâm sika ve zabtı güçlü, muhaddis, fakih ve kadı idi. Hicrî 245 yılında Dımaşk'ta vefat etmiştir.

b. İbn Zekvân

Ebû Muhammed Abdullah İbn Ahmed İbn Beşîr İbn Zekvân el-Kuraşî ed-Dımaşkî, kıraati Eyyûb İbn Temîm ve Yahya İbn el-Hâris ez-Zemârî kanalıyla İbn Âmir'den almıştır. Ebû Zur'a onun hakkında şöyle demiştir: "Dımaşklı bir hafızdı. Bana göre İbn Zekvân döneminde Irak, Hicâz, Şâm, Mısır ve Horasan'da ondan daha iyi Kur'ân okuyan yoktu."

İbn Zekvân hicrî 242 yılında vefat etmiştir.

İbn Âmir ve iki ravisi hakkında Şâtıbiyye müellifi şöyle demiştir:

وأما دمشق الشام دار ابن عامر فتلك بعبد الله طابت محللا

هشام وعبد الله وهو انتسابه لذكوان بالإسناد عنه تنقلا

"Şam'ın Dımaşk'ı İbn Âmir'in yurdu

Orası Abdullah ile oldu güzel oturmaya

Hişâm ve Abdullah senedle naklettiler ondan

Abdullah nispet edilir Zekvân'a."

2. İbn Kesîr

Künyesi Ebû Abdullah veya Ebû Ma'bed'dir. Adı Abdullah İbn Kesîr ed-Dârî'dir. İbn Kesîr Mekke'de insanların kıraat imamı idi. Sekine ve vakar onu büsbütün sarmıştı. Sahâbeden Abdullah İbn ez-Zübeyr, Ebû Eyyûb el-Ensârî ve Enes İbn Mâlik ile karşılaşmıştı.

İbn Kesîr; Mücâhid, İbn Abbâs ve Übeyy İbn Ka'b vasıtasıyla Hz. Peygamber'e kadar ulaşan bir senedle kıraati rivayet etmiştir. Abdullah İbn Sâib el-Mahzûmî'ye Kur'ân okumuştur. O da Übeyy İbn Ka'b ve Hz. Ömer'e Kur'ân okumuştur. Onların her ikisi de Hz. Peygamber'e Kur'ân'ı arz etmiştir.

İbn Kesîr hicrî 120 yılında Mekke'de vefat etmiştir.

Ondan rivayet konusunda iki ravisi; Bezzî ve Kunbül meşhur olmuştur. Ancak onların rivayeti de onun öğrencileri vasıtasıyla olmuştur.

a. Bezzî

Ebu'l-Hasen Ahmed İbn Muhammed İbn Abdullah İbn el-Kâsım İbn Nâfi' İbn Ebî Bezze, büyük dedesi ile birlikte Bezze'ye nispet edilmiştir. Zabtı güçlü ve sika bir imamdı. Mekke'de Kur'ân okutma makamına getirilmişti. Kıraati İkrime İbn Süleyman, Şibl İbn Abbâd ve İsmail İbn Abdullah İbn Kostantîn kanalıyla İbn Kesîr'den nakletmiştir.

Mescid-i Harâm'ın imamı, kârisi ve müezzini idi.

Hicrî 250 yılında vefat etmiştir.

b. Kunbül

Muhammed İbn Abdurrahman İbn Hâlid İbn Muhammed el-Mahzûmî el-Mekkî Ebû Ömer künyesi ile bilinir. Sert tabiatlı olduğu için Kunbül lakabını almıştır.

Kıraat konusunda sika ve zabtı güçlü bir imamdı. Değişik bölgelerden insanlar ona uymuştur. Kıraati Ebu'l-Hasan Ahmed el-Kavvâs, Vehb, Muksıt kanalıyla Şibl ve Maruf'tan öğrenmiştir. Onlar da Kur'ân'ı İbn Kesîr'e okumuşlardır.

Hicrî 291 yılında vefat etmiştir.

Şâtıbiyye müellifi İbn Kesîr ve iki ravisi hakkında şöyle demiştir:

ومكة عبد الله فيها مقامه هو ابن كثير كاثِرُ القومِ معتلا

روى أحمد البزي له ومحمد على سند وهو الملقب قنبلا

"Mekke... Orada var Abdullah'ın makamı,

O İbn Kesîr'dir, topluluğa baskın çıkıp yüceldi

Ondan Ahmed el-Bezzî ve Muhammed senedle nakletmiş

Muhammed'in lakabıdır Kunbül."

3. Âsım

Ebû Bekir Âsım İbn Ebu'n-Necûd Esed kabilesine mensuptur. Necûd kelimesi نجدت الثياب ifadesinden gelir ve bir elbisenin bir kısmını diğer kısmı ile düzlemek anlamını yansıtır.

Âsım, kıraati çok sağlam bir kâri idi. Araştırma, sağlam yapma, fesâhat ve güzel sesle Kur'ân okumada Allah'ın bir âyeti idi. Zirr İbn Hubeyş ve İbn Mes'ûd kanalıyla Hz. Peygamber'e ulaşan bir senedle Kur'ân okumuştur. Aynı zamanda Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in Kur'ân hocası Ebû Abdurrahman Abdullah İbn Habîb es-Sülemî'den de Kur'ân öğrenmiştir. Ebû Abdurrahman da Hz. Ali'den Kur'ân okumuştu. Hz. Ali de Kur'ân okumayı Hz. Peygamber'den öğrenmişti.

Âsım Kûfe'de veya Semâve'de 128 yılında vefat etmiştir.

Ondan Şu'be ve Hafs rivayette bulunmuştur. Her ikisi de vasıtasız biçimde ondan kıraat rivayet etmiştir.

a. Şu'be

Şu'be, İbn Ayyâş İbn Sâlim el-Esedî adı ile tanınır. Bir görüşe göre ismi Muhammed, bir diğer görüşe göre ise Mutrik'tir. Künyesi Ebû Bekir'dir. Çünkü Şu'be hem onun hem de Ebû Bistâm Şu'be İbn el-Haccâc el-Basrî'nin adıdır.

Şu'be, büyük bir âlim ve imamdı. Hicrî 193 yılında Kûfe'de vefat etmiştir.

b. Hafs

Ebû Ömer Hafs İbn Süleyman İbn el-Mugîra el-Bezzâr, Âsım'ın üvey oğludur. Onun evinde yetişmiş ve ondan Kur'ân okumuştur. Bir çocuğun hocasından Kur'ân öğrendiği gibi o da üvey babasından Kur'ân öğrenmiştir. Hiç kuşkusuz Hafs güzel okuma bakımından Şu'be'den daha iyiydi.

Hicrî 180 yılında vefat etmiştir.

Âsım ve iki ravisi hakkında *Şâtıbiyye* müellifi şöyle demiştir:

وبالكوفة الغراء منهم ثلاثة أذاعوا فقد ضاعت شذى وقرنفلا

فأما أبو بكر وعاصم اسمه فشعبة راويه المبرز أفضلا

وذاك ابن عياش أبو بكر الرضا وحفص وبالإتقان كان مفضلا

"Güzel şehir Kûfe'de üç kişi çıktı

Kıraat öğrettiler, bu sayede etrafa karanfil kokusu yayıldı

Ebû Bekir'in ismi Âsım'dır

Öne çıkmış ravisi Şu'be fazilet ehlidir

O İbn Ayyâş Ebû Bekir er-Rıdâ'dır

Hafs ise rivayetinin sağlamlığı ile üstün tutulmuştur."

4. Ebû Amr

Ebû Amr Zebbân Şâtıbiyye el-Alâ Ammâr el-Basrî insanların kıraati en iyi bilenlerinden biri idi. Dinde sika, güvenilir ve doğru biriydi.

Ebû Amr kıraati Mücâhid İbn Cebr, İbn Abbâs ve Übeyy İbn Ka'b kanalıyla Hz. Peygamber'e varan bir senedle öğrenmiştir. Aralarında Ebû Cafer Yezîd İbn Ka'ka' ve Hasan el-Basrî'nin de bulunduğu bir gruba Kur'ân okumuştur. Hasan el-Basrî de Hattân ve Ebu'l-Âliye'ye Kur'ân'ı arz etmiştir. Ebu'l-Âliye de Hz. Ömer'e Kur'ân'ı okumuştur.

Ebû Amr hicrî 154 yılında vefat etmiştir.

Ondan rivayet etme konusunda Dûrî ve Sûsî meşhur olmuştur. Ancak bunlar hicrî 202 yılında vefat eden Yezîdî Muhammed Yahya İbn el-Mübârek kanalıyla nakletmişlerdir. O, halife Mehdî'nin dayısı Yezîd İbn Mansûr'a nispet edilerek Yezîdî nisbesini almıştır. Onun çocuğuna ders verdiği için bu nispetle anılmıştır.

a. Dûrî

Ebû Ömer Hafs İbn Ömer, âmâ kıraat âlimi idi. Bağdat'ın doğusunda bir yer olan Dûr'a nispetle Dûrî lakabını almıştır. Dûrî sika ve zabt sahibi biri idi.

Kıraatleri ilk kez toplayan Dûrî olmuştur.

Yezîdî kanalıyla Ebû Amr'dan nakletmiştir.

Hicrî 246 yılında vefat etmiştir.

b. Sûsî

Ebû Şuayb Sâlih İbn Ziyâd el-Yezîdî kanalıyla Ebû Amr'dan kıraat nakletmiştir. Sika ve zabt sahibi biriydi. 261 yılında vefat etmiştir.

Ebû Amr ve iki ravisi hakkında *Şâtıbiyye* müellifi şöyle demiştir:

وأما الإمام المازني صريحهم أبو عمرو البصري فوالده العلا

أفاض على يحيى اليزيدي سيبه فأصبح بالعذب الفرات معللا

أبو عمر الدوري وصالحهم أبو شعيب هو السوسي عنه تقبلا

"İmam Mâzinî sarih olanlarıdır

Ebû Amr el-Basrî'dir, babası ise el-Alâ

Yahya el-Yezîdî'ye ihsanda bulunmuş

O da içmiş tatlı suyu defalarca

Ebû Ömer ed-Dûrî ve salihleri Sûsî diye bilinen Ebû Şuayb ondan ilim öğrenmiş, kıraat almıştır."

5. Hamza

Ebû Imâra Hamza İbn Habîb ez-Zeyyât el-Kûfî, İkrime İbn er-Rebî' et-Teymî'nin mevlasıdır.

Kıraati Ebû Muhammed Süleyman İbn Mihrân el-A'meş, Yahya İbn Vessâb, Zirr İbn Hubeyş, Hz. Osman, Hz. Ali ve İbn Mes'ûd kanalıyla Hz. Peygamber'den öğrenmiştir.

Hamza takva sahibi biriydi. Allah'ın Kitabı'nı iyi bilirdi. Kur'ân'ı güzel okurdu. Miras ilmine ve Arapça'ya vakıftı. Hadis konusunda hafızdı.

Hicrî 156 yılında Hulvân'da vefat etmiştir.

Ondan rivayet etme konusunda Halef ile Hallâd meşhur olmuştur. Ancak kıraati ondan hicrî 188 yılında vefat eden Ebû İsa Süleym İbn İsa el-Hanefi el-Kûfi kanalıyla nakletmişlerdir.

a. Halef

Ebû Muhammed Halef İbn Hişâm İbn Tâlib İbn el-Bezzâr, zâhid ve âbid biri idi.

Halef, kıraati Süleym İbn İsa el-Hanefi kanalıyla Hamza'dan nakletmiştir.

Hicrî 229 yılında vefat etmiştir.

b. Hallâd

Ebû İsa Hallâd İbn Hâlid el-Ahvel es-Sayrafî kıraati, Süleym İbn İsa el-Hanefi kanalıyla Hamza'dan nakletmiştir.

Süleym'in öğrencileri içinde zabtı en kuvvetli, irfanı en yüksek olanı idi.

Hicrî 220 yılında vefat etmiştir.

Şâtıbiyye sahibi onlar hakkında şöyle demiştir:

وحمزة ما أزكاه من متورع إماما صبورا للقرآن مرتلا

روى خلف عنه وخلاد الذي رواه سليم متقنا ومحصلا

"Hamza Kur'ân'ı tertil ile okuyan ne sabırlı

Ne temiz ne takvalı bir imam

Ondan Halef ve Süleym'in sağlam bir şekilde rivayet ettiği Hallâd rivayette bulunmuştur."

6. Nâfi'

Ebû Ruveym Nâfi' İbn Abdurrahman İbn Ebî Nuaym el-Medenî, kıraati Abdullah İbn Abbâs, Ebû Hureyre ve Übeyy İbn Ka'b kanalıyla Hz. Peygamber'den nakletmiştir.

Medine'de herkes tarafından kıraatin imamı kabul edilmişti.

Hicrî 169 yılında vefat etmiştir.

Ondan kıraat rivayet etme konusunda Kâlûn ve Verş meşhur olmuştur.

a. Kâlûn

Ebû Musa İsa İbn Minâ nahiv âlimidir. Güzel Kur'ân okuduğu için Kâlûn lakabını almıştır. Çünkü Kâlûn "iyi" anlamına gelir.

Nâfi'e Kur'ân okumuştur.

Kâlûn, Nâfi' ile çok zaman geçirmiştir.

Kâlûn şöyle demiştir: "Nâfi'e birkaç kez Kur'ân okudum ve ondan öğrendiklerimi yazdım."

Hicrî 220 yılında vefat etmiştir.

b. Verş

Osmân İbn Saîd el-Mısrî Ebû Saîd künyesi ile bilinir. Son derece beyaz tenli olduğu için kendisine Verş[983] lakabı verilmiştir.

Verş 155 yılında Medine'ye gitmiş ve orada birçok defa Nâfi'e Kur'ân'ı baştan sona okumuştur. Sonra Mısır'a dönmüştür. Burada kıraatin imamı olmuştur. Sesi güzel, kıraati sağlam biriydi.

Hicrî 197 yılında vefat etmiştir.

983 Verş sözlükte sütten yapılan bir şeye denilir. Beyaz konusunda bu kelime darb-ı mesel olmuştur.

Şâtıbiyye sahibi onlar hakkında şöyle demiştir:

فأما الكريم السر في الطيب نافع فذاك الذي أختار المدينة منزلا

وقالون عيسى ثم عثمان ورشهم بصحبته المجد الرفيع تأثلا

"Kokudaki[984] büyük sırra gelince o Nâfi'dir.

Medine'yi yurt olarak seçen odur.

Kâlûn İsa, sonra Osman ve Verş

Onun kıymetli öğrenciliğinde geçirmişlerdir zaman."

7. Kisâî

Ebu'l-Hasan Ali İbn Hamza el-Kisâî nahiv âlimidir. İhramda bir örtü giydiği için Kisâî lakabını almıştır.

Ebû Bekir el-Enbârî şöyle demiştir:

> "Kisâî'de birçok özellik bir araya gelmiştir: İnsanların nahvi en iyi bileni oydu. Garîb sözcükler konusunda tekti. Kur'ân'ı en iyi okuyan kimseydi. Ondan Kur'ân okumasını çok isterlerdi. Hatta bir keresinde o, kürsüye çıkıp Kur'ân'ı baştan sona okumaya mecbur kalmıştır. İnsanlar ondan Kur'ân dinler ve ezberlerlerdi."

Kisâî hicri 179 yılında vefat etmiştir.

Ondan kıraat rivayet etme konusunda Ebu'l-Hâris ve Dûrî meşhur olmuştur.

a. Ebu'l-Hâris

Leys İbn Hâlid el-Mervezî Kisâî'nin en iyi öğrencilerinden biriydi. Sika ve zabt sahibiydi.

Hicrî 240 yılında vefat etmiştir.

984 Anlatıldığına göre Nâfi' konuştuğu zaman ağzından misk kokusu yayılırdı. Bu kokunun nedeni rüyasında Hz. Peygamber'in onun ağzına Kur'ân okumasıdır. Bunu Nâfi' anlatmıştır.

b. Dûrî

Ebû Ömer Hafs İbn Ömer ed-Dûrî hakkında Ebû Amr'dan yapılan rivayetten bahsederken bilgi vermiştik.

Kisâî ve iki ravisi hakkında *Şâtıbiyye* müellifi şöyle demiştir:

وأما علي فالكسائي نعته لما كان في الإحرام فيه تسربلا

روى ليثهم عنه أبو الحارث الرضا وحفص هو الدوري وفي الذكر قد خلا

"Aliye gelince onun sıfatı Kisâî'dir

Çünkü ihramda kisâ giymiştir

Daha önce isimleri geçmeyen Ebu'l-Hâris er-Rıdâ Leys ve Dûrî denilen Hafs ondan rivayet etmiştir."

B. On Kıraat İmamı

Burada üç imamdan bahsedilecektir. Bu imamlara biraz önce kısa hayat hikâyeleri anlatılan yedi imam eklendiği zaman, bilinen ve biraz önce kendilerinden söz edilen kıraatlerin imamlarının sayısı ona ulaşır.

1. Ebû Ca'fer

Yezîd İbn el-Ka'ka' Medine'de bulunan Kârâ adındaki bir yere nispetle el-Kârrî olarak anılır.

Daha önce onun Abdullah İbn Abbâs, Ebû Hureyre ve Übeyy İbn Ka'b kanalıyla Hz. Peygamber'e ulaşan senedle Kur'ân öğrendiği anlatılmıştı.

Ebû Ca'fer hicrî 130 yılında vefat etmiştir.

Derecesi yüksek ve son derece kıymetli bir tâbiî idi.

Ondan rivayet konusunda Ebû Musa İsa İbn Verdân el-Hazzâ ve Ebu'r-Rebî' Süleyman İbn Müslim İbn Cemmâz meşhur olmuştur.

a. İbn Verdân

Ebû Musa İsa İbn Verdân Medineli'dir. Kıraat konusunda Ebû Ca'fer vasıtasıyla Nâfi'in talebesi olmuştur. Kur'ân okutan, sika ve zabt sahibi biri idi.

160 yılında vefat etmiştir.

b. İbn Cemmâz

Ebu'r-Rebî' Süleyman İbn Müslim İbn Cemmâz, Ebû Ca'fer, Şeybe İbn Nassâh ve Nâfi'e Kur'ân okumuştur.

Hicrî 170 yılında Medine-i Münevvere'de vefat etmiştir.

2. Yakub

Ebû Muhammed Yakub İbn İshak el-Hadramî, Ebu'l-Münzir Sellâm İbn Süleyman'a Kur'ân okumuştur. Sellâm da Âsım ve Ebû Amr'a Kur'ân okumuştur.

Hicrî 205 yılında vefat etmiştir.

Ondan kıraat rivayet etme konusunda Ravh İbn Abdülmü'min ve Rüveys lakabını almış Muhammed el-Mütevekkil el-Lü'lüî ve daha başkaları meşhur olmuştur.

a. Ravh

Ebu'l-Hasan Ravh İbn Abdülmü'min İbn Abde İbn Müslim el-Hüzelî nahiv âlimidir. Basra İmamı Ebû Muhammed Yakub İbn İshâk İbn Zeyd İbn Abdullah İbn Ebî İshak el-Hadramî'ye Kur'ân okumuştur. Sika ve değerli bir imamdı.

Buhârî, Ravh'tan rivayette bulunmuştur.

Ravh hicrî 234 yılında vefat etmiştir.

b. Ruveys

Ebû Abdullah Muhammed İbn el-Mütevekkil el-Lü'lüî Basralı olup Ruveys olarak tanınır.

Ruveys, Yakub'un öğrencileri içinde en beceriklilerinden biriydi.

Hicrî 238 yılında Basra'da vefat etmiştir.

3. Halef

Ebû Muhammed Halef İbn Hişâm İbn Sa'leb İbn Halef İbn Sa'leb, Kur'ân'ı Selîm kanalıyla Hamza kıraatine, Yakub İbn Halife el-A'şâ, el-Mufaddalu'd-dabiy sahibi Ebû Zeyd Saîd İbn Evs el-Ensârî ve Ali Ebân el-Attar kanalıyla Âsım kıraatine göre okumuştur.

Halef 229 yılında vefat etmiştir. Onun kısa hayat öyküsünden daha önce Hamza'mn biyografisi verilirken söz edilmişti.

Ondan rivayet konusunda hicrî 286 yılında vefat eden Ebû Yakub İshak İbn İbrahim İbn Osman İbn Abdullah el-Mervezî, el-Bağdâdî el-Varrâk tanınmıştır.

Aynı şekilde ondan rivayet konusunda hicrî 292 yılında vefat eden Ebu'l-Hasen İdrîs İbn Abdulhakîm el-Haddâd el-Bağdâdî de meşhur olmuştur.

C. On Dört Kıraat İmamı

Burada dört kıraat imamından söz edilecektir. Bunlar biraz önce sözü edilen on kıraat imamına eklenince kendilerine on dört meşhur kıraatin isnat edildiği kârilerin sayısı on dörde yükselir.

1. Hasan el-Basrî

Hasan İbn Ebi'l-Hasan Yesâr Ebû Saîd el-Basrî o kadar tanınan biri ki, kendisini tanıtmaya ihtiyaç kalmamaktadır. Hicrî 110 yılında vefat etmiştir.

2. İbn Muhaysın

Muhammed İbn Abdurrahman es-Sehmî el-Mekkî, İbn Kesîr ile birlikte Mekke halkına Kur'ân öğretiyordu. Hicrî 123 yılında vefat etmiştir.

3. Yahya el-Yezîdî

Yahya İbn el-Mübârek İbn el-Mugîra, el-Yezîdî olarak tanınır. Künyesi Ebû Muhammed, nisbesi el-Adevî ve el-Basrî'dir.

Yahya hicrî 202 yılında vefat etmiştir.

4. Şennebûzî

Muhammed İbn Ahmed İbn İbrahim İbn Yusuf İbn el-Abbâs İbn Meymûn Ebu'l-Ferec eş-Şennebûzî eş-Şatavî el-Bağdâdî hicrî 388 yılında vefat etmiştir.

Bu kıraat imamları ile onlar gibi olanlar dine hizmet etmişler ve Kitab ile sünneti korumuşlardır. Onlar hakkında İmam Suyûtî, *el-İtkân*'da şöyle demiştir:

> "Sorunlar çoğalıp neredeyse bâtıl hakka karışmaya yüz tutunca ümmetin önde gelenleri harekete geçti ve inanılmaz gayret gösterdiler. Harfleri ve kıraatleri bir araya getirdiler. Vecihleri ve rivayetleri sahiplerine isnat etmeye başladılar. Sahih, meşhur ve şâzzı belirledikleri ilkelere, açıkladıkları prensiplere göre birbirinden ayırt ettiler.
>
> Kıraatler konusunda ilk kez Ebû Ubeyd Kâsım İbn Sellâm (ö. 224) kitap telif etmiştir. Sonra Ahmed İbn Cübeyr el-Kûfî (ö. 258), Kâlûn'un öğrencisi İsmail İbn İshâk el-Mâlikî (ö. 282), Ebû Ca'fer İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310), Ebû Bekir Muhammed İbn Ahmed İbn Ömer ed-Dâcûnî (ö. 324) ve Ebû Bekir İbn Mücâhid (ö. 324) kitap telif etmiştir. Ebû Bekir İbn Mücâhid döneminde ve ondan sonra da kıraatler konusunda telifler çeşitli şekillerde devam etmiştir. Mesela; bazıları bütün kıraatleri ele alırken, bazıları bir kıraat ile yetinmiştir. Bazıları ayrıntıya girerken bazıları ise öz bilgi vermekle yetinmiştir. Doğrusu kıraat imamlarını saymak mümkün değildir.

> Kıraat imamlarının biyografileri hakkında ise Hâfızu'l-İslâm Ebû Abdullah ez-Zehebî ile Hâfızu'l-Kur'ân Ebu'l-Hayr İbnu'l-Cezerî eser telif etmiştir."[985]

Allah Teâlâ'dan bütün bu kıraat âlimlerini geniş rahmeti ile bürümesini ve Kur'ân'a hizmetlerinden dolayı onları en güzel biçimde ödüllendirmesini temenni ederiz.

III. ON KIRAAT DIŞINDA KALAN KIRAATLERİN HÜKMÜ

On kıraatin dışında kalan dört kıraatin hükmü hakkında ihtilaf meydana gelmiştir. Kimileri bunların bir kısmının mütevatir olduğunu söylemiştir. Bazıları sahih olduğunu belirtmiştir. Bazıları da tamamının şâz olduğunu ifade etmiştir.

Konunun şahıslarla veya sayılarla ilgili bir mesele olmadığını, esasında kurallar ve ilkelerle ilgili olduğunu söyleyenler de vardır. Buna göre hangi kıraatte daha önce bahsi geçen meşhur kuralın üç unsuru gerçekleşirse o kıraat makbuldür. Aksi takdirde kıraat merduddur. Bu konuda yedi kıraat imamının, on kıraat imamının, on dört kıraat imamının veya başkalarının kıraati arasında fark yoktur. Hepsinin terazisi aynıdır. Hak tâbi olunmaya her şeyden daha layıktır.

Şâfî adlı eserin müellifi şöyle demiştir:

> "Sadece yedi kıraate tutunmak hakkında ne bir hadis vardır ne de bir rivayet. Esasında bu yedi kıraat müteahhir âlimlerden birinin toplamasından ibarettir. Daha sonra bu kıraatler yaygınlık kazanmıştır. 'Bunlara ilave yapmak caiz değildir' diyenler yanlış düşünmüştür. Çünkü hiç kimse böyle bir şeyi dile getirmemiştir."

Kevâşî de şöyle demiştir: "Senedi sahih olan, Arapça gramere bir şekilde uygun olan ve İmam Mushaf'ın hattına muvafık bulunan bütün kıraatler nas

985 Suyûtî, *el-İtkân*, I, 230, 231. Zehebî'nin kitabının adı *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, İbnu'l-Cezerî'nin kitabının adı ise *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*'dır.

ile sabit yedinin içinde yer alır." O, nas ile sabit ifadesi ile hadislerde geçen yedi harfi kastetmiştir.

Kevâşî sözlerine şöyle devam etmiştir: "Bu alanın imamları, meşhur kıraatlerin *et-Teysîr* ve *eş-Şâtıbiyye*'de anlatılanlarla sınırlı olduğunu düşünenlere karşı çıkarken çok katı davranmışlardır."

Bu görüş, doğruya oldukça yakındır. Eğer bu görüşü dile getiren, bakış açısını bugün elimizde bulunan kıraatlere mahsur kılmasaydı, hükmü tatbik edip açıklamasaydı ve bunun yerine sözü genel olarak bıraksaydı doğruyu yakalardı.

Araştırma sonucu ulaşılan doğru, Ebu'l-Hayr İbnu'l-Cezerî'nin benimsediği görüştür. O da şudur: "Bugün elimizde bulunan on kıraat mütevatirdir, diğerleri ise mütevatir değildir."

İbnu'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn* adlı eserinde şunu demiştir:

> "Günümüzde bu üç şartı, yani meşhur kuralın bütün unsurlarını isnadın sahih olması kaydının mütevatir olması ile değiştirilmesi şartıyla taşıyan, insanların kabul etme konusunda icma ettiği on imamın kıraatidir.
>
> Günümüze kadar kıraatleri halef seleften bu şekilde devralmıştır. Bu kıraat imamlarından birinin kıraati, kesin olma bakımından diğerlerinin kıraati ile aynıdır. "Mütevatir kıraatlerin bir sınırı yoktur" diyenler bu sözleri ile günümüzde bilinen kıraatleri kastediyorlarsa, bu doğru değildir. Çünkü zamanımızda on kıraatin dışında mütevatir kıraat bulunmamaktadır. Yok eğer bununla ümmetin ilk neslindeki kıraatleri kastediyorlarsa bu, ihtimal dâhilindedir."

IV. MÜTEVATİR OLMAYAN KIRAATLERİN TÜRLERİ

Mütevatir olmayan kıraatler iki kısma ayrılır:

A. Birinci Kısım

Adalet ve zabt sahibi ravinin sonuna kadar kendisi gibi bir raviden naklettiği, sahih senedi olan, Arap dilinin kurallarına ve Mushafın resmine uygun olan kıraatler bu kısımda yer alır.

1. Rivayeti Yaygınlaşmış Kıraat

Bu tür kıraatin rivayeti yaygınlaşmıştır. Ümmet de bunu kabul etmiştir.

Ravilerden birinin tek olarak rivayet ettiği veya sadece muteber kitapların birinde bulunan kıraatler ya da med vb. şeylerde olduğu gibi kurrânın farklı usuller benimsemesi sonucu ortaya çıkan kıraatler buna örnek olarak verilebilir.

Bu tür kıraatler, sahih ve kesindir. Ayrıca Allah katından Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e yedi harfin bir parçası olarak indirildiği bilinmektedir. Bunlar, her ne kadar mütevatir rivayetlerin derecesine ulaşmasa da onlara katılırlar. Çünkü bu kıraatler, bilgi ifade eden karinelerle çevrelenmiş haber-i vâhid kabilindendir.

2. Rivayeti Yaygınlaşmamış Kıraat

Ümmetin kabul etmediği ve rivayet olarak yaygınlaşmayan kıraatler bu türdendir. Bu konuda âlimlerin farklı görüşleri vardır. Bazıları bu kıraatle okumayı ve namaz kılmayı caiz görürken, bazıları ise on kıraatin dışındaki kıraatlere göre okumayı mekruh değil, haram kabul etmiş ve yasaklamıştır. İbnü's-Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi'* adlı eserinde şöyle demiştir: "Şâz kıraat ile okumak caiz değildir. Sahih olan görüşe göre on kıraatin dışında kalan kıraatler şazdır. Bu konuda Begavî ve büyük imama uyduk." O, büyük imam ile babası ve dönemin müctehidi olan Ebu'l-Hasen Ali Abdulkâfî'yi kastetmiştir.

B. İkinci Kısım

Arapça dil kurallarına uyan ve sahih senedle nakledilen sahih kıraatlerden resme aykırı olanlar. Buna örnek olarak fazlalık ve eksiklik bulunan kıraatler ile bir kelimenin bir başka kelime ile değiştirilmesi şeklinde gelen kıraatleri vermek mümkündür. Bu kıraatler Ebu'd-Derdâ, Hz. Ömer, İbn Mes'ûd ve daha başka sahâbîlerden gelmiştir. Günümüzde bu kıraatlere şâz adı verilir. Çünkü bunlar, her ne kadar isnadları sahih olsa da hakkında icma edilen Mushaf'ın resmine aykırıdır. Bu nedenle onlara göre okumak caiz değildir; ne namaz da ne de başka bir yerde bu kıraatlere göre Kur'ân okunur.

Büyük âlim Ebû Ömer İbn Abdilberr, *et-Temhîd* adlı eserinde şunlara yer vermiştir: İmam Mâlik şöyle dedi: "Her kim namazda Mushafın resmine uymayan bir tarzda İbn Mes'ûd ve diğer sahâbîlerin kıraatine göre okursa onun arkasında namaz kılınmaz." Müslüman âlimler bu konuda icma etmişlerdir. Ancak görüşlerine itibar edilmeyen bazıları bu konuda aykırı görüş ileri sürmüşlerdir.

İbn Abdilberr şâz kıraatlerle Kur'ân okunmayacağı konusunda icma bulunduğunu nakletmiştir.

İbnu'l-Cezerî şöyle demiştir:

> "Şâfiî mezhebine mensup olan ve olmayan âlimler şöyle bir hükme varmıştır: Eğer bir kimse şâz olduğunu bile bile namazda şâz kıraate göre Kur'ân okursa namazı bozulur. Eğer o kıraatin şâz olduğunu bilmiyorsa namazı bozulmaz. Ancak bu kıraat onun için sevap kazandırmaz ve gerekli kıraat olarak hesaba katılmaz."

Bağdat âlimleri şâz kıraate göre Kur'ân okuyup okuttuğu için İbn Şennebûz'un cezalandırılması ve tevbeye davet edilmesi konusunda görüş birliğine varmışlardır.

Buraya kadar sözü edilen şâz kıraat, senedi sahih ve Arapça dil kurallarına uygun olan ama resme aykırı düşen kıraattir.

Senedi sahih olmayan kıraat ise Arapça dil kurallarına ve resme uygun olsa da şâz kıraatten daha düşük bir seviyeye sahiptir. Daha net ifadeyle bu tür kıraatler uydurmadır. Bunları esas alanlar tekfir edilir.

Büyük âlim İbnu'l-Cezerî altı yüz kırklı yıllarda Acem diyarından Dımaşk'a şu şekilde bir soru yöneltildiğini nakletmiştir: "Şâz kıraatlerle

Kur'ân okumak caiz mi? Aşır okuyan birinin her âyeti bir kıraate ve bir rivayete göre okuması caiz olur mu?"

Bu soruya iki imam; Ebû Amr İbnu's-Salâh ve Ebû Amr İbnu'l-Hâcib cevap vermiştir.

İbnu's-Salâh cevap olarak şöyle demiştir:

> "Okunan kıraatin, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den Kur'ân olarak mütevatir biçimde nakledilmesi, rivayetinin de bu şekilde yaygınlık kazanması ve ümmet tarafından kabul görmesi gerekir. Mesela; yedi kıraat böyledir. Çünkü bu kıraatlerde usûl kitaplarında anlatıldığı tarzda kesin bilgiye dayanılmıştır. Yedi kıraatin veya on kıraatin dışında kalan ve bu özellikleri taşımayan kıraatler ise mekruh olarak değil haram olarak yasaklanır. Bunları namazda ve başka yerlerde okumak haramdır. Bu konuda kaynakları ve manayı bilen ile bilmeyen arasında bir fark yoktur. Emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münkere güç yetiren herkesin bu tür kıraatleri yasaklaması farzdır. Âlimler bu tür kıraatleri birtakım yararlardan dolayı nakletmişlerdir. Bu yararlar, kıraat ilmi ile ilgili olmayıp Arap dili ile ilgilidir. Bu, istikameti düzgün kimselerin yöntemidir."

İbnu's-Salâh daha sonra sözlerine şöyle devam etmiştir:

> "Şâz kıraat, mütevatir veya meşhur olmadan Kur'ân olarak nakledilen ve ümmetin kabul ettiği kıraatlere denir. Mesela; İbn Cinnî'nin *el-Muhteseb* adlı eserinde bulunan kıraatler böyledir.
>
> Kur'ân olarak nakledilmeden mana ile okumanın ise kesinlikle şâz kıraatlerle bir ilgisi yoktur. Böyle bir şeye kalkışan kimse büyük bir günaha bulaşmıştır ve tam anlamıyla sapıtmıştır. Bundan dolayı tazir cezasına çarptırılır, hapis vb. cezalar verilir. Onun, dilediği gibi sapıklığını yaşamasına izin verilmez. Buna engel olmaya güç yetirenlerin bunu ihmal etmeleri helâl değildir.
>
> Kendisine doğru anlatıldıktan sonra şâz kıraatle okumaya devam eden kimsenin engellenmesi ve günaha girdiğinin söylenmesi gerekir. Eğer şâz kıraatten vazgeçmezse bu şartlar yerine getirildikten sonra tazir cezasına çarptırılır.

Biri devam etmesi gereken bir kıraat ile Kur'ân okumaya başlarsa artık onun başladığı kıraat hakkında söz söylemek olmaz. Kim de buna aykırı davranırsa yaptığı şey ya caizdir ya da caiz değildir. Hastalık mazereti onun hakkını açıklamaya bir engeldir.

İlim, Allah katındadır."[986]

İbnu'l-Hâcib ise şöyle demiştir:

"Kişi ister Arapça bilsin isterse bilmesin şâz kıraate göre namazda veya namaz dışında Kur'ân okuyamaz. Biri şâz kıraat ile okursa bakılır, eğer bunun haram olduğunu bilmiyorsa, ona bu anlatılır ve bunu bırakması istenir. Yok eğer bunun haram olduğunu biliyorsa, bu durumda şartına göre tedip edilir. Eğer bunda ısrarcı olursa ısrarından dolayı tedibe devam edilir ve görüşünden dönene kadar hapse atılır.

آتنا kelimesini أعطنا şeklinde, سولت kelimesini زينت şeklinde okumak vb. okumalar şâz kıraatin bir parçası değildir. Bunlar ile Kur'ân okumak daha büyük haramdır. Bu şekilde okuyanları tedip etmek daha önemlidir. Bunu yasaklamak daha fazla vaciptir."[987]

Önemli Açıklamalar

Bu konudaki ihtilafların nedenlerini araştırdıktan sonra bu bölümde önemli sonuçlara ulaşmak mümkündür. Bunlara dikkat çekmek ve bakışları çevirmek uygun olur:

1. Kıraatler mütevatir olmadıkça Kur'ân olmaz! Çünkü tevatür, bir şeyin Kur'ân olarak kabul edilmesi için şarttır.

2. O dönemlerde yaygın olan on kıraat, biraz önce yapılan araştırmaya göre mütevatirdir. O hâlde onlar da Kur'ân'dır. Bu kıraatlerin her birine Kur'ân denilir.

3. On kıraatin dışında kalan, âhâd olarak nakledilen ancak meşhur seviyesine ulaşmayan, ümmetin de kabul etmediği kıraatler ise şazdır, Kur'ân değildir.

986 İbnu'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn,* s. 17-18.
987 İbnu'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn,* s. 17-18.

Bu kıraatlerin Mushafın resmine ve Arapça dil kurallarına uygun olması bunu değiştirmez.

4. Kur'ân'ın meşhur kuralında belirtilen sıhhat rüknü ile mutlak anlamda sıhhat kastedilmez. Buradaki sıhhat farklı bir sıhhat olup kıraati yaygın ve meşhur hâle getirir ve ümmetin kabul etmesine vesile olur. Hatta bu rükün, diğer iki rüknün karinesi ile bir sözün Kur'ân olarak kabul edilebilmesi için mutlaka gerekli olan tevatür gücündedir. Nitekim bunu daha önce açıklamıştık.

5. Kıraat bir topluluğa göre mütevatir olabilirken, bir başka topluluğa göre mütevatir olmayabilir. Müslüman birinin uyması gereken emir, ancak kendisine göre mütevatir olan kıraate göre Kur'ân okumasıdır. Her ne kadar ravi nezdinde mütevatir olsa da kendisine âhâd olarak nakledilen rivayet ile yetinmemesi gerekir. Mesela; İmam Şâfiî sahih olmasına rağmen Mâlik'in rivayetini reddetmiştir. Gerekçe olarak da bu rivayetin kendisine göre mütevatir olan kıraate aykırı olmasını göstermiştir. Biraz önce İbnu'l-Cezerî'nin bu konuda söyledikleri unutulmamalıdır.

6. Sadece âhâd olarak nakledilen ve yaygınlık kazanıp meşhur olmayan rivayetler esas problemi teşkil etmektedir. Bunlar, birçok sorun, itiraz ve ihtilafın kaynağı olmuştur.

Bu konuda yapılan itirazların bir örneği daha önce geçmişti.

İhtilaflara gelince; bu konuda görebileceğin kadar ihtilaf gördün. Gelecekte de karşılaşacağın pek çok ihtilaf vardır. Ben burada iki şeye dikkat etmeni istiyorum:

a. Salt âhâd yolla nakledilen rivayetler yedi kıraat konusunda varid olan rivayetlerin bir kısmında imamlara yönelik eleştirilerin kapısını açmıştır. Mesela; İbn Cerîr et-Taberî, tefsirinde bu tür eleştirilere kısmen yer vermiştir. Kıraatler ve illetleri hakkında da hacimli bir kitap yazmıştır. Bu tür eleştirilerin bir kısmına bu kitapta yer vermiştir.

b. Bu tür rivayetler az olmasına rağmen, kimileri bu konuda aşırı gitmiş ve meseleyi abartmıştır. Sonunda bu tür kıraatlerin hükmünü bütün kıraatlere şamil kılmış ve şöyle demiştir: "Yedi kıraat ve diğerleri âhâd rivayetlerdir." Bu da son derece bayağı ve sakıncalı bir sözdür.

Bu söz bayağıdır. Çünkü mutlak anlamda az ve önemsiz olan bir meselenin hükmünü çok ve önemli olana vermek yakışık almaz.

Bu söz tehlikelidir. Çünkü Kur'ân'ın mütevatir olmasını ortadan kaldırmaya veya tevatür şartı olduğu müddetçe günümüzde Kur'ân'ın yok olmasına götürür. Zira onlara göre tevatür diye bir şey yoktur. Bu durumda tevatür şartı aranan Kur'ân'ın var olması düşünülemez. Zira onun kıraat vecihlerinin tamamı mütevatir değildir. Bunun zorunlu bir sonucu olarak kıraat vecihleri olmadan Kur'ân da var olamaz.

Buraya kadar anlattıklarımız, bu konu hakkında yeniden düşündükten sonra ulaştığımız sonuçlardır.

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ.

"Hamd olsun bizi buna eriştiren Allah'a! Eğer Allah bizi muvaffak kılmasaydı, biz kendiliğimizden yol bulamazdık."[988]

V. İDDİALAR VE CEVAPLAR

Kıraat farklılıkları ve çeşitliliği hakkında birçok iddia ortaya atılmıştır. Kıraatlerin sıhhati, mütevatir olanların mütevatirliği, Kur'ân-ı Kerîm, Kur'ân'ın mütevatirliği ve ümmetin bu konudaki icması hakkında da birçok iddia dile getirilmiştir.

Bu iddiaların bir kısmı "*Yedi Harf Bölümü*"nde ele alınmıştı.

Diğer bir bölümü de "*Cem'u'l-Kur'ân*" bölümünde işlenmişti. Dileyenler bu bölümlere müracaat edebilirler. Dolayısıyla onları tekrarlayarak konuyu uzatmanın bir anlamı yoktur. Şu kadarı var ki, İbn Mes'ûd'a nispet edilen ve onun Muavvizeteyn'i inkâr ettiğini gösteren rivayet bu iddiaların en güçlü olanı görünmektedir. Çünkü bu rivayet, İbn Hacer gibi bazı büyük hadis âlimlerinin sahih kabul ettiği senedlerle nakledilmiştir. Bu ihtimale göre söz konusu rivayetin sağlıklı yorumu ve şüphelerden arındırılmış açıklaması daha önce yapılmıştı. Burada söz konusu iddiayı birkaç açıdan çürütmeyi amaçlıyoruz:

1. Yedi kıraat imamından biri olan Âsım, içinde Muavvizeteyn'in de bulunduğu Kur'ân'ın tamamını sağlam senedlerle okumuştur. Bu senedlerin bir

988 el-A'râf 7/43.

kısmı bizzat İbn Mes'ûd'a dayanmaktadır. Şöyle ki: Âsım, Ebû Abdurrahman Abdullah İbn Habîb'e, Ebû Meryem Zirr İbn Hubeyş el-Esedî'ye ve Saîd İbn Ayyâş eş-Şeybânî'ye okumuştur. Onarın tamamı da bizzat İbn Mes'ûd'a Kur'ân okumuştur. İbn Mes'ûd da Hz. Peygamber'e Kur'ân okumuştur.

2. Yine yedi kıraat imamından biri olan Hamza, içinde Muavvizeteyn'in de bulunduğu Kur'ân'm tamamını sahih senedlerle İbn Mes'ûd'dan almıştır. Şöyle ki: Hamza Kur'ân'ı A'meş Ebû Muhammed Süleyman İbn Mihrân'a okumuştur. O da Yahyâ İbn Vessâb'a okumuştur. Yahya da Alkame el-Esved'e, Alkame de Ubeyd İbn Nudayle el-Huzâî, Zirr İbn Hubeyş ve Ebû Abdurrahman es-Sülemî'ye okumuştur. Onların hepsi de İbn Mes'ûd'a Kur'ân okumuştur. O da Hz. Peygamber'e Kur'ân tilavet etmiştir.

Hamza'nın bu kıraatte İbn Mes'ûd'a kadar uzanan başka bir senedi daha bulunmaktadır. Buna göre o, Ebû İshâk es-Sebîî, Muhammed İbn Abdurrahman İbn Ebî Leylâ ve İmam Ca'fer es-Sâdık'tan kıraat öğrenmiştir. Bu imamların hepsi de Alkame İbn Kays, Ali Zirr İbn Hubeyş, Zeyd İbn Vehb ve Mesrûk'tan kıraati almıştır. Bu kârilerin tamamı ise Minhâl ve daha başka imamlardan kıraat öğrenmişlerdir. Bu imamların hepsi de İbn Mes'ûd ve Hz. Ali'den kıraati almışlardı. Tabii ki onlar da Hz. Peygamber'den kıraati öğrenmişlerdi.

3. Kisâî Muavvizeteyn de dâhil bütün Kur'ân'ı İbn Mes'ûd'a ulaşan bir senedle okumuştur. Şöyle ki: O, biraz önce geçen iki farklı yolla İbn Mes'ûd'a ulaşan senedle Hamza'dan kıraat öğrenmiştir.

4. Halef İbn Mes'ûd'a dayanan bir sened ile Muavvizeteyn'i Kur'ân'ın içerisinde okumuştur. O, kıraati Hamza'dan öğrenen Süleym'den almıştır.

Bütün bu kıraatler sahih senedlerle ve ümmetin icması ile nakledilmiştir. Hepsinde de Muavvizeteyn ve Fâtiha bulunmaktadır. Çünkü bu üç sûre Kur'ân'ın bir parçası olarak kabul edilmiştir.

İbn Mes'ûd'un bu sûrelerin Kur'ân'dan olduğunu inkâr ettiği görüşünde devam ettiğini ileri sürmek tamamen iftiradır. Meselenin iç yüzü şöyledir: İbn Mes'ûd Mushaf'ında Fâtiha Sûresi'ni yazmamıştır. Çünkü o, bu sûrenin herkes tarafından bilindiğine güvendiği ve unutulma endişesi taşımadığı için bunu yazmamıştır. Aynı şey Muavvizeteyn hakkında da geçerlidir.

Bu konuda şöyle bir görüş de ileri sürülmüştür: İbn Mes'ûd, ilk başlarda Muavvizeteyn'in Kur'ân'dan olduğunu bilmediği için bunları Mushaf'a

yazmamıştır. Doğrusu o, bunların Hz. Peygamber'in Hz. Hasan ve Hüseyin'i Allah'a sığındırmak için okuduğu dua olduğunu düşünmüştü. İşte bu nedenle onun bu sûrelerin Kur'ân'dan olduğunu inkâr ettiğini gösteren rivayetler nakledilmiştir. Ancak daha sonra bu sûrelerin Kur'ân'ın bir parçası olduğunu öğrenmiştir. Bu nedenle de onun bu sûreleri Kur'ân'dan saydığını gösteren rivayetler nakledilmiştir. Nitekim bu hususu senedleri ile birlikte yedi kıraat imamından dördünden biraz önce nakletmiştik. Bunların tamamı mütevatir ve meşhur olma özellikleri ile desteklenmiş sahih senedlerdir. Ümmet, Fâtiha ve Muavvizeteyn sûrelerinin Kur'ân'dan olduğu konusunda râşid halifeler döneminden günümüze kadar icma hâlindedir.

O hâlde bu konuda yazılanları birinci iddia kapsamında bir söz olarak görmemiz doğru olur.

İkinci İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle demişlerdir: "Kur'ân'ın tamamının mütevatir olduğu iddiası herkesçe kabul edilmemiştir. Çünkü onun mütevatir olduğunun delilleri arasında zikredilen etkenler Kur'ân'ın bütün bölümleri için geçerli değildir. Bunun delili ise şudur: Besmele'yi Kur'ân'ın bir parçası sayanların bir kısmına göre onda meydan okuma gerçekleşmemiştir. Ayrıca onda hükümlere asıl olmak gibi bir özellik yoktur. Hâl böyle olunca Böylece Besmele'nin nakline ve mütevatir oluşuna dair yeterince gerekçeler oluşmamış olur.

Cevap: Bu iddiaya birkaç açıdan cevap verilir:

1. Besmele kendisi dışında iki âyet ile yan yana getirilince onda meydan okuma gerekir.[989] Çünkü bu sayede icazın gerçekleşmesi için gerekli olan üç âyet bir araya getirilmiş olur. Hâl böyle olunca bu durum, besmeleye özen gösterilmesini ve onun mütevatir olarak nakledilmesini gerekli kılan etkenler arasında yer alır.

2. Kur'ân'm nazmı ile ilgili olarak onu abdestli olarak okuyan kimseye büyük ecir verileceği, cünüp olarak Kur'ân kastı ile onu okuyan veya

989 Besmele'nin Kur'ân-ı Kerîm'den bir ayet olduğuna, onun mucize bir kelam olup insanların sözlerine benzemediğine dair bkz. Avde Halil Ebu Avde, *Şevâhidu'l-İ'câzi'l-Kur'ânî Dirasetun Lüğaviyyetun ve Delâliyyetun*, Dâul'l-Bayrâk/Dâru Ammar, Amman 1998, s. 53-62. Dolayısıyla Besmele'nin mucize olması ve onunla rakiplere meydan okunabilmesi için aslında başka iki ayetle bir araya gelmesine de gerek yoktur. O tek başına yeterli edebî bir mucize olup Kur'ân-ı Kerîm'den bir ayettir.

dokunanın büyük tehdide maruz kalacağı vb. bilinen hükümler vardır. İşte bütün bunlar Besmele'nin nakledilmesi ve mütevatir olarak rivayet edilmesi konusunda oluşan etkenler arasında yer alır.

Üçüncü İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle demişlerdir: "Eğer Kur'ân mütevatir olsaydı, Besmele konusunda tekfir meydana gelirdi. Çünkü bunun Kur'ân'ın bir parçası olduğunu söyleyenler, bunu kabul etmeyenleri, Kur'ân'ın bir parçası olmadığını söyleyenler de onun Kur'ân olduğunu ileri sürenleri tekfir ederlerdi. Bu durumda Müslümanlar birbirlerini tekfir ederler."

Cevap: Besmele'nin sûre başlarında Kur'ân'ın bir parçası olup olmadığı meselesi ictihada dayalı ihtilaflı bir konudur. Bu tür konularda da bir şeyi kabul eden veya reddeden kimse tekfir edilmez. Çünkü ictihâdî meselelerde durum böyledir. Esasında zaruri olarak bilinen dinin mütevatir konularını inkâr eden kimseler tekfir edilir. Besmele'nin sûre başlarında Kur'ân olması zaruri olarak bilinen ve mütevatir derecesine ulaşmış dinî bir konu değildir.

Neml Sûresi'nde anlatılan Süleyman'ın mektubu kıssasında geçen besmeleyi[990] inkâr eden kimse kesinlikle kâfirdir. Çünkü bu âyetin Kur'ân'ın bir parçası olduğu zaruri olarak bilinen ve mütevatir seviyesine ulaşmış dinî bir konudur. Onun Kur'ân'm bir parçası olduğu konusunda Müslümanlar arasında bir ihtilaf yoktur. Hâl böyle olunca Müslümanlar birbirlerini iddia sahiplerinin dile getirdiği gibi tekfir etmezler!

Dördüncü İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle demişlerdir: "Sizin Kur'ân'ın mütevatir olduğuna onun bu şekilde rivayet edilmesini gerektiren çok sayıda etkenin bulunmasını delil göstermeniz sünnet ile çürütülür. Çünkü sünnet mütevatir değildir. Ama onun da mütevatir olarak nakledilmesi konusunda yeteri kadar neden vardı. Çünkü o, Kur'ân gibi hükümlerin temel kaynağıdır."

Cevap: Bu iddiaya şu şekilde cevap verilir:

1. Kur'ân'ın mütevatir olarak nakledilmesi için yeteri kadar nedenin bulunması sadece onun hükümlere kaynaklık etmesi bakımından değildir.

990 Müellif burada şu âyetlere işaret etmektedir:
قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ إِنِّي أُلْقِيَ إِلَيَّ كِتَابٌ كَرِيمٌ * إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ.
"(Süleyman'ın mektubunu alan Sebe melikesi) 'Değerli danışmanlarım! Bana çok önemli bir mektup gönderildi. Mektup Süleyman'dandır ve 'Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla' diye başlıyor' dedi." (en-Neml 27/29-30)

Doğrusu onun hükme kaynaklık etmesi, i'câz, meydan okuma, tilaveti ile ibadet edilmesi, her dönemde kendisi ile teberrük edilmesi, namazlarda okunması ve daha başka nedenlerden dolayı mütevatir olarak nakledilmesinin şartları fazlasıyla oluşmuştur. Sünnette ise bu şartların tamamı oluşmamıştır. Ancak sünnette bunların bir kısmı gerçekleşmiştir. Bu da onun mütevatir olarak nakledilmesini gerektiren şartların tam olarak gerçekleşmesi için yeterli değildir.

2. Kur'ân'ın hükümlere kaynaklık etmesinden maksat, sadece onda bulunan bir özelliktir. Söz konusu özellik de onun tek başına her yönden hükme kaynak olmasıdır. Şöyle ki: Kur'ân'ın hükümlere kaynaklık etmesi hem lafız hem de mana ile ilgilidir. Mana bakımından mesele gayet açıktır. Lafız açısından ise şunlar söylenir: Kur'ân'ın i'câzma, onu okuyan kimsenin sevap kazanacağına, ezberleyen kimselere yönelik büyük vaatlere ve eşsiz ödüllere, ezberledikten sonra unutanlara yönelik büyük tehdide, cünüp olarak okuyan veya dokunan kimselere yönelik vaîde vb. konulara hükmetmek lafız bakımından olur. Sünnetin lafzı ile ilgili olarak bu hükümlerin hiçbiri geçerli değildir. Bundan dolayı onun manen rivayeti de caizdir. Eğer mana bakımından sünnetin nakledilmesi için gerekli şartlar oluşmuşsa bu durumda onun da mütevatir olarak nakledilmesi gerekir. Yoksa böyle bir zorunluluktan söz edilemez. Bundan dolayı Râfizîlerin Hz. Peygamber'e isnat ettikleri ve kendisinden sonra hilafeti Hz. Ali ve soyuna hasrettiğini kesin bir dille ifade eden rivayetlerin yalan olduğuna hükmedilir. Bunu şöyle açıklamak mümkündür: Eğer bu tür rivayetler sahih olsaydı mütevatir olarak nakledilirdi. Çünkü bu konu nakledilmesi için gerekli şartların tam olarak gerçekleştiği bir meseledir. Zira bu, bütün İslâm ülkeleri için İslâmî yönetimin geleceğini ilgilendiren bir konudur.

Beşinci İddia: Bu iddiayı dile getirenler şöyle demişlerdir: "Kur'ân'ın mütevatir olduğu iddiası İbn Mes'ûd ile bozulmuştur. İbn Mes'ûd sahâbenin ileri gelenlerinden biridir. Şu rivayetlerin gösterdiğine göre o, Hz. Osman Mushaf'ına muvafakat etmemiştir.

1. Şakîk İbn Seleme şöyle demiştir: Abdullah İbn Mes'ûd minberden bize hitap etti ve şöyle dedi:

وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

"Kim emanete (devlet malına) hıyanet ederse, kıyamet günü, hainlik ettiği şeyin günahı boynuna asılı olarak gelir."[991] Mushaflarmızı saklayın! Onları yakmayın! Bana Zeyd İbn Sâbit'in kıraatine göre okumamı nasıl emrederler! Ben de onun gibi Hz. Peygamber'in ağzından Kur'ân öğrenmiş biriyim.'[992]

2. Humeyr İbn Mâlik şöyle demiştir: Mushafların değiştirilmesi emredilince, bu durum Abdullah İbn Mes'ûd'un hoşuna gitmedi. Bu nedenle o şöyle dedi: 'Kim Mushafını gizleyebiliyorsa bunu yapsın.' Sözlerinin sonunda ise şuna yer verdi: 'Şimdi ben, Hz. Peygamber'in ağzından öğrendiğimi bırakacak mıyım!'[993]

3. Hâkim, Ebû Meysere'den şu rivayeti nakletmiştir: İlerliyordum. Birden Eş'arî, Huzeyfe ve İbn Mes'ûd'la karşılaştım. İbn Mes'ûd 'Allah'a yemin ederim ki, Mushafımı teslim etmeyeceğim. Bu Kur'ân'ı bana Hz. Peygamber öğretti' dedi."[994]

Cevap: Bu iddiaya birkaç açıdan cevap verilir:

1. Bu rivayetler kesinlikle kıraatlerin ve Hz. Osman Mushafı'nda yer alanların mütevatir olmadığına delalet etmez. Olsa olsa bunlar İbn Mes'ûd'un ilk başlarda Mushafınm yakılmasına razı olmadığını gösterir. Bu da Hz. Osman Mushafı'nda bulunanların mütevatir olduğuna zarar vermez. Çünkü Hz. Osman Mushafı'nda bulunanların mütevatir olmasının şartlarından biri İbn Mes'ûd'un Mushafını ya da başka herhangi birinin kendi Mushafmı yakması değildir. Doğrusu şu ki, tevatürü gerçekleştiren her tabakada yalan üzere birleşmelerinden emin olunan bir çoğunluğun rivayette bulunmasıdır. Bu da Hz. Osman Mushafı'nda gerçekleşmiştir. Çünkü onda bulunanlar sahâbeden büyük bir çoğunluğun ittifak edip rivayet ettiği Kur'ân'dır. Bu muazzam çoğunluğun da yalan söylemesi imkânsızdır. Bu konuda Hz. Osman ve Kur'ân'm çoğaltılması konusunda getirdiği prensipler senin için yeterli olmalıdır. Öyleyse arzu etmen durumunda onlara bakabilirsin.

2. İbn Mes'ûd'un Hz. Osman Mushafı'na muhalefet ettiği bir an için kabul edilse bile bu, Kur'ân'm mütevatirliğine zarar vermez. Çünkü bu varsayı-

991 Âl-i İmrân 3/161.
992 İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, s. 22-23.
993 Ahmed İbn Hanbel, I, 414.
994 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 247.

ma rağmen yine de tevatürün şartları Hz. Osman Mushafı'nda gerçekleşmiştir. Yeryüzünde hiç kimse mütevatir olmanın şartlarından birinin herhangi birinin muhalefetinin bulunmaması olduğunu söylememiştir. Hâl böyle olunca İbn Mes'ûd'un Hz. Osman Mushafı'na olan muhalefeti Kur'ân'ın mütevatirliğine zarar vermez.

3. Biraz önce nakledilen rivayetler Kur'ân'ın mütevatirliğine zarar vermek için verilmiştir. Bunlar İbn Mes'ûd'un Hz. Osman Mushafı'na uygun kıraate muhalefet ettiğini göstermez. Tam tersine o, bu Mushaf'a göre Kur'ân okuyordu. Aynı şekilde o, Hz. Peygamber'den tek başına öğrendiği ve başka hiç kimsenin bilmediği rivayete göre de Kur'ân'ı tilavet ediyordu. Onun "Ben de onun gibi Hz. Peygamber'in ağzından Kur'ân öğrenmiş biriyim" sözü mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü buradaki "onun gibi" sözü İbn Mes'ûd'un Zeyd İbn Sâbit'in de kendisi gibi Hz. Peygamber'den Kur'ân öğrendiğini itiraf ettiğini gösterir. Ancak İbn Mes'ûd'un tek kaldığı kıraat âhâd rivayet olarak değerlendirilir. Âhâd rivayetlerin de bir metnin Kur'ân olmasını gösterme konusunda yeterli olmadığı bilinmektedir. Bundan dolayı sahâbe İbn Mes'ûd'un tek kaldığı kıraati kabul etmemiştir. Oysa Hz. Osman Mushafı böyle değildir. Çünkü tevatür sayısınca sahâbî bu Mushaf'taki kıraati benimsemiştir. Ayrıca bu Mushaf, ümmetin icmasına mazhar olmuştur. Kur'ân'ın derlenmesi bölümünde geçtiği üzere bu Mushaf'ta tilaveti neshedilenler değil de son arzada kesinlik kazananlar yer almıştır.

4. İbn Mes'ûd'un yakılmak üzere Mushafını vermemesi ilk başlarda onun yaşadığı bir tevakuf hâlinden ileri geliyordu. Sonra o, bu görüşünden vazgeçmiş, kendisine Hz. Peygamber'in ashabından birçok kimsenin sözlerini yadırgadıkları haberi ulaşınca Mushafını yakmıştır. Nitekim İbn Ebî Dâvûd'un Zührî kanalıyla Şakîk'ten naklettiği hadis bunu göstermektedir. Böylece saflar bir olmuş, Müslümanlar ağız birliğine varmışlar ve Hz. Osman Mushafı İbn Mes'ûd'a varıncaya kadar her bakımdan ümmetin icmasına mazhar olmuştur.

Lütuf ve nimetlerinden dolayı Allah'a hamd olsun. Nimetlerine karşılık gelecek, nimetlerin artmasına vesile olacak ve Allah'ın rızasını kazandıracak şekilde O'na hamd ederiz.

TEŞEKKÜR VE RİCA

Allah'a şükredip sonsuz biçimde gerektiği gibi hamd ettikten sonra bu kitap konusunda görüşleri, çalışmaları, okumaları, ilgilenmeleri, değerlendirmeleri ve bu telifi sürdürmem konusunda beni yüreklendirmeleri ile yanımda olan herkese teşekkürlerimi sunarım.

Bu kitabı inceleyen herkesten;

- Eğer bir eksiğim varsa beni mazur görmeye çalışmasını,
- Eğer yanılmışsam bana doğru yolu göstermesini,
- Daha önce bu kitabı alanların, bu baskıya göre nüshalarını düzeltmelerini,
- Benim bu kitabın güzel biçimde neşredilmesi için elimden gelen bütün gayreti sarfettiğimi, ancak şartların beni ancak bu noktaya kadar getirdiğini bilmelerini isterim.

Belki doğruyu yakalamış ya da en azından doğruya yaklaşmışımdır.

Her hâlükârda tekrar tekrar Allah'a hamdederim.

Bütün hatalardan ve yanlışlardan dolayı Allah'tan bağışlanma dilerim.

Allah Teâlâ'dan burada bana nasip olan faydalı ilmi ve sâlih ameli kabul buyurmasını niyaz ederim.

Ya Rab!

Hepimizin bugününü ve yarınını ıslah eyle!

İslâm ve Müslümanların bütün emellerini gerçekleştir!

Nimeti ile salih amellerin tamamlandığı Allah'a hamd olsun.

Salât ve selâm efendimiz Muhammed Mustafa'nın, âlinin, ashâbınm ve ilk günden son güne kadar ona güzellikle uyanların üzerine olsun.

وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ.

"Gönderilen bütün peygamberlere selam olsun!

Âlemlerin Rabbi olan Allah'a da hamd olsun!"